

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KUR'AN'A GÖRE ÜMMET-İ MUHAMMED'İN
ÖZELLİKLERİ**

DOKTORA TEZİ

Abdullah AYGÜN

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veli ULUTÜRK

HAZİRAN-2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KUR'AN'A GÖRE ÜMMET-İ MUHAMMED'İN
ÖZELLİKLERİ**

DOKTORA TEZİ

Abdullah AYGÜN

Enstitü Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Bu tez 25/06/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

28.04.2008
Abdullah AYGÜN

ÖNSÖZ

İslam, mensuplarının farklı ırk, renk, gelenekleriyle kimlik sahibi olmalarını ve bu kimlikle tanınmalarını kabul eden, ancak farklı sosyal ve etnik gruplara mensup olmanın, üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddeden bir dindir. Kur'an'a göre bütün müminler kardeştir ve üstünlüğün ölçüsü takvadır.

Müslümanların başka hiçbir toplumda görülmeyen din/iman kardeşliği bağıyla birbirlerine bağlanmaları, onları tek bir yürek, tek bir vücut ya da sağlam bir bina haline getirir. Kur'an'ın ümmet adını verdiği Müslümanlar topluluğu tek bir ümmettir. Ümmetin ayırt edici vasıflarını belirleyen en önemli kaynak da Kur'an'dır. Kur'an ve sünnet, bu ümmeti diğerlerinden ayıran en önemli etkidir. İslam ümmeti, akide, ibadet, kulluk, cihad, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ümmetidir. Onlar, başkalarına benzemeyen, başkalarını taklid etmeyen, müstakil bir ümmettirler. Kur'an bunlardan başka da onların bir çok özelliklerini zikreder. Ümmet-i Muhammed bu hasletleri sayesinde yücelmiş, şan, şeref sahibi olmuş ve asırlarca dünyaya nizam vermiştir.

Müslümanların bireysel özellikleri üzerine bir çok çalışma yapılmıştır. Fakat onların ayırıcı toplumsal özellikleri hakkında yeterli çalışmalar yapılmamıştır. İnanç, ibadet, ahkâm, edeb ve ahlakla ilgili konulara ümmet(ler) açısından da yaklaşılması ihmal edilmiştir. Tefsir kaynaklarındaki bu eksiklik dikkat çekmektedir. Halbuki böyle bir bakış ile hem ilgili ayetlerin daha iyi anlaşılması sağlanacak, hem de Kur'an'ın ferd kadar topluma da hitap etme hedefi gerçekleştirilecektir. Fakat bu ayetlerin tefsirlerinde, duygusal hareket ederek, delillere dayanmadan ümmeti yüceltme anlayışından uzak durulmalıdır.

İnsanlar gibi toplumların da kimlikleri vardır. Bir toplumun temayüz ettiği özellikleri onun kimliğini oluşturur. Bundan dolayı toplumları tanıyabilmenin en iyi yolu, onların kimliklerini yani özelliklerini ortaya koymaktan geçer. Kur'an, ehl-i kitab adını verdiği Yahudi ve Hıristiyan toplumlarından sık sık bahsetmekte, onların birtakım özelliklerini zikretmektedir. Yaptıklarını ve durumlarını değerlendirmekte; böylece aynı hatalara düşmemeleri için Müslümanları uyarmaktadır. Ümmet-i Muhammed'in de Kur'an ve sünnet çerçevesinde oluşmuş, diğer ümmetlerden ayrılmasını sağlayan özellikleri vardır. Onlar bu özellikleriyle tanınırlar. Bir sistemin bütünlüğü içinde

değerlendirilmesi gerektiği gibi ümmetin özelliklerine de birbirine bağlı, birbirini destekleyen ve tamamlayan bir bütün olarak bakmak gerekir.

İdeal ümmetin ilk örneği, Medine’de Hz. Peygamber tarafından oluşturulmuştur. Bir arada yaşama ve hoşgörünün en güzel modeli ve tarihsel örneği olan İslam ümmetinin son kuşakları, sahip oldukları değerler bakımından zaafiyet içindedirler. Zamanımızda ümmetin birliği, ideolojik, siyasi, kültürel sebeplerle ve emperyalist baskılarla şimdiye kadar hiç görülmediği kadar bölünüp parçalanmıştır. Müslüman mütefekkirlerin, sürekli ümmetin birliğine vurgu yapmaları bundandır. Arzulanan birlik ve beraberliğin, ümmet olma bilinciyle sağlanacağı aşikardır. Ümmetin ihtilaflarını unutması, sünnî, şîî, vahhabî, alevî gibi grup mücadelelerinden uzak durarak, hidayet üzere birleşmeyi gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bunlardan dolayı İslam ümmetinin kendine mahsus olan özellikleri gözden geçirmesine, hatırlamasına ve sahip olduğu değerlerin bilincine varmasına ihtiyaç vardır. Ümmetin, bu özelliklerini ihya etmeden dünya ve ahiret bakımından mutlu ve huzurlu olması mümkün değildir. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen Müslümanlar arasında ümmet bilincinin bir şekilde devam ettiğini de belirtmek gerekir.

Kur’an’a bir de bu pencereden bakmaya çalıştığımız bu araştırmanın başlangıcından itibaren bana yol gösterip, yardımlarını esirgemeyen, başta değerli hocam Prof. Dr. Veli ULUTÜRK olmak üzere, Prof. Dr. Ali ERBAŞ, Doç. Dr. Muhammed AYDIN hocalarıma ve katkısı olan herkese teşekkürlerimi arz ederim.

28.04.2008
Abdullah AYGÜN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KUR'AN'A GÖRE İMAN ESASLARI VE İBADETLER BAKIMINDAN ÜMMET-İ MUHAMMED'İN ÖZELLİKLERİ	
1. Kur'an'a Göre İman Esasları Bakımından Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri.....	29
1.1. Tevhid İnancı.....	29
1.1.1. Önceki Ümmetlerin Tevhid İnancından Sapmaları.....	30
1.1.2. Ümmet-i Muhammed'in Tevhid İnancını Koruması.....	37
1.2. Ahiret İnancı.....	44
1.2.1. Önceki Ümmetlerin Ahiret İnancından Sapmaları.....	45
1.2.2. Ümmet-i Muhammed'in Ahiret İnancını Koruması.....	48
1.2.3. Hesabı İlk Önce Görülecek ve Amellerinin Karşılığı Verilecek Ümmet Olması.....	50
1.3. Melek İnancı.....	56
1.3.1. Önceki Ümmetlerin Melekler Arasında Ayırım Yapmaları.....	56
1.3.2. Ümmet-i Muhammed'in Meleklerle Ayırım Yapmadan İman Etmesi.....	58
1.4. Kitap İnancı.....	58
1.4.1. Önceki Ümmetlerin Kitaplar Arasında Ayırım Yapmaları.....	58
1.4.2. Ümmet-i Muhammed'in İlahi Kitaplara Ayırım Yapmadan İman Etmesi.....	60
1.4.3. Kitabın Korunması.....	61
1.4.3.1. Önceki Ümmetlerin Kitaplarını Koruyamamaları.....	61
1.4.3.2. Ümmet-i Muhammed'in Kitabını Muhafaza Etmesi.....	67
1.4.3.3. İsnad ve Ümmet-i Muhammed.....	72
1.4.4. Kitabının Peyderpey Vahyedilmesi.....	73
1.4.5. Kitabının İlahi Kitapları Murakabe ve Tasdik Etmesi.....	75
1.5. Peygamber İnancı.....	78
1.5.1. Önceki Ümmetlerin Peygamberler Arasında Ayırım Yapmaları.....	78

1.5.2. Ümmet-i Muhammed'in Peygamberlere Fark Gözetmeden İman Etmesi.....	84
1.5.3. Peygamberinin Son Peygamber Olması.....	85
1.5.4. Peygamberinin Evrensel Olması.....	89
1.5.5. Peygamberinin Şefaat-i Uzmâ Sahibi Olması.....	94
2. Kur'an'a Göre İbadetler Bakımından Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri.....	98
2.1. Abdesti Muhafaza Etmesi.....	98
2.2. Ezan Farkı.....	101
2.3. Namazı Muhafaza Etmesi.....	104
2.3.1. Cemaate Önem Vermesi.....	108
2.4. Zekatta Farklılıkları.....	110
2.4.1. İsar ve Ümmet-i Muhammed.....	113
2.5. Oruçta Farklılıkları.....	115
2.6. Haccı Aslına Döndürmesi.....	120
2.7. Kurbanda Farklılıkları.....	123
2.8. Kutsal Gününün Cuma Olması.....	129
2.9. Bu Ümmete Kadir Gecesinin Bahşedilmesi.....	134
2.10. Peygamberine Salâtu Selamda Bulunması.....	137

BÖLÜM 2: KUR'AN'A GÖRE ÜMMET-İ MUHAMMED'İN TOPLUMSAL ÖZELLİKLERİ

1. En Hayırlı Ümmet.....	141
1.1. Ümmetin Her Neslinin Hayırlı Olması.....	141
1.2. Ümmet-i Muhammed'in İnsanlık İçin Çıkarılmış En Hayırlı Ümmet Olması.....	145
2. Vasat Ümmet.....	150
2.1. Vasat Kavramı.....	150
2.2. Ümmet-i Muhammed'in Mutedil ve Dengeli Ümmet Olması.....	152
3. Şahit Ümmet.....	159
3.1. Ümmet-i Muhammed'in Mahşerde Şahit Ümmet Olması.....	160
3.2. Ümmet-i Muhammed'in Model ve Örnek Ümmet Olması.....	164
3.3. Ümmet-i Muhammed'in İnsanlığa Önder Ümmet Olması.....	166

3.4. Ümmetin Şahitliğinin İcmanın Kaynağı Olması.....	168
4. Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker.....	169
4.1. Maruf ve Münker Kavramları.....	169
4.2. Önceki Ümmetlerin Bu Görevi Yerine Getirmemeleri.....	170
4.3. Ümmet-i Muhammed'in Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker Görevini Yerine Getirmesi.....	172
5. Seçilme ve İsimlendirilme.....	180
5.1. Ümmet-i Muhammed'in Allah Tarafından Seçilmesi.....	180
5.2. Ümmet-i Muhammed'in Müslüman Olarak İsimlendirilmesi.....	181
5.3. Ümmet-i Muhammed'in Temelinin Hz. İbrahim'e Dayanması.....	184
6. Cihad.....	186
6.1. Cihad Kavramı, Cihadın Alanı ve Gerekliliği.....	186
6.2. Önceki Ümmetler ve Cihad.....	189
6.3. Ümmet-i Muhammed'in Cihad Toplumu Olması.....	191
6.4. Ümmetin Dinini Kılıç Zoruyla Yayıması.....	195
7. Müsamaha.....	198
7.1. Önceki Ümmetlerin Müsamahadan Uzak Olmaları.....	198
7.2. Ümmet-i Muhammed'in Müsamahası.....	200
7.3. Ümmet-i Muhammed'de Müsamahanın Örnekleri.....	204
8. Topluca Helak.....	208
8.1. Önceki Ümmetlerin Topluca Helak İle Cezalandırılmaları.....	208
8.2. Ümmet-i Muhammed'in Topluca Helaktan Korunması.....	211
9. Kâmil ve Tamamlanmış Bir Dine Sahip Olması.....	213
10. Din Emanetine ve Dünyaya Varis Kılınması.....	219
11. İlahi Kitaplarda Övülmesi.....	224
12. Bu Ümmetin Kiblesiyle Müstakil Ümmet Olması.....	228
13. Bu Ümmetin Şura Toplumu Olması.....	232
14. Müslüman Olmayanları Dost Edinmemesi.....	236
15. Ehl-i Kitabı Taklitten ve Onlara Benzemekten Sakındırılması.....	242
16. Kutsal Sembollere (Şeâire) Saygılı Olması.....	247
17. Allah ve Meleklerin Bu Ümmete Salâta Bulunması.....	250
18. Gereksiz Sorulardan Sakındırılması.....	252

19. Peygamberiyle İlişkilerinde Saygılı Olması.....	256
20. Kendi Arasında Merhametli, İnkarcılara Karşı Tavizsiz Olması.....	259
21. İşlerine Sağdan Başlaması.....	264

BÖLÜM 3: KUR'AN'A GÖRE KOLAYLIKLAR BAKIMINDAN ÜMMET-İ MUHAMMED'İN ÖZELLİKLERİ

1. Genel Olarak Dinde Kolaylık.....	267
1.1. Önceki Ümmetlerin Ağır Sorumlulukları.....	267
1.2. Ümmet-i Muhammed'in Dininin Kolaylaştırılması.....	270
2. Bu Ümmete İbadetlerde Kolaylıklar Sağlanması.....	277
3. Cuma Günü Çalışma Kolaylığı.....	280
3.1. Cumartesi Yasağı ve Yahudilerin Buna Uymamaları.....	280
3.2. Önceki Ümmetlerde Mesh Cezasının Bulunması.....	283
3.3. Ümmet-i Muhammed'e Cuma Gününde Çalışmanın Helal Kılınması.....	285
4. Evlilik ve Kadınlarla İlgili Kolaylıklar.....	286
4.1. Evlenme ve Boşanmayla İlgili Kolaylıklar.....	289
4.2. Adet Haliyle İlgili Hükümlerde Kolaylıklar Sağlanması.....	292
5. Kısasta Diyet Kolaylığının Sağlanması.....	293
6. Necaseti Temizleyerek Giderme Kolaylığının Sağlanması.....	296
7. Bu Ümmetin Hata, Unutma, Havâtır ve İkrahtan Sorumlu Olmaması.....	297
8. Yeryüzünün Temiz ve Mescit Kılınması.....	300
9. Önceden Haram Olan Bazı Yiyeceklerin Helal Kılınması.....	304
10. Ganimetlerin Helal Kılınması.....	306
SONUÇ.....	310
KAYNAKLAR.....	314
ÖZGEÇMİŞ.....	335

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen madde/makale
AÜİFD	:Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBF	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
b.	:İbn
DİA	:Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
dğr.	:Diğerleri
EÜ	:Erciyes Üniversitesi
h.	:Hicri
haz.	:Hazırlayan
H.z.	:Hazreti
İA	:Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İFAV	:İlahiyat Fakültesi Yayınları
İst.	:İstanbul
krş.	:Karşılaştırım
MEB	:Milli Eğitim Basımevi
M.Ö.	:Milattan Önce
M.S.	:Milattan Sonra
nşr.	:Neşreden
s.	:Sayfa
s.a.v	:Sallallahu aleyhi vesellem
SÜİF	:Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:Tahkik
trc.	:Tercüme
ts.	:Tarihsiz
vd.	:Ve devamı
vdğ.	:Ve diğerleri
y.y.	:Baskı yeri yok
Yay.	:Yayınları, Yayınevi

Tezin Başlığı: Kur'an'a Göre Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri	
Tezin Yazarı: Abdullah AYGÜN	Danışman: Prof.Dr. Veli ULUTÜRK
Kabul Tarihi: 25.06.2008	Sayfa Sayısı: X (ön kısım) + 335 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Tefsir
<p>Ümmet, Kur'an-ı Kerim'de sıkça bahsedilen ve önem verilen kavramlardan biridir. Ümmet, iman kardeşliği etrafında toplanmış en geniş topluluğu ifade etmesi bakımından, diğer sosyal gruplardan farklıdır. Din kardeşliği, bütün Müslümanları bir binanın tuğlaları gibi birbirine kenetlemekte ve onları tek bir beden haline getirerek tek bir ümmet yapmaktadır.</p> <p>Peygamberlerin tebliğde buldukları topluluklar onların ümmetleridir ve her ümmete bir peygamber gönderilmiştir. Ümmet-i Muhammed ise yeryüzünde Hz. Muhammed (s.a.v)'a iman eden bütün Müslümanların oluşturduğu büyük topluluğun adıdır. Onlara İslam ümmeti veya ümmet-i icabet de denir. Kıyamete kadar bütün insanlar Hz. Peygamberin tebliğine muhatap olduğundan, ona iman etmeyenlere de ümmet-i davet denir. İslam ümmetini diğer ümmetlerden ayırıp farklı kılan bir çok özellik vardır. Bunlar, Müslümanlar toplumuna mahsus özelliklerdir ve onlarla temayüz ederler.</p> <p>Ümmet-i Muhammed'in tevhid, ahiret, melek, peygamber ve kitap inancı bakımından diğer ümmetlerden farklı ve üstün bir çok vasıfları vardır. Namaz, oruç, hac, zekat ve kurban gibi ibadetler açısından da önemli hususiyetlere sahiptir. İslam ümmetinin, en hayırlı ümmet, vasat yani mutedil, dengeli ümmet ve cihad gibi çok önemli toplumsal vasıfları vardır. Bunların yanında Muhammed ümmetine diğer ümmetlerden farklı olarak ibadetlerden ahkâma kadar dinî/hayatı kolaylaştıran bir çok kolaylıklar ve ruhsatlar tanınmıştır.</p> <p>Ümmet-i Muhammed'in bu vasıfları, onun özünü ve kimliğini oluşturmaktadır. Onları önceki ümmetlerden üstün ve değerli kılmaktadır. Bundan dolayı Müslümanların, son asırlarda önemli ölçüde değer kaybına uğrayan bu vasıflarının bilincinde olmaları ve bunların kendilerine yüklediği sorumlulukları yerine getirmeleri gerekmektedir.</p>	
Anahtar kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Ümmet Kavramı, Ümmet-i Muhammed, Önceki Ümmetler, Ayırıcı Özellikler	

Title of the Thesis: Characteristics of Ummah of Muhammad According to The Qur'an	
Author: Abdullah AYGÜN	Supervisor: Prof. Dr. Veli ULUTÜRK
Date: 25.06.2008	Nu. of pages: X (pre text) + 335 (main body)
Department: Basic Islamic Sciences	Subfield: Tafsir (Commentary)
<p>Ummah (community) is one of the concept that are frequently mentioned and accentuated in Qur'an. Ummah is different from other social groups since it conveys a large crowd of people tied with religious brothership. Religious brothership, similar to bricks of a building, clamps and unites all Muslims as one being.</p> <p>Communities that have been delivered rescripts are owned by their individual prophets and only one prophet has been sent to each community. The term "Ummah of Muhammad" stands for the larger Muslim community that believes in Messenger Muhammad. This community of believers may be also called as "The Ummah of Islam" or "The Ummah of Response (Accept)". Since all human beings are bound to the orders of Messenger Muhammad until doomsday, unbelievers are called "Ummah of Da'wah". There are many characteristics of the Ummah of Muhammad that sets it apart and special from other religious communities. These characteristics are generally called to become distinguished and are special to the Muslim community.</p> <p>"Ummah of Muhammad" has different and superior attributes compared to other communities in regards to the way of belief in tawheed, after-life, angel, prophet and the holy book. It has important peculiarities in regards to divine services such as prayer, fasting, pilgrimage, alms and sacrificial. Ummah of Islam has very important social characteristics such as the best ummah, ummah of wasat (moderance, balance) and ummah of jihad. In addition to all of this, unlike the rest of all other religious groups, Ummah of Muhammad has been provided with privileges that have made its members' divine services to rules which their life easier through divine permissions.</p> <p>Such characteristics of Ummah of Muhammad forms its substance and identity, and they make it superior and more precious to previous ummahs (communities). For this reason, Muslims need to acknowledge these qualities which have experienced loss of significance during the past few centuries, and must fulfill the responsibilities it brings along.</p>	
Keywords: Qur'an, Concept of Ummah (Community), Ummah of Muhammad, Previous Ummahs, Characteristics	

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Kur'an-ı Kerim, insanların ümmetlere ayrıldığını belirtmekte ve her ümmetin farklı özelliklere sahip olduğuna işaret etmektedir (Mâide, 5/48; En'âm, 6/35, 108; Nahl, 16/93; Hac, 22/67; Şûrâ, 42/8; Hucurât, 49/13). Allah tarafından, diğer peygamberlerden farklı olarak sadece Hz. Muhammed (s.a.v)'e verilen meziyet ve üstün özelliklere "Hasâisu'n-Nebî" denilmektedir¹. Bunun gibi ümmetlerin de kendilerine mahsus bazı özellikleri vardır. Ümmetlerin ya da toplumların sahip oldukları farklı inançlar, tutumlar, takip ettikleri yollar, onların çeşitli özellikler kazanmalarına ve bunlarla temayüz etmelerine neden olmaktadır. Bu özellikler, toplumlara renk veren boya gibidir ve onların kimliklerini oluştururlar. Her toplum/ümmet bu vasıflarıyla diğerlerinden ayrılır ve tanınır.

Ümmet-i Muhammed'in de özelliklerinin hatırlanmasına ihtiyaç vardır. Seyyid Kutup'un dediği gibi ümmetin yücelmesi, üstün ve hakim konuma gelmesi için onun temel vasıfları üzerinde durulması ve bunların yerleştirilmesi gerekmektedir². Çünkü İslam ümmeti, bu temel vasıflarını ihya etmeli ve kimlik bilincini canlandırmalıdır. "Ümmet-i Muhammed" tabiri ne demektir, Kur'an-ı Kerim'in Ümmet-i Muhammed için öngördüğü temel özellikler nelerdir gibi soruların cevapları, bu araştırmanın temel hedefidir. Bütün bunlardan dolayı, bu çalışma önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın bir başka amacı da Ümmet-i Muhammed'in hususiyetlerinin, Kur'an'ı esas alarak, objektif ve ilmî çalışma metoduyla ortaya çıkarmak, doğru bir kavramsal çerçeve çizmek ve bu konudaki bilgi yanlışlıklarını da gidermektir.

Araştırmanın Önemi

İslam ümmetin temeyyüzünün³ ana kaynağı olan Kur'an ekseninde, son dinin ve son peygamberin inananları olan Ümmet-i Muhammed'e mahsus özellikler üzerine çalışmalar yapılması bir çok açıdan önem arz etmektedir. Kur'an ve hadislerde

¹ Bkz. Erdinç Ahatlı, "Hasâisu'n-Nebî", *DİA*, XVI, 277-279.

² Seyyid Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Darûş-Şurûk, Beyrut, 1985, V, 3161.

³ Temeyyüz, bir şeyin diğerlerinden üstün olması, diğerlerinden ayrılarak farklı bir yere sahip olması anlamlarına gelmektedir (Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut, 1990, V, 412; Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, (thk. Ali Şeyrî), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994, VIII, 153).

“ümme”in özellikleri, vasıfları, kimliği, değerleri, farklılıkları ve görevleri üzerinde fazlaca durulması konunun önemini göstermektedir. Bu sayede Kur’an’daki ideal ümme/toplum modelini tanımak mümkün olacaktır. Ayrıca insanlığın içinde bulunduğu buhran ve kaosun gittikçe artması, örnek vasıflara sahip olan ümme toplumunun önemini daha da artırmaktadır.

Ümme-i Muhammed’in hususiyetlerinin, Kur’an perspektifinden ve konulu çalışma metoduyla ortaya konulması da önemlidir. Bu araştırma sırasında, böyle bir çalışmaya rastlayamadık. Klasik kaynaklar arasında bile Ümme-i Muhammed’in özellikleri üzerine yapılmış müstakil bir eser tespit edemedik. “Hasâisu’n-Nebî” tarzında bir çok eser olmasına rağmen, “Hasâisu’l-Ümmeti’l-Muhammediyye” şeklinde, ümmetin özelliklerini konu alan bir eser bulamadık. Fakat “Delâil, Hasâis ve Şemâil” gibi kaynaklarda, Hz. Peygamberin vasıfları zikredilirken, onun ümmetinin bazı özelliklerine açıklama yapılmadan kısaca yer verildiği görülmektedir. Çok sınırlı olmak üzere başka bazı eserlerde de ümmetin özelliklerinden bahsedilmektedir. İşte bu çalışmada, Kur’an’dan çıkarılabildiği kadarıyla, Ümme-i Muhammed’in başta Yahudi ve Hıristiyanlar olmak üzere, diğer ümmetlerde olmayan veya onlara göre çok daha öne çıkarak temayüz ettiği özellikleri, meziyetleri bir bütünlük içinde incelenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları

Ümmetin özelliklerinin tespitinde, Kur’an’dan sonra en önemli kaynak, bazı hadis kitaplarının “Hasâisu Ümmetihi” babları ve ümmele ilgili bazı hadislerdir. Konuyla ilgili tespit edebildiğimiz tek müstakil eser, Muhammed b. Alevî’nin, *Şerefü’l-Ümmeti’l-Muhammediyye* (veya *Hasâisu’l-Ümmeti’l-Muhammediyye*) adlı kitabıdır. İbnü’l-Cevzî de *Fünûnu’l-efnân fî uyûni ulûmi’l-Kur’an* adlı eserinin sonunda bu konuya bir bölüm ayırmıştır¹. Müellif bu bölümde, Kur’an’da Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. Peygamberle ilgili geçtiğini belirttiği onar adet özelliğin, Ümme-i Muhammed’e verildiğini kaydeder. Önceki ümmetlerin peygamberlerine mahsus bazı özelliklerin, bu ümmete verildiği fikrini işlemeye çalışır. Şatûbî de benzer bir yaklaşıma *el-Muvâfakât*’ında yer vermektedir². Ümmetin özelliklerinden en fazla, Suyûtî’nin meşhur *el-Hasâisu’l-kübrâ* isimli eserinin bazı bölümlerinde bahsedilmektedir.

¹ Cemaluddin Ebu’l-Ferec Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *Fünûnu’l-efnân fî uyûni ulûmi’l-Kur’an*, (thk. Hasan Ziyâüddin İtr), Daru’l-Beşairi’l-İslamiyye, Beyrut, 1987, s. 481-484.

² Ebû İshak eş-Şatûbî, *el-Muvâfakât fî usûli’s-şerîa*, el-Mektebetü’t-Ticariyye, y.y., ts., II, 249-258.

Şüphesiz bunların hepsi kıymetli eserlerdir. Fakat bu kitaplarda zikredilen hususların birçoğunun, sadece bu ümmete mahsus olmadığı, objektif olmayan zorlama çıkarımlar olduğu ve haklarında açıklama yapılmadığı, yeterli bilgiler verilmediği görülmektedir. Ayrıca zikredilen hususların bir kısmı, Kâbu'l-Ahbar ve Vehb b. Münebbih gibi israiliyyat sahasında tanınmış kişilerden nakledilmektedir. Süzgeçten geçirilmeden hemen her şeyi toplama anlayışıyla hareket edilmiştir. Zorlama, aşırı ve hatta ümmeti yüceltme maksadıyla dinin temel esaslarıyla bağdaşmayacak hususlara yer verilmiştir. Öyle ki, Hasâisu'l-kübrâ'nın tahkik ve şerhini yapan Muhammed Halil Herrâs, bir çok yerde Suyûtî'yi ve yer verdiği hususları tenkit etmektedir¹. Kastallânî de *el-Mevâhibu'l-ledünniyye* adlı eserinin küçük bir bölümünde ümmetin bazı özelliklerinden bahsetmektedir². Burada da Kur'an ve hadislerle dayalı sahih bilgiler yanında, zorlama yorumlara yer verildiği görülmektedir. Ancak Kastallânî, diğerlerine göre daha sağlıklı bir yaklaşım sergilemekte ve bu ümmete mahsus olduğu belirtilen bazı özelliklerin aslında önceki ümmetlerde de olduğunu belirtmektedir³.

Adı geçen bu eserlerden başka, Beyhakî ve Ebu Nuaym el-İsfehânî'nin *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserlerinden; ayetlerin tefsirlerinde, Taberî, Râzî, Kurtubî, İbn Kesîr, Suyûtî, Âlûsî gibi klasik dönem ve Reşid Rıza, Seyyid Kutup, Mevdûdî, Tabatabâî, İbn Âşûr ve Elmalılı gibi yakın dönem müfessirlerinden istifade edilmiştir. Bir görevi de Kur'an'ı beyan (açıklama) olan Hz. Peygamberin bir çok hadis-i şerifinden, Kütüb-i Sitte esas alınmakla beraber İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim, Beyhakî gibi diğer önemli hadis alimlerinin eserlerinden faydalanılmıştır. Geçmiş ümmetlerle ilgili, hadislerden çıkarılan önemli bilgiler yanında, Dinler Tarihi alanında yazılmış bir çok eserden ve Muhammed İkbâl, Fazlur Rahman, Ahmed Emin, M. Ali Hâşîmî, Garaudy, Watt gibi yazarların düşünce ve tespitlerinden istifade edilmiştir. Ayet meallerinde, Suat Yıldırım ile Ali Özek ve arkadaşları tarafından hazırlanan eserler esas alınmıştır. Dipnotlarda yapılan kısaltmalar, kaynaklar kısmında parantez içinde belirtilmiştir. Başta akide olmak üzere, her konunun bu çalışmanın sınırlarını aşan boyutları ve tartışmaları, ilgili kaynaklara havale edilmiştir.

¹ Abdullah b. Telîdî, *Tehzibu'l-hasâis li's-Suyûtî* adlı eseriyle, Suyûtî'nin bu kitabındaki zayıf rivayetleri açıklamıştır. Ayrıca Suyûtî'nin Hasâis adlı eserine tenkitler için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "el-Hasâisu'l-Kübrâ", *DİA*, XVI, 277.

² Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibu'l-ledünniyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye*, (thk. Salih Ahmed eş-Şâmî), el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1991, II, 701-730.

³ Bkz. Kastallânî, II, 711, 713.

Bu çalışmanın “Giriş” kısmında, Ümmet-i Muhammed tamlaması üzerinde durulmuştur. İlk olarak ümmet kavramının etimolojik tahlili yapılmıştır. Sonra bu kavramın dinî ve sosyolojik içeriği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ümmetin hangi etkenlerle, nasıl oluştuğu ve onu diğer sosyal gruplardan ayıran farklılıkların neler olduğu irdelenmiştir. Son olarak da Ümmet-i Muhammed tabirinin tahlili yapılmaya çalışılmıştır. Ümmet-i Muhammed adlandırmasının, İslam literatüründeki anlamları üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın “Birinci Bölümünde”, Kur’an’a göre Ümmet-i Muhammed’in, iman ve ibadetler gibi dinin temel esasları açısından temayüz ettiği özellikler ele alınmıştır. Muhammed ümmetinin, bu bakımlardan önceki ümmetlerden ve bilhassa varlıklarını devam ettirmeyi başarmış iki büyük din mensupları olan Yahudi ve Hıristiyanlardan farklılıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Yeterli bilgi bulunamadığı için kadere iman hususuna yer verilmemiştir. “İkinci Bölümde” ise Ümmet-i Muhammed’in toplumsal özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü ve son bölümde de diğer ümmetlerden farklı olarak, bu ümmete sağlanan kolaylıklara değinilmiştir. Bunların yanında, araştırmanın her bölümünde, ahkâmdan ahirete, sosyal hayattan edeb ve ahlaka kadar bir çok alanla ilgili hususiyetlere de yer verilmiştir.

Bu araştırmanın konusu, Ümmet-i Muhammed’in önceki ümmetlerden farklı olarak¹ temayüz ettiği hususiyetler olmakla birlikte, tamamen bir mukayese çalışması hedeflenmemiş, ümmetin özelliklerinin tespit edilip, ortaya konması esas alınmıştır. Ayrıca her bir özellik hakkında ayrıntılı bilgi vermektense ziyade, o özelliğin tespit ve temellendirilmesine, Ümmet-i Muhammed’e ait bir özellik olduğunun gösterilmesine çalışılmıştır. Mesela kurban ibadetinin önemi, maddî ve manevî faydaları gibi hususlara girilmemiş; Muhammed ümmetinin, kurban ibadetinde önceki ümmetlerden farklı olarak sahip olduğu özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Kurbanın şartları, önemi, faydaları gibi hususlar, zaten bu konuya dair eserlerde genişçe anlatılmıştır.

¹ Günlük hayatta bile pek çok hususu anlatmak için mukayese metodunu kullanırız. İki şey arasındaki farkı ortaya koymak, meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Hem Dinler Tarihi hem de Tefsir alanında yapılan çalışmalarda, bu yöntemin mümkün olduğunca göz önünde bulundurulması çok daha faydalı neticeler ortaya çıkaracaktır.

İbn Haldun'un belirttiği gibi önceki toplumlar hakkında bize ulaşamayan bilgiler, ulaşanlardan çok daha fazladır¹. Bundan dolayı, önceki ümmetler hakkında yeterli, doyurucu bilgilere yer verdiğimizizi iddia etmemiz mümkün değildir. Geçmiş ümmetler hakkında sırasıyla, Kur'an-ı Kerim, hadisler, tefsir kaynakları, Kitab-ı Mukaddes, kısmen de tarih kitapları ve şerhlerden faydalanılmıştır. Bilindiği gibi Kur'an'da, önceki ümmetlerden olan Sâbiî ve Mecûsîlerden de bahsedilmekle birlikte (Bakara, 2/62; Mâide, 5/69; Hac, 22/17) üzerinde en fazla durulanlar, Yahudi ve Hıristiyanlardır. Önceki ümmetlerden bu ikisi yaygın olarak devam etmektedir. Onun için bu araştırmada, önceki ümmetler ile daha çok ehl-i kitap denen Yahudi ve Hıristiyanların önceki ve sonraki tüm kuşakları kastedilmiştir. Yeri geldikçe daha da önceki ümmetlerden de bahsedilmektedir. Böylece geçmiş ümmetlerin hatalarını, bunların sebeplerini görmek ve Ümmet-i Muhammed'in aynı hatalara düşmemesi için dersler çıkarmak mümkün olacaktır. Ayrıca bu araştırma ile ümmete mahsus özelliklerden yaygın olarak bilinen bazı hususların ne kadar doğru ve bunların dayanaklarının neler olduğunu görmek mümkün olacaktır.

Konuların işlenişinde, Hz. Peygamberin kendisine veya ümmetine bahşedilen özelliklerden bahsettiği hadislerindeki metod benimsenmiştir. Bir konuda ilk başta önceki ümmetler, sonra da Ümmet-i Muhammed ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Muhammed ümmetinin farklılığı gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece hasâis geleneği ile konulu tefsir metodu birleştirilmiştir. Bilindiği üzere konulu tefsir, herhangi bir konuyu Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alıp, o konuyu uzaktan ve yakından ilgilendiren tüm ayetleri toplayarak maksadı ortaya çıkarmaya çalışmaktır². Ayrıca tarihten örnekler verilmiş, yeri geldikçe ümmetin Kur'an'da zikredilen vasıfları açısından son asırlardaki durumu değerlendirilmiştir. Bu noktada Kur'an'ın ümmet için zikrettiği (ideal) özellikler ile ümmetin hal ve hareketlerinin (pratik) birbirinden farklı şeyler olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekmektedir. Bazı konularda diğer ümmetlerden daha çok bahsedilmesinin nedeni de bu ümmetin farkının daha iyi anlaşılmasıdır.

Konu, adından da anlaşılacağı üzere Kur'an ile sınırlandırılmıştır. Bundan dolayı bu ümmete ait olarak zikredilen, fakat Kur'an ile ilişkilendirilemeyen özelliklere yer

¹ Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Mukaddime*, (trc. Halil Kendir), Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004, I, 73.

² Davut Aydı, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yay., İst., 2000, s. 78.

verilmemiştir. Hz. Ali'nin, "Sen küçük bir cisim olduğunu sanırsın. Halbuki en büyük alem sende dürülmüştür"¹ sözünde belirttiği gibi insanoğlunun sahip olduğu bir çok özellik vardır. İnsanlardan oluşan toplumların özellikleri ise daha fazladır. Çünkü sosyal realiteler, fizikî ve biyolojik olgulardan daha karmaşıktır². Bundan dolayı oldukça geniş bir topluluk olan Ümmet-i Muhammed'in özellikleri konusunda nihâî bir çerçeve ortaya koymanın zor olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple, Kur'an'a göre Muhammed ümmetinin özelliklerinin daha da artırılması ya da azaltılması mümkün gözükmemektedir.

1. Kur'an'da Ümmet Kavramı

Ümmet, Kur'an'ın temel kavramlarından biridir³. Oldukça geniş bir anlam sahasına sahip olan ümmet kelimesi, kırk ikisi Mekke, on beşi Medine toplam elli yedi ayette, tekrarlarıyla beraber altmış dört defa geçmekte⁴ ve bir çok farklı anlamda kullanılmaktadır. Ümmet kelimesinin tanımlarının otuz kadar çıktığının belirtilmesi, sahip olduğu anlam zenginliğini göstermektedir⁵.

Ümmet, lafız bakımından tekil, anlam bakımından çoğul olan Arapça bir kelimedir⁶. Arapça "emm" kökünden türemiş⁷ bir isimdir ve çoğulu "ümm" şeklinde gelir. Mana yakınlığı sebebiyle "ümm" ve "imam" kelimelerinden türetildiği de söylenmiştir⁸. "Emm" kökü, yönelmek, niyet etmek, talep etmek, bir şeyi hedef almak, öne geçmek, başı çekmek, bir topluluğun önünde olmak, sevk ve idare etmek gibi anlamlara sahiptir⁹. Fakat bu kökün temel anlamlarının, asıl, kaynak, cemaat ve din olduğu belirtilir¹⁰. Emm kökü, yöneliş ve talep anlamıyla kardeşliği ifade eden uhuvvet

¹ Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'ani'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts., XXX, 175.

² Bkz. Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İst., 1983, s. 128, 172.

³ Macit Arsan el-Kilânî, *Ulustan Ümmete*, (trc. Murat Serdaroglu), Pınar Yay., İst., 1994, s. 13.

⁴ Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı Yay., İst., 1990, s. 80.

⁵ Ebû Bekr Muhammed İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (thk. Ali Muhammed en-Neccar), Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1958, III, 1058. İbnü'l-Arabî başka bir yerde, tanımların kırka kadar çıktığını belirtir (I, 292).

⁶ İbn Manzûr, XII, 28; Zebîdî, XVI, 27; Nihat M. Çetin, "Ümmet", *İA*, XIII, 102.

⁷ İbn Manzûr, XII, 22; Zebîdî, XVI, 26; Ebu'l-Hüseyin Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa* (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Daru'l-Cil, Beyrut, ts., I, 21; Âlûsî, I, 391; Tahir b. Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, I, 721; II, 300.

⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yay., İst., ts., I, 420.

⁹ İbn Manzûr, XII, 22, 30; Zebîdî, XVI, 26; İbn Âşûr, I, 721.

¹⁰ İbn Fâris, I, 21.

kelimesiyle ortaklık göstermektedir¹. “Ümm” kökü de ana, etrafındakilerin kendisine bağlı bulunduğu merkez, arkasından gelenin kendisine katıldığı şey demektir². Buna göre iki kökün ortak anlamı toplama, bir şey etrafında buluşma olmaktadır. “İmam” ise, kendisine uyulan, yolundan gidilen, önder, rehber gibi anlamlara sahiptir³.

Lügatlerde ümmet kelimesinin, din, topluluk, millet, cemaat, peygamber gönderilen toplum, peygamberlerden birinin kavmi, belirli bir gaye etrafında toplanan cemaat, bir dinin mensupları, aynı zaman diliminde yaşayan topluluk, rehber, önder, yol, ana, nesil, canlı türlerinden bir grup, hayvan cinslerinden biri gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir⁴. Bu anlamların hepsi, “emm”, “ümm” ve “imam” kelimeleriyle yakın ilişkilidir. Fakat kelimenin daha çok bir din, gelenek, durum, zaman veya mekan gibi sebeplerle bir araya gelmiş grup, cemaat veya topluluğu⁵ ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Kur’an’da ümmet kelimesi din, yol⁶; sınıf, tür⁷; kuşaklar⁸; kavim, topluluk⁹; zaman dilimi¹⁰; inkârcı toplum¹¹; Müslüman toplum¹²; toplum içindeki iyiliğe çağıran kötülükleri engelleyen bir grup¹³; bütün hayırlı halleri kendinde toplayan önder insan¹⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Bunları din ve yol, insanlardan bir topluluk, zaman,

¹ İbn Manzûr, XII, 23.

² İbn Fâris, I, 23-24; İbn Manzûr, XII, 31.

³ İbn Fâris, I, 28; İbn Manzûr, XII, 25.

⁴ İbn Fâris, I, 21-28; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tacu’l-lüğa ve sıhahi’l-arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafur Attar), Kahire, 1982, V, 1864; İbn Manzûr, XII, 22-28; Zebîdî, XVI, 26-28. Kelimenin anlamlarının bir listesi için bkz. Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi’t-temyîz fi letâifi’l-kitabi’l-azîz*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 79-80.

⁵ Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, *el-Mizân fi tefsiri’l-Kur’an*, Müessesetü’l-İlmî, Beyrut, 1997, VII,73.

⁶ “İşte sizin bu dininiz/yolunuz bir tek dindir/yoldur (ümmeden vahide)” (Enbiyâ, 21/92). “Biz babalarımızı bir dine bağlanmış/bir yol üzere (alâ ümmetin) gördük” (Zuhruf, 43/22).

⁷ “Yerde hareket eden hiç bir canlı, kanatlarıyla uçan hiç bir kuş türü yoktur ki sizin gibi birer toplum (ümem) teşkil etmesinler” (En’âm, 6/38).

⁸ “Seni de kendilerinden önce nice ümmetler (ümemun) geçmiş olan bir ümmete (fi ümmetin) gönderdik” (Ra’d, 13/30).

⁹ “Her ümmet (ümmeün) oraya girdikçe, yoldaşına lânet eder” (A’raf, 7/38).

¹⁰ “Kendilerine azap göndermeyi belirli bir zamana kadar (ilâ ümmetin) ertelersek...” (Hûd, 11/8).

¹¹ “Sonra resullerimizi peş peşe gönderdik. Hangi ümmete peygamberi geldiyse onlar onu yalancı saydılar.” (Mü’minûn, 23/44) “Her ümmet peygamberini cezalandırmaya azmetmişti” (Mü’min, 40/5).

¹² “İşte böylece insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi mutedil bir ümmet kıldık” (Bakara, 2/143). “(Ey Ümmet-i Muhammed!) Siz, insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz” (Âl-i İmrân, 3/110).

¹³ “Sizden, hayra çağıran, iyilikleri yayıp kötülükleri önleyen bir topluluk bulunsun” (Âl-i İmrân, 3/104).

¹⁴ “Gerçekten İbrahim, Hakk’a yönelen, Allah’a itaat üzere bulunan bir önder (ümmeden kânitin) idi” (Nahl, 16/120).

kendisine uyulan önder şeklinde özetlemek mümkündür¹. Cin ve hayvan toplulukları için de ümmet tabiri kullanılır (En'âm, 6/38; A'râf, 7/38). Fakat daha çok inanç, yaşam tarzı, örf, dil gibi özelliklerle, gruplar oluşturup, birlikte yaşayan küçük veya büyük insan topluluklarını ifade eder². Özetle, ümmet kavramının ortak manasının “topluluk” olduğu anlaşılmaktadır³. Görüldüğü üzere ümmetin, topluluk ve onları toplayan şey olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Kelime, Kur'an'da da bu iki öğeyi ihtiva edecek anlamda kullanılmaktadır. Topluluk anlamı dışındaki kullanımı ise daha azdır⁴.

Ümmet kavramına tefsir kaynaklarında da bir peygamberin kavmi, bir peygambere tabi olanlar,⁵ bir dinin inananlarından oluşan topluluk⁶, aynı din, zaman veya mekan gibi olguları gaye edinerek, onlar etrafında toplanmış insanlar⁷, tek bir yol üzere olan topluluk⁸, cemaat din, imam, önder⁹ veya insanlardan bir nesil, kuşak veya sınıf¹⁰ gibi anlamlar verilmiştir. Bunlar gönüllü veya zoraki bir araya gelseler de ümmettirler.¹¹ Çünkü ümmetler sadece peygamberlere inananlardan oluşmaz. Medine sözleşmesinde, Yahudiler de “diğer insanlardan ayrı” (min dūni'n-nâs) bir toplum olarak tanımlanan ümmetten sayılmıştır¹². Fakat buradaki ümmeti, literatürdeki anlamıyla değil, müstakil bir topluluk/devlet şeklinde değerlendirmek gerekir. Çünkü Kur'an, inanmış gibi görünen münafıkları bile ümmete dahil etmemektedir¹³.

¹ Muhammed Emin Şenkîû, *Advâu'l-beyân fi idâhi'l-Kur'an'i bi'l-Kur'an*, Riyad, 1983, III, 13-14.

² Çetin, “Ümmet”, *İA*, XIII, 102.

³ Veli Ulutürk, “Kur'an'da İmam ve Ümmet Kelimelerinin Anlamları”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt 33, sayı3, yıl 1997, s. 44.

⁴ Hasan Keskin, *Kur'an'da Ümmet Kavramı*, Rağbet Yay., İst., 2003, s. 42.

⁵ Ebû İshak İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve irabuhu*, (thk. Abdülcélil Şelebî), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988, I, 456.

⁶ Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an* (thk. Ahmet Sakr), Daru't-Türas, Kahire, 1973, s. 345-346; İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, III, 53.

⁷ Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, Kahraman Yay., İst., 1986, s. 27; Âlûsî, I, 391.

⁸ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Kahire, 1967, XII, 58.

⁹ Zeccâc, I, 219, I, 282, I, 283.

¹⁰ Taberî, I, 10; Zeccâc, I, 283; Ebû Muhammed Abdülhak ibn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, (thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensari), Katar, 1977, II, 3.

¹¹ Râğıb, s. 27.

¹² “İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (toplum) teşkil ederler” (2. madde). (İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Türâsü'l-İslam, y.y., 1955, I, 501; Muhammed Hamidullah, *Mecmuatü'l-vesâiki's-siyasiyye*, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1985, s. 59, *İslam Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), İrfan Yay., İst., 1991, I, 207.

¹³ “O münafıklar yanınızda Allah'a yemin ederek sizden olduklarını ileri sürerler. Aslında onlar sizden değildirler” (Tevbe, 9/56). Ayrıca bkz. Tevbe, 9/73.

Aralarında dil, renk, meslek veya menfaat birliği olan insanlar ayrı ayrı topluluklardır. Fakat Müslümanlar, bunlardan dolayı değil, aynı dine ve peygambere inandıklarından ümmet olmaktadır¹. Fertlerin gerek inanç ve eylemleri ve gerekse takip ettikleri hedefleri açısından birlik oluşturdıkları topluma da ümmet denir². İslama göre insanları birleştiren ya da ayıran inançtır (İslam bu hususta inancı esas alır) (Tevbe, 9/22-24; Hûd, 11/45-56); diğer hususlar insanın kendi ihtiyarı ile seçtiği şeylerdir³. Onun için ortak bir inancı, amacı paylaşan insanların, bu amaçlarına birlikte yürümek için ahenkli biçimde bir araya gelmeleriyle oluşan topluluğa ümmet denilir⁴.

Elmalılı Hamdi Yazır ise çoğunluktan farklı olarak ümmetin imam kökünden gelen anlamını esas almaktadır. Ona göre ümmet, bir amaç için bir lider etrafında toplanmış insanlar birliği ve insan gruplarına önder olan, kendisine uyulan, bir imamın çevresinde sağlam birlik oluşturup, düzenli faaliyet gösteren ve bu şekilde de insan grupları üzerinde hakim olan topluluk, imamet-i kübra sahibi cemaattir. Diğer cemaatler karşısında ümmet, fertlere göre imam gibidir ve hakim bir milletin fertlerinden meydana gelmiş sosyal topluluktur⁵. İmamet-i kübra da, din ve dünya işlerinde insanlara öncülük ve riyaset etmektedir⁶.

Ümmet kelimesi, Mekkî ayetlerde, aralarında inanç birliği olmayan toplulukları da ifade etmektedir. Ancak Medine döneminde daha çok din birliğine sahip topluları anlatmaktadır⁷. Ayrıca Medine döneminde, önceki toplumlar için kullanılan şia, mele, kavm gibi kelimelerin yerine ümmet ve ehl-i kitap kelimeleri kullanılmaktadır. Bilindiği gibi Müslümanlar Mekke'de bir cemaat oluşturmuşlarsa da, siyasi, sosyal ve kültürel bir toplum olarak şekillenmeleri Medine'de gerçekleşmiştir⁸. İslam toplumu (ümmet) olgusu da bu dönemde teşekkül etmiştir⁹. Böylece ümmet kavramının Medine döneminde genel olarak dini bir toplumu ifade etmesi, İslam tarihinde gerçekten kesin

¹ İbn Âşûr, I, 721; Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, (trc. Ahmet Asrar), Pınar Yay., İst., 1992, III, 161.

² Reşid Rıza, *Tefsiru'l-menâr*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts., IV, 26.

³ Muhammed Kutup, *Örnek İslam Toplumu*, (trc. Fatih Saraç), İst., 1986, s. 40-42.

⁴ Ali Şeraifî, *İslam Sosyolojisi* (trc. Kamil Can), Birleşik Yayınları, İst., 1998, s. 123.

⁵ Elmalılı, I, 420, II, 407, VII, 49.

⁶ Elmalılı, I, 407.

⁷ Keskin, s. 107.

⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 188 vd.

⁹ Hamidullah, *a.g.e.*, I, 191-192; Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İst., 1991, s. 38, 108. Mekke döneminde Müslüman fertlerin, Medine döneminde de ümmetin yetiştirilmesi hedef alınmıştır (Kilanî, s. 10).

bir dönüşüm zamanına işaret etmektedir. Kur'an, o zamana kadar sosyal ve siyasal oluşumlardaki kan bağına dayalı akrabalık, kabilecilik ve şeref anlayışı yerine, ortak dini inanca dayalı yeni bir toplum anlayışını getirmiş ve ümmet kavramıyla İslam toplumu, putperest ve ehl-i kitap toplumlardan kesin olarak ayrılmıştır¹.

İnsanlar en yakın çevrelerinden başlayan, iç içe halkalar şeklindeki sosyal gruplar içinde yaşamaktadırlar. Toplumlar da birbiri içine girmiş birçok alt gruptan oluşur². Ümmet, bu grupların en kapsamlı dış halkasını oluşturur. Yani ümmetten daha geniş daha büyük bir topluluk yoktur. Dolayısıyla ümmet, sosyal grupların en büyüğü ve en kapsamlısıdır. Öyle ki, büyük bir imparatorluk bile ümmet kavramı kadar kapsayıcı olamamaktadır. Bunun yanında bütün alt sosyal gruplar için de ümmet kavramı kullanılmaktadır³. Aynı işi yapanlar, aynı gayeye inananlar, aynı ülke, din veya dile sahip insanlar da birer ümmettir.⁴ Görüldüğü üzere ümmet kavramı hem en kapsamlı kümeyi hem de farklı farklı tüm alt kümeleri ifade etmesi bakımından oldukça kullanışlı bir muhtevaya sahiptir. Hz. İbrahim'in tek başına ümmet olarak nitelenmesinde olduğu gibi bir kişiden başlayarak akla gelebilecek bütün Müslüman toplulukları ifade etmesi, bunu göstermektedir. Ayrıca Hz. İbrahim'in tek başına ümmet olması, ümmet kavramında önemli olanın nicelik değil nitelik olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonradan ulus anlamında kullanılmaya başlanan millet kelimesi aslında ümmet kelimesiyle aynı anlamdadır. Çünkü kelime olarak millet, din ve şeriat demektir⁵. Yahudilik ve Hıristiyanlık birer millettir. Fakat Yahudiler ve Hıristiyanlar ehl-i millet, sahib-i millettir⁶.

¹ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ankara, ts., s. 72-74.

² Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Savaş Yay., Ankara, 1982, s. 6, 163.

³ Mesela, “İsrailoğullarını oymaklar (ümemen) halinde on iki kabileye ayırdık” (A'râf, 7/160). Medyen'de koyunlarını sulayan grup da bir ümmettir (Kasas, 28/23). Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/104, 113; A'raf, 7/168. Kur'an'da sosyal grupları ifade eden kelimelerden biri “sülle”dir. Kelime, Mücâhid tarafından “ümme” olarak tefsir edilmiştir (Mücâhid b. Cebr, *Tefsiru'l-İmam Mücâhid b. Cebr*, (thk. Muhammed Abdüsselam), Daru'l-Fikri'l-İslamiyyi'l-Hadise, y.y., 1989, s. 643).

⁴ İbn Âşûr, II, 300.

⁵ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, (thk. Ahmed Fehmi Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 33-34. Bkz. Bakara, 2/130, 135; Nisâ, 4/125; Yûsuf, 12/37; Hac, 22/78.

⁶ Elmalılı, I, 401. Arapça millet kelimesi, yol, şeriat ve din anlamlarına gelir (İbn Atiyye, I, 469). Mehmet Akif Ersoy da “Hani milliyetin İslam idi... kavmiyet ne? / Sarılıp sınımsıkı dursaydın a milliyetine” dizelerinde, millet kelimesini din anlamında kullanmıştır (Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Huzur Yay. İst., 1990, s. 265). Fârâbî de “millet”i, belirli görüş ve davranışlar biçimi, inanç ve

Buraya kadar anlaşılacağı üzere ümmet kavramının, oldukça yakın anlamlara sahip birçok tarifi vardır. Genel olarak hedef, zaman, mekan, bir şahıs (lider), bir yol veya düşünce ortak paydasında buluşan insanların oluşturduğu topluluk olarak tarif edilebilir. Mesela, Medyen suyunda toplanan çobanlara, iş ve hedef birliği nedeniyle ümmet denmiştir (Kasas, 28/23). Fakat ümmet kavramı daha çok bir peygamber ve inanç etrafında toplanan insanlar anlamında kullanılmaktadır. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.v)’e iman edip, İslam dinine mensup olanlara, Ümmet-i Muhammed ya da İslam ümmeti denilmektedir.

2. Ümmet Kavramının Dinî ve Sosyal Boyutları

Toplumların oluşumunda dinin çok önemli bir rolü vardır. İnsanlar, yaşamlarını devam ettirebilmek için yardımlaşmaya ve dayanışmaya muhtaç olmakla birlikte¹, tarih, sosyal ve siyasi nizamın oluşumunda, kültür ve medeniyetin tekâmülünde, din kadar derin rol oynamış bir kuvvet ve müesseseye şahit olmamıştır².

Yeryüzünde halife olan insana (Bakara, 2/30), “emanet” (Ahzâb, 33/72) denilen, ahlaka dayalı bir sosyal düzen kurma görevi verilmiştir³. İnsanın yüklendiği emanet ve sorumluluk toplumsal olarak dünyada, bireysel olarak ahirette sonuçlarını gösterir⁴. İnsana verilen bu emanet yeryüzünde halifeliktir ve imtihanın konusu olan mukaddes emanetin gereğini yerine getiren toplumlar saadete erecektir⁵.

Dinler de Yahudilerin “kutsal millet”, Hıristiyanların “İsa’nın kilisesi” ve İslamın “Ümmet-i Muhammed” diye isimlendirdiği bir büyük topluluk oluşturmayı amaçlar⁶. Fakat İslam, diğerlerinden farklı olarak benzeri olmayan geniş bir sosyal ruha sahiptir.

davranışlar bütünü olarak açıklar. Bkz. *Kitâbü'l-mille*, (thk. Muhsin Mehdi), el-Mektebetü’ş-Şarkıyye, Beyrut 1968, s. 43-44. Millet kelimesi, Türkçe’de zamanla anlam değiştirerek, ulus manasında kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca yukarıda da geçtiği üzere ümmet kelimesinin çeşitli anlamları vardır. Ulus birim, ümmetin ifade ettiği temel anlamlardan değildir.

¹ İbn Haldûn, I, 75.

² Osman Turan, “Din ve Medeniyet”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, cilt III, sayı 26, İst., 1972, s. 2.

³ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, (trc. Alparslan Açıkgenç), Ankara, 1993, s. 68.

⁴ Şeriatî, *İslam Sosyolojisi*, s. 62.

⁵ Ulutürk, *Kur’an-ı Kerim’de Yaratma Kavramı*, İnsan Yay., İst., 1995, s. 148.

⁶ Ervin J. Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, (trc. Ali Çaksu), İz Yay., İst., 1996, s. 24. Grekçe “ekklesia” sözcüğünün kök anlamı “topluluk”tur. İsrail halkı için de kullanılmıştır. Sonradan Hıristiyan topluluğunu ifade eden bir terim olmuştur. Müşterek akidesi ve ayinleri olan insanlara şamildir. Yunanca’dan Türkçe’ye “kilise” şeklinde geçmiştir (Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yay., İst., 1999, s. 304-305; Ahmet Güç, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, Esra Fakülte Kitabevi, İst., 1999, s. 164).

Onun toplum anlayışının üzerinde hiçbir toplum düşünülemez¹. İslam, kendisini kucaklamış milletlerin çeşitliliği açısından diğer dinlere göre eşsiz bir konumdadır². Sadece İslam dini, yeryüzünün her tarafına dağılmış sayısız milletleri ve ırkları birleştirerek gerçek bir ümmet yapmıştır³. Müslümanlar, bütün insanlığı kendi idealleri altında birleştirmeye, gelmiş geçmiş tüm toplumlardan daha fazla yaklaşmış⁴ ve karizmatik İslam toplumu fikrini, pratik olarak diğer dinlerle mukayese edilemeyecek ölçüde gerçekleştirmiştir⁵.

İslam, toplumu bütün ayrıntılarıyla yeni baştan yoğurmayı hedefleyen kapsamlı bir teşebbüstür⁶. İslam, sadece Allah'ın birliğine inanmayı yeterli görmez. Evrensel toplumun (ümmet) meydana getirilmesini ve bu ahengi bozuk yeryüzünde, mücadele ederek ekonomiden ahlaka ve bilimden sanatlara kadar bütün alanlarda Hak yolunun kanıtı olunmasını ister⁷. İnsanlara hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'an, önce ideal insanı, sonra da bu insanlardan oluşan ideal toplumu oluşturmayı hedefler. Doğru yolu gösterip, dünyada bütün insanlık için örnek olacak bir topluluk yetiştirir. Bu topluluk vasıtasıyla erdemli toplum hakkındaki görüşünü ve hayat düzenini insanlığa sunar. Diğerlerinin onların yolunu izlemelerini teşvik eder ve onlar vasıtasıyla kendine tabi olmalarını ister⁸.

Dini ikame etme gibi yüce bir ideal için, arzuların, ortak ideallerin birleşmesi, kalplerin ülfeti ve bütünleşmesi gerekir⁹. Birbirine kenetlenip bağlanan toplumlar tek bir beden ve canlı bir ümmet haline gelebilir ve varlıklarını sürdürebilir¹⁰. Bunu sağlayan din kardeşliği duygusu ve bilinci, fiilen yaşandıkça toplum kuvvet bulur. Bu duyguyla, topluluk ne kadar genişler ne kadar kuvvet bulursa, kendini beğenme ve bireyselleşme o oranda azalır. Böylece sosyalleşme ve medeniyet de o oranda genişler ve

¹ Elmalılı, I, 116.

² Marshall G. S. Hodgson, *İslamın Serüveni*, (trc. Alp Eker ve dğr.), İz Yay., İst., 1993, I, 8.

³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, (trc. Komisyon), İnsan Yay., İst., 1987, V, 424.

⁴ Hodgson, I, 1.

⁵ William Montgomery Watt, *İslam Nedir*, (trc. Elif Rıza), Birleşik Yay., İst., 1993, s. 299.

⁶ Hodgson, I, 304.

⁷ Roger Garaudy, *20. Yüzyıl Biyografisi*, (trc. Ahmet Zeki Ünal), Fecr Yay., Ankara, 1989, s. 271. Garaudy'e göre İslamın temel ve evrensel mesajı, Allah'ın yüceliği ve birliği ile insanların ümmet olması şeklindeki iki esasa dayanır (Garaudy, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, (trc. Cemal Aydın), Pınar Yay., İst., 2000, s. 13, 14).

⁸ Hayrettin Karaman ve dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara, 2003, V, 35.

⁹ İbn Haldûn, I, 221.

¹⁰ Reşid Rıza, IV, 26.

kuvvetlenir. Vicdanlarında böyle bir sosyal ruh yerleşmiş olan kişiler, sağlam bir toplumun oluşmasında başlangıç noktası olurlar¹.

Kur'an, bu topluluğu oluşturmak üzere bir yandan aile birimini güçlendirmeyi hedef alırken, diğer taraftan kabile düşüncesini feda ederek, daha geniş çapta bir Müslüman toplumunu geliştirmeyi esas almaktadır. Toplumu bir arada tutan bağlardan her sayfasında, özellikle de Medenî sûrelerde bahsetmektedir². Bütün Müslümanların kardeş olduklarını (Hucurât, 49/10), kalplerinin birbirine ısındırılıp bir araya getirildiğini (Âl-i İmrân, 3/103; Enfâl, 8/63), kurşunla sağlamlaştırılmış, zaptedilemez şekilde birbirine bağlandıklarını (Sâf, 61/4), kendileri muhtaç olsa bile, ihtiyacı olan dindaşını tercih ettiklerini (Haşr, 59/9), ifade etmektedir.

Aslında insanlar ilk başta bir tek ümmetti. Hak inanç üzereyken, zamanla ihtilafa düşüp ayrı yollara saptılar³. Heva ve hevese tabi olmaları ve geçmişi körü körüne taklit etmelerinden kaynaklanan bu ihtilaflar tamamen kesbîdir⁴. Kur'an, bu çeşitlenmenin hikmet ve sonuçlarını şöyle bildirmektedir: “*Her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği farklı şeriatlar dairesinde sizi imtihan etmek istediği için ayrı ayrı ümmetler yaptı*”⁵. Bu ayetteki “Her biriniz” den maksat, Hz. Muhammed, İsa ve Musa (a.s) ümmetleridir⁶. Allah birçok ümmetler yaratmış ve onlara, zamanlarına, hallerine göre çeşitli şeriatlar vermiştir. Bunun nedeni, vermiş olduğu şeriatlar ile onları denemek istemesidir⁷.

Kur'an'da “nâs” kelimesi, en geniş anlamda bütün insanlığı ifade ederken, ümmet, bu çatı altında belli nitelikleri taşıyan insan grupları için kullanılmaktadır⁸. Ümmet kavramının, Kur'an'da sosyal grup ifade eden kavim, kabile, fırka, hizb, taife, mele, ashab gibi kavramlarla yakın anlamları olmakla beraber, muhtevası onlardan farklıdır. Kavim, aşiret gibi kavramlar daha çok ırki bir topluluğu; mele, hizb gibi kavramlar

¹ Elmalılı, I, 114.

² Fazlur Rahman, s. 107.

³ Taberî, II, 455; Ebu'l Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'an'i'l-azîm*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1993, I, 257; Âlûsî, II, 101.

⁴ Şâtübî, *el-İ'tisâm*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts., II, 164-165.

⁵ Mâide, 5/48. Allah dileseydi farklı ümmetler olmazdı. Bkz. Nahl, 16/93; Şûrâ, 42/8; En'âm, 6/35.

⁶ Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-kebîr*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1997, IV, 373.

⁷ Elmalılı, III, 257.

⁸ Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, s. 36-37.

küçük grupları anlatır¹. Irk, kana; kavim, dil ve örf; millet, kültüre; ümmet ise dine dayanır². Bu kavramlar, kan birliği, toprak birliği ve ortak maddi çıkarları esas aldığı halde, İslam, ümmet kelimesini seçerek fikri sorumluluğu ve ortak hedefleri toplumun (ümmetin) temeline koymuştur.³ Ümmet, sosyal grup ifade eden bu kelimelerle aynı anlamlarda kullanılabilmeyle beraber akide, düşünce, din kardeşliği birlikteliğine sahip topluluk olarak daha farklı ve daha geniş bir anlama sahiptir⁴. Çünkü onda akideden kaynaklanan fikir ve ruh birliği vardır⁵. Ümmet, kavimler ve kültürler üstü bir üst sistemdir⁶. İnsanlar nesep, anlaşma veya vatan birliği yerine, din kardeşliği bağıyla birbirine bağlanmıştır⁷. Bir Müslüman, dinini ve imanını korumak için vatanını ve milletini terk edebilir. Ancak dinini, vatanı ve milleti için asla terk edemez⁸.

Ümmet topluluğunun diğer sosyal gruplardan önemli bir farkı da sosyal sınıflar arasında ayrıcalığa yer vermemesidir. Onda beyazlar ile siyahlar ya da üst sınıf ve alt sınıf arasında bir fark yoktur. Hangi şekil veya konumda bulunursa bulunsun, herkes Allah'ın kuludur ve ümmetin bir ferdidir. Üstünlük sadece takvadadır⁹. Böylece İslam aile, klan, kabile gibi küçük sosyal birlikleri değil, geniş kapsamlı bir ümmet olgusunu ortaya koyarak yeni bir sosyal yapı gerçekleştirmiştir¹⁰. Ümmetin, düşüncelerinde, kararlarında, tavırlarında, vasıflarında ve güçlerinde birlik vardır. Ümmet, renk veya

¹ Geniş bilgi için bkz. Orhan Atalay, “Kur'an'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar”, *AÜİFD*, Sayı 16, yıl 2001, s. 197-231; Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasî Kavramlar*, Kitabevi Yay., İst., 1998, s. 157-196; Yünni Sezen, *İslamın Sosyolojik Yorumu*, İz Yay., İst., 2004, s. 131-135.

² Sezen, s. 177; Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumu*, (trc. Nureddin Yıldız), Risale Yay., İst., 1988, s.62.

³ Şeriatî, *İslam Sosyolojisi*, s. 123; Umerî, s. 62.

⁴ Birçok hadis, İslam kardeşliğinin önemini vurgular. “Kendisi için istediğini kardeşi için istemeyen, (kâmil) mümin olamaz” (Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Mustafa Dîb el-Boğa), Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1993, İman, 6; Müslim b. Haccac, *Sahîhu Müslim*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), el-Mektebetü'l-İslamiyye, İst., ts., İman, 71; Ebû İsa Muhammed b. İsa Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Riyad, ts., Kıyamet, 59; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-hafız Celaluddin es-Suyûtî*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts., İman, 19; Muhammed İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, (haz. Muhammed Fuad Abdülbaki), Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1952, İman, 9). “Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez. Kim kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir” (Buhârî, *Mezâlim*, 4; Müslim, *Birr*, 87).

⁵ Umerî, s. 64.

⁶ Sezen, s. 133.

⁷ İbn Âşûr, *Usûlü'n-nizâmî'l-ictimâî fi'l-İslam*, Dâru'n-Nefâis, Amman, 2001, s. 193.

⁸ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 132.

⁹ Hucurât, 49/13. Bu anlayış sayesinde, mevâlilerden kısa zamanda Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvus b. Keysân, Dahhâk b. Müzâhim, Hasan-ı Basrî İbrahim en-Nehâî gibi önemli alimler yetişmiştir (Ebû Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitabu ma'rifeti ulûmi'l-hadîs*, Mektebetü't-Ticari, Beyrut, ts., s. 198-199).

¹⁰ Amiran Kurtkan Bilgeseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İst., 1985, s. 276; Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, s. 111.

ırk ayırımı yapmayan evrensel bir kardeşliktir¹. Kur'an'a göre ümmet çerçevesinde teşekkül eden toplum; ırk, kan ve toprak birliği esasına değil, sadece inanç temeline dayandırılmış, Hz. İbrahim'in temsil ettiği ilahi çağrıya verilen kayıtsız şartsız kabul cevabı² üzerine kurulmuş bir toplumdur. Onun için ümmetin oluşturduğu birlik, coğrafi sınırları aşan, iman ortak paydasında buluşan, evrensel/küresel/global, herkese açık bir birliktir³.

Hz. Peygamber, ümmet topluluğunu şöyle tarif etmektedir: “Birbirini sevmeye, birbirine merhamete, birbirine şefkatte müminlerin bir beden gibi olduğunu görürsün. Bir azası rahatsızlandığında, diğer kısımları da ateşlenerek, uykusuz kalarak ona katılır⁴.” İslam ümmetinin tarif ve tasviri herhalde bundan daha güzel olamaz. Ümmet duygusu, kişinin diğer Müslümanları en azından kendisine eşit değerde görmesi ve onun faydasından kendisininmiş gibi memnuniyet, zararından da aynı şekilde üzüntü duymasıdır⁵.

İslam, bir vahdet sistemi olarak ferdin değerini takdir etmekle kalmaz, insanlar arasındaki ilişkilerde renk ve kan bağlarını esas almayarak, insan birliğini tamamen ruhi ve manevi temele oturtur⁶. Bu sayede toplumların özellikleri ve kabiliyetleri, ümmet potasında bir araya gelerek kaynaşmış ve Müslümanlar eşsiz, muazzam bir medeniyet kurmuşlardır. Bu muazzam medeniyet bir gün bile Arap/Türk/İran vs. medeniyeti olmamış, her zaman İslam medeniyeti olmuştur. İşte bu, tarih boyunca başka hiçbir birlikteliğin ve topluluğun ulaşamadığı bir noktadır⁷.

Bununla beraber İslam, farklı kavimleri karıştırıp, tek tip bir toplum ortaya çıkarmayı öngörmez. İnanç, fikir ve kültür çeşitliliğine müsaade eder. Bu çeşitliliği kendi haline bırakmadan kesin ilkelerle kontrol altında tutar⁸. İslam, ümmet anlayışıyla kişisel ya da

¹ Luis Lamia-İsmail Râci el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, (trc. M. Okan-Zerrin Kibaroglu), İnkılap Yay., İstanbul, 1991, s. 101.

² “*Rabbi ona: ‘Müslüman ol (kendini canı gönülden Hakka teslim et!)*’ deyince, o da: ‘*Alemlerin Rabbine teslim oldum’ demişti*” (Bakara, 2/131). Ümmet anlayışı, yaklaşımı, ilk defa Hz. İbrahim tarafından getirilmiştir (Kılânî, s. 22).

³ Garaudy, s. 18-19.

⁴ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

⁵ Elmalılı, I, 114.

⁶ Muhammed İkbal, *İslamda Dinî düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (trc. N. Ahmet Asrar), Birleşik Yay., İstanbul, ts., s. 199.

⁷ M. Ali Hâşimî, *Kur'an ve Sünnete Göre Müslüman Toplumu*, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Risale Yay., İstanbul, 2005, s. 329-330.

⁸ Kutup, Muhammed, *Örnek İslam Toplumu*, s. 43.

etnik kimliklerin kaybolmadığı geniş bir toplumu oluşturur¹. “*Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvada en ileri olandır*” (Hucurât, 49/13).

Milliyet bağlarının değil de kardeşlik bağının öne çıkarılması, insanların daha kolay bir arada yaşayabilmelerini sağlar. Onun için ümmette, asabiyete/kavmiyetçiliğe yer yoktur. Hz. Peygamber kavmiyetçiliği şöyle reddeder: “Kim hevasına uyarak batıl yolda cenkeder, kavmiyetçiliğe/asabiyete çağrıda bulunur veya kavmiyetçiliğin sevkiyle öfkeye kapılırsa, cahiliye ölümü üzere ölür².” “Asabiyet/kavmiyet davasına kalkan, onu yaymaya çalışan, bu dava yolunda mücadele eden ve ölen bizden değildir³.” Hz. Peygamber, kavmiyetçilik yapılarak ensar ve muhacirin birbirine karşı yardıma çağrıldığı bir olayda, “Nedir bu cahiliye davası? Bunu bırakın, o kokuşmuştur” diyerek ümmetini uyarmıştır⁴. Acemlerden olduğu için birine hakaret eden sahabeden Ebû Zerr’e, “Sende cahiliye alametleri var” demiştir⁵. Onun veda hutbesindeki, “Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arab’ın başka ırka, başka ırkın Arab’a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlak üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur⁶” sözü, şekli ayırımcılığa yer vermeyen İslam kardeşliğinin önemini vurgulamaktadır.

Kavmiyetçiliğin reddedilmesi kişinin mensup olduğu milleti sevmemesi demek değildir. Hz. Peygamber, “Kişi kavmini sever⁷” ve “Sizin en hayırlınız, aşiretini müdafaa edendir⁸” buyurmuştur. Buna göre kavim, soy, sop sevgisi fitrîdir. Yasaklanan ise üstünlük görme, başkalarını rencide eden övünmedir. Çünkü, kavmiyle övünme dolayısıyla ortaya çıkacak farklılaşmalar, ümmetin bölünmesine sebep olur.

¹ Sezen, s. 172.

² Müslim, İmaret, 53; İbn Mâce, Fiten, 7.

³ Süleyman b. el-Eş’as b. Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit), Daru İhyai’s-Sünneti’n-Nebeviyye, y.y., ts., Edeb, 121. İmam Şafii’ye göre kavmiyetçi olduğunu gösterenin, kavmiyetçiliği benimseyen ve yayanın şahitliği geçerli değildir (Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1990, VI, 223).

⁴ Buhârî, Menâkıb, 9; Tefsîr, (Münâfikûn); Müslim, Birr, 62, 63.

⁵ Ebû Dâvud, Edeb, 123.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Daru Sadır, Beyrut, ts., V, 411; Hamidullah, *Vesâik*, s. 362; *İslam Peygamberi*, I, 276.

⁷ Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-sahihayn*, (thk. Hamdi Demirdaş Muhammed), el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 2000, V, 1749. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Fiten, 7.

⁸ Ebû Dâvud, Edeb, 121.

Farklı kavimler, milletler birbirinden uzaklaşır¹. Oysa İslam, “müminler kardeştir” idealini gönüllere yerleştirdikten sonra, bunun fiiliyata dökülmesini istemektedir². Onun için ümmet, bir milletler cemiyetidir. Bu cemiyet, coğrafi sınırları ya da ırkları, bireylerin sosyal faaliyet alanlarını daraltmak için değil, tanışmalarında kolaylık olsun diye tanır³. Ümmetin her ferdi, bir yandan kendi müstakil varlığının farkına varırken diğer yandan da kendini aşan bir üst birliğin üyesi olduğu şuuruna ulaşır⁴.

İslam, insanları potasında kaynaştırarak birbirinin kardeşi yapar. Gruplar, kavimler ve milletler halinde parçalanmalarını önler⁵. Ümmet yapısı ile “çokluk içinde birlik” sağlanır⁶. Müslümanlar, farklı etnik kökenleri olan, farklı dilleri konuşan, farklı gelenekleri paylaşan ama İslam dini temelinde toplanan bir ümmettir. Bu bütüncül ve evrensel düzen, tevhid inancının yansımasıdır. Çünkü İslam, dünya birliğinin temellerini tevhid ilkesi üzerine inşa eder⁷.

Tevhid dini olan İslam, Müslümanların bir ümmet olmalarını emretmektedir. Onları kâfirlikten men ettiği gibi tefrikadan da men etmektedir⁸. Özellikle İslam kelimesinin kök anlamında olan aşkın idealler, bütün Müslüman halkların yüksek kültürünün temel tezahürlerini ifade etmektedir. İslam böylece birbirine uzak kalabilecek ya da zamanla birbirinden uzaklaşabilecek halkların birbiriyle kaynaşmasını sağlamaktadır⁹. Bu nedenle İslam cemaati, bir siyasi birlikten ziyade daha köklü ve kalıcı bir şey olmaktadır¹⁰.

¹ İslamın ruhuna tamamen ters olan kavmiyetçiliği savunanlar, onun bütün milletleri kucaklayan beynelmilelçiliğini bozdular (Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, (haz. Ertuğrul Düzdâğ), Tercüman 1001 Temel Eser, s. 217). Toynbee, bölgecilik ruhu yani kavmiyetçiliği Greko-Romen’in iki putundan biri olarak niteler (Arnold Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, (trc. İbrahim Canan), Kayıhan Yay., İst., 1978, s. 286-287) ve Batının kavmiyetçilik mikrobi ile ortaya çıkan siyasi bir hastalık olduğunu, bu hastalığın ancak İslamiyetin temeli olan insanların kardeşliği prensibi ile tedavi edilebileceğini ifade eder (Toynbee, *Dünya ve Garb*, (trc. Emin Bilgiç), İş Bankası Yay., Ankara, ts., s. 44).

² Ayette, “Müminler ancak kardeşirler” ifadesinden sonra, “O halde ihtilaf eden kardeşlerinizin arasını düzeltin” (Hucurât, 49/10) buyrulur, kardeşliğin fiiliyata geçirilmesi, gereğinin yerine getirilmesi istenmektedir.

³ İkbâl, s. 216.

⁴ Nadim Macit, “İslami Varoluşun Sosyal Gerçekliğini İnşa Etmek: Barış ve Kardeşlik”, *Kur’an’da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Yay., İst., 1997, s. 214.

⁵ Kutup, I, 67.

⁶ İkbâl, s. 210.

⁷ İkbâl, s. 201; İsmail Müftüoğlu, *Ümmet Bilinci*, Denge Yay., İst., 1998, s. 37 vd.

⁸ Ahmed Emin, *İslamın Bugünü*, (trc. Abdülvehhab Öztürk), İslam Yay., Ankara, 1972, s. 114.

⁹ Hodgson, I, 27-28.

¹⁰ Fazlur Rahman, *İslam*, (trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Selçuk Yay., Ankara, 1993, s. 2.

Kur'an'ın emirleri arasında bu büyük cemaatin oluşması da vardır. Bundan dolayı, *“Hep birlikte Allah'ın ipine (İslama) sınıksız yapışın, parçalanmayın”* (Âl-i İmrân, 3/103). ayetindeki “hablullah” ifadesi, “cemaat” olarak da yorumlanmıştır¹. Allah'ın dini İslam onları tek bir vücut gibi bağlamıştır. Müslümanların kalplerinin ve fiillerin bir olması, hak dinin esaslarının en önemlilerindedir. “Ben, kendi başıma dinimi, imanımı koruyabilirim” demek tehlikelidir. Kendi başına kalmak isteyen fertlerin, iman ve İslam üzere hüsn-i hatime ile ahirete gidebilmesi şüpheli olur. Allah'ın kudreti ise toplumla beraberdir. Dinin dünyada en büyük feyzi de bu toplumun kuruluşundadır. Bunun içindir ki, toplumlarını yitiren veya perişan edenler muhakkak perişan olurlar².

Ayrılık ve tefrikaya düşmek kamu maslahatını parçalar ve ümmetin yok olmasına sebep olur. Bunun için Kur'an, *“Asla dinlerini parça parça edip kendileri de bölük bölük olanlardan olmayın! Öyle ki her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir”* (Rûm, 30/32) buyruğuyla uyarıda bulunmaktadır. Toplumların oluşması gibi yok olması da genellikle din sebebi olmaktadır. Din harcıyla oluşan toplumlar, ya katı dogmatik şekle bürünerek ya da ahlaki dejenerasyon ve sekülerleşme ile yok olmaktadır. Dini değer ve ölçüler kaldırılıp, ona uygun davranışlar yok edilince, toplumsal çöküş meydana gelmektedir.³ İslam ümmetinin son asırlarda içinde bulunduğu durum da budur.

İnsanın birden fazla din karşısında bulunması, bunlar içinden hak olanı seçmesi bakımından bir imtihan vesilesi olduğu gibi, kavim, ümmet, millet vb. isimlerle birbirinden ayrılmış sosyal gruplardan birine mensup olması da bir imtihan vesilesidir. Müslümanlar bunun bir gereği olarak mensubu oldukları ümmetin her alanda başarılı olması için gereken çabayı göstermelidir⁴. *“Dini inkâr edenler birbirlerine sahip çıkarlar. Eğer siz birbirinize yardımcı olmazsanız, dünyada fitne kopar, büyük bir fesat ortaya çıkar”* (Enfâl, 8/73).

Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlılar dönemlerinde ümmet tabiri pek kullanılmamakla birlikte, sosyal ve siyasi hayatta ideal bir ümmet kavramı hep

¹ Râzî, ayetin devamındaki, “bölünüp ayrılmayın” ifadesine dayanarak, cemaat anlamının daha doğru olduğunu belirtir (III, 311).

² Elmalılı, II, 405.

³ Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, (trc. Mehmet Aydın), Tekin Kitabevi, Konya, 1994, s. 266-267.

⁴ *Kuran Yolu*, II, 230.

fonksiyoner olmuştur¹. Zaman geçtikçe ümmet kavramının içeriği, kültürel ve siyasi gelişmelerin tesiriyle daha da genişlemiştir. Kavramın, önceleri daha çok terminolojik dinî anlamıyla kullanıldığını², son asırlarda ise siyasal anlamının öne çıkarıldığını söylemek mümkündür³.

3. Ümmet-i Muhammed Kavramı

Ümmet, özel olarak bir grubun niteliğini bildirecekse, Muhammed ümmeti tabirinde olduğu gibi bir sıfatla kullanılır⁴. Arapça ümmet ve Muhammed kelimelerinden oluşan Ümmet-i Muhammed tabiri, bir isim tamlamasıdır. Fakat “el-Ümmetü'l-Muhammediyye” şeklinde “elif-lâm” takısı alarak sıfat tamlaması şeklinde de kullanılır. Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğinden sonra kıyamete kadar ona inanıp, tabi olan Müslümanların oluşturduğu büyük topluma Ümmet-i Muhammed denir.

Ümmet-i Muhammed tabirinde Müslümanlar, Hz. Muhammed (s.a.v)'e nispet edilmektedir. Ümmet adeta onun bir parçası olmaktadır. Bu şekilde yüce bir peygambere nispet edilmesi, bu ümmete büyük bir şeref kazandırmaktadır. Sanki Hz. Muhammed (s.a.v)'in ümmeti için bir rehber, şefkatli bir baba ve hanımları da müminlerin anneleri⁵ olduğu ifade edilmektedir. Bundan dolayı peygamberimizi diğer peygamberlerden ayıran fazilet, marifet ve güzel amellerin tümü ümmetinde toplanmıştır⁶. Bu ümmete verilmiş olan her türlü özellik, onun nübüvvet nurundan kaynaklanmaktadır. Onların sahip oldukları vasıfların değer ölçüsü de ona uymanın ölçüsüne bağlıdır⁷.

Hz. Peygamberin Kur'an'dan sonra en büyük mucizesi, hayırlı, vasat, şahit, örnek, iyiliği emreden, kötülükten nehyeden bir ümmet yetiştirmesidir⁸. Bu ümmetin

¹ Sezen, s. 134.

² Watt, *İslamda Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, (trc. Ulvi Murat Kılavuz), Birey Yay., İst., 2001, s. 27-30; Hz. Muhammed'in Mekke'si, (trc. Mehmet Akif Ersin), Bilgi Vakfı Yay., İst., 1995, s. 36, 43.

³ Bu konuda bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Kitabevi, İst., 1997, I, 40-56.

⁴ Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenmesi*, s. 37.

⁵ Bkz. Ahzâb, 33/6.

⁶ İbn Teymiye, *el-Fark beyne evliyâi'r-Rahman ve evliyai'ş-şeytan*, (thk. Abdurrahman el-Yahya), Daru'l-Fazile, Riyad, 1999, s. 195.

⁷ Şâtübî, II, 259.

⁸ Hâşimî, s. 181.

kimliğini ise adet, gidiş, yol anlamına gelen onun sünneti¹ oluşturmaktadır. Hz. Peygamberin sünneti de İslam toplumunu, bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere, hayatın her alanında yönlendirip yönetmekte, Kur'an'ı esas alan ilke ve prensipleriyle bir dünya görüşü oluşturmaktadır². İslami dönüşüm ve değişimi sağlayan ve İslam toplumuna rengini veren sünnettir. Bundan dolayı ümmeti de sünnetine uyabilme ve yolundan gidebilme ölçüsünce, onun faziletinden ve şerefinden nasibini almaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Ümmet-i Muhammed tabiri geçmemektedir. Fakat bazı ayetlerdeki ümmet kelimesinden maksadın Ümmet-i Muhammed olduğu açıktır³. Ümmet-i Muhammed tabiri, hadislerle yerleşmiş ve zamanla yaygınlaşmıştır⁴. Hadislerde ve literatürde diğer peygamberlerin ümmetleri için daha çok kavm kelimesi kullanılmaktadır⁵.

Müslümanlara Ümmet-i Muhammed denilmesinin nedeni, Hz. Muhammed'in (s.a.v) tebliğ ettiği din etrafında toplanmalarıdır⁶. Ümmet-i Muhammed tabirinin ihtiva ettiği üç unsur olan, Hz. Muhammed (s.a.v), ona tabi olan ümmeti ve İslam dini, mana olarak içi içe geçmiş durumdadırlar. Buna göre Ümmet-i Muhammed, Allah'a iman eden ve Hz. Peygamberin nübüvvetini tasdik edenlerin oluşturduğu topluluktur. Ümmet kavramı, "Ümmet, ittifak etmiştir" sözünde olduğu gibi, tek başına

¹ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitabu't-ta'rîfât*, (thk. Abdulmunim el-Hufnî), Daru'r-Reşad, Kahire, ts. s. 138; Râğîb, s. 357.

² Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997, s. 104.

³ "Küntüm hayra ümmetin" (Âl-i İmrân, 3/110) ayetinde geçen ümmetten maksat, müfessirlerin çoğunluğuna göre Muhammed ümmetidir. Bkz. Zeccâc, I, 456; Ebû Cafer en-Nahhâs, *İrabu'l-Kur'an*, (thk. Ğâzî Zahid), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988, I, 400; Taberî, III, 60-61; Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsir*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 355; Kurtubî, IV, 170-172; Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Tefsiru'l-Hâzin ve bi hamişihî tefsiru'l-medârik li'n-Nesefî*, (nşr. Muhammed Emin Demc), Beyrut, ts., I, 271; Râzî, III, 325; İbn Kesîr, I, 399; Elmalılı, I, 433.

⁴ Konuyla ilgili hadislerde daha çok "ümme" veya "sizler" gibi kelimeler kullanılır. Gözetilen maksadın ümmetin geneli olduğu açıktır. Tespitimize göre Kütüb-i Sitte'de "Ümmet-i Muhammed" tabiri tekrarlarıyla birlikte yirmi yerde geçmektedir. Mesela bkz. Buhârî, Cemâat, Cuma, 27, Küsûf, 2; Müslim, Küsûf, 1, Edâhî, 19; Ebû Dâvud, Dahâyâ, 4; Tirmizî, Fiten, 7, Menâkıb, 18; Nesâî, Küsûf, 10; İbn Mâce, Zühd, 34.

⁵ Tespitimize göre meşhur hadis kaynaklarında, Ümmet-i Musa, Ümmet-i İsa tabiri kullanılmamaktadır. Sadece Ebû Ya'lâ'nın *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Daru'l-Me'mun li't-Türas, Beyrut, 1988, VI, 342 ve Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1967, III, 227 isimli eserlerinde, ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını bildiren hadisin bir varyantı olarak, Ümmet-i Musa ve İsa kullanılmaktadır. Önceki peygamberler daha çok kavimleriyle anılmaktadırlar. "Sana Musa'nın kavmi gibi 'Sen ve Rabbin gidin, savaşın demeyeceğiz" sözü için bkz. Buhârî, Meğâzî, 4; Tirmizî, Fiten, 18; Ahmed b. Hanbel, I, 428.

⁶ İbn Kuteybe, s. 346.

zikredildiğinde Ümmet-i Muhammed'in tamamı anlaşılır¹. Hadislerde geçen "ümmetî" (ümmetim) kelimesi, çoğunlukla ümmet-i icabet yani Müslümanlar anlamındadır. Ancak genel anlamıyla Ümmet-i Muhammed, ümmet-i daveti de kapsar².

Her ümmet, hidayete erenler ve dalalete düşenler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır (Nahl, 16/36). Bundan dolayı ümmet kavramı bir peygambere nispet edildiğinde genel ve özel olarak iki anlamı ihtiva eder. Genel anlamda bir peygamberin tebliğ için gönderildiği insanların tümü, mümin ya da kâfir ayırımı olmaksızın onun ümmetidir³. Bunlara İslamî terminolojide ümmet-i davet denir. Çünkü ilahi mesajın iletilmesi için kendilerine elçi gönderilen her ümmet, o peygamberin tebliğ ümmetidir⁴. Özel anlamı ise bir peygambere iman edip tabi olan, onun getirdiği dine inananlar topluluğudur⁵. Bunlara ümmet-i icabet, davete katılmayan inkârcılara da ümmet-i davet denir⁶. "Seni de, kendilerinden önce nice ümmetler geçmiş olan bir ümmete gönderdik" (Ra'd, 13/30) ayetinde geçen ümmetten maksat, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamber olarak gönderildiği son ümmetin tamamıdır, yani ümmet-i davetidir⁷. "Öyle ise onlar din işinde asla sana muhalefet etmesinler. Sen insanları Rabbinin yoluna davet et! Çünkü sen gerçekten hakka götüren dosdoğru bir yolun üzerindesin" (Hac, 22/67) ayeti de, artık

¹ Taberî, V, 140, 141; Râzî, III, 325. Hz. Musa'nın ümmetine Yahudiler, Hz. İsa'nın ümmetine de Nasara veya Hıristiyanlar denir (Şehristânî, I, 250, 262).

² Şihabuddin Ebu'l-Fazl İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerh-i sahîhi'l-imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî*, (nşr. Muhibbuddin el-Habîb-Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1986, I, 284.

³ İbn Manzûr, XII, 26.

⁴ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Tek Bir Rabbanî Ümmet*, (trc. Said Aykut), Şule Yay., İst., 1992, s. 40. Hz. Peygamber, Yahudi ve Hıristiyanların da ümmetinden (ümmet-i davet) olduğunu bildirmiştir (Müslim, İman, 240).

⁵ Râzî, III, 325.

⁶ Bedrüddin Ebû Muhammed el-Aynî, *Umdetu'l-kâri şerhu sahihi'l-Buhârî*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî, y.y., ts., II, 143, IV, 213; Meydânî, s. 40. İbn Hacer'in belirttiğine göre Kelâbâzî, Vâkıa, 56/7-10 ayetlerine benzer şekilde ümmeti; ittiba, icabet ve davet olmak üzere üçe ayırır. Ümmet-i ittiba, Hz. Peygambere tabi olup, amel-i salih sahibi olanlardır. Ümmet-i icabet, Müslümanların genelidir. Ümmet-i davet ise Hz. Peygamberin risaletine tabi olmayanlardır (*Fethu'l-bârî*, XI, 419). İslam alimlerinin ümmeti davet ve icabet ayırımını ilk devirlerden itibaren zihnen yaptıkları görülmekle beraber, müfessir Râzî'den daha önce bu tanımlamalara yer veren bir eser tespit edemedik. Râzî, Hz. Peygambere tabi olmayanlara ümmet-i davet denebileceğini belirtir (III, 325). Ümmet-i icabet, ümmet-i davet kavramlarının hicrî 800'den sonra yaygınlaştığı kanaatindeyiz. Bkz. İbn Hacer (852), XI, 419; Aynî (855), II, 143, IV, 213; Ebussuûd Muhammed b. Muhammed (982), *Tefsîru Ebisuûd*, Daru'l-Mushaf, Kahire, ts., I, 145; Muhammed Münâvî (1093), *Feyzu'l-kadir şerhu'l-câmi's-sağîr*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1972, I, 10; Âlûsî (1270), XV, 97; Muhammed Abdurrahman el-Mübarekfûrî (1353), *Tuhfetü'l-ahfezî bi şerhi câmi't-Tirmizî*, (nşr. Muhammed Abdülmuhsin el-Kütübî), el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, ts., VI, 399. Fakat Hz. Peygamberin risaletinin evrensel olduğunu ifade eden ayetlerin tefsirinde, bütün insanları hak dine davet etmesi gerektiği belirtilirken ümmet-i davet ve icabet ayırımının zımnen yapıldığı söylenebilir. Mesela bkz. İbn Atiyye (546), VI, 107.

⁷ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemâşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni ekâvili't-te'vîl*, (thk. Abdürrezzak el-Mehdî), Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, I, 498; Âlûsî, XIII, 152.

geçerli olanın İslam dini olduğunu belirtmekte, geriye kalan bütün ümmetleri, dinleri üzere kalmaktan nehyetmekte ve onları Hz. Peygambere uymaya mecbur etmektedir. İşte bundan dolayı “Sen insanları Rabbinin yoluna davet et!” buyrulmuştur. Bu çağrı herhangi bir ümmete tahsis edilmemekte, herkese yapılmaktadır. Çünkü artık insanların tamamı Hz. Peygamberin ümmeti (daveti) dir¹.

Ümmet-i Muhammed tabiri de iki kısma ayrılmaktadır. Genel olarak, inansın ya da inanmasın Hz. Muhammed’in (s.a.v) davetine muhatap olan herkes bu kapsamdadır². O, evrensel bir peygamber olduğundan (Arâf, 7/158; Sebe, 34/28) bütün insanlar davetine muhataptır. Bundan dolayı ister onun zamanında, ister ondan sonraki dönemlerde yaşasın, isterse günümüzden kıyamete kadar yaşayacaklardan olsun, bütün insanlar davetine muhatap olarak ümmetidir³. Fakat özel anlamda Ümmet-i Muhammed, Hz. Muhammed’e inanıp, peygamberliğini tasdik eden, getirdiği esasları kabul eden müminler topluluğunu ifade eder⁴.

“*Her ümmetin bir Peygamberi vardır*” (Yûnus, 10/47) ayetindeki ümmet kelimesi, aralarında yaşamıyor olsa bile kendilerine gönderilmiş bir peygamberin mesajını alan tüm insanları kapsar. Bir peygamberin mesajı tahrife uğramadan kaldığı ve insanlar içinde o mesajın hakiki anlamını bilenler bulunduğu sürece o toplum, o peygamberin ümmeti sayılır. Buna göre tüm dünya halkları Hz. Muhammed (s.a.v)’ın ümmetidir. Kur’an, orjinal ve tam şekliyle kaldığı sürece (bunda şüphe yoktur) böyle olmaya devam edecektir⁵.

Ümmet-i Muhammed’e aynı anlamda İslam ümmeti de denilmektedir. Buna göre Muhammed ümmeti, Allah’ın bir olduğunu ve kıdemini, sıfatlarını, adalet ve hikmetini, hiçbir şeye benzemediğini, alemin yaratılmış olduğunu, Hz. Muhammed (s.a.v)’ın peygamberliğini, risaletinin evrensel ve ebedi, getirdiklerinin tamamının

¹ Râzî, VIII, 249. Ebu Cehl’in bu ümmetin Firavun’u olduğunu ifade eden hadis-i şerif de iman etmeyenler de dahil, herkesin Hz. Muhammed (s.a.v)’ın ümmeti olduğunu göstermektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 403, 444; Ebu’l-Kasım Süleyman et-Taberâni, *el-Mu’cemu’l-kebir*, (thk. Hamdi Abdülmecid Selefî), Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Kahire, 1984, IX, 82-84; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, Daru’l-Marife, Beyrut, 1356 h., IX, 62, 93.

² İbn Manzûr, XII, 26.

³ Râzî, III, 325.

⁴ İbn Kuteybe, s. 346; Râzî, III, 325. Onun davetine icabet edip, dinin gereklerini yerine getirmeyenler de ümmetin kapsamı içindedir. Fakat bunların özellikle ahiretteki durumlarının ne olacağı tartışma konusudur. Genel bir sınır çizmek gerekirse, Fâtır, 35/33-35 ayetleri ölçü olarak alınabilir.

⁵ Mevdûdî, II, 315.

gerçek, Kur'an'ın İslamın kaynağı, Kâbe'nin kible olduğunu kabul edenler demektir¹. Onların temel özelliği, Allah'ın boyası ile boyanmalarıdır (Bakara, 2/138). Onlar inançlarında, düşüncelerinde, ibadetlerinde, şiarlarında, ideallerinde, geleneklerinde, ahlaklarında, adaplarında, duygularında bir tek ümmettirler².

Hadislerde ümmet tabiri, bir peygamberin inananları anlamındadır ve daha çok Hz. Muhammed (s.a.v)'in tebliğini kabul edenleri ifade etmektedir³. Bir insan, Hz. Muhammed (s.a.v)'in tebliğ ettiği gibi tevhid dinini kabul eder, onu son peygamber olarak tanır, getirdiği Kur'an'a iman ederse mümindir ve diğer müminlerin kardeşidir. İslam ümmetinin bir ferdidir. Her Müslüman ile eşittir⁴. Aynı şekilde “Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed (s.a.v) O'nun kulu ve elçisidir” (kelime-i şهادet) sözünü söyleyen herkes İslam ümmetinin bir üyesi olmaktadır. Yani bu sade ve basit cümle, ruhun mahrem bir tavrından müşahhas bir sosyal yapı meydana getirmektedir⁵.

Bütün peygamberler tevhid inancını tebliğ ettiğinden, aslında onlara tabi olanlar başından beri tek ümmet olan İslam ümmetidir. Allah katında gerçek din olan İslamın peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)'a inanmayanlar, Müslüman olamazlar ve İslam ümmetine de dahil değildirler⁶. İslam dininden dönenler de bağılıklarını ve aidiyetlerini bu ümmetten bir başkasına taşımış olurlar⁷.

Hz. Peygamberin görevi, yeryüzünü ıslah etmek ve fesadı kaldırmak; böylece iyiliğin emredildiği, kötülüğün yasaklandığı ahlak temellerine dayanan tevhid inancı çatısı altında toplanan toplumu meydana getirmektir⁸. Kötülöklere engel olmak veya

¹ Abdülkahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1993, s. 12

² Hâşimî, s. 193.

³ “Sizler, yetmiş ümmetin tamamlayıcılarıdır. Allah nezdinde bunların en hayırlıları ve en değerlilerisiniz” (Tirmizî, Tefsîr (Âl-i İmrân); Ahmed b. Hanbel, V, 3, 5). Hz. Peygamber hesap gününde, “ümmetim ümmetim” diye şefaata talep edecektir (Buhârî, Tevhid, 36). “Ümmetim dalalet üzerinde ittifak etmez” (İbn Mâce, Fiten, 8; Tirmizî, Fiten, 7) hadisleri, bunlardandır. Ayrıca Hz. Peygamber her sene ümmeti için de ayrı bir kurban keser ve “Allah'ım benden ve Ümmet-i Muhammed'den kabul buyur” diye dua ederdi (Müslim, Edâhî, 19; Ebû Dâvud, Dahâyâ, 4).

⁴ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 131-132.

⁵ Hodgson, I, 4.

⁶ Ulutürk, “Kur'an'da İmam ve Ümmet Kelimelerinin Anlamları”, s. 47. Nitekim Muhammed İkbâl, İslam ümmetinin, zaman ve mekan açısından sonsuz olduğunu belirtir (*Benlik ve Toplum (esrar ve rumuz)*, (trc. Ali Yüksel), Birleşik Yay., İst., 1996, s. 133-140).

⁷ Hâşimî, s. 317.

⁸ Fazlur Rahman, s. 173. Her durum ve şartta, ümmetin birlik beraberliğinin muhafaza edilmesi Müslümanların dikkat etmesi gereken temel görevlerdendir. Öyle ki, fitne ve kargaşa hallerinde bile sabredip birliği bozmamak gerekir. Hz. Peygamber, ileride fitne çıkıp, ayrılıklar başladığında ne

ahlaksızlıkları tedavi etmeye çalışmak, her peygamber tarafından ümmetlerine yüklenen bir görev idi. Bu görev Hz. Muhammed (s.a.v) ile Müslümanlar toplumuna geçmiştir. Onlar da “insanlığa şahit (model, önder) olmak” (Bakara, 2/143) ve “iyiliğe davet edip kötülüğü yasaklamak” (Âl-i İmrân, 3/110) la görevlidirler¹.

İslam, ömürleri birbiriyle savaşmakla geçen Arap kabileleri ümmet anlayışıyla biraraya getirmiştir. Yirmi-otuz yıllık bir süre zarfında da dünya görüşünü Arabistan’ın sınırları dışına taşıdı ve insanlığın tanıdığı ilk ideal toplumu oluşturmuştur. Kur’an’ın mesajı, hem İslam dünyasını her bakımdan zirveye çıkarmış, hem de diğer milletleri ve hatta çağları etkilemiştir. Bunu gerçekleştirenler de Kur’an’dan ilham alan, ahlaki değerlerde Kur’an temeline dayanan ve bütün yaşayışlarını Kur’an’ın yönlendirdiği insanlardır².

Ümmet toplumunda görülen kardeşlik bağlarına müsteşrikler bile gıpta etmektedir³. Hodgson, Müslümanların tarihi bir misyonu bulunan cihanşümul bir topluluğa mensubiyet duygularının daima güçlü olduğunu, birbirine yardım etme zorunluluğunun, imanın bariz bir göstergesi olarak kabul edildiğini ifade eder⁴. Watt’ın ifadesiyle Müslümanlar, karizmatik bir toplum olarak tanımlanabilecek olan İslam toplumuna derinden bağlıdırlar. Bu toplum anlayışıyla kimlik kazanırlar. Kazandıkları başarıların pek çoğu, bu toplum şevkinden gelen enerji sayesinde olmuştur. Müslümanların asırlar boyu sürdürdükleri toplumsal dayanışmaya hayran olmamak mümkün değildir. Günümüzde bile Müslümanların, İslam toplumuna karşı tutumları ciddiyetle takip edilmelidir⁵.

yapmasını tavsiye edeceğini soran Huzeyfe’ye, “Müslümanların cemaat ve imamlarına uy” buyurmuştur (Buhârî, Menâkıb, 22; Fiten, 11; Müslim, İmâret, 51). Bir başka hadislerinde “Siz dinleyin ve itaat edin. Siz kendi mesuliyetinizden onlar da kendi mesuliyetlerinden hesaba çekileceklerdir” buyurmuştur (Müslim, İmâret, 49; Tirmizî, Fiten, 30). Bu hadislerin, ümmetin birliğinin muhafazası amacıyla, fitneye sebep olmamak için sabırlı olmayı tavsiye ettikleri belirtilmiştir. Bkz. İbn Hacer, XIII, 40-41; Aynî, XX, 78-79. Bütün bu tavsiye ve uyarıların amacının ümmetin birliğinin muhafazası olduğu açıktır. Fitne döneminde tüm olumsuzluklara rağmen cemaatten ayrılmamaya ilgili hadisler ve yorumlar için bkz. Meydânî, s. 90-94.

¹ Fazlur Rahman, s. 126.

² Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İst, 1999, I, 21; Umerî, s. 52; Thomas W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, (trc. Hasan Gündüzler), Akçağ Yay., Ankara, 1971, s. 68-69.

³ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 138.

⁴ Hodgson, I, 5.

⁵ Watt, *İslamda Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, s. 95-101.

Kur'an, Muhammed ümmetinin temelini Hz. İbrahim'e bağlayarak yeniden inşa etmiştir. Böylece onlar, vahiy geleneğinin asıl varisi olmuşlardır. Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından aslından saptırılan ilahi öğretiler, Ümmet-i Muhammed tarafından devam ettirilmiştir. İslam ümmeti, Hz. İbrahim dinini yeniden ihya eden, daha da genişleten ve onun duasının (Bakara, 2/128) gayesi olan yeni bir ümmettir¹. Bunun için Kur'an'da, “*De ki: “Biz bütün batıl dinlerden uzaklaşmış olarak İbrahim'in dinine tabi oluruz”*” (Bakara, 2/135) buyrulmaktadır.

Ümmet-i Muhammed'e mensup olmak, “*Hem Yahudiler, hem de Hıristiyanlar ‘Biz Allah'ın evlatları ve sevgilileriyiz’ dediler”*” (Mâide, 5/18) ayetinde tenkit edildiği gibi, mutlak imtiyaz sahibi veya kurtulmuş olmak anlamına gelmez. Allah'ın belirlediği ölçüler dışında bir toplumu yüceltmek, İsrailoğullarının kendilerini üstün millet görmeleriyle aynı anlama gelir. Onların bütün inançları, bizatihi kendileri ve Allah katında sahip olduklarını iddia ettikleri, sözde seçkin ve imtiyazlı statü üzerine odaklanmıştır². İslam, bu tarz kurtulmuş ümmet veya kutsal toplum gibi anlayışlara kesinlikle müsaade etmez³. Çünkü üstünlük, iman ve takva ölçülerine uymaya bağlıdır. İyilerden olmanın ölçüsü Allah tarafından belirlenmiştir. “...*Her kim Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) iman eder ve amel-i salih işlerse, elbette onların Rab'leri yanında mükâfatları vardır*”⁴. İslama göre kurtuluş, Yahudilerde görüldüğü gibi bir topluluğa mahsus değil, iman eden ve iman gereğini yerine getirenler için geçerlidir.

Her zaman ve her toplumda iyi ve kötü insanlar var olacaktır (Sâffât, 37/113). Bu durum Muhammed ümmeti için de geçerlidir. Elbette gazaba uğrayanların Yahudiler, dalalete düşenlerin de Hıristiyanlar olması (Fâtiha, 1/7), Müslümanım diyenlerin külliye kurtulmuş olduğu anlamına gelmez. Müslümanlardan da dalalete ve sapkınlığa kayanlar olabilir. Onun için sürekli olarak, “*Bizi doğru yola, sana doğru varan yola iler*” (Fâtiha, 1/6) diye dua edilmektedir. Çünkü kıyamet günü, kimsenin kimseye faydası olmayacak ve herkes kendi hesabını verecektir” (Mümtehine, 60/3).

¹ Elmalılı, I, 426; Esed, I, 42. Âlûsî'ye göre bu ihya, furûda değil, ana esaslardadır (XIV, 251).

² Esed, I, 25; Necati Kara, *Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, Seha Yay., İst., 1991, s. 370-371.

³ Mustafa İslamoğlu, *İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed'e Yahudileşme Temayülü*, Denge Yay., İst., 2001, s. 191-193.

⁴ Bakara, 2/63. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/122-123; Necm, 53/36-41.

Ümmetin yetmiş iki veya yetmiş üç fırkaya ayrılacağı ve bunlardan biri hariç diğerlerinin ateşte olacağını bildiren hadisler¹ hakkındaki yorum ve tartışmaları ilgili kaynaklara havale ediyoruz². Ancak konumuzla ilgisi bakımından şu kadarını belirtmekte fayda var ki, ümmetin hangi mezhep veya grubundan olursa olsun, bir kimsenin temel iman esasları açısından kayıt olmaksızın cennete veya kâfir olup cehenneme gideceğini söylemek doğru değildir³.

Günlerin ve asırların değişmesiyle, devletler gibi kuşaklar ve ümmetler de değişir⁴. On yedinci asırdan itibaren batıda ortaya çıkan yeni gelişmeler karşısında, İslam ümmetinin sahip olduğu büyük güç ve refah zayıflamaya başlamıştır. Kavmiyetçilik rüzgarı ümmeti parçalayıp, ulusları ön plana çıkarmıştır. İslam toplumunun sosyal ve iktisadi yapısı altüst olmuştur. Yirminci yüzyıla gelince, İslamî bağlılık devam etse de ortak bir geleneğe dayalı büyük toplum anlayışı önemli ölçüde zayıflamıştır⁵. Önceleri, modern dönem batı toplumlarında yaygınlaşan ırkçılığa, İslam toplumlarında rastlamak mümkün değildir. Fakat batının tesiriyle geleneksel toplumsal yapının bozulması, İslam toplumundaki kardeşlik duygusunun zayıflamasına yol açmıştır⁶. Ayrıca oryantalistler, dilden teolojiye kadar varan çalışmalarıyla, mezhep ayrılıkları, akıl-nakil/din-ilim çatışması, devlet-din ilişkileri hususlarında problemler icad ederek⁷ ümmetin daha da bölünmesini sağlamışlardır. Batılıların İslam ülkelerini sömürge

¹ Ebû Dâvud, Sünnet, 1; Tirmizî, İman, 18; İbn Mâce, Fiten, 17. Bu hadisteki ümmetten maksat, ümmet-i icabettir (Mübarekfûrî, VII, 397).

² Bu hadislerin sıhhati ve yorumları hususunda alimler farklı görüşler ileri sürmüşler, bir noktada buluşamamışlardır. Bunları bir arada görmek için bkz. Şâtübî, IV, 177-193; Ethem Ruhi Fıglalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Selçuk Yay., İst., 1991, s. 17-19. Ayrıca Hz. İsa'ya tabi olanların yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrılması ve bunlardan üç fırkanın kurtuluşa ermesiyle ilgili rivayet için bkz. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'an'i'l-azîm*, (thk. Es'ad Muhammed et-Tîb), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999, X, 3340; Taberî, XIII, 311; İbn Kesîr, IV, 338.

³ İbn Hacer, XII, 298; Mübarekfûrî, VII, 398; M. Abdullah Draz, *Muvâfakât*, IV, 193 (Dipnot açıklaması).

⁴ İbn Haldûn, I, 241-243, 249-250.

⁵ Hodgson, III, 431. Bunun için İslam ümmetinin içinde de özel faaliyetler yürütülmüştür. Türkçülük çalışmalarında özellikle Ziya Gökalp'e yardımcı olan Tekin Alp (asıl adı Moise Kohen olan bir Yahudidir) ve benzerlerinin bu hususta önemli rol oynadıkları görülmektedir (Hilmi Ziya Ülken, *Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İst., 1994, s. 374-375). "İslam aleminin son ümidi olan Osmanlı Devleti'ni yüz seneden beri parçalayan manevi bir mikrop var. Bu mikrop şimdiye kadar Osmanlılığın düşmanı idi ve İslamiyete büyük zararlar verdi. Fakat bugün artık İslamların lehine dönerek yaptığı mazarratları telafi etmeye çalışıyor. Bu mikrop milliyet fikridir" diyen Ziya Gökalp (*Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak*, (nşr. Yeni Mecmua), Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İst., 1918, s. 60, 63), İsmail Kara'nın belirttiği gibi İslamcılarını kırmayıp, milliyetçilik fikrini savunanları sevindirecek bir yol tutmaktaydı (*Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, I, 48).

⁶ Watt, *İslam Nedir*, s. 298.

⁷ Kara, İsmail, *a.g.e.*, I, 20.

haline getirmeleri de ancak bu şekilde onları bölüp parçalamalarıyla mümkün olabilmiştir¹. Oysa önceleri Müslümanlar arasında ırkçılık nedir bilinmezdi. Dünya daru'l-İslam ve daru'l-harp olarak ikiye ayrılırdı. Bütün Müslüman coğrafyası İslam ülkesiydi².

Müslümanlar, bu yeni gelişmelerin tesiriyle ümmet anlayışından uzaklaşıp, toplumu atomize bireylerden oluşmuş bir yapı olarak görmeye başlamışlardır³. Müslümanların başlarına da ne kadar büyük belalar gelmişse hep bu bireycilik neticesinde gelmiştir⁴. Oysa ümmet, ferdiyetçiliğin zıttıdır. Ferdiyetçiliğe göre birey her şeyin merkezi ve ölçüsüdür. Ümmette ise herkes diğer bütün fertlerden sorumlu olduğu bilincini taşımaktadır⁵. Bireycilik, tüketimci ve kapitalist anlayışla sadece kendini ve çıkarlarını düşünmeye dayandığı için ümmet anlayışına ters düşmekte ve insanların tek vücut olmalarını, güçlerini birleştirmelerini engellemektedir.

Hz. Peygamber, ileride bütün ulusların İslam alemine saldıracağını ve bunun sebebinin Müslümanların sayı azlığının değil, onları selin üzerindeki köpükler haline getiren dünya sevgisi ve ölüm korkusu olduğunu haber vermiştir⁶. Buna giden yolu da şöyle açıklamıştır: “İşte bu, ilmin ortadan kalktığı zaman meydana gelir.” Sahabe, “Ey Allah’ın Resülü, Kur’an’ı okuyoruz; çocuklarımıza da okutuyoruz; çocuklarımız da çocuklarına kıyamete kadar okuyup duracakken, ilim nasıl ortadan kalkar?” diye sorunca, “Yahudiler ve Hıristiyanlar Tevrat ve İncil’i okuyorlar da, okuduklarından niye bir yarar sağlamıyorlar?”⁷ buyurarak, oluşacak zafiyetin kaynağını da göstermiştir. Onun için Yüce Allah, sayesinde kendilerini yüce bir makama yükselttiği ve insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet yaptığı bu ümmeti, Kur’an’dan zayi ettiği şeyler hususunda hesaba çekecektir⁸.

Yahudi ve Hıristiyanların İslam dünyası üzerindeki sömürgecilik, ırkçılık ve batı hümanizmi gibi değişik etkileri, pek çok Müslümanın dine bağlanış derecesinde ve

¹ Meydânî, s. 111.

² Ahmed Emin, s. 172.

³ Seyyid Hüseyin Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, (trc. Savaş Şafak Barkçın-Hüsametdin Arslan), İnsan Yay., İst. 1989, s. 130.

⁴ Ahmed Emin, s. 61.

⁵ Garaudy, s. 14.

⁶ Ebû Dâvud, Melâhim, 5. Sel köpüğü gibi zayıf ve başkalarına tabi olan, iradesiz.

⁷ İbn Mâce, Fiten, 26.

⁸ Muhammed Mahmud es-Savvâf, *Kur’an’ı Anlamak ve Yaşamak*, (trc. Davut Aydın), Işık Yay. İst., 2004, s. 31.

tavrında olumsuz bir tablo meydana çıkarmıştır¹. Ümmetin bu çöküş ve gerilemesinin temelinde, zihinsel mekanizmanın işlememesi ve entellektüel tembellek de vardır². Ancak bütün olumsuzluklara rağmen Nasr'ın da ifade ettiği gibi ümmet, günümüzde de en batınî olandan günlük hukuka kadar öğretinin bütün alanlarıyla ilişki içerisinde ve canlılığını korumaktadır³. Müslümanların (ulus) milletlere ayrılması hukuki düzene yansısı da ruhlara tamamen nüfuz etmiş değildir. Ümmetin en kuvvetli temeli olan dayanışma ve yardımlaşma ondört asırdan beri başka bir örneği görülmemiş bir şekilde devam etmektedir⁴. İslam ümmeti, bütün olumsuzluklara rağmen diğerlerine göre çok daha fazla dine sahip çıkmasıyla dikkat çekmekte, evrensel bir dayanışma duygusuyla hareket etmekte, ortak bir kültürel miras duygusunu da koruyup sürdürmektedir⁵. M.Ali Hâşimî'nin isabetle belirttiği üzere, İslam ümmetinin karşı karşıya bulunduğu gerilik, zayıflık ve dağınıklığa rağmen güzel ahlak ve erdemli davranışlar, Müslüman toplumlarda hala etkisini sürdürmekte ve onların bu temiz ve insani karakterleriyle diğerlerinden ayırt edilmelerini sağlamaktadır⁶. Ümmetin, bu yeni dönemde, gerçek bir birlik oluşturup oluşturamayacağı tartışılmaktadır. Öne çıkan görüş ise devletler ve milletler organizasyonu şeklinde bir birliktir⁷.

Ümmet, Kardâvî'nin benzetmesinde olduğu gibi, yatağında, belli bir yöne, hedefe doğru sürekli akan ve devamlı yenilenen bir nehir gibidir⁸. Zaman zaman iç ve dış nedenlerle bu akışta engellerin, problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Fakat her ne olursa olsun, suyun yatağında akışı devam edecektir. Çünkü ümmete bu istikameti veren Kur'an ve sünnet, orjinal halleriyle muhafaza edilmektedir. İstikamette meydana gelen sapmalar da bu sayede düzeltilebilmektedir. Ayrıca ümmetin genlerine işlemiş olan asırların birikimi İslamî gelenek de ona rehberlik etmektedir.

¹ Nasr, s. 88.

² Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, Din Bilimleri Yay., Konya, 2000, s. 378.

³ Nasr, s. 104.

⁴ Louis Gardet, “*Musulmane (İslam Beldesi)*”, nakleden Kemal Kuşçu, “Ümmet Ne Demektir”, *Sebilürreşad*, cilt X, sayı 238, s. 205.

⁵ Hodgson, I, 9.

⁶ Hâşimî, s. 378-379.

⁷ Bütün Müslüman devletlerin kuracağı yaşayan cumhuriyetler ailesi (Fazlur Rahman, *İslam*, s. 288); İslam toplulukları teşkilatı (Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 226-227; Erol Güngör, *İslamın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1996, s. 156-158); Müslüman ülkelerin güç birliği (Ahmed Emin, s. 150).

⁸ Yusuf el-Kardâvî, *Temel Nitelikleriyle İslam*, (trc. İbrahim Sarmış), Selam Yay., Konya, 1986, s. 324.

BÖLÜM 1: KUR'AN'A GÖRE İMAN ESASLARI VE İBADETLER BAKIMINDAN ÜMMET-İ MUHAMMED'İN ÖZELLİKLERİ

1. Kur'an'a Göre İman Esasları Bakımından Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri

Ümmetin özelliklerinin, öncelikle her dininin temeli olan iman esasları açısından ele alınması gerekir. İlahi dinlerde iman esasları ancak Allah tarafından gönderilen kitaplar ve peygamberler vasıtasıyla öğrenilir. Müfessir Beydâvî'nin de vurguladığı gibi iman parçalanma kabul etmez. İman esaslarının bir kısmına inanıp bir kısmına inanmamak hiç inanmamak, imansızlık demektir. Mesela Allah'a iman ancak O'nun peygamberlerine iman ile tamamlanır. Ya da peygamberlerine iman olmadan, Allah'a da tam olarak iman edilmiş olunmaz¹. İman esaslarının başında da Yüce Allah'a yegane ilah olarak iman etmek anlamındaki tevhid inancı gelmektedir.

1.1. Tevhid İnancı

Allah birdir ve gerçek ilahtır. Her türlü eksikliklerden münezzehtir. Her şey O'na muhtaç olduğu halde, O hiçbir şeye muhtaç değildir. O'nun dengi sayılabilecek hiçbir şey de yoktur (İhlâs, 112/1-4). İnsan, Allah'ın varlığını, birliğini ve sonsuz kudret sahibi olduğunu kavrayabilecek bir yapıda yaratılmıştır. Bunun ifadesi olan iman, ona verilmiş nimetlerin en büyüğüdür. Yüce Allah'a iman etmek, idraklere saf ve kesin bir düşünce, gönüllere yüce amaçlar ve temiz duygular kazandırır. Kalplere ise huzur verir. Toplumlar için dengeli bir düzen gerçekleştirir².

Eşi ve benzeri olmadığı için bütün hamd ve şükürün Allah'a ait olduğunu hisseden ve bunu kuvvetle yaşayan insanlar, evrensel bir toplumun üyesi olmaya adaydırlar. Sadece böyle insanlardan oluşan bir toplumda, kardeşlik duygusu en yüksek seviyeye ulaşır ve daha üstünü düşünemeyecek bir sosyal birlik meydana gelir³. Tevhid akidesinin böyle mükemmel bir topluluğun oluşmasında çok önemli rolü olmakla birlikte, çeşitli sebeplerle bir çok toplumun, bu inancı muhafaza edemeyerek hidayet yolundan uzaklaştığı görülmüştür.

¹ Ebû Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Tefsiru'l-Beydâvî*, (thk. Abdülkadir İrfan), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996, II, 274.

² Kutup, I, 287.

³ Elmalılı, I, 115.

1.1.1. Önceki Ümmetlerin Tevhid İnancından Sapmaları

Allah Teâlâ, insanları sırf kendisini tanıyıp, yalnız kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır (Zâriyât, 51/56). Bunun için bütün peygamberler tevhid inancını tebliğ etmiştir. “Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona: ‘Benden başka ilah yok, öyleyse yalnız bana ibadet edin!’ diye vahyetmiş olmayalım¹.” Her ümmete de Allah’a ibadet edip, tağuttan uzak durmalarını emreden bir peygamber gönderilmiştir (Nahl, 16/36). Hz. Nuh, Hud, Salih, Şuayb peygamberler, ümmetlerine tevhid akidesini tebliğ etmiştir². Hz. Yakub’un evlatları da Hz. İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilahı olan tek Allah’a kulluk etmiş ve O’na teslim olmuşlardır (Bakara, 2/133). Bununla birlikte önceki ümmetlerin bir kısmı doğru yolu bulsa da çoğu büsbütün yoldan çıkmıştır (Hadîd, 57/26). Tevhid akidesini benimsemekte zorlanmış, zaman zaman hayal peşinden koşmuş, taşları, hayvanları, nebatatı mabud edinmiş; güneş ve yıldızları ilahlaştırmış; elleriyle yaptıkları putlara tapmak gibi dalaletlere düşmüşlerdir³. Çünkü madde ve cisimden oluşmayan soyut ilah inancına erişmek kolay değildir. İnsan da daima cisimlendirmeye meyyaldir. Oldukça uzun bir peygamberler tarihine sahip olan İsrailoğulları da bundan dolayı mücerred ilah inancını devam ettirmede zorlanmış ve tevhid inancından sürekli sapmışlardır⁴.

Hz. Musa da kendinden önceki peygamberler gibi İsrailoğullarına tevhid inancını tebliğ etmiştir. Fakat onlar, dünyaya düşkün ve bencil tabiatları nedeniyle sık sık isyan etmişlerdir. Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceklerine dair kendilerinden kesin söz alınmasına rağmen pek azı hariç sözlerinden dönmüşlerdir. Bu sapkınlıklarını hala devam ettirmektedirler (Bakara, 2/83, 93; Mâide, 5/12; Nisâ, 4/154-155; A’râf, 7/169). İsrailoğulları, daha Hz. Musa hayattayken tevhid inancını terk ederek şirke düşmüşlerdir. “Kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine: ‘Musa! dediler, bunların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yapı-

¹ Enbiyâ, 21/25. “Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor bakalım! Biz, hiç Rahman’dan başka tapılacak tanrılar kabul etmiş miyiz?” (Zuhruf, 43/45).

² Sırasıyla bkz. Nuh (a.s) A’râf, 7/59. Hud (a.s) A’râf,7/65; Hûd, 11/50; Ahkâf, 46/21. Salih (a.s) A’râf, 7/73; Hûd, 11/61; Şuayb (a.s) A’râf 7/85; Hûd, 11/84.

³ Ahmed Hamdi Akseki, *İslam: Fitri, Tabii ve Umumi Bir Dindir*, İrfan Yay., İst., 1966, s. 64-65.

⁴ Ahmed Emin, s. 24.

ver¹.” Vadedilen topraklara yerleştikten sonra Kenanlıların tesiri altında kalarak, Baal’i ilah olarak benimsemişlerdir². Hz. Musa kırk gece yanlarından ayrıldığında, hemen buzağıya tapınmaya başlamışlardır³. Bir ara, Allah’ı açıkça görmedikçe, Hz. Musa’nın tebliğ ettiklerine inanmayacaklarını söylemişler ve bundan dolayı yıldırımla çarpılmışlardır (Bakara, 2/55; Nisâ, 4/153). Hz. Musa’dan kısa süre sonra Allah’ı tanımayan, putlara, Baal’lere tapan bir nesil ortaya çıkmıştır⁴. Hz. Süleyman’dan sonra da İsrail krallığı putperestliğe dönmüştür⁵. Bir Allah’a imandan sapıp, başka ilahlar edinerek, en büyük zulmü⁶ işlediklerinden dolayı da sık sık zorluklara ve felaketlere maruz kalmışlardır.

İsrailoğulları, Allah’ın altı günde evreni yaratıp yorulduğunu ve yedinci gün dinlendiğini⁷ ve elinin bağlı (cimri)⁸, kendilerinin zengin olduklarını söylemişlerdir (Âl-i İmrân, 3/181). Bunlarla kalmayıp, “Üzeyir Allah’ın oğludur” bile demişlerdir⁹. Sözleşmelerini/ahitlerini bozmaları, Allah’ın ayetlerini inkâr etmeleri, peygamberleri hak-sız yere öldürmeleri nedeniyle kalpleri mühürlenmiştir. Artık onlar pek az inanırlar¹⁰. Hatta lanetlenmişler ve kalpleri katılaştırılmıştır (Mâide, 5/13). Onlara bir tek ilaha ibadet etmeleri emredildiği halde Hahamlarını da Rab edinmişlerdir (Tevbe, 9/31). Allah Teâlâ da inkârları yüzünden onları rahmetinden kovmuştur (Nisâ, 4/46).

¹ A’râf, 7/138. Eski Mezopotomya’da, başta boğa olmak üzere hayvanlara tapılırdı (Şemseddin Günaltay, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden: Yakın Şark, Elam ve Mezopotomya*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1937, s. 235, 477-478).

² Ahmed Şelebî, *Mukârenetü’l-edyân: el-Yehûd*, Mektebetü’n-Nahdati’l-Mısriyye, Kahire, 1966, I, 152; Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, II, 26. Ayrıca bkz. Çölde Sayım, 25:1-8.

³ Bakara, 2/51. Ayrıca bkz. Bakara, 2/54, 92, 93; Nisâ, 4/153; A’râf, 7/148; Tâ Hâ, 20/85-97. İsrailoğullarının buzağıya tapınması ve sonrasında olanlar için Eski Ahit’te bkz. Mısır’dan Çıkış, 32.

⁴ Hakimler, 2:10-11.

⁵ 1. Krallar, 12:25-33.

⁶ Ulutürk, *Kur’an’a Göre Zulüm Kavramı*, İstişare Yay., Kayseri, 1993, s. 27.

⁷ Yaratılış, 2:2-3. Oysa, Kur’an’da “Biz gökleri, yeri, ikisinin arasındaki bütün varlıkları altı günde yarattık da Bize en ufak bir yorgunluk dokunmadı” (Kâf, 50/38) ve “Allah her an iş başındadır” (Rahmân, 55/29) buyrulmaktadır.

⁸ Mâide, 5/64. Ayetin devamında bu söze şöyle cevap verilir: “Hay kendi elleri bağlanasılar! Hay dediklerinden dolayı lanet olasılar! Hayır, hiç de öyle değil! Allah’ın iki eli de açıktır. Dilediği şekilde infak eder. Rabbinden sana indirilen ayetler, onlardan birçoğunun azgınlığını ve gâvurluğunu artıracaktır” (Mâide, 5/65).

⁹ Tevbe, 9/30. Her ne kadar bunu bir grup söylemiş olsa da Yahudilerin çoğunluğu bunu kabul etmektedir (Râzî, VI, 28; Reşid Rıza, X, 326-327; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsiru’l-Merâğî*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1974, X, 98).

¹⁰ Bakara, 2/88; Nisâ, 4/155. Eski Ahit, Yahudilerin dik başlılığı ve inatçı isyankarlığına bir çok yerde atıfta bulunur. Mesela bkz. Mısır’dan Çıkış, 32:9; 33:3; 34:9; Yasanın Tekrarı, 9:6-8, 23-24, 27.

İsrailoğullarına göre tanrı, İsrailin tanrısıdır¹. Onları tıpkı bir çobanın sürüsünü koruduğu gibi korumaktadır². Onların bu milli ilah tasavvuru, ırkçılıklarını imanlarına da bulaştırdıkları anlamına gelmektedir. Ayrıca ataların tanrısı, İsrailin tanrısı³ ve Musa'nın ilahı⁴ gibi ifadeleri, onların Allah'ı kendilerinden uzak, doğrudan ve aracısız ilişki kurulamayacak bir ilah gibi gördüklerine işaret etmektedir. Halbuki Allah, insana şah damarından daha yakındır (Kâf, 50/16). Bunların yanında Yahudiler, tek ilaha inanarak tevhid akidesine sahipmiş gibi görünmekle beraber, teşbih akidesine kaymışlardır. Allah'ın sıfatları hakkındaki müteşabih naslar ile tenzih akidesini birleştirememişlerdir. Bundan dolayı Allah'ı insan gibi telakki etmişler, insana benzetmişlerdir. Onlara göre tanrı insan gibi yorulur, yaptıklarına pişman olur, insan şekline girer ve hatta güreş bile yapar⁵.

İsrailoğulları hem Hz. Musa hem de Allah Teâlâ tarafından fasık olarak nitelenmiştir (Mâide, 5/25-26). Fasıklar da Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden (ahit) dönenler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkaranlardır (Bakara, 2/27). Elbette onların tamamı böyle değildir. İçlerinde hak din ile insanları doğru yola götüren ve onunla adaleti tatbik eden bir topluluk bulunmuştur (A'râf, 7/159). Hz. Peygamber zamanındaki Yahudiler de yukarıda sayılanların hepsini yapmamıştır. Ancak onlar da atalarının yolundan gitmeye ve bu hususları ahlak haline getirmiş bir kültürü takip etmeye devam etmekteydiler⁶. Kur'an, Yahudilerin tabiatları, hareketleri, hakka ve halka karşı tutumları her asırda aynı olduğundan, Hz. Peygamber zamanında onlara nasıl hitap ediyorsa, önceki nesillere de aynı şekilde hitap etmektedir⁷. Medine'deki Yahudilerin

¹ Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İst., 2000, s. 338.

² Örs, s. 122.

³ Kitab-ı Mukaddes'te 200'den fazla yerde tekrarlanır. Bkz. Mısır'dan Çıkış, 5:1; 24: 10; 32:27; 34:23; Çölde Sayım, 16:9; Yeşu, 7:13, 19, 20; Matta, 15:31; Luka, 1:68; Elçilerin İşleri, 13:17.

⁴ Bakara, 2/68-70; Mâide, 5/24; 7/134. Ayrıca bkz. "Senin ilahına, ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek ilaha kulluk ederiz" (Bakara, 2/133). Ayrıca Eski Ahit'te bkz. Yakub'un Tanrısı (Yaratılış, 49:24). Sadece A'râf, 7/149 ayetinde "Rabbuna" ifadesi geçmektedir.

⁵ Akseki, s. 188. Bkz. Tanrı güreşir (Yaratılış, 6:6-7; 32). Kendini gösterir, hatta yere inip insanlarla konuşur (Mısır'dan Çıkış, 24:9-11). Tanrı topluluğun önünde yürür (Mısır'dan Çıkış, 17:6; 32:23). Rab insanı yarattığına pişman olup, yüreğinde acı duyar (Yaratılış, 6:6). Tanrı topluluğun önünde yürür (Mısır'dan Çıkış, 17:6; 32:23).

⁶ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, y.y., 1963, XII, 125; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İst., 2001-2004, V, 503.

⁷ İbn Atiyye, I, 395; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsiru'l-bahri'l-muhît*, (thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 468; Reşid Rıza, I, 384; Kutup, I, 32-33.

Hız. Peygamberden istekleri ve ona yaptıkları ile atalarının önceki peygamberlere yaptıkları arasında fark yoktur.

Yüce Allah tarafından daha sonra akidede oluşan bozulma ve sapmaları düzeltmek için Hz. İsa gönderilmiştir. O da ümmetine, “*Rabbim ve Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin*” (Mâide, 5/118) diyerek sadece tevhid dinini tebliğ etmiştir. Ümmetini, “*Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir, yalnız O’na ibadet edin. Doğru yol budur*” (Zuhruf, 43/63-64) diyerek uyarmıştır. Fakat ona tabi olup Hıristiyan ismini alanlar da öncekiler gibi bu saf ve temiz inancı koruyamayıp, aslından saptırılmışlardır. Hz. İsa’ya tabi olanlardan da kesin söz alınmasına rağmen onlar da kendilerine tebliğ olunanların birçoğunu unutmuşlar ve bu yüzden, aralarına kıyamet gününe kadar sürecek olan düşmanlık ve nefret sokulmuştur (Mâide, 5/14).

Hıristiyanlar tevhid akidesinden o kadar saptılar ki, önceki kâfirlerin sözleri gibi Mesih’in Allah’ın oğlu olduğunu söylediler¹. “*Tanrı üçtür*” dediler (Nisâ, 4/ 171). Rahiplerini ve Meryem’in oğlu Mesih’i Allah’tan başka Rab edindiler². Halbuki Hz. İsa, bütün insanlar gibi bir kuldür (Meryem, 19/30). Diğer insanlar gibi yemek yemiştir (Mâide, 5/75). Mevcut İncil’de bile Hz. İsa’nın Allah’ın kulu ve peygamberi olduğu söylenmektedir³. “*Allah, Meryem’in oğlu Mesih’tir*”⁴ ya da “*Allah üç uknumdan biridir*” diyerek teslise inanan Hıristiyanlar, kesinlikle kâfir olmuşlardır (Mâide, 5/73, 116; Nisâ, 4/171). Çünkü “*Allah asla evlat edinmemiştir. O’nun yanı sıra hiçbir tanrı da yoktur*”⁵. Oysa Hz. İsa onlara, “*Benim de, sizin de Rabbiniz olan tek Allah’a ibadet edin.*”

¹ Tevbe, 9/30. “*Bir de: ‘Allah evlat edindi.’ Dediler. Haşa! O, böyle şeylerden münezzehtir. Bilakis göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nun mahlukudur. Hepsi O’nun emrine boyun eğmektedir*” (Bakara, 2/116). Abdullah b. Ömer de “Rabbinin İsa olduğunu söyleyenin şirkinden daha büyük bir şirk bilmiyorum” demiştir (Buhârî, Talâk, 19).

² Tevbe, 9/31. Hıristiyanların, Tanrının oğlu olduğu için İsa’ya tapındıklarına dair bkz. Matta, 2:11, 8:2, 14:33, 28:9; Luka, 24:52; Yuhanna, 9:38. Rab İsa tabiri için bkz. Vahiy, 22: 20-21. Bunun yanında Hz. İsa, mevcut İncil’lerde de Allah’ın kulu olmakla övünür (Matta, 12:18). O, Allahın kuludur (Yuhanna, 20:17). Allah’ın, Rabbi olduğunu belirtir (Matta, 4:10; Luka, 4:8). Ayrıca Tanrı, kulu İsa’yı yüceltmıştır (Elçilerin İşleri, 3:13).

³ Matta, 10:40.

⁴ Mâide, 5/17, 72. Yeni Ahit’te bkz. “Tek bir Rab vardır, o da İsa Mesih’tir. Her şey onun aracılığıyla yaratıldı, biz de onun aracılığıyla yaşarız” (1. Korintliler, 8: 5-6; 2. Selanikliler, 1:1-2).

⁵ Mü’minûn, 23/91; Furkân, 25/2; Zümer, 39/4. Müşrikler de melekleri Allah’ın kızları olarak kabul ediyordu (Nahl, 16/57).

Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılmıştır ve onun varacağı yer ateştir"¹ diyerek tebliğde bulunmuştur.

Aslında Hz. İsa'dan sonra aralarında İskenderiye patriği Arius'un da bulunduğu ilk Hıristiyanlar, tevhid çizgisinde devam etmekteydiler. Onlar, Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğuna inanırlardı. Fakat İznik Konsili'nde, İsa'nın uluhiyyeti doktrini, Hıristiyanlık inancının temeli olarak resmen kabul edilince², tevhid akidesinin yerini başkalarınca anlaşılamayan bir Hıristiyan sırrı olarak, baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesinden oluşan teslis inancı almıştır³. Hıristiyanlarca benimsenen bu teslis inancı, Allah'ın bazı sıfatlarını ve özelliklerini inkârdan ve birbirine karıştırmaktan doğan bir muammadan başka bir şey değildir⁴.

Hıristiyanların bu noktaya yavaş yavaş gelmeleri, ümmetlerin tevhid akidesini muhafazasına dair önemli dersler sunmaktadır. Hz. İsa'yı, önce tanrının kelamı, sonra oğlu ve en sonunda da üç şahıslı tanrının kendisi haline getirdiler⁵. Hellenistik dönem filozoflarından Philon'un felsefesinden etkilenecek, "Allah'ın kelimesi"ni, "Allah'ın kelamı" (Logos) anlamında kabul ettiler. Böylece Allah'ın, zatını ve kelam sıfatını Hz. İsa'nın şahsında ortaya çıkardığına inanmaya başladılar. Yunan felsefesinin etkisi ile "Allah'tan gelen ruh"u "Allah'ın kendi ruhu"na dönüştürüp, O'nun İsa'ya hulûl ettiğini iddia ederek, ortaya muğlak bir teslis inancı çıkardılar⁶. Buradan anlaşılacağı üzere ümmetler, dinlerini olduğu gibi muhafaza etmeli ve başta felsefe olmak üzere harici etkilerin tesirinden onu korumalıdır. Zira dine beşeri felsefeler karıştığında, vahyin öğretisi bulanıklaşır⁷ ve din, aslından yavaş yavaş uzaklaşır. Bütün bunlardan dolayı Hıristiyanların iman ettiği ve Kitab-ı Mukaddes'in takdim ettiği "Tanrı" kavramı, Kur'an'ın tanıttığı "Allah" ile aynı değildir⁸. Oysa Hz. İsa, buyrukların en önemlisini soran birine şöyle demiştir: "Dinle ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rabdir.

¹ Mâide, 5/72. Ayrıca, "Şüphe yok ki Allah hem sizin, hem de benim Rabbimdir. Öyleyse, yalnız O'na ibadet edin. İşte doğru yol budur" (Âl-i İmrân, 3/51).

² Mircea Eliade-Ioan P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (trc. Ali Erbaş), İnsan Yay., y.y., ts., s. 135.

³ Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yay., İst., 1987, s. 21.

⁴ Elmalılı, II, 299-303.

⁵ Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Işık Yay., İzmir, 1996, s. 175.

⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 78; *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 354-357. Krş. Yuhanna, 1:1-5, 14; Kürşat Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu*, İnsan Yay., İst., 1996, s. 87.

⁷ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, Çağlayan Yay., İzmir, 1985, s. 9.

⁸ Daniel Wickwire, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Hakkında 100 Soru*, ABC Matbaacılık, Ankara, 2003, s. 125.

Tanrın Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle seveceksin¹.”

Pavlus (Paul, Saul, 5-67)² tesirindeki yeni Hıristiyanlar, yıkılmakta olan Greko-Romen imparatorluğunun mirasını devralmışlardır³. Böylece Hz. İsa'nın öğretisini, değiştirmek üzere geldiği statüko ile uzlaştırmışlar⁴ ve dinin daha kolay yayılması için taşraların mahalli tanrıları (pagan gelenekler) yerine, yüceltilen şahsiyetlerin heykellerini ikame etmişlerdir⁵. Akide aslından saptırıldığı için de ortaya çıkan boşluk, karmaşa ve şüpheleri, mitoloji ile örtmeye çalışmışlardır⁶. Sonuçta da dalalet üstüne dalalet düşmüşlerdir⁷. İşte Necran heyeti bunun farkında olduğu için hıristiyan akidesini savunamayıp mübahaleden (Âl-i İmrân, 3/61) kaçınmış ve zimmî olmayı kabul etmiştir⁸.

Hala tek tanrı şuuruna ulaşamamış olan Hıristiyanlar⁹ için, Montgomery Watt'ın söylediği şu sözler, onların tevhid akidesinden ne kadar uzak olduklarını gözler önüne sermektedir: “Müslümanlarla temaslar, Hıristiyanlara kendi dinlerinde de tek bir Allah inancı bulunduğunu hatırlatacak ve onları Allah'ın birliği ile teslis akidesini telif etmek üzere yeni bir formülasyona mecbur edecektir¹⁰.”

Genel olarak Hıristiyanlar, hulûl akidesini içermeyen bir inancı kabullenemeyeceği gibi, Yahudiler de seçilmiş millet oldukları inancının anlamını yitireceği bir evrenselliği kabul edemezler¹¹. Yahudi ve Hıristiyanlar, putlara, kahinlere, şeytanlara, ne kadar batıl varsa hepsine iman ederler. Bu yetmezmiş gibi, müşriklerin Müslüman-

¹ Markos, 12:29-30. Mevcut Yeni Ahit'te Hz. İsa seçilmiş bir kuldur (Matta, 12:18). Hz. İsa için yetmiş defa insanoğlu tabiri kullanılır. Mesela bkz. Matta, 12:40; Markos, 14:41; Luka, 6:22; Yuhanna, 9:35. Peygamber olduğu 37 yerde geçer. Mesela bkz. Matta, 13:57; 21:11; 21:46; Luka, 24:19; Yuhanna, 4:19; 6:14; 9:17.

² Hıristiyanlığın da merkezinde, İsa'dan çok Pavlus oturmakta ve ön plana çıkmaktadır (Şinasi Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 249-251).

³ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, (trc. Ufuk Uyan), İşaret Yay., İst., 1988, s. 18-19.

⁴ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an*, Nil Yay., İzmir, ts., s. 278.

⁵ Demirci, s. 88.

⁶ Kılıç, s. 192.

⁷ İbn Teymiye, *el-Cevâbu's-sahîh limen beddele dine'l-Mesih*, (thk. Ali b. Hasan b. Nasır), Daru'l-Asıme, Riyad, 1414 h., III, 490; II, 166.

⁸ Necran heyeti için bkz. Buhârî, Meğâzî, 68; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (nşr. İhsan Abbas), Daru Sadır, Beyrut, ts., I, 357-358; İbn Kesîr, I, 132, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmet Abdülfettah Fetih), Daru'l-Hadis, Kahire, 1992, V, 51.

⁹ Ali İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, (trc. Salih Şaban), Nehir Yay., İst., 1993, s. 222.

¹⁰ Watt, *İslam Nedir*, s. 271.

¹¹ Hodgson, I, 117.

lardan daha doğru yolda olduğunu söylerler (Nisâ, 4/51). Allah'ın ayetlerine değil de, hahamlar ve rahiplerin, istediklerine helal veya haram demelerine razı olurlar¹. Yahudiler, Talmud bilginlerine kanun koyma gücü izafe ederken, Hıristiyanlar da bir azizler hiyerarşisine iman ederek şirke düşerler². Din adamlarının dinde her türlü tasarruf yetkileri olduğuna inanırlar. Ruhani meclislerin, dinin ahkâmını tevil ederek namaz, oruç gibi temel ibadetleri, haram ve helal ile ilgili bütün kuralları değiştirebileceklerini kabul ederler³. Papazların tanrı adına günah affetmesi, endülüjans dağıtması, helal ve haramları değiştirmeye yetkili sayılması, din bilginlerini rab edinmelerinin en somut örneklerindedir⁴. Hıristiyanların sınırsız, devam eden vahiy anlayışı, dinde büyük bir sapma ve kaos ortaya çıkarmıştır. Bunları düzeltmek için de yeni yorumlar yapmışlar ve her defasında hakikatten biraz daha uzaklaşmışlardır.

Sonuç olarak, onların çoğu Allah'ı layık olduğu tarzda bilememişlerdir (En'âm, 6/91; Hac, 22/74; Zümer, 39/67). Allah'a zat ve sıfatlarıyla hak üzere iman etmemişlerdir⁵. Onların çoğunluğu tevhid çizgisinin dışında bir yoldadır⁶. Bundan dolayı hem Hz. Davud'un, hem de Hz. İsa'nın lisanı ile lanetlenmişlerdir⁷. Eğer gerçekten iman etseydiler, kötülükleri örtülür ve naîm cennetlerine girerlerdi (Mâide, 5/65). Ama gerçeği görüp bildikleri halde, Allah'ın yolunu eğri göstermeye çalışarak, iman edenleri Allah yolundan men ederler (Âl-i İmrân, 3/99). Onların çoğu yoldan çıkmış kimseler oldukları için kâfirleri velî edinirler. Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilen vahye imanları olsaydı böyle yapmazlardı (Maide, 5/80-81). Allah onlara lânet etmiş, gazabına uğratmış, içlerinden bir kısmını maymun, domuz ve tağuta tapan kimseler yapmıştır (Mâide, 5/60). Bu ayetlerde Kur'an, ehl-i kitabın tevhid inancına sahip olmadığına şahitlik etmektedir⁸. Elbette imana gelseydiler kendileri için iyi olurdu. Fakat onların çoğu fasıktır (Âl-i İmrân, 3/110). Ehl-i kitabın fıskı ise şirkdir. Yahudi ve hıristiyanların tuttıkları yol da bu yoldur⁹. Buna rağmen müşriklerden farklı olarak, ehl-i kitaptan cizyenin kabul edilmesinin sebebi, zahiren kendilerini Hz. Musa ve Hz. İsa'ya mensup

¹ Taberî, VI, 148; Râzî, VI, 30-31; Ebussuûd, IV, 60; Âlûsî, X, 84.

² Esed, I, 148.

³ Elmalılı, IV, 320.

⁴ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 137, 247.

⁵ Reşid Rıza, X, 322.

⁶ M. Fatih Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*, TDV Yay., Ankara, 2004, s. 83, 97.

⁷ Mâide, 5/78. Kitab-ı Mukaddes'te bkz. Mezmurlar, 28:3-6; 3; Matta, 12:34; 23:33-35.

⁸ Muhammed Mahmud el-Hicâzî, *et-Tefsiru'l-vâzih*, Matbaatü'l-İstiklal, Kahire, 1972, X, 43.

⁹ Hud b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsiru Kitabillahi'l-Azîz*, (thk. el-Hac b. Said Şerifi), Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut, 1990, I, 307.

saymaları, Tevrat ve İncil ile amel ettiklerini söylemeleridir. Hz. Musa, Hz. İsa, Tevrat, İncil ve geçmişlerinden hak din üzere yaşayıp ölenler hürmetine, onlardan cizyenin kabulüne hükmedilmiştir¹. Genel durumları böyle olmakla birlikte onların içinde, Allah'a iman eden, Hakkı tazim ederek hem Kur'an'a hem de kendilerine indirilen kitaba inanan, Allah'ın ayetlerini değersiz bir menfaat karşılığında satmayan (Âl-i İmrân, 3/199); Allah'ı ve ahireti tasdik eden, iyilikleri yayıp, kötülükleri önleyen, hayırlı işlere yarışcasına koşan (Âl-i İmrân, 3/114), gece saatlerinde Allah'ın ayetlerini okuyarak secdele-re kapanan, dosdoğru bir topluluk (Âl-i İmrân, 3/113), Hak dinle insanları doğru yola götüren ve onunla halk içinde adaleti tatbik eden bir grup (A'râf, 7/159) da vardır.

Kur'an, bunlardan dolayı ehl-i kitabı tevhid akidesine davet etmektedir². Hz. Peygamber de Yemen'e vali olarak gönderdiği Muaz b. Cebel'e, "Sen ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları davet edeceğin ilk şey Allah'a ibadet olsun. Allah'ı tanıdılar mı, zekatı farz kılmış olduğunu, zenginlerden alınıp fakirlere dağıtılacağını onlara haber ver"³ buyurmuştur.

1.1.2. Ümmet-i Muhammed'in Tevhid İnancını Koruması

Ümmet-i Muhammed, kesin bir kabulle, eşi ve benzeri bulunmayan Allah'a inanır. Bu tevhid akidesi, İslam ümmetini diğerlerinden ayıran en önemli özelliktir⁴. Muhammed ümmeti, hem dini naslar, hem de aklın gereği olarak, sahih imanın yegane temsilcisidir⁵. Müslümanlar, Kur'an'ı Allah'tan geldiği şekliyle muhafaza etmeleri sebebiyle Allah'ın uluhiyyetini şanına yakışır en doğru şekilde tanıyan kimselerdir⁶. Çünkü onların mensup olduğu, "Allah'ın hidayet yolu olan İslam, doğru yolun ta kendisidir" (Bakara, 2/120) ve Allah katında İslamdan başka hiçbir dinin geçerliliği de yoktur (Âl-i İmrân, 3/85).

Ehl-i kitap gibi Ümmet-i Muhammed'den de ahit alınmış, onlar, Hz. Peygamberin Allah katından getirdiği bütün hükümleri kabul ettiklerine dair söz vermişlerdir (Mâide, 5/7). Şüphesiz bu sözleşme ağır bir yüküdür. Fakat hakkın yüceliği sayesinde sahip

¹ Râzî, VI, 28.

² Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 310-312.

³ Buhârî, Zekat, 1; Müslim, İmân, 7; Ebû Dâvud, Zekat, 4; Tirmizî, Zekat, 6; Nesâî, Zekat, 46; İbn Mâce, Zekat, 1.

⁴ Mardin, s. 55-56; Hâşimî, s. 443.

⁵ Abbas Mahmud el-Akkad, *Kur'an Felsefesi*, (trc. Ahmed Demirci), Nur Yay., Ankara, ts., s. 57.

⁶ Ulutürk, *a.g.e.*, s. 78, 318.

olunan üstünlüğü kolayca elde etmek beklenmemelidir¹. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'dan, hem şirk toplumunu, hem de ehl-i kitap ümmetleri, yalnız Allah'a ibadet etmeye, O'na hiçbir ortak koşmamaya davet etmesi istenmiştir (Ra'd, 13/36). Ehl-i kitabın yanlış yolda olduğu belirtilmiş, Allah'a, Resulüne ve ona indirilen Kur'an'a iman etmeleri istenmiştir (Teğâbûn, 64/8). Sahih akideyi İslam ümmetinin temsil ettiği ve diğer ümmetlerin onları örnek alması gerektiği belirtilmiştir. *“Deyiniz ki: ‘Biz Allah’a, bize indirilen Kur’an’a, keza İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve onun torunlarına indirilene ve yine Musa’ya, İsa’ya, hülasa bütün peygamberlere Rab’leri tarafından verilen kitaplara iman ettik. Onlar arasında asla bir ayırım yapmayız. Biz yalnız O’na teslim olan Müslümanlarız”* (Bakara, 2/136; Âl-i İmrân, 3/84).

Kur'an, Ümmet-i Muhammed'in tevhid inancını benimseyip, onda sebat ettiğini açıkça belirtir. *“İnsanlar içinde İbrahim’e en yakın olanlar, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir².”* *“Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona iman etti, müminler de! Onlardan her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etti... ‘İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Affına sığındık, dönüşümüz sanadır’ dediler”* (Bakara, 2/285). Bu son ayette, müminlerin imanının Hz. Peygamberin imanı ile birlikte zikredilmesi, Allah'ın onlara olan büyük bir ihsanıdır³. Yahudiler ise buzağıya tapma sevgisi iliklerine işlediğinden, *“işittik fakat isyan ettik”* demişlerdi (Bakara, 2/93). Onların tarihi Müslümanların aksine hep böyle muhalefet, inatçılık ve isyan ile doludur⁴. Ayrıca İslam ümmetinin temeli, yahudilerde olduğu gibi doğuştan gelen üstün özelliklere değil, bilinçli bir iman üzerine kurulmuştur⁵.

Ehl-i kitap, azgınlık ve hased yüzünden inkârda ve cehalette ısrar etmiştir. Buna karşın Yüce Allah, Ümmet-i Muhammed'i onların yaptığı hatalardan korumuştur⁶. Ümmet-i Muhammed'e imanı sevdirmiş ve onu kalplerinde güzelleştirmiştir. Onları inkârdan, fasıklıktan ve isyandan öğrendirmiştir. Allah'tan bir lütuf ve nimet olarak doğru yolda yürüyenler onlardır (Hucurât, 49/7-8). Allah, imandaki yakînlerini iyice artırsınlar diye

¹ Elmalılı, I, 109.

² Âl-i İmrân, 3/68. Bu ayete göre Hz. İbrahim'e iman, Hz. Peygambere imanı gerektirir.

³ Kutup, I, 340.

⁴ Kutup, I, 83.

⁵ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 132.

⁶ Râzî, II, 376.

onların kalplerine sekîne indirmektedir (Fetih, 48/4). Yakîn ise şüphenin zıttı olup, şüphe karşısında tefekkür ve tezekkürle elde edilen ilim demektir¹. Şüphe edilmeyecek şekilde sağlam delilden hasıl olan marifete de yakîn denir². Allah, imanı müminlere açıklamış ve yakînî delillerle süsleyip izah etmiştir³. Bu ümmete verilen yakîn sayesinde de kalplerindeki perde kalkmış ve her şey aleni hale gelmiştir⁴. Kelime-i tevhidin sade ve çok kolay anlaşılması da bununla ilişkilidir. İslamda, anlaşılması güç tabirlerle ifade edilen bir takım şeyler, ruhani bir meclis tarafından insanlara kabul ettirilmez. Onun temel esaslarını, en az bilgi seviyesine sahip olan insanlar da anlayabilirler⁵. Yüce Allah, bu ümmete tevhidi emretmiş ve onlar da itaat etmişlerdir. Cihadı emretmiş, itaat etmişlerdir. Sonra haccı vs. emretmiş ve aynı şekilde itaat etmişlerdir. Böylece onlar, öncekilerden farklı olarak iman üstüne iman etmişlerdir⁶. Allah, hidayeti kabul edenlerin hidayette yakînlerini artırır ve kendilerine takva nasib eder (Muhammed, 47/17). Onun için bu ümmet, öncekilerden farklı olarak sahip olduğu sahih tevhid inancını çağlar boyu muhafaza etmesiyle temayüz etmiştir.

Ümmet-i Muhammed, Allah'a ve ahiret gününe iman edip, Allah ve Resulünün karşısına çıkan kimseleri, babaları, evlatları, kardeşleri ve sülaleleri de olsa, sevip, dost edinmediğinden, Allah onların kalplerine imanı nakşetmiş ve tarafından bir "ruh"la onları desteklemiştir (Mücadele, 58/22). Bu övgüye ondan başka mazhar olan bir ümmet yoktur. İman kalplere hayat verdiğinden, buradaki ruh, iman olarak da izah edilebilir. Yani Yüce Allah, bu ümmeti iman ruhuyla desteklemiştir⁷. İslam ümmeti, imanında sebat eder. Düşman birliklerini görmeleri, sadece iman ve teslimiyetlerini artırır (Ahzâb, 33/22). Oysa Yahudiler Hz. Musa'ya, Rabbiyle gidip savaşmasını, kendilerinin oturup bekleyeceklerini söylemişlerdir (Mâide, 5/24).

¹ Râzî, V, 37.

² Ebû Hamid Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-din*, (thk. Ebû Hafs), Daru'l-Hadis, Kahire, 1992, I, 120; Tabatabâî, VII, 178.

³ Râzî, X, 102.

⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan Hâkim et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl, fî marifeti ehadisi'r-resûl*, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I, 88. Diğer ümmetlerden farklı olarak Ümmet-i Muhammed'e "yakîn" verilmesiyle ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. *A.g.e.*, I, 84-90.

⁵ Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, s. 163; Bundan dolayı, Hristiyanların misyoner faaliyetlerine döktüğü büyük paralara rağmen, Müslümanların Afrika'daki başarısı onlardan çok daha fazladır (Hodgson, III, 428).

⁶ Râzî, X, 68.

⁷ Râzî, X, 500.

Hiz. Peygamber, “(Hesap günü) Size Şahitlik yapacağım...Allah’a yemin olsun ki, benden sonra sizin Şirke dŐmenizden korkmuyorum. Fakat dünya hususunda birbirinizle rekabete, çekememezliğe dŐmenizden korkuyorum”¹ buyurarak, ümmetinin tevhid inancını muhafaza edeceğini haber vermiştir. Bu mmetin, batıl karşısında kıyamete kadar tevhid için mücadele veren tek taraf olacağını da Şöyle bildirmiştir: “mmetinden hak üzere sabit bir grup daima bulunacaktır. Bir grup Müslüman, onun (hak) için kıyamete kadar mücadeleye devam edecektir. Hatta onlar bu haldeyken Allah’ın emri gelecek (kıyamet kopacak) tır².” Başka hadislerinde de “Bu mmetin durumu, kıyamet kopuncaya kadar dosdoğru (sırat-ı müstakim üzere) devam edecektir”³, “Allah sizi  özellikten himaye edip korudu: Hepinizi helak edecek olan peygamberinizin bedduasından, batıl ehlinin hak ehline galebesinden (yok etmesinden), dalalet üzere birleŐmenizden”⁴ buyurmuştur. Hiz. Peygamber, ümmetinin dalalet üzere birleŐmeyeceđini ayrıca da bildirmiŐtir⁵. Bundan dolaydır ki, İslamın ruhuna uygun olmayan, kitap ve sünnet ile desteklenmeyen rafiz hareketler bile ümmetin vicdanında daima mahkm olmuŐtur⁶ ve olmaya da devam edecektir. Bahailik, Kadıyanilik, hurufilik, ebcedcilik, cifircilik, ondokuzculuk, sahte peygamberler, mehdiler, reformcular gibi grup ve akımlar ıkmiŐ, fakat bunlar hiçbir zaman Müslümanların çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir.

Son dinin temsilcileri olan mmet-i Muhammed’e, tevhid akidesini muhafazaya devam etmesi için önemli ilahi uyarılar yapılmıştır. “*Ehl-i kitaptan bir kısmı, sizi inancınızdan saptırmak isterler. Halbuki onlar sadece kendilerini saptırırlar da bunun farkına varmazlar*” (l-i İmrân, 3/69). “*Sırf nefislerinden ileri gelen bir kıskançlık sebebiyle, ehl-i kitaptan birçok kimse, gerçek kendilerine ayan beyan belli olduktan sonra, sizi imanınızdan uzaklaştırıp kâfir haline çevirmek isterler*”⁷.” Kur’an’da İsrailoğullarından da çokça bahsedilmesi, gerçek ve samimi iman ile dünyevi bencillik arasındaki farkı

¹ Buhârî, Rikâk, 53, Cenâiz, 71, Menkb, 22; Müslim, Fezâil, 30.

² Buhârî, Menkb, 24; İ’tisam, 10; Tevhid, 29; Müslim, İmre, 53, Eb Dâvud, Fiten, 1, Cihâd, 4; Tirmizî, Fiten, 51; İbn Mâce, Mukaddime, 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 93, 99; Eb Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü’d-Dârimî*, Daru İhyai’s-Sünneti’n-Nebeviyye, y.y., ts., Cihâd, 38.

³ Buhârî, İlim, 13, Humus, 7; Ahmed b. Hanbel, IV, 99, 101. Kıyamete kadar hak yolda olanlar bulunacağıyla ilgili farklı rivayetler ve bunların değerlendirmeleri için bkz. Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve ve ma’rifetü ahvali sahibi’Ő-Őera*, (thk. Abdlmu’tı Kal’aci), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1985, VI, 526-529.

⁴ Eb Dâvud, Fiten, 1.

⁵ Tirmizî, Fiten, 7; İbn Mâce, Fiten, 8; Ahmed b. Hanbel, VI, 396; Dârimî, Mukaddime, 8.

⁶ Aydın, Mehmet, *Din Fenomeni*, s. 385.

⁷ Bakara, 2/109. Ayrıca bkz. Nisa, 4/44.

göstermek¹, toplu kötülüğün manevi hayata ve ümmetlerin kaderine nasıl etki ettiğine dikkat çekmek içindir². Müslümanlar da ibret alıp aynı hatalara düşmesinler diye Kur'an tarafından uyarılmaktadırlar³. İslam ümmetinin ehl-i kitabın durumuna düşmemesi için tevhid akidesine bağlı kalmaya ve onu muhafaza etmeye herşeyden daha fazla önem vermesi gerekmektedir.

Hz. Peygamber de önceki ümmetlerin istikametten nasıl uzaklaştıklarını görmüş, ümmetine uyarılarda bulunarak, ders almalarını istemiş ve bu doğrultuda onları yetiştirmiştir. Bundan dolayı, “Hıristiyanların İsa hakkında haddi aştıkları gibi siz de benim hakkımda haddi aşarak olmadık niteliklerle beni nitelemeyin. Bunun yerine ‘Allah’ın kulu ve elçisi’ deyin”⁴ buyurmuştur.

Bakara Sûresinin son ayetleri, Ümmet-i Muhammed’i tevhid inancı ve teslimiyet bakımından övmektedir. Bu ayetlerin nüzul sebebi de onların itaat ve teslimiyetlerini ortaya koymaktadır. “*De ki: İçinizdekini gizleseniz de, açıklasanız da mutlaka Allah onu bilir. Bütün göklerde ve yerde olanları da bilir*” (Âl-i İmrân, 3/29) ayetinin sorumluluğu ashaba çok ağır gelince Hz. Peygambere, namaz, oruç, sadaka, cihad gibi güçleri yeten amellerle mükellef tutulduklarını, fakat bu ayetin getirdiği sorumluluğun altından kalkamayacaklarını söylediler. Resulullah, ‘Sizler de önceki ehl-i kitap gibi dinledik ve isyan ettik mi demek istiyorsunuz? Dinledik, itaat ettik. Rabbimiz senden mağfiret dileriz ve dönüş ancak sanadır, deyiniz’ buyurdu. Onlar da bu cümleleri okumaya başladılar ve bunu alışkanlık haline getirdiler. Bunun üzerine Yüce Allah, “*Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona iman etti, müminler de! Onlardan her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etti... ‘İştittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Affına sığındık, dönüşümüz sanadır’ dediler. Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz...*” (Bakara, 2/285-286) ayetlerini indirmiştir⁵.

Sebatkâr olması, bu ümmetin önemli bir özelliği olarak her hususta olduğu gibi akide de kendini göstermektedir⁶. Ashab-ı kiram, içlerindeki endişeye rağmen ilahi

¹ Esed, I, 191.

² Kara, Necati, *Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, s. 98.

³ Beydâvî, III, 142; Tabatabâî, V, 243-244.

⁴ Buhârî, Enbiyâ, 49; Ahmed b. Hanbel, I, 24, 47, 55.

⁵ Müslim, İman, 199; Ahmed b. Hanbel, II, 412.

⁶ Kardâvî, s. 276-284.

sorumluluğa ve Hz. Peygamberin emrine boyun eğmişlerdir. Kendilerine emredilenleri, itiraz etmeden olduğu gibi kabul etmişlerdir¹. Müminlerin her biri iman etmiş ve imanında da sebat etmiştir². “İşittik” sözünden maksat, zahiri bir duyma değildir. Onların aklen dinleyip, bilinçle kabul ettiklerini ifade etmektedir. Allah’tan gelen bütün mükellefiyetlerin hak ve gerçek, kabul edilmelerinin vacip olduğuna inandıklarını anlatmaktadır. “İtaat ettik” ifadesi de mükellefiyetler hususunda inançlarının sahih olduğuna delalet ettiği gibi onları ihlal etmediklerine de işaret etmektedir³. Bu ayetler, yalnızca Allah’a bağlılığın ve itaatin semeresidir. İsrailoğullarının genel karakteri bunun tam tersidir. Onlar işittik ve isyan ettik dedikleri için zillete düşmüş ve büyük sürgünlere maruz kalmışlardır⁴. “*Ey iman edenler! Allah’a, Resulüne, gerek Resulüne indirdiği, gerek daha önce indirdiği kitaplara imanınızda sebat edin*” (Nisâ, 4/136) ayetindeki “iman edin”, devam edin, sürekli bu şekilde olun demektir. Onun için müminler her namazda, “bizi doğru yola ilet” demektedirler. Yani basiretli kılınmalarını, hidayetlerinin artırılmasını, bu yolda sebat ettirilmelerini istemektedirler⁵. Aynı zamanda iman esaslarından birini diğerinden ayırmadan, birine iman ettikleri gibi hepsine inanmaları istenmektedir. Onlar da zaten böyle inanmaktadırlar⁶.

Müslümanlar, bilinçli ve kararlı olarak iman ederler. Çünkü önceki dinlerde iman, vasıtasız (irade olmadan) ele alınmasına karşılık, İslamın iman yaklaşımında akla da önem verilmiştir⁷. Tefekküre, düşünmeye ve akletmeye çağırın birçok ayet bunu göstermektedir. Oysa diğer ümmetlerde, daha çok tabi olma anlayışı vardır. Müslümanların tevhid inancında ise aklın ve delillerin önemi daha fazladır. Kur’an bu hususta birçok delil getirmektedir⁸.

¹ Elmalılı, II, 272.

² Zemahşerî, I, 358.

³ Râzî, III, 112-113.

⁴ Kurtubî, III, 427.

⁵ İbn Atiyye, IV, 259; Râzî, IV, 242; Kurtubî, V, 415; Beydâvî, II, 266; İbn Kesîr, I, 579; Âlûsî, V, 169. Ayet, ehl-i kitaptan iman eden bazılarının Hz. Peygambere, Hz. Musa’ya, Üzeyir’e, Kur’an’a ve Tevrat’a inanıp, diğer peygamber ve kitaplara inanmayacaklarını söylemeleri üzerine inmiştir (Ebu’l-Hasan Ali el-Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl ve bi hamîşihî en-nasîh ve’l-mensuh li Ebî’l-Kasım Hibetullah b. selâme*, Matbaatu Hindiye, Kahire, 1315 h., s. 138; İbnü’l-Cevzî, II, 135).

⁶ Elmalılı, III, 105.

⁷ İsmet Bozdağ, *İnsanlığın Son Çerçevesi*, Emre Yay., İst., 1991, s. 22.

⁸ Kardâvî, s. 238.

Kur'an, bahsedilen bu vasıflara sahip, en hayırlı ümmet olan Ümmet-i Muhammed'in, akide de diğer ümmetler için örnek ve ölçü olduğunu şöyle ilan eder: *"Eğer onlar da sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, doğru yolu bulmuş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, mutlaka size karşı bir ayrılık ve düşmanlık içindedirler"* (Bakara, 2/137). Bu ayette, Muhammed ümmetine hitap edilmektedir. Ehl-i kitabın, ancak onlar gibi Allah'a, ayırım yapmadan bütün kitaplara ve peygamberlere iman ederse hidayete ereceği bildirilmektedir¹. Günümüzde de sahih tevhid inancını temsil eden tek toplum, Ümmet-i Muhammed'dir. Müslüman olarak isimlendirilen tek ümmet olarak, bu inancını kıyamete kadar sürdürecektir. Bu vasfıyla da diğer ümmetlere örnek, model ve delil olmaya devam edecektir. Bu ümmet, Hz. Musa ve Hz. İsa dinini tahrif eden hahamlara ve Pavlus gibilere karşın, dini sahih olarak gelecek kuşaklara aktaran Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, İmam Gazâlî ve İmam Rabbânî gibi yüce şahsiyetler ile temayüz etmektedir. Ümmet-i Muhammed, *"Yarattıklarımız içinde, daima Hakka giden yolu gösteren ve onunla adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır"* (A'râf, 7/181) ayetinde belirtildiği gibi tevhid akidesini bütün ümmetlere taşıma görevini her zaman sürdürecektir.

Müslümanlar, Hodgson'un da dile getirdiği gibi yalnızca birey olarak değil, ümmet olarak da dindarane bir yaşantı sürme gayretlerini ve ümitlerini sürekli muhafaza etmişlerdir. Onlar her çağda, geçmişin hataları ve başarıları ışığında, imanlarını pekiştirmeyi bilmişler ve bundan asla vazgeçmemişlerdir. Onların bu ümit ve gayretleri batı hakimiyetindeki modern dünyada da canlılığını muhafaza etmektedir². Nitekim son asırlarda ümmeti bölüp parçalamaya başlayan düşmanlarının karşısına, hepsinin ucu İslam akidesinde düğümlenmekte olan binlerce ağ ve ilmekten dokunmuş bir vahdet örgüsü çıkmıştır. Bu örgüden bazı ipler kopsa da diğer taraflar sağlamlığını muhafaza etmekte, inancın temel esaslarına düğümlenmiş olarak kalmaya devam etmektedir³.

Bu ümmetin asli hüviyeti İslamdır ve onun da temeli tevhiddir. İslam ümmeti, diğer ümmetlerden farklı olarak hak yolda sebat etmiş, istikamet ve itaat üzere devam

¹ Taberî, I, 790; İbn Atiyye, I, 503; Râzî, II, 73-74; Kurtubî, II, 142; Ebû Hayyân, I, 581-582; İbn Kesîr, I, 193; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî, y.y., 1964, I, 147; Âlûsî, I, 396-397; Elmalılı, I, 426.

² Hodgson, I, 2.

³ Meydânî, s. 112-114.

etmiştir. Bu ümmet, sürekli tekrarlanan İhlâs ve Fâtiha Sûreleriyle de tevhid inancını haykırmaktadır. Tevhid inancını temsil etmeye, gelecek nesillere aktarmaya ve diğer milletlere yaymaya devam etmektedir. Tevhid akidesini yerleştirmek ve kıyamete kadar muhafaza etmek onların en önemli görevi ve ayırıcı vasfı olmuştur. Kur'an ve hadislerden anlaşıldığı üzere kıyamete kadar da böyle devam edecektir.

1.2. Ahiret İnancı

Ahiret, kıyametin kopmasından sonra tekrar dirilme ile başlayıp ebedî devam edecek olan ikinci hayattır ki, kıyamet, ba's, haşr, hesap, mizan, şefaaf, sırat, cennet, cehennem gibi bütün olay ve aşamaları içine alır¹.

Ahirete iman, *“Hayatı veren de, öldürüp geri alan da O'dur. Ve sonunda hepiniz O'nun huzuruna götürüleceksiniz”* (Yûnus, 10/56), *“Bu dünya hayatı geçici bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir ve ebedi ahiret diyarı ise, hayatın ta kendisidir”* (Ankebût, 29/64) ayetleri gereği, İslam akidesinin esaslarından biridir. Ahirette, dünyada yapılanların karşılığı görülecek; iman edip, salih amel işleyenler cennete; inkâra sapanlar ise cehenneme gireceklerdir. *“Sonunda hepinizin dönüşü Rabbinize olacak ve O da yaptıklarınızı size tek tek bildirecek ve bunların karşılığını verecektir”* (Zümer, 39/7). *“Zerre ağırlığınca hayır yapan onu görür. Zerre ağırlığınca şer yapan da onu görür”* (Zilzâl, 99/7-8). *“Her kim de makbul ve güzel işler yapmış mümin olarak gelirse, onlara da pek yüksek mevkiler vardır. Zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar oraya ebedî kalmak üzere girecekler”* (Tâ Hâ, 20/75-76). İnsanlar gibi ümmetler de hesaba çekilecektir. *“Günü geldiğinde, her sınıftan insanları, tâbi oldukları önderlerine nisbet ederek çağıracağız”* (İsrâ, 17/71). *“O gün bütün ümmetleri, bir araya toplanmış ve diz çökmüş vaziyette görürsün. Her ümmet, hesap defterlerini okumaya çağırılır”* (Câsiye, 45/28).

Ahirete iman, Allah'a imanla birlikte tevhid akidesinin temelini oluşturur. Ahiret inancı devre dışı bırakıldığında, Allah'a iman da anlamını yitirir. İnsan, dünya hayatında yaptıklarının karşılığını alamayacağından, Allah adaletli ve merhametli olmayacaktır². Ahireti inkâr edip, nefsinin her istediğini yapmaya çalışanlar ise bir

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, Bilmen Yay., İst., ts., s. 319.

² Mehmet Paçacı, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, Nun Yay., İst., 1994, s. 308.

yandan zilletin, diğer yandan zulüm ve eziyetin adamları haline gelirler¹. Ahireti inkâr eden toplumlar da en kötü ahlaki bozukluklara mübtela olmuş, sonunda azap ile helak olmuşlardır². Çünkü her türlü kötülüğün kaynağında, ahiret sorumluluğuna inanmamak veya onu unutmak vardır. Halbuki ahirete inananlar, Allah'a boyun eğlerler (Zümer, 39/9).

1.2.1. Önceki Ümmetlerin Ahiret İnancından Sapmaları

İnsanın ölümünün mutlak bir son olmadığı ve yeni bir hayatın bulunduğu düşüncesi hemen her din ve toplumda görülür³. Sadece müşrikler ahireti açıkça inkâr ederler. “*Babalarımız da ölüp toz toprak olduktan sonra, biz mi diriltilip kabirden çıkarılacağız? Bu, önceki insanların masallarından başka bir şey değildir!*” (Neml, 27/66-68) derler. Kutsal kitaplarını tahrif edip, dinin birçok prensibini aslından saptıran Yahudi ve Hıristiyanların, ahiret inancında da sapmalar olmuştur. Kur'an, onların bu durumunu da tashih eder. Hz. Musa'ya, dini yalan sayıp ondan yüz çevirenin, mutlaka azaba uğrayacağını vahyedildiğini (Tâ Hâ, 20/48) ve onun da kavmine ahiret inancını tebliğ ettiğini bildirir⁴. Buna rağmen Yahudi ve Hıristiyanlar sadece kendilerinin doğru yolda olduklarını kabul ettikleri için (Bakara, 2/135), onlardan başkasının cennete asla giremeyeceğini söylerler (Bakara, 2/111). Ayrıca kendilerinin, Allah'ın evlatları ve sevgilileri olduklarını iddia ederler⁵. Cennete yalnız kendilerinin gireceğini söyleyerek, kendi nefislerin temize çıkarırlar. Bu da cehaletten kaynaklanan ve tüm rezaletlerin aslı olan kendini beğenmişlik duygusundan başka bir şey değildir.⁶ Kur'an onların bu sözlerini şöyle reddeder: “*De ki: Eğer Allah katında ahiret yurdu (cennet) bütün insanlar içinde yalnız size ait ise ve bu iddianızda samimi iseniz haydi ölümü istesenize!*” (Bakara, 2/94). Cenneti kesin olarak kendilerine mahsus görenlerin, ona ulaşmak için ölümden de korkmamaları gerekir.

¹ Şerafettin Gölcük, *İslam Akaidi*, Esra Yay., İst., 1994, s. 226.

² Mevdûdî, V, 440.

³ Muhammed Abduh, *Tevhid Risalesi*, (trc. Sabri Hizmetli), Fecr Yay., Ankara, 1986, s. 136; Akseki, s. 67; Paçacı, s. 12.

⁴ “*Musa da şöyle dedi: ‘Ben, ahirete, hesap gününe inanmayan her kibirli ve zorbadan, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a sığınırım’*” (Mü'min, 40/27). Hz. Musa'nın ahiret inancını tebliğ ettiğine dair bkz. Tâ Hâ, 20/15-16.

⁵ Mâide, 5/18. Yahudilerin, “Biz evlatlarız, sevgilileriz” sözleri için bkz. Yasanın Tekrarı, 7:6; 14:1; 32:9.

⁶ Tabatabâi, V, 372.

Kur'an'dan anlaşıldığına göre, Yahudilerin ahirette hesap verme konusunda pek endişeleri yoktur. Çünkü onlar, kısa bir süre cehenneme uğrasalar da mutlaka cennete gideceklerine inanırlar. “*Bir de derler ki: ‘Cehennem ateşi, sayılı birkaç gün dışında bize asla dokunmayacak.’ De ki: ‘Buna dair Allah’tan garanti mi aldınız?’*”¹ Nasılsa affedileceklerini söyleyerek, dünya menfaatleri için kitabı tahrif ettiler (A’râf, 7/169) ve ondan yüz çevirdiler (Âl-i İmrân, 3/23-24). Onlar, seçilmiş, üstün topluma mensup olmaları sebebiyle, ahiretteki cezalarının hemen kaldırılacağına inanırlar. İslam ise onların bu ve benzeri düşüncelerini kesinlikle reddeder².

Kur'an Yahudilerin ahiret inancının zayıflığına şöyle işaret etmektedir: “*İnsanlar içinde dünya hayatına en hırslı olanların onlar olduğunu görürsün. Hatta bu hırsta müşriklerden bile daha ileridirler. Onlardan her biri bin yıl yaşamak ister*”³. Müşrikler, ahirete inanmadıkları dünya hayatına düşkün olurlar. Eğer Yahudilerin ahirete gerçekten imanları olsaydı, dünya hayatını müşriklerden bile daha fazla hırsla sarılmazlardı. Halbuki onlar, dünyada kalmayı çok isteyen, Allah’ın huzuruna çıkmaktan hoşlanmayan maddeci bir kavimdir⁴. Ahiretin var olduğunu bildikleri halde dünyaya taparcasına bağlanmış ve öteki hayata dönük ümitlerini söndürecek derecede kötü işler yapmışlardır⁵. Onun için yalan söylediklerini ve işledikleri amellerin ahirette kendilerine fayda vermeyeceğini bildiklerinden dünyayı bırakıp ahirete gitmekten kaçınırlar⁶.

Öbür dünya ile ilgili öğretisi Yahudilerce hiçbir zaman tamamen kabul görmemiştir.⁷ Çünkü Tevrat, ahiret hayatından, yeniden dirilme, dünyada yapılanların karşılığını görme anlayışından ve ahirete teşvik etmekten tecrid edilmiştir⁸. Eski Ahit’te, birkaç

¹ Bakara, 2/80. Yahudiler dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğunu ve öbür dünyada her bin yıla karşılık bir gün azab görüleceğini, böylece toplam yedi gün azab olduğunu söylerler. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil olmuştur (Vâhidî, s. 17). Talmud’a göre kötüler on iki ay azap çektikten sonra cennete gidecektir (Örs, s. 301).

² Esed, I, 23, II, 557.

³ Bakara, 2/96. Bu ve benzeri ayetlerin tefsirinde bazı müfessirler, Yahudilerde ahiret inancının bulunmadığını ifade etmektedirler. Mesela bkz. Elmalılı, I, 354-356; Yıldırım, *Kur’an-ı Hakîm ve Açıklamalı Mealî*, Feza Gazetecilik Yay., İst., 1998, s. 333. Halbuki Kur’an, hatalı da olsa ahiret inançları olduğuna işaret etmektedir. Ahiret inancı, tarihi ve kültürel şartlarda değişiklikler olmakla birlikte, Yahudiliğin aslında devamlı varolmuştur. Bkz. İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, Gelenek Yay., İst., 2003, s. 317.

⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsiru’l-münîr*, Daru’l-Fikri’l-Muasır, Beyrut, 1991, I, 231-232.

⁵ Taberî, XIV, 126; Kurtubî, XVIII, 96; Mevdûdî, VI, 271-272; *Kur’an Yolu*, V, 273.

⁶ Kutup, I, 92.

⁷ İzzetbegoviç, s. 215.

⁸ Draz, *Kur’an Ahlakı*, (trc. Emrullah Yüksel-Ünver Günay), İz Yay., İst., 1993, s. 153.

işaret dışında ahiret inancı ile ilgili bilgiye rastlamak mümkün değildir¹. Bundan dolayı mevcut Kitab-ı Mukaddes'in ahiret inancı, Kur'an'ın yol göstericiliği olmadan anlaşılamayacak kadar kapalıdır².

İsrailoğulları dünyaya düşkünlükleri nedeniyle, Yahova'yı sadece dünyevi nimetler beklenen bir tanrı sayarlar³. Tanrı melekutunu bu dünyada beklerler⁴. Onların ahiret yurdundan maksatları, öldükten sonraki hayat değil de dünyanın son zamanlarında tasavvur ettikleri mutlu bir gelecektir. Yahudiler, ahiret kavramını te'vil ve tahrif ederek, onu "Arz-ı Mukaddes"⁵ hedefi haline getirmişlerdir. O vakit geldiğinde, dünyanın bütünüyle onların olacağına inanırlar. "Dâr-ı ahiret"ten maksatları budur. "Sayılı günler" anlamına gelen "eyyâm-ı mâ'dûde" sözü de o zamana kadar geçecek olan müddet içinde, her ferdin ömründen kinayedir⁶. Vadedilen cennet de vadedilen bu topraklardır. Mevcut Tevrat'ın, ölümden sonraki hayat, hesap günü, mükâfat ve cezalar gibi konulardan tecrid edilmesinin bu inancın gelişmesinde önemli bir payı vardır. Kur'an'dan anlaşılacağı üzere Tevrat'ın orjinali ve Hz. Musa'nın tebliği böyle değildir. Fakat Yahudiler, dejenerasyon dönemlerinde o kadar maddeci oldular ki, Allah'tan refah ve servetten başka bir mükâfat gelebileceğini düşünemeyecek hale geldiler. Bu yüzden Allah'ın insana vermeyi taahhüt ettiği sözlerin hepsini aslından saptırıp, Filistin topraklarına hamlettiler⁷.

Bunun yanında, İsrailoğulları içinde Sadukiler olarak bilinen din adamları aristokrasininin, yeniden dirilme, öteki dünyada yargılanma ve hayat sürmeyi açıkça inkâr eden materyalist bir hayat anlayışını savundukları da tarihi bir gerçektir⁸. Ayrıca Yahudilerin, yeniden dirilmeden önce ruhun nerede olduğuna dair kesin bir inançları yoktur⁹.

¹ Hicâzî, X, 43.

² Paçacı, s. 308, 310.

³ Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 15.

⁴ İzzetbegoviç, s. 216.

⁵ "Mısır ırmağından Fırat'a kadar sana verdim" (Yaratılış, 15:18-21). "Tanrı Devleti" düşüncesi ile dünyanın yaratılması, Yahudi doktrininde bir aradadır. Bu devlet, yeryüzünde tanrının güdümüyle ve insanın eliyle kurulacaktır. Bu da Mesih'in gelmesiyle başlayacaktır (Örs, s. 358).

⁶ Elmalılı, I, 354.

⁷ Mevdûdî, II, 259.

⁸ Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yay., İst., 2001, s. 285; Esed, III, 1014. Bkz. Matta, 22:23-33; Elçilerin İşleri, 4:1-2.

⁹ Örs, s. 331.

Hıristiyanlar da Hz. Adem yüzünden insanın yüklendiği “ilk günah”ın, Hz. İsa’nın çarmıhta akan kanıyla temizlendiğine ve bundan dolayı, Hz. İsa’nın “Allah’ın oğlu” olduğunu kabul ederek kurtuluş vadeden, “vekaleten keffaret” dogmasına inanırlar¹. Onlara göre Hz. İsa, bizatihi eskatolojik kurtarıcıdır². Oysa İslama göre “*Hiç kimse bir başkasının günahını yüklenmez. Eğer çok ağır bir yük altında ezilen biri, taşıma işinde başkasını yardıma çağırırsa o akrabası da olsa, yükünden az bir kısmını bile taşımayı kabul etmez*” (Fâtır, 35/18; Necm, 53/38). Hıristiyanlar, İsa’nın kıyamete yakın gelip bir ilah gibi insanlar hakkında hüküm vereceğine, iyileri cennete, kötülerini cehenneme koyacağına inanırlar³. Aynı şekilde İsa’yı kendileri gibi bilip tanımamış olanların cehenneme gidecekleri inanırlar⁴ ki, bütün bunlar batıldır. Müslümanların inancına göre dünyanın ömrü ve dolayısıyla kıyametin ne zaman kopacağı belli değildir. Fakat onlara göre bellidir⁵. Ayrıca Râzî’nin belirttiğine göre Yahudi ve Hıristiyanlar bedeni dirilmeyi inkâr eder ve ruhani dirilmeyi savunurlar⁶.

Son olarak onlar, zayıf da olsa ahirete iman etmelerine rağmen, kâfirlerin kabirlerdeki (onların dirilmelerinden) ümitlerini kestikleri gibi ahiret mutluluğundan ümit kesmişlerdir (Mümtehine, 60/13). Diğer inkârcılar gibi Yahudi ve Hıristiyanların ahiretten ümitsizlikleri, ahiret inancını kaybetmeleri sebebiyledir. Ya da Hz. Muhammed (a.s.)’i inkâr etmeleri sebebiyle, bunun mutlaka bir cezasının olacağını bilmelerindedir⁷.

1.2.2. Ümmet-i Muhammed’in Ahiret İnancını Koruması

Ümmet-i Muhammed ise ahirete kesin olarak inanır (Bakara, 2/4). Onlar, “*Biz Allah’a aidiz ve vakti geldiğinde elbette O’na döneceğiz*” derler” (Bakara, 2/156-157). “*İman edip makbul ve güzel işler yapanları, ebedi kalmak üzere içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Bu, Allah’ın gerçek vadidir. Allah’tan daha doğru sözlü kim olabilir? Allah’ın vadettiği bu mükâfat, ne sizin temennileriniz, ne de ehl-i kitabın temennileri ile elde edilmez. Kim kötü iş yaparsa onun cezasını bulur ve Allah’tan başka, ken-*

¹ Esed, I, 169

² Paçacı, s. 312-313.

³ Matta, 25:31-46, 41:46.

⁴ Bunun dayanağı olan sözler için bkz. Matta, 12:32; 1. Petrus, 2:19, 4:6; Vahiy, 2:22.

⁵ Eski Ahit’e göre dünyanın ömrü altı bin sene olacaktır. Altı bin sene Allah katında altı gün gibidir. Yedinci gün ise ebedî sebt günü olacaktır (Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 220).

⁶ Râzî, VI, 25.

⁷ Taberî, XIV, 105; Zemahşerî, IV, 520-521.

disini o azaptan kurtaracak ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamaz” (Nisâ, 4/122-123). Bu ümmet, Allah’ın bu ayetlerdeki ölçülerine göre cennete veya cehenneme gidileceğine inanır. Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi cenneti tekelinde görmez. Mahşerde bütün insanların hesap vereceğine, kimsenin imtiyaz sahibi olmadığına inanır. Müslümanlar, her vesile ile okunan Fatiha Sûresindeki, “*Din gününüün, hesap gününüün tek hakimidir*” (Fâtiha, 1/4) ayetiyle, ahiret inancını ve sorumluluğunu canlı tutarlar.

Muhammed ümmetinin ahirete kesin olarak iman ettiğini ve bundan dolayı mükâfatlara nail olacağını ifade eden pek çok ayet vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: Onlar, “*Hem sana indirilen kitabı, hem de senden önce indirilen kitapları tasdik ederler. Ahirete de kesin olarak onlar inanırlar*” (Bakara, 2/4). Onlar, ahirete iman ettikleri için Rab’lerine boyun eğdiler (Zümer, 39/9). Ahirete iman ettikleri için Allah’ın ayetlerini okurlar, iyiliklere koşarlar (Âl-i İmrân, 3/114), infak ederler (Bakara, 2/4). Onlar, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman eder, sevdikleri malları Allah’ı hoşnud etmek için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı hakkıyla ifa edip, zekatı veren kimselerdir (Bakara, 2/177). Onlar, “*Ey bizim (Yüce) Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ve güzellik ver, ahirette de iyilik ve güzellik ver ve bizi cehennem ateşinden koru!*” derler (Bakara, 2/201). İslama tabi olup başka bir din aramadıkları için ahirette ziyan etmeyip, mükâfatlara eren kimselerdir (Âl-i İmrân, 3/85). Onlar, hem Kur’an’a, hem de daha önce indirilen kitaplara iman ederler. Namaz kılip, zekatı verirler. Allah’a ve ahirete iman ederler (Nisâ, 4/162). Ahirete iman ettikleri için, Kur’an’a da inanırlar ve namazlarını da kılmaya devam ederler (En’âm, 6/92). Onlar, namazı ifa ederler, zekatı verirler, ahirete de tam olarak iman ederler (Lokmân, 31/4). Allah’ı ve ahireti tasdik ettiklerinden dolayı Allah’ın mes-citlerin bina edip şenlendirirler (Tevbe, 9/18). Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen kitap ehli ile zelil bir vaziyette tam bir itaatle, cizye verinceye kadar savaşmak zorundadırlar (Tevbe, 9/29). Onlar, hem ahiret hem de dünya hayatlarında huzurludurlar (Yûnus, 10/63-64). İman edip, haramlardan sakındıkları için ahirette ödüllendirileceklerdir (Yûsuf, 12/57). Allah’ın lütuf ve merhameti, hem dünyada, hem de ahirette onlarla beraberdir (Nûr, 24/14).

Ahirete imanın en güzel tezahürlerinden olan “İstirca” yani “Allah’tan geldik ve yine O’na döneceğiz” (Bakara, 2/156) sözü, Ümmet-i Muhammed’e mahsus bir özelliktir. İstirca ayeti, Allah’ın İslam ümmetine büyük lütuflarındandır.¹ Müminler, özellikle musîbet ve sıkıntı hallerinde, “Biz Allah’ın kullarıyız” diyerek mallarını, canlarını, her şeylerini Allah’a teslim etmekte ve bu sayede kazandıkları manevi kuvvet ile bu musibetlerin üstesinden gelmektedirler². Sonuç olarak Ümmet-i Muhammed, ahiret inancına doğru ve sahih olarak sahip olan tek ümmettir.

1.2.3. Hesabı İlk Önce Görülecek ve Amellerinin Karşılığı Verilecek Ümmet Olması

Hz. Muhammed (s.a.v) peygamber olarak gönderilinceye kadar, dünyada birçok peygamber (Âl-i İmrân, 3/144; 146) ve ümmet (Bakara, 2/133) gelip geçmiştir. O, peygamberlerin sonuncusudur (Ahzâb, 33/40) ve ümmeti de en son ümmettir.

“Önde olanlar, öndedirler. Çoğu önceki ümmetlerden, biraz da sonrakilerden” (Vâkıa, 56/13-14) ve “Birçoğu önceki ümmetlerden, birçoğu da sonrakilerden”³ ayetlerindeki “öncekiler”, geçmiş ümmetler; “sonrakiler” de Ümmet-i Muhammed’dir⁴. Bunun dayanağı, Hz. Peygamberin, “Biz, dünya ehli arasında sonuncuyuz, fakat kıyamet günü birinciler olacağız ve bütün mahlukattan önce hesapları görülüp, bitirilecekler olacağız”⁵ hadisidir. Dünyada ahir zaman ümmeti olan Muhammed ümmeti, ahirette diğer ümmetlerden önce hesaba çekilecek ve amellerinin karşılığını alacaktır. Hz. Peygamber, bunu açıkça ifade etmektedir: “Biz (ümmet olarak) sonra gelenleriz. Kıyamet gününde de ilkleriz. Biz, cennete ilk girecek olanlarız⁶.” Hesap günü ilk

¹ Taberânî, *Kebîr*, XII, 32; Âlûsî, II, 23; Kurtubî, II, 176; Ebû Muhammed Hüseyin el-Beğavî, *Meâlimü’t-tenzîl fi’t-tefsîr ve’t-te’vîl*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1985, I, 182; Kastallânî, II, 715. Aynı kaynaklarda Hz. Yakub’un sıkıntılı zamanında “Yâ esefâ” (Yûsuf, 12/84) demesi delil olarak gösterilir.

² Yıldırım, *Meal*, s. 23.

³ Vâkıa, 56/10, 39-40. Denildiğine göre, “Çoğu önceki ümmetlerden, biraz da sonrakilerden” ayetleri nazil olunca, bu durum ashaba ağır geldi. Bunun üzerine, “Birçoğu önceki ümmetlerden, birçoğu da sonrakilerden” ayetleri nazil oldu ve Hz. Peygamber, “Cennet ehlinin yarısı olacağımızı umuyorum” buyurdu (İbn Ebî Hâtim, X, 3330; Vâhidî, s. 301).

⁴ Taberî, XIII, 223; Kurtubî, XVII, 200, 212; İbn Atiyye, XIV, 236; İbn Âşûr, XXVII, 290. Başta İbn Kesîr olmak üzere bazı alimlere göre Ümmet-i Muhammed’in önceki ve sonraki nesilleri kastedilmektedir. Bkz. İbn Kesîr, IV, 305.

⁵ Müslim, Cuma, 22; Nesâî, Cuma, 1; İbn Mâce, İkâme, 78; Ahmed b. Hanbel, II, 274.

⁶ Buhârî, Cuma, 1, 11, Vudû, 67, Enbiyâ, 52; Müslim, Cuma, 19, 20; Nesâî, Cuma, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 249. Hadisin, “Cennete ilk girecek olanlarız” kısmı Müslim’in rivayetinde, Ahmed b. Hanbel’de (V, 393) geçmektedir. Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, (thk. Muhammed Hasan İsmail), Daru’l-Fikr, Amman, 1999, I, 272.

dirilecek olan Hz. Peygamberdir¹. Bütün insanlar içinde kabirden ilk önce o kalkacak ve Livaü'l-hamd sancağı ona verilecektir². Onun gibi bu ümmet de kabirlerinden ilk önce kalkacaklardır³.

Ayrıca, “*Müminlere, Rablerinin üstün sadakat makamı vereceğini müjdele!*” (Yûnus, 10/2) ayetindeki “makam”, Ümmet-i Muhammed’in mahşerde ilk önce haşredilecek ve cennete girecek olmasıyla da tefsir edilmiştir⁴. “*Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri kendilerine gelince, aralarında adaletle hükmedilir, hiç birine zulmedilmez*” (Yûnus, 10/47) ayeti de Ümmet-i Muhammed’in dünyada sonuncu olmasına karşın ahirette öncelikle hesaba çekilecek olmasıyla da izah edilmiştir⁵.

Hz. Peygamber, ümmetinin dünyada sonuncu ümmet olmasını ve mükâfatının çokluğunu şöyle haber vermektedir: “Sizden önce geçen ümmetlere nazaran sizin bekanız, ikinci vakti ile güneşin batması arasındaki müddet gibidir. Tevrat ehline Tevrat verildi. Gün ortasına kadar onunla amel ettiler. Daha fazla devam etmekten aciz kaldılar. Onlara kırat kırat ücretleri verildi. Sonra ehl-i İncil’e İncil verildi. Onlar da ikinci namazına kadar çalıştılar. Onlar da aciz kaldılar, kırat kırat onlara da ücretleri verildi. Sonra bize Kur’an verildi. Biz güneşin batmasına kadar çalışırız. Bize ücretimiz ikişer kırat, ikişer kırat verildi. İki kitap mensupları (Yahudi ve Hıristiyanlar): ‘Ey Rabbimiz, sen bunlara ikişer kırat, ikişer kırat olarak verdin. Bize birer kırat, birer kırat vermiştin. Halbuki biz, amel yönüyle onlardan ileriyiz!’ dediler. Allah Teâlâ: ‘Ben ücretlerinizde bir haksızlık yaptım mı?’ diye sordu. Onlar ‘Hayır’ dediler. ‘Öyleyse, bu benim lütfumdur, onu ben dilediğime veririm’ buyurdu⁶.”

Bunun benzeri bir temsil, İncil’de şöyle yer alır: “Göklerin egemenliği, sabah erkenden bağında çalışacak işçi aramaya çıkan toprak sahibine benzer. Adam, işçilerle günlüğü bir dinara anlaşıp onları bağına gönderdi...İlk başlayanlar gelince daha çok alacaklarını sandılar, ama onlara da birer dinar verildi. Paralarını alınca bağ sahibine

¹ Buhârî, Husûmât, 1; Ebû Dâvud, Sünnet, 14; Tirmizî, Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37.

² Tirmizî, Tefsîr, (İsrâ), Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37.

³ Celaluddin Abdurrahman Suyûtî, *el-Hasâisu'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Halil Herrâs), Dâru'l-Kütübi'l-Hadisiyye, y.y., ts., III, 249.

⁴ Kurtubî, VIII, 307; Âlûsî, XI, 62.

⁵ İbn Kesîr, II, 435.

⁶ Buhârî, İcâre, 8, 9, Mevâkitu's-Salât, 16, Enbiyâ, 51, Tevhîd, 31, 47; Tirmizî, Emsâl, 7. Rivayetlerin bazısında “ehl-i Tevrat ve ehl-i İncil”, bazısında ise “Yahudiler ve Hıristiyanlar” şeklinde. Bu hadisin farklı bir varyantının sonunda, “İşte bu, onların ve bu nurdan kabul ettikleri miktarın misalidir” buyrulmaktadır (Buhârî, İcâre, 11, Mevâkitu's-Salât, 17).

söylenmeye başladılar: ‘En son çalışanlar yalnız bir saat çalıştı’ dediler. ‘Ama onları, günün yükünü ve sıcağını çeken bizimle bir tuttun!’ Bağ sahibi onlardan birine şöyle karşılık verdi: ‘Arkadaş, sana haksızlık etmiyorum ki! Seninle bir dinara anlaşmadık mı? Hakkını al, git! Sana verdiğimi sonuncuya da vermek istiyorum. Kendi paramla istediğimi yapmaya hakkım yok mu? Yoksa cömertliğimi kıskanıyor musun?’ İşte böylece sonuncular birinci, birinciler de sonuncu olacak¹.” Bundan dolayı ebedi saadetin, ebedi hayatın, amellerin karşılığı olarak değil, Allah’ın inayetinin armağanı olarak alınabileceğini unutmamak gerekir².

Önceleri Hz. Musa, bu lütfun kendi ümmetine verilmesini istemiş, Allah Teâlâ da rahmetini dilediğine sınırsız olarak vereceğini bildirmiştir³. Yüce Allah’ın, rahmetini dilediğine vereceği hükmünde, Yahudi ve Hıristiyanlar Müslüman olmadıkça kapsam dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla bu vaad, yalnızca Muhammed (s.a.v)’ın ümmeti hakkındadır⁴. Ümmî bir peygamber olarak tanınan Hz. Peygambere tabi olanlar, Hz. Musa’nın talep ettiği rahmete, dünya ve ahiret iyiliklerine kesinlikle erecekler ve azaptan kurtulacaklardır⁵. Allah Teâlâ, bu rahmetin ancak bütün insanlığa gönderilecek “Rahmet Peygamberi” olan ahir zaman elçisine uymaya bağlı olduğunu haber vermiştir. Ona tabi olma şartıyla bütün insanlık bu müjdenin muhatabıdır⁶.

Hz. Muhammed (s.a.v)’ın peygamberliğinden itibaren, kıyamete kadar yaşayacak olan bütün insanlar onun ümmetidir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, “Her peygambere mutlaka insanların inanmakta olageldikleri şeyler cinsinden bir mucize verilmiştir. Ama bana verilen (mucize) vahiydir ve bunu bana Allah vahyetmiştir. Bu sebeple kıyamet günü, diğer peygamberlere nazaran etbai en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum⁷.” “Bana bütün ümmetler arzulundu. Peygamber gördüm, beraberinde küçük bir cemaat vardı. Peygamber gördüm beraberinde bir-iki kişi vardı. Bir peygamber de gördüm ki, beraberinde bir kişi bile yoktu. Derken bana uzaktan büyük

¹ Matta, 20:1-16. Hz. Peygamberin hadisiyle, Hz. İsa’nın temsilindeki maksadın, ahir zaman peygamberinin ümmeti olduğu vuzuha kavuşmaktadır. Ayrıca Ümmet-i Muhammed’in, Yahudi ve Hıristiyanlardan farklı olarak tevhid akidesinde sebat ve devam ettiğine de işaret edilmektedir.

² Schimmel, s. 167. Toplu helak ve hemen cezalandırma dolayısıyla, önceki ümmetlerin dünyevi cezalandırmadan korkarak ibadet ettikleri, böyle korkuları olmadığı için Ümmet-i Muhammed’de durumun farklı olduğu söylenebilir (Râzî, XI, 232).

³ A’râf, 7/156-157. Ayrıca bkz. En’âm, 6/54.

⁴ Zemaşerî, II, 156; Kurtubî, VII, 296, 298; Şevkânî, II, 252-253.

⁵ Âlûsî, IX, 82; Elmalılı, IV, 148.

⁶ Elmalılı, IV, 149.

⁷ Buhârî, Fedâilu’l-Kur’an, 1, İ’tisam, 1; Müslim, İman, 239.

bir karaltı (kalabalık) gösterildi. Ben onları ümmetimidir zannetmişim. Bana: ‘Bu, Musa’nın (a.s.) kavmidir. Sen ufka doğru bak’ denildi. Hemen baktım. Bir de ne göreyim! Büyük bir karaltı. Bana tekrar: ‘Diğer ufka doğru bak’, denildi. Yine muazzam bir karaltı gördüm. Bana: ‘Bu senin ümmetindir. Bunlar ile beraber yetmiş bin kişi hesapsız ve azapsız olarak cennete girecektir’ denildi¹.” Bu hadisteki yetmiş bin ifadesi, bu ümmetten cennete gireceklerin çokluğunu ifade etmektedir². Ümmet-i Muhammed’in ahirette de ilahî rahmetten istifadesi fazlaca olacaktır. Hesapsız olarak cennete girecek çok sayıda kişinin olması, Yüce Allah’ın bu ümmete olan rahmetinin sonucudur. Ayrıca Hz. Peygamber, ümmetinin cennet ehlinin yarısını teşkil edeceğini, kalan yarısı da diğer ümmetlerle paylaşacağını³ haber vermiştir.

Hz. Peygamber, “Şu ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Ahirette azaba maruz kalmayacaktır. Onun azabı dünyadadır: Fitneler, zelzeleler ve katl”⁴ buyurmuştur. Bu hadis de İslam ümmetini övmekte ve diğer ümmetlere göre daha fazla Allah’ın inayet ve rahmetine mazhar olduğunu bildirmektedir. Onların dünyada maruz kaldıkları her musibetin günahlarına keffaret olduğunu, bunlarla ahirete intikal eden bir günahlarının affedildiğini ve bu hususiyetlerin diğer ümmetlerde bulunmadığını haber vermektedir⁵. Mesela taun hastalığı önceki ümmetler için azap iken, bu ümmet için şehitliğe vesile olmaktadır⁶. Şu hadisler de bu manayı teyid etmektedir: “Cebrail gelerek, ‘ümmetinden kim Allah’a bir şeyi ortak koşmadan ölürse cennete girer’ müjdesini verdi⁷.” “İmtina edenler hariç, bütün ümmetim cennete girecektir. ‘İmtina edenler de kim?’ dediler. Kim bana itaat ederse cennete girer, kim asi olur (itaat etmezse) o imtina etmiş demektir⁸.” Bununla beraber Muhammed ümmetinden olup da yanlış yollara sapanların cezalandırılacağı da muhakkaktır. Mahşerde ümmetinden

¹ Buhârî, Tıb, 17, 41, Rikâk, 50; Müslim, İmân, 367, 374. Hz. Peygamber, ümmetinin cennet ehlinin yarısını teşkil edeceğini ümit etmektedir. Bkz. Buhârî, Rikâk, 45, Müslim, İman, 376, 377; Tirmizî, Cennet, 13; İbn Mâce, Zühd, 34; Ahmed b. Hanbel, I, 386, III, 32.

² İbn Hacer, XI, 416.

³ Buhârî, Rikâk, 46; Müslim, İman, 376; Tirmizî, Cennet, 13; İbn Mâce, Zühd, 34; İbn Kesîr, IV, 305.

⁴ Ebû Dâvud, Fiten, 7; Ahmed b. Hanbel, IV, 410. Sadece “ümmetün merhûmetün” kısmı için bkz. İbn Mâce, Zühd, 34.

⁵ Şerafuddin Hüseyin et-Tîbî, *Şerhu’t-Tîbî (Mişkâtü’l-mesâbih)*, (nşr. Abdülğaffar Muhibbullah-Şebbîr Ahmed), İdaretü’l-Kur’an ve’l-Ulûmi’l-İslamiyye, Pakistan, 1413 h., X, 43.

⁶ Buhârî, Cihâd, 30, Enbiyâ, 52; Müslim, İmâret, 164, 165, Selâm, 92; Nesâî, Cenâiz, 112; Suyûtî, *Hasâis*, II, 721-722; Kastallânî, III, 212.

⁷ Buhârî, Cenâiz, 1, Libâs, 23, Tevhid, 33; Müslim, İman, 153; Tirmizî, İman, 18. Buna benzer bir başka hadis şöyledir: “Kim Rab olarak Allah’tan, din olarak İslamdan, peygamber olarak Muhammed’den razı ise ona cennet vacip olmuştur” (Müslim, İmâret, 116; Nesâî, Cihâd, 18).

⁸ Buhârî, İ’tisam, 2.

bazıları için Hz. Peygamberin şefaati talebi kabul edilmeyecek; onların kendisinden sonra dinden yüz çevirdikleri ve dini terk ettikleri bildirilecektir¹. O da “Uzak olsunlar, uzak olsunlar” diyecektir².

Müslüman ümmetin ahirette mükâfatının çokluğuna işaret eden bir çok ayet vardır. “Allah’a ve resullerine iman edenler, evet işte onlardır Rabbinin nezdinde sıddıklar ve Hakka şahitlik edenler! Kendilerine mükemmel ecirler ve nurlar vardır” (Hadîd, 57/19; Nisâ, 4/69). “Allah ve bütün resullerine inananlar için, gökler ve yer kadar geniş bir cennet hazırlanmıştır” (Hadîd, 57/21). “İşte Allah onların kalplerine imanı nakşetmiş ve Kendi tarafından bir ruhla onları desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere, hem de ebedî kalmak üzere yerleştirecektir. Allah onlardan, onlar da O’ndan razıdır. İşte onlar Allah’ın tarafında olanlardır. Ve iyi bilin ki, felaha erenler, Allah’ın tarafında yer alanlar olacaklardır” (Mücâdele, 58/22). Bu son ayette, “kalplerine imanın nakşedilmesi”, “Allah tarafından bir ruh ile desteklenmeleri”, “içinden ırmaklar akan cennetlere ebedi olarak yerleşmeleri” ve “Allah’ın onlardan razı olması” şeklinde Muhammed (s.a.v)’a tabi olanlara verilen dört nimetten bahsedilmektedir. Bu da ona layık ümmet olanlara verilen büyük bir müjde ve lütuftur. Ayrıca Hz. Peygamber, ümmetinin rahmete mazhar olduğunu, aralarında kabre günahkâr girip de müminlerin istiğfarları dolayısıyla, günahsız çıkacaklarını bulunduğunu bildirmiştir³. Hz. Peygamber, nefesine zulmeden, mutedil ve Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçenler olarak (Fâtır, 35/32) üç gruba ayrılan ümmetinin bu üç grubu için, “Bunların hepsi aynı makamdadır, hepsi de cennettedir”⁴ buyurmuştur. Hz. Ömer de bu ayeti okumuş ve Hz. Peygamberin, “Bizim ileri geçmemiz zaten ileri geçmiş olacaktır. İtidal üzere olanımız kurtulacaktır. Zalimimize de günahları bağışlanacaktır” buyurduğunu haber vermektedir⁵.

¹ Buhârî, Rikâk, 45, 53, Enbiyâ, 11; Müslim, Cennet, 58; Tirmizî, Kıyâmet, 3.

² Buhârî, Rikâk, 53, Fiten, 1; Müslim, Tahâret, 39, Fezâil, 26; İbn Mâce, Zühd, 36.

³ Taberânî, *Evsat*, I, 509.

⁴ Tirmizî, Tefsîr, (Melâike); Ahmed b. Hanbel, III, 78; Nureddin Ali b. Ebi Bekr el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid ve menbeu’l-fevâid*, Daru’l-kitab, Beyrut, 1967, VII, 95-97; Hâkim, IV, 1348.

⁵ İbnü’l-Cevzî, VI, 265; Kurtubî, XIV, 346; Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr fi’l-tesfiri bi’l-mesûr*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1973, VII, 25; Ebussuûd, VII, 153; Şevkânî, IV, 352. Bazılarına göre, üç gruptan zalim olanlar cennete giremez. Varis ve ümmetten değildirler. Orta yolda olanların durumu henüz belli değildir. Yahut, cehennemden sonra cennete girerler. Hayırda yarışanlar ise cennettedir (Taberî, XII, 161; Râzî, IX, 240; İbn Kesîr, III, 562). Kurtubî ise ayetteki seçilmiş kullar tabirinden hareketle, zalim olarak nitelenenlerin, küçük günah işleyenler oldukları ve cennete gidebilecekleri kanaatindedir (XIV, 350-351).

Ayrıca “*O gün Allah, Peygamberini ve onun beraberindeki müminleri utandırmaz. Onların nûru, önlerinden ve sağ taraflarından süratle ilerler. Şöyle derler onlar: ‘Ey Kerim Rabbimiz! Nurumuzu daha da artır, tamamına erdir, kusurlarımızı affet, çünkü Sen her şeye kadirsin’*” (Tahrîm, 66/8) ayetinden anlaşılacağı üzere Muhammed ümmeti, önlerinde ve sağlarındaki nurları ile haşredileceklerdir¹. Bir başka ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “*Gün gelecek, mümin erkekleri ve mümin kadınları, önlerinde ve sağ taraflarındaki nurlarıyla, koşarcasına cennete doğru ilerlediklerini göreceksin*” (Hadîd, 57/12). Nur, görmeyi sağlayan, yayılmış ışıktır². Bu ayette zikredilen nur da gerçek anlamıyla ışık ve aydınlıktır. Çünkü Hz. Peygamber, “Mükâfatı hak eden herkes için büyük ve küçük amel ve sevabına göre nuru tahakkuk eder” buyurmuştur³. Bazılarına göre bu nur, iman, hidayet ve amellerdir⁴. Hz. Peygamberin şu hadislerinde de Ümmet-i Muhammed’in ahirette diğer ümmetlerden farklı iki önemli işareti olacağı açıklanmaktadır: “Kıyamet gününde, ümmetimin (iki alameti olacak: Biri) secde sebebiyle alnındaki parlaklık, (diğeri de) abdest sebebiyle kollarındaki parlaklıktır⁵.” “Ümmetim Kıyamet günü çağırıldıkları vakit abdestin izi olarak (nurdan) bir parlaklıkları olduğu halde gelirler. Öyleyse kimin imkanı varsa parlaklığını artırsın⁶.” “Ben kıyamet günü kendisine secde izni verileceklerin ilkiyim. İzin verilip başını kaldıracakların da ilkiyim. Başımı kaldırıp önüme, arkama, sağıma ve soluma bakarım. Bütün ümmetler arasından ümmetimi tanırım. ‘Ey Allah’ın Resulü, Nuh (a.s)’dan ümmetine kadar bütün ümmetleri nasıl tanırırsın?’ diye sorulduğunda da buyurdu ki: ‘Abdest izinden alınları, elleri ve ayakları parıldar. Bu durum başka ümmetlerde yoktur. Kitapları sağ taraftan verilir; onunla tanırım. Yüzlerindeki secde izlerinden tanırım. Önlerinden, sağ ve sol taraflarından koşan nurlarıyla tanırım⁷.”

Ahir zaman peygamberinin ümmeti, mahşerde amellerinin karşılığını ilk alacak ve cennete ilk girecek olan ümmettir. Böylece dünyada sonuncu olanlar, ahirette birinci olacaktır. Ancak cennete, insanların görmediği yerlerde bile Allah’a hep saygılı olan

¹ Muhammed b. Alevî el-Mâlikî, *Şerefü’l-Ümmeti’l-Muhammediyye*, Daru’l-Medineti’l-Münevvere, Medine, 1985, s. 18.

² Râğıb, s. 775; Fîrûzâbâdî, V, 133.

³ Râzî, X, 455; İbn Kesîr, IV, 330.

⁴ Kurtubî, XVII, 243-244; Ebû Hayyân, VIII, 220.

⁵ Tirmizî, Salât, 427.

⁶ Buhârî, Vudû, 3; Müslim, Tahâret, 34; İbn Mâce, Zühd, 34.

⁷ Müslim, Tahâret, 38; İbn Mâce, Zühd, 36; Ahmed b. Hanbel, V, 199; Hâkim, IV, 1415. Mana, daha ayrıntılı olduğu için Ahmed b. Hanbel ve Hâkim’deki rivayete göre verilmiştir.

ve her zaman ona yönelen bir gönüle sahip olanların gireceği (Kâf, 50/32-34) hatırdan çıkarılmamalıdır.

1.3. Melek İnancı

Nurani ve ruhani varlıklar olan Allah'ın meleklerini¹ inkâr edenler, hakikatten iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olurlar. Çünkü melekleri inkâr etmek bir bakıma, peygamberleri, kitapları ve onların tebliğ ettikleri dinleri inkâr anlamına gelir (Nisa, 4/136).

1.3.1. Önceki Ümmetlerin Melekler Arasında Ayırım Yapmaları

Yahudi ve Hıristiyanların da melek inancı, Müslümanların melek inancı ile aynı ehemmiyette değildir. Onların melek inancı ile Müslümanların melek inancı arasında birçok farklılık vardır². Bu farkların en önemlisi Kur'an tarafından bildirilen, Yahudilerin melekler arasında ayırım yaparak bazılarını inanmamalarıdır. “*De ki: ‘Kim Cebrail’e düşman ise iyi bilsin ki, bu Kur’an’ı daha önceki kitapları tasdik etmek, inananlar için bir rehber ve müjde olmak üzere, Allah’ın izniyle senin kalbine o indirmiştir. Kim Allah’a, meleklerine, resullerine, Cebrail’e, Mikail’e düşman ise, iyi bilsin ki, Allah da kâfirlerin düşmanıdır*”³. Bu ayetin nüzul sebebi, Cebrail’e düşman olanların Yahudiler olduğunu göstermektedir. Yahudilerden bir grup Hz. Peygambere gelerek, kendisine vahiy getiren meleğin adını sorarlar. “Cebrail” cevabını alınca, “O bizim düşmanımızdır, savaş, kıtlık ve kuraklık meleğidir. Eğer sana vahiy getiren Mikail olsaydı, iman ederdik. Çünkü Mikail rahmet, bolluk, bereket/yağmur meleğidir” dediler⁴. Başka bir rivayete göre Hz. Ömer, Peygamber Efendimize inanmamalarının sebebini Yahudilere sormuş ve ona vahiy getiren meleğin düşmanları Cebrail olduğunu, Cebrail’in sırlarını ona bildirdiğini, yerin dibine geçirme gibi her türlü azabı gerçekleştirdiğini söylemişlerdir⁵.

¹ Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Yay., İst. 1993, s. 172-173.

² Karşılaştırma ve farklılıklara dair geniş bilgi için bkz. Ali Erbaş, *Melekler Alemi (İlahi Dinlerde Melek İnancı)*, Nûn Yay., İst., 1998, s. 319-327.

³ Bakara, 2/97-98. Eski Ahit’te meleklerden ilk defa işaya kitabında bahsedilir (İşaya, 6:1-2). Yahudilerde meleklerle imanın diğer semavi dinlerdeki kadar köklü olmadığı, meleklerin varlığını inkâr edenler olduğu söylenmiştir (Örs, s. 298).

⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 274; Taberî, I, 606-611; Vâhidî, s. 18; İbn Kesîr, I, 133-137.

⁵ Taberî, I, 608-610; İbn Kesîr, I, 135-136.

Yahudiler, Cebrail'in Kudüs'ü ve Süleyman Mabedini tahrip edip kendilerini sürgün eden Babil hükümdarı Buhtunnasır'a (Nebukadnezar)¹ yardım ettiğine de inanırlar². Aslında bu düşmanlığın en önemli sebebi, Cebrail'in vahyi kendilerinden olmayan birine (Hz. Peygambere) getirmiş olmasıdır. Ayetten de düşmanlığın esas sebebinin, Kur'an'ın Hz. Peygambere indirilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Vahyin Hz. Peygambere Allah'ın izniyle indirildiği, Cebrail'in getirdiği Kur'an'ın daha önceki semavi kitapları tasdik ettiği, müminlere hidayet ve müjdelerle dolu olduğu belirtilerek, Yahudiler tarafından öne sürülen sebeplerin gerçek olmadığı ortaya konulmaktadır³. Cebrail vasıtasıyla nazil olan Kur'an'ın, onların inanç ve davranışlarını şiddetle eleştirmesi de bu düşmanlığın sebeplerinden sayılmalıdır⁴.

Yahudilerin karakterini bir kere daha ortaya koyan bu ayet, Allah'a, meleklerine, resullerine ve bilhassa Cibrîl ile Mikail'e düşman olanların kâfir ve Allah'ın da kâfirlere düşman olduğunu bildirmektedir⁵. Yahudiler, ilahi elçi olarak seçilen Cebrail'in rahmet meleği olmadığını, azap meleği ve düşmanları olduğunu söyleyerek, ona dil uzatıyorlardı. Aslında Cebrail, Kur'an'ı Hz. Peygambere Allah'ın emri ile indirdiğinden, onun hakkında kötü konuşan, Allah hakkında kötü konuşuyor demektir⁶. İman bir bütün olduğundan da meleklerin birini inkâr eden, onların hepsini inkâr etmiş sayılır.

Bu ayet, Yahudilerin meleklerle düşmanlık etmelerinin, dünya ve ahirette cezalandırılmaları için kesin bir sebep olduğunu beyan etmektedir. Yahudilerin ilahî risaletlerin düşmanları olduklarını da ifade etmektedir. Çünkü vahyin "emini" olan Cebrail'e düşmanlık, diğer semavî kitaplara, bütün meleklerle ve peygamberlere düşmanlık demektir⁷. Ayette, meleklerin bazısına düşmanlık, Allah'a düşmanlık anlamına geldiğinden⁸, Cebrail ve Mikail'in Allah katında gözde iki melek olduğu ve

¹ Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Bilge Yay., İst., 1979, I, 72-74; Kutluay, s. 117; Örs, s. 219-221. Krş. Yeremya, 21:2-7.

² İbn Atiyye, I, 406; Râzî, I, 610; Elmalılı, I, 357.

³ Elmalılı, I, 358-359.

⁴ Esed, I, 27.

⁵ Elmalılı, I, 362.

⁶ Mevdûdî, I, 85.

⁷ Zuhaylî, I, 236.

⁸ Kurtubî, II, 36.

onlara düşman olmanın tıpkı Allah'a düşman olmak gibi küfür anlamına geldiği belirtilmektedir¹.

Kaynaklarda İsrailoğullarının Mikail'e düşmanlıklarıyla ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Onlardan, Cebrail gibi Mikail'e de düşman olan gruplar olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat Cebrail'e düşman olup, melekler arasında ayırım yapmak, aynı zamanda Mikail'e de düşman olmak² demektir.

1.3.2. Ümmet-i Muhammed'in Meleklerle ayırım yapmadan İman Etmesi

Kur'an, Ümmet-i Muhammed'in ayırım yapmaksızın bütün meleklerle iman ettiğini şöyle tasdik eder: “*Onlardan her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etti*” (Bakara, 2/285). İmanlarında samimi olanlar Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman edip, namazı kılıp zekatı verenlerdir (Bakara, 2/177). Müslümanlar, Allah'a kesin olarak itaat ettiklerine inandıkları varlıklar olan melekleri severler ve onların hiçbirini hakkında olumsuz şeyler düşünmez ve söylemezler. Hele Cebrail'e, vahiy meleği olmasından dolayı daha fazla sevgi beslerler. Sonuç olarak, Ümmet-i Muhammed'in, ayırım yapmaksızın meleklerin tamamına iman etmesi, iman esaslarıyla ilgili önemli özelliklerinden biridir.

1.4. Kitap İnancı

Allah tarafından, insanlara hakkı açıklamak ve hayatın hakikatlerini göstermek üzere kitaplar gönderilir³. Kur'an'dan önce insanların hidayeti için Tevrat ve İncil indirilmiştir. İman bir bütün olduğundan, Kur'an'ın haber verdiği kitaplardan birini inkâr etmek küfürdür ve onların hepsini inkâr anlamına gelir⁴. Allah'ın ayetlerini inkâr edenler için de şiddetli bir azap vardır (Âl-i İmrân, 3/3-4).

1.4.1. Önceki ümmetlerin Kitaplar Arasında Ayırım Yapmaları

Birbirine sıkı sıkıya bağlı olan iman esaslarından sapan Yahudiler, Kur'an ve İncil'e⁵, Hıristiyanlar ise Kur'an'a inanmazlar. Kur'an'a ve ondan önceki kitaplara inanmamak

¹ Derveze, VII, 211.

² *Kur'an Yolu*, I, 90.

³ Tabatabâî, II, 129.

⁴ Akseki, s. 280.

⁵ Râzî, I, 603.

büyük zulümdür¹. “Onlara: ‘Allah’ın indirdiği bu Kur’an’a da iman edin” denildiği vakit: ‘Biz sadece bize indirilene inanırız’ derler. Kur’an, ellerindeki Tevrat’ı tasdik eden hak kitap olmasına rağmen, kendi kitaplarından başkasını inkâr ederler” (Bakara, 2/91). “Biz sadece bize indirilene inanırız” demeleri, Yahudi ırkçılığını ilahi vahyin üzerinde tuttuklarını göstermektedir². Halbuki bütün peygamberler ve kitaplar aynı kaynaktan geldiklerinden, aralarında ayırım yapılmaması gerekir³. Yahudiler kendi kitaplarında işaret edilen⁴ Kur’an’ı inkâr ettiklerinden, ona imana çağırılırlar. “Sizin yanınızda bulunan Tevrat’ı tasdik etmek üzere indirdiğim Kur’an’a iman edin, onu inkâr edenlerin başını siz çekmeyin” (Bakara, 2/41). Kur’an da Hz. Peygamber ile birlikte müjdelendiğinden ona iman etmek, aynı zamanda Tevrat ve İncil’i tasdik etmek; inanmamak ise onu yalanlamak anlamına gelmektedir⁵. Fakat onların çoğu, Kur’an ayetleri indikçe, azgınlıklarını ve inkârcılıklarını artırırılar (Mâide, 5/68). Ehl-i kitap, vahyin kendileri dışında herhangi bir topluma indirilmesini kabul etmez⁶. Yahudiler, kendi dinlerini sadece İsrailoğullarına adanmış bir çeşit ulusal miras olarak kabul ederler. Bundan dolayı, başka bir vahyin gereğine veya olabirliğine inanmazlar⁷.

Aslında onlar sadece Kur’an hakkında değil, kendi kitapları hakkında da ihtilaf etmişlerdi. “Gerçekten Musa’ya Kitabı vermiştik, onda da ayrılığa düşüldü” (Fussilet, 41/45). Onların kitap konusundaki sapkınlıklarının bir şekli de kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını reddetmeleridir (Bakara, 2/85). Başka bir şekli ise onu tahrif etmeleridir⁸. Yahudilerin kabulüne göre Tevrat, onların yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Diğer milletler Tevrat’ı kabule layık değildirler. Bu yüzden İsrailoğulları seçkin bir millettir⁹. Ne yazık ki, onların bu sabit fikirlilik ve bağınazlık özellikleri hala devam etmektedir¹⁰.

Bununla beraber Yahudi ve Hıristiyanlar içinde Kur’an’a inananlar, onun indirilmesinden memnun olanlar da vardır (Ra’d, 13/36). Onların gerçek alimleri

¹ A’râf, 7/176-177; Sebe, 34/31. Bkz. Ulutürk, *Kur’an’a Göre Zulüm Kavramı*, s. 29.

² *Kur’an Yolu*, I, 85.

³ Kutup, I, 342.

⁴ Nûr, 24/196. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/47.

⁵ Râzî, I, 438.

⁶ Bakara, 2/105. Bkz. Zemahşerî, I, 201; Râzî, I, 636; Âlûsî, I, 350.

⁷ Esed, I, 22.

⁸ Hz. Peygamberi müjdeleyen ayetleri tahrif etmeleri gibi.

⁹ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yay., İst., 2002, s. 77-78.

¹⁰ Bayraklı, II, 54.

Kur'an'a da inanmışlardır¹. “Ehl-i kitap içinde, Allah'a iman ettikleri gibi, Hakkı tazim ederek hem size hem de kendilerine indirilen kitaba inananlar da vardır. Onlar Allah'ın ayetlerini, değersiz bir menfaat karşılığında satmazlar” (Âl-i İmrân, 3/199).

1.4.2. Ümmet-i Muhammed'in İlahi Kitaplara Ayırım Yapmadan İman Etmesi

Ümmet-i Muhammed ise ayırım yapmaksızın ilahî kitapların tamamına iman eder. Hem Kur'an'ı, hem de daha önce indirilen kitapları tasdik eder (Bakara 2/4). “*Deyiniz ki: 'Biz Allah'a, bize indirilen Kur'an'a, keza İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve onun torunlarına indirilene ve yine Musa'ya, İsa'ya, hülasa bütün peygamberlere Rableri tarafından verilen kitaplara iman ettik. Onlar arasında asla bir ayırım yapmayız. Biz yalnız O'na teslim olan Müslümanlarız'*” (Bakara, 2/136). Bu ayetteki, “iman ettik deyin” hitabı, Ümmet-i Muhammed'e yapılmaktadır². Hz. Peygamber, bu ayeti Yahudi ve Hıristiyanlara okuyup, “Allah böyle emrediyor” buyurunca, Hz. İsa'nın adını duyan Yahudiler, onu bahane gösterip inkâr ettiler. Hıristiyanlar da “İsa diğerleri gibi değildir, Allah'ın oğludur” diyerek inkâr ettiler. Bunun üzerine bir sonraki “*Eğer onlar da sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, doğru yolu bulmuş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, mutlaka size karşı bir ayrılık ve düşmanlık içindedirler'*” (Bakara, 2/137) ayeti nazil olmuş ve Ümmet-i Muhammed gibi inanmaya çağırılmışlardır³.

Peygamberlerin mesajları arasındaki bu birlik düşüncesi, İslam ümmetini ilahi dinlerinin varisi kılmaktadır. Ümmetin bütün fertleri, bu derin ve sağlam kökle birbirine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Bu kapsayıcı iman, onları herkese açık bir toplum haline getirmiştir⁴. İslam ümmeti ilahi kitaplara, peygamberlere iman ederek bütün dinleri içine alan geniş ve mükemmel bir ümmet olmaktadır⁵. Kur'an, önceki ilahi kitaplara iman prensibiyle, İslam davetinin bütün semavi kitaplarla buluştuğunu ön plana çıkarmaktadır. Müslümanların, önceki ümmetlerin kitaplarına ve peygamberlerine iman edip, saygıyla yaklaştıklarına göre ilahi din mensubu olduğunu

¹ Bakara, 2/121; Mâide, 5/83; İsrâ, 17/107; Kasâs, 28/52-54.

² Râzî, II, 72.

³ Elmalılı, I, 426.

⁴ Kutup, I, 118.

⁵ Elmalılı, I, 426.

söyleyen herkesin hemen İslama koşması gerekir. Çünkü ilahi dinlerin aslı ve özü onda toplanmıştır¹.

Müslümanların, Allah'a iman ettikleri gibi hem kendilerine indirilen kitaba, hem de daha önce indirilen ilahi kitaplara iman etmeleri, ehl-i kitabın onlardan hoşlanmamasına neden olmaktadır (Mâide, 5/59). Fakat Allah'tan gelen hakikatin ta kendisi olan Kur'an'ı inkâr edenlerin sonunda varacakları yer ateş olacaktır (Hûd, 11/17). Yüce Allah, Kur'an'a iman edenlerin ise günahlarını örtüp, hallerini düzeltir (Muhammed, 47/2).

Ümmet-i Muhammed, Allah'ın gönderdiği bütün suhufalara, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'a iman etmesiyle tanınan yegane ümmet olarak temayüz etmektedir.

1.4.3. Kitabın Korunması

İlahi kitapların korunması insanların gayretleriyle mümkün olur. Ümmetlerin kitaplarını muhafaza etmeye verdikleri önem, onların dinî duyarlılık ve hassasiyetleriyle orantılıdır. Ümmet-i Muhammed'i diğer ümmetlerden farklı kılan özelliklerden biri de bu hususla ilgilidir.

1.4.3.1. Önceki Ümmetlerin Kitaplarını Koruyamamaları

Yüce Allah insanlara hidayet yolunu kitapları vasıtasıyla gösterir. Onun için ilahi kitapların ümmetler için hayati bir önemi vardır. Ümmetlerin de onlara hayatları gibi önem vermeleri ve onları muhafaza etmeleri gerekir. Kur'an'dan farklı olarak önceki kitapların muhafazası, *“İçinde hidayet ve nur olan Tevrat'ı biz indirdik. Kendilerini Hakka teslim eden nebiler, Yahudilerle ilgili meselelerde onunla hükmederlerdi. Kendilerini Allah yoluna adanmış müritler ve din alimleri de Allah'ın kitabını koruma ile görevlendirilmeleri sebebiyle yine onunla hüküm verirlerdi”* (Mâide, 5/44) ayetinde belirtildiği üzere, önceki ümmetlere ve onların alimlerine verilmiş bir görev idi². Fakat önceki ümmetler, kitaplarını asli suretleriyle koruyamamış, tahrif etmişlerdir.

Geçmiş ümmetlere gönderilen ilahi kitaplar, tahrif, tağyir, tebdil veya tahvil ile değişikliklere uğramıştır. Tahrif, geri döndürmek, yolu değiştirmek, yoldan çıkmak,

¹ Derveze, VII, 242.

² Kurtubî, X, 6; Zuhaylî, XIV, 6.

bozmak, eğilmek, ayağı kaymak, bir sözün veya metnin lafzını ya da manasını değiştirmek demektir¹. Kur'an'dan anlaşıldığına göre kitabı tahrif, bizzat tahrif (Bakara, 2/75; Mâide, 5/13, 41; Nisâ, 4/46), tebdil (Bakara, 2/59; A'râf, 7/162), gizleme (En'âm, 6/91; Bakara, 2/159, 174; Mâide, 5/15; Âl-i İmrân, 3/71), unutmaya (Mâide, 5/14), ve uydurma (Âl-i İmrân, 3/71) gibi yollarla olmaktadır. Tağyir, bir şeyin gerçek formunu, aslından başka hale getirmek demektir². Tebdil, tağyir ile aynı anlama geldiği gibi bir şeyin yerine başka bir şey koymayı da ifade eder (Bakara, 2/59, 181; A'râf, 7/95). Tahvil de değiştirme anlamında olup, ameller ya da hükümlerle ilgilidir³. Şüphesiz ilahi kitaplarda böyle değişiklikler yapmak büyük zulümlerdendir⁴.

Kur'an'ın bildirdiğine göre İsrailoğullarından bir zümre, Allah'ın kelamını bile bile değiştirmiştir⁵. Bir parça menfaat uğruna elleriyle kitap yazıp, "Bu Allah tarafından" demişlerdir (Bakara, 2/79). Kitabı yazmalarına, "elleriyle" ibaresinin eklenmesi, manayı daha da pekiştirmektedir⁶. Bir kısmı da, aslında kitaptan olmadığı halde, kitaptan zannedilmesi için okurken ağızlarını dillerini eğip büküştür. Onlar bazı kelimelerin telaffuzunu değiştirmişlerdir. Bir şeyler söyleyip, "Bu Allah tarafından" demişlerdir (Âl-i İmrân, 3/78). Onlar, Hz. Musa'nın insanlara bir nur ve rehber olmak üzere getirdiği kitabın, sadece işlerine geleni gösterip, çoğunu gizlemişlerdir (En'âm, 6/91). Bunu kolayca yapabilmek için onu bir araya toplamayıp, ayrı ayrı kağıtlara yazmışlardır⁷. Kitapta olmayana, kitaptandır demişlerdir (Âl-i İmrân, 3/78) Ayet uydurup Allah'a isnad etmişlerdir (Bakara, 2/75, 79). Kitabın kelimelerini değiştirmişlerdir (Mâide, 5/13). Bazı sözleri aslî şeklinden ve manasından saptırmışlardır (Nisâ, 4/46). Aralarındaki zalimler, Allah'ın kelamını kasten değiştirip, başka bir şekle sokmuşlardır (Bakara, 2/58-59; A'râf, 7/162).

Halbuki Yüce Allah, kitabı insanlara açıklayıp anlatacaklarına ve onu asla gizlemeyeceklerine dair onlardan söz almıştır. "*Fakat onlar bu ahdi önemsemeyerek kulak ardı ettiler, onu az bir bahaya sattular*" (Âl-i İmrân, 3/187). Ehl-i kitabın din adamları, kitabı kendi tekellerine ve tasarruflarına almışlardı. Kendi yorumlarını,

¹ Râğıb, s. 163-164; Râzî, I, 560.

² Râğıb, s. 553.

³ Râğıb, s. 192-193.

⁴ Bakara, 2/59; A'râf, 7/162. Ulutürk, *Kur'an'a Göre Zulüm Kavramı*, s. 29.

⁵ Bakara, 2/7. Kitab-ı Mukaddes'te bkz. "Tanrımızın sözlerini çarpıtıyorsunuz siz" (Yeremya, 23:36).

⁶ Hâzin, I, 62.

⁷ İbnü'l-Cevzî, III, 64.

tarihlerini, felsefelerini ve ictihadlarını, Allah'ın kelamıyla ayırt etmek mümkün olmayacak şekilde karıştırmış ve bunları Allah'ın kelamı gibi gösterip halka sunmuşlardır¹.

Yüce Allah, kitabı inkâr anlamına gelen bu davranışları sebebiyle onları rahmetinden kovmuştur. Artık pek az iman ederler (Nisâ, 4/46). Böylece ehl-i kitap mensupları, dinlerini tahrif edilmiş bir kaynaktan ve onu tahrif edenlerden öğrenmeye başladılar. Bilginleri onlara, tahrif ettikleri ve aslını değiştirdikleri şeyleri öğretmekteydiler². Tahrif, genel olarak kitaptaki ifadeleri değiştirme veya kitabı arzulara göre yorumlama şeklinde olur. Ancak çoğunluğa göre tahrif, sadece yorumda değil, metin veya lafızların değiştirilmesi şeklinde olmuştur³. Kitapta olmayan ifadeleri kitaptanmış gibi okumak⁴ ve kitabı bilmeyenlere, çarpıtılan bilgileri kitaptanmış gibi göstermek de bu kapsamdadır⁵. Yahudi ve Hıristiyan alimlerin, Tevrat ve İncil'de yer alan Hz. Peygamberi müjdeleyen ayetleri gizlemeleri tahrifin en açık delillerindendir. Tahrifin bir başka şekli de kelime oyunları yapmaktır. Mesela, “*Yahudilerden bir kısmı, bazı sözleri asli şeklinden ve manasından saptırır, mesela: ‘İştittik’ (ama isyan ettik), ‘işit’ (hay işitmez olası!), ve râina derler. Bu sözleri, ağızlarını eğip bükerek güya vaziyeti kurtarmak ve dinle alay etmek için söylerler*” (Nisâ, 4/46). İsrailoğullarına, ‘*Affet bizi ey Rabbimiz! (hutta)*’ deyin ve şehrin kapısından tevazu ile eğilerek girin ki suçlarınızı bağışlayalım’ (A'râf, 7/161) denildi. Ama onlar bu emri değiştirdiler. Kapıdan arkaları üzerine sürünerek girip, “habbetün fi şe'ratin” (kılın içinde bir tane) dediler⁶.

Buraya kadar anlaşılacağı üzere, Yahudilerin elinde bulunan Tevrat ve Hıristiyanların elinde bulunan İncil, Allah katından indirilen Tevrat ve İncil'den farklı kitaplar haline gelmişlerdir⁷. Hz. Davud'a verilen Zebur da aynı değişikliklere uğramıştır⁸. Zaten az bir incelemeyle mevcut Tevrat'ın Hz. Musa'ya indirilen Tevrat olmadığını

¹ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, II, 69-70.

² Râzî, I, 561.

³ Taberî, I, 521-522; İbn Atiyye, I, 359-360; Râzî, I, 560-561. Bazıları tahrifi lafzın değiştirilmesi değil, yorumun saptırılması olarak kabul etmektedir (Taberî, I, 522; İbn Atiyye, I, 360; İbn Kesîr, I, 119). Fakat yukarıdaki ayetlerden ve mevcut Kitab-ı Mukaddes'ten, tahrifin hem lafız hem de mana şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

⁴ Âl-i İmrân, 3/78. Bkz. Zemahşerî, I, 404.

⁵ Râzî, III, 628-629.

⁶ Buhârî, Enbiyâ, 29; Müslim, Tefsîr, 1.

⁷ Rahmetullah b. Halilurrahman el-Hindî, *İzhâru'l-Hakk*, Daru'l-Harameyn li't-Tıbaa, Kahire, 1994, II, 388, 400; Maurice Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim*, (trc. Suat Yıldırım), Türkiye Öğretmenler Vakfı Yay., İzmir, 1981, s. 12.

⁸ Demirci, s. 78.

anlaşılması mümkündür¹. Mesela, Tesniye (Yasanın Tekrarı) kitabının son babında Hz. Musa'nın ölümü ve defnedilmesi anlatılmaktadır ki, bunların Hz. Musa'ya gelmiş vahiy olması mümkün değildir². Yine Tesniye kitabındaki parantez içi cümlelerin, Hz. Musa'dan sonra eklendiği açıkça görülmektedir³. Ayrıca mevcut Eski Ahit'te, özellikle uluhiyyet, peygamberler ve ahlakla ilgili dini ve ahlaki bakımdan sakıncalı ifadelerin olması da onun ilahi kelimeler olmadığını göstermektedir⁴. Bütün bunlardan dolayı modern dönemde Yahudilerin önemli bir kesimi tarafından mevcut Tevrat'ın otorite kabul edilmemesi bir yana vahyîliği de sorgulanmaya başlanmıştır⁵. Eski Ahit artık bir tarih kitabı olarak görülmektedir⁶.

İsrailoğullarının kitaplarını tahrif ettikleri, objektif metin tetkikleri yoluyla ispat edilmiştir⁷. Yapılan araştırmalar mevcut Tevrat'ın, gerçek Tevrat olmadığını ortaya koymaktadır. Eski Ahit, farklı zamanlara ait farklı belgelerden toplanarak oluşturulmuştur. Bu belgelerin en eskisinin M.Ö. 9. yüzyıla ait olduğu kabul edilmektedir⁸. Eski Ahit, bir nüshadan diğerine, bir tercümeden öbürüne vaki olan sayısız tasarruflarla iki bin yıldan fazla olan süreçte pek çok değişikliğe maruz kalmıştır⁹. Sonuçta Tevrat, sadece manevi değil, aynı zamanda lafzî tahrife de uğramıştır¹⁰.

Hız. Musa, orjinal Tevrat'ı bir sandığa koyarak Yeşu'ya emanet etmiştir. Babil imparatoru Buhtu'n-Nasır, Kudüs'ü yakıp yıktığında, bu sandıktaki Tevrat'ın yandığı

¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hidâyetu'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 109.

² Adam, s. 85.

³ Yasanın Tekrarı, 2:10-12, 20-23; 3:9, 11. Tevrat'ta farklı tahrif örnekleri için bkz. Rahmetullah el-Hindî, II, 425 vd.; İbn Kayyim, s. 106-110. Ayrıca Spinoza, Hobbes, ve Richard Simon gibi meşhurların mevcut Kitab-ı Mukaddes tenkitleri için bkz. Şaban Kuzgun, *Dört İncil, Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ertem Matbaa, Ankara, 1996, s. 102-104; Ahmet Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, Marifet Yay., İst., 1999, 148-149; Tanyu, I, 47-48.

⁴ Mesela Tanrı Yakup ile güreşir ve yenilir (Yaratılış, 32:22-32). "Madem ki Suriye krallarının ilahları onlara yardım ettiler, bana yardım etsinler diye ben de onlara kurban keseceğim" (2. Tarihler, 28:23).

⁵ Adam, s. 167. Yahudi kaynaklarına göre mevcut Tevrat'taki hatalar ve bilgi yanlışlıkları için bkz. Adam, s. 178-180, 211-215.

⁶ Demirci, s. 46.

⁷ Esed, I, 13, 89.

⁸ Bucaille, s. 29-31.

⁹ Bucaille, s. 19-20.

¹⁰ Şah Velîyullah ed-Dehlevî, *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsir*, (Arapçaya çeviren: Selman en-Nedvî), Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1987, s. 29.

bilinmektedir. Tevrat, bundan yaklaşık iki buçuk asır sonra Üzeyir'in gayretleriyle yeniden toplanmıştır¹.

Hiz. İsa ise İncil'i yazdırmamış veya yazdıramamıştır². Sonradan ortaya çıkan Yeni Ahit yazarları ise yazdıklarını bizzat işitmiş, yaşamış şahitler değildirler. Onlar, Hiz. İsa'nın hayatı ve sözleri hakkında, muhtelif Yahudi ve Hıristiyan cemaatlerinin anlattıklarını kayda geçirmişlerdir³. Hiz. İsa'ya verilen İncil, Yahudilerin ona inananlara vurdukları darbeler sonucu kaybolmuştur. Hıristiyanlar sadece hafızalarındaki bazı hikmetleri, meselleri ve tavsiyeleri koruyabilmişlerdir⁴. En iyimser tahmin ile 60-100 yılları arası şifahi nakiller toplanarak bu kitaplar oluşturulmuştur⁵. Yunanca İncil metinlerinin en eskisi, bilinebildiği kadarıyla M.S. 200 yıllarına aittir. Sadece Yuhanna İncili'nin küçük bir kısmının M.S. 125-160 yıllarına ait olduğu iddia edilmektedir. Bütün İncil'lerin yer aldığı en eski yazma ancak üçüncü yüzyıla kadar geri gider. Eski ve Yeni Ahit'i içine alan en eski Kitab-ı Mukaddes ise dördüncü yüzyıla aittir. Bununla birlikte en eski nüshalarla düzgün bir Yunanca Yeni Ahit edisyonu ortaya koymak mümkün değildir. Bundan dolayı eldeki İncil'ler son asırlarda müze, manastır ve kilise arşivlerinden hazırlanmıştır⁶. Hiz. İsa'nın sözleri ve anlattığı kıssalar, hatırlanabildiği kadarıyla sonradan mana olarak ve içleri müelliflerce doldurularak yazılmıştır⁷. Dolayısıyla mevcut İncil'ler, Hiz. İsa'ya indirilen kitabın kendisi değildir. Onun sözleri ve yaptıklarının kendisinden sonra bir araya getirilmesinden oluşan kitaplardır⁸.

Yeni Ahit'te yer alan Pavlus'un mektupları İncil'lerden önce yazıldığından, mevcut İncil'lerin yazarları da onun fikirlerinden etkilenmiştir. Hıristiyanlığa göre vahiy,

¹ Adam, s. 123. Tevrat'ın kaybolması hakkında Yahudi kaynaklarına ait bilgiler için bkz. Adam, s.117-126. Bunun yanında Kudüs Talmud'una göre Ahit sandığına konan ilk Tevrat, Süleyman Mabedinde saklanmıştır ve bugün hala saklandığı yerde durmaktadır (Adam, s. 124).

² Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, (trc. M. Sait Mutlu), DİB Yay., Ankara, 1991, s. 19.

³ Bucaille, s. 369. "Birçok kişi aramızda olup bitenlerin tarihçesini yazmaya girişti. Ben de bütün bu olayları ta başından beri özenle araştırmış biri olarak bunları sana sırasıyla yazmayı uygun gördüm" (Luka, 1:1-3) pasajı, bunu açıkça göstermektedir.

⁴ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 135.

⁵ Kuzgun, s. 198-199, 205; Bucaille, s. 85, 88-89, 115, 121. Fakat bu nüshalardan hiç birine ulaşamamıştır (Kuzgun, s. 205).

⁶ Mahmut Aydın, *Tarihsel İsa İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 90.

⁷ Aydın, *Tarihse İsa*, s. 92; Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 23.

⁸ Aydın, *Tarihsel İsa*, s. 93; Ziya Kazıcı, *Kur'an-ı Kerim ve Garp Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Bahar Yay., İst., 197, s. 13.

havariler, onların öğrencileri ve azizler vasıtasıyla İsa'dan sonra da devam etmektedir. Bu sayede tıpkı Üzeyr'in Tevrat'ı tekrar yazması gibi azizler de İncil'leri yazmışlardır. Zaten İncil'lerin insan mahsülü olduğu, isimlerinden de bellidir. İnsan tarafından yazılan bir kitabı, mukaddes kabul etmek kesinlikle doğru değildir¹. Hıristiyanların, ileri gelen din adamları vasıtasıyla vahyi devam ettirmelerinin sebeplerinden biri, İncil'lerin bu şekilde başkaları tarafından kaleme alınması problemini ortadan kaldırmak olmalıdır².

Bu sürecin sonucunda, aralarında pek çok farklılık bulunan İncil'ler yekünü ortaya çıkmıştır³. Bunlardan seçilen mevcut dört İncil'in, hem metinleri birbirinden farklıdır hem de aralarında bir çok çelişki vardır⁴. Aynı ilahtan ilham alan yazarlar tarafından yazılmadıkları anlaşılmaktadır⁵. Bu kitaplar, yazarlarının şahsi fikir ve tavırlarını yansıtmakta olup, Hz. İsa ve havarilerin dillerinden (Aramice) farklı olarak, Yunanca yazılmıştır⁶. Meşhur İznik Konsilinde resmen kabul edilenler dışında, elinde başka bir İncil bulunan bir milyonun üzerinde Hıristiyan öldürülmüştür⁷. Reddedilen İncil'lerden biri olan Thomas İncil'i, sebt (Cumartesi) gününe ve sünnete riayet ederken⁸, Hıristiyanlar, ikisini de değiştirmişlerdir. Bunların yanında Hz. İsa'nın kendi dili olan Aramice Yeni Ahit nüshası bulunmamakta ve Yunanca nüshalar esas alınmaktadır. Bu çevirinin yani dil değişikliğinin de kitabın tahrifinde çok önemli bir rolü vardır⁹. Kısacası Hz. İsa'nın orjinal mesajını tespit etmek imkansız durumdadır¹⁰. Kitapları

¹ Kazıcı, *Kur'an-ı Kerim ve Garp Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 13.

² Kuzgun, s. 130 .

³ Kılıç, s. 278. Elllerinde altmış İncil vardı (Kazıcı, *a.g.e.*, s. 15-16).

⁴ Mesela, Petrus'a bir yerde göklerin egemenliğinin anahtarı verilirken (Matta, 16:17-19), bir yerde de şeytan diye hitap edilir (Matta, 16:23; Luka, 12:9). Mevcut İncil'lerdeki tenakuzlar için bkz. İbn Kayyim, s. 112-115; Kuzgun, s. 305-338; Abdullah Tercüman, *Hıristiyanlığa Reddiye*, (trc. Heyet Bedir Yay., İst., 1965, s. 84-103; Tanyu, I, 51-55. Mevcut Eski Ahit'te bkz. Tevrat'ta Hz. Musa sonrasında bahsedilmesi (Yasanın Tekrarı, 34:5-12). Allah'ı gören yaşamaz (Mısır'dan Çıkış, 33:20), Allah'ı gördü, sağ kaldı (Yaratılış, 32:30). "Ebedî Allah, Rab, dünyanın uçlarını yaratan, zayıflamaz ve yorulmaz (İşaya, 40:28), Allah yedinci gün istirahat etti (Yaratılış, 2:3; Mısır'dan Çıkış, 20:11; 31:17). Yehoyakin kral olduğu zaman on sekiz yaşında idi ve Yeruşalim'de üç ay krallık etti (2. Krallar, 24:8), Yehoyakin kral olduğu zaman sekiz yaşında idi ve Yeruşalim'de üç ay on gün krallık etti (2. Tarihler, 36:9). Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhâru'l-Hakk* adlı kitabı gibi reddiye türü eserlerde mevcut Tevrat ve İncil'lerdeki tenakuzlarla ilgili geniş malumat bulunmaktadır.

⁵ Rahmetullah el-Hindî, s. II, 358-366.

⁶ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, II, 99-100.

⁷ Muhammed Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, (trc. Kürşat Demirci), İnsan Yay., İst., 1997, s.110.

⁸ Demirci, s. 85.

⁹ Bu dil değişiminin, dinin değişmesine sebep olduğuna dair çarpıcı izah ve örnekler için bkz. Demirci, s. 89-94; Kazıcı, *Hıristiyanlık*, s. 19-24.

¹⁰ Eliade-Couliano, s. 118.

sağlam ve sahih olarak ellerinde bulunmadığından, Hıristiyanların arasında aynı ibadetlerde bile çok büyük farklılıklar bulunmaktadır¹. Ayrıca Kitab-ı Mukaddes'te müzik, dans, ilahi vs. vardır ve bunlar Hıristiyanlara göre kutsal kitaplarda olmalıdır². Sonuç olarak önceki ümmetler, ihtilafları kaldırmak üzere indirilen kitaplarını, aralarındaki ihtilafın kökleşip çoğalmasına vesile yapmışlardır³.

Yahudi ve Hıristiyanların kendilerine verilenlerin önemli bir bölümünü unuttuklarını bildiren ayet⁴ ile bunlara işaret edilmektedir. Kur'an, onların kitaplarını tahrif ettiklerini açıkça ifade etmektedir. Gerek kelimelerin yerlerini değiştirip manayı saptırmakla, gerek çarpık tevil ve yorumlarla olsun⁵ tahriften sakınmamışlardır. Onun için, asıl nüshalarının kaybolması, sonradan gelenler tarafından yeniden yazılmaları, mevcut halleriyle vahiy bakımından da sorgulanmaları, onlarla ilgili derin kuşku ve soru işaretlerinin kendi inananları tarafından bile dile getirilmesi, Eski ve Yeni Ahit tarihinin ortak özellikleri olarak öne çıkmaktadır. Bunların yanında, bazı peygamberlere gönderildiği bilinen suhurların da önceki ümmetler tarafından muhafaza edilemediği bilinen bir gerçektir.

1.4.3.2. Ümmet-i Muhammed'in Kitabını Muhafaza Etmesi

Kur'an ise orjinelliğini aynen koruyarak günümüze kadar ulaşan yegane ilahi kitaptır. Çünkü o, Allah tarafından koruma altına alınmıştır. “Hiç şüphe yok ki o zikri, (Kur'an'ı) Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biz'iz” (Hicr, 15/9). Bu ayetteki zikr kelimesinden maksat Kur'an'dır⁶. Yüce Allah onu her çeşit değişikliklere ve bozulmalara karşı koruma altına almıştır⁷. O, tahrif, ziyade ve noksanlıktan korunmuştur⁸.

Kur'an'ın korunacağını bildiren ayette, onun içine herhangi bir ifadenin karışmasının veya ondan bir şeyler çıkarılmasının ya da hükümlerinde, hadlerinde, farzlarında bir

¹ Mesela bkz. Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet, Ayışığı* kitapları, İst., 2003, s. 60.

² Wickweire, 137.

³ Beydâvî, I, 496-497; Âlûsî, II, 101-102; Şevkânî, I, 213; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-beyân*, Dersaadet, y.y., 1331 h., I, 329. Yeni Ahit'teki çelişkiler için bkz. Kesler, s. 228-230.

⁴ Mâide, 5/13-14. Bkz. Zemahşerî, I, 650.

⁵ Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, İnsan Yay., İst., 1996, s. 41. Krş. Elmalılı, II, 567.

⁶ Taberî, VIII, 11; Râzî, VII, 123; Kurtubî, X, 5; Elmalılı, V, 193. Ancak Ferrâ ve İbnü'l-Enbârî'ye göre bu zamir, Kur'an'ın indirildiği Hz. Peygambere racidir. Bkz. Râzî, VII, 123; Elmalılı, V, 193.

⁷ İbn Kesîr, II, 567.

⁸ Râzî, VII, 123; Şevkânî, III, 122.

eksiklik meydana gelmesine Allah tarafından müsaade edilmeyeceği bildirilmektedir. Mana ve lafız bakımından muciz bir kelimeler olan Kur'an'da yapılacak en küçük bir değişiklik hemen dikkatleri çeker¹. Kur'an'ın ilk şekliyle muhafaza edilmesi mucizelerin en büyüklerindedir². Allah, dinin bütün olarak korunması, ona yönelik her türlü saldırıların önlenmesi ve onun müdafaası için her türlü vesileyi yaratmıştır³. Kur'an'ın vahiy olarak nüzulünde ve sonrasında onun asli suretiyle korunmasını üzerine almıştır. Ümmetin Kur'an'ı ezberleme, toplama ve istinsah (çoğaltma) gayretlerinin hepsi Yüce Allah'ın bu koruma sebepleri cümlesindedir. Ümmetin muvaffakiyeti bu sayede olmuştur⁴. Kur'an'ı Hz. Peygambere geldiği şekliyle muhafaza ederek nesilden nesile aktarma görevi, Allah'ın inayeti ile bu ümmet tarafından gerçekleştirilmiştir.

Hiz. Peygamber kendisine gelen vahiy ashabına okumuş, vahiy katiplerine yazdırmış ve onun hangi sûreye konulacağını söylemiştir⁵. Kur'an'ın kaydedilmesine o kadar önem vermiştir ki, onunla karışmasını diye kendi sözlerinin yazılmasını dahi istememiştir⁶. Katipler de kontrol etmesi için yazdıklarını ona okumuştur. Sadece yazılanlar değil, Kur'an'dan ezberlenenler de Hiz. Peygambere arz edilmiştir⁷. Kur'an'ı Resulüllaha arzedendenler Hiz. Osman, Hiz. Ali, Zeyd b. Sabit, Übeyy b. Ka'b ve Ebû Derdâ'nın kendilerine ait mushafları olduğu bilinmektedir⁸. Hiz. Peygamber, vefat yılında iki kere olmak üzere, her yıl Ramazan ayında, Kur'an'ı Cebrail ile karşılıklı okumuş⁹, aynı metodu (mukabele) ashabına da öğretmiştir¹⁰. Böylece Kur'an, hem yazı hem hafıza ile

¹ Taberî, VIII, 11; Râzî, VII, 123.

² Râzî, VII, 123.

³ Şâtübî, II, 59.

⁴ Elmahlî, V, 193. Bkz. Muhammed Abdülazim ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'an*, Daru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, y.y., 1372 h., I, 239, 242; Bedrüddin Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Daru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, y.y., 1957, I, 238-240.

⁵ Zerkeşî, I, 241; Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Daru't-Türas, Kahire, ts., I, 164; Zerkânî, I, 239-240. Vahiy katiplerinin sayısı kırka kadar çıkmaktadır (İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 1993, s. 53).

⁶ Müslim, Zühd, 72; Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî, *Kitâbu'l-mesâhif*, (thk. Muhibbuddin Abdüssübhan Vaiz), Vizaretü'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'l-İslamiyye, Katar, 1995, I, 160.

⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 698, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 50, 52; Heysemî, I, 152, VIII, 257; Hiz. Peygamber henüz hayattayken Sahabeden Kur'an'ı ezberleyenler için bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, I, 199-203; Zerkânî, I, 242; Subhi Salih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an*, Dersaadet, İst., ts., s. 67.

⁸ Sicistânî, I, 280-288, 343-358; Zerkeşî, I, 242-243.

⁹ Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an, 7; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 98-99; İbn Mâce, Sıyâm, 58; Ahmed b. Hanbel, I, 362, II, 399. Hiz. Peygamber, vefat yılında önceki yıllardan farklı olarak on değil, yirmi gün itikafta kalmıştır (Buhârî, İ'tikâf, 17; İbn Mâce, Sıyâm, 58).

¹⁰ Aynî, I, 86.

çifte koruma altına alınmıştır¹. Bi'r-i Maune ve Yemame savaşlarında ayrı ayrı 70 hafız sahabinin şehit olması, Kur'an'ın sahabe tarafından hafızalarda nasıl korunduğunu çok iyi göstermektedir². Kur'an, itinalı bir şekilde ve kontrol altında yazıyla tespit, bir muallimin yanında öğrenim görme, ezberleme ve yıllık mukabele şeklinde dört ana tedbir ile muhafaza edilmiştir³. Kitabını bu şekilde muhafaza etmesi, Ümmet-i Muhammed'in en şerefli hususiyetlerindedir. Önceki ümmetler ise kitaplarını ancak yazılı metinden okurlar ve onları sadece yazarak muhafaza ederlerdi⁴.

Hız. Ebû Bekr döneminde Zeyd b. Sabit başkanlığında oluşturulan bir komisyon, Kur'an'ı mushaf haline getirmekle görevlendirilmişti. Bu komisyon ezberlerle yetinmemiş, yazılı nüshaları da toplamıştır. Böylece yapılan iş, delil ve belgeye dayandırılarak kesin bir sağlamlık oluşturulmuştur. Bunun yanında her ayetin, Hız. Peygamberden yazıldığına dair en az iki şahit tespit edilerek⁵ bütün şüphe ve fitne ihtimalleri ortadan kaldırılmıştır. Hız. Osman dönemine gelindiğinde, farklı kıraatlar nedeniyle çıkan ihtilaflar üzerine, ümmetin birliğini muhafaza etmek için mushaf çoğaltılmıştır⁶. Dört veya yedi nüsha olduğu söylenen bu mushaflar Mekke, Şam, Kûfe ve Basra gibi önemli merkezlere gönderilmiştir⁷. Daha sonraki tarihlerde de Kur'an'ın korunmasında büyük bir titizlik gösterilmiştir. Tabiin döneminde Cuma günleri mushaflar toplanıp, üstad karilerin okumasıyla müstensih hatalarının tashih edilmesi bir dini vecibe gibi gelenek haline getirilmiştir⁸.

Şüphesiz Kur'an'ın muhafazası, Allah'ın bir ihsanıdır (İsrâ, 17/87). Diğer ümmetlerden farklı olarak Ümmet-i Muhammed'in kitabının ilahî koruma altında olması, Allah'ın

¹ Subhi Salih, s. 341, Bucaille, s. 195; Abduh, *Tevhid Risalesi*, s. 185; Ulutürk, "Kur'an'ın Muhafazası ve Yakılması Hadisesi", *Yeni Ümit Dergisi*, sayı 6, yıl 1989, s. 47-48.

² Zerkânî, I, 238; Subhi Salih, 65, 74. Hatta sayıları beş yüze kadar çıkarılmaktadır (Zerkânî, I, 242).

³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 698-699.

⁴ Zerkânî, I, 235.

⁵ Sicistânî, I, 169, 179; Zerkeşî, I, 234; Zerkânî, I, 242-245; Suyûtî, *İtkân*, I, 167-168; Subhi Salih, s. 75-76; Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, s. 53-58.

⁶ Sicistânî, s. 204-217; Zerkeşî, I, 239; Suyûtî, *Dürr*, I, 169; Zerkânî, I, 248-250.

⁷ Bkz. Sicistânî, I, 241-242; Zerkeşî, I, 240; Suyûtî, *İtkân*, I, 172; Subhi Salih, s. 84; Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, s. 57.

⁸ Sicistânî, I, 510-513. Burada Kurtubî'nin naklettiği bir olayı nakletmek yerinde olacaktır. Halife Memun zamanında yazısı güzel olan bir Yahudi, denemek için Tevrat ve İncil'i eksik ve fazla nüshalarla yazıp rahatlıkla satmıştır. Fakat aynı işlemi Kur'an için yaptığında, Müslümanlar tarafından bu nüshaların yanlışlığı hemen fark edilmiş ve kimseye bunları satamamıştır. Böylece Kur'an'ın korunmuş olduğunu anlayarak hemen Müslüman olmuştur (Kurtubî, X, 5-6). Ayrıca Münih Üniversitesine bağlı bir Enstitü, dünyanın çeşitli bölgelerinden ve çok farklı tarihlerde yazılmış kırk iki bin Kur'an nüshası toplamış ve bunları karşılaştırmıştır. Hazırlanan raporda, aralarında kayda değer hiç bir fark görülemediği belirtilmiştir (Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, II, 161).

bu ümmete olan bir lütfudur. Kur'anın hafızalardan hafızalara nakledilmesi de Allah'ın bu ümmete lütfettiği çok şerefli bir hususiyettir¹. Önceki ilahi kitapların maruz kaldığı ve tahrif terimiyle ifade edilen eksilme, değişme, bozulma, kaybolma gibi durumlar Kur'an için geçerli değildir. Çünkü o, “Öyle bir kitaptır ki batıl ona ne önünden, ne ardından gelemez” (Fussilet, 41/42). Kur'an gibi korunma başka hiçbir kitaba nasip olmamıştır. Tashif (kelimeyi yanlış yazma), tahrif (eksiltme, harflerin yerini değiştirme) veya bozulmanın olmadığı tek kitaptır. Yahudi ve Hıristiyanların asırlardır onu değiştirme ve bozma emelleri olduğu halde her yönüyle tahriften korunmuş olarak kalması, büyük bir mucizedir². Hz. Peygamberin ağzından çıktığı şekliyle onu muhafaza etmeyi bütün Müslümanlar kutsal bir vazife bilmişlerdir. Önceleri daha çok ezber yoluyla daha sonra hem ezber hem de yazı yoluyla onun asli şekliyle korunmasını sağlamışlardır³. İster yazarken, ister okurken onun bir harfi veya noktası değiştirilecek olursa, çocuklar bile bu yanlışlığı hemen fark edebilir⁴. Bu sebeplerle Ümmet-i Muhammed tarafından her devirde Kur'an hafızlığına özel bir önem verilmiştir.

Ancak İslam ümmetinin, Abdullah b. Abbas'ın kitabı muhafaza hususundaki şu önemli uyarısını hatırdan çıkarmaması gerekir: “Ey Müslümanlar! Resulüllaha indirilmiş olan Kur'an, en son kitap olarak taptaze elinizde bulunuyorken ve siz de onu tam bir güven ve iman ile okuyorken, gidip de Yahudilere şer'i meselelere ait nasıl soru sorarsınız? Üstelik Kur'an, ehl-i kitabın, Allah'ın kitabını (Tevrat'ı) tebdil ve tağyir ettiğini, kendi elleriyle kitap yazıp az bir bedelle satabilmek için “Bu Allah katındandır” diye yalan söylediğini haber vermiştir. Bilin ki, size gelen ilim, sizi onlara bir şeyler sormaktan alıkoymaktadır! Hem, Allah'a yemin ederim ki, biz onların hiçbirinin Kur'an'a dair bize soru sorduğuna da şahit olmuş değiliz⁵.”

¹ Zerkânî, I, 235.

² Râzî, VII, 124.

³ *Kur'an Yolu*, III, 305. Ümmetin alimleri, Kur'an'ı asli şekliyle koruma mücadelesi yanında onunla ilgili şüpheler uyandırmak için çeşitli iftiralarda bulunan müsteşriklere karşı da ilmi cevaplar vermişlerdir.

⁴ Râzî, VII, 123; Şâtübî, II, 59; Elmalılı, V, 194. Bazı gruplarca, Hz. Peygamberin sözleri arasına uydurma sözler sokulmuştur. Alimler bu sözleri ayıklamak için onlarca sene uğraşmışlardır. Fakat Kur'an'a yeni bir harf ekleme ya da ondan bir şey çıkarma imkanı kesinlikle bulunamamıştır. Batılılar da ilerencilik, gelişmişlik, yenilik ve özgürlük adı altında, Müslümanları dinlerinden önemli ölçüde uzaklaştırmayı başardıkları halde, tüm koşullar lehlerine olmasına rağmen Kur'an'ın ayetlerinde en küçük bir değişiklik yapamamışlardır (Kutup, IV, 2128).

⁵ Buhârî, Şehâdât, 29, Tevhîd, 42.

Tevrat ve İncil ne kadar bozulmuş olursa olsun, doğal olarak içlerinde doğru kalan satırlar da olacaktır. Bundan dolayı onlarda Kur'an ile bazı benzeşmeler ve yakınlıklar görmenin herhangi bir sakıncası yoktur¹. Kur'an, müheymin vasfıyla Tevrat ve İncil'deki doğruları tespit etmenin tek ölçüsüdür. Onun önceki ilahi kitapları tasdik etmesi, mevcut Tevrat ve İncil'i doğruladığı, onların bugün de geçerli oldukları ve onlarla amel edenlerin kurtuluşa erecekleri anlamına gelmez. Çünkü önceki kitaplar, dönemlerini doldurmuş ve Kur'an ile yürürlükten kaldırılmışlardır². Kur'an'ın bahsettiği ve Müslümanların iman ettiği Tevrat ve İncil, Yahudi ve Hıristiyanların elindeki mevcut Kitab-ı Mukaddes'in tamamı değil, Allah tarafından Hz. Musa ve Hz. İsa'ya verilmiş olan kitapların kendileridir. Mevcut Kitab-ı Mukaddes'in vahiy olabilecek kısımları ise bunun dışındadır³.

Kur'an dili Arapça'nın, hem bir ibadet hem de Müslümanların ortak dili olması da onun korunmasını kolaylaştırmıştır⁴. Arapça olarak nazil olan Kur'an, bütün Müslüman milletler tarafından Arapça olarak muhafaza edilmiştir. Müslümanlar tarafından namazlarda devamlı okunması da güzelce korunmasını sağlamıştır. İslam ümmeti, Kur'an'ın bu korunmuşluğu sayesinde Yahudi ve Hıristiyanlar gibi dalalet ve sapmalardan korunmuş olmaktadır. Ümmette zamanla ortaya çıkan yanlışlar ve hatalar, bu sayede düzeltilebilmektedir.

Ümmet-i Muhammed, Kur'an'ı okuması, ezberlenmesi ve yazmasıyla ibadet etmektedir⁵. Artık yeni bir din göndermeyeceğini açıklayan ilahî irade, son din İslamın en önemli kaynağını koruma altına almıştır. Ayrıca yeni ve dinamik bir ümmeti inşa edecek iki önemli kuvvet⁶ olan Kur'an ve sünnetin muhafaza edilmeleri şarttır. İslam dini, Kur'an'ın bu korunmuşluğu sayesinde hiçbir değişikliğe uğratılamamıştır. Müslümanların tatbikatında bozulmalar olsa da, dinin kendisinin değişikliğe uğraması

¹ Demirci, s. 37.

² Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş Yay., İst., 1997, s. 154.

³ Esed, I, 89. Mevcut İncil'lerden hareketle Hz. İsa'ya verilmiş gerçek İncil hakkında sağlıklı bir fikir sahibi olmak mümkün değildir. Fakat onlarda Hz. İsa'nın öğretisinin bazı esaslarını görmek mümkündür. Mesela bkz. Matta, 23.

⁴ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, II, 161.

⁵ Kardâvî, s. 52.

⁶ Ali el-Hasenî en-Nedvî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, (trc. Mehmet Süslü), Kitabevi Yay., İst., 1999, s. 312.

mümkün değildir¹. İslam şairi İkbâl'in deyimiyle bu ümmet, "inna nehnu nezzelna"ya bağlı olduğu için son bulma korkusu yaşamayacaktır².

Müslümanlar arasında da tarihselci yaklaşımı ve gelişen vahiy anlayışını benimsemiş olan Yahudi ve Hıristiyan alimler³ ile paralel düşünen bazı kimseler ortaya çıkmıştır. Fakat ümmetin, kitabın aslına bağlılık prensibinden taviz vermemesi sayesinde bu fikirler kabul görmemiştir. Çünkü bu ümmetin inancına göre "Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tam kemalindedir. O'nun sözlerini değiştirebilecek yoktur" (En'âm, 6/115). Onun için Hıristiyan ve Yahudilerde görüldüğü gibi dinin aslına bir şeyler eklemek veya ondan bir şeyler çıkarmak, İslam ümmetinde mümkün ve sözkonusu değildir.

1.4.3.3. İsnad ve Ümmet-i Muhammed

Rivayet, bilgiyi nakletme fiili, isnad ise bilginin nakledilmesinde kullanılan metottur. Bir rivayetin güvenilirliği onun senedine bağlıdır. Bundan dolayı, rivayet silsilesini adlandırmak için "itimat edilir" anlamındaki "sened" tabiri kullanılmıştır. Ravilerin adlarını anarak, hadisi Resulüllaha ulaştırma usûlüne de isnad denilmektedir⁴. Ümmet-i Muhammed'e mahsus özelliklerden olan isnad, Kur'an'ın kesintisiz bir şekilde Hz. Peygamberden sonraki nesillere intikali ile ortaya çıkmıştır⁵.

Ümmet-i Muhammed İslam dininin temel kaynaklarının tamamını isnad metodu sayesinde korumuştur. Ümmet-i Muhammed'in dini kaynakları ise birbirine karışmış, bozulmuş ve kaybolmuştur⁶. Hz. Muhammed (s.a.v), ümmetinin geliştirdiği isnad metodu sayesinde, hayatı ve sünneti ayrıntılarıyla bilinen ve muhafaza edilen tek peygamber olmuştur. Ayrıca şer'i ilimlere gönül vermiş, onların inceliklerine vakıf alimler de bu ümmetten eksik olmamıştır. Böylece o ilim dalları da korunmuş ve

¹ Hodgson, I, 9.

² İkbâl, *Benlik ve Toplum (Esrar ve Rumuz)*, s. 140.

³ Adam, s.195-196, 199.

⁴ Ayhan Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri: Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad*, Ensar Neşriyat, İst., 2006, s. 22-23. Şu ayetler isnada delil gösterilmiştir: "Eğer bu iddianızda tutarlı iseniz, daha önce gelmiş bir kitap yahut hiç değilse bir bilgi kalıntısı varsa getirin görelim" (Ahkâf, 46/4). "Ey iman edenler, herhangi bir fasık size bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin, doğruluğunu araştırın" (Hucurât, 49/6).

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, (nşr. M. Said Hatiboğlu), DİB Yay., Ankara, 1991, s. 40; Abdülhay b. Abdülkebir el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât*, (haz. İhsan Abbas), Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 1982, I, 80-81; Abdulfettâh Ebû Gudde, *el-İsnâd mine'd-dîn*, Mektebetu'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep, ts., s. 11; Kastallânî, II, 722; Suyûtî, *Hasâis*, III, 218.

⁶ Kastallânî, II, 722.

yaşatılmıştır¹. Hadisat-ı diniyyeyi hiç değiştirmeksizin olduğu gibi nakletmek şerefi de beşer tarihinde yalnız Müslümanlara aittir². Bunların yanında hadis toplama ve ilim tahsili uğrunda yapılan yolculuklar da Muhammed ümmetine mahsus bir özellik olarak³ tarihteki yerini almıştır

Ümmet-i Muhammed, bu meziyet ve özellikleriyle kitabını ve onun bir nevi tatbikatı, tamamlayıcısı olan peygamberinin sözlü, fiili, takriri sünnetini, hatta siyerini, sened ve metinleriyle birlikte titizlikle koruyan yegane ümmet olmuştur.

1.4.4. Kitabının Peyderpey Vahyedilmesi

Kur'an Kadir gecesinde nazil olmaya başlamıştır. Ya da levh-i mahfuzdan birinci semaya bu gecede inmiştir. Bundan sonra vahiy süreci, peyder pey yaklaşık yirmi üç yıl devam etmiştir⁴.

Kur'an'ın bir defada değil de ceste ceste nazil olmasının pek çok hikmeti vardır. Bu sayede Müslümanlara ilahi hükümler sindirilerek öğretilmiştir. Onun ezberlenmesi, hakikatleri ve inceliklerinin anlaşılması kolaylaşmıştır⁵. Kur'an, parça parça nazil oluşunu ve bunun hikmetlerini şöyle ifade eder: *“Hem o vahyi, insanların zihinlerine sindire sindire okuman için (ayet ayet) ayırdık; ve onu peyderpey indirdik”* (İsrâ, 17/106). *“Düşünüp ibret almaları için, sözümüzü birbiri ardından getirdik”* (Kasas, 28/51). *“Ey Resulüm! Kur'an'ı sana parça parça biz indiriyoruz”* (İnsân, 76/23). *“(Kur'an) yeri ve yüce gökleri yaratan Allah tarafından peyderpey indirilmiştir”* (Tâ Hâ, 20/4). İnsanlar üzerindeki etkisi daha çok olsun diye müjdeleme ve uyarma sürekli devam etmiştir⁶.

Halbuki önceki peygamberlere kitapları peyderpey değil, bir defada inmiştir⁷. İnkârcıların Hz. Peygambere, “Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia ediyorsun. Oysa Tevrat, Zebur ve İncil'in toptan indirilmesi gibi Kur'an'ı toptan getirmeliydin” demeleri üzerine onlara, *“Biz vahiyle senin kalbini pekiştirmek için*

¹ Şâtübî, II, 59; Kardâvî, s. 265.

² Akseki, s. 171.

³ Hâşimî, s. 290. Hâşimî'ye göre diğer ümmetlerde ilim ile din yahut akıl ile nakil arasında hep bir mücadele görülmüştür (s. 293).

⁴ Suyûtî, *İtkân*, I, 116-117; Zerkânî, I, 44; Râzî, VII, 417.

⁵ Râzî, VII, 417.

⁶ Tencîmin (Kur'an'ın parça parça nazil olması) sebep ve hikmetleri hakkında bkz. Zerkânî, I, 46-55.

⁷ Suyûtî, *İtkân*, I, 151-152.

böyle ara ara indirdik ve onu parça parça okuduk” (Furkân, 25/32) ayetiyle cevap verilmiştir¹.

Kur’an’ın belirttiği gibi Tevrat, Hz. Musa’ya levhalar halinde topluca verilmiş ve bunlarda insanlara öğüt olmak üzere her şey tafsilatlı olarak yazılmıştır². Elvâh, üzerine yazı yazılan tahta ve benzeri her şey anlamında levha kelimesinin çoğuludur³. Müfessirler, Hz. Musa’ya vahyin bazı değerli taşlar veya tahta levhalar üzerine yazılı olarak geldiğini söylemişlerdir⁴. Eski Ahit’te ise levhaların taş olduğu yazılıdır⁵. Ayrıca Tevrat ve Zebur’un tomar halinde geldiğine işaret edilmektedir⁶. Bu levhaların sayısı, maddesi ve uzunlukları gibi hususlarda çeşitli nakillerde bulunulmuştur. Fakat Kur’an, yazılma işinin ve levhaların mahiyetinin nasıl olduğuna dair bilgi vermediğinden bu konuda delile dayanmadan bir şey söylememek gerekir⁷. Ancak ayetlerde, “levhaları attı” ve “levhaları aldı” (A’raf, 7/150, 154) denildiğine göre, bunların Hz. Musa’nın taşıyabileceği mahiyet ve miktarda olduğu söylenebilir⁸. Mukatil b. Süleyman, Tevrat’ın Hz. Musa’ya tıpkı yüzükteki nakış gibi levhalarda yazılı olarak verildiğini ifade eder⁹. İncil’in de aynı şekilde, Hz. İsa’ya toptan indirildiği belirtilmektedir¹⁰.

“Ona verdiğimiz levhalarda, insanlara öğüt olmak üzere her şeyi tafsilatlı olarak yazdık” (A’raf, 7/145) ayetindeki “ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ / her şeyi” ifadesi, iki şekilde anlaşılabilir. Bunlardan biri mev’iza (öğüt), diğeri hükümler hususunda bilinmesi gerekenleri açıklama (tafsil) dır. Dolayısıyla “her şeyi tafsilatlı olarak yazdık” ibaresi, Hz. Musa

¹ Râzî, VIII, 457; Kurtubî, XIII, 28. Bazılarına göre buradaki inkârcılardan maksat Yahudilerdir. Bkz. Kurtubî, XIII, 28.

² A’raf, 7/145. Levhalarla ilgili bkz. A’raf, 7/150, 154.

³ Cevherî, I, 402; Râğîb, s. 688; İbn Manzûr, II, 584.

⁴ Taberî, VI, 89-90; Zemahşerî, II, 149; Râzî, V, 360; Kurtubî, VII, 281; Suyûtî, *Dürr*, III, 550; Şevkânî, II, 244. İbn Kesîr ise sözkonusu levhaların maddesi hakkında söylenenlerin ehl-i kitaptan alındığını belirtir ve bu rivayetlere yer verilmesini şiddetle tenkit eder (II, 258).

⁵ “Rab Musa’ya, “Halkın öğrenmesi için üzerine yasalarla buyrukları yazacağım taş levhaları sana vereceğim” (Mısır’dan Çıkış, 24:12). “Levhaların ön ve arka yüzü de yazılıydı. Onları Tanrı yapmıştı, üzerlerindeki oyma yazılar O’nun yazısıydı” (Mısır’dan Çıkış, 32:15-16). “Rab Tanrı parmağıyla yazmış olduğu iki taş levhayı bana verdi...Kırk gün, kırk gece sonra Rab bana iki taş levhayı, antlaşma levhalarını verdi (Yasanın Tekrarı, 9:10-11). Ayrıca bu taş levhaların kırılması sonucu, Tevrat’ın tekrar yazıldığına dair bkz. Yasanın Tekrarı, 10:1-5; 4:13; 5:22; 9:10 17; 32:15.

⁶ “Bu Yasa (Tevrat) kitabımı alın” (Yasanın Tekrarı, 31:26). “Kutsal yazı tomarında benim için yazılmıştır” (Mezmurlar, 40:7). “Uçan bir tomar görüyorum” (Zekeriya, 5:1-3). Ayrıca Tevrat’ın toptan indirildiğine dair Yahudi kaynaklarındaki bilgiler için bkz. Adam, s. 81-83.

⁷ Râzî, VI, 360.

⁸ Ali Sayı, *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*, İz Yay., İst., 1992, s. 207.

⁹ Kurtubî, VII, 281.

¹⁰ Râzî, VIII, 457; Kurtubî, XIII, 28; İbn Kesîr, III, 330.

kavmine emredilen ahkâm ve verilen nasihatlerle ilgili her şeyin yazılması şeklinde tefsir edilmiştir¹. Onlara ahkâmıla ilgili her şeyin ayrıntısıyla yazılması ibaresine dayanarak, İsrailoğullarının şeriatında ictehad ilkesinin olmadığı ve ictehadın Ümmet-i Muhammed'e mahsus olduğu belirtilmiştir².

Ehl-i kitap, önceki ümmetlerin kitapları bir seferde nazil olduğu için Hz. Peygamberin gökten bir kitap getirmesini istemiştir (Nisâ, 4/153). Ayrıca “*Musa’ya verilen kitabın benzeri ona da verilse ya!*” diyorlar. Oysa daha önce Musa’ya verilen vahyi de inkâr etmemişler miydi?” (Kasas, 28/48) ayeti de önceki ümmetlerin, kitapların bir seferde indirildiğine inandıklarını göstermektedir. Onlardan bu bilgiyi almış olan müşrikler de aynı şekilde, “*Bu Kur’an ona toptan, bir defada indirilmeli değil miydi?*” (Furkân, 25/32) demişlerdir. Kur’an bu bahaneyle şöyle cevap vermektedir: “*Eğer sana kağıda yazılı olarak bir kitap indirmiş olsaydık, kendileri de elleriyle onu tutmuş bulunsalardı, kâfirliklerinde inat eder, yine de: ‘Bu besbelli bir büyüden başka bir şey değil!’ derlerdi*” (En’âm, 6/7).

Ayrıca, ayetlerde Kur’an’ın indirilişi genelde çokluk ifade eden “tenzîl”, Tevrat ve İncil’in indirilişi ise “inzâl” ile ifade edilmiştir. Tevrat ve İncil bir seferde indirildiğinden, bu kitaplar hakkında özellikle inzal kelimesi kullanılmıştır. Kur’an’ı, bir defada indirilen diğer kitaplardan ayırmak için çoğunlukla tenzîl lafzı kullanılmıştır³. Bundan dolayı ona “Tenzil” adı da verilmiştir. Kur’an’ın bu parça parça inişi, ümmetin birçok problemi çözümede faydalanacağı tedrici metoda kaynaklık etmektedir. Bu da son ümmete verilen hususiyetlerden biridir.

1.4.5. Kitabının İlahi Kitapları Murakabe ve Tasdik Etmesi

Kur’an, müheymin yani ilahi kitapları tasdik edici, denetleyici, koruyucu bir kitaptır. “*Sana da, daha önceki kitapları, hem tasdik edici (musaddık), hem de onları denetleyi-*

¹ Taberî, VI, 77; İbn Atiyye, VI, 74; Râzî, V, 360; Kurtubî, VII, 281; İbn Kesîr, II, 256; Şevkânî, II, 244. Gerçekten de mevcut Tevrat’ta ahkâmıla ilgili oldukça fazla ayrıntılı hüküm vardır.

² Kurtubî, VII, 281.

³ Zemahşerî, I, 127, 364; Râzî, I, 348; Şevkânî, I, 312. Tenzil, kesret yani çokluk ifade eder. bundan dolayı Kur’an için çoğunlukla tenzil kullanılması, onun parça parça, peyderpey inmesini ifade etmektedir. Bir defada indirilmeleri nedeniyle, Tevrat ve İncil için inzal kelimesi kullanılır (Râzî, III, 130).

ci (müheymin) olarak bu kitabı, gerçeğin ta kendisi olarak indirdik¹. “Müheymin” şahitlik eden, denetleyen, murakabe eden, koruyan, barındıran, destekleyen, güvenilen, hakim anlamlarına gelmektedir². Bir şeyi koruyup, onu denetimi altında bulundurana “müheymin” denir. Kur’an, önceki ilahi kitapları doğrulayan, muhafaza eden, denetleyen, hak olduklarına şahitlik eden bir kitap olarak vasıflandırılmıştır. Müheymin ifadesinin izahı sadedinde zikredilen farklı görüşlerin hepsi bu manayı ifade etmektedir³.

Kur’an, daha önceki semavî kitapların aslının Allah’tan olduğunu tasdik ve teyid etmek; onlar hakkında müheymin (gözetici) olmak için gönderilmiştir. Onlardaki hakikatlere sahip olduğu gibi, Allah’ın dilediği ilaveleri de ihtiva etmektedir. Kur’an onların yerini tuttuğu halde onlar Kur’an’ın yerini tutamazlar. Önceki kitaplar, Allah tarafından kıyamete kadar hüccet olarak kalmasını dilenen⁴ Kur’an’a uydukları nisbette doğrudurlar.

Geçmiş öğretileri cem eden bir kitap olan Kur’an⁵, önceki kitaplar hakkında tasdikine başvurulacak tek mercidir. “*Sana kitabı, gerçeğin ta kendisi ve daha önce indirilen kitapları tasdik edici olarak indiren O’dur. Bundan önce de, insanlara doğru yolu göstermek için Tevrat ve İncil’i indirmişti⁶.*” Kur’an’da Hz. Musa ve Hz. İsa’nın peygamber, Tevrat ve İncil’in hak kitap oldukları bildirilmiştir. O halde ona iman, Tevrat ve İncil’e iman gerektirmekte, kuvvetlendirmektedir. Kur’an’ı inkâr ise Tevrat ve İncil’i inkâr anlamına gelmektedir⁷.

Kur’an, her kitabın esasını ihtiva eden ve dinlerin, ahvalin değişmesiyle değişebilecek ayrıntılarını toplayan hak kitap olduğundan⁸, onun şهادeti olmadan önceki

¹ Mâide, 5/48. Kurtubî’ye göre bu ayet, Ümmet-i Muhammed’e Kur’an’ı okuduğunda diğer ümmetlere kitaplarını okuma karşılığı verilen sevap ve faziletten daha fazlasının verildiğine, bunun da Allah’ın onlara bir lütfu olduğuna işaret etmektedir (VI, 210; I, 109-110).

² İbn Manzûr, XIII, 436-437; Râzî, IV, 371-372; Beydâvî, II, 331; Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Tefsiru’n-Nesefî*, Daru’l-Kütübi’l-Arabiyye, Beyrut, 1988, I, 286; Kurtubî, VI, 210; Burhanuddin Ebu’l-Hasan el-Bikâfî, *Nazmu’d-dürer fi tenasübi’l-ayâti ve’s-süver*, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1970, VI, 180; Elmalılı, III, 254.

³ Taberî, IV, 363.

⁴ Draz, *En Mühim Mesaj Kur’an*, (trc. Suat Yıldırım), Işık Yay., İzmir, 1994, s. 5.

⁵ Tabatabâi, II, 130.

⁶ Âl-i İmrân, 3/3. Kur’an’ın önceki kitapları tasdikiyle ilgili diğer ayetler için bkz. Bakara, 2/41; En’âm, 6/92; Yûnus, 10/37; Yûsuf, 12/111; Fâtır, 35/31; Sâffât, 37/37.

⁷ Râzî, I, 483.

⁸ Elmalılı, III, 255.

peygamberlerin ve kitapların hak oldukları tasdik edilemez¹. Müheymin ve musaddık olması, aynı zamanda onun doğruluğuna delildir. Çünkü o, Allah katından olmasaydı diğer kitaplarla muvafık olmazdı². Kur'an, itikadi hususlar başta olmak üzere birçok esas ve hükümde önceki kitapları (aslî suretlerini) tasdik eder. Ayrıca onlarda yer alan Hz. Peygamberin risaletine dair haberler, Kur'an'ın inzaliyle açığa çıkmış, gerçekleşmiş olur ki, bu da onları tasdik etmesi demektir³.

Mevcut Tevrat ve İncil'deki bilgiler ancak Kur'an ile uyuşuyorsa, onun tarafından doğrulanıyorsa sahihtir. Çünkü Kur'an, onların öğretilerini korur. Allah kelamı olduklarına şahitlik yapar. İnsanların tahrifinden, kattıkları yanlış şeylerden ve batıl tevillerinden onları arındırır. Bu hususlarda başvurulacak yegane kaynaktır⁴. Mevcut Kitab-ı Mukaddes'te bulunan tevhid inancı ile bağdaşmayacak pasajların bir kısmı üzerinde daha önce durulmuş ve bunların yanlışlıkları gösterilmişti. Bunların dışında, mesela, Hz. Lut'un, kavmi helak olmadan önce hanımını yanında götürdüğü ve geri bakması sonucu helak olduğunu söylenir⁵. Halbuki Kur'an, onun bilinçli olarak geri kaldığını haber vererek bu bilgiyi tashih eder (Hûd, 11/81; Tahrîm, 66/10). Mevcut Tevrat'a göre Yakup (a.s), gördüğü rüya yüzünden Hz. Yusuf'u azarlamıştır⁶. Kur'an'ın haber verdiğine göre Hz. Yakup bu rüyada derin işaretler görmüştür (Yûsuf, 12/5). Tevrat'a göre Hz. Yusuf hemen hapse atılır⁷. Kur'an'da onun haklı olduğuna işaret eden, gömleğinin arkadan yırtılması hadisesi anlatılır (Yûsuf, 12/26-34). Mevcut Tevrat'ta, mucizelere konu olan asanın Hz. Harun'a ait olduğu söylenirken⁸, Kur'an onun Hz. Musa'ya ait olduğunu açıkça belirtir (Tâ Hâ, 20/65-70). İncil'lerde Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğü yazıldığı halde, Kur'an bunun doğru olmadığını bildirir (Nisâ, 4/157).

Yahudiler, “*Kur'an, ellerindeki Tevrat'ı tasdik eden hak kitap olmasına rağmen, kendi kitaplarından başkasını inkâr ederler*” (Bakara, 2/91). Oysa cinler bile, “*Musa'dan sonra gönderilen, kendisinden önceki vahiyleri tasdik eden, gerçeğe ve dosdoğru yola götü-*

¹ Elmalılı, II, 295-299.

² Râzî, III, 130.

³ *Kur'an Yolu*, II, 349.

⁴ Elmalılı, III, 253-254; *Kur'an Yolu*, II, 229.

⁵ Yaratılış, 19:15-26.

⁶ Yaratılış, 37:10.

⁷ Yaratılış, 39:19-20.

⁸ Mısır'dan Çıkış, 7:9-10

ren bir kitap dinledik” (Ahkâf, 46/30) diyerek, Kur’an’ın önceki kitapları tasdik ettiğini ikrar etmişlerdir.

Ümmet-i Muhammed de önceki ilahi hakikatleri ihtiva eden, onların şahidi ve kontrolörü olan kitabı sayesinde, bütün ümmetler için müheymin ve musaddık vasfına sahip bir ümmet konumundadır. Geçmişte, sahip olduğu bu vasıflarla, inanç, güven ve cesaret ile hareket ettiği gibi gelecekte de böyle olmaya devam etmelidir.

1.5. Peygamber İnanıcı

İman edenleri Allah’ın rahmetiyle müjdelemeleri, inkâr edenleri de kendilerini bekleyen tehlikeleri haber verip, uyarmaları için¹, her ümmete bir peygamber gönderilmiştir². Allah tarafından gönderilen bu peygamberleri tasdik etmek imanın şartlarından biridir. Onlardan herhangi birini inkâr etmek veya biri hakkında yakışık almayacak şeyler söylemek küfürdür³. İnsanların faydalarına olan şeyleri çoğaltmaları ve uğrayacakları zararları defetmeleri için akıl tek başına yeterli değildir. Çünkü beşerin gücü, yararına olan şeylerin teferruatını kavramakta yetersizdir. İnsanların çoğu bunların yasalarını idrak etmekten acizdir⁴. Bundan dolayı enbiyayı tanımayanlar da Allah’ı bilemez ve dalalete düşerler⁵. Onun için peygamberlere ihtiyaç vardır. Buna inanmayıp peygamberleri inkâr edenler, hakikatten iyice uzaklaşarak sapıklığın en koyusuna dalmış olurlar (Nisâ, 4/136).

1.5.1. Önceki Ümmetlerin Peygamberler Arasında Ayırım Yapmaları

Geçmiş ümmetlere birçok peygamber gönderilmiştir (Zuhruf, 43/6). Kendilerine en çok peygamber gönderilen Yahudiler ile onlardan sonra gelen Hıristiyanlar, peygamberlere iman hususunda da dalalete düşmüşlerdir. Onlar, peygamberler arasında ayırım yaparak bazılarını inkâr ederler⁶. “*Resullerin bazısına iman ederiz, bazısını reddederiz*” derler ve böylece iman ile küfür arasında bir yol tutmak isterler, işte bunlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir” (Nisâ, 4/150-151).

¹ Kehf, 18/56. Ayrıca bkz. Tâ Hâ, 20/134; Kasâs, 28/47.

² Fâtır, 35/24. Ayrıca bkz. Ra’d, 13/7; Nahl, 16/36; Zuhruf, 43/6. Peygamberler, insanların “Bizi uyarın hiçbir peygamber gelmedi” şeklinde mazeret bildirmemeleri için gönderilmişlerdir. Bkz. Nisâ, 4/165; Mâide, 5/19.

³ Akseki, s. 251, 278, 352; Kılavuz, s. 135.

⁴ Âlûsî, VI, 18; Merâğî, II, 121.

⁵ Akseki, s. 68-69.

⁶ Taberî, IV, 8; İbn Atiyye, IV, 276; Kurtubî, VI, 5; İbn Kesîr, I, 585.

Yüce Allah, vaktiyle peygamberlerden, ellerinde bulunan kitabı tasdik edici bir peygamber geldiğinde, mutlaka ona inanıp yardımcı olacaklarına dair söz aldığı halde (Âl-i İmrân, 3/81), Yahudiler Hz. İsa ve Hz. Muhammed (s.a.v)'ın peygamberliklerini inkâr ederler. Halbuki Hz. Peygamber, başta Allah'a iman olmak üzere bütün iman esaslarını getirip öğrettiğinden, O'na inanmayanlar Allah'a da inanmamış olurlar¹. Hz. Muhammed (s.a.v)'ın peygamberliğini inkâr edenlerin iman ehli olduğu düşünülemez. Allah'a ve ahiret gününe iman edenlerin onu inkâr etmeleri mümkün değildir². Medine Yahudileri, o gelmeden önce düşmanlarına karşı zafer kazanmak için, “ahir zaman peygamberi hakkı için” diye dua ediyorlardı (Bakara, 2/89). Bu peygamberin gelmesiyle diğer milletleri mağlup edeceklerini, tekrar hakim konumda olacaklarını söylüyorlardı³. İsrailoğulları, Tevrat'ın verdiği haber gereği, son peygamberin geleceğinden şüphe etmeyip, onunla büyük fetihler yapacaklarına inandıkları halde, kıskançlık ve hased yüzünden, “Bu bizden (Yahudilerden) değil” diyerek inkâr yolunu tutmuşlardır⁴.

Hız. İbrahim'in, “*Ey Rabbimiz! Onların içinden öyle bir resul gönder ki; kendilerine senin ayetlerini okusun, onlara kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları tertemiz kılsın*” (Bakara, 2/129) duasında, Allah'tan gönderilmesini istediği peygamberin, Hz. İsmail soyundan gelen son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) olduğu da apaçık bellidir. Nitekim Peygamber Efendimiz, “Ben, babam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi ve annemin rüyasıyım” buyurmuştur⁵. Ümmet-i Muhammed, Hz. İbrahim'in bu duasına bir şükran olmak üzere, “Allahümme salli” ve “Allahümme bârik” dualarını okumaktadır. Böylece Hz. İbrahim'in zikri kıyamete kadar Ümmet-i Muhammed'in dilinde sürecektir. Allah, onun bu duasını kabul etmiş ve bu ümmet içinde ona güzel bir nam bırakarak, adını Muhammed (s.a.v)'ın ismine bitişirmiştir⁶.

Yahudiler, bu kadar açık hakikatlere rağmen, peygamberliğin kendi ırklarından birine verilmemesini çekemediklerinden (Bakara, 2/90) Hz. Peygamberi inkâr ettiler (Bakara,

¹ Taberî, I, 453-457; İbn Kesîr, I, 107; Âlûsî, I, 278-279.

² Âlûsî, I, 278-279; Elmalılı, I, 313.

³ Taberî, I, 578-579; İbn Atiyye, I, 390; Kurtubî, II, 27; İbn Kesîr, I, 129.

⁴ Ebû Hayyân, I, 468; Elmalılı, I, 347.

⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 127, 128, V, 262.

⁶ Râzî, II, 58; Elmalılı, I, 410-411. Ayrıca Hz. İbrahim, Yüce Allah'a, gelecek nesiller içinde kendisine iyi bir nam bırakması, hayırla anılması için dua etmişti (Şuarâ, 26/84).

2/89-90). Halbuki onu tıpkı evlatlarını tanıdıkları gibi tanımakta¹, vasıflarını Tevrat ve İncil’de yazılı olarak görmekteydiler (A’râf, 7/157). Bu hakikatleri bilen Yahudi alimleri de statülerini kaybetme korkusuna kapıldılar. Oysa kaybedecekleri sadece Allah’ın kitabını tahrif ederek aldıkları basit menfaatlerden başka bir şey değildi². Hıristiyanlar da Yahudiler gibi Hz. Peygambere iman etmezler³. Oysa Hz. İsa, onun peygamberliğini ümmetine müjdelemiştir (Sâf, 61/6).

Önceki ümmetlerin her birine, ileride şanlı bir peygamberin geleceği haber verilmiştir. Hepsinden gıyabında ona iman etmeleri istenmiştir. Her kitap ehli bunu kabul edip, Allah’a ahd ve misak vermiştir.⁴ 6. asırda, Yahudi ve Hıristiyanların son peygamberin geleceğini bekledikleri batılı araştırmacılar tarafından da kabul edilmektedir⁵. Hz. Peygamber, bütün semavi kitaplar ve peygamberler tarafından müjdelendiği⁶. Yahudi ve Hıristiyanlar, kutsal kitaplarında Hz. Muhammed (a.s.)’in geleceğini müjdeleyen bilgilere sahiptiler⁷. Bundan dolayı sonradan Müslüman olan Abdullah b. Selâm: “Ben Peygamberi oğlumu tanıdığımdan daha iyi tanırım. Ben Muhammed’in peygamber olduğundan şüphe edemem. Çocuğuma gelince, annesi ihanet etmiş olabilir” demiştir⁸. Yapılan onca tahrifata rağmen mevcut Kitab-ı Mukaddes’te buna

¹ Bakara, 2/146; En’âm, 6/20. Hz. Peygamberin önceki ümmetlere haber verildiğine dair bkz. Âl-i İmrân, 3/81; Şuarâ, 26/196; Saf, 61/6.

² Kurtubî, XVII, 267.

³ Ekrem Sarıçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002, s. 347.

⁴ Elmalılı, I, 419. Öte yandan diğer dinlerin kutsal kitaplarında da beşâir mahiyetinde açıklamalar bulunmaktadır. Zerdüşterin kutsal kitabı Zend-Avesta’da, “Saosyant” (alemlere rahmet) isimli bir kurtarıcının geleceği ve onun bütün insanlara rehberlik yapıp, onları ıslah edeceği, putları kıracağı haber verilmiştir. Hint kutsal kitaplarından Veda ve Puranalar’da, çölden “övülmüş” (Muhammed) adında bir bilgenin çıkacağı, arabasının semaya ulaşacağı (mirac), büyük zaferlerinden birini 300 kişiyle (Bedir Savaşı), birini de 10.000 kişiyle (Mekke’nin fethi) gerçekleştireceği bildirilmiştir. Kalnki Purana’da ise onun babasına “Allah’ın kulu” (Abdullah), annesine “güvenilir” (Âmine) denileceği; bir kum diyarında (çölde) dünyaya geleceği ve doğduğu şehrin kuzeyine sığınacağı (Mekke’den Medine’ye hicret) belirtilmektedir (Mehmet Aydın, “Beşâirü’n-Nübüvve”, *DİA*, V, 549-550).

⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 394.

⁶ Abdullah Tercüman, s. 104.

⁷ Mesela, “Kardeşlerin arasından senin gibi bir peygamber göndereceğim” (Yasanın Tekrarı, 18:15, 18). Buradaki kardeşlerden maksat, Hz. İshak’ın soyundan gelen İsrailoğullarının kardeşleri olan, Hz. İsmail soyundan gelen Araplardır. Hz. Peygamber, Hz. İsmail soyundan gelen tek peygamberdir. Bkz. Rahmetullah el-Hindî, IV, 1136, 1118; Şehristânî, s. 247, 253; Abdullah Tercüman, s. 105; Bikâf, VIII, 108.

⁸ Râzî, II, 110; Elmalılı, I, 440. Hz. Peygamber’in Tevrat’taki vasıfları şöyledir: “O, sert, katı ve çarşılarda bağırıp çağırarak çığırtkanlık yapan biri değildir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez. Affeder ve bağışlar. Allah, onun ruhunu, haktan sapmış bir milleti “lâ ilahe illallah” diyerek doğrultuncaya kadar almayacaktır. Bu sözle o, kör gözleri, sağır kulakları ve perdeli kalpleri açar.” Bkz. Buhârî, Büyû’, 50, Tefsîr, (Feth); Tirmizî, Birr, 69; Ahmed b. Hanbel, II, 174; İbn Sa’d, I, 360-363; Beyhakî, *Delâil*, I, 374-377; Ebû Nuaym, *Delâilu’n-nübüvve*, (thk. Muhammed Kalaci-Abdülber Abbas), Daru’n-Nefâis, Beyrut, 1986, I, 72.

dair bazı işaretler bulmak mümkündür. Tevrat'ta Fârân¹ (Hicaz) ve İncil'de Faraklit² (Ahmed) kelimeleri buna örnek olarak verilebilir³. Eski Ahit'te sık sık geçen İbranice Hamad, hımda kelimeleri, Ahmed demektir. Bunlardan başka da birçok işaret vardır⁴. Zebur'da da güneş durdukça Hz. peygamberin adının etrafa yazılacağı belirtilmektedir⁵.

Yahudiler seçilmiş millet olduklarına inandıklarından, peygamberlik makamının yalnız kendilerinden birine ait olduğunu savunurlar. Kur'an, onların bu düşüncelerinin yanlışlığını şöyle belirtir. “*Ehl-i kitap şunu bilsinler ki: Allah'ın lütfundan malik oldukları hiçbir şey, hiçbir kısım mevcut değildir. Bütün lütf ve inayet Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir*” (Hadîd, 57/29). Bundan dolayı kendilerinden değil de Hz. İsmail soyundan gelen bir peygamberi kabul etmediler⁶. Hz. İsa'yı da bu seçkin milletin diğer milletlere üstün olacağı günlerin yaklaştığını söylemediği için inkâr ettiler⁷. Hıristiyanlar da Petrus'un diliyle, kendilerini bu seçimin mirasçısı olarak görürler⁸. Pavlus da ‘cariyenin değil, hür kadının çocuklarıyız diyerek’ bu ayrımı yapar⁹.

¹ Yasanın Tekrarı, 33:2.

² Yuhanna, 14:16-17.

³ Önceki kutsal kitaplarda, Hz. Peygamberi müjdeleyen bilgilere beşâiru'n-nübüvve denilmektedir. Bu hususta Yahudi kutsal metinlerinde bkz. Yaratılış, 12:1-3; 17:20; 49:10; Yasanın Tekrarı, 18:17-18; 32/21; 33/2; Mezmurlar, 45:3-18; 149; Yeşaya, 21:13-16; 42/9-17; 60/1-7; 65/1-6; Yeremya, 28:9; Daniel, 2/31-45; 7/13-18; Habakkuk, 3/3; Malaki, 3/1; 4/5. Hıristiyan kutsal metinlerinden Matta, 3/2; 4/17; 6/10; 10/7; 13/31-32; 20/1-16; 21/33-34, 42-43; Luka, 9/2; 10/9; 12:40; Yuhanna, 1/12; 14/16-17, 25-26, 30; 15/26-27 16/7, 13-14. Kitab-ı Mukaddes'te, Hz. Peygamber ile ilgili müjdelere ve bunların açıklamaları hakkında geniş malumat için bkz. İbn Kayyım, s. 47-105; Rahmetullah el-Hindî, IV, 1116-1185; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 71-94; Beyhakî, *Delâil*, I, 373-383; Abdullah Tercüman, s. 104-111; Abdülehad Dâvud, s. 22-318; Aydın, Mehmet, “Faraklit”, *DİA*, XII, 165-166; Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, s. 83-130; Erdiç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, Değişim Yay., İst., 2002, s. 66-86; Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, II, 116-123; Muhittin Akgül, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber*, Işık Yay., İzmir, 2002, s. 51-62. Bilhassa Barnaba İncili'nde onun peygamberliğini müjdeleyen ve niteliklerini anlatan oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bkz. Osman Cilacı, “Barnaba İncili”, *DİA*, V, 76-81.

⁴ Abdülehad Dâvud, *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed*, (trc. Nusret Çam), Nil Yay., İzmir, 1990, s. 22, 24-25, 193; Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, SÜİF Yay., Konya, 1989, s. 216-229.

⁵ Abdullah Tercüman, s. 109.

⁶ İsrailoğulları, Hz. İbrahim'in Hz. İshak kolundan, Araplar ise Hz. İsmail kolundan gelir. Onlar, Hz. İsmail'in annesi Hacer'in cariye olması nedeniyle Araplara aşağı bir gözle bakarlar (Rahmetullah el-Hindî, IV, 1132). Hz. Peygambere inanmamalarının bir sebebi de bu gururlu tavırları olmalıdır.

⁷ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 46. Yahudi ırkçılığında, Firavun döneminde yaşadıkları aşırı ırkçı baskısının önemli tesiri vardır (Kılânî, s. 26).

⁸ 1. Petrus, 2:9. Bu düşünce, haçlı seferleri ve sömürgeciliğin en önemli desteğidir (Garaudy, s. 152).

⁹ Bkz. Galatyalılar, 4:31.

Hz. Peygambere iman etmeyenlerin varacakları yer cehennemdir. “*Kim Allah’a ve Resulüne inanmazsa bilsin ki, kâfirlere alevli ateşler hazırladık*”¹. Kur’an bunun için ehl-i kitabı Hz. Peygambere imana çağırır. “*Allah’a ve O’nun bütün sözlerine iman eden o ümmî nebiye, o resule inanın. Ona tabi olun ki doğru yolu bulasınız*” (A’râf, 7/158). Hz. Peygamber de “Bu ümmetten her kim -Yahudi olsun, Hıristiyan olsun- beni işitir, sonra da bana gönderilenlere inanmadan ölecek olursa mutlaka cehennem ehlinde olacaktır”² buyurmuştur. Bir başka hadisinde, kendisine tabi olmanın kurtuluş için şart olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Benim ve Allah’ın benimle gönderdiği İslamın konumu, bir topluluğa gelip şöyle diyen bir kişinin konumu gibidir: “Ey milletim! Ben (üzerinize gelmekte olan) bir düşman ordusunu gözlerimle gördüm. Ben sadece uyarıcıyım. Başınızın çaresine bakın!” Bir grup, onun bu sözlerine inanıp, dinleyerek; adetleri üzere akşamdan yola çıkıp, oradan ayrıldılar ve kendilerini kurtardılar. Fakat bir grup da onu yalancı sayıp yerlerinde kaldılar. Ordu baskın yaptı, onları kırıp geçirdi, köklerini kazıdı. İşte, bana itaat eden ve getirdiğime uyanlarla, isyan edip hak olarak getirdiğimi yalanlayanların durumu bundan ibarettir”³.

Bunun yanında Yahudilerin gelmesini bekledikleri mesih, peygamber olacağından, onlara göre nübüvvet sona ermemiş ve açılmaya hazır bir kapı gibi durmaktadır⁴. Azizler ve papalar vasıtasıyla vahyin devam ettiğine inanmaları sebebiyle, Hıristiyanların da açık ve net bir peygamberlik anlayışı yoktur⁵. Yahudi ve Hıristiyanların nübüvvet inancı sahih ve net olmadığı gibi onlar, bu makamın ne demek olduğunu anlayamamış ve peygamberlere karşı pek çok iftiralarda bulunabilmişlerdir.⁶ Mesela Mevcut Kitab-ı Mukaddes’te Hz. Nuh için yazmaya bile haya edilecek şeyler anlatılır⁷. Hz. Lut’un iki kızı da tohumunu korumak için babalarını ayartırlar⁸. Hz. İbrahim’in, mal mülk karşılığında hanımı Sara’yı Firavun’a verdiği söylenir⁹. Hz. Harun peygamber olduğu halde¹⁰, Yahudilerin taptığı altın buza-

¹ Fetih, 48/13. “*Kim Allah’a ve Elçisine isyan ederse, ona cehennem ateşi vardır, hem de ebedî kalmak üzere oraya girecektir*” (Cin, 72/23). Ayrıca bkz. (Tûr, 52/11).

² Müslim, İman, 240.

³ Buhârî, Rikâk, 26, İ’tisâm, 2; Müslim, Fedâil, 16.

⁴ Kutluay, s. 284, 287.

⁵ Kuzgun, s. 146.

⁶ Akseki, s. 278.

⁷ Yaratılış, 9:20-25.

⁸ Yaratılış, 19:30-38.

⁹ Yaratılış, 12:11-20.

¹⁰ Nisâ, 4/163; Tâ Hâ, 20/42; Kasâs, 28/34.

ğı heykelini onun yaptığı iddia edilir¹. Kur'an bunu yapanın Samirî olduğunu bildi-
rerek (Tâ Hâ, 20/85), onların iftiralarını yüzlerine vurur². Yahudiler Hz. Yusuf hakkında
da şüphe edip durmuşlardır. Onun peygamberliğini reddetmekle kalmayıp, Allah'ın
ondan sonra bir peygamber göndermeyeceğini söylediler (Mü'min, 40/34). Hz. Davut ve
Süleyman onlara göre peygamber değildir³. Davud (a.s), komutanı Uriya'yı savaşa
gönderip, karısını alan bir muhteris gibi gösterilir. Üstelik bu yaptığının Rabbin
önünde kötü bir şey olduğunu itiraf ettiği yazılır⁴. Hz. Süleyman'ın hükümlerliği
hakkında, şeytanların uydurdukları sözlere uyarlar (Bakara, 2/102). Onlara göre Hz.
Süleyman, Rabbin istemediği şekilde putperest kadınlar ile evlenmiş ve onların
tesiriyle puta tapan biri olmuştur. Çünkü yüreği, babası Davud gibi Rab ile bütün biri
değildi⁵. Hz. Süleyman'ın peygamber değil, sihirbaz olduğunu söylenir⁶. Yine onun
dilinden müstehcen şiirler nakletmekte bir sakınca görülmez⁷. Eyüb (a.s)'ın o kadar
sıkıntıyı, tanrı ile şeytanın bahse tutuşması nedeniyle çektiğini söylenir⁸. Hz. İsa'nın
çarmıha gerildiği yazılır⁹ ve o, haçtaki lanetli olarak nitelenir¹⁰. Hıristiyanlar, Danyal'ı
peygamber sayarken, Yahudiler onu peygamber kabul etmezler¹¹. Hıristiyanlar, Hz.
Adem'in işlediği günah nedeniyle bütün insanların "ilk günah"ı yüklendiğine inanırlar
(Bakara, 2/37). Halbuki Kur'an, Hz. Adem'in tevbe ettiğini ve affedildiğini haber verir¹².

Yahudiler insanların hakka tabi olmalarını engelleyen ve kendileri de hakkı kabul
etmeyen bir millettir. Bu, onların eskiden beri devam edip gelen huylarıdır. Bundan
dolayı peygamberlere düşmandırlar ve onların bazısını öldürmüşlerdir¹³.

¹ Mısır'dan Çıkış, 32:1-7. Harun'u Allah'ın gazabından Musa'nın duası kurtarır (Yasanın Tekrarı, 9:20).

² Hz. Harun onlara engel olmaya çalışmıştır (Tâ Hâ, 20/90). Bundan dolayı da neredeyse onu öldüreceklerdi (A'râf, 7/150).

³ Örs, s. 300.

⁴ 2. Samuel, 11:2-27.

⁵ 1. Krallar, 11:1-13. Kur'an bu çirkin iddiaları reddeder. Bkz. "Tuttular, Süleyman'ın hükümlerliği hakkında şeytanların uydurdukları sözlere tabi oldular" (Bakara, 2/102).

⁶ Bakara, 2/102. Geniş bilgi için bkz. Taberî, I, 624-636.

⁷ Ezgiler Ezgisi, 1:1-4.

⁸ Eyüb, 1:6-8. Yahudilerin peygamberlere iftiraları için bkz. Kesler, s. 195-198.

⁹ Matta, 27:38-66; Markos, 15:21-47; Luka, 23:33-49; Yuhanna, 19:17-30. Kur'an bunun doğru olmadığını şöyle haber verir: "Biz Allah'ın resulü Meryem oğlu Mesih İsa'yı katlettik!" demeleri yüzünden, onların başlarına belalar vererek cezalandırdık, kalplerini mühürledik. Oysa onlar İsa'yı öldüremediler, asamadılar da; öldürülen başkası idi, lakin kendilerine ona benzer gösterildi... Onu kesinlikle öldüremediler" (Nisâ, 4/157-158).

¹⁰ Galatyalılar, 3:14.

¹¹ Örs, s. 300.

¹² Bakara, 2/37. Eski Ahit'te günahın şahsiliği için bkz. Hezekiel, 18:20.

¹³ Muhammed Cemaeddin el-Kâsımî, *Tefsiru'l-Kâsımî (Mehâsinu't-te'vîl)*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1957, V, 1717.

Peygamberleri öldürmek, onların milli karakterlerindedir¹. Kur'an'ın, “*Demek size her ne zaman bir peygamber gelip de nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirirse kafa tutacak, onların kimine yalancı deyip kimini öldüreceksiniz*”² buyruğunda olduğu gibi Hz. Yahya, Hz. Zekeriya, Hz. Şa'ya'yı öldürmüşler ve Hz. İsa'yı da öldürmeye çalışmışlardır³. Yahudiler kendi peygamberlerine çeşitli istekler ve sorularla eziyet ettikleri gibi Hz. Peygamberi de benzeri sorularla deneyip, sıkıştırmaya çalışmışlardır. Düşmanlarıyla işbirliği yapmışlar, suikast⁴ ve zehirlemek suretiyle onu öldürmeye teşebbüs etmişlerdir⁵.

1.5.2. Ümmet-i Muhammed'in Peygamberlere Fark Gözetmeden İman Etmesi

İslam ümmetinin akidesine göre bütün enbiyaya icmalen ve Kur'an'da isimleri geçenlere de tafsilen iman etmek şarttır⁶. Müslümanlar için Hz. Peygambere iman, onun sayesinde bilinebilen ahirete, meleklerle ve kitaplara imandan önce gelmektedir.

Kur'an, bu ümmetin peygamberlere fark gözetmeden iman ettiğini şöyle belirtir: “*Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona iman etti, müminler de! Onlardan her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etti. 'O'nun resullerinden hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz' dediler ve eklediler: 'İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, affını dileriz, dönüşümüz sanadır'*” (Bakara, 2/285). Yüce Allah, bu sürenin başında ve sonunda (Bakara, 2/3-5 ve 285) Ümmet-i Muhammed'i methetmiştir. Müminler Allah'ın rubûbiyyetini tanımış ve O'na kulluklarını mükemmel olarak ifade etmişlerdir⁷. “İtaat ettik” demeleri, peygamberler arasında ayırım yapmamaları, onların hiçbirini inkâr etmemeleri ve peygamberlikleri konusunda farklı bir tutum içine girmemeleri demektir⁸. Eğer ehl-i kitap doğru yolda olmak istiyorsa, Müslümanlar gibi peygamberler arasında ayırım yapmadan onların hepsine ian etmelidir (Bakara, 2/137).

¹ Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, s. 52.

² Bakara, 2/87. Peygamberleri öldürdüklerine dair bkz. Bakara, 2/61, 91; Âl-i İmrân, 3/21; Mâide, 5/70. Peygamberleri öldürmeleri hakkında İncil'lerde bkz. Matta, 23:34-37; Luka, 11:50-51; 1. Selanikliler, 2:15.

³ Râzî, I, 603.

⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 581-582; Elmalılı, I, 311.

⁵ İbn Kesîr, I, 128; Beydâvî, I, 358; Kâsımî, V, 1717; Elmalılı, I, 345.

⁶ Akseki, s. 278.

⁷ Râzî, III, 113.

⁸ Elmalılı, I, 426.

Ancak Hz. Muhammed (s.a.v)’a ve diğer peygamberlere inanıp, aralarında ayırım yapmazlarsa hidayeti bulmuş olurlar¹.

Yüce Allah, kendisine ve resullerine iman edip, onlar arasında hiçbir ayırım yapmayanların mükâfatlarını ileride verecektir (Nisâ, 4/152). Bu ümmet, tıpkı ashab-ı kiramın yaptığı gibi Hz. Peygambere inanma, onu koruyup destekleme ve onun getirdiği nura (Kur’an’a) uyma, İslamı bütün saflığı ve berraklığı ile hayata yansıtıp, hayatı onun ışığı ile aydınlatma davasını her zaman sürdürmüştür². Peygamberlere iman hususunda Yahudi ve Hıristiyanlarda görülen sapkınlıkların hiçbirine bu ümmette rastlanmaz. Ümmet-i Muhammed, sadece kendi peygamberine değil, adı bilinen veya bilinmeyen bütün peygamberlere derin bir sevgi ve saygı besler.

1.5.3. Peygamberinin Son Peygamber Olması

İslam alimleri, tarih çağlarını üçe ayırmıştır. İlk devre, başlangıçtan Hz. Musa zamanına kadar³, ikinci devre Hz. Musa’dan sonra İslamın gelişine kadar geçen zamandır. Üçüncüsü ise İslamın gelişinden kıyamete kadar devam edecektir⁴. Süresi bilinmeyen bu devreye ahir zaman denmektedir⁵. Hadislere göre de ahir zaman, Hz. Peygamberin bi’setiyle başlamıştır⁶.

Yüce Allah hak dinini, ümmetlerin en hayırlısı olan Muhammed ümmetiyle sona erdirinceye kadar peşpeşe gelen şeriatlar ve resuller vasıtasıyla kuvvetlendirmiştir⁷. Hz. Muhammed (s.a.v)’ın gönderilmesiyle bu süreç sona ermiştir. O, “*Peygamberlerin (hâtemi) sonuncusudur*”⁸ ayetinde bildirildiği gibi peygamberler silsilesinin hâtimesi ve imamesidir. “Hâtem” kelimesi Asım kıraatinde üstün, diğer kıraatlerde ise esre ile (hâtim) okunur⁹. Hâtem yani mühür, bir şeyin tasdiki için son tarafa basıldığından, hem son, hem de tasdik; hâtim de sona erdiren veya mühürleyen demektir. Yani Hz.

¹ Kurtubî, II, 142.

² *Kur’an Yolu*, II, 476.

³ “Kurûn-i ûlâ” tabiri için bkz. Tâ Hâ, 20/51; Kasas, 28/43.

⁴ Elmalılı, VI, 190.

⁵ Günay Tümer, “Ahir Zaman”, *DİA*, I, 543.

⁶ Buhârî, Rikâk, 39 ; Müslim, Fiten, 132.

⁷ İbnü’l-Arabî, IV, 1654.

⁸ Ahzâb, 33/40. Âlûsî’ye göre burada nebi kelimesi resul kelimesine göre daha genel anlamdadır (XXII, 34). Bundan dolayı mürselîn denmemiş, nebiyyîn denmiştir. Kurtubî ve Âlûsî’ye göre şer’î örfte nebi, resulden daha geneldir (Kurtubî, VII, 298; Âlûsî, XVII, 173).

⁹ Ebu’l-Hayr Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kıraati’l-aşr*, el-Mektebetü’t-Ticariyye, Mısır, ts., II, 374.

Muhammed (s.a.v), hem son peygamberdir, hem de peygamberliği sona erdiren nebidir. O, peygamberler silsilesini hitama erdiren son peygamber ve bütün peygamberleri tasdik ve tevsik eden ilahi bir mühürdür¹.

Hz. Peygamber, son peygamber olduğunu ve kendisinden sonra yeni bir peygamber gelmeyeceğini şöyle ifade etmiştir: “Benimle önceki peygamberlerin durumu, bir adamın güzel bir ev yapıp onu süslemesine benzer. İnsanlar bu evi gezip beğendiler. “Keşke şu kerpiç de yerine konmuş olsaydı” dediler. İşte o kerpiç, benim. Ben, peygamberlerin sonuncusuyum².” “Benden sonra herhangi bir peygamber gelmeyecektir³.” “Benden sonra peygamber yoktur⁴.” “Ben, diğer peygamberlerden altı özellikle üstün kıldım. Bana veciz konuşma verildi, düşmanın kalbine korku salınmakla yardım olundum, ganimetler bana helal kılındı, yeryüzü bana temiz ve mescit kılındı, bütün mahluka peygamber gönderildim ve peygamberler benimle sona erdi⁵.”

Bu ümmetin kitabı da ilahi kitapların sonuncusudur. Önceleri suhuf olarak gelmeye başlayan mukaddes kitaplar, insanlığın itikadi, ameli, ictimai ve medeni bütün ihtiyaçlarını karşılayan Kur’an ile son bulmuştur⁶. Kur’an dışındaki bütün ilahî kitaplar, ebedî olarak mer’iyette kalmak üzere değil, muvakkat birer merci olarak gönderilmiştir⁷. Hz. Peygamberden başka hiçbir peygamber için “sonuncu” ifadesi kullanılmamıştır. Artık yeni bir kitap ve peygamberin gelmeyecek olması, son ümmetin en yüce ve en kıymetli kitap ve peygambere sahip olma şerefini göstermektedir.

Kur’an, dünya ve ahiret hayatıyla ilgili esasları, prensipleri, kuralları, tavsiyeleri, çözümleri, her zaman ve her yerde geçerli olacak şekilde insanların mutluluğuna sunmuştur. Hz. Peygamberin sünnetinden de bunları tamamlayıcı ve açıklayıcı olarak

¹ Râğıb, s. 206; Fîrûzâbâdî, II, 527; Elmalılı, VI, 321; Akseki, s. 333.

² Buhârî, Menâkıb, 16; Müslim, Fedâil, 22; Tirmizî, Edeb, 77, Menâkıb, 1, Emsâl, 2; Ahmed b. Hanbel, II, 257, 398, 412. Mevcut Kitab-ı Mukaddes’te bu durum şöyle ifade edilir: “Yapıcıların reddettiği taş, İşte köşenin baş taşı oldu. Rabbinin işidir bu, Gözümüzde harika bir iş!” (Zebur, 118:22-23; Matta, 21:42; Markos, 12:1-12; Luka, 20:9-19).

³ Buhârî, Meğâzî, 74; Müslim, Fedâil, 124, Fedâilu’s-Sahâbe, 30; Tirmizî, Menâkıb, 21.

⁴ Tirmizî, Rü’ya, 2; İbn Mâce, Rü’ya, 1; Ahmed b. Hanbel, V, 404. Aynı anlamda bkz. Dârimî, Rü’yâ,3.

⁵ Müslim, Mesâcid, 5; Tirmizî, Siyer, 5 ; Ahmed b. Hanbel, II, 411.

⁶ Akseki, s. 209.

⁷ Draz, *En Mühim Mesaj Kur’an*, s. 5.

faidalanılmaktadır. Dolayısıyla bundan sonra başka bir peygambere ihtiyaç kalmamıştır¹.

Medine Yahudileri kendi kitaplarındaki bilgilere dayanarak, putperestliği ortadan kaldıracak ve onları müşrikler karşısında üstün duruma getirecek son peygamberin gelmesini beklemekteydiler. Evs ve Hazrec kabilelerine karşı onunla yardım ister, dua ederlerdi². Düşmanlarına karşı zafer kazanmak amacıyla “Ahir zaman peygamberi hakkı için” diye dua ettikleri halde, tanıyıp bekledikleri o peygamber kendilerine gelince, eskiden beri gelen karakterlerini değiştiremeyerek onu inkâr ettiler (Bakara, 2/89). Sırf ırkçılık yaparak, kendi milletlerinden olmadığı için ona düşman oldular.

Mevcut İncil’lerde, “Bu kitabın peygamberlik sözlerini mühürleme”³ cümlesi Hıristiyanlar tarafından İncil’in son kitap olduğuna delil gösterilmektedir. Bu ve benzeri cümlelerin, aslında başka manalar ifade etmek için konulmuş veya sonradan eklenmiş olması mümkündür⁴. Ayrıca Hz. Musa, İsrailoğullarını ahir zamanda gelecek peygamberi tanımaya sevk ve teşvik etmiştir⁵. Hz. İsa da İsrailoğullarına son peygamberi müjdelemiştir (Saf, 61/6). Buna rağmen onlar, kendi dinlerinden sonra yeni bir dinin gelmesini kabul etmezler⁶.

Yeni bir peygamber gelmesi için önceki peygamberin mesajının tahrif olması ya da kaybolması gerekir. Yeni bir peygamber ile önceki peygamberlerin mesajlarında bazı ilave ve değişiklikler yapılabilir. Ya da bir peygamberin tebliği, belli bir ümmete mahsus ise diğerleri için de yeni bir peygamberin gelmesi gerekir. Fakat Hz. Peygamberden sonra bu sebeplerden hiç biri geçerli olmadığından⁷, artık başka bir

¹ Derveze, VII, 272.

² İbn Atiyye, I, 386-390.

³ Vahiy, 22:10.

⁴ Vahiy, 1:18’de İsa’nın ilk ve son olduğu, sonsuzluklar boyunca diri olduğu söylenir. Vahiy kitabının hemen başında belirtildiği üzere bu sözler, sonradan (aynı yerdeki kayda göre İsa’dan sonra 54-68 veya 81-96 yılları arası) İsa’yı gören Yuhanna’ya söylenmiş ve o da bu sözleri kaydetmiştir. Fakat asıl önemli olan, bu ifadelerin tevhid inancıyla bağdaştırılmasının mümkün olmamasıdır. Çünkü ilk ve son olan Allah’tır. Sonsuzluklar boyunca diri olan da O’dur. Bunlar, bir İslam peygamberi olan Hz. İsa’ya ait sözler olmasa gerekir.

⁵ Elmalılı, IV, 147, 150.

⁶ Şehristânî, I, 251. Hıristiyanlar da böyle inanır.

⁷ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, I, 136.

peygamber gelmeyecektir. Kur'an, sünnet ve ümmetin icma ile açıkça ortaya konan bu hususu kabul etmemek ve yeni bir peygamber geleceğini söylemek küfürdür¹.

Kendisinden sonra uyarıcı gelmeyeceğini bilen peygamber, ümmetine fazlasıyla şefkat ve ilgi gösterir. Onun hidayeti için elinden geleni yapar. Çünkü böyle bir peygamber, kendinden sonra evladına bakacak bir veli bulunmadığının bilincinde olan bir baba gibidir. Ümmeti üzerine daha fazla titrer, daha fazla hidayete erdirmeye uğraşır ve onlara daha faydalı olur².

Bir peygamberin davetinin ulaştığı herkes onun ümmetidir. Ümmeti olmaları için peygamberin onların arasında yaşaması şart değildir. Önemli olan o peygamberin mesajının ve talimatının onlara ulaşması, aralarında biliniyor olmasıdır. Böylece peygamber hayattaymış gibi onları irşad etmeye devam eder. Kur'an ve sünnet, sağlam ve sahîh olarak bütün insanları irşad etmeye devam ettiğinden³, bütün insanlar Hz. Peygamberin ümmetidir; yeni bir peygambere ihtiyaç yoktur. Oysa önceki peygamberler için durum aynı değildir.

Nebiler silsilesi, insan kültür ve medeniyeti bir peygamberin öğretisinin dünyanın her yerine yayılabileceği ve orjinal haliyle korunabileceği bir duruma gelinceye kadar devam etmiştir. Kur'an ve sünneti olduğu gibi muhafaza edip, dünyaya yayabilecek bir ümmetin doğması üzerine de yeni bir peygamberin gönderilmesine gerek kalmamıştır. Böylece peygamberler halkası sona ermiştir⁴. Hz. Peygamberden günümüze kadar peygamberlik iddiasında bulunan sapık zihniyette insanlar olagelmıştır. Fakat bunların sonları devamlı surette hüsrana olmuştur ve olmaya da devam edecektir⁵.

Hiz. Peygamberin son peygamber ve Kur'an'ın son vahiy olması, bu ümmet tarafından her zaman özel bir imtiyaz sayılmıştır. Fakat bu durumun, ağır sorumlulukları da beraberinde getirdiği⁶ hatırdan çıkarılmamalıdır. Artık yeni bir peygamber gelmeyeceğine göre, nebiler nebisi son peygamberin ümmeti olma şerefine sahip olan bu ümmet, onun mesajını layıkıyla taşımak ve diğer milletlere aktarmak zorundadır.

¹ Âlûsî, XXII, 34; Bursevî, VII, 187-188. Müfessirler, Hiz. İsa'nın nüzulüyle ilgili haberlerin, Hiz. Peygamberin şeriatına tabi olacağından dolayı, bu durumla çelişmediğini belirtirler.

² Râzî, IX, 171; Bursevî, VII, 187.

³ Mevdûdî, IV, 497; Kutup, Muhammed, *Örnek İslam Toplumu*, s. 39.

⁴ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, I, 133.

⁵ Muhittin Akgül, *Kur'an'da Hiz. Muhammed (s.a.v)'in Özellikleri*, Işık yay., İzmir, 2004, s. 75.

⁶ Fazlur Rahman, s. 170.

1.5.4. Peygamberinin Evrensel Olması

“Bize hiçbir uyarıcı gelmedi” şeklinde mazeret öne sürmesinler diye (Nisâ, 4/165; Mâide, 5/19) her ümmete peygamber gönderilmiştir (Fâtır, 35/24; Ra’d, 13/7; Nahl, 16/36; Zuhruf, 43/6). İman edeni olmayan ile binlerce, milyonlarca inananı olan peygamberler arasında, risalet sahibi olmaları açısından fark yoktur. Ancak Kur’an’ın da bildirdiği gibi Allah Teâlâ, onların kimini kimine üstün kılmış, bazısına hitap etmiş, bazısını da derecelerle yükseltmiştir (Bakara, 2/253). Bu ümmetin peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)’a ise önceki peygamberlerde olmayan bir çok özellik bahşetmiştir. Bunlardan biri de kıyamete kadar bütün insanlığa gönderilmiş evrensel bir peygamber olmasıdır.

Önceki ümmetlerde insanların tabiiyetinin sınırlarını ve kültürlerini, kabile asabiyeti, coğrafi ve kavmi bağlar temeline dayalı bir sosyal yapı belirlemektedir¹. Yerelliğin hakim olduğu bu dönemlerde, peygamberlerin tebliğleri kendi kavimlerini aşarak evrensel boyuta ulaşmamıştır. Evrensel düzen ancak Hz. Peygamberden sonra oluşmuştur.

Kur’an’dan da anlaşılacağı üzere Hz. Nuh, Hud, Şuayb ve Musa (a.s) kendi kavimlerine gönderilmiş peygamberlerdir (Hûd, 11/25, 28, 50, 84; İbrâhîm, 14/5). “İçinde hidayet ve nur olan Tevrat’ı biz indirdik. Kendilerini Hakka teslim eden nebiler, Yahudilerle ilgili meselelerde onunla hükmederlerdi” (Mâide, 5/44) ayeti de Hz. Musa şeriatının yalnız İsrailoğullarına mahsus olduğuna ve evrensel bir geçerlilik iddiası taşımadığına işaret etmektedir². Adından da anlaşılacağı gibi Yahudilik, Yahudi milletine ait bir dindir³. Yahudilik, Yahudi varlığının esası kabul edilen millî bir din karakterindedir. Mensupları olan İsrailoğulları da bu din etrafında toplanan millî bir cemaattir⁴. Klasik anlayıştaki tüm Yahudiler için dinlerini başkalarına aktarma gibi bir gaye yoktur⁵. Öyle ki, diğer milletler sahip olmasın diye sözlü Tevrat uzun süre yazıya geçirilmemiştir⁶. Nübüvvet ve kitabın kendileriyle sınırlı olduğu inancı, Hind dinlerinde ve Zerdüşterde de vardır⁷.

¹ Kilânî, s. 46.

² İbn Âşûr, VI, 208; Hicâzî, VI, 60; Esed, I, 199.

³ Şelebî, s. 163. Bkz. “...Rabbin topluluğuna girmeyecek” (Yasanın Tekrarı, 23:36).

⁴ Kutluay, s. 116.

⁵ Demirci, s. 73; Adam, s. 195.

⁶ Adam, s.177.

⁷ Akseki, s. 276, 334.

Hız. İsa da İsrailoğullarına g6nderilmiş bir peygamberdir (Âl-i İmrân, 3/49; Saf, 61/6). Mevcut İncil'ler de bu duruma ř6yle işaret etmektedir. "Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına g6nderildim¹." "İsa on ikileri (havarileri) şu buyrukla halkın arasına g6nderdi: "6teki ulusların arasına girmeyin. Samiriyeliler'in kentlerine de uğramayın. Bunun yerine İsrail halkının yitik koyunlarına gidin²." Hız İsa da kendinden sonra gelecek olan Peygamber Efendimizi m6jdelemiştir (Sâf, 61/6).

6nceki 6mmetlerin dinleri, zaman bakımından da sınırlı oldukları için evrensel değildirler. İslamın gelişiyle b6t6n dinler geçerliliğini yitirmiş, b6t6n insanlar Hız. Peygambere tabi olmaya ađrılmıřtır³. Zaten evrensel olmadıklarından dolayı, onlar hakkında Musevilik ve İsevilik tanımlaması kullanılabilir. Fakat b6t6n insanlar Hız. Peygamberin (davet veya icabet) 6mmeti olduđundan⁴, İslam için Muhammedilik adı kullanılamaz. Aslında havariler de dini diğer milletlere tebliğ etme anlayışına sahip değildi. Hıristiyanlığı başka milletler arasında yayılması işini, Pavlus başlatmıştır. Fakat bunu gerçekleştirebilmek için de dini tamamen başka bir şekle sokmuřtur⁵. Sonradan yayılmış olmakla birlikte mevcut Hıristiyanlığın, insanlığın (sosyal, hukuk vs.) ihtiyaçlarını karşılayacak evrensel bir mesajı sahip olmadığı da belirtilmelidir.

Bu 6mmetin peygamberi olan Hız. Muhammed (s.a.v) ise risaletinin evrensel olduğu açıkça belirtilen tek peygamberdir. İslam dini de cihanş6mul olduğu bildirilen tek

¹ Matta, 15:21-27; Markos, 7:24-30.

² "6teki ulusların arasına girmeyin. Samiriyelilerin kentlerine de uğramayın..." (Matta, 10:5-6). Hız. İsa, İsrailoğullarına tebliğe bulunmuştur. Fakat sonraları Hıristiyanlığa evrensellik 6zelliği verilmiştir. Hıristiyanlığı diğer milletlere ve b6lgelere yayma işini Pavlus başlatmıştır (Elhade-Couliano, s. 120). Mevcut İncil'lerin son kısmında yer alan, "Gidin, b6t6n ulusları 6đrencilerim olarak yetiştirin; onları baba, oğul ve kutsal ruhun adıyla vaftiz edin" (Matta, 28:19; Luka, 24:36-53; Yuhanna, 20:19-23; Markos, 26:15-16) c6mlesi, buraya kadar verilen bilgilerle ve 6zellikle İsrail halkının yitik koyunları ifadesiyle çelişkilidir. 6stelik İncil'lere g6re Hız. İsa'ya nibet edilen bu s6z, çarmıha gerilip yeniden dirildikten sonraki d6nemde s6ylenmektedir. Hız. İsa'nın 6l6m6nden 6nceki d6nemde b6yle bir s6z6 olmadığı gibi İsrailoğullarına g6nderildiğini de açıkça s6ylemektedir. C6mleinin hemen arkasından teslis inancının gelmesi -teslisin Pavlus tarafından Hıristiyanlığa sokulduğu g6z 6n6nde bulundurulursa- bunun sonradan yapılmış ilave olduğunu g6stermektedir. Zaten son din İslamın gelmesi, 6nceki dinlerin zaman bakımından sınırlı olduklarını g6stermektedir (Abd6lehad Dâvud, *İncil ve Salib*, Mahmud Bey Matbaası, ist., 1913 s. 70; Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyyet*, s. 20). Yahudiler, ancak kendilerinin d6nyaya hakim olmalarıyla Yahova'nın h6k6mranlığının gerçekleşeceğini kabul ederler (Yıldırım, *a.g.e.*, s. 14).

³ İbn Hacer de Hız. Nuh'un risaletinin evrensel olma ihtimalinin, Hız. Peygamberin risaletinin evrenselliği ile çelişmediğini s6yler. 6nk6 Hız. Peygamberin risaleti, zamanla sınırlı olmayıp, geçmişi kapsadığı gibi kıyamete kadar devam edecek olmasıyla da evrenseldir. Bu 6zellik Hız. Nuh için geçerli değildir. Bkz. İbn Hacer, I, 520-521.

⁴ *Kur'an Yolu*, I, 381.

⁵ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 57; Mevd6d6, *Tevhid M6cadelesi*, II, 89-90.

dindir¹. “*De ki: ‘Ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilen peygamberim’*” (A’râf, 7/158). Bu ayet ile alemlere rahmet olan son peygambere, bütün insanlığa gönderildiğini ilan etmesi emredilmektedir. Yahudilerin, onun Araplara gönderilmiş bir peygamber olduğu ve diğer milletlere gönderilmediği iddialarını reddetmektedir. Onların bu tutumları Allah’ın kelamını tahrif ve tekzip etmekten ibaret bir zulüm ve eskiden beri huy edindikleri haksızlıklardan başka bir şey değildir². Aslında onun daveti, hicretten önce Mekke döneminde bile evrenseldi³. Aynı zamanda o, sadece insanların değil, cinlerin peygamberi olarak da (Furkân, 25/1; Ahkâf, 46/31; Cin, 72/1-14) evrensel bir peygamberdir.

Peygamberler özde aynı tezahürleri farklı mesajlarıyla, zamanın ihtiyaçlarını esas almışlardır. Son peygamber ise, aynı görevi evrensel boyutta yerine getirmek ve ıslah işini kemale erdirmek için gönderilmiştir⁴. Önceki peygamberler kendi kavimlerine ve çağdaşlarına tebliğ ile görevli olduklarından, onların tebligatı ister istemez toplumların ve çağdaşlarının düşünsel şartlarıyla sınırlıdır⁵. Fakat Yüce Allah, Hz. Peygamberin risaletini kalıcılık, genellik ve her zaman ve mekana elverişlilik ile öncekilerden farklı kılmıştır⁶.

Kur’an-ı Kerim birçok ayette Hz. Peygamberin kıyamete kadar bütün insanlığa gönderilmiş bir resul olduğu vurgulamaktadır. “*Ey Resulüm! Biz seni bütün insanlığa (kâffeten li’n-nâs) rahmetimizin müjdecisi, azabımızın uyarıcısı olarak gönderdik⁷.*” “*Bu Peygamber, henüz kendilerine katılmamış bulunan diğer insanlara da gönderilmiştir*” (Cum’a, 62/3). “*Şu Kur’an bana sizi ve kendisine ulaşan herkesi uyarman için vahyolundu*” (En’âm, 6/19). “*İşte bu (Kur’an), hem Anakenti (Mekke) hem de bütün çevresindekileri uyarman için indirdiğimiz ve daha önceki kitapları doğrulayıcı mubarek bir kitaptır⁸.*” Hz. Peygamber de “Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilmiştir. Ben ise kırmızılara (Acemlere) ve siyahlara (Araplara) da gönderildim”

¹ Taberî, VI, 116, XII, 117; İbn Atiyye, VI, 108, XII, 189-190; Şevkânî, II, 254-255, IV, 327-328.

² Râzî, V, 383; Elmalılı, 150-151. Yahudiler, Hz. Peygamberin sadece Araplara gönderildiğini söylerler (Taberî, I, 365; Râzî, V, 65; Akseki, s. 335).

³ Watt, *Hz. Muhammed’in Mekke’si*, s. 131. İlgili ayetlerin nüzul sırası şöyledir: Enbiyâ, 21/107; Furkân, 25/1; Sebe, 34/28; A’râf, 7/158; Nisâ, 4/79.

⁴ İbn Âşûr, II, 301.

⁵ Esed, II, 572.

⁶ Kardâvî, s. 241.

⁷ Sebe, 34/28. “*Ey Resulüm, Biz seni bütün insanlar için sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik!*” (Enbiyâ, 21/107).

⁸ En’âm, 6/92. Ayrıca bkz. Şûrâ, 42/7.

hadisinde¹, önceki her peygamberin sadece kendi kavmine, kendisinin ise bütün insanlara gönderildiğini belirtmiştir. Fakat İbn Atiyye, tevhidin evrensel bir ilke olduğunu, dolayısıyla peygamberlerin tevhid inancını tebliğ ederken sadece kendi kavimlerini gözetmediklerini; uzun bir hayat yaşayan Nuh (a.s)’ın uzun yaşadığı için tebliğinin uzaklara ulaşmamasının mümkün olamayacağını ve tufan azabının dünyanın tamamını kaplayan bir cezalandırma olmasının, onun tüm insanlığa gönderilmesi sebebiyle olduğunu söyler. Ayrıca İbn Dakîk’in, bazı peygamberlerin ve onların ümmetlerinin, tevhid inancını yayma uğrunda şirk toplumlarıyla savaştıkları görüşünü delil olarak nakleder². Elbete tevhid akidesi ve diğer iman esasları her zaman evrenseldir. Ancak şeriatlar genel değildir. Sadece Hz. Muhammed (s.a.v)’ın şeriatı evrenseldir. Önceki peygamberler ve ümmetleri, tevhid inancını yaymak için şirk toplumlarıyla savaşlar yapmışlardır. Fakat onların şeriatleri İslam şeriatı gibi evrensel değildir. Ayrıca Hz. Nuh veya diğer peygamberlerin risaletinin zaman açısından da sınırlı olduğu³ ve burada sınırlananın evrensel iman esasları olmadığı unutulmamalıdır.

Nitekim Hz. Peygamber, Yahudi, Hıristiyan veya diğer bütün milletlerden, kendisinin getirdiklerine inanmayanların sonunun hüsrana olduğunu bildirmiştir⁴. Hz. Musa’nın yaşaması halinde, kendisine uymaktan başka bir şey yapmayacağını söylemiştir⁵. Çünkü Hz. Peygamber, hem iki kibleye doğru namaz kılarak “nebiyyu’l-kibleteyn” (iki kible peygamberi) olmuş, hem de Hz. İshak ve Hz. İsmail kanalıyla gelen hakikat-i İbrahimiyyeyi cem etmiş tek peygamberdir⁶. Mirac öncesi Mescid-i Aksa’da bütün peygamberlere imamlık yaparak da “imam-ı kül” olmuştur⁷. Ayrıca kıyamet gününün dehşetiyle insanların birbirlerine gireceklerini, Hz. Adem, Hz. İbrahim ve Hz. İsa’nın,

¹ Bkz. Buhârî, Teyemmüm, 1; Mesâcid, 23; Müslim, Mesâcid, 3; Nesâî, Gusl, 26.

² İbn Atiyye, VII, 285-286. Fakat tufanın genel değil, yerel olduğu belirtilmektedir (Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, I, 429; Ekrem Sarıçioğlu, “Kur’an ve Arkeoloji Işığında Hz. Nuh ve Tufan Olayına Yeni Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar*, cilt 9, sayı 4, yıl 1996, s. 197-203; Eyüp Ay, “İlahi Mesaj’ın Kadim Medeniyetlerdeki İzdüşümleri: Kur’an’ın Arkaplanına Arkeolojik Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar*, cilt 9, sayı 4, yıl 1996, s. 194-195).

³ İbn Hacer, I, 520-521. Hz. İsa’nın, ahir zamanda geri geleceğiyle ilgili rivayetler de bu evrenselliğin göstergesidir. Çünkü o da Hz. Peygamberin şeriatına tabi olacaktır. Bkz. Müslim, İman, 71.

⁴ Müslim, İman, 240.

⁵ Ahmed b. Hanbel, III, 338.

⁶ Kara, Necati, *Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, s. 104.

⁷ Bikâî, XI, 295; Âlûsî, XV, 12.

şefaata dileyenleri Hz. Muhammed (s.a.v)'a göndereceklerini bildiren hadis-i şerif,¹ onun geçmişi de kuşatan evrensel bir peygamber olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber, bu evrensel misyonu gereği, İslama davet için zamanın önemli merkezlerine elçiler ve mektuplar göndermiştir. Dihye b. Halife, Rum Kayseri Herakl'e; Abdullah b. Huzafe es-Sehmî, Sasani Kirsasına; Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Habeşistan Necaşisine; Hatib b. Ebi Belta, Mısır kralı Mukavkıs'a; Amr b. As es-Sehmî, Umman'a; Sulayt b. Amr, Yemame'deki Hevze b. Ali el-Hanefi'ye bu davet mektuplarını götürmüştür. Hz. Peygamber, ayrıca Bahreyn, Şam ve Yemen hükümdarlarına da davet elçileri göndermiştir². Bu davetlerden açıkça anlaşılacağı üzere bütün toplumlar İslamın evrensel davetinin muhataplarıdır.

Bu ümmetin kitabı Kur'an-ı Kerim de tüm insanlığa (nâs) gönderilmiştir (Nisâ, 4/170, 174; Yûnus, 10/2; İbrâhîm, 14/1). Hatta sadece insanlar değil, cinler de onun muhatabıdır. *"Bütün ins ve cinni uyarsın diye o has kuluna doğruyu eğriden ayıran Furkan'ı indirdi"* (Furkân, 25/1). O, alemlere öğüt ve uyarıdır (Yûsuf, 12/104; Kalem, 68/52; Furkân, 25/1; Sâd, 38/87). İnsanlara son ilahi mesaj olan Kur'an, kendinden sonra yeni bir kitap gelmeyeceği için evrensel bir çağrıdır. Hitabı insanların bir kısmına, bir ulusa veya bölgeye mahsus değildir³. Onun tüm insanlığa olan daveti, *"Ehl-i kitap ile kitap ehli olmayan ümmülere (müşriklere) de ki: 'Siz de teslim olup Müslüman olmaya var mısınız?' Eğer hakka teslim olup İslama girerlerse doğru yolu bulmuş olurlar"* (Âl-i İmran, 3/20) ayetinde vücut bulmaktadır. Bu ayet, Hz. Peygamberin tebliğinin tüm insanlığa hitap eden evrensel bir davet olduğunu göstermektedir. Çünkü bu ayetteki tasnifin dışında kalan bir insan topluluğu yoktur. Sonuç olarak da *"Kim İslamdan başka bir din ararsa, bilsin ki bu din asla ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette ziyan edenlerden olacaktır"* (Âl-i İmrân, 3/85).

Kur'an'dan önce her ümmete ayrı ayrı şariatlar verilmiştir (Mâide, 5/48). Kur'an ile bütün hidayet yolları birleşmiş ve bütün zamanların ve milletlerin ihtiyaçları giderilmiştir⁴. Kur'an'ın bu evrenselliği üç özellikten kaynaklanmaktadır. Birincisi,

¹ Buhârî, Tevhid, 36, Rikâk, 51; Müslim, İman, 322, 325.

² İbn Sa'd, I, 258-290; İbn Hişâm, II, 606-607; Müslim, Cihâd, 75. Müslim'deki rivayette, bu Necaşi'nin, Hz. Peygamberin gıyabi cenaze namazını kıldığı Necaşi olmadığı belirtilir. Davet mektupları hakkında geniş bilgi için bkz. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 308-372.

³ Kutup, III, 1379.

⁴ Yıldırım, *Meal*, s. 115.

soy-sop, ırk veya kültürel çevre ayırımı yapmadan, bütün insanlığa hitap etmesidir. İkincisi, insanın akıl ve sağduyusuna hitap etmesi ve dogmalar içermemesidir. Üçüncüsü, diğer kitaplardan farklı olarak, vahyedildiği zamandan kıyamete kadar tek kelimesi bile değiştirilmeden kalacak olan tek kitap olmasıdır¹. Kur'an, insanlığın başlangıcından beri devam eden ilahî mesajların devamı ve son halkasıdır. Bu özelliğiyle geçmişe kanatlarını gererken, gelecekte de tüm insanlığın elinden tutan bir kitaptır². Hasan el-Benna'nın İslam için dediği gibi ebediyeti kapsayacak uzunlukta, bütün ümmetleri kapsayacak genişlikte ve dünya ile ahiret işlerini kapsayacak derinliktedir³. Hiçbir kitap -Kitab-ı Mukaddes de dahil- onun kadar, çok sayıda insan tarafından derin bir dikkat ve huşû ile okunmamıştır. Yine hiçbir kitap, asırlarca bu kadar çok insanın sordukları sorulara onun gibi kapsamlı cevap verememiştir⁴. İslam, diğer dinlerden farklı olarak, orjinalliğini, aslını olduğu gibi muhafaza eden bir din olması bakımından da evrenseldir. Ayrıca Kur'an'daki hitaplar çoğunlukla ey iman edenler veya ey insanlar şeklindedir ve bütün insanlığı kapsayacak tarzdadır. Fakat mevcut Kitab-ı Mukaddes'te, Hz. Musa veya İsa ümmetine hitap edilmektedir⁵.

Bugün insanlık, manevi bir temel üzere insanlığın tekâmülüne yön veren evrensel nitelikteki temel prensiplere her zamankinden daha fazla muhtaçtır⁶. Onun için böyle kuşatıcı ve mükemmel bir öğretiye sahip olan Muhammed ümmeti, dar kalıplara sıkışıp kalmadan, kısır çekişmelerle zamanını ve gücünü harcamadan peygamberinin evrensel mesajını tüm insanlığa ulaştırmak durumundadır.

1.5.5. Peygamberinin Şefaati Uzmâ Sahibi Olması

Mahşerde sadece Allah'ın izin verdiği kimseler şefaatiçi olabilecektir⁷. Çünkü Kur'an'da, "*Rahman'ın huzurunda, söz almış olanlar dışında hiç kimse şefaati edemeyecek*"⁸ buyrulmaktadır. Şefaati-i uzma deneni büyük şefaati izni de sadece Hz. Muhammed (s.a.v)'e verilmiştir.

¹ Esed, II, 665.

² Kutup, I, 67.

³ Kardâvî, s. 135.

⁴ Esed, I, 21 (Önsöz).

⁵ Onun için "İncil insana, Kur'an insanlara hitap eder" denilmiştir. Bkz. İzzetbegoviç, s. 225.

⁶ İkbâl, 239.

⁷ İbn Atiyye, IX, 535-538; Râzî, VII, 565.

⁸ Meryem, 19/87. Ayrıca bkz. Bakara, 2/255; Tâ Hâ, 20/109; Enbiyâ, 21/28; Sebe, 34/23; Necm, 53/26.

“Sana mahsus olmak üzere gecenin bir kısmında kalkıp Kur’an oku, teheccüd namazı kıl. Böylece Rabbinin seni makam-ı mahmuda eriştireceğini umabilirsin” (İsrâ, 17/79) ayetindeki makam-ı mahmud, Hz. Peygambere verilen en büyük şefaata makamıdır¹. Hz. Peygamberin mahşer günü secdeye kapanıp Allah’a yalvarması sonucu, şefaata etmesine izin verilmesi demektir². Makam-ı mahmud, hadislerde rivayet edildiği üzere Livau’l-hamd sancağı altındaki büyük şefaata makamıdır³. Hz. Peygamber onu, “Ümmetime şefaata edeceğim makamıdır”⁴ sözüyle tefsir etmiştir. Şu meşhur duada da bu durum ifade edilmektedir: “Ya Rabbi! Muhammed (s.a.v)’ı, öncekilerin ve sonrakilerin gıpta edeceği ve ona vaadettiğin makam-ı mahmud’a ilet.” Müslümanlar, makam-ı mahmud ile Hz. Peygamberin şefaatinin kastedildiğinde ittifak etmişlerdir⁵.

“Elbette Rabbin sana verecek de razı olacaksın” (Duhâ, 93/5) ayetinde Efendimize vadedilen hoşnutluk, hem dünya hem de ahiretle ilgilidir. Dünyada ilahî feyizler, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini bilme, fetihlerle dini yüceltme, hakkı ve hayrı yaymada başarı, ahirette ise şefaata-ı uzmâ makamıdır⁶. Bazılarına göre, hesap gününde insanlar için en ümit verici ayet budur. Çünkü Hz. Peygamberin, kendisine ümmet olma şerefini taşıyan bir kimseye şefaataçı olmadıkça razı olacağı düşünülemez⁷. Ayrıca “Biz sana kevser’i verdik” (Kevser, 108/1) ayetindeki kevser kelimesi, birçok anlamı yanında şefaata makamı olarak da izah edilmiştir⁸.

Hz. Peygamber de kendisine bu özelliğin verildiğini şöyle müjdeler: “Bana beş şey verilmiştir ki, bunlar benden önceki peygamberlerden hiçbirine verilmemiştir. Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilmiştir. Ben ise kırmızılara (Acemlere) ve siyahlara (Araplara) da gönderildim. Bana ganimetler helal kılındı. Halbuki benden

¹ Taberî, IX, 179-183; İbn Ebî Hâtim, VII, 2343; Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Tefsiru’s-Semerkindî (Bahru’l-muhîd)*, (thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcud), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, II, 280; Beğavî, III, 518; Ebû Ali el-Hüseyin et-Tabersî, *Mecmeu’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’an*, (thk. Haşim er-Resulî), Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut, 1992, VI, 562; Râzî, VII, 387-388; Kurtubî, X, 309; Beydâvî, III, 462; Hâzin, III, 175; İbn Kesîr, III, 58-62; Şevkânî, III, 251; Âlûsî, XV, 140-141.

² Buhârî, Tefsîr, (İsrâ); Tirmizî, Tefsîr, (İsrâ).

³ Elmalılı, V, 317.

⁴ Tirmizî, Tefsîr, (İsrâ); Ahmed b. Hanbel, II, 441, 528.

⁵ Râzî, VII, 388.

⁶ Beğavî, V, 588; İbnü’l-Cevzî, VIII, 281; Râzî, XI, 194; Kurtubî, XX, 95; Elmalılı, IX, 273-274.

⁷ İbn Atiyye, XV, 489; Râzî, XI, 194; Kurtubî, XX, 96. Rivayete göre Hz. Peygamber, “Öyleyse, ümmetimden biri ateşte olduğu sürece razı olmayacağım” buyurmuştur (Kurtubî, XX, 96).

⁸ İbn Atiyye, XV, 584; Râzî, XI, 316; Kurtubî, XX, 218. Diğer anlamlar için bkz. İbn Atiyye, XV, 583-584; Râzî, XI, 312-316; Ebû Hayyân, VIII, 520-521. Ebû Hayyân, kelimenin 26 anlamı olduğunu ifade eder.

öncekilerden kimseye helal değildi. Yer bana tahur, pak ve mescid kılındı. Her kim namaz vaktine girerse, nerede olursa olsun namazını kılar. Ben, bir aylık mesafede olan düşmanımın içine düşen bir korku ile yardıma mazhar oldum. Bana şefaathetme yetkisi) verildi¹.” Hz. Peygamber, şefaathet-i uzmâyı ümmeti için kullanacağını da şöyle açıklamıştır: “Her peygamberin müstecab bir duası vardır. Her peygamber o duayı yapmada acele etmiştir. Ben ise bu duamı, kıyamet gününde ümmetime şefaathet olarak kullanmak üzere sakladım. Ona, Allah’ın izniyle, ümmetimin şirk koştadan ölenleri nail olacaktır².” “Şefaathetim, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir³.” “Aleyhissalatu vesselam ellerini kaldırıp Allah’a dua etti ve secdeye kapandı. Uzun müddet öyle kaldı. Sonra kalkıp yeniden ellerini kaldırdı, bir müddet (öyle kaldı). Sonra tekrar secdeye kapandı. Bu şekilde üç kere secde yaptı. Sonra dedi ki: ‘Ben Rabbimden talepte bulundum ve ümmetime şefaathet ettim. Rabbim, ümmetimin üçte birini bana verdi. Ben de Rabbim için şükür secdesine kapandım. Sonra başımı yerden kaldırıp ümmetim lehinde tekrar (mağfiret için) talepte bulundum. Bana ümmetimin üçte birini daha verdi. Ben de Rabbime şükür secdesinde bulundum. Sonra başımı kaldırdım ümmetim için tekrar talepte bulundum. Bana ümmetimin son üçte birini de verdi. Ben de Rabbime şükür secdesine kapandım⁴.” Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, ümmeti olarak kendisine en küçük bir nisbeti olan her mümine sahip çıkacağını müjdelemektedir.

Şefaathet-i uzmâ diğer peygamberlerden farklı olarak, gelmiş geçmiş bütün günahları Allah tarafından bağışlanmış olan Hz. Peygambere (Fetih, 48/2) verilen büyük şefaathet iznidir. Hz. Peygamber, mahşerdeki şefaatheti şöyle anlatmaktadır: “Kıyamet gününde insanlar birbirlerine girecekler. Hz. Adem’e gelip: ‘Evlatlarına şefaathet et!’ diye talepte bulunacaklar. O ise: ‘Benim şefaathet yetkim yok. Siz İbrahim’e gidin! Çünkü o Halilullah’tır’ diyecek. Sonra Hz. İbrahim’e gidecekler. Ancak o da: ‘Ben yetkili değilim! Hz. İsa’ya gidin. Çünkü o Ruhullah’tır ve O’nun kelimidir!’ diyecek. Bunun üzerine ona gidecekler. O da: ‘Ben buna yetkili değilim. Muhammed (s.a.v)’a gidin!’ diyecek. Böylece bana gelecekler. Onlara: ‘Ben şefaathete yetkiliyim!’ diyeceğim. Gidip

¹ Buhârî, Teyemmüm, 1; Mesâcid, 23; Müslim, Mesâcid, 3; Nesâî, Gusl, 26; Ahmed b. Hanbel, I, 301, IV, 416.

² Buhârî, Daavât, 1, Tevhid, 31; Müslim, İman, 334, 335, 338; Tirmizî, Daavât, 131; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed b. Hanbel, II, 409.

³ Tirmizî, Kıyamet, 12; Ebû Dâvud, Sünnet, 23; İbn Mâce, Zühd, 37.

⁴ Ebû Dâvud, Cihâd, 174.

Rabbimin huzuruna çıkmak için izin talep edeceğim. Bana izin verilecek. Huzurunda durup, Allah'ın ilham edeceği ve şu anda muktedir olamayacağım hamdlerle O'na medhu senada bulunacak, sonra da Rabbime secdeye kapanacağım. Rab Teâlâ: 'Ey Muhammed! Başını kaldır! Dilediğini söyle, söylediğine kulak verilecektir. Ne arzu ediyorsan iste, talebin yerine gelecektir! Şefaatte bulun, şefaatin kabul edilecektir!' buyuracak. Ben de: 'Ey Rabbim! Ümmetimi istiyorum, ümmetimi istiyorum!' diyeceğim. Rab Teâlâ: 'Git! Kimlerin kalbinde buğday veya arpa tanesi kadar iman varsa onları ateşten çıkar!' diyecek. Ben de gidip bunu yapacağım. Sonra Rabbime dönüp, önceki hamdu senalarda bulunup, secdeye kapanacağım. Bana, öncekinin aynısı söylenecek. Ben de: 'Ey Rabbim! Ümmetim! Ümmetim!' diyeceğim. Bana yine: 'Git, kimlerin kalbinde hardal danesi kadar iman varsa onları da ateşten çıkar!' denilecek. Ben derhal gidip bunu da yapacak ve Rabbimin huzuruna döneceğim. Önceki yaptığım gibi yapacağım. Bana, evvelki gibi: 'Başını kaldır!' denilecek. Ben de kaldırıp: 'Ey Rabbim! Ümmetim! Ümmetim!' diyeceğim. Bana yine: 'Git, kalbinde hardal tanesinden daha az miktarda imanı olanları da ateşten çıkar!' denilecek. Ben gidip bunu da yapacağım¹." Bu hadis-i şerifin Hz. Adem, Hz. İbrahim ve Hz. İsa ile ilgili bölümü, Hz. Peygamberin büyük şefaatinde aynı zamanda diğer ümmetlerin de faydalanacağını göstermektedir.

Hz. Peygamberin ümmetine olan büyük şefaatinin, Yunus Emre şöyle dile getirmiştir: "Sen ana ümmet olıgör o seni mahrum komaz / Her kim onun ümmetidür sekiz cennet yiridür²." Şefaate, onu hak ettiren iman ve amellere sahip olanlar içindir. Şefaate nail olacaklar, Allah'ın birliği, nübüvvet, ahiret gibi iman esaslarına inandıkları için buna layık olmuşlardır. Allah'ın izin verdiği kimseler de hak edenlerin günahlarının affı için şefaate edebileceklerdir³. Sonuç olarak, kendisine büyük şefaate yetkisi verilen bir peygamberin ümmeti olmak, Ümmet-i Muhammed için büyük bir saadet ve ahirette vuku bulacak önemli bir hususiyettir.

¹ Buhârî, Tevhid, 36, Rikâk, 51; Müslim, İman, 322, 325.

² Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 119.

³ İbn Atiyye, IX, 537-538; Râzî, VII, 565-566.

2. Kur'an'a Göre İbadetler Bakımından Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri

İslama göre insanın yaratılış gayesi Allah'a ibadet etmektir. Peygamberler, insanları yalnızca O'na ibadete çağırılmışlardır. İbadetler de onları yerine getirenlerde aynı inancı paylaştıkları kanaatini canlı tutmaktadır¹. Başta namaz, oruç, hac ve zekat olmak üzere bütün ibadetlerin, hem fertlere hem de topluma yönelik faydaları vardır. Mesela, cemaat ile kılınan namazlar, ümmetin birliğini tesis eden en önemli faktörlerdendir. Hac, bir kongre olmakta, zekat, sosyal dayanışmayı sağlamakta ve her çeşit infak da Müslümanların birliğini pekiştirmektedir². Bütün peygamberler bu ibadetleri tebliğ ettiğine göre şimdi Muhammed ümmetini bu hususta önceki ümmetlerden ayıran özelliklerin neler olduğuna bakalım.

2.1. Abdesti Muhafaza Etmesi

Ümmet-i Muhammed'i diğer ümmetlerden ayıran hususiyetlerden biri de abdesttir. Abdest, Arapça'da güzellik ve temizlik manasına gelen vudû kelimesiyle ifade edilir³. Farsça âb (su) ve dest (el) kelimelerinden oluşan ve el suyu manasına gelen bileşik bir kelimedir⁴. Fıkıhta taharet-i suğrâ (küçük temizlik) denilen abdest, temiz suyun şer'î ahkâmındaki hususi şekliyle dört azada kullanılması demektir⁵.

Abdest, Müslümanlara, “*Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı meshedip topuklarınızla birlikte ayaklarınızı da yıkayın*” (Mâide, 5/6) ayetiyle Medine'de farz kılınmıştır⁶. Ancak, abdest Mekke döneminde de namazın ön şartı olarak farz idi. Hz. Peygamberin, başından itibaren bütün namazlarını abdestli olarak kıldığı bilinmektedir. Namaz, her zaman abdest ile kılınmıştır⁷. İbnü'l-Arabî'nin ifadesiyle, bu ayetin Medine'de indiğinde

¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara, 1996, s. 245.

² Meydânî, s. 95-96.

³ İbn Manzûr, I, 194-195; Cürçânî, s. 281; Zebîdî, I, 276-277.

⁴ Abdülkadir Şener, “Abdest”, *DİA*, I, 68.

⁵ Cürçânî, s. 281; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî ve edilletuhu*, Daru'l-Fikr, Dımeşk, 1984, I, 207-208.

⁶ İbnü'l-Arabî, II, 556; Zuhaylî, VI, 101, *Fıkh*, I, 208.

⁷ Elmalılı, III, 170; İbn Âşûr, VI, 126-127; Zuhaylî, VI, 101; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., ts., II, 476. Hz. Peygambere abdest almanın Mekke döneminde öğretildiği, bu ayetin Medine'de tekrar indiği ya da abdetsin daha önce sünnet ile sabit iken bu ayetin de onu teyit ettiği şeklinde açıklamalar yapılmıştır. (İbnü'l-Arabî, II, 556; Zuhaylî, VI, 101; İbn Âşûr, VI, 126-129)

ihtilaf olmadığı gibi bundan önce Mekke döneminde namazların abdest alınarak kılındığında da ihtilaf yoktur¹.

Abdest ayetine göre abdest almak için yüzü, dirseklerle beraber iki eli, iki ayağı yıkamak ve başı meshetmek Kur'an ile sabit farzlardır². Bu ayet Resulullah'a ruhsat bildirmek üzere indirilmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber abdestsiz hiçbir iş yapmazdı. Kimse ile konuşmaz, kimsenin selamını almaz ve buna benzer hiçbir işi abdestsiz yapmazdı. Yüce Allah ona, abdestli olmadığı durumlarda namaz kılmak istediğinde bunun sözkonusu olduğunu bildirmiştir³. Hz. Peygamber Mekke'nin fethine kadar her namazdan önce abdest aldığı halde Mekke fethedildiği gün, bir abdestle birkaç vakit namaz kılmıştır. Böylece bozulmadığı müddetçe bir abdestle birden çok namazın kılınabileceğini ümmetine göstermiştir⁴.

Farz veya nafil gibi tam namaz kılmak ya da cenaze namazı ve tilavet secdesi gibi tam olmayan bir ibadeti yapmak ve Kur'an'ı (mushafı) tutmak için, abdestli olmak farzdır⁵. Kâbe'de tavaf için abdest almak vaciptir⁶. Her namazda abdest almak, tefsir, hadis, akaid kitaplarını tutmak için yatmadan önce veya uykudan kalkınca, cünüp olanın yemek-içmek veya uyumadan önce, ezbere Kur'an okumadan önce, ezan ve kamet öncesi, Arafat vakfesinde, say esnasında, gıybet, yalan, koğuculuk gibi günahların işlenmesinden sonra, kahkahadan sonra, ölüyü yıkadıktan veya taşıdıktan sonra ve öfkelenince abdest almak menduptur⁷. Vücudun ön ve arkası olarak tabir edilen yerlerden çıkan her şey, kan, cerahat, irin akması, uyku, akıl gitmesi, delilik, sarhoşluk, bayılma abdesti bozar⁸. Abdest olmadan namaz kılınamaz, Kâbe tavaf edilemez ve mushafa el sürülemez⁹.

Abdest, mahşer günü bu ümmeti diğer ümmetlerden ayıran önemli bir alamet olacaktır. Orada, abdest alırken yıkanan organlar nur gibi parlayacaktır. Hz. Peygamber bu durumu şöyle haber verir: "Kıyamet gününde, ümmetimin (iki alameti olacak: Biri)

¹ İbnü'l-Arabî, II, 556.

² Kurtubî, VI, 83; Zuhaylî, VI, 103, *Fıkıh*, I, 213-214.

³ İbn Atiyye, IV, 363; Kurtubî, VI, 81; Ebû Hayyân, III, 449.

⁴ Müslim, Taharet, 86; Ebû Dâvud, Taharet, 66.

⁵ Zuhaylî, *Fıkıh*, I, 208-209... "Ona tertemiz (abdestli) olanlardan başkası dokunamaz" (Vâkıa, 56/79).

⁶ Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 209.

⁷ Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 210-212.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 265-287.

⁹ Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 294.

secde sebebiyle alındaki parlaklık, (diğeri de) abdest azalarındaki parlaklıktır¹.” “Ümmetim kıyamet günü çağırıldıklarında abdestin izi olarak (nurdan) bir parlaklıkları olduğu halde gelirler. Öyleyse kimin imkanı varsa parlaklığını artırsın².” “Ben kıyamet günü kendisine secde izni verileceklerin ilkiyim. İzin verilip başını kaldıracakların da ilkiyim. Başımı kaldırıp önüme, arkama, sağıma ve soluma bakarım. Bütün ümmetler arasından ümmetimi tanırım. ‘Ey Allah’ın Resulü, Nuh (a.s)’dan ümmetine kadar bütün ümmetleri nasıl tanırırsın?’ diye sorulduğunda da buyurdu ki: ‘Abdest izinden alınları, elleri ve ayakları parıldar. Bu durum başka ümmetlerde yoktur. Kitapları sağ taraftan verilir; onunla tanırım. Yüzlerindeki secde izlerinden tanırım. Önlerinden sağ ve sol taraflarından koşan nurlarıyla tanırım³.” Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, ümmeti olarak kendisine en küçük bir nisbeti olan her mümine sahip çıkacağını müjdelemektedir.

Abdestin önceki peygamberler ve ümmetlerde de olduğu, dolayısıyla sadece Ümmet-i Muhammed’e mahsus olmadığı da söylenmektedir⁴. Mesela İsrailoğullarının ibadet öncesinde vücudu tümüyle suya daldırarak ya da el ve ayakları yıkayarak abdest aldığı söylenmektedir⁵. İslamdan önce, gerek Yahudilik ve Hıristiyanlık, gerek eski Mısır, Mezopotamya, Yunan, Roma ve Uzakdoğu dinlerinde, genellikle ayine bağlı ve sembolik yönleri ağır basan abdest benzeri bazı temizlik çeşitleri görülmektedir. Bunların ortak noktası, insan vücudunun ya bütününe veya yalnız ellerin ve ayakların, sadece ellerin ve ağzın, hatta yalnız parmakların, ya da da ayinle ilgili bazı eşyanın temizlik ve takdis niyetiyle yıkanmasıdır⁶.

Hz. Peygamber abdest uzuvlarını üç defa yıkamış ve “Bu, abdestin en mükemmelidir. Benim ve İbrahim Halilullahın abdestidir.” Başka bir rivayette “Benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir” buyurmuştur⁷. Hz. İbrahim’in hanımı Sare’nin abdest aldığı haber verilmiştir⁸. Rahip Cüreyc’in de abdest alıp, namaz kıldığı

¹ Tirmizî, Salât, 427.

² Buhârî, Vudû, 3; Müslim, Tahâret, 34; İbn Mâce, Zühd, 34.

³ Müslim, Tahâret, 38; İbn Mâce, Zühd, 36; Ahmed b. Hanbel, V, 199; Hâkim, IV, 1415. Mana, daha ayrıntılı olduğu için Ahmed b. Hanbel ve Hâkim’deki rivayete göre verilmiştir.

⁴ Bkz. İbn Hacer, I, 284-285; Kastallânî, II, 711.

⁵ Adem Özen, *Yahudilikte İbadet*, Ayışığı kitapları, İst., 2001, s. 114-115. Esk-i Ahit’te abdest ve gusül için bkz. Mısır’dan Çıkış, 30:17-21; Levililer, 15:16-18.

⁶ Abdülkadir Şener, “Abdest”, *DİA*, I, 68.

⁷ İbn Mâce, Tahâret, 47.

⁸ Buhârî, Buyû, 100; Ahmed b. Hanbel, II, 403.

nakledilmiştir¹. Bununla beraber abdestin daha önceki semavi dinlerde, ümmetler hariç yalnız peygamberlere mahsus olduğu da savunulmuştur². Fakat bazılarına göre Hz. Peygamberin hadislerinde ifade edilen ve diğer ümmetlerde olmayan özellik, abdest değil de kıyamet günü abdest azalarında görülecek olan parlaklıktır³.

Temelde bir manevi temizlik ve arınma vasıtası olan abdest, Müslümanların her zaman maddi ve manevi temizlik içinde bulunmalarını düzenli biçimde sağlamaktadır⁴. Diğer ümmetlerin asırlar öncesinden abdesti tamamen unutup, terk ettikleri görülmektedir. Ümmet-i Muhammed'den başka abdesti devam ettiren başka bir ümmet kalmamıştır.

2.2. Ezan Farkı

Namaz vaktini haber veren ve ona bir çağrı olan ezan, Ümmet-i Muhammed'e mahsus şiarlardandır⁵. Terim olarak ezan, farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmak demektir⁶.

Ezan, mana ve muhtevası bakımından hem namaz hem de İslam için bir çağrıdır. Ezan ile İslamın üç temel ilkesini oluşturan Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğu ve asıl kurtuluşun ahiret mutluluğunda bulunduğu gerçeği açıklanmış olur⁷. Ezan kelimesi, “Allah ve Resulünden insanlara bir bildiridir”⁸ ve “İnsanlar arasında hacı ilan et”⁹ ayetlerinde, ilâm etmek, bildirmek anlamlarıyla kullanılmıştır. Terim anlamına ise nidâ köküyle iki ayette (Mâide, 5/58; Cuma, 62/9) işaret edilmiştir. Ezan sözlük anlamında ve çeşitli fiil kalıplarıyla yedi ayette¹⁰, müezzin de yine bu çerçevede çağrıcı, tellal manasında iki ayette (A'râf, 7/44; Yûsuf, 12/70) yer almaktadır¹¹.

Hicretten önce namazı haber vermek için “toplucu namaza” diye seslenilirdi¹². Medine'de ilk zamanlar namaza “es-salâh, es-salâh” diye çağrıda bulunulduysa da bu

¹ İbn Hacer, I, 284; Kastallânî, II, 711.

² İbn Hacer, I, 285; Kastallânî, II, 711; Şener, “Abdest”, *DİA*, I, 68.

³ İbn Hacer, I, 284; Kastallânî, II, 711.

⁴ Şener, *a.g.m.*, *DİA*, I, 70.

⁵ Kastallânî, II, 712. Ayrıca, kamet de bu ümmete mahsustur (a.yer).

⁶ Cevherî, V, 2068; Râğıb, s. 15; İbn Manzûr, XIII, 12; Cürçânî, s. 25; Zebîdî, XVIII, 15.

⁷ Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *DİA*, XII, 37.

⁸ Ve ezanun minellahi ve rasûlihi (Tevbe, 9/3).

⁹ Ve ezzin fi'n-nâsi (Hac, 22/27).

¹⁰ Bkz. Bakara, 2/279; A'râf, 7/167; Hac, 22/27.

¹¹ Çetin, “Ezan”, *DİA*, XII, 36.

¹² Kurtubî, VI, 225; Zuhaylî, VI, 246.

usul yeterli olmuyordu¹. Hz. Peygamber, namaz vaktini haber veren, herkes tarafından duyulup anlaşılabilir bir yönteme ihtiyaç olduğundan, bu hususunda ashâbı ile istişare yapmıştır. Bazıları, Hıristiyanların çanı gibi bir çan kullanılmasını teklif etmiştir. Bazıları da Yahudilerin borazanının² kullanılmasını önermiştir. Hatta vakit girince ateş yakılması veya bir bayrak dikilmesi ve onu görenlerin birbirine haber vermesi bile önerilmiştir. Fakat bunların hiçbiri, Yahudi ve Hıristiyanlara ait oldukları için Hz. Peygamberin hoşuna gitmemiştir. Bu istişareden sonra Abdullah b. Zeyd el-Ensârî'ye, rüyasında bildiğimiz ezanın sözleri öğretilmiştir. Hz. Ömer de aynı rüyayı gördüğünü söyleyerek ezan kararının pekişmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber de ezan okuma ve kamet getirme görevini Bilal-i Habeşî'ye vermiştir³. Ezan sünnet yoluyla meşru kılınmakla birlikte, Kur'an tarafından "Siz ezan okuyarak namaza davet edince, bunu alay ve eğlence konusu yaparlar. Onların böyle yapmalarının sebebi, akıllarını kullanmayıp bu güzelliği anlamamalarıdır" (Mâide, 5/58) ve "Ey iman edenler! Cuma namazına ezan ile çağırıldığınız zaman derhal Allah'ı zikretmeye (hutbe ve namaza) gidin" (Cum'a, 62/9) ayetleriyle tasdik ve teyit edilmiştir⁴. Kurtubî'nin de belirttiği gibi Mâide, 5/58 ayeti, Kur'an'ın ezan hakkındaki ayetidir. Cuma, 62/9 ayetindeki ezan ise Cuma'ya mahsustur⁵. Cuma ezanı da Cuma günü imam minberde iken okunan ezandır⁶. Hz. Peygamber de "Namaz vakti geldiği zaman, içinizden biri sizin için ezan okusun"⁷ ve "Müezzinin sesini duyan insanlar, cinler ve diğer şeyler onun için kıyamet gününde şahitlik yapacaklardır"⁸ buyurarak, ezanın önemine ve faziletine dikkat çekmiştir. Böylece Kur'an, sünnet ve ümmetin icması, ezanın meşru olduğuna delalet etmektedir⁹.

Ehl-i kitap ise bu ümmete mahsus bir bildiri ve çağrı olan ezana karşı saygısızca davranır. "Siz ezan okuyarak namaza davet edince, bunu alay ve eğlence konusu yaparlar. Onların böyle yapmalarının sebebi, akıllarını kullanmayıp bu güzelliği anla-

¹ Kurtubî, VI, 225; Çetin, "Ezan", *DİA*, XII, 36.

² Eski Ahit'te borazan için bkz. Çölde Sayım, 10:2-10.

³ Buhârî, Ezân, 1, Enbiyâ, 50; Müslim, Salât, 1-3; Ebû Dâvud, Salât, 27; Tirmizî, Salât, 139; Nesâî, Ezan, 1; İbn Mâce, Ezan, 1. Aynı rüyayı Hz. Ebu Bekr'in de gördüğü söylenir (Kurtubî, VI, 225).

⁴ İbn Ebî Hâtim, IV, 1164; Râzî, IV, 388; Kurtubî, VI, 225; Âlûsî, VI, 172; Zuhaylî, VI, 246.

⁵ Kurtubî, VI, 225.

⁶ Zemahşerî, IV, 532; Kurtubî, XVIII, 100; Zuhaylî, XXVIII, 197.

⁷ Buhârî, Ezan, 17, 18; Müslim, Mesâcid, 292, 293; Nesâî, Ezan, 8.

⁸ Buhârî, Ezan, 5, Tevhid, 52; Nesâî, Ezan, 14; İbn Mâce, Ezan, 5; Malik b. Enes, *Muvattâ*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Daru İhâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, ts., Salât, 1; Ahmed b. Hanbel, III, 35, 43.

⁹ Zuhaylî, *Fıkh*, I, 533.

mamalarıdır” (Mâide, 5/58) ayetinde, Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerin, namaza çağrı olan ezan ile alay ettikleri ifade edilmektedir¹. Yahudiler, müezzin ezana başlayınca, “kalktılar, kalkmaz olasıcalar, kıldılar, kılmaz olasıcalar” diyerek istihza ederlerdi². “Geçmiş ümmetlerde duymadığımız bir şey uydurdun. Kervancıların bağırıp çağırması gibi böyle bağırıp çağırmayı nerden çıkardın? Bu ne kadar çirkin bir ses ve ne kadar kötü bir iştir” diyerek alay ederlerdi³. Yahudiler, ezan okuduğunda aralarında gülüşür, istihza için birbirlerine kaş-göz işaretleri yaparlardı. Bununla da namaz kılanları cahil gördüklerini ifade etmek ve diğer insanları namazdan, namaza çağrıdan uzaklaştırmak isterlerdi⁴.

Ezan, Arapça aslî sözleriyle okunmalıdır. Ezanın başka bir dilde okunması sahih değildir⁵. Genel olarak bir şehir halkının ezan okumalarının vacip olduğu hususunda ittifak vardır. Çünkü ezan, dâr-ı İslam ile dâr-ı küfrün arasını ayıran bir alamettir⁶. Farz namazlar için ezan ve kameti terk etmek mekruhtur. Fakat bu namazlar iade edilmez⁷. İslamın zahirî şiarlarından olan ezan ve kamet, İslam alimlerinin bazılarına göre farz, bazılarına göre de sünnettir. Fakat Müslüman beldelerde ezanın okunmasının farz-ı kifaye olduğu ve bazılarının yerine getirmesiyle diğerlerinden bu farziyetin düşeceği belirtilir. İslamın şiarı ve Müslüman varlığının sembolü olarak kabul edilen ezan ve kameti bilerek terk etmede söz birliği içinde bulunan Müslüman bir belde halkına karşı, başka bir çözüm şekli bulunmadığı takdirde savaş açılabilir⁸. Ezan namaz vakti girdikten sonra okunmalıdır. Vaktinden önce okunursa iadesi gerekir⁹. Yeni doğan bebeğin hafif sesle sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okumak menduptur¹⁰.

Ezan, sahabe ve Hz. Peygamber tarafından tespit edilip, ilk müezzin Bilal-i Habeşî tarafından okunmalı ve Kur’an tarafından da onaylanmalı beri, değişmeyen lafızları, güzel okunuş tarzları ile Müslümanların ortak bir parolası olarak, bütün İslam coğrafyasında namaz vakitlerini haber vermeye, namaza davet etmeye devam etmektedir.

¹ Taberî, IV, 393.

² Râzî, IV, 388; Elmalılı, III, 273, Zuhaylî, VI, 245-246.

³ Râzî, IV, 388; Kurtubî, VI, 224; Zuhaylî, VI, 245-246.

⁴ Kurtubî, VI, 224.

⁵ Zuhaylî, *Fıkıh*, I, 540.

⁶ Kurtubî, VI, 225; Zuhaylî, VI, 246.

⁷ Zuhaylî, *Fıkıh*, I, 538.

⁸ Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 538; Çetin, “Ezan”, *DİA*, XII, 37. Ezanla ilgili farklı hükümler için bkz. Kurtubî, VI, 225-226.

⁹ Zuhaylî, *Fıkıh*, I, 539; Kurtubî, VI, 229.

¹⁰ Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 561.

2.3. Namazı Muhafaza Etmesi

Yüce Allah her şeyin yaratıcısı ve hakimidir. İbadete layık olan da sadece O'dur¹. İslamda ibadetlerin en önemlisi de namazdır. Kur'an, Hz. İbrahim, İsmail, Şuayb, Musa, Zekeriyya, Meryem ve Lokman'ın, kulluğun en önemli göstergesi olan namazı eda ettiklerini haber verir². Hz. İbrahim, kendinden sonraki nesillerinin namaza devam eden kimseler olmaları için dua etmiştir (İbrahim, 14/37, 40). İsrailoğullarına namaz kılmaları emredilmiştir³. Onlara, Mısır'da buldukları sırada da namaz emredilmiştir (Yûnus, 10/87). Namaz anlamındaki salât kelimesi ve benzerlerinin, eski dillerde de kullanıldığı tespit edilmiştir⁴. Bütün bu bilgilerden, namazın insanlığın başlangıcından beri emredilen bir ibadet olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Cebrail de Kâbe'nin yanında Hz. Peygambere beş vakit namazı kıldırması ve "Bu senden önceki peygamberlerin vaktidir" demiştir⁵.

Namaz bedenî ibadetlerin en önemlisidir⁶. Müminlerin dünya ve ahiretleri için bir nurdur⁷. Ciddiyetle namaz kılmak, cemaate devam etmek, hakkı gizlemekten ve hakka batıl karıştırmaktan insanı korur⁸. Namaz, insanların ruhlarında etkisini gösterdiğinde, kişisel ve toplumsal ahlakta dengeli, tutumlarda ölçülü olmaya vesile olur⁹. Namaz, insanları kötülüklerden alıkoyar. Hakkın hayata hakim olmasını ve batılın küçük

¹ Tabatabâi, XVII, 77.

² Sırasıyla bkz. Bakara, 2/125; İbrahim, 14/37, 40; Meryem, 19/55; Hûd, 11/87; Yûnus 10/87, Tâ Hâ, 20/14; Âl-i İmrân, 3/39; Âl-i İmrân, 3/43; Lokmân, 31/17.

³ Bakara, 2/83; Mâide, 5/12; Beyyine, 98/5. Mevcut Eski Ahit'ten, İsrailoğullarının ibadet esnasında, ayakta durmak (1. Samuel, 1:26; 1. Krallar, 8:22), diz çökmek (Daniel, 6:10; Ezra, 9:5), yere kapanmak (Yeşu, 7:6; Mezmurlar, 5:7), baş eğmek (Yaratılış, 24:26), yüzü dizler arasına koymak (1. Krallar, 18:42) gibi namaza benzeyen hareketler yaptıkları anlaşılmaktadır. Fakat namazdan açıkça bahsedilmemektedir. Bunun yerine kurban ve dua iki önemli ibadet olarak görülmektedir. Sabah ibadeti, sabah kurbanına (Mezmurlar, 5:3), ikinci ibadeti öğleden sonra kurbanına (1. Krallar, 18:36; Ezra, 9:5) karşılıktır. Bir de akşam ibadeti vardır. Böylece dua ibadeti üç vakit olmaktadır (Mezmurlar, 55:17; Daniel, 6:11; 1. Tarihler, 23:30). Daniel günde üç defa ibadet etmiştir (Daniel, 6:10). Fakat günde dört vakit olduğu da söylenmiştir. Sabah, öğle, ikinci ve akşamüstü olmak üzere günde dört defa sadece duadan ibaret ibadeti yapmak ve Tevrat okumak için mabede giderlerdi (Örs, s. 333). Hıristiyanlarca da Yahudiler gibi sabah ve akşam iki defa dua yapılması kabul edilmiştir (Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1993, s. 264).

⁴ A.J. Wensinck, "Salat", *İA*, X, 112.

⁵ Ebû Dâvud, Salât, 2; Tirmizî, Salât, 1, 2; Ahmed b. Hanbel, I, 331.

⁶ Râzî, I, 485.

⁷ Alevî, s. 47.

⁸ Elmalılı, I, 287.

⁹ Hâşimî, s. 22.

görülmesini sağlar. Namazı hakkıyla kılan bir kişinin zillete boyun eğmesi mümkün değildir¹.

“*Namazı tam/dosdoğru kılın*” (Bakara, 2/43) emri, ittifakla farziyyet ifade eder². Günde birkaç defa namaz kılmaya devam etmek zordur. Bundan dolayı, “*Sabır göstererek, namazı vesile ederek Allah’tan yardım dileyin! Gerçi bu çok zor bir iştir, fakat içi saygı ile ürperenlere değil*” (Bakara, 2/45) buyrulmuştur. Burada Müslümanların namazın güçlüklerine dayanması, ona devam etmeleri, onda sebat etmeleri ve sabırlı olmaları istenmektedir³.

Namaz, Ümmet-i Muhammed’e beş vakit olarak mirac gecesi farz kılınmıştır⁴. “*Ehline namazı emret*” (Tâ Hâ, 20/132) ayeti, ailene ve dinine mensup olan herkese namazı emret anlamındadır⁵. Namaz her ümmete farz olmakla beraber⁶ şartları ve şekilleri hepsinde aynı değildir. Vakit sayıları ve kılma şekilleri ümmetten ümmete farklılık gösterebilir⁷. Çünkü her ümmete kendi dönemlerinde uyguladıkları özel bir ibadet yolu belirlenmiştir (Hac, 22/67). İlahi dinlerdeki farklı ibadet şekilleri, merasim çeşitleri, değişik ahkâm, Allah’ın bir rahmeti olarak her millete ve çağa en uygun olanı vermesinden kaynaklanmaktadır. O, her ümmet ve her devir için en uygun olanı bilir ve buna göre hükmeder⁸. Bu farklılıklarla birlikte Müslümanların namazı, bütün ilahi dinlerin ibadet anlayışını ihtiva etmektedir⁹.

Hz. Peygamberin bildirdiğine göre yatsı namazı bu ümmete mahsustur. Abdullah b. Ömer’in rivayetine göre sahabiler mescitte, Resulüllahı yatsı namazı için uzun müddet beklediler. Vakit o kadar ilerledi ki, bazıları onun (hane-i saadetinden) çıkmayacağını zannetti. İçlerinden, ‘Namazımı (evinde) kılmıştır’ diyenler bile oldu. Onlar bu durumda beklerken Hz. Peygamber geldi ve oradakiler kendisine önceden tahminen söylediklerini tekrar ettiler. Bunun üzerine, “Geceye bu namazla girin. (Bilin ki) siz bu namaz sayesinde diğer ümmetlere üstün kıldınız. Bunu sizden önceki ümmetlerden

¹ Reşid Rıza, II, 442-443.

² Kurtubî, I, 343.

³ Kurtubî, I, 371, 373; İbn Kesîr, I, 90.

⁴ Buhârî, Salât, 1, Enbiyâ, 7, Fedâilu’s-Sahâbe, 71, Tevhid, 37; Müslim, İman, 263; Nesâî, Salât, 1; İbn Mâce, İkâmetü’s-Salât, 194.

⁵ Beğavî, IV, 39; İbnü’l-Cevzî, V, 247; Râzî, VIII, 115; Kurtubî, XI, 263.

⁶ Râzî, III, 296.

⁷ *Kur’an Yolu*, III, 520.

⁸ Abduh, *Tevhid Risalesi*, s. 200.

⁹ Kılıç, *Kur’an Sembolizmi Renklerin ve Şekillerin Dünyası*, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1991, s. 168.

hiçbiri kılmadı' buyurdu¹. Yatsı namazının önceki peygamberler döneminde nafîle olarak kılındığı da belirtilmiştir².

“Rükû edenlerle beraber siz de namaz kılın” (Bakara, 2/43) buyruğu, özellikle zikredildiği ve hitap Yahudilere olduğu için, onların namazında rükûnun olmadığı³, rükûnun İslam ümmetine mahsus olduğu, Yahudi ve Hıristiyanların kıyamdan doğrudan doğruya secdeye gittikleri söylenmiştir⁴. Ancak Hz. İbrahim ve Meryem'den rükû etmelerinin istendiği (Bakara, 2/125; Âl-i İmrân, 3/43; Hac, 22/26) dikkate alınır, rükûnun önceki ümmetlerde de olduğu anlaşılır. Bunların yanında namazdaki amin demenin ve namazın sonundaki selamın bu ümmete mahsus olduğu da söylenmektedir⁵.

Namaz hususundaki bu farklılıklardan daha önemlisi, önceki ümmetlerin namazı terk etmeleridir. Kur'an, önceki ümmetlerin namazı terk edip, unuttuklarını bildirir: “*Kendilerinden sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki namazı zayi ettiler, şehvetlerinin peşine düştüler*”⁶. Namazı zayi edenlerden maksat, bu ibadeti tamamen terk eden ve unutan başta Yahudi ve Hıristiyanlar olmak üzere önceki ümmetlerdir⁷. Yüce Allah, Bu bozulma ve değişimin her nesilde olma ihtimali sebebiyle, Müslümanlara uyarıda bulunmaktadır⁸. Ayet, ümmetlerin, çöküşlerinin, namazı gevşetmekle başladığına işa-

¹ Ebû Dâvud, Salât, 7.

² Münâvî, I, 555; Ebu't-Tayyib Şemsulhak el-Azîmâdî, *Avnu'l-ma'bûd şerhu süneni Ebî Dâvud*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), el-Mektebetü's-Selefiye, Medine, 1968, II, 89-90. Yatsı namazının önceki ümmetlerde nafîle olabileceği yanında, öncekilerin yatsıyı tehirlî ve karanlığın çıktığı, insanlara uykunun bastırıldığı bir zamanda, cemaat halinde kılma bekleyişi içinde olmadan kıldıkları da belirtilmiştir (*Avnu'l-mabûd*, II, 90).

³ Râzî, I, 487; Kurtubî, I, 345. Bu ifade, rükûnun namazı temsil ettiği kabul edilirse, namaz kılanlarla beraber siz de namaz kılın, şeklinde de anlaşılabilir (Râzî, I, 487; Kurtubî, I, 345). Ancak Kurtubî, secdenin veya kiraatin de namaz yerine kullanıldığını belirterek bu görüşe katılmaz (I, 345).

⁴ Elmalılı, I, 286, 409; Kastallânî, II, 713.

⁵ Kastallânî, II, 712, 714. Amin demek de Ümmet-i Muhammed'in bir özelliğidir (Kurtubî, I, 130). “Yahudiler sizi selamınız ve amin deyişiniz sebebiyle kıskandıkları kadar bir başka şey için kıskanmamışlardır” (İbn Mâce, İkâmet, 14). Yahudiler, imamın arkasında amin demeleri sebebiyle Müslümanlara hased ederler (Ahmed b. Hanbel, III, 134). Hz. Musa'nın, Yûnus, 10/88 ayetinde geçen duasına, kardeşi Hz. Harun'un amin dediği ve önceki ümmetlerde amin demenin peygamberlere mahsus olduğu belirtilir (Kurtubî, I, 130; İbn Kesîr, I, 34).

⁶ Meryem, 19/59. “*Bir vakit İsrailoğullarından söz alıp: 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyin...namazı hakkıyla eda edin, zekatı verin!' demiştik. Sonra pek azınız hariç, sözünüzden döndünüz. Hala da yüz çevirmektesiniz*” (Bakara, 2/83).

⁷ Kurtubî, XI, 122; Zuhaylî, XVI, 131; Hicâzî, XVII, 28. Fakat Müslümanların namazı terk edenleri de bu kapsama girer (Kurtubî, XI, 122; Ebû Hayyân, VI, 189; Zuhaylî, XVI, 131). Tek başına kılmak, cemaatin vacipliğine inanmamak ve mescitlere gitmeyi terk etmek de namazın zayi edilmesi olarak izah edilmiştir (Ebû Hayyân, VI, 190).

⁸ Bayraklı, XII, 160.

ret etmektedir¹. Gerçekten de Yahudi ve Hıristiyanlar, namaz ibadetini kaldırmış ve unutmışlardır. Onlara göre her gün tekrar tekrar kılınan namaza gerek yoktur². Namaz, Yahudiler tarafından kiskanç bir Tanrıya ödenen vergi ya da haraç gibi görülmeye başlanmıştır. Oysa Müslümanlara göre namaz, yalnızca eda edenin yararına olan bir ibadettir³. Hıristiyanlar da özellikle Pavlus'un gayretleri sonucu, Allah'ın insanın kalbinden başka bir şeye bakmadığına ve bundan dolayı gusül de dahil olmak üzere bedene tesir eden şekli ibadetlerin gereksiz olduğuna inanmaktadırlar⁴. Ayrıca ehl-i kitap namazı terketmekle kalmamış, onunla ve namaz kılanlarla alay eder hale gelmiştir (Mâide, 5/58). Yahudiler, Müslümanlar namaz kılmak için kalktıklarında, "Kalktılar, kalkmaz olasıcalar" derler, rükû ve secde yaptıklarında da gülüşürlerdi. Namaz için ezan okunduğunda aralarında gülüşür, hafif ve çirkin görmek maksadıyla birbirlerine kaş-göz işaretleri yaparlardı. Bununla da namaz kılanları cahil gördüklerini ifade etmek ister, diğer insanları namazdan, namaza çağırından uzaklaştırmaya çalışırlardı⁵.

Hz. Peygamber de önceki ümmetlerin ikinci namazını zayi ettiklerini bildirmiştir: "Bu namaz (ikindi), sizden öncekilere de arz olundu, ama onlar bunu zayi ettiler. Kim buna devam ederse ecri iki kere verilecektir⁶." Ayrıca namazın beş vakit olmasının⁷ ve gaib cenaze namazının⁸, Ümmet-i Muhammed'e mahsus olduğu ifade edilmektedir

Ümmet-i Muhammed ise namaz ibadetini devam ettiren tek ümmettir. "*Onlar namazlarını vaktinde eda edip zayi etmekten korurlar*" (Mü'minûn, 23/9). "*Onlar namazı hakkıyla yerine getirir, zekatı verir, Allah'a ve Resulüne itaat ederler*" (Tevbe, 9/71). İslam dünyasının her tarafında yapıla gelen mescitler ve camiler, bu ümmetin namaz ibadetini muhafazasının en önemli göstergelerindedir. "*Allah'ın mescitlerini ancak Allah'ı ve ahireti tasdik eden, namazı gereği gibi kılan, zekatı veren ve Allah'tan başka kimseden çekinmeyen müminler bina edip şenlendirir. İşte onlar cennete ve bütün muratlarına kavuşmayı umabilirler*" (Tevbe, 9/18). "*O namaz kılanlar, zekat verenler,*

¹ Yıldırım, *Meal*, s. 308.

² Wickwire, s. 136. Hz. İsa'dan hemen sonraki neslin, güneş doğmadan önce ilahi söylemeyi kararlaştırması (Demirci, s. 82), Hıristiyanlarda namazın nasıl değişikliğe uğradığına işaret olsa gerekir.

³ Esed, II, 644.

⁴ Kazıcı, *Hıristiyanlık*, s. 100.

⁵ Huvvârî, I, 482; Kurtubî, VI, 224.

⁶ Müslim, *Müsafirîn*, 292; Nesâî, *Mevâkît*, 14; Ahmed b. Hanbel, VI, 396.

⁷ Kastallânî, II, 711.

⁸ Suyûtî, *Hasâis*, III, 283.

Allah'a ve ahirete hakkıyla iman edenler var ya, işte onlara yarın büyük mükâfat vereceğiz" (Nisâ, 4/162). Hz. Ebû Bekr'in, namaz kılmaya devam edip, zekat vermek istemeyenlere savaş açması¹, bu ümmetin, namazı zayi eden ümem-i sabıka denen önceki ümmetlerden farkını ortaya koymaktadır. Çünkü zekattan sonra sıra namaza gelecek, o da önemini kaybedecekti. Yahudi ve Hıristiyanların namaz ibadetini kaldırmalarına karşın bu ümmet, Hz. Peygamberden öğrendiği şekliyle, farzları ve sünnetleriyle namaz ibadetini aynen devam ettirmektedir.

2.3.1. Cemaate Önem Vermesi

İslam dini cemaate çok önem vermiş ve Müslümanları cemaat halinde, birlik beraberlik içinde olmaya teşvik etmiştir. Ümmeti birliğe ulaştırmada en etkili vasıtalardan biri de namazdır. Günde beş vakit, Cuma ve bayram namazlarında ümmetin fertleri bir araya gelirler. İslam, cemaat ile namaza o kadar önem vermiştir ki, namazın savaş meydanında bile cemaatle kılınması istenmiştir (Nisâ, 4/102).

İslam ümmetinin ruhi hayatına nizam veren namaz, bireyselleşmeyi, ferdiyetçiliği önleyen en önemli vasıta². Müslümanlar, İslamın en büyük alameti ve en yaygın ibadeti olan namazlarda oluşan cemaat ile biraraya gelirler³. Namazın cemaatle kılınması, ruhun dirilişini, cemaatin toparlanmasını ve güçlerin birleştirilmesini sağlar⁴. İbadetlerin cemaat ile yapılması gerek toplumsal beraberliğin ve disiplinin sağlanmasında, gerekse itikadî şuurun artmasında son derece önemli etkisi vardır⁵. Müslüman, cemiyeti ile iç içe yaşayan kişidir. Camiler, dayanışma ve kaynaşmanın gerçekleştiği müesseselerdir. Namazların cemaat ile kılınması da müminler arasında kardeşlik ve dayanışma duygularını geliştirir⁶.

Hz. Peygamber de ümmetinin namazdaki cemaat düzenini şöyle övmüştür: "İnsanlara karşı üç şeyle faziletli kılındık. Saflarımız meleklerin safları düzeninde kılındı. Arzın tamamı bize mescit kılındı. Toprak bize su bulamadığımız zaman tahûr (temiz ve

¹ İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 303-307.

² Hâşimî, s. 25.

³ Dehlevî, *Huccetullahi'l-bâliğâ*, (thk. Muhammed Şerif Sukker), Daru İhyai'l-Ulûm, Beyrut, 1990, II,63.

⁴ Mevdûdî, II, 333.

⁵ Sayı, *Hz. Musa*, s. 171.

⁶ Şeker, s. 98.

temizleyici) kılındı¹.” “Meleklerin Rableri indinde saf tutmaları gibi siz de saf tutmaz mısınız? Biz: “Melekler nasıl saf tutar” dedik. “Onlar, ön safları tamamlarlar ve safta muntazam dururlar².” “Saflarınızı düzgün tutunuz. Yoksa Allah sizi gönül birliğinden mahrum bırakır³.”

Cemaat, en az iki kişiden oluşur⁴. “Bir kimsenin bir başkasıyla kıldığı namaz, tek başına kıldığından daha faziletlidir. Beraber namaz kılanlar ne kadar çok olursa Allah indinde o kadar makbuldür⁵.” “Cemaatle kılınan namaz, ferdi kılınan namazdan yirmi yedi derece üstündür⁶.” Hz. Peygamber, “Bir mazaretleri olmaksızın evlerinde namaz kılanların yanlarına gideyim ve onların başlarına evlerini yakayım diye içimden geçirdim”⁷ diye buyurarak cemaatin önemini vurgulamıştır. Hz. Osman zamanında cemaatle namazın terk edilmesi artınca, sahabeden Ebu'd-Derdâ bu duruma kızarak, “Ümmet-i Muhammed'in bildiğim en önemli özelliği cemaat halinde namaz kılmalarıdır”⁸ diyerek, cemaatle namaz kılmanın bu ümmetin önemli bir özelliği olduğunu belirtmiştir.

Namazda Fâtiha'yı okuyan bir Müslüman, biz yerine, “Yalnız sana ibadet ediyorum ve yalnız senden yardım diliyorum” dese, namazı bozular. Çünkü Allah, insanın sadece kişisel değil, sosyal/topluma dönük vicdanı ile de antlaşma yapmak isterler. İşte her namazda bu vicdan terbiye edilip, kuvvetlendirilmektedir. Bundan dolayı Müslümanlar, “Ancak sana ibadet ederiz” dediğinde kimleri temsil ettiğini ve “Ancak senden yardım dileriz” dediğinde de kimlere vekillik ettiğini düşünmelidir⁹.

¹ Müslim, Mesâcid, 4.

² Müslim, Salât, 119; Ebû Dâvud, Salât, 94; Nesâî, İmâmet, 28; İbn Mâce, İkâmet, 50. Müslümanların ibadetlerini cemaat ile yapmaları için Yahudi ve Hıristiyanlarda görüldüğü gibi din adamlarına ihtiyaç yoktur. Gerekli şartları taşıyan herkes cemaate imamlık yapıp namaz kıldırabilir.

³ Müslim, Salât, 28.

⁴ Buhârî, Cemâat, 7; İbn Mâce, İkâmet, 44. Yahudilerin cemaat ile ibadet yapabilmeleri için en az on reşit erkeğin bulunması gerekmektedir (Schimmel, s. 317; Örs, s. 334). Ayrıca Yahudiler, genellikle cemaat ile yapılan ibadet törenleri sırasında gezinir, birbiriyle sohbet ederler. Çok az kişi okunan metinleri dinler (Örs, s. 336-337).

⁵ Ebû Dâvud, Salât, 48.

⁶ Buhârî, Cemâat, 2; Müslim, Mesâcid, 249, 250; Tirmizî, Salât, 161; Nesâî, İmâmet, 42; İbn Mâce, Mesâcid, 16.

⁷ Buhârî, Cemâat, 1, Ahkâm, 52; Müslim, Mesâcid, 253; Ebû Dâvud, Salât, 47; Nesâî, İmâmet, 49; İbn Mâce, Mesâcid, 17. Bazı hadislerde, yatsı namazına gelmeyenler kaydı vardır. Cumhur, bu hadisleri cemaatle namazlara katılma emrini tekid edici ifadeler olarak yorumlamıştır (Kurtubî, I, 350).

⁸ Buhârî, Cemâat, 3.

⁹ Elmalılı, I, 117. Bu hususta daha geniş yorumlar için bkz. Râzî, I, 211-213.

Ayrıca namaz için mescitlere gitmek üzere atılan adımlar, oralara gitme maksadı, mescitlerde vakit geçirmek de cemaatle ibadetin fazileti dışında fazladan sevap ve ecirler kazanmaya vesile olmaktadır¹. Cemaat ile ilgili tüm bu hususlar da Ümmet-i Muhammed'e mahsustur².

Bu ümmetin içinden de namazı terk edenler çıkacaktır³. Namazı terk edenlerin artması kıyamete delalet olarak görülmelidir. Ancak namaz ibadeti ve namazda oluşturulan cemaat, başka ümmetlerde olmayan ve sadece Ümmet-i Muhammed'e mahsus bir vasıftır. Namaz ibadeti, kıyamı, rükûsu, secdesi, tahıyyatı, ciddiyeti ile Muhammed ümmetini diğer ümmetlerden ayıran en önemli alamettir. Toplu halde namaz kılmak da Müslümanların cemaat kültürünü geliştirmekte ve dolayısıyla ümmet olma bilinçlerine katkı sağlamaktadır. Cemaat ile kılınan namazlardaki ahenk ve muhteşem manzara Müslüman olmayanları dahi büyülemekte, bir çoklarının hidayetine vesile olmaktadır. Bunlardan dolayı Ümmet-i Muhammed'in, zayıflayan bu sünneti ihya etmeyi hayati meselelerinden biri olarak görmesi gerekmektedir.

2.4. Zekatta Farklılıkları

Zekat kelimesi, temizlik, duruluk, artmak, bereket, övgü gibi anlamlara gelmektedir⁴. Zekat, bir ibadet olarak her semavi dinde vardır ve her peygamber tarafından emredilmiştir⁵. Hz. İsmail (Meryem, 19/54-55), İshak ve Yakup (Enbiyâ, 21/73) zekat hükmünü getirmişlerdir. Onlardan sonra gelen Hz. İsa, namaz ve zekat ile emrolunmuştur (Meryem, 19/31). Kur'an'da zekatın sık sık namazla birlikte zikredilmesi, onun da namaz gibi insanlığın başlangıcından beri emredildiğine işaret etmektedir.

Dinin başı iman, gayesi de her türlü iyiliktir. Din bu iki esasın hasıdır⁶. Zekatın ihtiyaç sahiplerine verilmesini emreden ayetlerde, bu fiilin kaynağında iman ve sonucunda da büyük mükâfatlar olduğu belirtilmektedir⁷. Zekat, insanda var olan bencillik, sabırsızlık ve hakkı savunma korkaklığına karşı bir ilaç gibidir⁸. Çünkü

¹ Kurtubî, I, 350.

² Alevî, s. 55.

³ Kurtubî, XI, 122.

⁴ İbn Manzûr, XIV, 358; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiye ve İstılahatı Fıkhiye Kamusu*, Bilmen Yay., İst., 1969, IV, 77.

⁵ Kardâvî, *Fıkhu'z-zekat*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1980, I, 48.

⁶ Elmalılı, II, 399.

⁷ İzutsu, s. 115.

⁸ Reşid Rıza, X, 543.

dünyaya sarılmak, insanın bütün güzel duygularını ve duyarlılıklarını ortadan kaldırır¹. Dünyaya düşkün olup, rahat ve lüks bir hayat yaşamak isteyenler, kulluk bilincinden uzaklaşırlar. Sahip olduklarını kendi kudretleriyle elde ettikleri zehabına kapılırlar. Kendilerini, onların gerçek sahibiymiş ve dünyada devamlı kalacakmış gibi mutlak mutasarrıf görürler. Böylelerinin ilah tasavvuru, çok uzaklardaki belli belirsiz bir hatıradan başka bir şey değildir².

Kur'an, İsrailoğullarının geçmişte zekat vermekle sorumlu olduklarını, fakat zamanla bu ibadeti terk ettiklerini haber vermektedir: *“Bir vakit İsrailoğullarından söz alıp: ‘Allah’tan başkasına ibadet etmeyin! Anneye babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara güzel muamele edin, İnsanlara tatlı söz söyleyin, namazı hakkıyla eda edin, zekatı verin!’ demiştik. Sonra pek azınız hariç, sözünüzden döndünüz. Hala da yüz çevirmekte-siniz³.”* Ayet, Yahudilerin kendilerine emredilen bu güzel vasıfları terk ettiklerini bildirmektedir. Yüce Allah, aynı şeyleri daha sonra gelen Muhammed ümmetine emretmiş ve onlardan başka bunları yapan kalmamıştır⁴.

Müfessirler, İsrailoğullarının zekatı ile İslamın getirdiği zekat ibadetinin esaslarının birbirinden farklı olduğunu belirtirler. Ancak onların zekatının içeriği hakkında yeterli bilgi olunmadığını da itiraf ederler.⁵ Bununla birlikte, önceki ümmetlere yüklenen ağır sorumlulukların izahında, onların zekat olarak malın dörtte birini verdikleri ifade edilmektedir⁶. İbn Abbas’tan gelen farklı bir görüşe göre onların zekatı, Allah için kurban kesmeleri idi. Eğer kurbanları kabul edilecek olursa gökten bir ateş iner onu yakardı. Kabul edilmezse, ateş gelip kurbanı yakmazdı. Kişi malını helal yollardan kazanmamışsa kurbanı kabul olunmazdı⁷. Ayrıca, *“Sabah erken mahsulü devşireceklerini yeminle pekiştirip kesin söylemiş, (inşallah dememiş), Allah’ın iznine bağlamamış-lardı. Fakirlerin payını da düşünmemişlerdi”⁸* ayeti dolayısıyla, onların şeriatlarına

¹ Zemahşerî, II, 505.

² Yıldırım, *Kur’an’da Uluhiyyet*, s. 292.

³ Bakara, 2/83. Ayrıca bkz. Mâide, 5/12; Beyyine, 98/5.

⁴ İbn Kesîr, I, 124.

⁵ Râzî, I, 590; Beydâvî, I, 353; Kurtubî, II, 17; İbn Kesîr, I, 124; Zuhaylî, I, 212.

⁶ Beydâvî, I, 588; Ebussuûd, I, 277; Zuhaylî, III, 131, 135; Suyûtî, *Hasâis*, III, 200.

⁷ Taberî, I, 554; İbn Atiyye, I, 375; Kurtubî, II, 17. Ancak Kurtubî, ganimetleri ateşin gelip yakmasının sabit olması gibi bunun da delil ile belgelenmesi gerektiğini belirtir (II, 17).

⁸ Kalem, 68/17-18.

göre hasat esnasında hazır bulunmayan yoksulların hakkının düştüğü, onun için bu planı yaptıkları ifade edilmektedir¹.

Mevcut Tevrat'a göre zekat, gelirden ve her şeyden onda bir olarak verilir². Zirai ürünlerin³, sığır ve koyunların⁴ ondalığının (öşür) zekat olarak yıldan yıla⁵ veya her üç yılın sonunda verilmesi emredilir⁶. Ondalıklar Levililere, garip, öksüz ve dul olanlara verilir⁷. Maden, her türlü mal ve hayvandan onda bir oranında zekat verilir⁸. Fıtır sadakası da zengin fakir ayırımı yapılmadan aynı oranda Toplanma Çadırının (mabedin) hizmetine verilir⁹.

Kur'an'da zekat, bir çok yerde namaz ile birlikte zikredilir. Bu da insanın Allah ile olan münasebetinin, ümmet toplumu ve diğer insanlar ile münasebetinden asla ayrı ve kopuk olmadığını göstermektedir¹⁰. İslam, zekatı ibadet olmanın yanında, daha önce olmayan yeni ve eşsiz bir düzen olarak ortaya koymuştur¹¹. Zekat, İslam ile bir çeşit sosyal güvenlik ve sigorta¹² haline gelmiş; ümmette sosyal dayanışmayı gerçekleştirmek için düzenlenmiştir¹³. İmkani olan Müslümanların tamamı zekat emrini yerine getirdiklerinde, ortada ne geçim sıkıntısı çeken fakirler, ne de krizlerin altında ezilen kimseler kalır¹⁴. Zekat ibadeti, “Onların mallarından zekat al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın¹⁵” buyruğuyla farz kılınmıştır ve sadece fakirlere, düşkünlere, zekat toplayan görevlilere, kalpleri İslama ısındırılacak olanlara, esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyenlere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, muhtaç kalmış yolcu ve gariplere verilebilir (Tevbe, 9/60).

¹ Draz, *Muvâfakât*, II, 381 (Dipnot açıklaması).

² A. Osman Ateş, *İslama Göre Cahiliye ve Ehl-i kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yay., İst., 1996, s. 115-116.

³ Levililer, 27:30; Yasanın Tekrarı, 26:12.

⁴ Levililer, 27:32; 1. Samuel, 8:17.

⁵ Yasanın Tekrarı, 14:22.

⁶ Ateş, A. Osman, s. 115. Bkz. Yasanın Tekrarı, 14:28.

⁷ Yasanın Tekrarı, 14:29; 26:12. Bu zekat, halen Levililere verilmektedir (Reşid Rıza, I, 369).

⁸ Yasanın Tekrarı, 15:7-11; Eyüp, 29:16.

⁹ Mısır'dan Çıkış, 30:11-16. Müslümanlar fıtır sadakasını fakirlere verirler.

¹⁰ Garaudy, s. 16.

¹¹ Hâşimî, s. 29, 413. Taberî'nin İbn Abbas'tan nakline göre zekat onlarda farz değil sünnet idi. Bu ümmete farz kılındı. Onların zekatı kurban idi. Ateş gelip onu yakardı (Taberî, I, 554). Fakat yukarıda geçen Bakara, 2/83 ayetinden, zekatın da namaz gibi İsrailoğullarına farz olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

¹² Yunus Vehbi Yavuz, *İslamda Zekat Müessesesi*, Feyiz Yay., İst., 1972, s. 65-68.

¹³ Hâşimî, s. 146.

¹⁴ Yavuz, s. 50-51.

¹⁵ Tevbe, 9/103. Zekatın farz olmasından önce fıtır sadakası verilmekteydi (Nesâî, Zekat, 35).

Zekat vermek, müminlerin vasıflarından biridir. “*O müminler ki namazı hakkıyla ifa eder, zekatı verir ve ahirete kesin olarak iman ederler*” (Neml, 27/3, Lokman, 31/4). Artık yeryüzünde İslam ümmetinden başka hiçbir toplumda zekat ibadetine rastlanmamaktadır. Bu durum Hz. Musa’nın ümmeti için istediği rahmetin, bu ümmete verildiğinin önemli bir göstergesidir. Çünkü onun talep ettiği rahmetin verileceği bildirilen kimselerin bir özelliği de zekatı veren kimseler olmalarıdır¹.

Ümmetin ayırıcı vasıfları arasında hayır yollarında, karşılıksız ve cömertçe harcayarak, darlık içinde bulunanlara yardımcı olmak da vardır². Hz. Peygamber, “Malda, zekattan başka da hak vardır”³ hadisiyle buna işaret etmektedir. Kardeşliği esas alan İslam dini, Müslümanların her durumda dayanışma ve yardımlaşma içinde olmasını ister. Onun için zekatın haricinde, sadaka ve hayır hasenat ile ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmak sürekli teşvik edilmiştir.

2.4.1. Îsar ve Ümmet-i Muhammed

Paylaşma ve yardımlaşmanın en ileri derecesi olan îsar, yani başkalarının ihtiyacını kendi ihtiyacına tercih etmek de Ümmet-i Muhammed’in temayüz ettiği hususlardandır. Îsarda kişi kendi çıkarlarını terk etmekte ve başkalarını tercih etmektedir. Kardeşine yardımcı olmak için meşakatlere katlanmaktadır. Bu son derece üstün bir ahlak örneğidir ve amellerin en değerlilerindedir⁴. Kur’an, ümmetin bu vasfından övgüyle bahsetmektedir: “*Hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile o kardeşlerine öncelik verir, onlara verilmesini tercih ederler. Her kim nefsinin hürsundan ve mala düşkünlüğünden kendini kurtarırsa, işte felah ve mutluluğa erenler onlar olacaklardır*” (Haşr, 59/9). “*Kendileri de ihtiyaç duydukları halde yiyeceklerini, sırf Allah’ın rızasına ermek için fakire, yetime ve esire ikram ederler. Ve derler ki: “Biz size sırf Allah rızası için ikram ediyoruz, yoksa sizden karşılık istemediğimiz gibi bir teşekkür bile beklemiyoruz*” (İnsân, 76/8-9).

Îsâr maldan veya candan vazgeçme gibi çeşitli şekillerde olabilir. Ashab-ı kiramın hayatında bunların hepsine dair birçok örnek vardır. Ensar, muahat (kardeşlik)

¹ A’râf, 7/156. Ayrıca bkz. En’âm, 6/54.

² Hâşimî, s. 369.

³ Tirmizî, Zekat, 27; İbn Mâce, Zekat, 3; Dârimî, Zekat, 13.

⁴ Gazâlî, *İhyâ*, III, 399; Şâtübî, II, 355; Hâşimî, s. 370-371.

çerçevesinde malının yarısını muhacirlere vermekte tereddüt etmemiştir¹. Hz. Ömer'in anlattığına göre sahabeden birine bir koyun kellesi hediye edildi. O da falanca benden daha açtır diyerek kelleyi ona gönderdi. Kelle, yedi kişiyi dolaştıktan sonra ilk verilene geri geldi. Çünkü içlerinde en aç olan o kişiydi². Yermük harbinde şehit olmak üzere olan yaralılar arasındaki amcasının oğluna su vermeye çalışan Huzeyfe'ye amcasının oğlu, suyu yanında aynı durumda bulunan başka birine vermesini söyler. Fakat o kişi de suyu yanında bulunan başka birine vermesini ister³. Ölmek üzere olan bu üç sahabenin, bu hallerinde bile kardeşlerini kendilerine tercih etmeleri ancak bu ümmette görülebilecek bir tavidir. Hz. Ali de hicret için Mekke'den çıkan Hz. Peygamberin yatağına yatarak, onun uğruna canını ortaya koymuştur⁴. Uhud savaşında bir çok sahabe Hz. Peygamberi koruma uğruna, kendi canlarını ona siper etmiştir⁵.

Vakıf müesseseleri de Ümmet-i Muhammed'in bu özelliğinin tezahürü olarak ortaya çıkmıştır⁶. Müslümanların halen az da olsa vermeyi vazgeçilmez bir düstur olarak kabul ettikleri görülmektedir⁷. Zekat ve infakı teşvik eden pek çok ayet ve hadis ümmetin yolunu kıyamete aydınlatmaya devam edecektir. Müslümanlar bu ayetleri tekrar ettikleri sürece bağış ve îsar yollarını izlemeye devam edeceklerdir⁸.

Müslümanlar, vücudun organlarının, gıdalardan istifade ederken dengeli bir paylaşım göstermeleri gibi, ihtiyaç sahibi kardeşleriyle elindekini paylaşmalıdır. Aksi halde vücudun dengesinin ve sıhhatinin bozulacağı gibi toplumun da dengesi ve huzuru bozulur⁹. Ümmetin tek bir vücut gibi sağlıklı bir bütünlüğünün olması ancak bu ve bunun gibi özelliklerini devam ettirmesiyle sağlanacaktır.

2.5. Oruçta Farklılıkları

¹ İbn Sa'd, I, 238; İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 264-267.

² Gazâlî, *İhyâ*, III, 400.

³ Gazâlî, *a.g.e.*, III, 401.

⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 348; İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 219.

⁵ Buhârî, *Menâkıb*, 48, *Meğâzî*, 15; Müslim, *Cihâd*, 136.

⁶ Bkz. Mehmet Şeker, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yay., Ankara, 2003, s. 137-170; Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yay., İst., ts., s. 183-216; Hâşimî, s. 170-177.

⁷ Şeker, s. 134.

⁸ Hâşimî, s. 372.

⁹ Şâtübî, II, 355.

Oruç (sıyâm/savm), imsak etmek ve bir şeyden uzak durup onu terketmek demektir. Istılahta ise insanın, fecrin doğmasından güneşin batımına kadar oruçlu olduğunu bilerek ve buna niyetli olarak, orucu bozan şeylerden kendisini uzak tutmasıdır¹. Oruç, taşkınlıktan, fuşiyattan menetmekte ve dünyevi olanın değersizliğini göstermektedir. Şehveti kırdığı, heva ve kötü şeylerden alıkoyduğu için takvayı artırmaktadır². Zengin ile fakirler arasında eşitliği gerçekleştirerek toplumsal faydalar sağlamaktadır³. Bütün ilahi dinlerde oruç ibadeti vardır. Önceki ümmetlere de oruç farz kılınmıştır (Bakara, 2/183). Hadisler de önceki ümmetlerde oruç ibadetinin olduğunu göstermektedir: “Allah’ın en çok sevdiği oruç Davud peygamberin orucudur. O, bir gün yer, bir gün oruç tutardı⁴.” “Bizim orucumuzla ehl-i kitabın orucu arasındaki fark sahur yemeğidir⁵.”

Medine’de Yahudiler aşura günü oruç tutarlardı. Bunun Hz. Musa’yla ilgili olduğunu söylemeleri üzerine Hz. Peygamber, “Bizim Musa ile ilişkimiz, sizinkinden daha fazladır” buyurmuş ve o gün oruç tutmaya başladığı gibi müminlerin de tutmalarını emretmiştir. Hicretten bir veya bir buçuk yıl sonra Ramazan orucu farz kılınınca, aşure orucu için, “Dileyen tutsun, dileyen tutmasın” buyurmuştur⁶. Hz. Aişe de Ramazandan önce aşura orucu tutulduğunu ve Ramazanın farziyetinden sonra da isteyenlerin aşura orucunu tutmaya devam ettiğini ifade etmiştir⁷.

Oruç Müslümanlara, “*Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki fenalıklardan korunursunuz*” (Bakara, 2/183) ayetiyle farz kılınmıştır⁸. “Öncekilere farz kılındığı gibi” ifadesi, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı veya sizden öncekilere farz kılınmış oruca denk ve benzer şekilde farz kılındı anlamlarına gelmektedir⁹. Sonraki ayette bulunan “sayılı

¹ Râğıb, s. 428-429; Râzî, II, 239; Kurtubî, II, 272-273; Zuhaylî, II, 128; İbn Âşûr, II, 155.

² Râzî, II, 240; Kurtubî, II, 274; Zuhaylî, II, 130-131; İbn Kesîr, I, 219.

³ Zuhaylî, II, 131.

⁴ Buhârî, Savm, 58; Müslim, Sıyâm, 181.

⁵ Ebû Dâvud, Savm, 15; Tirmizî, Savm, 17; Nesâî, Savm, 25.

⁶ Buhârî, Savm, 68, Hac, 46; Müslim, Sıyâm, 127.

⁷ Buhârî, Savm, 68; Müslim, Sıyâm, 115; Ebû Dâvud, Sıyâm, 64; Tirmizî, Savm, 49. İlgili hadislerden, aşuranın Yahudilerin oruç tuttuğu bir gün olduğu anlaşılmaktadır. Fakat aşura orucunun, Hz. Nuh’tan itibaren tutulduğu görüşünde olanlar da vardır. Aşura cahiliyye devrinde de önemli bir gün kabul edilmekte ve o günde oruç tutulmaktaydı. Bkz. Buhârî, Savm, 68, Fedâilu’s-Sahâbe, 56; Müslim, Sıyâm, 113; Ebû Dâvud, Sıyâm, 64; Tirmizî, Savm, 49; Yusuf Şevki Yavuz, “Âşûrâ”, *DİA*, IV, 24-25.

⁸ Zuhaylî, II, 128; Bikâî, III, 42; *Kur’an Yolu*, I, 180.

⁹ Râzî, II, 240; Kurtubî, II, 274.

günler”den maksat, orucun farz kılındığı günlerin tamamı olan Ramazan ayıdır¹. Yani Ramazan ayında oruç tutmak müminlere farz kılınmıştır. Bundan dolayı Ümmet-i Muhammed her sene Ramazan ayında oruç tutar. Sahurda imsak vakti ile başlayan oruç, akşam vakti iftar ile sona erer.

Bazılarına göre “Sizden öncekilere farz kılındığı gibi” buyruğundaki benzetme, Ramazan orucuyla ilgilidir². Ramazan orucu, Hz. Adem’den itibaren bütün peygamberlere ve ümmetlere farz kılınmıştır. Allah onu sadece Muhammed ümmetine değil, önceki ümmetlere de farz kılınmıştır. Fakat Yahudiler bu ayda oruç tutmayı terkederek, Firavun’un denizde boğulduğu gün için senede bir gün oruç tutmaya başlamışlardır. Hıristiyanlar da önceleri Ramazan orucunu tutarlardı. Fakat bir defasında çok şiddetli sıcağa rastladıkları için, onu yaz ve kış arasında bir zamana aktardılar. Sonra da bu değişiklik dolayısıyla on gün daha ilave ettiler. Hükümdarlarının hasta olduğu bir başka zaman, iyi olması halinde yedi gün oruç tutmayı adadılar. Oruçlarına bu yedi günü de ilave ettiler³. Sonra üç gün daha ekleyerek orucu elli güne tamamladılar⁴. İşte bu durum, Yahudilerin hahamlarını, Hıristiyanların da rahiplerini Allah’tan başka Rab edindiklerini bildiren ayetin (Tevbe, 9/31) ifade ettiği manalardandır⁵. Hıristiyanların, işi daha sağlam tutmak için Ramazanın öncesinde ve sonrasında bir gün oruç tuttıkları, arkadan gelen nesillerin de böyle yaptığı ve nihayet oruçlarının toplam elli günü bulduğu da söylenmektedir⁶. Taberî de öncekilere farz kılındığı gibi ifadesini, Ramazan orucu olarak izah eder. Ona göre Ramazan orucu Hz. İbrahim’in orucudur ve sonra gelen peygamberler, imam

¹ Râzî, II, 241; Zuhaylî, II, 129.

² İbn Ebî Hâtim’in İbn Ömer’den naklettiği bir hadise göre, Yüce Allah, Ramazan orucunu önceki ümmetlere farz kılınmıştır (İbn Ebî Hâtim, I, 304; İbn Kesîr, I, 219). Hz. İbrahim’in suhufu, Tevrat, İncil, Zebur ve Kur’an’ın Ramazan’da indiğini ifade eden rivayet de bunu desteklemektedir (Ahmed b. Hanbel, IV, 107; Taberânî, *Kebîr*, XXII, 75, *Evsat*, IV, 111; Beyhâkî, *Sünen*, IX, 188; Heysemî, I, 197; Beğavî, I, 218). Fakat Râzî, Hz. Musa’ya Tevrat’ın kurban bayramında verildiğini belirtir (V, 360). Önceki ümmetlerde Ramazan ayında oruç tutan ilk kişinin, gemiden indiğinde oruç tutan Nuh (a.s) olduğu da söylenir (Kurtubî, II, 290).

³ Kitab-ı Mukaddes’ten böyle bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Kral, lider gibi önemli şahısların ölümü dolayısıyla yedi gün oruç tutulur. Bkz. 2. Samuel, 1:12; 1. Samuel, 31:13.

⁴ Taberî, II, 175-176; Râzî, II, 240; Kurtubî, II, 274; Elmalılı, I, 519.

⁵ Râzî, II, 240.

⁶ Kurtubî, II, 274. Bazı kiliseler Paskalya bayramı öncesi 7 hafta oruç tutarlardı (Erbaş, s. 58). Kurtubî, “yevm-u şekk”te oruç tutmanın bundan dolayı mekruh olduğunu belirtir (II, 275).

olması sebebiyle ona uymak durumundadırlar. Bizim orucumuz da Hz. İbrahim orucunun aynısı olmak durumundadır¹.

Fakat çoğunluğa göre oruç ayetinde, şartları sözkonusu edilmeden orucun kendisi kastedilmiştir. Ayetteki benzetme nitelik veya sayıyla değil, oruçla ilgilidir. Bir ibadet olarak oruç tutmak, önceki ümmetlere farz kılındığı gibi Ümmet-i Muhammed'e de farz kılınmıştır. Oruç, İslamın ilk dönemlerinde her aydan üçer gün ve aşure günü olarak tutulurdu. Yahudiler de her aydan üç gün ve aşura günü oruç tutmaktaydılar. Oruç ayeti gelmeden önce İslamî uygulama böyleydi².

Oruç ayetindeki benzetmeyle ilgili üçüncü görüşe göre, tıpkı önceki ümmetlere haram olduğu gibi oruçlunun uykudan sonra yemesi, içmesi ve cinsî münasebette bulunması Ümmet-i Muhammed'e de haram kılınmıştır. Ayetteki benzetme bununla ilgilidir. Fakat daha sonra Bakara, 2/187 ayetiyle bu hüküm neshedilmiştir³. İslamın ilk yıllarında oruçlunun akşamları yemesi, içmesi ve cinsi münasebette bulunması ancak uyumamak ve yatsıyı kılmamak şartıyla helal idi. Uyuduktan veya yatsı namazını kıldıktan sonra bunlar haram olurdu. Dolayısıyla iftar vakti olduğunda yemeden önce uyuyan kişi, o gece ve ertesi gün akşama kadar oruca devam etmek zorunda kalırdı. *“Oruç gecesinde eşlerinize yaklaşmak size helal kılındı, fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tarafınızdan ayırıldılinceye kadar yiyin için”* (Bakara, 2/187) ayetiyle bu hüküm neshedilmiştir⁴. Böylece Ramazanda sahur yapmak ve iftarda acele etmek bu ümmetin özelliği olmuştur⁵.

Ramazan'da oruç tutmak, aynı zamanda Kur'an'ın bu ayda vahyedilmesi nedeniyle, Allah'a şükür ifadesi olarak farz kılınmıştır. Bir nimete şükrünü göstermenin en iyi

¹ Taberî, II, 177.

² Taberî, II, 176, 178; Râzî, II, 240; Kurtubî, II, 275; İbn Kesîr, I, 219; İbn Âşûr, I, 156; Elmalılı, I, 518; Kastallânî, II, 715.

³ Râzî, II, 240; Kurtubî, II, 275. Râzî bu görüşü zayıf bulur. Zuhaylî de farz kılmayı ifade eden birinci görüşü daha isabetli bulur. Çünkü ayetin anlaşılması için, Allah'ın öncekilere de orucu farz kıldığını bilmek yeterlidir (II, 128).

⁴ Buhârî, Savm, 15; Ebû Dâvud, Sıyâm, 1, Salât, 28; Tirmizî, Tefsîr, (Bakara); Nesâî, Sıyâm, 29. Ancak Ebû Müslim el-İsfehânî ise, böyle bir haramlığın kesinlikle bizim şeriatımızda yer almadığını; bunun Hıristiyanların şeriatında bulunduğunu; Allah Teâlâ'nın da bu ayetiyle onların şeriatında bulunan hükmü neshettiğini söylemiştir (Râzî, II, 267). Mevdûdî'ye göre bunlar hüküm değil, sahabelen bazılarının yanlış anlaması veya bazılarının görüşüdür. Kur'an bu yanlış anlamaları ortadan kaldırmıştır (I, 129).

⁵ Kastallânî, II, 714. Hıristiyanların orucu, akşamdan başlar ve ertesi akşama kadar devam eder (Erbaş, s. 56). Hz. Peygamber de, “Bizim orucumuzla ehl-i kitabın orucunun farkı sahur yemeği yemektir” buyurmuştur (Müslim, Sıyâm, 46; Ebû Dâvud, Sıyâm, 15; Tirmizî, Savm, 17; Nesâî, Sıyâm, 25). Böylece akşamları oruç tutma kaldırmıştır.

yolu, onun amacını yerine getirmek ve mümkün olan en iyi şekilde gereğini ifaya çalışmaktır. Allah'ın Müslümanlara Kur'an'ı bahşetmesi, onun gereklerini yerine getirmeyi ve esaslarını başkalarına tebliğ etmeyi gerektirir. Oruç, bu gayenin yerine getirilmesini sağlayan en önemli eğitim aracıdır. Hem bir fedakarlık, hem de bahşedilen nimetlere şükretmenin göstergesidir¹.

Ayrıca, “*Ben Rahman'a oruç adamıştım, de, o sebeple bugün hiç kimseyle konuşmayacağım*” (Meryem, 19/26) ayetine dayanarak, önceki ümmetlerde sükût yani konuşmama orucunun bulunduğu veya oruç tuttuklarında yemek gibi konuşmalarının da yasak olduğu söylenmektedir. İbn Zeyd ve Süddî'ye göre onların oruç uygulaması konuşmamak şeklindeydi. Konuşmamak şeklindeki bir oruç İslamda meşru değildir. İslam, sükut orucunu ve nezrini kaldırmıştır².

Eski Ahit'e göre oruç günlerinde herkes elbisesini yırtar, çula bürünür, başına kül veya toprak serperek nefisini alçaltır³. Günümüzde Yahudiler, Ekim ayına rastlayan yılbaşlarından on gün sonra gün batımından ertesi gün batımına kadar bir oruç tutmaktadırlar⁴. Günahların bağışlandığı gün olarak kabul ettikleri bu oruç gününe “kipur” adını verirler. Bu oruç, akşam güneşin batışıyla başlayıp, ertesi gün akşam ilk üç yıldız görülünceye kadar devam eder ve yirmi dört saat sürer. Ayrıca Yahudilerin, yılın farklı günlerinde tuttıkları başka farz ve nafil oruç çeşitleri vardır⁵. Oruçlar, büyük ve küçük oruç olarak ikiye ayrılmaktadır. Büyük oruçlar yirmi dört saat olarak tutulur⁶. Yahudilerde ondan fazla oruç çeşidi bulunmaktadır⁷. Yaşlı günlerde oruç ilan

¹ Mevdûdî, I, 127.

² Kurtubî, XI, 98; Zuhaylî, XVI, 77, 7; İbn Hacer, VII, 185. “Eğer birisi sana çocuğun hakkında soru soracak olursa sen: ‘De ki: Gerçekten ben Rahman'a oruç, yani konuşmamayı adadım.’ Bu açıklamayı İbn Abbas ve Enes b. Malik yapmıştır. Ubeyy b. Ka'b'ın kıraatinde: “Gerçekten ben Rahman'a konuşmamak suretiyle oruç adadım” şeklindedir. Kelime Abdullah b. Mesud'un mushafında da “Samt” (susmak) şeklinde yer almıştır. Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre Hz. Meryem'e oruçlu olduğu halde bu sözleri söylemesi mubah kılınmıştı. Cumhuriyetin kabul ettiği görüş budur. Bazılarına göre, işaretle bunu anlat, demektir. Hz. Ebû Bekr (r.a), konuşmamayı nezretmiş bir kadına, “İslam böyle adakları yıkmıştır, konuş” demiştir (Buhârî, Fedâilu's-Sahabe, 56). Ancak hadis ehlinde ve dilcilerden gelen ve birbirini destekleyen haberler, savmın, susmanın kendisi olduğunu göstermektedir. Susmak (samt) ise konuşmaktan uzak durmak anlamındadır. Yani onlar, oruçlu oldukları gün işaretle bulunmaları müstesna konuşmamakla da yükümlüydüler (Kurtubî, XI, 98; Râzî, VII, 529; İbn Kesîr, III, 124; İbn Hacer, VII, 85). Hz. Musa sükut orucu tutmuştur (Cilacı, *İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, Akyol Yay., İzmir, 1980, s. 14).

³ Mezmurlar, 35:13, 69:11; Yoel, 1:13-14; Yunus, 3:5-6.

⁴ Tevrat'ta yedinci ayın birinci günü olarak geçer. Bkz. Levililer, 16:29, 23:27; Çölde Sayım, 29:7.

⁵ Örs, 347-348; Özen, s 177-178.

⁶ Özen, s. 177.

⁷ Özen, s. 177-180.

edilir¹. Hahamlar oruç tutulmasını emredebilir². İslamda büyük ve küçük oruç ayrımı olmadığı gibi kimsenin yeni bir oruç çeşidi icad etmeye yetkisi de yoktur.

Hıristiyanlar için Yeni Ahit'te oruç ibadetinden bahsedilmez. Onlar Hz. İsa'nın peygamberliğinden önce kırk gün oruç tutmasını³ ibadet olarak telakki etmişlerdir⁴. İkinci yüzyıldan itibaren, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi dolayısıyla Çarşamba ve Cuma günleri olmak üzere haftada iki gün oruç tuttıkları bilinmektedir. Paskalyadan⁵ önce tuttıkları kırk günlük oruç ise günümüzde perhiz şeklinde uygulanmaktadır⁶. Hıristiyanların orucu da genel ve kısmi olarak iki çeşittir. Genel oruç akşam bir kez yedikten sonra ertesi akşama kadar devam eder. Gün boyunca hiçbir şey yenmez ve içilmez. Perhiz şeklinde et, süt gibi gıdalardan veya çok sevilen alışkanlıklardan uzak durarak tutulan oruca ise kısmi oruç denir⁷.

Günümüzde kırk günlük orucu, sigara ve içkiyi azaltmak, işlerini ve başkalarına karşı görevlerini daha dikkatli yapmakla yerine getirirler. Bazıları da bunun yerine hayır yaparlar⁸. Kilise önderleri çeşitli başka oruçlar da icad etmişlerdir⁹. Hıristiyanlıkta yirmi bir yaşını dolduranlar oruç ile mükellef olmakta ve altmış yaşını dolduranların da mükellefiyeti bitmektedir¹⁰.

Hız. Peygamber iftar etmeden iki gün peşpeşe (visal) oruç tutmak isteyen birini nehyetmiş ve şöyle demiştir: "Bu şekilde Hıristiyanlar oruç tutmaktadır. Siz böyle oruç tutmayın. Allah'ın emrettiği gibi oruç tutun. Allah'ın emrettiği gibi orucunuzu tamamlayın, akşam olunca iftar edin¹¹." İslamda perhiz şeklinde oruç da yoktur. Oruç tutmak kimsenin vicdanına bırakılmamıştır. Orucun nasıl ve ne kadar tutulacağı belirlenmiştir. Bunda kimsenin tasarrufu sözkonusu değildir¹².

¹ 2. Tarihler, 20:3; Ezra, 8:21. Yash günlerde oruç tutulur (2. Samuel, 1:12; 1. Krallar, 21:27).

² Cilacı, s. 40; Özen, s. 179.

³ Matta, 4:1-3.

⁴ İbn Âşûr, II, 157-158. Bkz. Matta, 4:2. İncil'de Hz. İsa'nın orucu için bkz. Matta, 6:16-18.

⁵ Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın ölümünden üç gün sonra dirildiğine inanırlar. Bunun hatırası olarak Paskalya adını verdikleri bir hafta süreyle, onun çektiği cefaları anlatan İncil parçaları okurlar (Kahraman, s. 239).

⁶ Elmalılı, I, 519; Kahraman, s. 240.

⁷ Erbaş, s. 57.

⁸ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 239.

⁹ Zuhaylî, II, 129. Hıristiyanların orucu hakkında bkz. Erbaş, s. 53-61.

¹⁰ Cilacı, s. 26.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, V, 225.

¹² Ateş, A. Osman, s. 105.

İtikafa girmek de eski şeriatlarda bulunan hususlardandır (Bakara, 2/125). Fakat önceleri itikafa girenler arada çıkar, eşyle ilişkide bulunur yine itikafa dönerdi. İslam, cinsî münasebette bulunmanın itikafı bozduğu hükmünü getirerek (Bakara, 2/187), Ümmet-i Muhammed'e itikaf süresince ilişkiyi yasaklamıştır¹.

Görüldüğü üzere Ümmet-i Muhammed'in orucu; süresi, şartları, hangi fiillerle ve davranışlarla bozulduğu ve kolaylaştırılması bakımlarından önceki ümmetlerin orucundan farklıdır². Bu ümmet, Hz. Peygamberden beri Ramazan orucunu aynen muhafaza etmekte; her sene Ramazan ayını heyecanla karşılamakta ve Ramazan Bayramını da coşkuyla kutlamaktadır.

2.6. Haccı Aslına Döndürmesi

Hz. İbrahim dininin en önemli şiarı olan hac³, İslamın temel şartlarından biridir. Kelime anlamı kastetmek⁴, ziyaret etmek⁵ olan hac, ıstılahta, farz ve sünnet bazı şerî ameller için Kâbe'ye yönelmek, gitmek demektir⁶. “*Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini belirlediğimiz zaman: 'Bana hiç bir şeyi ortak koşma ve evimi tavaf ederken, kıyamda, rükûda veya secdede olarak ibadet edenler için tertemiz tut. Hem bütün insanları hacca davet et ki gerek yaya, gerek uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde sana (Kâbe'ye) gelsinler'*” (Hac, 22/27) ayetinden anlaşılacağı üzere hac, Hz. İbrahim ile başlayan bir ibadettir. Ancak bazı rivayetlerde haccın tarihi Hz. Adem'e kadar götürülmektedir⁷.

¹ Ebussuûd, I, 202; Elmalılı, II, 19.

² Elmalılı, II, 14; *Kur'an Yolu*, I, 179.

³ Râzî, III, 295.

⁴ Cevherî, I, 303; İbn Manzûr, II, 226; Zebîdî, III, 314; Râzî, II, 96. Hac ibadeti için Mekke'ye yönelme, niyetlenme anlamında.

⁵ İbn Manzûr, II, 227.

⁶ İbn Manzûr, II, 227; Zebîdî, III, 315; Râzî, II, 296.

⁷ Abdülkerim Özeydın, “Hac”, *DİA*, XIV, 386. Bu görüşler için bkz. Taberî, II, 51; III, 13; İbnü'l-Cevzî, I, 126; VIII, 219; Kurtubî, II, 121. Kâbe'yi Hz. Adem'in inşa ettiğine dair bkz. Taberî, *Tarihu't-Taberî: Tarihu'r-rusul ve'l-mulûk*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Daru'l-Mearif, Kahire, ts., I, 123; İbn Haldun, II, 475; Râzî, III, 296; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 817. Taberî aynı yerde tavafın, Hz. Adem'den beri devam ettiğini nakleder. Hatta Kâbe'nin Hz. Adem'den önce mevcut olduğu da rivayet edilmektedir. Bkz. Taberî, III, 12; Kurtubî, II, 120, IV, 137; Ebussuûd, I, 159-160; Şevkânî, I, 362. Kâbe'nin, Hz. Adem ile cennetten indiği ve o ölünce göğe kaldırıldığı, Nuh tufanında yedinci veya dördüncü kat semaya kaldırıldığı, beyt-i mamur olduğu bile söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, I, 126; Âlûsî, IV, 5. Ancak İbn Atiyye (III, 221), İbn Kesîr (I, 391), Reşid Rıza (I, 466-468, IV, 7-8) ve İbn Âşûr (IV, 13), Kâbe'nin Hz. Adem tarafından yapıldığı haberlerini zayıf bulur ve tenkit ederler. Kur'an, Kâbe'yi Hz. İbrahim'in inşa ettiğinden bahseder. Fakat Kâbe'nin daha önceleri de var olması da mümkündür. Hz. İbrahim'e verilen inşa emri, eski temeller üzerine de olabilir (Râzî, III, 296-296). Son din İslam, Hz. İbrahim dinini ihya ettiğinden pek çok hususu Hz. İbrahim ile irtibatlandırır. Bundan

Hz. İbrahim haccının, Hz. Musa ve İsa şeriatında devam edip etmediğine dair sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Fakat Kâbe’de yapılan hac, cahiliye dönemi Arapları tarafından bilinmekteydi. Müşrikler Kâbe’yi tavaf, Arafat ve Müzdelife’de vakfe, sa’y, kurban gibi uygulamaları yapmaktaydılar. İslam, şirk ve yasak olan unsurları kaldırıp, bazı usuller ekleyerek bu ibadeti devam ettirmiştir¹. Mevcut Eski Ahit’e göre Yahudiler yılda üç defa Kudüs’te Yahve’nin huzurunda bulunmalıdır². Yahudilikte hac mekanları, Kudüs ve çevresi, daha çok Celile’de bulunan yerler, bilgelerin mezarları ve azizlere adanan çeşitli merkezlerdir³. Kudüs, hac zamanı insanlar ve kurbanlıklarla dolardı⁴. Sadece erkeklere emredilmiş⁵ olan hacda bir hafta kalınması zorunludur⁶. Günümüz Yahudileri, şans getireceğine ve talihsizliklere iyi geleceğine inanmaları sebebiyle belli günlerde buraları ziyaret edip dua eder, adak adarlar⁷. Onlara göre Kudüs’teki mabedin yıkılmasıyla hac son bulmuştur⁸. Hıristiyanlar ise haccın, İsa’yı takip etmekten ibaret olduğuna inanırlar⁹. Hıristiyan haccı, önceleri Kudüs ve çevresini ziyaretten ibaretti. Daha sonra buna Azize Helene’nin başlattığı kutsal şahsiyetlerin mekanlarını ziyaretler eklenerek, hac yerleri çoğaltılmış ve bu ibadet kolaylaştırılmıştır¹⁰.

Hac, “*Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah’ı ziyaret etmek, Allah’ın onun üzerindeki hakkıdır*” (Âl-i İmrân, 3/97) ayetiyle bu ümmete farz kılınmıştır¹¹. Tercih edilen görüşe

dolayı, Kâbe ile ilgili olarak Hz. İbrahim öncesinden bahsedilmeye gerek duyulmamış olabilir. Nitekim Ezrakî’nin naklettiğine göre Hz. İshak ve Hz. Musa, Kâbe’de hac yapmıştır. Hacer-i Esved, Makam-ı İbrahim ve zemzem kuyusu arasında doksan dokuz peygamberin mezarı vardır. Bunlar Kâbe’yi ziyaret için gelmişlerdir (Ebu’l-Velîd Abdullah b. Ahmed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (thk. Rüşdî es-Salih), Daru’s-Sikafe, Mekke, 1996, I, 68-69). İsrailoğulları Mekke’ye geldiklerinde, Zû Tûvâ denilen yerde hareme saygı olarak ayakkabılarını çıkarıp hareme girerlerdi (Ezrakî, *a.g.e.*, II, 131). Ebu’l-Aliye er-Riyahî’ye göre, Hz. Salih’in mescidinin kıblesi de Kâbe’ye doğru idi. Yine Hz. Musa, Beytu’l-Makdis’teki kayaya doğru ve Kâbe cihetine namaz kıları. Kâbe bütün peygamberlerin kıblesidir (Kurtubî, II, 151). Zemahşerî’nin belirttiğine göre Hud (a.s) kavminin helakinden sonra Mekke’ye gelmiş, orada yaşamış, ve ölmüştür (II, 112). Râzî’ye göre Kâbe’nin Hz. Adem (a.s) zamanında mevcut olduğunu ifade etmek en doğru görüştür (III, 296).

¹ Zuhaylî, II, 196.

² Mısır’dan Çıkış, 23:14, 17; 34:23.

³ Ömer Faruk Harman, “Hac”, *DİA*, XIV, 383.

⁴ Hezekiel, 36:28.

⁵ Hagigah, 1:1.

⁶ Şelebî, s. 280.

⁷ Harman, *a.g.m.*, *DİA*, XIV, 384.

⁸ Cilacı, s. 48.

⁹ Erbaş, s. 61.

¹⁰ Kahraman, s. 240; Erbaş, s. 62.

¹¹ Zuhaylî, II, 196.

göre haccın farz kılınması, hicretin 9. yılında olmuştur¹. Müslümanların ilk haccı bu yılda, Hz. Ebû Bekr'in önderliğinde gerçekleşmiş ve Hz. Peygamber, 10. yılda haccetmiştir². Âlûsî'nin belirttiğine göre Hz. Peygambere öğretilen hac, daha önce Cebrail tarafından bütün rükünleriyle Hz. İbrahim'e öğretilmiştir³. “*Hac malum aylar-dadır*”⁴ ayetinde ifade edildiği üzere haccın kendine mahsus bir zamanı vardır. Bu ayet, Ümmet-i Muhammed'in, müşriklerin hac aylarını değiştirmelerinde olduğu gibi haccı herhangi bir değişiklik yapmadan ifa edeceğine işaret etmektedir⁵. Hayatında bir kere hac yapan Müslüman, bu görevi yerine getirmiş olmaktadır⁶.

“Hac ayeti nazil olduğu zaman Hz. Peygamber, Müslümanları, Hıristiyanları, Yahudileri, Sâbiîleri, Mecusîler, Müşrikleri toplamış ve onlara şöyle demiştir: ‘Allah, haccı size farz kılmıştır. Haccediniz...’ Müslümanlar buna iman etti. Diğer beş inanç mensupları ise inkâr ederek: ‘Biz ona inanmıyoruz. (Kâbe’ye) doğru yönelerek namaz kılmayız. Onu hac da etmeyiz...’ dediler. Bunun üzerine Yüce Allah, “*Nankörlük edip bu hakkı tanımayana Allah’ın hiçbir ihtiyacı yoktur, o bütün alemlerden müstağnidir*” (Âl-i İmrân, 3/97) ayetini indirmiştir⁷.

Hem mal hem de beden ile yapılan bir ibadet olarak haccın, İslam ümmeti üzerinde önemli etkileri vardır. Hac, ümmetin dinen kemale ermesi ve teslimiyetinin tamamlanması demektir⁸. Bütün milletlerden farklı renk ve dillere sahip milyonlarca Müslümanın, en kutsal beldede, aynı inanç ve heyecanla aynı örtüye (ihrama) bürünerek bir araya gelmeleri, muhteşem bir tevhid manzarası oluşturur. Hac, Müslümanların her yıl meselelerini en geniş katılımı görüşme fırsatı sunan bir zirvedir. Bunun yanında Müslümanlar peygamber yurdunu görüp, zaman sınırlarını aşarak ashab ile bütünleşme duygularını yaşarlar⁹.

¹ Zuhaylî, II, 196; Özeydın, “Hac”, *DİA*, XIV, 388.

² Zuhaylî, II, 196; İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 104, 106.

³ Âlûsî, XIV, 251.

⁴ Bakara, 2/197. Bu aylar, Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayının ilk on günleridir (Zuhaylî, II, 194).

⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Kitabu ahkâmi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts., I, 132.

⁶ *Kur'an Yolu*, I, 202.

⁷ Taberî, III, 29; İbnü'l-Cevzî, I, 436; Râzî, III, 305; Alûsî, IV, 13.

⁸ Gazâlî, *İhyâ*, I, 412-413.

⁹ *Kur'an Yolu*, I, 203-204.

Hac, ümmetin bir gösterisidir. Dünyanın her tarafından gelen Müslümanlar bu büyük gösteride yer alır. Orada herkes eşittir. Irk, cinsiyet veya sosyal statü ayırımı yoktur¹. Bütün “ben”ler, Allah’a yaklaşma amacıyla “ümme” oluşturacak şekilde birleşmekte ve “biz” olmaktadır². Bütün hacıların aynı renk ve biçimdeki ihramı giymeleri inananların eşitliğini vurgulamaktadır³. Aynı zamanda hac, ümmetin Allah’a doğru yükselmesidir⁴. Hac, adeta ümmetin miracıdır ve Müslümanlar sanki Allah’ın ziyaretçileri ve misafirleridir. Ümmet-i Muhammed, haccın farz kılınmasından beri büyük bir şevk ve tazim ile dört bir taraftan hacca koşmuştur. Dünyanın hiçbir yerinde, bu kadar büyük kitlelerin katıldığı ve her yıl tekrarlanan hac gibi evrensel bir kongre yapılmamaktadır⁵. Hac, adeta ümmetin danışma ve dayanışma kongresidir⁶. Onun için hacda, ümmetin birliğini bozan şeylerle mücadele etmek üzere çözüm ve çareler aranmalıdır⁷. Nitekim Hz. Peygamber hacda irad ettiği veda hutbesinde, Müslümanların ortak meselelerini değerlendirmiş ve İslamın evrensel prensiplerini ortaya koymuştur⁸.

Ümmet-i Muhammed Hz. İbrahim haccını aslına döndürüp, devam ettirmektedir. Hacda, farklı ülkelerden gelen farklı milletlerin, değişik dil, kültür ve cinsiyetteki Müslümanların bir araya toplanması sonucu İslam ümmeti müşahhaslaşmakta, somut hale gelmekte, adeta vücut bulmaktadır. Başka hiçbir toplumda bulunmayan Hz. İbrahim haccı, Ümmet-i Muhammed’i diğerlerinden farklı kılan ve onlara tek ümmet şuurunu yaşatan çok önemli bir ibadet olmaktadır.

2.7. Kurbanda Farklılıkları

Allah’a yakınlık sağlamaya vesile olan şey anlamlarına gelen kurban⁹, ıstılahta, ibadet maksadıyla belirli şartları taşıyan hayvanları usulüne uygun boğazlamak demektir. Bu

¹ Şeriatî, *Hac*, Şura Yay., İst., ts., s. 14; Şeker, s. 103.

² Şeriatî, s. 49-50.

³ Hökelekli, s. 240.

⁴ Şeriatî, s. 13.

⁵ Zuhaylî, II, 196; Hâşimî, s. 35.

⁶ Kutup, I, 200; IV, 2420.

⁷ Şeriatî, s. 152.

⁸ Buhârî, *Hac*, 131; Ebû Dâvud, *Buyû*, 5; Tirmizî, *Salât*, 434, *Fiten*, 2; Ahmed b. Hanbel, I, 230, V, 411; İbn Sa’d, II, 184-186; Hamidullah, *Vesâik*, s. 360-368; *İslam Peygamberi*, I, 273-276.

⁹ Cevherî, I, 199; İbn Manzûr, I, 664; Zebîdî, 309.

şekilde boğazlanan hayvana da kurban denmektedir¹. Kurban ibadeti, farklı uygulamalar olmakla birlikte bütün dinlerde yer almaktadır.

Kur'an, her ümmette kurban ibadetinin olduğunu şöyle haber verir: “*Biz her ümmete kurban ibadeti koyduk ki Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları keserken Allah'ın adını ansınlar*” (Hac, 22/34). Bu ayetten de anlaşıldığına göre iman eden her topluma kurban kesme teşri kılınmıştır². Ümmetlerin, Hz. İbrahim'den itibaren kurban ibadetiyle sorumlu olduğu da söylenmiştir³. Ancak Hz. Adem'in iki oğlunun kurban takdimini haber veren ayetten (Mâide, 5/27) anlaşılacağı üzere kurban ibadeti, ilk insanlardan beri devam etmektedir. Hz. İbrahim de insanları hacca davet ettiğinde, onlara kurban kesmeleri emredilmiştir (Hac, 22/28).

Ümmet-i Muhammed'in Kurban ibadetindeki farklılıklarına geçmeden önce, ümmet-i sabıka denen önceki ümmetlerin kurban ibadetinin özellikleri üzerinde durmak gerekir. Her ümmete kendi dönemlerinde uyguladıkları özel bir ibadet yolu belirlendiğinden (Hac, 22/67), önceki ümmetlerin kurban ibadetiyle Ümmet-i Muhammed'in kurban ibadeti arasında bazı değişiklikler vardır. Kurbanlıklar, kurban sunma şekilleri ve amaçları farklılık arz etmektedir. Mevcut kaynaklardan anlaşıldığına göre kurban, Hz. Musa döneminde ve sonrasında, Yahudiliğin en önemli ibadeti idi.⁴ Onların kurbanları üzerine, Allah tarafından gökten gönderilen bir ateş iner ve onu yakardı⁵. Bu şekilde kurban takdim etme olayı, İsrailoğullarına gönderilen peygamberler için bir mucizeydi. Bir peygamberin Allah tarafından gönderildiğini ispat etmesi için kurban kesilir, sonra peygamber dua eder ve gökten gelen bir ateş o kurbanı yakardı. Bu da o peygamberin doğruluğunu gösteren bir mucize olurdu⁶. İsrailoğulları Allah için kurban keser, iç yağları ile etinin en güzel yerlerini alıp bunları tavanı açık bir binanın ortasına koyarlardı. Peygamberleri evin içinde durup, Rabbe dua eder, gökten hafif bir sesi olan

¹ Zuhaylî, *Fıkıh*, III, 594.

² Kurtubî, XII, 58.

³ Râzî bu görüştedir (VIII, 225). Hz. Peygamber kurban için, “Babanız İbrahim'in sünnetidir” buyurmuştur (İbn Mâce, Edâhî, 3). Böylece hacdan sonra kurban da Hz. İbrahim ile ilişkilendirilmiş olmaktadır.

⁴ Örs, 120-126; Özen, s. 184.

⁵ Taberî, III, 262; İbn Ebî Hâtim, III, 831; Beğavî, I, 595; Şevkânî, I, 406. Bunun, verilen bir sadakanın kabul edilip edilmediğini öğrenmek için takdim edilen kurbanla ilgili olduğu, kurbanın yanmasının sadakanın kabul edildiğine işaret sayıldığı da söylenmiştir (Taberî, III, 262). Arkeolojik bulgulardan da önceki ümmetlerde kurbanın sıkça gerçekleştirilen önemli bir ibadet olduğu, kurban için sunaklar yapıldığı ve kurbanın kabul edilip edilmediğinin bir şekilde bilindiği anlaşılmaktadır. Bkz. Ay, Eyüp, “İlahi Mesaj'ın Kadim Medeniyetlerdeki İzdüşümleri”, s. 186-187.

⁶ Zemahşerî, I, 476.

dumansız beyaz bir ateş inerek o kurbanı yakıp bitirirdi¹. Mevcut Kitab-ı Mukaddes'te de gökten gelen bir ateşin kurbanları yakmasından bahsedilmektedir.² Bu, yapılan takdimenin Allah tarafından kabul edildiğini gösteren bir alamet sayılmaktaydı³.

Bunu bilen Medine Yahudileri, Hz. Peygambere, "Allah'ın peygamberi olduğunu ve sana kitap indirildiğini iddia ediyorsun. Halbuki Tevrat'ta Allah, ateşin yiyeceği bir kurban getirmediği hiçbir peygambere iman etmememizi emretti. Eğer o ateşi getirirsen, seni tasdik ederiz" demişlerdir⁴. Yahudilere göre Hz. Musa şeriatı, Süleyman Mabedinin yıkılmasından sonra uygulanamaz olmuştur. Onlar, gelmesini bekledikleri peygamberin Musevî ayinlerini eskisi gibi hayata geçireceğine inanıyorlardı. Bundan dolayı yanık kurbanları kutsal ayinlerin temel bir unsuru kılan Musa şeriatına uymadıkça, Hz. Peygambere iman etmeyeceklerini belirtmişlerdir⁵.

Kurbanın üzerine gökten bir ateşin gelmesini, onu yakmasını ve bu olayın, kurbanın kabul edildiğinin göstergesi olmasını çok daha öncelere götürmek mümkündür. "*Onlara Adem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku: Onların her ikisi birer kurban takdim etmişlerdi de birininki kabul edilmiş, öbürünüki kabul edilmemişti*" (Mâide, 5/27) ayetinde ifade edildiği üzere, Hâbil ve Kâbil'in kurbanlarının kabul edilip edilmediğinin bilinmesi, buna dair görünen, anlaşılan bir işaret olduğunu göstermektedir. Bu işaretle Hâbil'in kurbanının kabul edildiğini gören Kâbil, kıskançlığından ötürü kardeşini öldürmüştür⁶. Hz. Adem onlara, kurban sunmalarını ve kimin kurbanı kabul edilirse onun doğru olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Hâbil'in

¹ Râzî, III, 449; Kurtubî, IV, 296. Bu durumun Hz. İsa zamanında son bulduğu da söylenmektedir. Bkz. Râzî, III, 449; Kurtubî, IV, 296.

² "İlyas şöyle demişti: "Ya Rab, bana yanıt ver ki, bu halk senin Tanrı olduğunu anlasın. Onların yine sana dönmelerini sağla. O anda gökten Rabbin ateşi düştü. Düşen ateş yakmalık sunuyu, odunları, taşları ve toprağı yakıp hendekteki suyu kuruttu" (1. Krallar, 18:37-38). Süleyman duasını bitirince, gökten ateş yağdı; yakmalık sunularla kurbanları yiyip bitirdi (2. Tarihler, 1:1). Ayrıca bkz. Yaratılış, 15:17; Hakimler, 6:20-21. "Yakmalık sunu" tabiri, kurbanlık hayvanlar hatta tahıl için de kullanılan takdimelerdir. Bunları kahinler ateşte yakarlar. Bkz. Levililer, 1:3-14; 2:1-14.

³ Râzî, III, 449; IV, 296. Gökten ateş gelmesinin mahiyetine dair bilgi sahibi değiliz. Fakat Hz. Meryem'e yiyecek, havarilere sofraya, Yahudilere kudret helvası, bıldırcın indiği bilinmektedir. Tevrat'taki ifadelerden de çölde yaşadıkları dönemde, Yahudilere yiyeceklerin gökten geldiği anlaşılmaktadır. "Gece ordugaha çiy düşerken, man da birlikte düşerdi" (Çölde Sayım, 11:9). Ayrıca bkz. Mısır'dan Çıkış, 16:13-36. Dolayısıyla kurbanı yakan bir ateşin gelmesi de mümkün görülmektedir.

⁴ Âl-i İmrân, 3/183. Vâhidî, s. 99; Râzî, III, 449; Kurtubî, IV, 295. Aynı ayette onlara şöyle cevap verilir: "*Onlara cevaben de ki: 'Benden önce birçok peygamber açık delillerin (mucizelerin) yanında, sizin öne sürdüğünüz kurbanı da getirdiler. Peki, sözünüzde tutarlı iseniz, onları niçin öldürdünüz?'*"

⁵ Esed, I, 128.

⁶ Taberî, IV, 254-255; Râzî, IV, 337; İbn Kesîr, II, 44-45; Harman, "Hâbil ve Kâbil", *DİA*, XIV, 376-378. Aynı kıssanın Tevrat'taki anlatımına göre Hâbil, sürüsünün ilk doğan hayvanlarından birini ve yağlarını, Kâbil (Tevrat'ta Kayın) ise toprak ürünlerinden takdim etmişti (Yaratılış, 4:3-8).

kurbanının kabul edilmesinin alameti olarak, gökten dumansız bir ateş gelmiş ve onun kurbanını yakmıştır. Kurbanının kabul edilmediğini gören Kâbil de kardeşini öldürmüştür¹.

Tarihi rivayetler, gökten kurbanları yakan bir ateşin gelmesi hadisesinin, çok daha sonraki dönemlerde de bilindiğini göstermektedir. Mekke'yi kuşatan Haccac, Abdullah b. Zübeyr'in sığındığı Kabe'yi mancınıkla taşa tuttuğunda, gökten düşen yıldırımlar mancınığı yakmış ve on iki askeri ölmüştü. Haccac, bu olaydan dolayı korkup savaşmak istemeyen askerleri teskin etmek için, "geçmiş ümmetler de kurban keser ve gökten bir ateş gelir onu yakardı" demiştir².

Önceki ümmetlerin kurban ibadetinde, bundan başka farklılıklar da vardır. İbadetlerin yapıldığı mabedin yanında, mutlaka mezbah denen kurban kesme yerleri vardı. Kurbanlar buralarda kesilirdi³. Hz. Nuh, Yakub ve İbrahim'in kurbanlarını takdim ettikleri mezbahları vardı⁴. Hz. Musa, ibadetlerin yapıldığı toplanma çadırı yanında, kurbanların kesildiği mezbahı da yapmıştır⁵.

Kurbanda bundan başka da farklılıklar vardır. Yahudiler sabah ve akşam olmak üzere günde iki kuzuyu⁶ yakmalık sunu olarak kurban etmekteydiler. Yakılan takdime, boğa, koyun, keçi yanında kumru ve güvercin gibi kuş türünden hayvanlar da olabilirdi⁷. Fakat bunun yanında devenin kurban edilmesi yasaktır⁸. Kurbanı takdim eden, yakılacak takdimenin başına elini koyar ve onu mezbahın kuzey tarafında keserdi⁹. Kohen, kanı toplar ve mezbahın etrafına serperdi¹⁰. Sunağın üzerine odun dizilir. Hayvanın başı, iç yağı ve diğer parçaları bu odunların üzerine yakmak üzere yerleştirilir, içkembe, bağırsaklar ve ayaklar, yıkandıktan sonra buraya konur ve bunların yanmasından çıkan koku Rabbi hoşnut ederdi¹¹. Eski Ahit'e göre halkın

¹ Neseî, I, 280; İbn Kesîr, II, 44-45.

² Ahmed Emin, s. 94; İbn Haldûn, II, 477.

³ 2. Samuel, 24:25; 1. Krallar, 6:20. 2. Krallar, 16:14. Ayrıca bkz. Yaratılış, 12:7-8, 13:18, 26:25, 33:20, 35:7.

⁴ Yaratılış, 8:20; 12:8, 35:7; 46:1.

⁵ Özen, s. 232.

⁶ Mısır'dan Çıkış, 29:38-42; Çölde Sayım, 28:1-8.

⁷ Levililer, 1:3-5, 10, 14; 5:7.

⁸ Levililer, 11:4.

⁹ Levililer, 1:3-5, 11.

¹⁰ Levililer, 1:5, 11, 15; 4:5-7, 11; 8: 19, 24.

¹¹ Levililer, 1:8-9. Daha fazla ayrıntı için bkz. Levililer, 1:1-17. 6:8-13. Kurbanın, Yahudiler için çok önemli bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Sanki her fırsatta ve olayda kurban kesilmektedir. Faili

günahlarının yüklendiği bir keçi keffaret olarak kurban edilirdi¹. Fısıh kurbanının eti sabaha kalmadan yenilmeliydi².

Ayrıca İsrailoğullarında, tahıl sunusu, esenlik sunusu, günah sunusu ve suç sunusu şeklinde farklı kurban çeşitleri vardı³. Genel kurban takdimelerini sadece Kohenler ve Levililer keserdi⁴. Kurban takdiminde, kürek, maşa, kül kapları gibi avadanlıklar kullanılırdı.⁵ Kurbanın arzı, yakılması ve buhur gibi birçok ritüel ve teferruat vardı⁶. Kurban takdimi mabedde, sabah ve akşam iki defa yapılmaktaydı⁷. Bilmeden günah işlenirse, kurban kesmeliydi⁸. Hayvanı keserken bıçak hiç durmadan çekilmeliydi, çünkü herhangi bir şekilde duraklamada hayvan murdar olmaktadır⁹. Kuşlardan olan kurbanları kahinler tırnakları ile keserlerdi.¹⁰ Ayrıca kurbanın derisi kahine verilmeliydi¹¹. Hz. Süleyman, altın mezbahta buhur yakar, her gün ve her şabat (Cumartesi) kurban kestirirdi¹². Yahudiler, bu kadar geniş ve teferruatlı kurban geleneğine rağmen ikinci yıkılıştan sonra mabedin olmamasını gerekçe göstererek kurban ibadetini bırakmışlardır¹³. Mabedin tahribinden sonra kurbanın yerini, zamanla dua, Tevrat okuma, ilahiler ve vaazlar almıştır¹⁴.

Hıristiyanlar ise Hz. İsa'nın, çarmıhta bütün insanlık için kurban olduğuna inandıklarından kurban ibadetini tamamen kaldırmışlardır. Onlara göre Hz. İsa bir günah sunusudur¹⁵. O, insanların günahları için tek geçerli keffaret kurbanıdır¹⁶.

meçhul cinayetlerde bir inek kurban edilir ve cinayet mahalline en yakın köy veya kasaba yaşlılarının ellerini kurban edilen inek üzerinde yıkayıp, "Bu kanı ne ellerimiz döktü, ne de gözlerimiz onu gördü" derlerdi. Böylece toplum müşterek sorumluluktan kurtulmuş olurdu (Yasanın Tekrarı, 21: 1-9). Muhammed Esed'e göre Bakara Sûresindeki kıssada bu olay anlatılmaktadır (I, 20).

¹ Levililer, 16:10. Eski Ahit'te, zaferden dönen komutanı ilk karşılayan kişinin ve ilk doğan çocuğun kurban edilmesi gibi insanın kurban edilmesine rastlanmaktadır (Hakimler, 11:29-40; Hezekiel, 20:25-26).

² Mısır'dan Çıkış, 34:25.

³ Bunlar için bkz. Levililer, 2, 3, 4, 5.

⁴ 2. Tarihler, 29:22, 24, 34.

⁵ Örs, s. 198.

⁶ Levililer, 1-7.

⁷ Mısır'dan Çıkış, 29:38-41; 2. Krallar, 16:15.

⁸ Levililer, 4:13, 22, 27.

⁹ Örs, s. 321.

¹⁰ Levililer, 5:7-8. Hz. Peygamber, diş veya tırnak ile kesmeyi yasaklamıştır (Müslim, Edâhî, 20; Nesâî, Dahâyâ, 26; İbn Mâce, Zebâih, 5).

¹¹ Levililer, 7:8.

¹² Örs, s. 199.

¹³ Güç, s. 288; Örs, s. 123.

¹⁴ Özen, s. 102, 107. Bkz. Hoşea, 14:2.

¹⁵ Romalılar, 8:3; 2. Korintliler, 5:21.

¹⁶ Romalılar, 8:3; 2. Korintliler, 5:21. Ayrıca bkz. Wickweire, s. 131.

Evharistiya veya communion denen ekmek-şarap ayinleri ile onun kurban oluşunu anmaktadırlar¹. Onlara göre eskiden kurban var idiyse de Allah günümüzde kurban kesilmesini istememektedir².

Ümmet-i Muhammed de önceki ümmetler gibi kurban ibadetiyle sorumlu tutulmuştur. *“Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”* (Kevser, 108/2). *“Biz kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin hakkınızda Allah’ın dininin şeâirinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar boğazlanmak üzere saf halinde dururken onları kestiğiniz zaman Allah’ın adını anın. Fakat unutmayın ki ne onların etleri, ne de kanları asla Allah’a ulaşacak değildir. Lakin Ona ulaşan tek şey, kalplerinizde beslediğiniz takvadır”* (Hac, 22/36-37). Bu ayetler ve onları açıklayan Hz. Peygamberin sünneti, kurbanı bir ibadet olarak Muhammed ümmetine teşri kılmıştır. Kurban kesimi, Allah’ın hatırlanması ve rızası için ibadet olarak yapılmalıdır.

Fakat yukarıda, önceki ümmetlerin kurbanı ile ilgili zikredilen şekil ve şartların hemen hiçbiri bu ümmette görülmemektedir. Gökten ateşin gelip, kurbanı yakması ve bunun kabul alameti sayılması, yeni doğmuş hayvanlar, güvercin ve kumru gibi kuşların kurban edilmesi, toplum adına her gün kurban kesilmesi, bir çok kurban çeşidinin bulunması, kurbanda takdime, sunma anlayışının hakim olması, özel kurban kesme yerleri (mezbah) bulunması, önceki ümmetlerin kurban ibadetinin İslam ümmetinin kurban ibadetinden çok farklı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu farklılıklar, Müslümanlara kurban ibadetinde de büyük kolaylıklar sağlandığını göstermektedir. Ayrıca Yahudi ve Hıristiyanlar, zamanla kurban ibadetini terk etmişlerdir. Ümmet-i Muhammed ise asırlardan beri, kurban ibadetine önem vermeye devam etmektedir. Kurban, Allah için fakirlerin gözetilmesini, yardımlaşmayı sağlamakta ve Müslümanların Allah için fedakarlığını göstermektedir. Mali imkanları zayıf olan fakirler bile imkanlarını zorlayarak bu ibadeti yerine getirmeye çalışmaktadır. Kurban bayramları da ümmetin birliğini, beraberliğini ve kardeşlik duygularını pekiştirmeye vesile olmaktadır.

¹ Erbaş, s. 165-166; Cilacı, s. 141.

² Wickweire, s. 133.

2.8. Kutsal Gününün Cuma Olması

Cuma, “toplamak, bir araya getirmek” anlamına gelen “c-m-a” kökünden türemiş bir isim olduğundan, Cuma günü “toplantı günü” demektir¹. Müslümanlar, haftanın bu gününde Cuma namazı için camilerde toplanırlar.

Cuma günü, önceki ümmetlere de haftanın bayram günü tayin edilmişti. Fakat Yahudiler Cumartesi, Hıristiyanlar da pazar gününü benimsediler². “*Sebt (Cumartesi) tatili, ancak onda ihtilaf edenlere farz edilmişti. Rabbin kıyamet günü ihtilaf ettikleri hususlarda onlar hakkında elbette hükmünü verecektir*”³ ayeti bununla ilgilidir. Önceki ümmetlerden de Cuma gününü ibadete tahsis etmeleri istenmiş, muhalefet etmeleri üzerine Cumartesi gününe riayet hükmü getirilmiştir⁴.

Alimler bu ihtilafın keyfiyetiyle ilgili olarak farklı görüşlere sahiptir. Bazılarına göre ihtilaf Cuma ile ilgilidir. Aslında her peygambere Cuma gününün fazileti, onun melekler nezdindeki üstünlüğü ve kıyametin o günde kopacağı bildirilmiştir. Fakat Cuma gününü kabul etmeyenler, Allah’ın koyduğu sınırı aşmış ve neticede en ağır cezalara uğramışlardır. Hz. Musa İsrailoğullarına Cumanın faziletli bir gün olduğunu bildirmiştir. Fakat onlar, “Günlerin en üstünü Cumartesidir. Çünkü Allah gökleri, yeri ve rızıkları altı günde yaratmış, Cumartesi gününde her yaratık itaat ederek Allah’a boyun eğmiştir” dediler. Ayrıca Yahudiler, Firavun’dan Cumartesi günü kurtulduklarına inanırlar. Bu itirazları üzerine Hz. Musa’ya, “Bırak onları Cumartesi günü tatil yapsınlar. Fakat o günde balık veya başka bir şey avlamasınlar. Söyledikleri gibi herhangi bir iş de yapmasınlar” denilmiştir⁵.

Hz. İsa da ümmetine Cuma gününü tebliğ etmiştir. Fakat daha sonra Hıristiyanlar, “Biz, onların bayramının bizim bayramımızdan sonra olmasını istemiyoruz” dediler. Ayrıca yaratmanın Pazar günü başladığına ve Hz. İsa’nın kabirden bu günde göğe

¹ Zemaşerî, IV, 532; Râzî, X, 542; Kurtubî, XVIII, 99-100.

² Taberî, I, 469-470; Ebû Hayyân, V, 530; İbn Kesîr, II, 613. “Kardeşim Yakup da evlatlarına şöyle dedi: ‘Cuma gecesi gelsin, sizin için Rabbime istiğfar edeceğim’ (Tirmizî, Daavât, 115) hadisi bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca Abdullah b. Selam ve Kâ’bu’l-Ahbar, Cuma gününde müstecab bir vakit bulunduğunu, Tevrat’tan öğrendiklerini söylemiştir (Ebû Dâvud, Salât, 207, 208 ; Nesâî, Cuma, 45).

³ Nahl, 16/124.

⁴ Bkz. Elmalılı, V, 268-269. Onlara bizden evvel kitap verildi de Allah’ın onlara farz kıldığı gün bu (Cuma günü) olduğu halde ihtilafa düştüler (Buhârî, Cuma, 1; Müslim, Cuma, 19).

⁵ Taberî, I, 469; Râzî, VII, 285-289; Kurtubî, X, 199.

yükseldiğine inandıkları için Pazar gününü seçtiler¹. Daha sonra Roma imparatorluğu bir yasa çıkartarak bu günü resmî tatil olarak kabul etmiştir².

Sözkonusu ihtilafı ilgili diğer yoruma göre, aslında Cumartesi gününün Hz. İbrahim şeriatıyla bir ilgisi yoktur. Cumartesi hükmü, İsrailoğullarına bir ceza olarak konulmuştur. Yani bu hüküm Hz. İbrahim dini üzerinde ihtilaf edip, ondan sapmaları sonucu olarak onlara verilmiştir³.

Önceki ümmetler, Cumaya muhalefet etmeleri sonucu istedikleri günü ibadete ayırmakla yükümlü kılmışlardır. Yüce Allah, Muhammed ümmeti için ise kendinden bir lütuf ve nimet olmak üzere Cuma gününü tayin etmiştir. Bu bakımdan da Ümmet-i Muhammed, ümmetlerin en hayırlısı olmuştur⁴. İslam ümmeti, “*Ey iman edenler! Cuma namazına ezan ile çağırıldığımız zaman derhal Allah’ı zikretmeye (hutbe ve namaza) gidin, alışverişi bırakın*” (Cum’a, 62/9-10) buyruğundaki Cuma emri ile Yahudi ve Hıristiyanlardan ayrılmıştır⁵. Daha önce Hz. İbrahim şeriatında Cuma hükmü vardı. Allah Teâlâ ona mutabık olması için bu ümmete de Cuma gününü seçmiştir⁶.

Cumanın farzietini ifade eden ayetten, zaten var olan bir uygulama teyid ve tasdik edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Cumaya mahsus namaz ve çağrı, Hz. Peygamberin emri olarak ayetten önce de uygulanmaktaydı. Onun için Cuma ayeti, müminlerin Cuma günü namaza çağrıldıklarında gevşek davranmamaları, Cuma namazının önemini kavramaları ve namaza koşmaları için nazil olmuştur⁷.

Cumanın ne zaman farz olduğu ve Müslümanların ilk Cumayı ne zaman kıldıkları konusunda farklı rivayetler vardır. Cumanın Mekke döneminde farz olduğunu, hatta kılındığını belirtenlere karşın çoğunluk, Cuma namazının ilk olarak Medine’de

¹ Bkz. Taberî, I, 469; Râzî, VII, 289; Kurtubî, X, 199; Mevdûdî, VI, 273. Elmalılı, arûbe adı verilen günün bir diğer isminin Cuma olduğunu, bir günün birden fazla isminin olabileceğini ve bu isimlerin çok eskiden beri Araplar arasında mevcut olduğunu belirtir. Ancak Cuma ismi İslam tarafından yerleştirilmiştir (Elmalılı, VIII, 50).

² Mevdûdî, VI, 273.

³ Kurtubî, X, 199; İbn Âşûr, XIV, 323; Esed, II, 557.

⁴ Kurtubî, I, 199. Nevevî’ye göre eğer Cuma onlara tayin edilmiş, verilmiş bir hüküm olsaydı, ihtilafa düştüler denmez, muhalefet ettiler denirdi. O, öncekilerin icihadlarında hata ettikleri görüşündedir (Nevevî, *Sahihu Müslim bi şerhi’n-Nevevî*, el-Matbaatu’l-Mısriyye, Füstât, 1964, VI, 143-144).

⁵ Mevdûdî, VI, 273.

⁶ Râzî, VII, 285.

⁷ Mevdûdî, VI, 272-273; Derveze, VIII, 232 vd.

kılındığı görüşündedir¹. Hicretten önce Medine'deki ashab, “Yahudiler ve Hıristiyanların haftada bir toplandıkları günleri var. Biz de toplanacağımız, Allah'ı anıp namaz kılacağımız ve bazı hatırlatmalarda bulunacağımız bir gün kararlaştıralım” dediler. Bunun üzerine arûbe günü Es'ad b. Zürene etrafında toplandılar. Es'ad onlara iki rekat namaz kıldırıldı, öğüt verdi. Ayrıca bir koyun keserek ziyafet tertip etti. Sonra kararlaştırdıkları bu güne Cuma adını verdiler². Cuma ayeti de onların bu uygulamasından sonra inmiştir³.

Bu uygulamadan önce Medine Yahudileri, Müslümanların kendilerinin Cumartesi günü gibi bir günlerinin olmaması ile övünüyorlardı. Bu sebeple Allah, çok değerli bir gün olan Cumayı, saygıya layık ibadet günü olarak Müslümanlara tahsis etmiştir⁴. Hicretten önce Medine'de ilk Cuma namazını Es'ad b Zürene'nin⁵ değil de Mus'ab b. Umeyrin⁶ kıldırıldığı da söylenmektedir. Peygamber Efendimiz ise hicret sırasında, Kuba yakınlarındaki Beni Salim b. Avf bölgesinde ilk Cuma namazını kıldırmıştır⁷.

Hz. Peygamber, ümmetinin önceki ümmetlerden farklı olarak Cumayı bulma hususunda isabet ettiğini ve onu devam ettirerek, muhafaza ettiğini şöyle bildirmiştir: “Bizler (Yahudi ve Hıristiyanlara nazaran) sonra gelmiş olduğumuz halde, kıyamet gününde en başta gelecek olanlarız. Bunun sebebi şudur: Onlara bizden evvel kitap verildi de Allah'ın onlara farz kıldığı gün, bu (Cuma günü) olduğu halde ihtilafa düştüler. Biz ise o güne isabet hususunda Cenâb-ı Hakkın irşadına mazhar olduk. Bu meselede diğer insanlar bizden geri kaldılar. Yahudilerin ibadet günü yarın,

¹ Rivaletler ve değerlendirmeler için bkz. Âlûsî, XXVIII, 100-101; Elmalılı, VIII, 47-50; Derveze, VIII, 233-234. Mevdûdî'ye göre Cuma, Mekke döneminde farz idi (VI, 273). Elmalılı'ya göre ise hicretten önce kılınan Cuma namazları, henüz farz olmayıp, izin verildiğinden kılınmıştır. Mekke döneminde şartların müsait olmaması dolayısıyla, Cuma farz değildir. Cumanın farziyeti, Medine'de Cuma ayetinin inişiyle başlamıştır (VIII, 48-49).

² Kurtubî, XVIII, 97-98; Âlûsî, XXVIII, 100. Sayılarının kırk olduğu söylenmekle birlikte, Kurtubî'ye göre on iki kişidirler (XVIII, 98).

³ Âlûsî, XXVIII, 100.

⁴ Râzî, X, 542.

⁵ Ebû Dâvud, Salât, 216; İbn Mâce, İkâmet, 78.

⁶ Taberânî, *Evsat*, IV, 376; Beyhakî, *Delâil*, III, 196. Mus'ab'ın, Müslümanları toplama işine yardım etmesi dolayısıyla bu iş ona izafe edilmiş olabilir. Elmalılı ise her iki rivayetin birleştirilmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre Es'ad (r.a) henüz Hz. Peygamberden emir gelmeden, Mus'ab (r.a) ise Hz. Peygamberin görevlendirdiği kişi olarak ilk Cumayı kıldırmıştır. Es'ad'ın Medine yakınında bir köyde, Mus'ab'ın da Medine içinde bu namazı kıldırılmaları bakımından ilk olmaları da mümkündür. Ya da her ikisi birlikte çalışmış, Es'ad cemaati toplamış, Mus'ab da Hz. Peygamberin emriyle imamlık yapmış olabilir (Elmalılı, VIII, 48-49).

⁷ İbn Hişâm, I, 494.

Hıristiyanlarınki öbür gündür¹.” “Allah, bizden öncekileri Cumayı bulma işinde şaşırttı. Bu sebeple Cumartesi Yahudilerin, pazar günü de Hıristiyanların oldu. Allah, bizi yarattı ve bizlere Cuma gününü bulma hususunda hidayet nasib etti. Cumayı da Cumartesiye de Pazarı da (ibadet günleri) kıldı. Onlar Kıyamet günü de bize tabidirler. Biz, dünya ehli arasında sonuncuyuz, fakat kıyamet günü birinciler olacağız ve bütün mahlukattan önce hesapları görülüp bitirilenler olacağız².” Ayrıca Yahudiler, kendilerinin saptıkları fakat Ümmet-i Muhammed’in hidayet edildiği Cuma ve kible ile imamın arkasından amin demesi nedeniyle bu ümmeti kıskanırlar³.

Cuma ayetinde, Cumaya mahsus bir namaz kılınması, bunun için çağrı yapılması ve bütün işlerin bırakılarak, namaza gidilmesi şeklinde üç husus zikredilmektedir⁴. Ayetteki, “koşunuz” ifadesi, kalp ve niyetle yönelme, gitme, harekete geçme ve yola çıkma gibi anlamlara gelmektedir⁵. “Zikrullah” ifadesi de hutbe ve namaz olarak tefsir edilmiştir⁶. Resulüllahı anmayı, halifelerine, muttaki müminlere övgüde bulunmayı ve müminlere öğüt vermeyi ihtiva eden sözler de Allah’ı zikretmek hükmündedir⁷. “Alışverişi bırakın” emri, sadece alışverişi değil, benzeri işleri, her türlü meşgaleyi kapsamaktadır⁸.

Cuma, haftanın en feyizli ve en mübarek gününe sahip olan Müslümanları, ilahî fazl ve rahmet ile naim cennetinin mutluluğuna erdirmek üzere toplantıya davet eden bir görüşme günü, bir bayram günüdür⁹. Cumanın önemini ve faziletini ifade eden birçok hadis vardır. “Cebrail, üzerinde siyah bir nokta bulunan beyaz bir aynayı andıran bir şey ile bana geldi. ‘Bu nedir?’ dedim. O da, ‘Bu Cumadır. Onda hem senin hem de ümmetin için hayır vardır. Yahudiler ve Hıristiyanlar bu güne denk gelmek istediler de isabet ettiremediler. Allah sizi bugüne iletti’ dedi. ‘Şu siyah nokta nedir’ dedim. ‘Bu, Cuma gününde olup, denk düşüren her mümin kulun, Allah’tan bir hayır isteyip de mutlaka ona vereceği yahut onun bir benzerini onun için kıyamet gününe sakladığı ya

¹ Buhârî, Cuma, 1, 11; Müslim, Cuma, 19; Nesâî, Cuma, 1.

² Müslim, Cuma, 22; Nesâî, Cuma, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 274.

³ Ahmed b. Hanbel, VI, 134; Beyhakî, *Sünen*, II, 56, *Şuabu’l-iman*, (thk. Muhammed Zağlul), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, III, 89.

⁴ Mevdûdî, VI, 272.

⁵ Zemaşerî, IV, 536; İbn Atiyye, XIV, 447; Şevkânî, V, 227.

⁶ Zemaşerî, IV, 536; Râzî, X, 542; Mevdûdî, VI, 274; Elmalılı, VIII, 39.

⁷ Zemaşerî, IV, 537.

⁸ Râzî, X, 543.

⁹ Elmalılı, VIII, 43-44.

da onun gibi bir kötülüğü ondan geri çevirdiği malum andır. Şüphesiz o gün, Allah nezdinde günlerin en hayırlısıdır. Cennet ehli ona, ‘yevmu’l-mezîd’ (bereketli gün) der¹.” “Cuma, Allah katında günlerin efendisi ve en büyüğüdür².” Güneşin doğduğu en hayırlı gündür. Adem (a.s) o gün yaratılmış, o gün cennete girmiş ve o gün cennetten çıkarılmıştır. Kıyamet de Cuma günü kopacaktır³.” “Kim Cuma günü cünüplükten guslederek Cumaya giderse sanki bir deve, ikinci saatte giderse bir sığır, üçüncü saat giderse boynuzlu bir koç kurban etmiş gibi (sevaba nail) olur. İmam (hutbeye) çıkınca melekler hazır olur, zikri dinlerler⁴.” “Güneş, Cumadan daha hayırlı bir gün üzerine ne doğdu ne de battı. Onda bir an vardır ki, hayır duası o ana rastlayan bir kulun duası, mutlaka kabul edilir, bir şerden sakınma (istiaze) talebinde bulunan kimse de mutlaka ondan sakındırılır⁵.” “Cuma günü yıkanıp, erkenden mescide gidip, hutbenin başına yetişen ve imama yakın durup, onu dinleyip boş işler yapmayana, her bir adım için bir yıllık oruç ve namaz sevabı yazılır⁶.” İki Cuma namazı, aralarındaki günahlara keffarettirler⁷.

İslam ümmetinin toplumsal bir ibadeti olarak kökleşmiş bulunan Cuma gününün ve Cuma namazının benzeri, başka hiçbir toplumda bulunmamaktadır⁸. Müslümanlar, bu günde toplanıp namaz kılarak, birlik beraberliklerini pekiştirirler. Farklı konulardaki vaazları, nasihatleri dinlerler. Ayrıca Cuma namazlarında, Hz. Peygamber ve halifeleri tarafından, Müslümanların genel problemlerini ele alan sosyal ve ahlaki alanlarda hutbeler irad edilmekteydi. Günümüz Müslümanları da bu geleneği devam ettirmek durumundadırlar⁹. Günlerin en faziletlisinin kendisine bahşedilmesi, Ümmet-i Muhammed’in sahip olduğu fazilet ve değerleri göstermektedir. Ümmet-i Muhammed sadece kendisine mahsus bir gün olan Cumayı, günümüzde de bu anlayış ve bilinç ile idrak etmelidir.

¹ Taberânî, *Evsat*, I, 566, V, 99-100; Heysemî, II, 163-164.

² İbn Mâce, *İkâmet*, 79; Ahmed b. Hanbel, I, 344.

³ Müslim, *Cuma*, 18.

⁴ Buhârî, *Cuma*, 4, 29; Müslim, *Cuma*, 10; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 129; Tirmizî, *Salât*, 358; Nesâî, *Cuma*, 14; İbn Mâce, *İkâmet*, 82; Muvattâ, *Cuma*, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 460.

⁵ Tirmizî, *Tefsîr*, (Bürûc).

⁶ Ebû Dâvud, *Tahâret*, 129; Nesâî, *Cuma*, 12; İbn Mâce, *İkâmet*, 80.

⁷ Buhârî, *Cuma*, 5, 17; Müslim, *Cuma*, 26; İbn Mâce, *İkâmet*, 81, 83.

⁸ Mevdûdî, VI, 283.

⁹ Derveze, VIII, 236.

Görüldüğü üzere ezandan sonra Cuma da bu ümmetin özgünlüğünün ve hidayetinin, Kur'an tarafından onaylanmış şiarlarından biri olmaktadır. Bu durum kıyamete kadar da böyle devam edecektir.

2.9. Bu Ümmete Kadir Gecesinin Bahşedilmesi

Ümmet-i Muhammed'e bahşedilen önemli özelliklerden biri de Kadir gecesidir¹. Kadir, güç, hüküm, takdir, şeref, azamet, tazyik (meleklerin çokça inmesi nedeniyle sıkıştırmak, baskı yapmak) gibi anlamlara gelmektedir².

Kadir Sûresi inmeden önce Kadir gecesi diye bilinen bir şey yoktu. Duhân Sûresinde, “*Biz onu mübarek bir gecede indirdik*” (Duhân, 44/3) buyrulmaktadır. Müfessirlerin çoğuna göre bu mübarek gece Kadir gecesidir³. Kadir Sûresinde, “*Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır. O gecede, Rablerinin izniyle Ruh (Cebrail) ve melekler, her türlü iş için iner de iner. O gece esenlik doludur. Ta fecrin doğuşuna kadar*” buyrulmaktadır. Kadir Sûresinde Kur'an'ın Kadir gecesinde, Bakara Sûresinde de Ramazan ayında (Bakara, 2/185) indirildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Kadir gecesi Ramazan ayı içinde bulunmaktadır.

Kadir gecesi, önemini ve faziletini Kur'an'ın bu gecede indirilmiş olmasından almaktadır. Kur'an, her şeyden daha kıymetli, şerefli ve üstündür. Bundan dolayı o, hangi gece indirilmişse o gece Kadir gecesidir⁴. Müfessirler, “Biz onu Kadir gecesinde indirdik” ayetindeki “o” zamirinin Kur'an'a işaret ettiğinde ittifak halindedirler⁵. “Biz onu indirdik” ifadesinden, Kadir gecesinde Kur'an'ın tamamının indirildiği veya indirilmeye başlandığı anlaşılabilir. Alimlerin çoğu ayetteki enzelâ (indirdik) fiilinin, Kur'an'ın tamamının ulûhiyyet makamından dünya semasına indirilişine işaret ettiği görüşündedir⁶. Fakat ayet, Kur'an'ın Kadir gecesinde nazil olmaya başladığı şeklinde

¹ Âlûsî, XII, 180.

² Kurtubî, XX, 130; Elmalılı, IX, 339.

³ Taberî, XIII, 140-141; Zemahşerî, IV, 272; Râzî, IX, 652; Kurtubî, XVI, 126; Elmalılı, VII, 67. Bazıları Berat gecesi olduğunu söyler. Fakat bunların ciddî delilleri yoktur (Râzî, IX, 653).

⁴ Râzî, IX, 652.

⁵ Taberî, XV, 327; Râzî, XI, 228; Kurtubî, XX, 129; İbn Kesîr, IV, 566; Şevkânî, V, 471.

⁶ Taberî, XV, 327-328; İbn Ebî Hâtim, X, 3453; İbnü'l-Arabî, IV, 1949; Râzî, IX, 654, XI, 228; Kurtubî, XX, 130; İbn Kesîr, IV, 566; Şevkânî, V, 471.

de yorumlanmıştır¹. Her iki yoruma göre Kadir gecesine, Kur'an-ı Kerim'in indirilişine sahne olduğu ve bu olayla büyük bir değer kazandığı için leyletü't-kadr denilmiştir².

Geceye bu ismin verilmiş sebebi sadedinde, Yüce Allah'ın bu gecede, bir yıl boyunca ecel, rızık ve daha başka hususları takdir buyurması; bu gecede yapılan itaatlerin çok büyük kadri ve sevabı olması; bu gecede yüce kadri (değeri) olan bir kitabın, yine yüce bir değeri bulunan Resûle ve üstün bir değeri bulunan ümmete indirilmesi; Allah'ın bu gecede müminlere rahmetini takdir buyurması³ gibi farklı açıklamalar yapılmıştır.

Kadir gecesini, çoğunluğa göre Ramazan ayındadır. Fakat hangi gece olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onun, Ramazanın ilk gecesini, on yedinci gecesini⁴, on dokuzuncu gecesini, yirmi birinci gecesini, yirmi üçüncü gecesini, yirmi yedinci gecesini ve yirmi dokuzuncu gecesini olduğunu kabul edenler vardır⁵. Fakat sahih ve meşhur olan görüşe göre son on günde veya yirmi yedinci gecededir⁶. Hz. Peygamberin, Ramazanın son on gününde itikâfa çekilerek, vaktini daha çok ibadet ve tefekkür ile geçirmesi⁷ de bunu desteklemektedir. Kadir gecesinin, Duhân Sûresindeki “mübarek gece” ayeti ve Kadr Sûresi delil gösterilerek yılda iki defa olduğu da söylenmiştir. İlki Ramazan ayında olmayabilir. Ama ikincisi (Kadr Sûresindeki) kesinlikle Ramazanın son on gecesindedir ve her yıl farklı bir geceye denk gelir⁸.

Kadir gecesini bin aydan daha hayırlı bir gecedir. Bu gecede yapılan ibadetlerin, hayırların, içinde Kadir gecesini bulunmayan bin ayda yapılanlardan daha çok sevabı vardır. Buradaki bin sayısının, Kadir gecesinde yapılan ibadet ve hayırların diğer zamanlarda yapılanlardan çok daha hayırlı olduğu anlamında çokluk ifade ettiği belirtilmiştir. Bunun ne kadar çok olduğunu ancak Allah bilir. Bu da Allah'ın

¹ Beydâvî, V, 513; Ebussuûd, IX, 182; Âlûsî, XXX, 189-190. Onlara göre Kadr Sûresi bundan dolayı Alak Sûresinden sonraya konulmuştur. Elmalılı da Kur'an'la ilgili olduğu için bu görüşün çoğunluğun görüşüyle aynı anlama geldiğini; fakat “hu” zamirinden maksadın, açıkça Kur'an olduğunu; inzali inzale başlamakla yorumlamaya ihtiyaç olmadığını belirtir (IX, 336).

² M. Sait Özervarlı, “Kadr Sûresi”, *DİA*, XXIV, 140.

³ Bkz. İbn Atiyye, XV, 520; Râzî, XI, 229; Kurtubî, XX, 131.

⁴ Hasan Basrî, Bedir zaferinin, bu gecenin sabahında olması nedeniyle 17. geceyi tercih eder (Râzî, XI, 230).

⁵ Bu konuda farklı rivayetler için bkz. Buhârî, Salâtü't-Terâvîh, 3-5; Müslim, Sıyâm, 205; Ebû Dâvud, Salât, 322; Tirmizî, Savm, 72; Râzî, XI, 230; Kurtubî, XX, 135; İbn Kesîr, IV, 569; Âlûsî, XXX, 190.

⁶ Kurtubî, XX, 135; Âlûsî, XXX, 191.

⁷ Buhârî, İtikâf, 1; Müslim, İtikâf, 1.

⁸ Dehlevî, II, 144.

Muhammed ümmetine bir lütfu ve ihsanıdır¹. Nasıl ki, Kâbe diğer yerlere, zemzem diğer sulara, Ramazan diğer aylara, Cuma diğer günlere üstün ve onlardan daha faziletli sayılmışsa; Kadir gecesini de diğer gecelerden efdal kılınmıştır. Böyle değerli şeylerin tahsis edilmesinden maksat, kulları ibadete teşvik etmek, dünyaya dalmaktan uzak tutmaktır².

Malik b. Enes, Hz. Peygambere insanların yaşama sürelerinin gösterildiğini, onun da ümmetinin ömrünü kısa bulduğunu ve diğer ümmetlerin yaptığı hayırlı işleri bu kısa sürede yapamayacaklarından endişelendiğini ve bunun üzerine Allah'ın Kadir gecesini bahşettiğini belirtir.³ Benzer görüşe göre, İsrailoğulları arasında çok namaz kılan ve cihad eden bir adamın, bin yıl boyunca böyle devam ettiği anlatılınca, ashab-ı kiram buna imrenmiş ve Allah Teâlâ bu ayeti indirmiştir. Böylece Ümmet-i Muhammed için Kadir gecesini, o kişinin bin yılından daha hayırlı olmuştur⁴. Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Yüce Allah, Muhammed ümmetine bir geceyi, geçmiş ümmetlerin ibadetlerle geçirdikleri bin aydan daha hayırlı kılmıştır⁵.

Razi'ye göre kim bu geceyi ihya ederse, Allah'a seksen küsur yıl ibadet etmiş gibi olur. Bu geceyi rastgetirmek için ayın tümünü ihya ederse, adeta otuz Kadir gecesini ihya etmiş gibi olur. Bir gecede yapılan ibadetin bin yıllık değere sahip olmasında da anlaşılacak bir durum yoktur. Mesela, namaz münferit veya cemaat ile kılındığında aynı namazdır. Fakat cemaat ile kılınan namaz yirmi yedi derece daha üstündür. İşte Kadir gecesini de bunun gibidir⁶.

Kadr Sûresinden anlaşılacağı üzere, Cebrail ve beraberindeki melekler bu gecede müminlere rahmet ve duada bulunurlar. Sevabını Allah'tan umarak Ramazan orucunu tutanlar için istiğfar ederler. Cemaat ne kadar çok olursa oraya rahmetin inişi de o kadar çok olur. Mesela, Arafat'ta vakfede bulunanların çokluğu dolayısıyla, Allah'ın rahmetinin oraya inişi de çoktur. Aynen bunun gibi Kadir gecesinde meleklerin büyük bir cemaat oluşturmaları nedeniyle Allah'ın müminlere rahmetinin inişi de fazlaca

¹ Taberî, XV, 329-330; Kurtubî, XX, 132-133; Şevkânî, IV, 472; İbn Âşûr, XXX, 459.

² Râzî, XI, 232. Bazı zaman ve mekanlara, insana verilen değerden ötürü birtakım faziletler verilmiştir. Çünkü asıl olan insandır (Râzî, IX, 653).

³ Muvattâ, İ'tikâf, 15, Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, III, 323.

⁴ Taberî, XV, 329-330; İbn Ebî Hâtim, X, 3453; Râzî, XI, 23; Kurtubî, XX, 132-133; Şevkânî, IV, 472.

⁵ Kurtubî, XX, 133. Ancak yüz Kadir gecesini ihya etmek, eksik tartıp ölçmek sebebiyle hak edilen azaptan insanı kurtaramayacaktır (Râzî, XI, 232).

⁶ Râzî, XI, 232.

olmaktadır¹. Kadir gecesinde, melekler bölük bölük Ümmet-i Muhammed'e inerler. İtaatkar müminlere selam verirler. Şer veya zararları onlardan uzaklaştırırlar. Bu da Ümmet-i Muhammed'in faziletini gösterir². Hz. Peygamber, “Bu ayda bir gece vardır ki, bin aydan daha hayırlıdır. Bu gecenin hayır ve bereketinden mahrum kalan kimse, bütün hayırlardan mahrum kalmış gibidir. Onun hayrı ise sadece (ahiret saadetinden) mahrum kimseye haramdır”³ “Her kim, Kadir gecesini inanarak ve (ecrini) umarak ihya ederse, geçmiş (küçük) günahları bağışlanır”⁴ buyurmuştur.

Kadir gecesi gibi gündüzünde de dua ve ibadet değerlidir. Çünkü dünyanın bir yerinde gece olurken başka bir yerinde gündüz olmaktadır⁵. Önemi ve değeri bu kadar yüksek olan Kadir gecesinin, Cuma ve arefe gecelerinden daha faziletli olması da mümkündür. “Eğer o sevgili yaklaşırsa bütün geceler Kadir gecesidir / Nasıl ki bütün kavuşma günleri Cuma günüdür” beyti de buna işaret etmektedir⁶.

Kadir gecesi, müminler Ramazanın her gecesini tazim etsinler, ona güvenerek günah işlemesinler, onu araştırmada gayret göstersinler ve buna mukabil mükâfat kazansınlar diye saklı tutulmuştur⁷. Kadir gecesi, bütün bu sayılan sebeplerle, Ümmet-i Muhammed tarafından her yıl ibadetlerle ihya edilmekte, merasimlerle idrak edilmektedir. Sorumlulukları ve sıkıntıları çok, ömrü kısa olan bu ümmete, Kadir gecesini bahşettiği için Allah Teâlâya sonsuz hamd ve senalar olsun.

2.10. Peygamberine Salâtu Selamda Bulunması

Peygamberine salâtu selamda bulunmak, önceki ümmetlerde olmayan, sadece bu ümmete mahsus bir özelliktir⁸. Dua, istiğfar, bereket, övgü, tebrik, tazim ve namaz gibi manalara gelen salât⁹, Allah'tan olunca rahmet, rıza ve tezkiye¹⁰; meleklerden ve peygamberden olunca hayır dua, mağfiret talebi; müminlerden olunca da hayır dua ve

¹ Râzî, XI, 234.

² Râzî, XI, 236; Elmalılı, IX, 347.

³ Nesâî, Sıyâm, 5. Hz. Peygamber, bu gecenin nasıl değerlendirileceğini soran Hz. Aişe'ye, “Allah'ım, şüphesiz çok affedicisin, lütufkarsın, affetmeyi seversin, beni de affet, de” buyurmuştur (Tirmizî, Daavât, 85; İbn Mâce, Dua, 5).

⁴ Buhârî, Salâtü't-Terâvîh, 2, İman, 24; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 175; Ebû Dâvud, Salât, 318; Tirmizî, Savm, 1; Nesâî, Sıyâm, 39.

⁵ Râzî, XI, 230; Elmalılı, IX, 348.

⁶ Elmalılı, IX, 350.

⁷ Râzî, XI, 229.

⁸ Âlûsî, XXII, 84.

⁹ Râğıb, s. 421; İbn Manzûr, XIV, 464; Zebîdî, XIX, 606.

¹⁰ Râğıb, s. 421; İbn Manzûr, XIV, 465; Zebîdî, XIX, 607; İbn Kuteybe, s. 355; Fîrûzâbâdî, III, 435.

tazim¹ ifade eder. Selam ise, tahıyye, kurtuluş, barış, selamet ve nefsin afetlerden korunması anlamında dua demektir².

Yüce Allah, bu ümmete Hz. Muhammed (s.a.v)’a salât ve selam getirmelerini emretmiştir. “*Muhakkak ki Allah ve melekleri Peygambere hep salât (rahmet ve sena) ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve tam bir içtenlikle selam verin*” (Ahzâb, 33/56). Bu ayette, Müslümanlara diğer peygamberlerin ümmetlerinden farklı olarak Hz. Peygambere salavât getirmeleri emredilmektedir³. Bu ayet büyük bir iltifat, şeref, lütuf ve rahmet ifade etmektedir. Çünkü Allah’ın salâtı, ona mazhar olanların gözlerini ve gönüllerini hakikate açan bir tecellidir⁴. Meleklerin salâtı, müminler için mağfiret istemeleri, dua etmeleri ve peygamberin hizmetinde bulunmalarındır⁵. Bu salâtu selam, Allah’tan bu ümmete mükâfat, şefkat ve merhamet; ümmetten de Hz. peygambere saygı ve sevgiyi ortaya koymak içindir⁶.

Hz. Muhammed (s.a.v) vasıtasıyla doğru yola ulaşanların, onun gerçek değerini takdir etmeleri ve ümmetine bıraktığı büyük nimetler sebebiyle ona şükran duygularını ifade etmeleri gerekir. Çünkü o, ümmetini cahiliye karanlıklarından ahlakın yüceliklerine ulaştırmıştır. Ümmetin de şükran ve minnet ifadesi olarak ona daha fazla sevgi beslemesi ve meleklerin gece gündüz dua etmeleri gibi ona dua etmesi, salâtu selamda bulunması gerekir⁷. Ümmetin salâtı aynı zamanda Hz. peygambere dua etmesi ve emirlerine hürmet göstermesi demektir. Salâtu selam, Hz. Peygamber’in getirdiği bütün ahkâmı kabul edip, ona verilen biatı devamlı yenileme anlamına gelir. Ayrıca müminler salavât getirerek Hz. Peygamber’e karşı görevlerini daha sık hatırlamakta, onun tebliğ ettikleriyle, sünnetiyle irtibata geçmeye ve ona olan sevgilerini artırmaya vesile bulmaktadırlar⁸.

¹ İbn Manzûr, XIV, 465; Cürcanî, s. 152; Zebîdî, XIX, 607; İbn Kuteybe, s. 355; Fîrûzâbâdî, III, 435; Cessâs, III, 370; İbnü’l-Arabî, III, 1570; Kurtubî, XIV, 232; Ebû Bekr er-Râzî, *Tefsîru garibi’l-Kur’an*, (thk. Hüseyin Elmalı), TDV Yay., Ankara, 1998, s. 565.

² Cevherî, V, 1951; İbn Manzûr, XII, 290; Zebîdî, XVI, 348.

³ Kurtubî, XIV, 232; Zuhaylî, XXII, 96-97.

⁴ *Kur’an Yolu*, IV, 359.

⁵ Elmalılı, VI, 333; Zuhaylî, XII, 96-97.

⁶ Râzî, IX, 182.

⁷ Mevdûdî, IV, 401-402.

⁸ Yıldırım, *Meal*, s. 425.

Peygamber Efendimiz, kendisine getirilecek salâtı da açıklamıştır. “Sana salât nasıl olacak” diye sorulduğunda, namazlarda okunan “salavât-ı şerife”yi öğretmiş ve “bana böyle salât edersiniz”¹ buyurmuştur. “*Siz de ona salât edin ve tam bir içtenlikle selam verin*” emri bağlayıcıdır. Onun için kelime-i tevhid gibi ömürde bir defa Hz. Peygambere salât ve selamda bulunmanın farz olduğunda ittifak edilmiştir. Adı anıldıkça da aynı şekilde salâtı selamda bulunmak sünnet, müstehap veya mendub kabul edilmiştir². Bazılarınca, Hz. Peygamberin ismi zikredilince bir defa salât ve selam getirmek vacip, tekrarlarda ise müstehap sayılmıştır³. Cumhura göre namazlarda salât okumanın hükmü sünnettir. Şafîî’ye göre farzdır ve onu terk edenin namazını yeniden kılması gerekir.⁴ İbn Âşûr’a göre ashab-ı kiram, Hz. Peygamberin ismi her geçtiğinde değil, bazı fiil ve niteliklerini konuştuklarında bunu yapmıştır⁵.

Kur’an, Müslüman ümmetin peygamberine salâtı selamda bulunmasını emrettiği gibi, Hz. Peygamberden de ümmetine dua etmesini istemektedir. “*Onlar için dua da et. Çünkü senin duan onlar için büyük bir huzur ve tatmin kaynağıdır*” (Tevbe, 9/103). Böylece Hz. Peygamber, ümmetin salat ve selamının minneti altında bırakılmamıştır⁶.

Hız. Peygambere salât ve selamda bulunmanın birçok mükâfat kazandıran, Allah katında salih bir amel olduğu konusunda ümmetin icmaı vardır. İman ve İslamın değeri ne kadar iyi anlaşılırsa, Hz. Peygamberin bu ümmete sağladığı nimetlerin değeri de o derece iyi anlaşılır. Onun değeri ne kadar çok idrak edilirse de ona o kadar çok salât okunur. Dolayısıyla okunan salâtları, Hz. Peygambere olan bağlılığın ve iman nimetlerini kavrayıp kavrayamamanın ölçüsü olarak kabul etmek mümkündür⁷.

¹ Buhârî, Enbiyâ, 12, Da’avât, 31; Müslim, Salât, 65, 66; Ebû Dâvud, Salât, 183; Tirmizî, Vitr, 351; Nesâî, Sıfetü’s-Salât 49, 50; İbn Mâce, 25. Müslüman, Yahudi veya Hıristiyan olsun, peygamberliği, vahyi ve kitabı hidayet kaynağı olarak kabul eden bütün insanlar, Hz. İbrahim’in önderliğini kabul etmiştir. Hz. Peygamber’in de bu duada onu zikretmekle söylemek istediği şudur: “Allah’ım, Hz. İbrahim’i bütün inananların sığınağı yaptığın gibi beni de bütün inananların sığınağı yap ki, risalete inanan hiç kimse benim peygamberliğime inanma nimetinden mahrum olmasın” (Nevevî, IV, 124-125). Nevevî’ye göre bu duadaki “âl” den maksat, bütün ümmet (cemîu’l-ümmet) tir.

² Cessâs, III, 370; İbnü’l-Arabî, III, 1572; Zemahşerî, III, 567; Kurtubî, XIV, 233; Nesevî, III, 312; İbn Âşûr, XXII, 97-98; Zuhaylî, XXII, 102.

³ Kurtubî, XIV, 233; Zuhaylî, XXII, 102; Elmalılı, VI, 333. Bazılarına göre her defasında vaciptir (Beydâvî, IV, 385; Nesevî, III, 312).

⁴ Cessâs, III, 370; İbnü’l-Arabî, III, 1572; Nevevî, IV, 123; Kurtubî, XIV, 235-236; Zuhaylî, XXII, 103.

⁵ İbn Âşûr, XXII, 100.

⁶ Râzî, IX, 182.

⁷ Mevdûdî, IV, 405.

Hız. Peygambere salâtu selam, ibadetlerin en faziletliyelerindendir. Çünkü ayette haber verildiği üzere, Allah ve melekleri bunu yapmaktadır. Diğer ibadetlerde böyle bir durum sözkonusu deđildir¹. Bir çok hayr ve sevap kazandırıp, cennete girmeye vesile olan² salâtu selamın fazileti, hadislerde şöyle bildirilir: “Kim bana bir defa salât getirirse, Allah ona on misliyle karşılık verir³.” “Kim bana (bir kere) salât okursa Allah da ona on salât okur ve on günahını affeder, (mertebesini) on derece yükseltir⁴.” “Allah’ın yeryüzünde seyyah melekleri vardır. Ümmetimin selamlarını bana ulaştırırlar⁵.” “Kıyamet gününde bana insanların en yakını, bana en çok salâvat okuyandır⁶.” “Gerçek cimri, yanında zikrim geçtiği halde bana salâvat okumayandır⁷.”

Hız. Peygambere selam ise, ona “selamun aleyke” demektir⁸. Ayetteki selam emri, onun iyilik ve emniyeti içinde olun ve ona karşı gelmekten sakının ve samimiyetle itaat edin anlamlarına da gelir⁹. “Ona salât ve selam edin” buyrulduğu için, Hız. Peygambere salât ve selamın birbirinden ayrılamayacağı, birlikte zikredilmeleri gerektiği de söylenmiştir¹⁰. Salât, Hız. Peygamberden başkaları için geçerli değildir, mekruhtur¹¹.

Sonuç olarak, peygamberine salât-u selamda bulunması, bu ümmeti diğerlerinden ayıran hususiyetlerden biridir. Bu sayede Muhammed ümmeti, peygamberi ile arasındaki bağı kuvvetli tutmakta, büyük sevap ve faziletlere ulaşmaktadır. Bu ümmet, namazlardaki tahıyyatın dışında, Cuma vaktini ve cenazeleri duyurmak gibi önemli zamanlarda gelenek haline getirilerek minarelerden okunan salâlarla, peygamberine salât ve selamı adeta kurumsallaştırmıştır. Binlerce salât ve binlerce selam sana, ey nebiler nebisi!

¹ Kurtubî, XIV, 235; Zuhaylî, XXII, 103.

² Zuhaylî, XXII, 99-100.

³ Müslim, Salât, 70; Tirmizî, Vitr, 352; Ebû Dâvud, Sücûd, 26; Nesâî, Sehv, 55; Ahmed b. Hanbel, II, 372.

⁴ Nesâî, Sehv, 55.

⁵ Nesâî, Sehv, 46; Ebû Hatim Muhammed İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi sahih-i İbn Hibbân*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1987, III, 195; Dârimî, Salât, 86.

⁶ Tirmizî, Salât, 357.

⁷ Tirmizî, Daavât, 110.

⁸ Nevevî, IV, 125. Hız. Peygambere selam ise, “et-tahıyyatu” duasında olduğu gibi, “Selam sana ey Nebî! Allah’ın rahmeti ve bereketleri de sana olsun” şeklindedir.

⁹ Mevdûdî, IV, 402.

¹⁰ Zuhaylî, XXII, 104.

¹¹ Nevevî, IV, 127-128; Zuhaylî, XXII, 103; Mevdûdî, IV, 405.

BÖLÜM 2: KUR'AN'A GÖRE ÜMMET-İ MUHAMMED'İN TOPLUMSAL ÖZELLİKLERİ

Her ümmetin sahip olduğu bazı toplumsal özellikler vardır. Ümmet-i Muhammed de diğer ümmetlerden farklı bir takım vasıflara sahiptir. Bu özellikler, aynı zamanda onların insanlık içindeki konumlarını göstermektedir. Kur'an, en belirgin olarak, onların bu özelliklerini vurgulamaktadır.

1. En Hayırlı Ümmet

Şimdi Kur'an'da en hayırlı ümmet olarak nitelenen Ümmet-i Muhammed'in bu vasfı, acaba ne anlama gelmektedir? En hayırlı olmanın boyutları nelerdir? Sahabe gibi bu ümmetin her nesli hayırlı mıdır? Sorularını cevaplandırmaya çalışalım.

1.1. Ümmetin Her Neslinin Hayırlı Olması

İyi toplumlar ve toplumların içindeki iyiler, diğerlerine göre daha az sayıdadır (Bakara, 2/83, 88; Nisâ, 4/66; Mâide, 5/13; Araf, 7/3; Feth, 48/15; Sebe, 34/13). İnsanlar için Ümmet-i Muhammed'den daha hayırlı, daha iyi bir ümmet de yoktur. Onlar, sahip oldukları özelliklerden dolayı şöyle övülmüştür¹: “(Ey Ümmet-i Muhammed!) Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyilikleri emreder, kötülükleri menedersiniz, çünkü Allah'a inanırsınız” (Âl-i İmrân, 3/110). Ayetteki hayr kelimesi, herkesin arzu ettiği akıl, adalet, fazilet ve faydalı olan şeyler demektir. Zıttı ise şerdir². Hayr, din ve dünya salâhıdır³. Râzî'ye göre hayr, ibadetler ve mahlukata yapılan iyilikler, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker, sadaka, Allah'ın emirlerini tazim, yaratıklarına şefkat gibi hususlardır⁴. Hayr bir çok ayette salih amel, hasene ve maruf gibi kavramlarla yakın anlamlı olarak, her türlü erdemli tutum ve davranışa atfen kullanılmıştır. Hayra yapılan davet bir anlamda refah ve huzura davettir⁵.

¹ Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsiri'l-kitabi'l-azîz*, (thk. Safvan Adnan Dâvudî), Daru'l-Kalem, Dımeşk, 1994, I, 227.

² Râğıb, s. 231.

³ Kâsımî, IV, 920 .

⁴ Râzî, VIII, 254.

⁵ Mustafa Çağrı, “Hayır”, *DİA*, XVII, 43-46.

En hayırlı ümmetsiniz ayetinde zikredilen “küntüm/kâne” lafzı hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirler kelimeyi nakıs fiil¹, bazıları da vâki oldu ve meydana geldi manasında tam fiil kabul etmiştir. İkinci gruba göre ayetin manası, “Siz en hayırlı ümmet olarak yaratıldınız, var edildiniz².” “Marufu emredip, münkerden nehyeden ve Allah’a iman eden toplum olmanız nedeniyle, en hayırlı ümmet haline geldiniz, dönüştünüz³.” Ümmetin durumu, başından beri hep böyle olmuştur. Dolayısıyla “kâne” lafzının, tıpkı Allah’ın sıfatlarında olduğu gibi bu ayette de devamlılık ifade ettiği kabul edilmelidir⁴.

“En hayırlı ümmet” ayeti, müfessirlerin ittifakına göre Ümmet-i Muhammed hakkındadır⁵ ve onların, ümmetler içinde en hayırlısı, en ideali ve en iyisi olduğunu haber vermektedir. Devamındaki, “*Ehl-i kitap da iman etseydi, onlar için hayırlı olurdu*” buyruğu, hayırlı olmanın imanla ilgili olduğuna işaret etmektedir. Hayırlı olmak için öncelikle tevhid akidesine sahip olmak, sırat-ı müstakim üzere yürümek gerekir. Ayetin, Yahudilerden Malik b. Dayf ve Vehb b. Yahuda’nın sahabeden bazılarına, “Bizim dinimiz, sizin bizi çağırmakta olduğunuz dinden daha hayırlı, biz de sizden daha hayırlıyız” demeleri üzerine nazil olması⁶ da bütün müminleri kapsadığını göstermektedir.

Bazıları en hayırlı ümmet ile sadece sahabenin kastedildiği görüşündedir⁷. Fakat en hayırlı ümmetsiniz ifadesini tahsis etmek doğru değildir. Çünkü öncesinde ehl-i kitaba hitap edilmekte ve müminlerin onlara uymamaları, Allah’ın dinine sıkıca sarılmaları istenmektedir. Müminlere, iyiliği emreden, kötülükten sakındıran bir grup oluşturmaları, ihtilafa düşüp tefrika çıkaranlar gibi olmamaları emredilmekte ve iman edenlerle kâfirlerin ahiretteki durumlarından bahsedilmektedir (Âl-i İmrân, 3/98-107). Dolayısıyla ayetin siyaki ve sibaki dikkate alındığında, en hayırlı ümmetten maksadın

¹ Buna göre verilen manalar için bkz. Zemaşşerî, I, 429; Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn: Tefsiru'l-Mâverdî*, (thk. es-Seyyid b. Abdulkmaksud), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I, 416; Râzî, III, 324; Hâzin, I, 270; Ebussuûd, II, 70; Âlûsî, IV, 27; Şevkânî, I, 371.

² Kurtubî, IV, 170-171.

³ Râzî, III, 324.

⁴ Zemaşşerî, I, 429; Râzî, III, 324; Beydâvî, II, 78; Zuhaylî, IV, 38-39.

⁵ Bkz. Zeccâc, I, 456; Taberî, III, 61-62; İbnü'l-Cevzî, I, 355-356; Râzî, III, 323-325; Kurtubî, IV, 171-173; Hâzin, I, 270; İbn Kesîr, I, 399; Ebussuûd, II, 71; Şevkânî, I, 371; Âlûsî, IV, 28; Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsir*, Daru'l-İslam, y.y., 1991, II, 858-859; Elmalılı, II, 409-410; Ateş, II, 90.

⁶ Vâhidî, s. 87.

⁷ Bazılarına göre de sadece hicret edenler. Farklı görüşler için bkz. Taberî, III, 59; İbn Ebî Hâtim, III, 732; İbnü'l-Cevzî, I, 355; Râzî, III, 323-324; Kurtubî, IV, 170; Hâzin, I, 270; İbn Kesîr, I, 399 vd. Hatta Ahfeş'e göre ayetteki ümmet kelimesi, din anlamındadır (Kurtubî, IV, 170).

Ümmet-i Muhammed olduğu anlaşılmaktadır¹. Yani en hayırlı ümmet ifadesi, başta sahabe olmak üzere ümmetin diğer fertlerinin tamamına şamildir². Râzî'ye göre nasıl ki, “Oruç size de farz kılındı” (Bakara, 2/183), “Size kısas farz kılındı” (Bakara, 2/178) ayetleri sadece sahabeye hitap etmiyorsa, aynı şekilde en hayırlı ümmetsiniz ifadesi de vahyin ilk muhataplarına hasredilemez³. Kısacası en hayırlı ümmet ile Hz. Muhammed (s.a.v)’dan itibaren kıyamete kadar gelecek olan ümmete hitap edilmektedir⁴. Fakat öncelikle kastedilenlerin sahabe olduğunda ittifak vardır⁵.

Ümmet-i Muhammed’in tamamı, fazilet bakımından aynı değildir. Bu ümmetin, ümmetlerin en hayırlısı olduğu Kur’an ile sabit olduğu gibi Hz. Peygamberin şu sözüyle de sahabenin, sonra gelenlerden daha faziletli olduğu sabit olmuştur: “İnsanların en hayırlıları benim çağdaşlarımdır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra da onların arkasından gelenler⁶.” Fakat Hz. Peygamber, ümmetinin sonraki nesilleri için de benzer övgülerde bulunmuştur. “Beni görüp de bana iman edene ne mutlu. Beni görmediği halde bana iman edene yedi defa ne mutlu⁷.” “Yaratılmışlar arasında iman bakımından en üstün kimseler, henüz atalarının sulplerinde bulunan, beni görmedikleri halde bana iman eden, yazılı bir takım kağıtlar görüp de onlarda bulunanlar gereğince amel edenlerdir. İşte onlar, iman ehlinin en faziletlieleridir⁸.” Hz. Peygamber, kendisini görmediği halde ona iman edenlerin kardeşleri olduğunu ve onlarla karşılaşmayı arzuladığını da ifade etmiştir⁹. Ayrıca, “Ümmetimin misali yağmura benzer. Onun öncesi mi hayırlıdır, sonrası mı bilinmez”¹⁰ buyurmuştur. Bu hadise göre geçmişiyile ve geleceğiyle, öncesiyle ve sonrasıyla bu ümmetin bütün kuşakları hayırlıdır. Her nesli birbiriyle kaynaşıp bir bütün olmuştur. Tıpkı başının nerede olduğu belli olmayan bir halka gibi ya da örülmüş bir bina gibi hayırlılıkta da yekvücuttur¹¹. Ümmetin

¹ Râzî, III, 324-325.

² Zeccâc , I, 456.

³ Râzî, III, 325.

⁴ İbn Kesîr, I, 399.

⁵ Kurtubî, IV, 171-172; İbn Kesîr, I, 399.

⁶ Buhârî, Şehâdât, 9; Fedâilu’s-Sahâbe, 1; Rikâk 7; Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 208; Ebû Dâvud, Sünnet, 10; Tirmizî, Fiten, 45; Nesâî, İmân, 29; İbn Mâce, Ahkâm, 27.

⁷ Ahmed b. Hanbel, III, 71, 155, V, 248, 257, 264; İbn Hibbân, XVI, 213-216; Taberânî, *Kebîr*, VIII, 260.

⁸ Hâkim, VII, 2501.

⁹ Ahmed b. Hanbel, III, 154.

¹⁰ Tirmizî, Emsâl, 6; Ahmed b. Hanbel, III, 130, 143, IV, 319. İbn Hacer bu hadisin diğer tarikleriyle sahih derecesine vardığını söyler (VII, 8-9).

¹¹ Tîbî, XI, 375.

öncesinin veya sonunun hayırlı olduğunun bilinmemesi, her tarafının hayırlı olduğuna işaret etmektedir. Bu ümmetin her kuşağının, kendi zamanının en hayırlısı olduğunda şüphe yoktur. Şüphesiz Ümmet-i Muhammed'in her nesli bu hayırlı oluştan, İslama ve onun değerlerine sahip çıktığı oranda nasibini alacaktır.

Ümmetin ilk kuşağı olan sahabenin üstünlüğü, kâfirlerin eziyetlerine sabretmeleri, onlarla mücadele edip dine sıkı sıkıya sarılmaları, onu yayma ve sonraki kuşaklara ulaştırmada gösterdikleri gayret ve başarı nedeniyledir. Daha sonra gelenler, yeryüzünde fesadın, kötülüğün, masiyetin ve büyük günahların açıktan açığa işlendiği zamanlarda, dini dosdoğru uygulayıp, Allah'a itaat üzere sabır ve sebat gösterecek olurlarsa öncekiler gibi olurlar. Onların amelleri de tıpkı kendilerinden öncekilerin amelleri gibi değerli ve faziletli olur¹.

En hayırlı ümmetsiniz ayetindeki ümmetten maksat, geçmişteki bütün ümmetleri tamamlayan, onların sonuncusu ve en hayırlısı olan Muhammed ümmetidir². Kur'an, Müslümanların en hayırlı toplum olduklarını müjdelemektedir. Allah'a inanan, iyiliği emreden ve kötülükten meneden toplum, en güzel ahlakı kendinde toplamış hayırlı bir toplumdur³. Râzî, ümmetin tamamı bu kapsama girer mi sorusuna şöyle cevap verir: "Bazı bakımlardan hayırlı olan kimse için 'hayırlıdır' denebilir. Yüce Allah'ın, bu ümmetin hayırlı olduğunu haber vermesi, onların hiç yanlış yapmadıkları anlamına gelmez. Hatta hayırlı olmaları, onların küçük günahları işlemeleri şöyle dursun, büyük günahlara yönelmelerine de ters düşmez⁴. Ümmetin hayırlı olması, çoğunluğunun iyi olmasına bağlıdır. Diğer kitap ehlinin bu haslete sahip olmaması, Allah'a itaatten çıkmış sapkınlarının çokluğundandır⁵. Hz. Muhammed (s.a.v) ve onun ümmetinin faziletleri ise sayılamayacak kadar çoktur. Allah, Ümmet-i Muhammed'e gelmiş geçmiş ümmetlere verdiği fazilet, şeref ve iyiliklerin kat kat fazlasını vermiştir⁶.

¹ Kurtubî, IV, 172. Kurtubî, "İslam garip olarak başladı ve başlangıçtaki haline dönecektir. O halde gariplere ne mutlu" (Müslim, İman, 65; Tirmizî, İman, 13; İbn Mâce, Fiten, 15; Ahmed b. Hanbel, I, 184) hadisini bu yoruma delil gösterir (IV, 172).

² Taberî, III, 61.

³ Ateş, II, 90.

⁴ Râzî, II, 86.

⁵ Elmalılı, II, 410. Kur'an'da ehl-i kitabın kınanmasının sebebi, çoğunluğun kötü tarafta yer alıp, az olan iyilerin de bu görevi terk etmeleridir (Yıldırım, *Meal*, s. 63).

⁶ İbn Teymiye, *Fark*, s. 55 vd.

“En hayırlı ümmet” ayeti, aynı zamanda Bakara, 2/143 ayetindeki mutedil, dengeli, adil (vasat) ümmet ilanının tekrarıdır¹. İslam ümmetinin iyilikleri emredip, kötülüklerden sakındırması sebebiyle, en hayırlı ümmet olduğu belirtilmektedir. “Sizi insanlar içinde bu emanete ehil bulup seçen O’dur” (Hac, 22/78) ayeti de bu ümmetin en hayırlı ümmet olduğunu teyid etmektedir. Hz. Peygamber de “Siz, yetmiş ümmeti yetmiş tamamlayan son ümmetsiniz. Siz, onların en hayırlısı ve Allah katında en değerli olanısınız”² buyurarak ümmetinin, ümmetlerin en hayırlısı olduğunu ilan etmiştir. Ebû Hureyre de ayeti, “Siz insanların en hayırlılarındanınız. Onları zincirlerle çekersiniz, nihayet onlar da İslama girerler”³ şeklinde tefsir etmiştir. Gerçekten de bu ümmetten başka insanlara daha faydalı bir ümmet yoktur⁴.

1.2. Ümmet-i Muhammed’in İnsanlık İçin Çıkarılmış En Hayırlı Ümmet Olması

Ümmet-i Muhammed’in en hayırlı ümmet olması, diğer ümmetler karşısındaki konumunu ve onlarla mukayesesini ifade etmektedir. Bu ümmetinin en hayırlı ümmet olması, onların arasında İslamın daha iyi yaşanması ve iyiliği emredip, münkerden alıkoymanın daha yaygın olmasından dolayıdır.⁵ Onlar, marufu emredip, münkeri nehyetmeleri ve imanları ile en hayırlı ümmet olmaktadır. İmanları, onları şerden çevirerek hayra yöneltir ve sahîh iman etmeyen, şer ve fesadın ağır bastığı, iyiliği emredip, münkeri nehyetmeyenlerden ayırır⁶.

Bu ümmet kadar Allah’a teslimiyet gösteren, İslama icabet eden başka bir ümmet olmamıştır⁷. Diğer ümmetlerde ise iman hakikatlerinin tanınmaz hale gelmesi, kötülük ve fesadın yaygınlaşması daha baskın bir özelliktir⁸. Yüce Allah, bu ümmetin hidayetini, yetiştirilmesini ve hakka yakınlaştırılmasını üstlenmiştir⁹. Önceki ümmetler Cuma gününde ihtilaf ettiler; Yahudiler Cumartesiyi, Hıristiyanlar pazarı seçtiler. Kible hususunda ihtilaf ettiler; Yahudiler Kudüs’e, Hıristiyanlar doğuya döndüler. Namazda ihtilaf ettiler; kimi rükûyu, kimi secdeyi yapmaz. Kimi namaz kılarken

¹ Kurtubî, IV, 170; Mevdûdî, I, 251.

² Tirmizî, Tefsîr, (Âl-i İmrân); İbn Mâce, Zühd, 34.

³ Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân).

⁴ İbn Kesîr, I, 399; Ebussûd, II, 70.

⁵ Nahhâs, I, 400; Kurtubî, IV, 171.

⁶ Merâğî, IV, 29. Ümmetin hayırlı olması iman, marufu emretme ve münkeri nehyetme şeklindeki üç esası korumasına bağlıdır (Merâğî, IV, 30).

⁷ İbn Ebî Hâtim, III, 733; Taberî, III, 61; Kurtubî, IV, 171; Suyûtî, *Dürr*, II, 294-295.

⁸ Zuhaylî, IV, 40.

⁹ Nevâdir, I, 87.

konusur, kimisi de yürür. Oruçta da ihtilaf ettiler; kimi gündüzün bir kısmında, kimi de perhiz şeklinde oruç tutar. Hz. İbrahim hakkında ihtilaf ettiler, Yahudiler ve Hıristiyanlar onun kendilerinden olduğunu söylediler. Hz. İsa hakkında da ihtilaf ettiler; Yahudiler onu inkâr ettiler. Annesine bühtanda bulundular. Hıristiyanlar da onu ilahlaştırdılar. Yüce Allah, bütün bu hususlarda Ümmet-i Muhammed’i hakka, doğruya hidayet etmiştir¹. Onun için bu ümmet, önceki ümmetlerin gerçekleştiremediği pek çok şeyi başararak hayırlıdır².

Muhammed ümmeti, hayra koşmada ümmetler içinde birinci sırayı almıştır. Bunun önemli nedenlerinden biri peygamberinin Hz. Muhammed (s.a.v) olmasıdır. Çünkü o, mahlukatın en şerefli, resulünün en değerlisidir. Allah ona, önceki peygamberlerden hiç birine vermediği en büyük ve en mükemmel dini vermiştir. Onun yoluna uygun olarak yapılan az bir amel, öncekilerin çok amellerinden daha hayırlıdır³. Bundan dolayı onun ümmeti önceki ümmetlere göre daha az amel ile daha çok sevap kazanır⁴. Farklı zamanlarda farklı ümmetlere verilen iyilikler ve güzellikler de bu ümmete topluca verilmiştir⁵. Allah’ın, Ümmet-i Muhammed’e olan lütuf ve ihsanı, diğer ümmetlere verilenlerden çok daha fazladır. Bunların başında, en güzel örnek, ümmetine düşkün ve “nûr saçan bir kandil olarak gönderilen peygambere” (Ahzâb, 33/45) sahip olması gelir. O, ümmetine (davet veya icabet), nurlandırıcı, aydınlatıcı parlak bir kandil; akılları ve gönülleri, cehalet ve şaşkınlık karanlıklarından aydınlatıp, doğru yolu gösteren bir ışık; Allah’tan gelen büyük bir lütuftur⁶.

“İnsanlar için çıkarılmış” ifadesi, Müslümanların vazife ve faaliyetlerinin çok geniş çaplı ve küresel nitelikte olduğunu gösterir⁷. İnsanlığa önder ve örnek olmayı hak eden Müslümanların başlıca özellikleri, Allah’a, peygamberlerine, kitaplarına, ahiret gününe ve diğer iman esaslarına inanmalarıdır. Onlar imanlarının gereğini yerine getirirler. İyi amel sahibi, dosdoğru, aşırılıklardan uzak, ölçülü, mutedil, dengeli, adaletli tutum ve davranışları sebebiyle en hayırlı ümmet, erdemli toplum olurlar. Çünkü onların insanlığa örnek ve rehber olmak gibi bir misyonları vardır. Dininin ve peygamberinin

¹ İbn Kesîr, I, 527-528; İbnü’l-Cevzî, I, 196-197.

² Kutup, Muhammed, *Örnek İslam Toplumu*, s. 37.

³ İbn Kesîr, I, 400.

⁴ Suyûtî, *Hasâis*, III, 217; Kastallânî, II, 722.

⁵ Kastallânî, II, 720.

⁶ Elmalılı, VI, 325.

⁷ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 162.

mükemmelliği sayesinde en hayırlı ümmet olma vasfına ulaşan Muhammed ümmeti, diğer ümmetlere önder ve rehber konumundadır. İnsanlar için çıkarılmış ifadesi, en hayırlı ümmet olarak iyi ve güzel olan hususlarda diğer milletlere önder olmayı ifade etmektedir¹. Dünyanın önderliğinin İslam ümmetinde olduğu zamanlarda, diğerlerinde olduğu gibi fitne ve fesadın yayılması, sosyal ve ahlaki bozulmalar, zulme ve sömürmeye dayalı savaşlar görülmez². Yeryüzünün kaynaklarını, hazinelerini ancak Müslümanlar iyi yolda, güzel amaçlar için kullanırlar³. Dünyanın en parlak ve insanlığa huzur getiren medeniyetlerini onlar kurmuşlardır.

Hayırlı ümmet ifadesi, düşünceleri ve yaptıklarıyla insanlığa faydalı olan, iyilik saçan, sorunları çözen anlamına da gelir⁴. Bu ümmetin insanlığa olan hayrı ve dünya medeniyetine olan etkisi, bilim, teknoloji, felsefe, tarım ve ticaretle sınırlı kalmamış, edebiyattan ve adab-ı muaşeret düzeyinin yükselmesine, hijyen ve suyun kullanımından, rönesansa kadar hemen her alanda kendini göstermiştir⁵.

Hz. Peygamber de “Peygamberlerden hiçbirine verilmeyen şeyler bana verildi. Korku anında yardım olundum, yeryüzünün anahtarları bana verildi, Ahmed diye isimlendirildim, toprak bana temiz kılındı ve ümmetim, ümmetlerin en hayırlısı kılındı”⁶ buyurarak, ümmetinin en hayırlı ümmet olduğunu haber vermiştir. Bir başka hadislerinde de bu ümmetin diğerlerine göre konumunu, ikindi vaktinden güneş batıncaya kadar çalışıp da sabahtan öğleye ve ikindiye kadar çalışmış iki grubun ücretini alanlara benzeterek⁷, ümmet-i sabıka denen önceki ümmetlerden farkını ortaya koymuştur.

En hayırlı ümmet ayetindeki “iyilikleri yayar, kötülükleri önlersiniz, çünkü Allah’a inanırsınız” buyruğu, başlı başına (müste’nef) bir cümledir ve hayırlı oluşun en önemli sebebinin açıklamaktadır. Ümmet-i Muhammed’in en hayırlı ümmet olmasının nedeni, marufu emredip münkerden sakındırmasıdır. Onun için en hayırlı ümmet olmak ancak

¹ Kutup, I, 447-448; Mevdûdî, I, 251.

² Kîlânî, s. 32.

³ Kutup, V, 2448.

⁴ Bayraklı, IV, 306.

⁵ Jack Goody, *Avrupa’da İslam Damgası*, (trc. Şahabettin Yalçın), Etkileşim Yay., İst., 2005, s. 83-116.

⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 98, IV, 408, V, 383.

⁷ Buhârî, İcâre, 8, 9, 11, Mevâkîtu’s-Salât, 16, 17; Enbiyâ, 51, Tevhîd, 31, 47; Tirmizî, Emsâl, 7. Rivayetlerin bazısında “ehl-i Tevrat ve ehl-i İncil”, bazısında ise “Yahudiler ve Hristiyanlar” şeklinde.

bu vasıfların bulunmasına bağlıdır¹. Ümmetin hayırlı olması için fertlerinin güzel ahlak ile vasıflanması gerekir². Hz. Ömer'in bu ayetle ilgili olarak, "Her kim bu ümmetten olmayı arzuluyorsa, Allah'ın koştığı şartı yerine getirsin"³ sözü buna işaret etmektedir. Dolayısıyla hayırlı olmanın, kendine bahşedilen değerlerden gelen vehbî bir tarafı olduğu gibi, bunu göstermek de kesbîdir; yani ümmetin gayretine bağlıdır. Ayrıca sözkonusu ayetteki uhracet/çıkarılmış fiili, yetiştirilmiş manasını ifade etmektedir. Hayırlı ile yetiştirme arasındaki bağ da eğitimin önemini gösterir⁴. Ümmet-i Muhammed bu hayırlı olmanın eğitimini dininden almaktadır.

"İnsanlar için çıkarılmış" ifadesi, temayüz edip bilinen, diğerlerinden farkı bariz bir şekilde ortaya konmuş ve bütün insanlar için ümmetlerin en hayırlısı anlamındadır⁵. Bu sebeple Allah, şerefli ve önemli bir görev olan, insanlığı hakka davet sorumluluğunu Ümmet-i Muhammed'e vermiştir. Bu görev daha önce İsrailoğullarına verilmişti⁶. Fakat onlar, zamanla bozulmuş ve bu emaneti koruma liyakatini kaybetmişlerdir. Onlardan sonra bu vazifeyi üstlenen yeni bir ümmet olan İslam ümmeti yetiştirilmiştir. Müslümanlar, bu sorumluluğun bilincinde olmalı, önceki ümmetlerin düştükleri hatalara düşmemelidirler. Eğer bu özellikleri koruyamaz, yapmaları gerekenleri yapamazsalar en hayırlı ümmet olma vasfını kaybedebilirler⁷.

En hayırlı ümmet ayetinin hitabına mazhar olan İslam ümmetinin, bütün insanlık alemine karşı ilahi iradeyi açığa çıkaran hayırlı bir millet; Allah'a ve insanlığa karşı bir çok vazife ile mükellef olduğuna inanmak dinin gereklerindedir⁸. Müslümanlar, sağlam inançları, düşünceleri ve ahlaklarıyla diğerlerine örnek ve kaynağırlar. Hz. Peygamber "güzel ahlakı" tamamlamak için gönderilmiştir⁹. Ümmet-i Muhammed de bu ahlakı yaşamak ve insanlığa öğretmek için görevlendirilmiştir. Yoksa en hayırlı

¹ Taberî, III, 60; Râzî, III, 325; Âlûsî, IV, 28; Zuhaylî, IV, 38, 41.

² Kastallânî, II, 704.

³ Taberî, III, 60; İbn Kesîr, I, 404.

⁴ Bayraklı, IV, 306.

⁵ Râzî, III, 325.

⁶ "Ey İsrail'in evlatları! Size ihsan ettiğim nimetimi ve vaktiyle sizin atalarınızı diğer insanlara üstün kıldığımı hatırlayın!" (Bakara, 2/47).

⁷ Mevdûdî, I, 251, Zuhaylî, IV, 41.

⁸ Hüseyin Kazım Kadri, 20. Asırda İslamiyet, Pınar Yay., İst., 1992, s. 220.

⁹ Ahmed b. Hanbel, II, 381; Muvattâ, Hüsnü'l-Huluk, 1.

ümme olmak, Yahudi ve Hıristiyanların, Allah'ın evlatları ve sevgilileri olduklarını söylemeleri gibi (Mâide, 5/17) iddia edilen ya da mutlak olarak sahip olunan bir özellik değildir. Onun için ayette, en hayırlı yerine, en üstün ifadesinin kullanılmamış olması buna işaret etmektedir. Bununla beraber İslam ümmeti, sahip olduğu değerler nedeniyle en hayırlı ümmet olma vasfını, her zaman özünde taşımaktadır.

Kur'an'ın pek çok mucizesi vardır. Fakat ümmî bir toplumu cehalet, rezalet, şirk ve küfürden kurtarıp; onlardan hidayete ermiş ve başkalarının hidayetine vesile olan, fatih, muzaffer, önder, adil, insanlığın aydınlanmasının kaynağı olan bir ümmet çıkarmak daha büyük bir mucizedir¹. Hz. Peygamberin rehberliğinde adil ve güvenilir yöneticiler, hakimler, Allah'tan başka kimsenin önünde eğilmeyen kumandanlar, takva sahibi valiler ve ihlâslı askerlerden oluşan yeni bir ümmet yetişmiştir. Bunlar hidayet üzere olmayı servet edinmeye tercih etmişlerdir². Bundan dolayı Şam'ı fetheden Müslümanlar hakkında oradaki Hıristiyan halk, “Bunlar Hz. İsa'nın havarileri hakkında bildiğimiz üstün meziyetlerden daha fazlasına sahipler” demiştir³.

Müslümanlar, dinleri gereği insanları hak ve hakikate, birlik ve beraberliğe, karşılıklı yardımlaşmaya, sevgi ve müsamahaya sevkederler⁴. Onlar hem kendi toplumlarında hem de yeryüzünde hak ve adaleti, salahı, iyiliği, paylaşmayı, barışı, huzuru gerçekleştirdikleri için en hayırlı ümmettirler. Onlar, “hayır” kapsamına giren hak, adalet, merhamet gibi evrensel değerlerinin yayılmasını sağlayarak, yalnız kendileri için değil, diğer milletlerin selameti için hayırlı olmaktadırlar. Mevdûdî'nin belirttiği gibi hak din İslamın bayraktarı olan Ümmet-i Muhammed, bozulmuş, gerilemiş haliyle bile diğerleriyle mukayese edilemeyecek kadar ileri derecede hayırlı olan ve insanlara iyilik taşıyan bir ümmettir⁵. Sadece bu çalışmada sıralanan vasıfları Ümmet-i Muhammed'in neden en hayırlı ümmet olduğunu gözler önüne sermektedir.

Fakat en hayırlı ümmet olan İslam ümmeti, son asırlarda bağımsızlığını kaybetmiş, yabancı milletlerin boyunduruğu altına girmiştir. Ümmetin taşıdığı bu evrensel, üstün özelliklerden ne kendisi ne de başkaları faydalanamamaktadır. Bu durumda Hz. Ömer'in, en hayırlı ümmet ayetiyle ilgili olarak sahabilere, “Kim sizin yaptığınız gibi

¹ Savvâf, s. 18.

² Nedvî, s. 136.

³ İbn Kesîr, IV, 219; Mevdûdî, V, 398.

⁴ Kadri, s. 220.

⁵ Mevdûdî, VII, 265.

yaparsa, o da sizin gibi olur”¹ sözünü hatırlamak gerekir. Bu ümmet de ancak Kur’an’a, sünnete ve ashaba uyduğu kadar bu vasıfları ve övgüleri hak edecektir.

2. Vasat Ümmet

Kur’an’a göre Ümmet-i Muhammed’in en önemli özelliklerinden biri de dengeli, mutedil, aşırılıklardan uzak bir ümmet olmasıdır. Kur’an, ümmetin bu hususiyetini şöyle bildirmektedir: “İşte böylece insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi mutedil bir ümmet (ümmeten vasatan) kıldık².” Bu ayetteki vasat ümmetten maksat, Ümmet-i Muhammed’dir³.

2.1. Vasat Kavramı

Arapça’da “vasat”, diğer dillerde hiçbir kelimenin ifade edemeyeceği kadar geniş anlamlıdır.⁴ Vasat kelimesi, adil, dosdoğru, hayırlı, seçkin, mutedil, dengeli, şerefli ve ılımlı gibi manaları vardır⁵. Her şeyin övüleni, vasat olanıdır. “Fılan kişi kavminin vasatıdır” denildiğinde, onların en hayırlısı ve soylusu olduğu anlaşılır. Vadinin vasatı, vadideki en hayırlı, suyu ve merası bol olan yer demektir⁶. Vasat kelimesi Kur’an’da, içine girmek (Âdiyât, 100/5), orta halli olmak (Mâide, 5/89), akıllı, adil, dengeli olmak (Kalem, 68/28), orta olmak (Bakara, 2/238) gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Her tarafı eşit ve denk olmasından dolayı “bütün” için de adil ve hayırlı anlamında vasat denilmektedir⁷.

Hz. Peygamber “vasat”ı, “adalet”, “vasat ümmeti” de “adil ümmet” olarak tefsir etmiştir⁸. Müfessirlerin önemli bir kısmı vasat kelimesini bu doğrultuda, adil, adaletli davranan şeklinde izah etmişlerdir. Adl, düzeltmek, eğri yoldan doğru yola koymak,

¹ Taberî, III, 59; Kurtubî, IV, 170, 172.

² Bakara, 2/143. Bu ayetin, Bakara Sûresinin tam ortasında yer alması, Kur’an’ın icazlarından biri olsa gerekir.

³ Huvvârî, I, 153; Taberî, I, 10; Maverdî, I, 199; Şeyhu’t-Taife et-Tûsî, *Tefsiru’t-tibyân*, (thk. Ahmed Kasîr), Mektebetü’l-Emin, Necef, ts., II, 6; Ebu’l-Muzaffer es-Semânî, *Tefsiru’l-Kur’an*, (thk. Ebû Temim Yasir, Ebû Bilal Ganim), Dâru’l-Vatan, Riyad, 1997, I, 148-149; Beğavî, I, 168; İbn Atiyye, II, 5; İbnü’l-Cevzî, I, 134; Râzî, II, 86; Kurtubî, II, 153; Ebû Hayyân, I, 595; İbn Kesîr, I, 196; Şevkânî, I, 150; Âlûsî, II, 3; Reşid Rıza, II, 4; İbn Âşûr, II, 14; Elmalılı, I, 433; Ateş, I, 252.

⁴ Mevdûdî, I, 107.

⁵ Cevherî, III, 1167; İbn Manzûr, VII, 427-428; Taberî, II, 10-11; Zemahşerî, I, 223; Râzî, II, 83; Kurtubî, II, 153; İbn Kesîr, I, 196; Bikâî, II, 206-211.

⁶ Kurtubî, II, 153-154.

⁷ Bikâî, II, 207-211.

⁸ Buhârî, Enbiyâ, 5, İ’tisâm, 19; Tirmizî, Tefsîr, (Bakara); Ahmed b. Hanbel, III, 9, 32, 58. Dolayısıyla her devir için önemli olan adalet de bu ümmetin önceki ümmetlerden çok daha fazla önem verdiği ve bağlı olduğu vasıflardandır.

dengelemek, dengede olmak, benzer, örnek gibi anlamlara gelir¹. Adalet, istikamet ve itidal üzere gitmek demektir². Adalet, her şeyin yerli yerinde olmasını sağlar. O, her şeyin özüne yerleştirilmiş olan dengedir³. Adalet, aynı zamanda ölçülü olmak demektir. Müslümanlar da ümmet olarak yeryüzünde hakkı ve adaleti ikame etmek isterler ve zaten bunun için yaratılmışlardır⁴. Adalet, davalıların hiçbirine meyletmez. Adil olan da iki taraftan birine meyletmeyerek, dengeyi sağlayan kimsedir. Ayrıca Allah'ın bu ümmeti “şahit” olarak kabul etmesi onların adil olduklarını gösterir. Dolayısıyla vasat kelimesi, adil anlamında kullanılmıştır⁵. Vasat kelimesi, hayırlı, seçkin ve en iyi anlamına da gelir⁶. Zeccâc, “Adil olan zaten hayırlıdır” diyerek, iki görüşü birleştirir⁷. İşlerin en hayırlısı da vasat olanıdır⁸.

Bununla beraber vasat kelimesinin mutedil, dengeli, ölçülü, orta yolda olan anlamı daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Orta yol, sadece yolların en iyisi değil; aslında tek yoldur⁹. Muhammed ümmetinin, vasat, merkez, her tarafı denk, mutedil ve hayırlı bir ümmet olması, sırat-ı müstakime hidayeti sayesinde¹⁰. Bu ümmet sırat-ı müstakime hidayet ile nimetlendirildiği gibi vasat ümmet kılınarak da nimetlendirilmiştir¹¹. Onun için Ümmet-i Muhammed, Fatiha Sûresiyle, “Bizi sırat-ı müstakime ilet” diye sürekli niyazda bulunur. Gazaba uğrayan Yahudilerin, sapkın Hıristiyanların yoluna düşmemeyi diler, ister. Çünkü bu yol, Allah'ın nimet verdiği peygamberlerin, sıddıkların ve salihlerin yoludur. Bilindiği üzere sırat-ı müstakim, her türlü eğrilik, aşırılık ve sapıklıktan uzak, dosdoğru, adaletli, ölçülü, ılımlı, dengeli bir yol, inanç ve yaşama biçimi demektir. Dilediğini bu dosdoğru yola ileten Allah, İslam ümmetini de bu yol üzerinde vasat ümmet yapmıştır. Bundan dolayı vasat ümmet, ifrat

¹ Cevherî, V, 1761; İbn Manzûr, XI, 430; Zebîdî, XV, 471.

² İbn Manzûr, XI, 430; Cürçânî, s. 170.

³ Esed, I, 40. İnsanda, toplumda ve alemde denge. Dengeyi bozan şeyler, akledememek (sum, bukm, umy) sorgulama yetersizliği (taklit), her konuda aşırıya kaçma (ğulüvv), şeytanın aldatması (hutuvatu's-şeytan), aklın, arzuların güdümüne girmesi (ittiba-i heva), şirk ve dünyaya düşkünlüktür. Daha geniş bilgi için bkz. Yaşar Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, İFAV Yay., İst, 2000, s. 247-301.

⁴ Kardâvî, *İnsan ve Hak Mefhumu*, (trc. Mustafa Ateş), İrfan Yay., İst., 1968, s. 97.

⁵ Râzî, II, 84.

⁶ Taberî, II, 10; Zemahşerî, II, 224; İbn Atiyye, II, 4; Mâverdî, I, 198; Râzî, II, 84; Kurtubî, II, 154; İbn Kesîr, I, 192; Reşid Rıza, II, 4.

⁷ Zeccâc, I, 456.

⁸ Nahhâs, I, 268.

⁹ Fazlur Rahman, s. 86.

¹⁰ Elmalılı, I, 433.

¹¹ Ebû Hayyân, I, 595.

ve tefritten korunarak, inancında, ahlakında, bütün tutum ve davranışlarında doğruluk, dürüstlük ve adalet çizgisinde kalmayı başaran, dengeli, sağduyulu, ölçülü ve örnek olan toplumu ifade eder¹. Mutedilliğin ve dengenin zıttı olan ifrat ise insanları sıkıntı ve meşakkate sokar. Bu durum, insanları dinden nefret etmeye kadar götürebilir. Tefrit de ihmal ve aldırmama sonucu heva ve heveslerin peşine düşmeye sebep olabilir².

2.2. Ümmet-i Muhammed'in Mutedil ve Dengeli Ümmet Olması

Vasat ümmet ayetindeki işte böylece (kezalik) ifadesine farklı anlamlar verilmektedir. Ya ayetin hemen öncesinde zikredilen sırat-ı müstakime işaret ederek, onunla ümmete lütufta bulunulduğu gibi vasat bir ümmet kılınarak da onlara lütufta bulunulduğunu ifade etmektedir. Ya da ayetin siyak ve sibakındaki kible ayetlerine işaret ederek, ümmetin kiblelerin en ortası bir kibleye çevrildiği gibi aynı şekilde orta bir ümmet kılındığını anlatır. Başka bir görüşe göre Hz. İbrahim için “Biz onu dünyada seçtik” buyrulduğu gibi, aynı şekilde bu ümmet de orta bir ümmet olarak seçilmiştir³. Nitekim Ebu'l-Muzaffer es-Semânî, ayetteki “ve kezalike cealnaküm” ifadesini, “peygamberleri ve daha önce İsrailoğullarını seçtiğimiz gibi sizi de ümmetler arasından seçtik” şeklinde tefsir etmiştir⁴. Kâbe nasıl arzın vasatı (ortası) ise, Müslümanlar da onun gibi vasat (orta) ümmet kılınmıştır. Böylece peygamberlerden aşağıda ve diğer bütün ümmetlerin üzerinde bir ümmet olmuşlardır⁵.

Vasat nitelemesinin öncesi ve sonrasında kiblede bahsedilmesini dikkate alan Râzî, ayeti şöyle anlamaktadır: Doğu da batı da Allah'ındır. Bu yönler Allah'ın mülkü olma bakımından eşit oldukları halde, bir lütuf ve ihsanı ile birini kible yaparak şerefleştirmiş ve yüceltmıştır. Bunun gibi bütün insanlar da Allah'ın kulu olma bakımından müşterektirler. Ancak Ümmet-i Muhammed'i lütuf ve ihsanıyla diğerlerinden daha çok şerefleştirmiştir⁶.

Genelde orta yolda olmak, monoton veya bayağı olmak olarak zannedilir. Oysa orta yoldan başka kurtuluş yolu yoktur. Kur'an'ın kastettiği orta ümmet, olumlu, yenilik getiren ve ahlakî bir yapıdır. Orta yolun elde edilebilmesi için insanın bütün dikkatini

¹ *Kur'an Yolu*, I, 142.

² Şâtübî, IV, 261.

³ Bu görüşlerin tamamı için bkz. Râzî, II, 83.

⁴ Semânî, I, 148.

⁵ Kurtubî, II, 153; Ebû Hayyân, I, 595.

⁶ Râzî, II, 83

ve gücünü bir araya toplaması gerekir. Çünkü orta yol, iki tarafın bütünleştiği denge anıdır¹. İslam toplumu, dengeli bir toplumdur. Onun için karşıt anlamlar onda bir araya gelmiş, karşıtlıkların her biri adaletli olarak onda yerini alır². Bundan dolayı vasat, “iki kutuplu birlik” olarak tanımlanır³.

İslamdan önce Yahudi ve müşrikler, maneviyattan uzaklaşarak dünyevileşmiş, maddeci, zevkçi ve materyalist bir hayat anlayışına sapmışlardı. Hıristiyanlar, Mecusiler ve Brahmanlar ise tam tersine dünyevî olandan uzaklaşarak, ruhaniyete dalmışlardı. İslam, bütün bu aşırılıkları kaldırarak, mutedil, dengeli bir din ve dünya anlayışı getirmiştir. Onun için Müslümanlar, dinde aşırı giden ifratçılardan olmadıkları gibi, dini geçersiz kılan tefritçilerden de değildirler⁴. Kur'an'ın açıkça belirttiği üzere ehl-i kitap denen Yahudi ve Hıristiyanlar, “sevâu's-sırât” (Sâd, 38/22) ya da “sevâu's-sebîl” (Mâide, 5/77) olarak adlandıran doğru yoldan saparak, dinde gâlüvv yani aşırılığa kaçar, taşkınlık eder (Nisâ, 4/171; Mâide, 5/77). Yahudiler, isyan edip, aşırı gitmeleri sebebiyle bir çok kere cezalandırılmışlardır⁵. Yahudi ve Hıristiyanlar fitrata uygun, mutedil bir ilahi ölçüyü benimseyip orta yolu tutamamışlardır. Ancak bu mutedil yolu, hükmü kıyamete kadar sürecek olan Hz. Muhammed (s.a.v)'ın vasat ümmeti gerçekleştirmiştir⁶.

İslam, teşri konusunda mutedil, orta yolcu; iki aşırı uca meyletmeyen bir yol izlemiş, kulun gücü dahilinde ve meşakkatsiz olarak yapabileceği hükümler getirmiştir⁷. Bu sayede Müslümanlar da orta yolu tutmuş ve Museviliğin kaskatı tutumu ile Hıristiyanlığın aşırı yumuşaklığı arasında bir konumda olmuşlardır⁸. Konulmuş sınırları aşmayan, orta yolu izleyen, diğer milletlere adil davranan, onlarla ilişkilerini hak ve adalete dayandıran, doğru ve soylu bir toplumdur⁹. İslam ümmeti, peygamberlerini öldüren ve kitaplarını tahrif eden Yahudiler gibi olmazlar.

¹ Fazlur Rahman, s. 86.

² Kardâvî, s. 324.

³ İzzetbegoviç, s. 213, 236.

⁴ Reşid Rıza, II, 4; Merâğî, II, 6.

⁵ Bkz. Bakara, 2/61, 65; Âl-i İmrân, 3/112; Nisâ, 4/160-161; Mâide, 5/78; En'âm, 6/146.

⁶ Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, s. 38.

⁷ Şâtübî, II, 163.

⁸ Fazlur Rahman, s. 139. Ehl-i kitabın içinde az da olsa aşırılığa kaçmayan bir zümre vardır. Fakat çoğu çirkin işler yapmaktadır (Mâide, 5/66).

⁹ Mevdûdî, I, 107.

Peygamberinin Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen Hıristiyanlar gibi de olmazlar¹. Müslümanlar, ne Hıristiyanlar gibi ruhbanlıkta aşırı gitmiş ve peygamberi hakkında ilahlığa varan sözler söylemiş, ne de Yahudiler gibi Allah'ın kitabını değiştirip, kendilerine gönderilen peygamberleri öldürerek ve rablerine karşı gelerek isyana düşmüşlerdir. Tam tersine itidali muhafaza etmiş, ifrat ve tefritten kaçınmışlardır².

Ümmet-i Muhammed, Yahudiler gibi dinde itidalden sapıp aşırılığa sapmadığı için vasat ümmet diye nitelenmiştir³. Yahudiler ise asırlar ve nesiller boyu, Allah yolundan sapmaları, zayıf zamanlarındaki şahsiyetsizlikleri, korkaklıkları ve bu yüzden zilletleri, galibiyet anlarındaki gaddarlıkları, her fırsatta fitne ve fesada sebep olmaları, insafsız kaba hareketleri, kendilerini bütün milletlerden üstün görmeleri, cimrilikleri, hasislikleri, dünyaya düşkünlükleri, faizcilikleri ve insanların mallarını haksız yere yemeleri gibi hususiyetlerle temayüz etmişlerdir⁴.

İslam, “*Rabbimiz! Bize dünyada da ahirette de güzellikler ihsan eyle*” (Bakara, 2/201) ayetinde ifadesini bulduğu üzere, dünya ve ahiret dengesini sağlar. Bu dua, dünyayı tek amaç olarak gören materyalizmi ve ruhbanlık gibi dünya hayatını küçümseyen anlayışları reddeder. Müslümanlar, İslam sayesinde bu konuda dengeli bir yaklaşımı benimser⁵. Kur'an, mevcut İncil'lerin aksine, dünyevî uğraşlara hor bakmamakta hatta onları şart koşmakta, sadece ahlaki değerlerden uzaklaşmaya yol açmamalarını istemektedir⁶. Büyük mütefekkir Ahmet Hamdi Akseki'nin ifade ettiği gibi sadece ruha önem verilirse, kurtlara yem olunur. Sadece maddiyata önem verilirse de herkes kurt olur⁷. Onun için madde ile manayı dengeli bir şekilde birarada götürmek gerekmektedir.

İslam denge dinidir. Allah, mükelleflerden ifrat ve tefrite düşmemelerini ister. Orta yolcu denen bu yaklaşım, Hz. Peygamber ve ashabının takip ettiği yoldur⁸. İslam, toplum hayatını adalet üzere tesis ederek, fert ve toplum arasında ruhsal, ahlaki ve

¹ Taberî, II, 10-11; İbnü'l-Cevzî, I, 134; Kurtubî, II, 154.

² Taberî, II, 10-11; Râzî, II, 85. Ehl-i kitabın aşırılıkları için bkz. Nisa, 4/171; Mâide, 5/77; Hadîd, 57/27.

³ İbn Atiyye, II, 5.

⁴ Nedvî, s. 49.

⁵ Nedvî, s. 149.

⁶ Esed, I, 328.

⁷ Akseki, s. 78.

⁸ Şâtübî, IV, 258.

maddi refah açılarından uyumu gerçekleştirir. Fert ve toplum dengesini sağlayarak, birini diğerine feda etmez¹. İslam dini, bir yanı ile ferdi ve toplumu, akide, ibadet, sosyal davranışlar açısından kucaklarken; diğer yandan da huzurlu ve dengeli bir toplum modeli ortaya koyar². Ruh ve bedenden oluşan insanın, ayırım yapmadan her iki yönünü de besler, güçlendirir. İnsanı her iki faziletten yararlanmaya teşvik eder. Çünkü insan hem maddî hem de manevî yönlerden gelişmek zorundadır. Bu bakımdan da İslam ümmeti, her iki tarafı birleştiren orta yoldadır. Bu iki ucun aşırılıklarına karşı adeta adalet ölçeği olan mutedil bir ümmettir³. Vasat yani dengeli ümmet, aynı zamanda sosyal dayanışmanın en güzel şekilde yaşandığı toplumdur⁴.

Her şeyde vasat olanı gözetmek insanın ulaşabileceği kemalin en ileri noktasıdır. Ümmet-i Muhammed, diniyle, hükümleriyle, ibadetleriyle, yaşadığı coğrafyayla, karakteriyle, fitratın gereklerini gözetmesiyle, ruh ve bedenin ihtiyaçları arasında denge kurmasıyla, dünya ve ahiretin maslahatlarını dengede tutmasıyla, vasat bir ümmettir⁵.

Ümmet-i Muhammed'in vasat ümmet olmasının birçok yönü vardır. Bu ümmet, düşüncede orta yolu benimser. Ne maddeden soyutlanmış bir maneviyatçılık, ne de maddeyi tek gerçek olarak gören materyalizm gibi dengesizliğe, aşırılığa girmez. Bunun yerine ruh ve bedene bütün olarak bakan fitrî dengeyi esas alır. Sosyal alanda da vasat ümmettir. Hayatı tümüyle ne duygulara ve içgüdülere, ne de kanunlara ve cezalara bırakır. İnsanlar arası ilişkilerde de orta ümmettir. Ne ferdin kişiliğini ortadan kaldırarak onun benliğini toplumun kişiliğinde eritir. Ne de ferde kendinden başka hiç kimseyi düşünmeyen, bencil ve muhteris bir kişi olma serbestliğini tanır. Yeryüzünün göbeğinde ve orta kuşağında olması itibariyle de vasat ümmettir. Doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bir köprü durumundadır⁶. Vasat ümmet, geçmiş peygamber ve ümmetlerin sahih geleneklerini devam ettirip, geleceği şekillendiren ve böylece gelenek ve modernliği özünde barındırıp, birleştiren ümmettir. Bundan dolayı İslam ümmeti geleneği muhafaza etmekle beraber yeniye de açık olan mutedil bir yol takip

¹ Mevdûdî, VI, 136; Nasr, s. 129.

² Aydın, Mehmet, *Din Fenomeni*, s. 385.

³ Reşid Rıza, II, 5; Tabatabâî, I, 315; Zuhaylî, I, 15.

⁴ Şeker, s. 53.

⁵ Zuhaylî, I, 7, 8, 15.

⁶ Kutup, I, 131-132; Said Havva, I, 300. Ümmet-i Muhammed, bu konumu ile yüzyıllardır tüm insanlığa örnek olmaktadır.

etmektedir. Ayrıca bu ümmet, mal, mülk, iktisad, tabiat ve çevre hususlarında denge sahibi olmasıyla da vasattır.

Hız. Peygamber, ruhbanlık ve dünyadan el etek çekmenin İslamın benimsemediği bir anlayış olduğunu şöyle belirtir. “Ben, ne Yahudilik ile gönderildim, ne de Hıristiyanlıkla. Aksine müsamahakar hanif dini ile gönderildim. Yemin olsun ki, Allah yolunda sabahleyin yola çıkış, yahut da akşamleyin yola koyuluş, dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır. Sizden herhangi birinizin (savaş için, ya da cemaatle namaz için) safta durması, altmış yıl (nafile) namazından hayırlıdır¹.” O, orta yoldan ayrılıp ifrat ve tefrite sapanları şöyle uyarır: “Allah’tan en çok korkanınız benim. Fakat buna rağmen bazen oruç tutarım bazen de tutmam; geceleri ibadet ederim, ama uyurum da; hanımlarımla da ilişkiyi kesmem. Kim benim sünnetimden yüz çevirir, yaşayışımın dışına çıkarsa, o benden değildir; benim yolumu terk etmiştir².” Önceki ümmetlerin bu hususta düştükleri yanlışı da şöyle açıklar: “Kendinize zorluk çıkarmayın, zorluğa uğrarsınız. Çünkü bir kavim (bazı zahmetli işlere azmederek) kendini zora attı. Allah da zorluklarını artırdı. Manastır ve kiliselerdekiler bunların kalıntısı/devamıdır. Sonra, “*Onlar, üzerlerine bizim farz kılmadığımız, fakat, güya Allah’ın rızasını kazanmak için kendilerinin koydukları ruhbaniyete bile gereği gibi riayet etmediler*” ayetini (Hadîd, 57/27) okumuştur³.”

Yüce Allah, Muhammed ümmetini, doğru, adil, dürüst, güzel ahlaklı, seçkin, şahitlik yapmaya layık, merkez ve imamete layık, önder bir cemaat yapmak ve tam anlamıyla adil ve hakim bir ümmet olması için, Hız. Muhammed (s.a.v)’ın rehberliğinde insanları yeni bir sırât-ı müstakîme hidayet etmiştir. İslam ümmetinin diğer milletlere karşı sorumlu olduğu bu vazifelerini unutmamaları ve şuna buna uyuntu olmayıp, başka milletlere numûne-i imtisal (örnek) ve başvurulacak merci olmaları gerekir⁴. Vasat ümmet ayetindeki, “Böylece sizi kıldık” ifadesi, sizi yetiştirdik ve tayin ettik anlamındadır. Müslümanlar orta yolda olacağından daima insanlara yardımcı olmaya çalışır ve onlar için bir denge unsuru olurlar. İnsanlığın problemlerini çözer, sosyal

¹ Ahmed b. Hanbel, V, 266; Tirmizî, Fedâilu’l-Cihâd, 17.

² Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5; Nesâî, Nikâh, 4.

³ Ebû Dâvud, Edeb, 52. Hıristiyanlar gibi Yahudilerde de ruhbanlık müessesesi bulunmaktadır (Özen, s. 232). Kohen ve Levili, kurban ibadeti ve mabedlerdeki ibadetleri idare eden bir sınıftır. Bkz. Yaratılış, 41:45, 47:22; Mısır’dan Çıkış, 28:1-2; 29; Levililer, 8:7-9; Çölde Sayım, 1:50, 3:6, 12, 8:16 4, 18:2-7; Harman, “Hârûn”, *DİA*, XVI, 255.

⁴ Elmalılı, I, 434.

hastalıklara çare üretirler. Onların bu görevi yapmamak gibi bir seçenekleri de yoktur¹. Çünkü onların her konuda hak ve adalet ile hareket ederek, bütün milletlere lider ve yol gösterici olmaları için her bakımdan ölçülü, makul, üstün ve faziletli oldukları belirtilmektedir².

Müslümanlar, Allah'ın hidayetine tabi olarak örnek ümmet haline geldiler. Vasat ümmet ayetinin esas hedeflerinden biri, Ümmet-i Muhammed'in diğer ümmetler arasında önemli bir güç merkezi haline geldiğini vurgulamaktır. Müslüman ümmetin "orta ümmet" olma özelliği, adaleti gözetmesi, fazileti ve insanlığa örnek konumunda oluşu, İslamın temel prensiplerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü İslam, insanları ifrat ve tefritten uzaklaştırarak akıl ve mantığın gerekleriyle buluşturmaktadır³. Vasat kelimesinin "iki şey arasında bulunan" anlamından dolayı, bu ümmetin Hz. Muhammed (s.a.v) ile diğer ümmetler arasında bir konumda olduğu da söylenmiştir⁴. Yani Ümmet-i Muhammed, Hz. Peygamber ve insanlar arasında aracılık yapar. Onun tebliğ ettiklerini insanlığa ulaştırmak bir bakıma iletişimi sağlar⁵.

Vasat ümmet ayetinin devamındaki, "İnsanlar nezdinde Hakk'ın şahitleri olasınız ve peygamber de sizin hakkınızda şahit olsun" ifadesiyle sanki şöyle buyrulmaktadır: Vasat ümmet niteliğini ancak Resulüllah'ın tebliğine ve sünnetine uyduğunuz takdirde kazanabilirsiniz. Aksi takdirde orta yoldan çıkar, aşırılıklardan birine saparsınız⁶. Bu ümmetin, mutedil, dengeli ve örnek olmasında Hz. Peygamberin önemli rolü vardır. "Allah'ın Resulü, sizler için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı bekleyenler ve Allah'ı çok zikredenler için en güzel örnektir" (Ahzâb, 33/21) ayetinde, onun her yönüyle ümmetine en güzel örnek ve model olduğu belirtilir. Dolayısıyla ümmetin fertleri olan Müslümanlar, davranışlarında ve hükümlerinde peygambere uydukları için vasat ümmet olma şerefine ererler. Dolayısıyla ümmetin vasat ümmet ve bütün insanlığa örnek olması, Hz. Peygamberi örnek almasına bağlıdır.

İnsanlar ruhbanlık anlayışında olduğu gibi kendi iradeleriyle bazı yasaklar koyup, bunları gelenek haline getirebilir veya onları dindenmiş gibi gösterebilirler. Nitekim

¹ Bayraklı, II, 278.

² Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 149.

³ Derveze, VII, 252.

⁴ Taberî, II, 12.

⁵ Tabersî, I, 288; Tabatabâî, I, 318-319.

⁶ Reşid Rıza, II, 5-6.

Resulüllah zamanında bile bazılarının dünyadan el etek çekerek zahidane bir hayat yaşamayı istedikleri, yeme-içme, dinlenme, giyim-kuşam, evlilik gibi konularda mahrumiyeti temel hayat felsefesi haline getirerek, zühd yarışına girdikleri bilinmektedir¹. Oysa hiçbir Müslümanın, Allah'ın kullarına helal kılmış olduğu temiz yiyecekleri, giyecekleri veya evlenmeyi kendine haram kılması caiz değildir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Osman b. Maz'ûn'un benzer isteklerini reddetmiştir. Bu da Allah'ın kulları için helal kılmış olduğu herhangi bir şeyi terk etmekte fazilet olmadığını gösterir. Fazilet ve iyilik, Resulüllahın ümmeti için sünnet kıldığı dengeli yolda yürümektir².

Kur'an, bu zaaflar dolayısıyla aşırı gitmeyi, mutedil olmanın gerekliliği üzerinde önemle durur. Her konuda dengeli olmak gerektiğini buyurur. *“Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz”* (A'râf, 7/31). *“Ahiret yurdunun peşinde ol, dünya hayatından nasibini unutma”* (Kasas, 28/77). *“Aşırı gitmeyin”* (Hûd, 11/112). *“Rahman'ın o has kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar”*³. Hz. Peygamber de aynı doğrultuda ümmetini yetiştirmiş ve şöyle buyurmuştur: *“Dinde aşırılıktan sakının. Sizden öncekileri dinde aşırılıkları helak etmiştir”*⁴. *“Her şeyin bir şevki vardır. Her şevkin de bittiği bir zaman vardır. (Yapacağı işe karşı şevk) duyan kişi işini yaparken mutedil hareket eder ve bu itidali devam ettirirse, muvaffak olacağını ümit edin (çünkü bu şekilde devam edebilir). Şayet (aşırılığa düşerek dikkat çekmiş ve) parmakla gösterilecek hale gelmişse, ona itibar edip (salihlerden) saymayın”*⁵. *“Düzenli hal, güzel yaşantı ve itidal peygamberliğin yirmi beş parçasından biridir”*⁶. İslam ümmeti, Kur'an ve sünnetin bu irşadı sayesinde vasat, her tarafı denk, mutedil, uyumlu, ılımlı, merkez, hayırlı, diğer insanlar üzerine sözlü veya fiili olarak şahit ve örnek bir topluluk olmuştur⁷. Bütün bunlardan dolayı, Müslümanların kökten dincilik denen fundamentalizm ile itham edilmeleri, İslamı

¹ Bkz. Buhârî, Nikâh, 1, Teheccüd, 19; Müslim, Sıyâm, 186, 188, Nikâh, 5; Nesâî, Nikâh, 4. Sad b. Ebî Vakkas'ın şu sözü meselenin ciddiyetini göstermektedir: *“Resulüllah, Osman b. Maz'ûn'un, kadınlardan uzak durma kararını reddetmeyip, ona bu hususta izin verseydi, bizler de mutlaka kendimizi iğdiş eder, erkeklüğimizi yok ederdik”* (Buhârî, Nikâh, 8; Müslim, Nikâh, 6, 7; Tirmizî, Nikâh, 2 ; Nesâî, Nikâh, 4; İbn Mâce, Nikâh, 2).

² Bkz. Taberî, V, 17-18; Râzî, IV, 416.

³ Furkân, 25/67. Ayrıca bkz. Bakara, 2/201; İsrâ, 17/110.

⁴ Nesâî, Hac, 217.

⁵ Tirmizî, Kıyamet, 21.

⁶ Ebû Dâvud, Edeb, 2; Ahmed b. Hanbel, I, 296.

⁷ Elmalılı, I, 433.

bilmeyen çevrelerce onlara yakıştırılmaya çalışılan maksatlı bir iddiadır. Buraya kadar verilen bilgilerden bu yakıştırmanın ne kadar asılsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu gibi ithamlar İslam için değil, olsa olsa aşırılıklarıyla sapıtmış olan Yahudi ve Hıristiyanlar için söz konusudur.

Sonuç olarak vasat olmak, fıtrata en uygun yol ve durumdur. İslam ümmeti inançta, ibadette ve sosyal hayatta denge sahibi bir ümmettir. Fakat bu vasfa sahip olmak yeterli değildir. Önemli olan bu hali devam ettirmektir. Çünkü aynı istikamet üzere hiç sapmadan devam ve sebat edebilmek oldukça zordur¹. Onun için ümmetin her zaman Allah'ın kendisine bahsettiği bu mevkide olması için Allah'ın boyasından farklı boya ile boyanmamaya özen göstermesi gerekir².

Müslümanlar, son asırlarda yaşanan dejenerasyon sonucu madde ve mana dengesini bozmuş ve hem din hem dünya bakımından zayıflamışlardır. Dünyada söz sahibi topluluk olmaktan uzaklaşmışlardır. Oysa, özellikle sanayi devrimi sonrası, ahlakın yozlaşmasından, küresel çevre felaketlerine kadar her alanda dengesi bozulan dünyanın, madde ve manayı dengeli bir şekilde birleştirebilen İslam ümmetinin örnekliğine, yol göstericiliğine olan ihtiyacı her geçen zaman artmaktadır.

3. Şahit Ümmet

Şahitlik, göz ya da diğer duyularla vakıf olmak, bundan meydana gelen kesin ilim ve bu ilimle tanık olduğunu ikrar etmek, açığa vurmak demektir³. Şahit, davacı ile davalı arasında, ortada, tarafsız, adil ve sözü dinlenir, sözüne itibar edilir kimse demektir. Hareket ve davranışları bakımından örnek alınan kişiye de şahit denir. Filan böyle söyledi, filanca böyle yapıyor şeklinde, bir konuda sened kabul edilen kişiler de şahit konumundadır⁴. aynı zamanda şahit, hakkında şahitlik yaptığı şeye karşı gözetleyici ve kontrol edici gibidir⁵.

¹ Elmalılı, V, 18.

² Kutup, I, 132.

³ İbn Fâris, III, 221; Cevherî, II, 494; Râğıb, s. 392-393; İbn Manzûr, III, 239-240; Zebîdî, V, 45-46.

⁴ Elmalılı, I, 434.

⁵ Zuhaylî, II, 9.

3.1. Ümmet-i Muhammed'in Mahşerde Şahit Ümmet Olması

Yüce Allah, peygamberleri ümmetlerine, bu ümmeti de bütün insanlara karşı şahit kılmıştır¹. Kur'an-ı Kerim, Ümmet-i Muhammed'in şahitlik vasfını şöyle ilan eder: “İşte böylece insanlığa şahitler olmanız (li tekûnû şüheda ale'n-nâs), Resulün de size şahit olması için sizi mutedil bir ümmet kıldık” (Bakara, 2/143). Bu ayette haber verilen şahitliğin, hem dünyaya hem de ahirete taalluk eden anlamları vardır². Ancak müfessirlerin çoğunluğu, Hz. Peygamberin tefsirine dayanarak, ümmetin bu şahitliğinin ahirette vuku bulacağını belirtirler. Buna göre Ümmet-i Muhammed, mahşer gününde Kur'an'a dayanarak, bütün peygamberlerin ümmetlerine tebliğde bulduklarına şahitlik yapacak ve suçluluktan kurtulmak için mazeret uydurmak isteyenler kaçış yolu bulamayacaktır³. Buradaki şahitliği, Ümmet-i Muhammed'in mahşerde bazı ümmetler aleyhine yapacağı şahitlikle izah eden Ferrâ, “Mahşer yeri Rabbinin nûru ile ışıl ışıl aydınlanır. Amel defterleri, ortaya konur, derken... peygamberler ve şahitler getirilir” (Zümer, 39/69) ayetini buna delil gösterir⁴.

Hz. Peygamber, ahirette bazı ümmetlerin, peygamberlerinin kendilerine tebliğde bulunduğunu inkâr edeceğini, ümmetinin de bu iddianın aleyhine ve peygamberlerin lehine şahitlik yaparak hakikati ortaya çıkaracağını şöyle haber vermiştir: “Kıyamet gününde Nuh (a.s) çağırılır. Yüce Allah ona, ‘Tebliğ ettin mi?’ diye sorar. O, ‘Evet’ deyince; ümmetine, ‘Size tebliğ etti mi?’ diye sorulur. Onlar da, ‘Bize bir uyarıcı, peygamber gelmedi’ der. Yüce Allah, ‘Sana kim şahitlik edecek?’ diye sorar ve Hz. Nuh, ‘Muhammed ve ümmeti’ diye cevap verir. Siz de Hz. Nuh’un tebliğ ettiğine dair şahitlik edersiniz (bazı rivayetlerde ederiz). Sonra Resulüllah, “İşte böylece insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi vasat -adaletli- bir ümmet kıldık” ayetini okudu⁵.” Bu şahitlik üzerine, “Ümmet-i Muhammed’e, ‘Siz bunu nasıl öğrendiniz?’ diye sorulur. ‘Peygamberimiz, önceki resullerin tebliğde bulduklarını

¹ Taberî, X, 272-273; Kastallânî, II, 716; Kurtubî, XII, 100.

² Bkz. Huvvârî, I, 153; Taberî, II, 13-16; Zemahşerî, I, 224-225; Ebû Hayyân, I, 595; İbn Atiyye, II, 5-6; Kurtubî, II, 154-155; Suyûtî, *Diurr*, I, 351-352.

³ Bkz. İbn Ebî Hâtim, I, 249-250; Taberî, II, 12-16; Semerkandî, I, 164; Semânî, I, 149; Zemahşerî, I, 224-225; Ebû Hayyân, I, 595; İbn Atiyye, II, 5-6; Kurtubî, II, 154-155; İbn Kesîr, I, 196; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 349-352.

⁴ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, Alemül-Kütüb, Beyrut, ts., I, 83.

⁵ Buhârî, İ'tisâm 19; Enbiyâ, 5; Tirmizî, Tefsîr, (Bakara); İbn Mâce, Zühd, 34; Ahmed b. Hanbel, III, 32. Aslında peygamberlerin ihtiyaçları olmadığı halde bu şahitliğin haber verilmesi, Ümmet-i Muhammed'in içinde buna layık olanların çokluğunu ve ahdlerinde, Allah'a verdikleri sözde durmayı başarmış ümmet olduklarını göstermektedir.

bize haber verdi ve biz de onu tasdik ettik' derler. *"İşte böylece insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi vasat -adalet sahibi- bir ümmet kıldık"* buyruğu buna işarettir¹. Sonra da Hz. Peygamber ümmetine şahitlik edecektir².

Müfessir Râzî, mahşerde insanların gerçekleri inkâr etmesini mümkün görmeyenlere, *"Sonra onların şirklerinin vardığı son nokta, (sığınacakları tek yalancı özrü) 'Rabbimiz Allah hakkı için, biz müşrik değildik!' demekten ibaret olacaktır. İşte bak, nasıl da kendi vicdanlarına karşı yalan söylediler!"*³ ayetini delil gösterir. Ona göre böyle bir şahitliğin hikmeti, Allah'a inanıp, bütün peygamberleri tasdik etmelerinden dolayı, Ümmet-i Muhammed'i fazilet bakımından diğerlerinden ayırmaktır. Bu ümmetin diğer ümmetler karşısındaki konumu, fasıklar karşısında adil olanların konumu gibidir. Yüce Allah, işte bu sebeple diğer ümmetlere karşı onların şahitliğini kabul etmiştir. Fazilet ve üstünlüklerini göstermek için de onların aleyhine diğer ümmetlerin şahitliğini kabul etmemiştir⁴.

Hz. Peygamber, ümmetinin mahşerdeki bu şahitliğini şöyle gözler önüne sermektedir: *"Ben ve ümmetim kıyamet günü bir tepe üzerinde bulunur ve insanları gözetleriz. Geçmiş ümmetlere mensup tek bir kişi yoktur ki, bizden olmayı arzu etmesin. Kavmi tarafından yalanlanan tek bir peygamber yoktur ki, kıyamet günü biz ona şahitlik ederek, kavmine tebliğde bulunduğunu, onların iyiliği için nasihat ettiğini söylememiş olalım."*⁵

Ümmet-i Muhammed'in şahitliğini beyan eden farklı bir rivayete göre, bir gün Hz. peygamberin yanından bir cenaze geçip de yanındakiler ondan hayırla söz edince, *"vacip oldu, vacip oldu"* buyurmuştur. Arkasından başka bir cenaze için kötülükle söz edilince, *"vacip oldu, vacip oldu"* buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer, her iki cenaze için neden *"vacip oldu"* buyurduğunu sorunca da, *"Kendisinden hayırla söz*

¹ Hadisin bu bölümü için bkz. İbn Mâce, Zühd, 34; Ahmed b. Hanbel, III, 58. İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerinde herhangi bir peygamber ismi geçmez. Başka bir rivayete göre, 'Ey Rabbimiz, Sen bize peygamber gönderdin. Bize emrini ve kitabını indirdin ve peygamberlerin ümmetlerine tebliğ ettiklerini kıssalarla anlattın. Senin bize anlatmanla şahitlik ediyoruz' diyeceklerdir (Taberî, II, 16; Suyûtî, *Dürr*, I, 351).

² Ahmed b. Hanbel, III, 32.

³ En'âm, 6/23-24. Ahiretteki şahitliği konu edinen bazı ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: *"Her ümmetten şahit getirilecek"* (Nahl, 16/84, 89) *"Türlü türlü mazeretler öne sürse de, artık insan, kendi kendisinin şahididir"* (Kıyâme, 75/14-15).

⁴ Râzî, II, 87.

⁵ Taberî, II, 13; İbn Kesîr, I, 196; Suyûtî, *Dürr*, I, 349.

edip, övdüğünüz kişiye cennet vacip olmuştur. Kötülükle söz edip yerdığınız kimseye de cehennem vacip olmuştur. Sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz, sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz, sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz”¹ buyurmuştur. Bu hadis-i şerif, ümmetin şahitliğinin sadece mahşerde vuku bulacak olan şahitlikle sınırlandırılmadığını göstermektedir.

Kur'an, Ümmet-i Muhammed'in şahitlik özelliğinden aynı ifadelerle bir yerde daha bahseder. *“Bundan önce de, bu Kur'an'da da, size Müslüman adını veren O'dur. Ta ki Resul size şahit olsun, siz de diğer insanlara şahit olasınız”*². Bu ayette dinin özelliğinden söz edildiğinden Hz. Peygamberin şahitliğine, yukarıda ise ümmetin özelliğine yer verildiğinden onun şahitliğine öncelik verilmiştir³.

Mahşerdeki şahitliği konu edinen bazı ayetler, bu şahitliğe çok önem verildiğini göstermektedir. Bu hususta peygamberlerin şahitliğinden fazlaca bahsedilmektedir. *“Ey Resulüm! Her ümmetten haklarında tanıklık edecek bir şahit (peygamber) celbettimizde ve seni de onlara şahit olarak getirdiğimizde, bakalım halleri nice olacak?”* (Nisâ, 4/41). *“O gün her ümmetten birer şahit getireceğiz. Artık ne o kâfirlere konuşmaları için izin verilecek, ne de özür dileme imkanı bırakılacak”* (Nahl, 16/84). *“Gün gelecek, her ümmetten kendilerine birer şahit getireceğiz. Seni de ümmetin üzerine bir şahit olarak getirip dinleyeceğiz”* (Nahl, 16/89). Bu ayetlerde, mahşer günü peygamberlerin ümmetlerinden iman ya da inkâr edenler için şahitlik yapacakları

¹ Buhârî, Şehâdât, 6, Cenâiz, 84; Müslim, Cenâiz, 60; Ebû Dâvud, Cenâiz, 80; Tirmizî, Cenâiz, 63; Nesâî, Cenâiz, 50.

² Hac, 22/78. Müfessir İzzet Derveze, her iki ayetteki şahitler ile Arapların kastedildiğini ileri sürer. *“Haydin öyleyse babanız İbrahim'in milletine ve yoluna”* ifadesinin izahında, Hz. İbrahim'in Arapların atası olduğunu, bundan dolayı burada Araplara hitap edildiğini, onların İslam toplumu içinde özel bir yeri ve misyonu bulunduğunu, Allah tarafından seçildiklerini ve onlar vasıtasıyla insanlara yol gösterildiğini söyler. Bkz. Derveze, VII, 124, 252. Bir başka yerde de Arapça'nın İslam ümmetinin ibadet dili olmasını iftihar ederek anlatır (III, 128). Süleyman Ateş de benzer bir yaklaşımla, Hz. Peygamberin ilk hedefinin Arapları Müslüman yapmak olduğunu ve Hz. İbrahim ataları olduğu için Hac, 22/78 ayetinde Araplara hitap edildiğini belirtir (VI, 53-54). Şüphesiz bu (kavmiyetçi) izahlar, Kur'an'ın evrensel mesajıyla ve İslamın ümmet anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Kur'an'daki şüheda veya nâs lafızları genel niteliktedir ve sadece Araplara tahsis edilemezler. Kur'an, her iki ayette de (Âl-i İmrân, 3/110 ve Hac, 22/78) ırk, renk, bölge ve zaman ayırımı yapmadan ümmetin tamamına hitap etmektedir. Hz. İbrahim ise tevhidin, teslimiyetin ve şirkle mücadelenin evrensel bir sembolüdür. Bundan dolayı bütün Müslümanların dikkati o köke ve örneğe çekilmektedir. İzzet Derveze, her ne kadar daha sonra Araplara yüklenen bu misyon, onların diğer kavimlere üstünlüğü ve egemenliği anlamına gelmez, açıklamasını yapsa da önceki hatalı yaklaşımını telafi edememektedir. Hz. İbrahim'in, Arapların atası olduğu gibi Yahudilerin de atası olduğu unutulmamalıdır. Mevcut Yeni Ahit'te bile onun bir çok ulusun babası olduğu belirtilmektedir (Romalılar, 4:16-18). Ayette, Hz. İsmail'den değil de Hz. İbrahim'den bahsedilmesi, onun tevhid ve teslimiyet örneği olmasından dolayıdır.

³ İbn Âşûr, XVII, 352.

haber verilmektedir¹. Hz. Peygamber de veda haccında tebliğde bulunduğunu ümmetine ikrar ettirmiş ve Allah Teâlâ'yı buna şahit tutmuştur.

Kur'an-ı Kerim, Muhammed ümmetinin şahitlik özelliğini başka ayetlerde de zikretmektedir. “*Mahşer yeri Rabbinin nûru ile ışıl ışıl aydınlanır. Amel defterleri, ortaya konur, derken... peygamberler ve şahitler getirilir*” (Zümer, 39/69) ayetindeki şahitlerin, Bakara, 2/143 ayeti de delil gösterilerek Ümmet-i Muhammed'den olacağı ifade edilmektedir². “*Şahit ile meşhûda kasem ederim ki*” (Bürûc, 85/3) ayetindeki şahit, Ümmet-i Muhammed, meşhûd ise diğer ümmetler şeklinde de yorumlanmıştır³. “*Bizi, birliğini ve nebîlerini tanıyan şahitlerle birlikte yaz*” (Âl-i İmrân, 3/53) ayetindeki şahitlerden muradın da Muhammed ümmeti olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla bu duayı yapan Havariler, Ümmet-i Muhammed ile birlikte sayılmalarını ve Müslümanlardan olmalarını istemişlerdir⁴. “*İman ettik ey Rabbimiz! Bizi de hakka şahitlik edenlerle beraber yaz!*” (Mâide, 5/83-84) ayeti de bu görüşü desteklemektedir. Bu ayetteki “şahitlik edenler” de Ümmet-i Muhammed olarak tefsir edilmiştir⁵. Zemahşerî'ye göre havariler, bu ümmetten İncil'de övgüyle zikredildiğini gördükleri için onlarla beraber olmayı istemişlerdir⁶. İbn Âşûr ise Hz. İsa'nın onlara Hz. Muhammed (s.a.v)'ı haber vermesine dayanarak böyle söylediklerini belirtir⁷.

Şahit olanlar, Hz. İbrahim'in duasına mazhar olanlar ve “İnsanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz” denilenlerdir⁸. Sıkça telaffuz edilen kelime-i şهادetin, Ümmet-i Muhammed'in şahit ümmet olduğuna delalet ettiği de söylenebilir⁹. Kur'an, bu şahitlik vasfına ulaşanların mükâfatının da cennet olduğunu şöyle bildirir: “*Allah'a ve resullerine iman edenler, evet işte onlardır Rabbinin nezdinde siddiklar ve Hakka şahitlik edenler! Kendilerine mükemmel ecirler ve nurlar vardır*” (Hadîd, 57/19).

¹ Taberî, VIII, 208, 211; İbn Atiyye, VII, 488, 492; Râzî, VII, 255, 257; İbn Kesîr, II, 602-603.

² Bkz. Taberî, XII, 42; Kurtubî, XV, 282-283; Zuhaylî, XXIV, 55.

³ Beğavî, V, 547; Kurtubî, XIX, 286; Şevkânî, V, 412.

⁴ Beğavî, I, 474; Zemahşerî, I, 393; İbnü'l-Cevzî, I, 321; Beydâvî, II, 44; İbn Kesîr, I, 374; Ebussuûd, II, 42; Şevkânî, I, 344; Âlûsî, III, 177. Başta İbn Kesîr ve Âlûsî olmak üzere ilk görüş olarak.

⁵ Ayrıca İbn Kesîr, II, 89; Şevkânî, II, 68; İbnü'l-Cevzî, II, 246.

⁶ Zemahşerî, I, 702.

⁷ İbn Âşûr, VII, 10-11.

⁸ Tabatabâî, I, 316-317.

⁹ Bunun için “Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik ederim ve Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim” sözü iman ilkesini teşkil eder. Gerçekten onun ümmeti olabilen İslam cemaati, her asırda onun sünnetine uyararak, bireyleriyle olmasa da toplumun geneli olarak bu kulluk akdini hakkıyla söyleyebilmişlerdir (Elmahlı, I, 117).

Müslüman ümmetin seçilmesi ve diğer ümmetlere karşı şahit kabul edilmesi, farzları eda etmek ve haramlardan kaçınmak suretiyle elde edilen ve şükürü gerektiren muazzam bir nimettir. Bundan dolayı ümmetin, Allah'a samimiyetle bağlanmak, yalnız O'na güvenmek, namazı dosdoğru kılmak, zekatı vermek ve kötülükleri engellemek için gayret göstermesi gerekmektedir¹. Bu arada, Hz. Peygamberin çok lanet edenlerin kıyamet günü şahit ve şefaatçi olamayacaklarını haber vermesi², ümmetin içindeki kötü kimselerin şahit olamayacaklarına işaret etmektedir.

3.2. Ümmet-i Muhammed'in Örnek ve Model Ümmet Olması

Bu ümmetin şahitlik vasfını bildiren ayetin, müfessirler tarafından sadece mahşerde vuku bulacak şahitliği haber veren hadislerle izah edildiğini belirtmiştik. Ancak “*İşte böylece insanlığa şahitler olmanız (li tekûnû şüheda ale'n-nâs), Resulün de size şahit olması için sizi mutedil bir ümmet kıldık*” ayetinde açıkça görüldüğü üzere bu şahitlik, “ümmeten vasatan” tabiriyle ilgilidir. Ümmet-i Muhammed, insanlara şahitlik yapmaları için “vasat ümmet” kılınmıştır. Ümmetin vasat vasfı dünya hayatıyla ilgili olduğuna göre şahitliğin de dünya ile ilgili olması gerekmektedir. Böylece ayetin manası ve vermek istediği mesaj sınırlandırılmaktadır. Fakat değişen şartlar ve gelişen ictimâî tefsir anlayışının etkisiyle son dönem müfessirleri, şahitliğin daha çok dünya hayatıyla ilgisine vurgu yapmışlardır³. Hz. Peygamberin, “Sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz”⁴ hadisi de bu yorumu desteklemektedir.

“*İşte böylece insanlığa şahitler olmanız (li tekûnû şüheda ale'n-nâs)*” ayetindeki “şühedâ” kelimesine hüccet, delil anlamı verilmiştir⁵. Nasıl ki, Hz. Peygamber hem Müslümanlara hem de onların dışındakilere hüccet ise aynı şekilde Müslümanlar da onlar gibi olmayan diğer insanlara delil ve örneklerdir⁶. Bunun yanında şahit kelimesinin İslamî literatürde de örnek ve delil anlamında kullanıldığı dikkate alınarak, ümmetin şahitliğini örnek, model, insanlığın nasıl olması gerektiğine dair delil değeri

¹ Zuhaylî, XVII, 293.

² Müslim, Birr, 85; Ebû Dâvud, Edeb, 53; İbn Hibbân, XIII, 56; Buhârî, *Fazlullahi's-samed fî tavzîh-i edebi'l-müfred*, (haz. Fazlullah Ciyânî), el-Mektebetü'l-İslamiyye, Humus, 1969, I, 407-408. Çokça lanet etme, önceki ümmetlerde sıkça rastlanan, fakat bu ümmete yasaklanan bir özelliktir.

³ Reşid Rıza, II, 5-6; Merâğî, II, 6; İbn Âşûr, II, 20-21; Tabatabâî, I, 316; Mevdûdî, I, 107; Elmahlî, I, 433-434; Ateş, I, 252; Esed, I, 40.

⁴ Buhârî, Şehâdât, 6, Cenâiz, 84; Müslim, Cenâiz, 60; Ebû Dâvud, Cenâiz, 80; Tirmizî, Cenâiz, 63; Nesâî, Cenâiz, 50.

⁵ Zeccâc, I, 220; Mâverdî, I, 199.

⁶ Zeccâc, I, 220

taşıyan bir toplum şeklinde anlamak daha uygun gözükmektedir. Allah, Muhammed ümmetini din ve dünya konusunda her türlü aşırılıklardan uzak, akıllı, itidalli, adaletli ve dengeli bir ümmet kılmıştır. Bu vasıfları taşıyan İslam ümmetini, görüş ve inançlarıyla, bütün insanlara örnek bir toplum, insanlığın ne olduğunu gösteren bir delil yapmıştır. Onlar, bu özellikleriyle iyi toplumlar için lehte, kötüler için aleyhte delil ve şahit olmaktadır¹. Nitekim Mücâhid de bu anlamda şahitliği, Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilere örnek, delil olmak şeklinde tefsir etmiştir². Nasıl ki, Hz. Peygamber ümmetine şahitlik etmekte, onun hareket tarzını, doğrularını ve yanlışlarını belirlemekteyse, bu ümmet de aynı şekilde diğer insanlara şahitlik etmektedir. Bu ümmetin şahitlik misyonu, peygamberinden sonra insanları yönetmesi, onlara önderlik etmesi, onları eğitmesi, dünya ve hayat hakkındaki düşüncelerini şekillendirmesi demektir. Bu da ümmetin köklü, sağlam bağlarla dine ve geçmişine bağlanmasıyla mümkün olmaktadır³.

Böylece diğer milletler, Müslüman ümmetin söz, fiil ve hareketlerini görünce, takva, sabır, dürüstlük, iyilik, güzellik, ahlak, fazilet ve adaletin ne olduğunu ve İslamiyetin niçin geldiğini anlamalıdır⁴. Onun için bu ümmet dinini öyle yaşamalıdır ki, diğerleri ona baktıklarında, İslamı severek kabul edecek duruma gelmelidir⁵. Seyyid Kutup'un belirttiği gibi, İslam hakkındaki binlerce kitap, konferans veya davetin, İslamın belirlediği şekilde model olan bir toplumun yerini tutması mümkün değildir⁶.

Ümmetin şahitliğinin hem dünyada hem de ahirette olabileceğine işaret eden Râzî'ye göre, Yüce Allah bu ümmeti şahit olarak vasıflandırmıştır. Bu şahadet, ahiret veya dünya hususunda olabilir. Onların dünyevî hususlarda adil olmaları, aynı zamanda dünyada şahit olmalarını da gerektirir. "Vasat ümmet" olma vasfı dünya ile ilgiliyse, şahitlik vasfının da bu dünyada tahakkuk etmesi gerekir. Fakat bu durum, rivayetlerde olduğu gibi onların mahşerde de şahit olmalarına engel değildir. Ümmet-i Muhammed,

¹ *Kur'an Yolu*, I, 143. Ayrıca bkz. Elmalılı, I, 433.

² Mücâhid, s. 215.

³ Kutup, IV, 2446.

⁴ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 150.

⁵ Kîlanî, s. 175.

⁶ Kutup, *Çağdaş uygarlığın Sorunları ve İslam*, (trc. Kamil M. Çetiner), Arslan Yay., İst., 1993, s. 205-206.

dünyada hakkı ispat ederken, onu kabul eden ve etmeyeni ayırt edip, tanımış olur. Sonra kıyamette de buna şahitlik edebilir¹.

“İşte böylece insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için” ifadesi, gerektiği gibi cihadın, dindarlığın, Müslümanlığın nasıl olacağını peygamber size fiilen gösterecek, öğretecek, hakka tanıklık eden örnek kişilik olsun; siz de ona tabi olarak bütün insanlara örnek şahsiyetler, hakikatin tanıkları olun anlamındadır². Buna göre Allah, İslam ümmetini önceki ümmetlerden farklı olarak bütün beşeriyete öncü, rehber ve şahit kılmıştır³. Onları, dinini yüceltsinler, onu uygulasınlar, ilahi düzeni yaygınlaştırsınlar diye halifelik makamına getirmiştir⁴. Dolayısıyla ümmetin şahit olması, Resulullahın tebliğ ettiği dini yaymak ve fiilen yaşamak konusunda elinden geleni yapmasıyla da ilgilidir⁵.

3.3. Ümmet-i Muhammed’in İnsanlığa Önder Ümmet Olması

Daha önce ümmet kelimesinin “imam” kelimesiyle ilişkisi üzerinde durmuş ve Elmalılı Hamdi Yazır’ın bu manayı esas aldığını belirtmiştik. Ümmet-i Muhammed’in şahitlik sıfatı, onun dünyanın imametini ve liderliğine tayin edildiğini ilan etmektedir⁶. Bu ümmet, ilahî mesuliyetleri yüklenmek ve fedakarlıklara katlanmak için yaratılmıştır. Mükellefiyetler de liderliğin bedelidir⁷. Yani önderlik şerefli bir konum olmakla birlikte, birçok sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Önderlik ve şahitlik görevi, İslam ümmetinin, diğer insanlar önünde hakkın, doğruluğun ve adaletin yaşayan şahitleri olmalarını, hakkın, doğruluğun ve adaletin anlamını tüm dünyaya göstermelerini gerektirir. Bu görev sebebiyle İslam toplumuna çok büyük sorumluluklar düşmektedir⁸.

“Allah’ın Resulü, sizler için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı bekleyenler ve Allah’ı çok zikredenler için en güzel örnektir” (Ahzâb, 33/21) ayetinde işaret edildiği gibi Muhammed ümmeti, peygamberini her türlü söz ve davranışlarında, oturup

¹ Râzî, II, 87.

² Elmalılı, V, 505.

³ Kutup, Muhammed, *Örnek İslam Toplumu*, s. 31.

⁴ Hâşimî, s. 304.

⁵ Mevdûdî, *a.g.e*, III, 149.

⁶ Mevdûdî, I, 107; *Tevhid Mücadelesi*, III, 149.

⁷ Kutup, I, 132.

⁸ Mevdûdî, I, 107. Fakat bu sorumluluğun insanlar arasındaki ağırlığı ve önemi farklılık arzeder. Kişi, karar, yetki ve etki konumuna yakınlığına göre sorumluluğu artar ya da azalır (Hâşimî, s. 461-462).

kalkmasında kendine şahit tutar, imam, önder, örnek edinirse ve onun getirdiği sırat-ı müstakîm üzerinde giderse, bütün insanlar arkasından gelir ve onları önder tanırırlar. Hakkı bulmak için onlara başvururlar. Böylece dünyada huzur ve dengeyi sağlayan adalet mercii olurlar. Onun için ümmetin, kitap ve sünnete uygun yaşamayı devam ettirmesi gerekmektedir¹.

Nasıl Hz. Peygamber Allah'ın dinini tebliğ etmekle görevli olduğu gibi aynı şekilde müminler de İslamı tebliğ etmekle görevlidir. Çünkü ümmet, hakkın şahitliği görevini yerine getirip getirmediğinden hesaba çekilecektir. Eğer bu görevi ellerinden geldiğince yerine getirmezlerse cezalandırılacaklardır. Hakkın şahitleri olarak görevlerinde gevşeklik gösterirlerse, kendi kötü amelleriyle birlikte, zamanlarında yayılan kötülüklerden de sorumlu olacaklardır. Dünyayı kasıp kavuran, sapıklık, zulüm ve günah salgınını engellemek için ne yaptıklarından sorguya çekileceklerdir².

Ümmetin vazifesi, İslamı nesiller boyunca tüm insanlığa sunmaktır³. Peygamberinin kendilerine öğrettiklerini başkalarına öğretmektir⁴. Dolayısıyla şahit ümmet vasfı, Müslümanlara, din ve dünya işleri konusunda başkalarını örnek alıp taklit etmek yerine, kendilerinin örnek olmaları; dünya milletleri karşısında pasif ve alıcı değil, aktif ve verici olan bir konuma yükselmeleri; maddî ve manevî konularıyla özenilen ve izlenen bir toplum düzeyine ulaşmaları vazifesini getirmektedir⁵. Yani ümmetin şahitliği dünyaya seyirci kalmak değil, ona yön verici olmak demektir.

Ümmetin bu özellikleri vehbî olduğu halde, bu yolda devam etmek onların çalışmasına bağlıdır⁶. Ne yazık ki, insanlık için model olan İslam toplumu, son asırlarda hemen her konuda batıyı taklit eder duruma gelince, din, ilim ve idrakte ilgili hususlarda gayretler azalmış, nemelazımcılık felsefesi yayılmış, dine cephe alan veya onu horlayan fikir akımları çoğalmıştır. İslam merkezli yaklaşımların, anlayışların yerini, günlük hayatın

¹ Reşid Rıza, II, 5; Elmalılı, I, 434.

² Mevdûdî, I, 107. Daha önce bu görev İsrailoğullarına verilmişti. “(Yahudiler) Onlar sabrettiği ve ayetlerimize kesin olarak inandıkları müddetçe, Biz, emir ve irşadımızla onlardan doğru yolu gösteren önderler tayin ettik” (Secde, 32/23-24).

³ Meydânî, s. 79.

⁴ Ebû Hayyân, I, 595.

⁵ Kur'an Yolu, 143-144.

⁶ Elmalılı, I, 434.

ihtiyaçları ve maddiyat almıştır¹. Sonuçtahayatin her alanında gücünü kaybetmiş ve zayıflamıştır.

Zayıf toplumların güçlü olanlara hayranlık duyup, onları taklit etmesi kaçınılmaz bir kuraldır. Ümmet-i Muhammed, en hayırlı, en ideal, en iyi toplum olduğunun ve şahitlik vasfıyla da dünya milletlerine karşı gözetleyici ve koruyucu konumda bulunduğu bilincinde olmalıdır. Bundan dolayı kendisini başkalarına uydurmamalı, hareketlerini onlara örnek olacak şekilde düzenlemelidir². Aksi halde fitratın hep üstün görülene benzemeye meyli dolayısıyla, diğer milletlerin peşinde yürüme zilletinden kurtulamayacaktır.

Allah dünyanın yönetim ve hakimiyetinin kötülerin değil, iyilerin elinde olmasını ister. Onun için bu ümmet, doğru akideyi, ahlakı, bilgiyi ve ilmi başkalarına aktarmak gayesiyle daima önde, liderliğin merkezinde olmalıdır³. Bütün İslam topluluğunun bu önderliği elde etmek üzere, tüm varlığıyla çalışması gerekir. Çünkü İslam, mensupları olan bu ümmetten, dünyanın gidişatını kontrol edip, insanlığa fazilet esaslarını götürmelerini ve onları dünya ve ahirette saadete ulaştırmak için inkâr uçurumunun kenarından çekip çıkarmalarını istemektedir⁴. İslam ümmetinin, bu sorumluluktan kurtulması mümkün değildir.

3.4. Ümmetin Şahitliğinin İcmanın Kaynağı Olması

Ehl-i sünnet ve mutezile alimlerinin çoğu Ümmet-i Muhammed'in insanlara şahit olmasını, icmanın sıhhatine ve onların icmaları gereğince hüküm vermenin vacip olduğuna delil göstermişlerdir. Çünkü ümmetin diğer insanlara şahitliği ancak adil olmaları sebebiyledir. Yüce Allah "vasat ümmet" ayetinde (Bakara, 2/143) bu ümmetin adil ve hayırlı olduğunu haber vermiştir. O halde şahit olarak nitelenen Muhammed ümmeti, aynı zamanda adil demektir. Dolayısıyla üzerinde ittifak ettiği her işte de adil olacaklarından icmaları da delildir⁵.

¹ Nedvî, s. 279.

² Elmalılı, I, 434-435; Ateş, I, 252.

³ Kutup, I, 447.

⁴ Nedvî, s. 303, 305, 310.

⁵ Râzî, II, 85, 88, VII, 257; Kurtubî, II, 156; Zuhaylî, II, 16.

Bu ümmetin icmaı delil, ihtilafı ise rahmettir. Fakat önceki ümmetlerin ihtilafı azap olmuştur¹. Üzerinde icma ettiği konularda İslam ümmeti masumdur². Buna karşın Hıristiyanlara göre masum, yanılmaz olan Papa'dır³.

Bugün insanlık, örnek ve önder bir ümmete her zamankinden daha fazla muhtaçtır. Bu ümmet, Hakkı layıkıyla temsil ettiğinde, bütün insanlar onun ardından yürüyecektir⁴. Dünyada düzen ve huzurun tekrar sağlanması da onun bu örnek ve önderliğiyle mümkün olacaktır. Çünkü sadece bu ümmet, dünyada huzur ve düzeni gerçekleştirebilecek değerlere sahiptir. Onun için bu özellik, Müslümanların bilim ve teknolojiye en üst seviyede, kalkınmış, gelişmiş ve refah düzeyi yüksek medeni bir toplum olmalarını gerekli kılmaktadır.

4. Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker

Ümmet-i Muhammed'in temayüz ettiği hususlardan biri de emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkerdir. Bu konuya geçmeden önce maruf ve münker kavramları ile önceki ümmetlerin bu husustaki tutumunu ele almak gerekir.

4.1. Maruf ve Münker Kavramları

Kur'an ve sünnetin emrettiği şeyler maruf, yasakladığı şeyler de münkerdir⁵. Dinin ve aklın güzel kabul ettiği⁶ bütün davranışları içine alacak kadar genel bir lafız⁷ olan maruf, Allah'a ve Resulüne inanıp, O'nun şeriatıyla amel etmek; münker ise, Allah'a şirk koşmak, peygamberini yalanlamak ve yasakladıklarını yapmak ya da Allah'ın istemediği, yapılması hoş olmayan işler demektir⁸. Dinen ve aklen iyi ve güzel olan, yerine getirildiğinde ferdin ve toplumun huzurunu sağlayan, bütün insanların hayrına olan hususları, onların faydaları doğrultusunda uygulayarak, dünya ve ahiret saadeti kazandıracak her şey maruftur. Bunların aksi ise münkerdir⁹.

¹ Suyûtî, *Hasâis*, III, 209; Kastallânî, II, 721.

² Şâubî, II, 58.

³ İzzetbegoviç, s. 225.

⁴ Kardâvî, *İnsan ve Hak Mefhumu*, s. 104.

⁵ Semânî, I, 348; Derveze, VIII, 137; Ateş, VII, 68.

⁶ Ebû Bekr er-Râzî, s. 338.

⁷ Zemahşerî, I, 425-426; Râzî, VI, 97; Âlûsî, V, 144; Bikâî, V, 24.

⁸ Taberî, III, 53, 62; Âlûsî, X, 132. Güzel, iyi olan her şey marufur. Mesela bkz. "Her bir maruf sadakadır" (Buhârî, Edeb, 33; Müslim, Zekat, 52; Ebû Dâvud, Edeb, 68). "Kardeşini güler yüzle karşılayan, kendi kovandan kardeşinin kabına su vermen de maruftur" (Tirmizî, Birr, 45).

⁹ Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'de Maruf ve Münker*, Ravza Yay., İst., 1994, s. 41.

Allah ve Resulünün emrettiği hususlara inanmak, Allah'a tevekkül etmek, doğruyu konuşmak, sözünde durmak, emanetleri sahiplerine vermek, anne babanın rızasını almak, akrabaları ziyaret etmek, yardımlaşmak, insanlara iyilik yapmak, söz ve hareketlerde adil olmak, birlik beraberliği temin etmek, ihtilaf ve tefrikaya meydan vermemek maruf davranışlardan bazılarıdır¹. Marufu emretme ve münkeri nehyetme dinde en yüksek noktadır. Peygamberlerin gönderiliş sebeplerinin en önemlisi budur. Bu prensib ortadan kalkarsa, dini hayat çöküntüye uğrar. İhtilaflar çoğalır, sapıklık artar, cehalet ortalığı kaplar, fesad her tarafa yayılır².

4.2. Önceki Ümmetlerin Bu Görevi Yerine Getirmemeleri

Kur'an'a göre önceki ümmetlerin helak sebeplerinden biri, içlerinde fitne ve fesat çıkarmaktan nehyeden kimselerin bulunmamasıdır. Eğer toplumda meydana gelen kötülöklere sessiz kalınırsa, o toplumun tamamı cezalandırılır. *“Keşke sizden önceki nesiller içinde, dünyada düzensizliği ve haksızlığı önleyecek faziletli kimseler bulunsaydı! Onların içinden kurtardığımız pek az bir kısım bunu yaptı”* (Hûd, 11/116). Önceki nesiller arasında kötülöklere vazgeçirmeye çalışanlar oldukça azdır. Onların dışındakiler ise bunu terk etmiştir³. Bir toplumda sosyal kontrol işlevi gören marufu emretme ve münkeri nehyetme, yerini nemelazımcılığa bıraktığında o toplum çözölme sürecine girmiş demektir. Hz. Peygamber bu görevin terk edilmesinden, tüm toplumun sorumlu tutulacağını şöyle bildirir: *“Eğer herhangi bir topluluk içinde günah işleyenler bulunur, günah işleyenlerden daha güçlü ve engel olmaya muktedir kimseler de olur, buna rağmen o günahı işleyenlere mani olmazlarsa, Allah o topluluğun hepsini azaba uğratar⁴.”* Çünkü otokontrolünü kaybeden toplumlarda kötülöklere ferdi olarak kalmaz, topluma yayılır.

Eğer bir toplumda iyilik için çalışanlar yeterli sayıdaysa, genel azap fırsat tanımak için bir süre ertelenir⁵. Kötülüğün yaygınlaştığı önceki ümmetlerde, ahlakî kaygıları olmayan çoğunluk, zevklerinin peşine düşerek günaha daldılar. Peygamberleri de tanımadılar. Sonuçta Allah'ın gazabını hak edip yok oldular. Oysa iyiliği tavsiye edip

¹ İbn Teymiye, *İyiliği Emretmek ve Kötülüğten Alıkoymak*, (trc. Cemaleddin Sancar), Bayrak Yay., İst., 1987, s. 17.

² Gazâlî, *İhyâ*, II, 477.

³ Râzî, VI, 409-410.

⁴ İbn Mâce, Fiten 20; Ahmed b. Hanbel, IV, 361, 364, 366.

⁵ Yıldırım, *Meal*, s. 233.

kötülüğü önleyecek, hak ve adaleti tesis edecek kimseler bulunduğu sürece toplumlar yok olmaz. çünkü Allah, kötülüklerden vazgeçip, durumlarını düzeltmeye çalışanları helak etmez. Ama zalimlerin zulmüne, bozguncuların ifsadına karşı koyacak kimselerin bulunmadığı toplumlar, ya kökten yok edilme ya da çözülme ve çöküş felaketiyle cezalandırılır¹.

Kur'an, önceki bütün ümmetlere farz olduğu halde² ehl-i kitabın bu göreve riayet etmediğini şöyle haber verir: *“Onlar kötülük yaptıkları zaman, birbirlerini kötülükten vazgeçirmeye çalışmazlardı. Ne çirkin davranıştı bu tutumları!”* (Mâide, 5/79). Yahudiler dünyada savaş, fitne ve fesat çıkarmak için uğraşır dururlar (Mâide, 5/64). Ehl-i kitabın tefrikaya düşüp, bölünüp parçalanmalarının (Âl-i İmrân, 3/105) bir sebebi de emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkeri terk etmeleridir. Bundan dolayı dünya ve ahirette büyük azabı hak etmişlerdir. Dünyadaki azapları birbirlerine sert ve katı olmalarıdır (Bakara, 2/74; En'âm, 13-14). Hz. Peygamber, aynı duruma düşmesinler diye ümmetine yapılmış olan bu uyarıyı şöyle açıklamaktadır: *“İsrailoğullarından biri, günah işleyen birine rastladığında ona, ‘Allah’tan kork, bu işi yapma, sana helal değildir’ der; ertesi gün onu aynı halde görse onunla birlikte oturabilmek ve yiyip içebilmek için artık ikaz etmezdi. Hepsi böyle yapar hale gelince, Allah onların kalplerini birbirine benzetti. Size de zalime el çektirmedikçe ve onu gerektiği gibi Hakka çevirmedikçe (kurtuluş yoktur)”*³.

Ashab-ı sebt kıssası bu prensibin terkedilmesinin toplumda nasıl yıkacağına dair en çarpıcı örneklerdendir. *“Bir de onlara o deniz kıyısında bulunan şehir halkının başına gelenleri sor. Hani onlar sebt (cumartesi) gününün hükmüne saygısızlık edip Allah’ın koyduğu sınırı çiğniyorlardı...Hani onlardan bir cemaat: “Allah’ın yerle bir edeceği veya şiddetli bir felaket göndereceği bu kimselere ne diye boşuna öğüt verip duruyorsunuz?” demişti. O salih kişiler de: “Rabbimize mazeret arz edebilmek için! Bir de ne bilirsiniz, olur ki Allah’a karşı gelmekten nihayet sakınırlar ümidiyle öğüt veriyoruz.” diye cevap verdiler...Kendilerine verilen öğütleri ve uyarıları kulak ardı edip onları*

¹ Kutup, IV, 1933; Kur'an Yolu, III, 197.

² Kurtubî, IV, 47.

³ Tirmizî, Tefsîr, (Mâide); Ebû Dâvud, Melâhim, 17; İbn Mâce, Fiten, 20. Ebû Dâvud'daki rivayetin son kısmı şöyledir: *“Aman dikkat edin, Allah’a andolsun, sizler de ya iyiliği emredip, kötülükten sakındırır ve zalime el çektirir ve onu gerektiği gibi Hakka çevirirsiniz. Ya da Allah sizin de kalplerinizi birbirine benzeter, onlara lanet ettiği gibi size de lanet eder.”*

bir tarafa bırakınca, içlerinden kötülükleri önlemeye çalışanları kurtarıp o zalimleri fâsıklıkları yüzünden şiddetli bir azaba uğrattık. Şöyle ki: Onlar serkeşlik edip yasakları çiğnemekte ısrar edince onlara: “Hor ve hakir maymunlar haline gelin!” diye emrettik” (A’râf, 7/163-166).

Günah ve haksızlığın yaygınlaşmasına din bilginlerinin ses çıkarmaması, yıkılmaya yüz tutmuş bozuk toplumların karakteristik özelliğidir¹. Manevi gücün kaynağı olan din adamlarının bozulması, bir toplumdaki bozulmanın son adımıdır. Onlar ya zenginlerin isteklerine göre taviz verirler ve hakikati değiştirirler ya da toplumun inatçı arzuları ile uzlaşmaya giden basit anlayışı benimserler². Kur’an ehl-i kitap alimlerinin bu önemli görevi göstermelik yaptıkları şöyle bildirilir: “*Halka iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz yoksa?*” (Bakara, 2/44). Alimlerin ve eğitimcilerin tutumu, halkın dininin ve ahlakının bozulmasına sebep olduğundan, asıl sorumluluk onlara yüklenmiştir. Allah Teâlâ onların tavrını kınayarak, bu davranışın kötülüğünü ortaya koymaktadır³. “*Bari, mürşitleri ve fakihleri onların günah olan şeyler söylemelerini ve haram yemelerini önleselerdi ya!*” Bu ayet, münkeri önlemesi gerektiği halde bu vazifeyi terk edenin, tıpkı onu işleyen kimse gibi olduğuna delalet eder⁵. Hz. Peygamber, “Yeryüzünde bir günah işlenir de bir kimse onu görüp karşı çıkarsa, orada bulunmamış gibidir (Sorumluluğunu yerine getirdiğinden hesaba çekilmez). Şayet orada bulunmadığı halde işlenen günaha rıza gösterirse, o günahın işlendiği yerde bulunmuş gibidir”⁶ hadisi de bu görevi terkedenden alimlerin ağır sorumluluklarını ortaya koymaktadır. Kur’an, bu konuda da ehl-i kitabın hepsinin bir olmadığını, az bir kısmının bu vazifeyi yerine getirdiğini belirtir (Âl-i İmrân, 3/114).

4.3. Ümmet-i Muhammed’in Emr-i bi’l-Maruf ve Nehy-i ani’l-Münker Görevini Yerine Getirmesi

İyiliği emredip, kötülükten menetmek anlamına gelen emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münker, Kur’an’ın, toplumu hedef alan en önemli esaslarından biridir. Kur’an, ümmet-i

¹ Kutup, II, 928.

² Fazlur Rahman, s. 137.

³ *Kur’an Yolu*, II, 242.

⁴ Mâide, 5/63. Müfessirler, Kur’an’da alimleri uyaran en sert ifadenin bu ayet olduğunu söylerler. Bkz. Zemaşerî, I, 687; Elmalılı, III, 276.

⁵ Râzî, IV, 393; Kurtubî, VI, 237.

⁶ Ebû Dâvud, Melâhim, 17.

Muhammed için “İyilikleri emreder, kötülükleri menedersiniz, çünkü Allah’a inanırsınız”¹ buyurarak, bu prensibin onların en önemli özelliği olduğu belirtmiştir. Bu ayette Ümmet-i Muhammed için tazim, önceki ümmetlere göre üstünlük ve ileri olma ifadesi vardır².

Ayetteki “te’murûn” fiili, istimrar yani devamlılık ifade eder³. Çünkü bu ümmette maruf olanın emri, yani iyilikleri yayma arzusu diğer ümmetlerden daha güçlüdür⁴. Yüce Allah’ın, bu ümmeti, “Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyilikleri yayar, kötülükleri önlersiniz, çünkü Allah’a inanırsınız” şeklinde nitelerken; İsrailoğullarını, “Onlar kötülük yaptıkları zaman, birbirlerini kötülükten vazgeçirmeye çalışmazlardı. Ne çirkin davranıştı bu tutumları!” şeklinde nitelemesi, iki toplumu birbirinden ayıran arakesittir⁵. Bu ayet, İslam ümmetinin hem bu görevle sorumlu olduğunu, hem de önceki ümmetlerden farklı olarak bu görevi yerine getirdiğini haber vermektedir. Ümmet-i Muhammed’in esas mümeyyiz (ayırıcı) özelliği, tevhid akidesine sahip olması ve iyilikleri yayıp, kötülüklerden alıkoymasındır. Onlar, bu vasıfları nedeniyle insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olmaktadır⁶. Bundan dolayı marufu emretme ve münkeri nehyetme şartıyla hayırlı ümmet olmaktadır⁷. Emir ve nehyin ilk mertebesi de bu ümmetin diğer ümmetleri hayra davet etmesidir⁸.

Emr-i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münker prensibi, İslam toplumunun güzel vasıflarını koruyan en önemli esaslardandır⁹. Çünkü bu prensip, en genelinden en özeline kadar İslamın tüm emir ve yasaklarını ihtiva etmekte ve takvanın da toplumsal boyutlarını göstermektedir. Nemelazımcılık, vurdumduymazlık anlayışını ortadan kaldırarak, dinamik ve bilinçli bir toplum oluşmasını sağlamaktadır. Toplum bu sayede aksayan taraflarını düzeltmekte ve kendini yenilemektedir. Böylece sağlıklı bir yapının

¹ Âl-i İmrân, 3/110. Diğer ayetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/114; Tevbe, 9/71-112, Hac, 22/41.

² İbnü’l-Arabî, I, 293.

³ Ebussuûd, II, 71.

⁴ Râzî, III, 326.

⁵ Kutup, II, 928.

⁶ Elmalılı, II, 409-410; Hâşimî, s. 46.

⁷ Taberî, I, 60-61.

⁸ Reşid Rıza, IV, 47.

⁹ Ateş, VII, 68.

oluşması ve bu yapının korunması mümkün olmaktadır¹. Yine bu prensib sayesinde doğruların korunması ve idame ettirilmesi, yanlışların önlenmesi mümkün olmaktadır.

Marufun emri ve münkerin nehyi, Müslümanlara her şartta ve mekanda farz kılınmış Kur'an'ın muhkem prensiplerindendir². Bu, büyük küçük her Müslüman için bir görevdir. Çünkü onlar birbirlerinin maddi saadetlerine olduğu kadar, manevi kurtuluşlarına da ilgisiz kalamazlar. Fazilet ve takvayı aralarında hakim kılmak için hep beraber çalışmak zorundadırlar. Bu ahlaki dayanışma o kadar büyük önem taşımaktadır ki, Kur'an onu tarihte benzeri bulunmayan bu mükemmel ümmetin ayırıcı bir özelliği olarak kabul etmiştir³.

Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker, İslamın bütün talimatlarını kuvvetli bir denetim çerçevesi ile kuşatmaktadır⁴. Hayra davet eden, iyiliği emreden ve kötülüğü de men eden bir topluluk teşkil etmek, Müslümanların imandan sonra ilk dinî farizalarıdır⁵. “İyilikleri emreder, kötülükleri menedersiniz, çünkü Allah'a inanırsınız” ayetinin başında zikredilen en hayırlı ümmet olma özelliği, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker görevini yerine getirmeye bağlıdır. Ümmet-i Muhammed'in, önceki ümmetlerden üstün olması, bu vazifeyi yerine getirmesinden dolayıdır. “Çünkü Allah'a inanırsınız” ifadesi, “İyilikleri emreder, kötülükleri menedersiniz” den sonra gelmiştir. Allah'a imanın iyilikleri emredip, kötülüklerden nehyetmeden sonra gelmesi, bu ümmetin, marufu emredici ve münkeri nehyedici olma hususiyetiyle diğer ümmetlerden daha ilerde ve daha hayırlı olduğuna işaret etmektedir. Allah'a iman ise Allah'ı kabul eden bütün ümmetlerin ortak sıfatıdır⁶. “İyilikleri yayar, kötülükleri önlersiniz” ifadesinin, imandan önce zikredilmesi, Müslüman ümmetin ayırıcı bir özelliğine ve üstünlüğüne dikkat çekmektedir⁷.

İyi, faziletli, canlı, güçlü ve dayanışması üst seviyede olan bir toplumun özelliği, onda iyiliği emretme ve kötülüğü menetmenin yaygın olmasıdır. İyiliği yayan, kötülüğe

¹ Dumlu, s. 168.

² Derveze, V, 13.

³ Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, (trc. Salih Akdemir), Mim Yay., y.y., 1983, s. 111-112.

⁴ Ahmed Emin, s. 60.

⁵ Elmalılı, II, 407.

⁶ Râzî, III, 326.

⁷ Hâşimî, s. 45 vd. Merâğî'ye göre marufu emretme ve münkeri nehyetmenin imandan önce gelmesi, bu prensibin imanı muhafaza etmesi sebebiyledir (IV, 30). Marufun emri ve münkerin nehyinin imandan önce gelmesi, bu vecibenin itibarını yeniden yükseltmek, onu diğer dini vecibelerin üstüne çıkarmak ve imanın muhafızı ve kaynağı olduğunu göstermek içindir (Abduh, *Tevhid Risalesi*, s. 211).

mani olan ve bunları dinleyecek, kabul edecek kişilerin bulunmasıdır¹. Toplumlarda hakikatin kaybolmasını önlemek ve ahlakî sorumluluk duygusunu canlı tutmak için marufu emretme ve münkeri nehyetmenin hayati önemi vardır. Bunun için Yüce Allah, “*Ey müminler! İçinizden hayra çağıran, iyilikleri yayıp kötülükleri önleyen bir topluluk bulunsun*” (Âl-i İmrân, 3/104) buyurarak, Müslümanlara içlerinde daima hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülüğü nehyeden ve aralarındaki kardeşlik bağını muhafaza eden bir topluluğun bulunmasını kesin bir üslupla farz kılmıştır. Çünkü marufu emredenler, müminler topluluğunu güçlendirirken, münkeri yasaklayanlar da fasıklara fırsat vermezler². Bu ayetteki, “içinizden bulunsun” ifadesinden, ümmetin bir kısmı, grubu değil, bütünü anlaşılmalıdır³. Fakat bazıları, bu görevi sadece yeterli bilgi sahibi olan kimselerin yapabileceği ve aksi halde hatalara düşülebileceğinden hareketle, ulema gibi toplumun bir kısmının kastedildiği kanaatindedir⁴. “İçinizden hayra çağıran, iyilikleri emredip, kötülükleri meneden bir topluluk bulunsun” ayeti, bu görevin ehline bilinçli olarak yapılmasının, hatta kurumsallaştırılmasının gerektiğini ifade etmektedir⁵.

Marufu emretme, münkeri nehyetme vazifeleri, topluma güç veren, toplumsal refahı ve dayanışmayı sağlayan dinamiklerdir. İslam toplumu bu temel dinamikler sayesinde mutlu olabilir; şerden, isyandan, günden, zulüm ve fahşadan uzak kalabilir. Bu vazife ve prensipler, geniş yelpazede, sosyal, ahlakî ve insani olmak üzere olumlu-olumsuz onlarca alana yayılmaktadır. Onun için böyle bir topluluğun bulunmasını emreden bu ayet, toplumun iyileşmesi ve değişik toplumsal alanlarda tükenmek bilmeyen bir dinamizmin kaynağı durumundadır⁶. Fakat böyle bir grubun bulunması, her mümine hayra davet ve şerri men görevinin kendi konumuna göre farz olmasına mani değildir⁷. Bir Müslümanın herhangi bir tehlike ya da kötü sonuçlara sebebiyet vermeksizin bu hususta yapabileceği birçok vazife bulunmaktadır⁸. Ayrıca bu görevin yüklendiği grup,

¹ Kutup, II, 928.

² Bikâî, XVII, 274.

³ Râzî, III, 314; Reşid Rıza, IV, 27.

⁴ Zemahşerî, I, 425-426; Beydâvî, II, 75.

⁵ Kutup, I, 444.

⁶ Derzeze, VIII, 136.

⁷ Zemahşerî, I, 426; Râzî, III, 314; Beydâvî, II, 75; Âlûsî, IV, 21; İbnü'l-Arabî, I, 292; Kurtubî, IV, 165; Zuhaylî, IV, 35. Alimlerin genel kabulüne göre emr-i bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker görevi farz-ı kifayedir. Bkz. Zemahşerî, I, 425; Beydâvî, II, 75; Âlûsî, IV, 21; İbnü'l-Arabî, I, 292; Kurtubî, IV, 165; Zuhaylî, IV, 35.

⁸ Derzeze, VIII, 136.

eğer görevlerini yerine getirmezse, sorumluluk sadece onlara değil, herkese teveccüh eder. Çünkü tevhid nizamı bozulduğunda ortaya çıkacak şer ve bela, yalnız zalimlere isabetle kalmaz, herkese ulaşır¹.

“İyilikleri emreder, kötülükleri menedersiniz” buyruğu genel bir ifadedir. Ümmetin her ferdinin, kapasitesine göre sorumluluklarına işaret etmektedir. Aynı zamanda ümmetin bu görevi, tüm insanlığa karşı sorumlu olduğu hususların başında gelir. İslam ümmetinin uluslararası alanda da hakkı savunmada sağlam, zulümler karşısında duyarlı olmasını ve kötülükler karşı durmasını gerektirmektedir. Yüce Allah’ın Müslümanları bu vasıflarla nitelemesi, diğer ümmetler arasında gerçek anlamda var olabilmelerinin buna bağlı olduğunu göstermektedir². Dolayısıyla bu prensib çerçevesinde yapılan ya da yapılmayan her şey, hem ümmet toplumunun hem de tüm dünyanın geleceğiyle yakından ilişkilidir.

Kur’an, İslam ümmetinin bu hususta topyekün bir gayret göstermesini istemektedir. “*Siz iyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın*” (Mâide, 5/2). Bilindiği gibi toplumlardaki ahlakî değerlerin erozyona uğraması ve kaybolması vicdanî duyarlılığın azalmasına bağlıdır. Zamanla kötülükler karşısında rahatsızlık duymama alışkanlığı kazanılır. Bir hastalık gibi yayılan bu alışkanlık, toplumsal refleksleri dumura uğratar³. Vücudun herhangi bir noktasına batırılan iğneye karşı nasıl bir refleks gösteriliyorsa, kötülüğe karşı manevî bir refleksle engel olmak da takvayı oluşturmaktadır. Bu bağlamda iyilerin öğüdü kötülere etki etmiyorsa, sosyal bozulma başlamış demektir. Böyle bir bozulma da toplumun bütün dengelerini altüst eder⁴. Sonuçta da Kur’an’ın bildirdiği üzere fitneler sadece zulmedenlere dokunmakla kalmaz, toplumun tümüne şamil olabilir (Enfâl, 8/25). Hz. Peygamber de bu duruma şöyle dikkat çekmektedir: “Ya marufu emreder ve münkerden menedersiniz veya Allah’ın katından bir umumi bela göndermesi yakındır. O zaman yalvar yakar olursunuz da duanız kabul edilmez⁵.”

Hz. Peygamber, emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münkerin toplumsal sorumluluğunu çok güzel bir misalle şöyle izah etmiştir: “Allah’ın hududu üzerinde duran (onları

¹ Elmalılı, II, 407.

² Kutup, I, 448.

³ *Kur’an Yolu*, II, 257.

⁴ Bayraklı, VII, 359.

⁵ Tirmizî, Fiten 9; İbn Mâce, Fiten, 20; Ahmed b. Hanbel, V, 380, 390, 391.

aşmayan) ile onların içine düşenin (haddi aşmanın) misali, bir gemi içinde (yerlerini) kura ile paylaşan bir topluluğun misaline benzer. Onlardan kimine geminin üst tarafı, kimine de alt tarafı düşer. Geminin alt tarafında kalanlar, su almak istediklerinde üstlerinde bulunanların yanından geçtikleri için aralarında, “Eğer biz kendi payımıza düşen bölümde bir delik açıp da yukarımızda duranlara eziyet vermesek (daha uygun olmaz mı?)” derler. Şayet (üsttekiler), onları istekleriyle başbaşa bırakacak olurlarsa hep birlikte helak olurlar. Eğer onlara engel olurlarsa, onlar da berikiler de hep beraber kurtulurlar¹.” Bu hadisten, bazı kimselerin günahları sebebiyle herkesin azaba dâçar olabileceği ve kötülükleri önlemeye çalışmayanların da cezayı hak edebileceği anlaşılmaktadır². Eğer herhangi bir dönemde, İslam şariatının bu en önemli vazifelerini ifa edecek bir topluluk bulunmazsa, o takdirde toplumun bütün fertleri sorumlu ve günahkâr olur³. Ümmetin tüm fertlerinin bu duruma düşmemek için gerekli iradeyi ve gayreti göstermeleri gerekir.

Müslüman toplumların en belirgin özelliklerinden biri, iyiliği emretmek ve münkerden alıkoymaktır. Bunun başı ise İslama davet etmek ve bu uğurda mücadele etmektir. İyiliği emredip, kötülükleri engellemek, herkesin yapabileceği bir iş değildir. Öncelikle bunu amir konumundakiler yerine getirmelidir. Çünkü hadleri ikame etmek, tazir cezası, hapsetme, serbest bırakma, sürgün etme gibi yaptırımları ancak onlar yapabilir. Onlar salih, güçlü, alim ve emin kimseleri yönetici tayin eder ve gerekli tedbirleri almaları için emir, yetki verebilirler⁴. Marufu emreden ve münkeri nehyedenlerin emir ve nehiyelerinin bir anlam ifade etmesi için güç ve hakimiyeti ellerinde bulundurmaları gerekir. Aksi halde çabaları boşa gider⁵. Bundan dolayı emir ve nehiy riyasetsiz olmaz denilmiştir⁶. İmkanlar elverdiğinde otoritesiz de hayra davet yapılabilir. Emir ve nehiy ise ancak bir otorite sayesinde gerçekleşir. Vaaz, irşat ve nasihat bu işin en basit yönüdür. Asıl olan, emir ve nehiy otoritesini tesis etmektir⁷. Bu da umera ve ulemanın görevidir. Çünkü insanlar onlara emredemezler⁸. Bununla beraber daha önce geçtiği üzere hayatın hemen her alanını kapsayan bu prensibin birçok boyutu vardır.

¹ Buhâri, Şirket, 6, Şehâdât, 30; Tirmizî, Fiten, 12; Ahmed b. Hanbel, IV, 268, 270.

² Kurtubî, VII, 392.

³ Derveze, VIII, 136.

⁴ Kurtubî, IV, 47.

⁵ Kutup, II, 929.

⁶ Reşid Rıza, IV, 47.

⁷ Kutup, I, 444.

⁸ Kurtubî, XII, 73.

Dolayısıyla bu vazife sadece Müslümanların yönetici knumunda olanlarına havale edilmemelidir¹.

Birçok ayette emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker görevini yerine getirmelerinin, Müslümanların özelliklerinden olduğunu belirtilir. Bunlardan birkaçında şöyle buyrulur: “*Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin yardımcılarıdır. Onlar iyilikleri teşvik edip kötülükleri menederler*” (Tevbe, 9/71). “*İyilikleri yayanlar, kötülükleri önleyenler ve Allah'ın hudutlarını bekleyip koruyanlar yok mu? İşte o müminleri müjdele!*” (Tevbe, 9/112). Ayrıca Müslümanların münafıklardan önemli bir farkı da iyilikleri teşvik edip, kötülükleri engellemeleridir. “*Münafık erkeklerle münafık kadınlar size değil, birbirlerine benzerler. Kötülüğü teşvik edip iyiliği menederler ve cimriliklerinden dolayı ellerini sımsıkı tutarlar*” (Tevbe, 9/67). Bir başka ayet de ümmetin bu özelliğini şöyle teyid etmektedir. “*Onlar öyle mükemmel insanlardır ki şayet kendilerine dünyada hakimiyet nasip edersek namazlarını hakkıyla ifa eder, zekatlarını verir, iyi ve meşru olanı yayar, kötülüğü önlerler*” (Hac, 22/41).

Müslümanların İslama davet etme, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi öncelikle dinin farzlarını yerine getirip uygulamalarını gerektirir. Çünkü bildiği ile amel etmemek İsrailoğulları bilginlerinin şiarıdır². Onun için “*Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltmeye bakın! Siz doğru yolda olduktan sonra sapanlar size zarar veremez*” (Mâide, 5/105) buyrulmaktadır. Bu ayete dayanarak, artık marufun emrine ve münkerin nehyine gerek kalmadı şeklinde yanlış yorumlar yapılmıştır. Bunun üzerine, Hz. Ebû Bekr (r.a) uyarıda bulunmuş ve bunun gerekliliğine, başkalarından bana ne düşüncesinin yanlışlığına dikkat çekmiştir³.

Marufu emredip münkerden alıkoymak, bütün insanlar hakkında geneldir. Kötülüklerden alıkoyanın günahkâr olmaması gibi bir şart yoktur. İsyankar kimseler de birbirlerini kötülükten alıkoymaya çalışmalıdırlar⁴. Hz. Peygamber bu görevin ifasının nasıl olacağını da şöyle tarif etmiştir: “*Biriniz bir münker görürse, onu eliyle düzeltsin. Eğer buna gücü yetmezse, diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse, kalbiyle*

¹ Elmalılı, II, 409.

² Elmalılı, I, 288.

³ Semerkandî, I, 463; Ebû Hayyân, IV, 40; İbn Kesîr, II, 112.

⁴ Kurtubî, IV, 47; VI, 253.

buğzetsin. Bu da imanın en zayıf mertebesidir¹.” Kötülükleri önlemenin en etkili yolu, duruma göre en uygun müdahaleyi yapmaktır. Şartlara göre fiilî veya sözlü uyarı yolları tercih edilmelidir. Eğer bunlar mümkün değilse, içten tepki gösterilir. Yani kalp ile gönülden, yapılan kötülükten tiksiniş, onu reddetmelidir. Hadiste bunun da engelleme sayılması, olumlu bir eylem olduğunu gösterir. İçsel tepki, kötülüğe boyun eğmemenin işaretidir. Kalplerde oluşan bu tavır, kötülüğün ortadan kalkması yolunda aktif bir etkidir. Uygun şartlar oluşuncaya kadar, sürekli bir gözetim mekanizması oluşması demektir². Kalp ile buğzette, imkan bulunacak ilk fırsatta, iyiliği yerleştirmenin ve fırsat buluncaya kadar kötülüğe karşı uyanık olmanın ilk adımıdır³.

İslam ümmeti, iyilikleri yayma ve kötülükeri önleme prensibine önem vermiş, bunun için hisbe ve benzeri teşkilatlar kurmuştur. Hisbe, sevap umarak bir iş yapmak, çirkin iş yapana hesaba çekmek demektir⁴. Hisbe, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker prensibi uyarınca gerçekleştirilen kurumsal faaliyeti ifade eder. Temel amacı, genel ahlakı ve kamu düzenini korumaktır⁵.

Ümmet-i Muhammed, maalesef bu mesuliyetinden oldukça uzaklaştığı için son zamanlarda münker oldukça yaygınlaşmış, her tarafı kaplamıştır.⁶ Ümmet neredeyse, “Ümmetimin korkuya kapılarak zalime, “Ey zalim” diyemediklerini görürsen, artık onlara veda edilmiş demektir (O ümmet öldü demektir)”⁷ hadisinde ifade edilen duruma düşmüştür. Bu hadis, marufu emredip, münkeri nehyetme açısından ümmetin günümüzdeki durumunu açıkça göstermektedir. Batıdan gelen aşırı özgürlükçü fikirler, insanların kötülük işleme hürriyeti olarak algılanmaktadır. Modern batı tipi insan, günah işleme özgürlüğüne müdahale edilmesini istememekte ve bunu bir insan hakkı ihlali olarak görmektedir. İnsanlar, toplumdan bağımsız olamayacakları halde modernizmin yücelttiği bireysellik anlayışı sonucu, sadece kendi dünyalarında

¹ Müslim, İman, 78; Ebû Dâvud, Salât, 248, Melâhim, 17; Nesâî, İman, 17; İbn Mâce, Fiten, 20; Ahmed b. Hanbel, III, 20, 49, 53.

² Kutup, II, 951.

³ Hâşimî, s. 54.

⁴ İbn Manzûr, I, 314; Zebîdî, I, 422.

⁵ Gazâlî, *İhyâ*, II, 505. Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, AÜİF Yay., Ankara, 1975, s. 13, 30-31; Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, s. 143-155; Cengiz Kallek, “Hisbe”, *DİA*, XVIII, 133-141.

⁶ Muhammed ed-Düsûkî, “Hayru Ümmetin”, *el-Va'yu'l-İslamî*, sayı 101, Kuveyt, 1973, s. 89.

⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 189; II, 190; Hâkim, VII, 2516.

yaşamakta ve başkalarının buna karışmasını istememektedir. Böylece kötülüklerin ve yanlışların önlenmesi için toplumsal irade oluşmamaktadır.

Son olarak insanlığa önderlik etme görevi de olan İslam ümmetinin, uluslararası arenada da bu prensibin uygulayıcısı olması gerektiğini belirtelim. Zira Ümmet-i Muhammed'in bir ıslah ümmeti olduğu; iman ve salaha gereği gibi uymaya, hayırlı şeylerde mücahedeye gayret ettikçe, fışkın, kötülüklerin azalacağı, alemin nizamının düzeleceği, her şeyin daha güzel olacağı ve herkes mutlu olacağı¹ şüphe götürmez bir gerçektir.

5. Seçilme ve İsimlendirilme

Bazı insanlar ya da toplumlar, hak dini yaşamaları, onu ayakta tutmaları ve yaymaları için Yüce Allah tarafından seçilirler. Onlara, farklı zamanlarda farklı isimler verilmesi mümkündür.

5.1. Ümmet-i Muhammed'in Allah Tarafından Seçilmesi

Kur'an-ı Kerim Ümmet-i Muhammed'in Allah tarafından seçilmiş bir ümmet olduğunu belirtmektedir. *“Allah yolunda gereği gibi cihad edin. Sizi insanlar içinde bu emanete ehil bulup seçen O'dur. Din konusunda, size hiçbir zorluk da yükledi. Haydin öyleyse babanız İbrahim'in milletine ve yoluna! Bundan önce de, bu Kur'an'da da, size Müslüman adını veren O'dur. Ta ki Resul size şahit olsun, siz de diğer insanlar nezdinde Hakkın şahitleri olasınız”* (Hac, 22/78). Bu ayet, Muhammed ümmetinin önemli görevler için seçildiğini ilan etmektedir.

Ümmet-i Muhammed'in seçilmesi ve onlara Müslüman adının verilmesiyle şereflerin en büyüğü bahşedilmiştir. Onlar hizmeti ve taatıyla meşgul olmaları için Allah tarafından seçilmiştir. Bundan daha yüce bir merteye yoktur². Allah, Ümmet-i Muhammed'i İslam dini için seçmiş ve düşmanlarına karşı mücadele için onları tercih etmiştir. Bu durum Muhammed ümmetinin diğer ümmetlere üstünlüğü ortaya koymaktadır³. Allah'ın bu gözetimi, özeni ve ilgisi, Hz. Peygamberin onlara, onların

¹ Elmalılı, III, 322.

² Râzî, VIII, 255.

³ Taberî, X, 268; Kurtubî, XII, 100; Zuhaylî, XVIII, 292.

da bütün insanlara örnek ve model olmaları içindir¹. Allah bu ümmeti yüce bir peygamber ve mükemmel şariat ile diğer ümmetlere göre seçmiş, faziletlendirmiş ve şerefleştirmiştir². Ümmet-i Muhammed'in seçilmesi daha önce geçen "vasat ümmet" vasfı gibi, Müslümanların diğer insanlara karşı şahit kılınmış olmasını gerekçelendirmektedir. Bu nitelik, onların dünyada bir misyonlarının olduğuna, insanlara yol göstericilik yapma, onları hak yola iletme görevini üstlendiklerine işaret etmektedir³.

Önceleri İsrailoğulları seçilmiş ümmet idi⁴. Onlar tevhid inancının temsilcileri olarak kendi zamanlarındaki bütün toplumlardan üstün olmuşlardı. Fakat dinde ve onu dünyaya duyurmadaki samimiyetleri sınanınca, hak yoldan saptılar ve kendilerini tamamen dünyalık maddi refah ve iktidar hırsına kaptırdılar⁵.

Allah Teâlâ, İsrailoğullarından sonra İslam dini için bu ümmeti seçmiş ve beğenmiştir. Böyle yüce bir dini bu ümmete vermesi, O'nun Ümmet-i Muhammed'e olan sevgi ve hoşnutluğunu göstermektedir. Elbette bu durum İslam ümmetinin omuzlarına ağır bir yük bindirmektedir. Bundan dolayı Müslümanların, bu seçimin kıymetini bilmeleri ve güçleri nispetinde, dinleri doğrultusunda yürümek için çaba göstermeleri gerekmektedir⁶.

5.2. Ümmet-i Muhammed'in Müslüman Olarak İsimlendirilmesi

İslam, itaat edip boyun eğmek, barışa, selamete kavuşmak ve ibadette samimi olmak, ihlas ile hareket etmek gibi anlamlara gelir⁷. Terim olarak, Hz. Muhammed (s.a.v)'ın din adına bildirdiklerinin tamamını, bütün varlığıyla benimsemek ve bunu gösteren bir

¹ Derveze, VII, 123.

² İbn Kesîr, III, 246.

³ Derveze, VII, 124.

⁴ "Musa'ya bağlı olanları da, durumlarını bilerek, o devirdeki bütün insanlara üstün kıldık" (Duhân, 44/32). Ayrıca bkz. Bakara, 2/47; A'raf, 7/140; Câsiye, 45/16.

⁵ Zemahşerî, IV, 281; Râzî, IX, 661; Esed, III, 1014.

⁶ Kutup, IV, 2446.

⁷ Râğıb, s. 351; İbn Manzûr, XII, 291-292.

teslimiyet içinde olmak demektir¹. Müslim ise kendini Allah'a teslim eden anlamındadır². İslamın mensuplarına Arapça'da müslim, Türkçe'de Müslüman denir.

İslama göre bütün dinlerin aslı birdir. İlk ve son din temel esaslar itibariyle aynıdır³. Hz. Adem'den beri gelen tevhid dininin adı İslamdır. Dolayısıyla Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar süregelen rabbani ümmet de Allah katında tek din olan İslamın ümmetidir⁴. “*Din esasları olarak Nuh'a emrettiğini, hem sana vahyettiğimizi, keza İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya emrettiğimizi sizin için de din kıldı*” (Şûrâ, 42/13) ayeti bunu ifade etmektedir.

İslam, Allah'a teslim olmak demektir⁵. Peygamberler insanları yalnızca Allah'a teslim olmaya çağırılmışlar; kendilerinin de Allah'a teslim olan Müslümanlar olduklarını belirtmişlerdir. Hz. Nuh'a Müslümanlardan olması emredilmiştir (Yûnus, 10/72). Hz. İbrahim de Yahudi veya Hıristiyan değil, dosdoğru bir Müslümandır (Âl-i İmrân, 3/67). Hz. İbrahim ve İsmail (a.s), Kâbe'nin temellerini yükseltirken şöyle dua etmiştir: “*Ey Rabbimiz! Bizi, yalnız sana boyun eğen Müslüman kıl. Soyumuzdan da yalnız sana teslimiyet gösteren bir Müslüman ümmet yetiştir*” (Bakara, 2/128). Hz. Lut'a iman edenler, Müslüman bir ev halkıdır (Zâriyât, 51/36). Hz. Yakub'un oğulları da babalarına Müslüman olduklarını söylemişlerdir. “*Senin ilahına, ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek ilaha kulluk ederiz ve biz ancak O'na teslim olan Müslümanlarız*”⁶. Havariler de Hz. İsa'dan, Müslüman olduklarına şahitlik etmesini istemişlerdir. “*Ey İsa, bizim Müslüman olup Allah'a itaat ettiğimize sen de şahid ol diye cevap verdiler*”⁷. Yani havariler, “Yahudiler” veya “Hıristiyanlar” değillerdi. Kendilerini Allah'a teslim etmiş “Müslümanlar” idiler. Aynı şekilde Hz. Muhammed (s.a.v)'a uyanlar, Muhammedîler değil, Müslümanlardır⁸. Hz. Adem'den beri

¹ Râğıb, s. 351; İbn Manzûr, XII, 293. Allah'ın emrine doğrudan doğruya uyduğundan yani O'nun iradesine teslim olması bakımından tüm evren Müslümandır (Fazlur Rahman, s. 81).

² İbn Manzûr, XII, 293; Esed, II, 687.

³ Akseki, s. 352.

⁴ Meydânî, s. 19.

⁵ Tabatabâî, VII, 150.

⁶ Bakara, 2/133. Hz. Yusuf da, Müslüman olarak ölmeyi niyaz etmişti (Yûsuf, 12/101).

⁷ Âl-i İmrân, 3/52. Ayrıca Mâide, 5/111. Hz. İsa'ya tabi olanlara Hıristiyan ya da Mesîhî adının verilmesi, sonradan ortaya çıkmıştır (Elçilerin İşleri, 11:26). Christ (Hırist, Mesih) terimi, Hz. İsa ve Havariler döneminde kullanılmamaktaydı. Daha sonra oluşan bir isimdir (Ayдын, Mahmut, *Tarihsel İsa*, s. 130-132; Gündüz, *Pavlus*, s. 13-16).

⁸ Mevdûdî, III, 358.

süregelen asıl din Yahudilik ya da Hıristiyanlık değil, İslamdır. Hz. Peygamber de Müslümanların ilki olmakla emrolunmuştur (Zümer, 39/12).

Dünyanın kuruluşundan beri gelen bu süreç, din emanetinin ve insanlığa önderlik görevinin Ümmet-i Muhammed'e verilmesine kadar devam etmiştir. “*Bundan önce de, bu Kur'an'da da, size Müslüman adını veren O'dur*” (Hac, 22/78) buyrulurken, yeni ümmetin seçildiği ve onlara Müslüman isimi verildiği ilan edilmiştir.

Bu ayete göre Allah, dinini korumaları, emrine bağlanmaları ve cihad etmeleri için İslam ümmetini seçmiş; onlara, hem daha önceki semavî kitaplarda hem de Kur'an'da Müslüman adını vermiştir¹. Önceki ümmetler iman ile isimlendirilirken, iman ve İslam ile bu ümmetten başka hiçbir ümmet isimlendirilmemiştir². O halde, Hz. Peygambere inanıp, ona uyanların “Müslümanlar” olarak isimlendirilmesi, Kur'an orjinli rabbanî bir isimlendirmedir³. Kur'an dışındaki ilahi kitaplarda, o kitaba tabi olanlar için bir din adı konmamış, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi isimlendirmeler sonradan ortaya çıkmıştır⁴. İslamiyet ise temelde önceki hak dinler ile uyuşsa da onun kendine ait özellikleri ve mensubu olan ümmete özgü hükümleri vardır. Bunun için bazılarına göre İslam dini ve İslam ümmeti tabirleri sadece Hz. Muhammed (s.a.v)'ın getirdiği din ve onun mensupları için kullanılabilir⁵. Müslümanlar ismi Kur'an örfünde Ümmet-i İslamiyyeye verilen bir isimdir⁶. Eğer Müslüman ismi bu ümmete has olmasaydı, “*Size Müslüman adını veren O'dur*” ifadesi, ayette özellikle zikredilmezdi. Özellikle zikredilmesi buna işaret etmektedir⁷. Allah, Hz. Muhammed'e iman edenlere, daha önce indirilen semavi kitaplarda ve Kur'an'da Müslüman adını vermiştir. Kâfirlerin onlara başka isimler takmaya hakları yoktur⁸. Müfessir İbn Kesîr, bu ümmete Müslüman isminin Allah tarafından verildiğini ve önceki ümmetlerin kitaplarında

¹ Taberî, X, 268-271; Râzî, VIII, 255-256; Kurtubî, XII, 100-101; İbn Kesîr, III, 246-247.

² Taberî, X, 271.

³ Derveze, VII, 125.

⁴ Esed, I, 38; *Kur'an Yolu*, I, 138.

⁵ *Kur'an Yolu*, I, 380. Temel inanç açısından Hz. Adem'den beri her hak dine tabi olan kişi Allah'a teslim olmuştur. Teslim olan anlamında her mümin Müslümandır. Fakat özel olarak Müslüman adı bu ümmete verilmiştir.

⁶ İbn Âşûr, I, 532.

⁷ Kastallânî, II, 717.

⁸ Taberî, X, 272; İbn Kesîr, III, 247.

bunu gördüklerini söyler¹. İzzet Derveze de bu isimlendirmenin, şimdiki zamanda ve Kur'an'da olduğunu; Hz. İbrahim'le bir ilgisinin olmadığını belirtir².

Aslında hak dini kabul edenlerin adı her zaman İslam ümmeti olmuştur. Aynı isim Hz. Muhammed (s.a.v)'a tabi olanlara da verilmiştir³. “İşte sizin bu ümmetiniz bir tek ümmettir” (Enbiyâ, 21/92) ayetinde kastedilen bir tek ümmet, eskiden beri Allah'a teslimiyetin ifadesi olan İslam ümmetinin tamamıdır⁴. “Siz Müslüman adını veren O'dur” cümlesindeki “siz” den maksat, insanlığın başlangıcından kıyamete kadar tevhide, risalete, ahirete ve ilahi kitaplara iman eden herkesi kapsar. Müslümanlar adı sadece bizim dönemimize ait değildir. Ancak önceki kitaplarda aynı anlama gelen başka kelimeler kullanılmış da olabilir⁵. Bundan dolayı alimlerin çoğuna göre Kur'an'ın Müslümanlar isimlendirmesi, genel ve her peygamberin iman eden ümmeti için geçerlidir⁶. Fakat Ümmet-i Muhammed için kullanılması kurumsallaşmıştır⁷.

Ümmet-i Muhammed'in diğer ümmetler üzerine şahitliğinin kabul edilmesi, Müslüman olarak adlandırılmalarının bir sebebidir. Bu ümmetin şahit olması ve Müslüman diye isimlendirilmesi büyük bir şereftir⁸. Asırlardır sadece Hz. Peygambere tabi olanlara (Ümmet-i Muhammed'e) Müslüman adının verilmesi, bu ümmeti diğerlerinden ayıran en önemli özelliktir. Nasıl ki, İslam denilince son din İslam dini anlaşılıyorsa, Müslüman denilince de bu son dinin mensupları olan Ümmet-i Muhammed anlaşılmaktadır. Müslümanlar, Kur'an'ın belirttiği gibi, Allah'ın ipine sarıldıkları, dinine bağlı kaldıkları, yolunda gerektiği gibi cihad ettikleri sürece, dünyada önder konumda olacaklardır.

5.3. Ümmet-i Muhammed'in Temelinin Hz. İbrahim'e Dayanması

Yukarıda geçen “Haydin öyleyse babanız İbrahim'in milletine ve yoluna! Bundan önce de, bu Kur'an'da da, size Müslüman adını veren O'dur” ayetinde (Hac, 22/878), Hz. İbrahim'in tevhid mücadelesindeki öncülüğüne, dünya milletlerinin önemli bir

¹ İbn Kesîr, III, 247.

² Derveze, VII, 125. Taberî de buna yakın bir görüşle yüce Allah'ın, iman ve İslam adı ile bu ümmetten başkalarını anmadığını ve öncekilerin sadece iman ile anıldığını ifade eder (X, 271).

³ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 132.

⁴ Zemahşerî, II, 134; Kurtubî, XI, 338.

⁵ Mevdûdî, III, 358; *Tevhid Mücadelesi*, III, 140-142.

⁶ Kastallânî, II, 718; Mevdûdî, III, 358.

⁷ Esed, III, 1177.

⁸ Zuhaylî, XVIII, 291.

kısımının İbrahimî dinlerin mensupları oluşuna, bundan dolayı onun sahip olduğu özel konuma ve ona duyulan sevgi ve saygıya da işaret edilmektedir¹.

İslam, Allah'a teslimiyet anlamıyla aslında bütün peygamberlerin dinidir. Fakat Kur'an, onun Hz. İbrahim'in dini olduğunu özellikle vurgular. Onda sebat edilmesini ister. Hz. İbrahim sadece Müslümanların değil, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Arap müşriklerin ittifakla kabul ettikleri büyük bir peygamberdir. Onun için Kur'an, bu toplulukları, Hz. İbrahim dinine uymaya çağırırken, aynı zamanda dinlerinin Hz. İbrahim'den sonra icad edildiğini, bu nedenle de onun öğretilerine uygun olmadığını belirtmekte ve onları uyarmaktadır². “*Rabbi ona: ‘Kendini canı gönülden Hakka teslim et!’ deyince o derhal: ‘Alemlerin Rabbine teslim oldum’ demişti*” (Bakara, 2/131).

Kur'an, Hz. İbrahim'in gerçek izleyicilerinin Müslümanlar olduğunu defalarca belirtir³. “*İnsanlar içinde İbrahim'e en yakın olanlar, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed (s.a.v) ve (ona) iman edenlerdir*” (Âl-i İmrân, 3/68). “*Sonra da sana vahyettik ki: Doğru yola yönelerek İbrâhim'in dinine tâbi ol; zira o müşriklerden değildi*” (Nahl, 16/123). Hz. İbrahim'in Müslümanlar nezdindeki saygınlığı, tıpkı evlat nezdinde babanın saygınlığı gibidir. Bir peygamberin ümmeti onun evladı hükmündedir. Hz. İbrahim de Hz. Peygamberin atası olduğundan aynı zamanda ümmetinin de atası sayılır⁴. “*Size Müslüman adını veren O'dur*” cümlesindeki zamirin, Hz. İbrahim'e işaret ettiği de söylenmiştir. Çünkü Hz. İbrahim ve İsmail daha önce, “*Soyumuzdan da yalnız sana teslimiyet gösteren bir Müslüman ümmet yetişir*” (Bakara, 2/218) diye dua etmişti. Yüce Allah bu duayı kabul etmiş ve bunu Ümmet-i Muhammed'e nasip etmiştir. Dolayısıyla

¹ *Kur'an Yolu*, IV, 42.

² *Mevdûdî*, III, 358.

³ *Esed*, I, 42.

⁴ *Zuhaylî*, XVIII, 256.

Müslümanlar adlandırması ona aittir¹. Allah da bu duayı kabul etmiş ve o Müslüman ümmeti, Ümmet-i Muhammed yapmıştır².

Kur'an, bütün bu nedenlerle Hz. İbrahim'e sık sık atıfta bulunur. İslamın, Hz. İbrahim dinini ihya ettiğini, dolayısıyla ona sahip çıkan herkesin İslamı benimsemesi gerektiğini vurgular.

6. Cihad

Ümmetin cihad vasfının daha iyi anlaşılması için öncelikle cihadın anlamlarına ve boyutlarına bakmak gerekir. Cihad açısından Yahudi ve Hıristiyanların durumlarını değerlendirip, Ümmet-i Muhammed'in bu husustaki farklılığı ortaya konulmalıdır.

6.1. Cihad Kavramı, Cihadın Alanı ve Gerekliliği

İslam, mensuplarından fikir, ahlak, medeniyet açısından galip ve üstün olmak için mücadele etmelerini ister. Müslümanlar, insanları doğru yola, iyi işler yapmaya çağırmak ve kötü işlerden, günahlardan alıkoymakla mükelleftir³. Yeryüzünde fesadı, bozgunculuğu kaldırıp, iyiliği hakim onların görevlerindedir⁴.

Kur'an, insanları birbiriyle denemek için savaşın emredildiğini ve Allah yolunda öldürülenlerin büyük bir mükâfat alacaklarını haber verir (Muhammed, 47/4). Hak ve batılın mücadele ve çarpışmasından kaçınmak mümkün değildir. Çünkü hak kendi yolunda hareket etmek, batıl ise hakkın yolunu kesmek durumundadır⁵. Ümmetler ya da uluslar güçlendiklerinde, fikirlerini yaydıklarında ve gelişmede zirveye çıktıklarında düşmanları artar. Düşmanlar ya da rakipler yeni yeni hilelere başvurur⁶. Onun için savaş arzu edilmemekle birlikte, kaçınılması da mümkün olmayan bir realite olmaktadır⁷. Elbette savaş arzulanan ve güzel görülen bir şey değildir. Fakat onun neticeleri güzel olabilir. Allah yolunda savaşmanın da düşmanın zararlarını defetme,

¹ Ebû Hayyân, VI, 361; Kurtubî, XII, 101. Kurtubî, tercihini belirtmeden görüşleri aktarır. Elmalılı ise her iki görüşü şöyle birleştirir: Hem Kur'an'da hem de Hz. İbrahim ve İsmail'in, "Soyumuzdan da yalnız Sana teslimiyet gösteren bir Müslüman ümmet yetiştir" duasında olduğu gibi geçmişte de size Müslüman ismini veren Allah'tır (Elmalılı, V, 505).

² Râzî, VIII, 256.

³ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, I, 320, III, 132, 148.

⁴ Fazlur Rahman, s. 140.

⁵ Kutup, III, 1717.

⁶ Mevdânî, s. 101.

⁷ İbn Haldûn, I, 360

Müslümanların yükselmesini temin etme gibi güzel neticeleri vardır¹. Batıl tarafında yer alanlarla savaşmak, şifa için acı ilaç içmeye, kazanç için yolculuğun zorluklarına katlanmaya benzetilebilir². Bunlardan dolayı Kur'an, karşılıklı mücadelenin bir realite olduğuna ve buna hazırlıklı olmaya dikkatleri şöyle çeker: “O (düşman)topluluğu takip edip arkadan sıkıştırmada gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız, şüphesiz onlar da tıpkı sizin gibi acı çekmektedirler” (Nisâ, 4/104).

Bu realite ışığında İslam ümmetinin, içinde ve dışında olup bitenlerden kendini sorumlu tutması; her zaman ve her yerde hakkı ayakta tutmak ve batılı ortadan kaldırmak için cihadı vazife telakki etmesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, “(Ey Ümmet-i Muhammed!) Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyilikleri emreder, kötülükleri menedersiniz, çünkü Allah’a inanırsınız” (Âl-i İmrân, 3/110) ayetinde buyurduğu üzere, bu vazifeyi Müslümanlara vermiştir. Cihadın ve İslam fütûhatının temeli buraya dayanmaktadır³.

Allah yolunda savaş, hak din uğrunda, sırf i'lâ-yı kelimetullah (Allah sözünü üstün getirmek) için cihad demektir. Bu savaşın meşru olması için “Allah yolunda” olmak niyetine dayanması gerekir⁴. Onun için ayette, “Sizinle savaşanlara karşı, siz de Allah yolunda (fî sebîlillâh) savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah had-di aşanları sevmez” (Bakara, 2/190) buyrulmaktadır. Müdafaa hakkı gibi ihtiyaç halinde, Allah yolunda olmak üzere taarruz hakkı da meşrudur. Ancak ayette de görüldüğü üzere savaş, şan, şöhret sahibi olmak, ganimet almak, toprak işgal etmek ve hatta İslamı zorla kabul ettirmek için yapılmaz⁵. Savaşın gayesi, intikam almak, öldürmek, din değiştirmeye zorlamak değil; hasmı mağlub etmek ve zorlayıcı gücünü alıp, dininde serbest bırakarak, hakkın hükümlerine tabi tutmaktır. Bu sebeple, eğer Müslümanlar zayıf olur, hak din savunulmazsa fitneler kopar, zorlama çoğalır ve bütün insanlığın huzuru ve düzeni allak bullak olur⁶.

Bazı yorumcular, “Onlar Allah yolunda mücadele ederler, öldürürler ve öldürülürler” (Tevbe, 9/111) ayetiyle ilgili olarak savaşın, bazıları da her türlü mücadelenin

¹ Bilmen, III, 356; Halim Sabit Şibay, “Cihad”, İA, III, 169.

² Râzî, II, 85; Âlûsî, II, 106.

³ Esed, *Yolların Ayrılış Noktasında İslam*, (trc. Hayrettin Karaman), İz Yay., İst., 1997, s. 32-33.

⁴ Elmalılı, II, 33.

⁵ Kutup, I, 186-187; Derzeze, XII, 110.

⁶ Elmalılı, II, 166-167.

kastedildiği görüşündedir¹. Ancak Allah yolunda mücadele etmeyi, savaştan daha kapsamlı olarak ele alan Râzî'nin belirttiği gibi, yerine göre delilleriyle tevhidin ortaya konması şeklindeki cihadın savaştan daha tesirli olabileceği² gözardı edilmemelidir. Zaten Hz. Peygamber de hangi cihad daha faziletlidir sorusuna, “Zalim bir yöneticinin huzurunda söylenecek hak (adaletli) bir sözdür” diye cevap vermiştir³. Yani kısaca hak dine çağrı demek olan cihad⁴, Allah yolundaki her türlü hareketin, faaliyetin, hakkı üstün tutma ve hakim kılmak için gayret sarfetmenin adı olmaktadır⁵.

Buna rağmen cihad kavramı, genellikle savaş olarak anlaşılmaktadır. Oysa cihad ve savaş kelimeleri aynı anlamda değildirler. Cihad savaştan daha kapsamlıdır. Allah için mücadele etmek anlamında cihad ve savaş ortak olmakla birlikte, her cihad savaş değildir. Kur'an'da savaşmayı ifade etmek için “harp” ve “kıtal” sözcükleri ya da bunlardan türeyen başka kelimeler kullanılmıştır⁶. Bundan dolayı cihad, nefis, cehalet, fakirlik, münafıklık, zulüm gibi olumsuzluklarla mücadele ve düşmanla mücadele şeklinde ikiye ayrılmaktadır⁷. Kapsamlı bir tarifile cihad, bir Müslümanın yeryüzünde Allah'ın ve insanların haklarını hakim kılmak için gerek kendisine gerekse başkalarına karşı devamlı çaba harcamasıdır⁸.

Her hak sahibine hakkını tam olarak vermek, zulmü ortadan kaldırmak, hukukun geçerliliğini sağlamak, hakların bekçiliğini yapmak, adaletin yerine gelmesini sağlamak, bütün dünyanın dengesini korumak ve nizamını sağlamak maksadıyla, planlanan bir hedef doğrultusunda çalışmak halifenin görevi⁹ olduğu gibi ümmetin de görevidir. Ümmet-i Muhammed, sadece kendinin değil, milletlerin gidişatını da kontrol etmekle vazifelidir. Sapıtanları doğru yola çekmek, taşkınlık gösterenlere engel olmak, azgınları yola getirmek, insanlara iyi hasletler kazandırmak, zayıfı kuvvetliye karşı korumak, mazlumların hakkını zalimden almak, dünyada adalet, huzur ve güveni

¹ Bkz. Râzî, VI, 151.

² Râzî, VI, 151.

³ Ebû Dâvud, Melâhim, 17; İbn Mâce, Fiten, 20.

⁴ Cürcânî, s. 90.

⁵ Bekir Topaloğlu, “Cihad”, *DİA*, VII, 532-533.

⁶ M. Said Ramazan el-Bûtî, *el-Cihadu fi'l-İslam*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 1998, s. 20-21; Ahmet Özel, “Cihad”, *DİA*, VII, 528; Elmalılı, V, 504.

⁷ Râğıb, s. 142; İbn Atiyye, X, 325; Râzî, VIII, 255; Âlûsî, XVII, 209; Zuhaylî, XVII, 285. Cihad, kafirler, aşırı gidenler ve nefis ile yapılır (Ebû Hayyân, VI, 360).

⁸ Garaudy, s. 50.

⁹ Dehlevî, II, 395.

sağlamakla da görevlidir¹. Geçmişte Müslümanlar ve özellikle ashab-ı kiram, bu vasıflara sahip oldukları için dünyadaki bütün milletlerin teveccüh ve güvenini kazanarak, hak konusunda önder, büyük bir ümmet olmuşlardır². Ümmet-i Muhammed'in Kur'an tarafından hayırlı, vasat, şahit, örnek ve önder ümmet olarak nitelendirilmesi bu vazifeleri gerekli kılmaktadır.

Cihadın ve fetihlerin, adalet, hürriyet ve faziletin hakim olduğu bir düzen oluşturmanın araçları olduğu unutulmamalıdır³. İslamda cihadın amacı, dini tebliğ etme ve yaşama hürriyetini sağlamaktır⁴. Cihad, bu hürriyetleri sağlamak ve ortaya çıkan engelleri aşmak için yapılır. Zira engeller kaldırıldığında insanların koşarak gireceği tek ilahî din İslamdır⁵.

6.2. Önceki Ümmetler ve Cihad

Cihad mükellefiyeti önceki ümmetlerin şeriatlarında da bulunmaktaydı. Bilindiği gibi bir dinin korunması ve yayılması, ancak onun inananları vasıtasıyla olmaktadır. Kur'an, bu durumun ilahi bir kanun olarak önceki peygamberler ve ümmetlerden beri süregeldiğini şöyle bildirmektedir. *“Nice peygamberler gelip geçti ki onlarla beraber, kendisini Allah'a adanmış birçok rabbanîler savaştı. Onlar, Allah yolunda başlarına gelen zorluklar sebebiyle asla yılmadılar, zayıflık göstermediler, düşmanlarına boyun eğmediler”* (Âl-i İmrân, 3/146). Ayetteki “nice peygamberler” ifadesinden, cihadın eskiden beri müminlerin en önemli görevleri arasında olduğu anlaşılmaktadır⁶. *“Allah, karşılık olarak cenneti verip müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda mücadele ederler, öldürürler ve öldürülürler. Bu, Allah'ın Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'an'da da üstlendiği gerçek bir vaattir”* (Tevbe, 9/111). Bu ayetten de Tevrat ve İncil'de, Hz. Musa ve İsa ümmetine cihadın farz kılındığı anlaşılmaktadır. *“Bu, Allah'ın Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'an'da da üstlendiği gerçek bir vaattir”* buyruğu, Allah'ın, cihad edenlere olan vadinin daha önce Tevrat ve İncil'de de haber verildiğini ifade etmektedir. Ya da Allah Teâlâ Kur'an'da beyan ettiği Müslümanların canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldığı vadini, daha önce Tevrat ve

¹ Nedvî, s. 148.

² Elmalılı, I, 434.

³ Kur'an Yolu, V, 35.

⁴ Kutup, I, 186-187.

⁵ Elmalılı, I, 31.

⁶ İbn Atiyye, III, 357; İbn Âşûr, IV, 117.

İncil’de de bildirmiştir¹. Hasan Basrî’nin, “Bu alışverişin kapsamına girmeyen hiçbir mümin yoktur” sözü, bu ayetin hükmünün genelliğine işaret etmektedir².

Cihad üzerine olan bu sözleşme, yeryüzüne peygamber gönderildiğinden beri geçerlidir. Cihad, gelmiş ve gelecek her müminin boynunun borcudur. Her zaman için yürürlükte olan bu kanun uygulanmadan hayatta denge sağlanamaz. Çünkü bazı insanların şerri, diğerleri aracılığıyla savılmazsa, yeryüzünü kargaşa kaplar, nizam bozular (Bakara, 2/251). Manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah’ın adı anılan mescitler yıkılıp gider (Hac, 22/40).

Mevcut Kitab-ı Mukaddes’te, Yahudi ve Hıristiyanların cihada ve putperest düşmanlarıyla savaşmaya teşvik edildiklerine dair işaretler vardır. Hz. İsa da “Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın. Barış değil, kılıç getirmeye geldim”³ demiştir. Fakat Tevrat ve İncil üzerinde yapılan tahrifatlar, Yahudi ve Hıristiyanların cihada ilişkin düşüncelerini karmaşık veya yok denecek kadar zayıf hale getirmiştir⁴.

Kur’an-ı Kerim, Yahudilerin korkaklık göstererek, cihad görevinden kaçındıklarını şöyle haber vermektedir: “*Ne olur, bize bir hükümdar tayin et de, biz de Allah yolunda cihad edelim!*” demişlerdi...*Fakat savaşma kendilerine farz kılınca içlerinden pek azı hariç, hepsi dönüverdiler. Allah o zalimleri çok iyi bilir*⁵.” İsrailoğulları Hz. Musa’ya, “*Orada zorba ve güçlü bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça biz asla giremeyiz. Haydi sen Rabbinle git, ikiniz onlarla savaşın, biz işte burada oturuyoruz*” (Maide, 5/22-24) demişlerdi. İsrailoğulları örneğinde görüldüğü gibi zilleti kabullenen, kendilerini savunmaktan aciz kalırlar. Kendini savunmaktan aciz olanlar ise bir şeyi elde etme mücadelesini yapamazlar⁶.

Hıristiyanlara göre Allah, Hz. İsa’dan sonra diğer inançlardaki insanlara karşı savaşı (cihadı) onaylamaz⁷. Bununla beraber Hıristiyanlarda işgal ve sömürgecilik kültürü oldukça gelişmiştir. İslam ümmetinde ise sömürme fikrine rastlamak mümkün değildir.

¹ Râzî, VI, 152.

² Kurtubî, VIII, 269.

³ Matta, 10/34. “Canımı benim uğruma yitiren ise onu kurtaracaktır” (Matta, 10:39).

⁴ Mevdûdî, II, 259.

⁵ Bakara, 2/246. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/77.

⁶ İbn Haldûn, I, 192.

⁷ Wickweire, s. 137. Hıristiyanların cihad prensibini kaldırmalarına rağmen, Hz. İsa’nın, Filistin’in Roma işgalinden kurtarılması için mücadele ettiği belirtilmektedir (Elhade-Couliano, s. 118).

Çünkü Kur'an'da ifade buyrulduğu gibi “*İman edenler Allah yolunda savaşırlar. Kâfirler ise şeytan yolunda savaşırlar*” (Nisâ, 4/76).

6.3. Ümmet-i Muhammed'in Cihad Toplumu Olması

İslama göre cihadın gayesi, insanları mensup oldukları inançtan zorla çıkarmaya çalışmak değil, dini hakim kılarak Allah kelamının yükseltilmesi ve hakkın kabul edilip yayılmasına engel olan düşmanlarının savulmasıdır. Doğruluk yolunu herkese arz etmektir. Muhammed ümmetini de dünya üzerinde genel barışı üstlenen bir ümmet yapmaktır¹. Hicretten sonra Medine'de kıtal/savaş emrinin verilmesi, İslam ümmetinin resmen kurulması, ilan edilmesi anlamına gelmektedir².

Kur'an, cihad ve ümmet arasındaki sıkı bağ dolayısıyla bir çok ayette cihadın önemini vurgulamakta, cihada teşvik etmekte ve İslam ümmetinin cihad toplumu olmasını istemektedir. Güçlü ve coşkulu bir üslup ile cihad edenleri övmekte ve mücahidlerin çok büyük mükâfatlara sahip olacağını bildirmektedir. “*Hoşlanmasanız da savaş size farz kılındı*” (Bakara, 2/216). “*Mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler var ya, işte onlar Allah indinde daha yüksek derecelere sahiptirler ve işte onlardır umduklarına nail olanlar*”³.

Bu konuda esas olarak, “*Allah yolunda gereği gibi cihad edin. Sizi insanlar içinde bu emanete ehil bulup seçen O'dur*” (Hac, 22/78) ayeti üzerinde durmak gerekir. Ayette düşmanların hilelerinden korunmak için “Allah yolunda hakkıyla cihad edin” buyrulmuştur. İslam ümmetinden, O'nun rızasını kazanmak amacıyla, riya bulaştırmadan, kınayanın kınamasına aldırış etmeden hakkıyla cihad etmeleri istenmektedir⁴. Allah Teâlâ, cihad yani dinini koruma ve yayma görevi için bu ümmeti seçmiştir. O'nun bahsettiği bu büyük şeref ve lütfa karşılık, Ümmet-i Muhammed'in şükrederek, görevinin gereğini yerine getirmesi gerekir. Bu cihad yükümlülüğünün, ayetin devamında belirtilen, “Din konusunda size hiçbir güçlük yükledi” rahmeti ile kuşatıldığı da bilinmelidir⁵. “*Hakkıyla cihad*” ifadesi, imkan ve güç sınırını aşan son gaye değildir. Allah'ın dinini yüceltmek, hakim kılmak için samimi olmak, gayret,

¹ Elmalılı, II, 166-167.

² Fazlur Rahman, s. 139.

³ Tevbe, 9/20-21. Ayrıca bkz. Bakara, 2/154; Nisâ, 4/95-96; Tevbe, 9/41.

⁴ Zuhaylî, XVII, 285.

⁵ Kutup, IV, 2446.

azimet ve sabırla mücadele etmek, ganimet ve dünyevi zevkler gibi maddi arzulardan uzak durmak anlamlarına gelmektedir¹. Ümmet-i Muhammed'in geçmişte, Allah'ın ipine sarıldığı, dinine bağlı kaldığı, yolunda gerektiği gibi cihad ettiği sürece, dünya toplumları ve ulusları içinde seçkin bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır².

Hz. Peygamber de cihada çok önem vermiş, ümmetini ona teşvik etmiş ve onların cihad toplumu olmalarını istemiştir. Bu husustaki hadislerden bazıları şöyledir: “Bu işin başı şehadet, direği namaz ve zekat, tam zirvesi de Allah için cihaddır³.” “Allah yolunda yaralanmış hiçbir yaralı yoktur ki, kıyamet günü, yaralandığı ilk günkü gibi (yarası taze) kan renginde, kokusu da misk kokusunda olarak gelmiş olmasın. Yemin ederim ki, Müslümanlara meşakkat vermeyecek olsam, Allah yolunda gazveye çıkan hiçbir seriyyeden asla geri kalmazdım. Ancak onları bineklere bindirecek imkan bulamıyorum. Onlar da beni takibe imkan bulamıyorlar. Benden geri kalmak da onlara zor geliyor. Allah yolunda gazaya çıkıp öldürülmeyi, sonra tekrar hayat bulup gazada tekrar öldürülmeyi, sonra tekrar gazaya çıkıp öldürülmeyi ne kadar isterim!⁴” “Yakına ve uzaklara giderek Allah için cihad edin. Allah'ın buyruğunu yerine getirmede hiçbir kınayıcının kınamasına aldırmayın⁵.” Allah Resulüne, “İnsanların en efdali kimdir?” diye sorulduğunda, “Allah yolunda malıyla canıyla cihad eden mümin kişi”⁶ cevabını vermiştir.

“Allah, karşılık olarak cenneti verip müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda mücadele ederler, öldürürler ve öldürülürler” (Tevbe, 9/111) ayeti nazil olduğunda Abdullah b. Revâha, Medine'de Mescid-i Nebevî'de inen ve ashab tarafından büyük bir sevinçle karşılanan bu ayet üzerine, “Doğrusu bu karlı bir alışveriş! Artık ne vazgeçer ne vazgeçilmesine razı oluruz” demiştir⁷. Bedir savaşı öncesi Medineliler (ensar), Mikdad b. Amr'ın vasıtasıyla Hz. Peygambere, “Biz, İsrailoğullarının Musa'ya dediği gibi “Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz burada

¹ Zuhaylî, XVII, 286.

² Derveze, VII, 123.

³ Ahmed b. Hanbel, V, 245.

⁴ Buhârî, İmân, 25, Cihâd, 8; Müslim, İmâret, 103; Nesâî, Cihâd, 14, İman, 24.

⁵ İbn Mâce, Cihâd, 34; Ahmed b. Hanbel, V, 316, 326.

⁶ Buhârî, Cihâd, 2, Rikâk, 34; Müslim, İmâret, 122, 123; Ebû Dâvud, Cihâd, 5; Tirmizî, Fedâilu'l-Cihâd, 24; Nesâî, Cihâd, 7; İbn Mâce, Fiten, 13.

⁷ Taberî, VII, 49; İbn Ebî Hâtim, VI, 1886; Vâhidî, s. 196-197; Suyûtî, *Dürr*, IV, 294-295.

oturacağız”¹ demiyoruz. Onların aksine, “Biz de seninle beraber savaşacağız”² diyerek bu ümmetin farkını göstermişlerdir. Sa’d b. Ubade ise “Denize girmemizi bile emretsen tereddüt etmeden hemen gireriz” demiştir³. Bu duygu ve düşüncelerle birbirine kenetlenen sahabe, birlikteliğin en mükemmel örneği olmuş, Allah’tan başkasına boyun eğmemiş ve O’ndan başkasından yardım talep etmemiştir. İşte bu cihad ve birlik ruhu sayesinde, yirmi otuz sene içinde Kâbe’deki putlar kırılmış, Kısraların dünyayı titreten saltanatları devrilmiş ve Kayserlere boyun eğdirilmiştir. Türkleri kendine çekip, oradan İstanbul’a, Viyana’ya kadar götüren de yine bu ruhtur⁴.

Ümmet-i Muhammed, cihada önceki ümmetlerden çok daha fazla önem vermiş ve daha önce görülmemiş derecede bir cihad toplumu olmuştur. Cihad toplumu olduğu için de birçok savaşta sayıca az olmasına rağmen, düşmanlarını yenmiştir. Bir aylık mesafeden korku salmakla yardım olunması⁵ da bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Mücahidler sefere çıkınca, kâfirlerin kalbine ru’b (korku) ve heybet dolmaktadır⁶.

Fakat birkaç asırdır cihad ümmetinin bu vasfında da aşikâr bir zafiyet ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber, bunun sebeplerine çok önceden şöyle dikkat çekmiştir: “Size çullanmak üzere, yabancı kavimlerin, tıpkı sofraya çağrışan yiyiciler gibi birbirlerini çağıracakları zaman yakındır. Orada bulunanlardan biri: “O gün sayıca azlığımızdan mı?” diye sordu. “Hayır” buyurdular. “Bilakis o gün çoksunuz. Lakin bir selin getirip yığdığı çer-çöpler gibi olacaksınız. Allah, düşmanlarınızın kalbinden size karşı korku duygusunu çıkaracak ve kalplerinize zaafı (vehn) atacak!” “Zaaf da nedir?” denilince, Hz. Peygamber, “Dünya sevgisi ve ölüm korkusu” buyurmuştur⁷. Elbette mücadele her bakımdan sıkıntılı bir süreçtir. Bunun üstesinden de ancak lüks yaşamın etkisinden uzak kalanlar gelebilir. Çünkü bolluğa ve lüks hayata alışan milletlerin, buna paralel olarak cesaretleri de azalır. Toplumların galip gelmesi ve üstünlük sağlaması ise

¹ Mâide, 5/24. Bunun üzerine Hz. Musa şöyle der: “*Ya Rabbî, dedi, ben kendi nefsimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu itaatsiz, yoldan çıkmış topluluk arasında sen hükmünü ver!*” (Mâide, 5/25).

² Buhârî, Meğâzî, 4, Tefsîr, (Mâide); Ahmed b. Hanbel, I, 389; İbn Hişâm, II, 161; İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 262-264.

³ Müslim, Cihâd, 83.

⁴ Elmalılı, I, 117.

⁵ Buhârî, Mesâcid, 23; Müslim, Mesâcid, 3; Nesâî, Cihâd, 1. Kur’an, inançsızlıkları sebebiyle kafirlerin kalbine Allah tarafından bir korku salındığını haber verir (Âl-i İmrân, 3/151; Enfâl, 8/12; Ahzâb, 33/26; Haşr, 59/2).

⁶ Kurtubî, III, 426.

⁷ Ebû Dâvud, Melâhim, 5.

cesaret ve gözükaralık sayesinde¹. Tarihinin parlak dönemlerini yaşadığı devirlerde, bu ümmetin hayatının dayanağı, saygı ve şerefın ölçüsü hiçbir zaman servet, mal, mülkolmadığı unutulmamalıdır². Dünyaya düşkünlük, dini duygu ve yaşamı olumsuz yönde etkiler. Müslüman ümmet de son asırlarda maddecilik hastalığına tutularak, muhteşem bir geçmişin ardından tarihin dışında kalmıştır³. Tarih yapan şerefli bir konumdan, tarihin nesnesi konumuna düşmüştür.

Kur'an-ı Kerim, bu zafiyetlerle ilgili olarak Müslümanlara şu uyarıda bulunur: *“Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısum ve akrabanız, ter dökerek kazandığınız mallar, kesada uğramasından endişe ettiğiniz ticaret, hoşunuza giden konaklar, size Allah'tan ve Resulünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli ve önemli ise, artık Allah emrini gönderinceye kadar bekleyin!”* (Tevbe, 9/24). Ebussuud Efendinin belirttiği gibi bu ayetin uyarısı her Müslüman için geçerlidir⁴. Ölüm korkusu toplumların ahlaken ölmelerine yol açar. Ümmetler, ancak ölüm korkusunu yenerek, yüksek konumlarını yeniden kazanabilirler⁵. Ümmetin şanlı geçmişinde, *“Eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, bilin ki, Allah tarafından mağfiret ve rahmet, insanların topladıkları bütün mallardan daha hayırlıdır”* (Âl-i İmrân, 3/157) düsturunca hareket edilmiştir. Çağımızda ise dünya hayatına düşkünlük, İslam ümmetinin en korkunç hastalığı olarak karşımıza çıkmakta ve Müslümanların bütün enerjilerini buraya harcadıkları görülmektedir⁶. Oysa dünyayı daha çok sever ve ölümden daha çok korkar hale gelen bu ümmetin, cihad ruhunu canlandırmasına her zamankinden daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır⁷.

İstense de istenmese de hak ve batılın mücadelesi devam edecektir. Bunun sadece savaş meydanlarında olması gerekmez. İlmî, teknolojik veya ekonomik olarak bu mücadele sürüp gidecektir. Başarıdan başarıya koştığı ve dünyaya önderlik ettiği dönemlerde, dünya zevkini, malını amaç edinip değer vermemek ve Allah'ın dinini yaymak için cihada önem vermek bu ümmetin temayüz ettiği en önemli haslet

¹ İbn Haldûn, I, 187-188. Ayrıca lüks ve sefahat içinde yaşamak, üstünlük ve galibiyeti sağlayacak olan asabiyeti ortadan kaldırır. Böylece milletler hedeflerine ulaşamazlar. Kendilerini korumaktan bile aciz kalırlar. Başkaları onları kendilerine tabi kılarlar (İbn Haldûn, I, 191).

² Nedvî, s. 285.

³ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yay., İst., 2002, s. 179.

⁴ Ebussuûd, IV, 254.

⁵ Reşid Rıza, II, 455; Esed, I, 73.

⁶ Nedvî, s. 312.

⁷ Hâşimî, s. 17.

olmuştur. İslam ümmeti tarafından, bu uğurda şehadet makamına ulaşmaya çok önem verilmiştir.

Kısacası cihad, önceki ümmetlerden farklı bir özellik olarak İslam ümmetinin ruhudur. Başka bir ifadeyle bu ümmetin ruhu cihaddır. Cihad, Allah'ın diğerlerinden farklı olarak bu ümmete yüklediği en önemli, en büyük görevdir. Ümmet, bu ruhu canlı tuttuğu sürece yükselecek, izzet ve şeref sahibi olacaktır.

6.2. Ümmetin Dinini Kılıç Zoruyla Yayıması

Batı medeniyetinin temsilcileri, İslamın saldırgan ve sırf kılıç kuvvetiyle yayılmış bir din olduğunu iddia etmek suretiyle; onun, ilmi, edebi, hukuki, ahlaki ve sosyal bakımdan üstün özelliklerini gölgelemek istemektedirler. Böylece, İslamın hiç bir dinde görülmemiş olan yayılma mucizesini sırf kılıç kuvvetine dayandırarak, onu Hıristiyanlık taassubuyla karalamaya çalışmaktadırlar. Ancak İslamın sırf kılıçla yayıldığı iddiası, tarihe ve İslamın hükümlerine karşı bir iftiradan başka bir şey değildir¹. Çünkü İslamın bir asırda Hindistan'dan Atlas Okyanusuna kadar yayılması, "kültür devrimi" olarak adlandırılan daha geniş bir hareket ile gerçekleşmiş fetihler olarak görülmelidir².

Cihadın çeşitli yolları vardır. Kılıç veya silahla olan cihad, bunların yalnızca biridir. İslamın yayılışı ise daha çok gönülleri fethetme şeklinde olmuştur. Batılı Hıristiyan propagandası, İslam kılıçla yayıldı veya İslam kılıç dinidir gibi sloganlarla konuyu tamamen saptırmıştır. Halbuki din kılıç zoruyla yayılamaz, insanlara zorla din değiştiremez. Fakat Kur'an'ın emrettiği hak düzeni yeryüzünde tesis edebilmek için İslamın "siyasi alanları" savaşlar yoluyla genişletilmiştir³. Bundan dolayı cihad, din

¹ Elmalılı, II, 30-33; Ahmed Emin, s. 48; Neşet Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1963, s. 238.

² Garaudy, s. 21, 108.

³ Fazlur Rahman, s. 140-141; Ahmed Çelebi, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, (trc. Hasan Fehmi Ulus), Seriyeye Yay., İst., 1997, s. 116-122; Nasr, s. 31-32. Halbuki mevcut Kitab-ı Mukaddes'te, İslamın da vicdanın da kabul edemeyeceği inanılmaz sert ifadeler vardır. Bunların sadece birkaçında şöyle denmektedir: "Tanrınız Rab, kenti elinize teslim edince, orada yaşayan bütün erkekleri kılıçtan geçirin. Kadınları, çocukları, hayvanları ve kentteki her şeyi yağmalayabilirsiniz... Tanrınız Rabbin miras olarak size vereceği bu halkların kentlerinde soluk alan hiçbir canlıyı yaşatmayacaksınız" (Yasanın Tekrarı, 20: 13). Erkekten kadına, çocuktan emzikte olana, öküzden koyuna, deveden eşeğe kadar hepsini öldür (1. Samuel, 15:3). "Ele geçen her adamın gövdesi delik deşik edilecek; ve tutulan her kılıçla düşecek, yavruları da gözleri önünde yere çalınacak, evleri çapul edilecek ve karıları kirletilecek" (İşaya, 13:15-16). "Sonra kenti içindekilerle birlikte ateşe verdiler" (Yeşu, 6:24). "Beni kral olarak istemeyen o

değiştirmenin zorlayıcı bir vasıtası değil, hak dinin yüceliğini fiilen ispat eden hak bir delil¹ olarak kabul edilmelidir. İşlam fetih ordularının amacı, milletleri Müşlüman olmaya zorlamak değil, onların üzerindeki baskıyı, zulmü kaldırmak, onları adil bir yönetime kavuşturmak ve Müşlüman olmalarını kendi seğimlerine bırakmaktır². İşlamda başkalarını zorla Müşlüman yapmak, köklerini kazımak, köle yapmak, servetlerini ellerinden almak için savaşmak yasaktır. Savaşlarda, kadınlar, çocuklar, köleler ve savaşa katılmayanlar öldürölmez. Mecburiyet olmadıkça tahribat da yapılmaz³. Kadisiye savaşında Rib'iy b. Amir, elçi olarak gönderildiği Rüstem'e şöyle demiştir: "Allah bizi, isteyenleri kula kulluktan Allah'a kulluğa, dünyanın darlığından bolluğuna ve (hurafe, batıl) dinlerin zulmünden Allah'ın adaletine çıkarmak için göndermiřtir⁴." Ribiy b. Amir'in bu sözü, Müşlümanların cihad ile amaçlarının, bazı müşteşriklerin de söylediği gibi mal mülk edinmek olmadığını ilan etmektedir. Ayrıca İşlam toplumunda zimmilere gösterilen engin hoşgörü, bu iddiaları çürütmek için tek başına yeterlidir.

Ayrıca Kur'an, cihadla birlikte barışı da teşvik eder. "*Sizinle savaşanlara karşı, siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez*" (Bakara 2/190). "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven*" (Enfal, 8/61). Kur'an'a göre kâfirler iki türlü olup (Mümtehhine, 60/8-9), bir grubu düşman, diğerleri tarafsız ve zararsızdır. Müşlümanların, bunlardan zarar görmedikleri, aralarında barış olan gruplara iyi davranmaları gerekir⁵. Fakat bazılarının dile getirdiği ya da savunduğu gibi İşlamda harbin yalnız savunma halinde meşru kılındığını, savunma mecburiyeti olmadıkça savaşın caiz görülmediğini söylemek de doğru değildir. Gerektiğinde düşmanın önüne geçebilmek için doğrudan taarruz edebilme hakkından mahrum olanların, her zaman denemezse de çoğunlukla müdafaa gücüne de sahip olamayacakları unutulmamalıdır⁶. "*Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde, Allah'a da, ahiret gününe de iman etmeyen, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan, hak dinini din olarak benimsemeyen kimselerle zelil bir vaziyet-*

düşmanlarıma gelince, onları buraya getirin ve gözümün önünde kılıçtan geçirin" (Luka, 19:27). "Sonra kenti içindekilerle birlikte ateşe verdiler" (Yeşu, 6:24).

¹ Elmalılı, II, 166.

² Kılânî, s. 108.

³ Ahmed Emin, s. 48.

⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 37-38.

⁵ Kurtubî, XVIII, 59; Mevdûdî, VI, 221.

⁶ Elmalılı, II, 31; Kutup, III, 1589.

te tam bir itaatle, cizye verinceye kadar savaşın” (Tevbe, 9/29) ayetini bu minvalde okumak gerekir.

İslam ümmetinin aksine Yahudi ve Hıristiyanların tarihi, yapılmış pek çok kıyımla doludur. Ehl-i kitabın, İslama ve Müslümanlara karşı giriştikleri savaşlar hakkında yalnızca Kur’an’ın anlattıklarına başvuranlar, onların ne denli geniş çaplı savaşlara giriştiklerini görecektir. Bütün çirkinliğiyle haçlı seferlerini, İspanya’daki engizisyon mahkemelerini hatırlatan savaşları ise halen devam etmektedir¹. Çünkü haçlılık ruhu onların damarlarına işlemiştir. Eğer bu haçlılık ruhu ve sömürücülük, zahirde görünmüyorsa mutlaka şuur altlarında saklıdır². Bugün de başka ülkelerin kaynaklarını sömürme amacına dayalı savaşlarını devam ettirmektedirler. Oysa İslam tarihinde hiçbir zaman haçlı seferleri ya da benzerleri görülüş değildir. Müslümanlar hakim oldukları yerlerde, iyi ve meşrû olanı yayıp, kötülükleri önleyerek (Hac, 22/41) oralara huzur ve adalet götürürler. Zaten müminlerin zaferine “fetih”, kâfirlerinkine “nasib” denmesi (Nisâ, 4/141), iki tarafın savaş gayelerinin farklılığını açıkça işaret etmektedir. Müminler fethederler. Kâfirler ise dünyevî fani şeylerden bir miktar nasiplenirler³.

Dünyada adaleti sağlamak ve zayıfların haklarını korumakla görevli olan Müslüman ümmetin, bunu gerçekleştirebilmesi için önder, hakim, zamanımızın deyimiyle süper güç olması gerekir. Geçmişte bunu sağlayan cihad ruhu, daima ümmet topluluğunun izzetinin, şan ve şerefine anahtarı olmuştur.⁴ Yüce Allah, günleri imtihanın gereği olarak⁵ insanlar arasında döndürüp durur. Onun için tarihte üstünlük ve zafer devamlı bir toplumun tekelinde kalmaz. Bu itibarla Müslümanların, işleri karara bağlama yetkisinin her zaman Allah’a ait olduğunu, O’nun dilediğini muzaffer kıldığını ve bunun Allah’ın bir vaadi olduğunu (Rûm, 30/4-5) bilerek, ümitsizliğe kapılmadan mücahedeye devam etmeleri gerekir.

¹ Kutup, III, 1378-1379.

² Ahmed Emin, s. 135.

³ Beydâvî, II, 269.

⁴ Hâşimî, s. 341.

⁵ Âl-i İmrân, 3/140. Bkz. Elmalılı, II, 429.

7. Müsamaha

Müsamaha ya da hoşgörü, ahlaki vasıfların en önemlilerindedir. Başkalarına karşı müsamahakâr olmak, hem anlayış ve sabrı hem de kendine güvenmeyi gerektirir. Müsamahanın ve özellikle dinî hoşgörünün tarihteki en güzel örneklerini sergilemiş olan Ümmet-i Muhammed'den önce, Yahudi ve Hıristiyanların bu husustaki tutumuna bakılmalıdır.

7.1. Önceki Ümmetlerin Müsamahadan Uzak Olmaları

İslam, gerek Yahudiliği gerekse Hıristiyanlığı özü itibariyle hak din kabul eder. Fakat tahrif edilmiş halleriyle bu dinlerin mensupları, hem İslama, hem de birbirlerine karşı kin güderler. “*Yahudiler: ‘Hıristiyanlar hakiki bir din üzere değil.’ Hıristiyanlar da: ‘Yahudiler hakikî bir din üzere değil’*” (Bakara, 2/113) derler. Onlar, doğru olup olmadığını araştırmaksızın diğer bütün inançlara karşı çıkarlar¹.

Yahudi ve Hıristiyanlar sadece kendilerinin Allah'ın evlatları ve sevgilileri olduklarını söylerler (Mâide, 5/17) ve cennete de başkalarını sokmak istemezler². Halbuki Ümmet-i Muhammed cenneti sadece kendine ait görmez. “*İman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabîler... Her kim Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) iman eder ve amel-i salih işlerse, elbette onların Rableri yanında mükâfatları vardır*” (Bakara, 2/62; Mâide, 5/69). Bunun yanında onlar, İslam ile alay eder, Müslümanları incitirler (Âl-i İmrân, 3/111, 186). Müslümanlara hainlik ederler (Mâide, 5/13; Âl-i İmrân, 3/120). Yahudiler, Yahudi olmayanlara düşmanlık yaparken (Âl-i İmrân, 3/72-73, Nisâ, 4/160), Hıristiyanlarla da birbirlerini çekemezler (Bakara, 2/113). Kısacası Yahudi ve Hıristiyanlar kendilerini yüceltirler. Halbuki Müslümanlar kendilerini değil, İslamı yüceltirler. Ümmetin bu farkı, tarihte kendini göstermiştir. Halen devam etmekte olan engin hoşgörüsünün kaynağını da oluşturmaktadır. Kendini başkalarından üstün görenin ya da üstünlük taslayanın hoşgörülü olması beklenemez.

İsrailoğulları, Kur'an'ın belirttiği gibi kendileri dışındaki insanlara değer vermezler. Müslümanlar onlara güzel söz söylerken onlar, selam yerine “sâm” yani, ölüm sana

¹ Esed, I, 266.

² Bakara, 2/111. Ayetin devamı şöyledir: “*Hayır, iş öyle değil! Kim halis olarak kendisini Allah'a teslim edip güzel davranışlarda bulunursa Rabbinin nezdinde onun mükâfatı olacaktır. Onlar ne korkacak ve ne de üzüntü duyacaklardır*” (Bakara, 2/112).

olsun derler¹. “Ehl-i kitaptan öylesi de vardır ki, bir dinar emanet bıraksan başında dikip durmadıkça onu sana geri vermez. Bunun sebebi, onların: ‘Ümmîler hakkında ne yaparsak mübahtır, ondan dolayı sorumlu olmayız’ demeleridir” (Âl-i İmrân, 3/75). Dolayısıyla onlardan menfaatçilik dışında, evrensel bir hoşgörü ve anlayış beklemek yersizdir.

İsrailoğulları, Kur’an’da tasvir edildiği şekliyle ilahi gerçekler ışığında hidayete ulaşma düşüncesinden çok, ırkçı bir gurur anlayışına ve dünyevî menfaatlere önem verip, dinlerini bu ırkçılık ve çıkarıcılığın aracı olarak kullanacak kadar yozlaşmış bir toplumdur². Onlar, başta İsmailoğulları olmak üzere diğer milletlere din adına düşmanlık beslerler. Kendilerinin doğuştan imtiyazlı, seçkin bir millet olduklarını söylerler. Oysa İslama göre her toplum ancak iman, amel-i salih ve takva ile değer kazanır³. Mevcut Kitab-ı Mukaddes’teki bir pasajda, yardım isteyen yabancı bir kadına köpek benzetmesi yapılarak, “Köpekler de efendilerinin sofralarından düşen kırıntıları yer”⁴ denilmektedir. Diğer milletleri sahibinin sofrasından düşen kırıntıları yiyen bir köpek olarak tasvir eden bu sözler, Hz. İsa diliyle ırk ayırımı yapmaya ve zımmen Yahudi ırkının üstünlüğünü kabul ettirmeye hizmet etmektedir. Yahudilerin birbirlerinden faiz almaları yasaklanırken, yabancılardan faiz alabileceklerini belirten Eski Ahit hükmü⁵, onların kendileri dışındakileri sömürülmesi gereken milletler olarak görmeleri demektir. Mevcut Tevrat’ta, köleler İbrani ve ecnebi diye ikiye ayrılır ve İbrani kölelerin korunması istenip, azad edilmelerine cevaz verilirken, yabancı asıllı olanların daimi köle oldukları ve kölelikten asla kurtulamayacakları ifade edilir⁶. İslam, böyle bir ayırımı kabul etmez ve insanlık açısından herkesi bir görür (Hucurât, 49/13).

Hıristiyanlarda ise hoşgürsüzlüğü St. Augustin ilke haline getirmiştir. O, İncil’deki, “çıkıp yolları ve çit boylarını dolaş, bulduklarını gelmeye zorla da evim dolsun”⁷

¹ Semâni, V, 386.

² Kur’an Yolu, I, 77.

³ Abdülehad Dâvud, s. 337; Ulutürk, Kur’an’da Ehl-i Kitap, s. 15.

⁴ Matta, 15:23-27.

⁵ Yasanın Tekrarı, 23:19-20. Mevcut İncil’lere göre İsa da faizi teşvik eder (Matta, 25:26-27; Luka, 19:23).

⁶ Levililer, 25:39-54; 2. Krallar, 4:1.

⁷ Luka, 14:23.

sözünü zora başvurmaya dayanak yapmıştır¹. Hıristiyanlığı resmen kabul eden Roma İmparatoru Konstantin'in annesi Helene, Yahudilerden intikam almak için Beytü'l-Makdis'in mamur yerlerini yıktırması ve üzerine, kapanıp yeri kayboluncaya kadar çöp ve pislik attırması. Daha sonra Hz. Ömer Kudüs'ü fethedince burayı temizletmiş ve kayanın bulunduğu yere mescit yapmıştır².

Bütün bu örnekler, Yahudi ve Hristiyanların müsamaha ve anlayıştan ne kadar uzak olduklarını göstermektedir.

7.2. Ümmet-i Muhammed'in Müsamahası

İslam, renk, ırk, millet, dil, cinsiyet ayırımı yapmadan her insanı saygın ve muhterem kabul eder³. Allah, insanı bizzat yaratmış (Sâd, 38/75), ona kendi ruhundan üflemiş (Hicr, 15/29), meleklerin ona (Adem'e) secde etmelerini emretmiş (Bakara, 2/34), onu kainata halife yapmıştır (Bakara, 2/30). Hiçbir beşeri sistem ve felsefe insana bu kadar şeref ve paye verememiştir. Ancak son asırlarda yaşanan gelişmeler, insanı bu yüksek makamından indirerek, acınacak derecelere düşürmüştür⁴.

İnsan haklarının kaynağı ve temellendirilmesi oldukça önemlidir. Beşeri bir kurumun kaynaklık veya takibini yaptığı bir hak anlayışının, insanlığın arzuladığı hakkaniyet kavramına dayalı olarak hakkı ikame etmesi zordur ve sonuç getirici değildir⁵. İnanç özgürlüğü, insanı insan yapan ilk insan hakkıdır. İnanç yayma ve tanıtmaya özgürlüğü de temel inanç özgürlüğünün bir parçasıdır. Aksi halde inanç özgürlüğü pratikte hiçbir anlam taşımayan kuru bir laftan ibaret kalır⁶. Kur'an, doğal haklar ve doğuştan gelen haklar gibi tanımlamaların İslama mahsus olduğunu göstermektedir. Batı medeniyetinin haklarla ilgili tanım ve yaklaşımında görülen belirsizlik ve karışıklıkların aksine, İslamın hak yaklaşımı ve tanımları oldukça açıktır⁷.

¹ Harman, "Din", *DİA*, IX, 322. Tevrat'ta da "Rab, kenti elinize teslim edince orada yaşayan bütün erkekleri kılıçtan geçirin" (Yasanın Tekrarı, 20:13) ifadesi yer almaktadır.

² İbn Haldûn, II, 481; Elmalılı, I, 393 .

³ Kardâvî, s. 121.

⁴ Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 72

⁵ Osman Şekerci, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler*, Nûn Yay., İst., 1996, s. 91.

⁶ Kutup, I, 291.

⁷ Şekerci, s. 79.

Günümüzde çağdaşlığın ve medeniyetin en önemli simgesi olarak gösterilen din ve vicdan hürriyetinin temelleri de Kur'an tarafından atılmıştır¹. İslam, diğer medeniyetlerin insana "hak" olarak tanıdığı şeyleri "vacip insanî zaruretlar" mertebesine çıkarmıştır. İnsan hürriyetini, insanın insanlığının gerçekleşmesi için zorunlu olan en önemli gerekliliklerden biri haline getirmiştir². Bu açıdan Müslüman demek, hem Allah hem de yarattıkları ile barış içinde yaşayan kişi demektir³. Onun için batı düşüncesinde görülen "İnsan, insanın kurdudur" yaklaşımının, Müslümanlar topluluğunda yeri yoktur.

İslama göre bir insanın zorla iman etmesi sağlanamaz. Çünkü iman, kalbin tasdikidir. Bu da hür irade, karar verme ve tercih etmeyle olur. Bir kişi kalbine yerleşmediği halde, inandım diyebilir. Ya da kalbi imanla doluyken, diliyle inkâr edebilir⁴. Bunun dışarıdan kontrol edilmesi mümkün değildir. Ayrıca dine icbar, imtihan ve sınamayı ortadan kaldırır. Bundan dolayı İslam, insanların üzerinden baskıyı kaldırıp kendi hür iradeleriyle iman etmelerini ister⁵. "*Dinde zorlama yoktur. Doğru yol, sapıklıktan, hak batıldan ayrılıp belli olmuştur*" (Bakara, 2/256) ayetinde ifade edildiği gibi din olarak İslamı benimsemeyen bir kişi Müslüman olmaya zorlanamaz. Herkese istediği dini yaşama hakkı verilmiştir⁶. Çünkü Allah tarafından gerçekler açıklanmıştır. Artık isteyen iman eder, dileyen de inkâr eder (Kehf, 18/29). Ancak bu hoşgörü, bütün inançların ve her fikrin muhterem olduğu anlamına gelmez. İnanıcı ve düşüncesi ne olursa olsun bir kimseye müsamaha ile davranmak, onu aşağılamamak, insaf ve adaletle muamele etmek ona hayat hakkı vermek demektir⁷. Çünkü Allah insanı onurlandırmış, irade, düşünce ve duygularında onu serbest bırakmıştır. Bununla

¹ Bayraklı, III, 295. Aslında Hıristiyanlara dini müsamahayı Müslümanlar öğretmiştir. Bkz. Ahmet Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Çağrı Yay., İst. 1969.s. 165-173.

² Muhammed Umara, *İslam ve İnsan Hakları*, (trc. Asım Kanar), Denge Yay., İst., 1992, s. 11-12.

³ Akseki, s. 351.

⁴ Nahl, 16/106. Burada ifade edilmeye çalışılan hoşgörü, sözlüklerdeki anlamından daha geniş bir manaya sahiptir. Hele batıda hoşgörünün karşılığı olarak kullanılan tolerans kelimesinden çok daha farklı manalar ifade eder.

⁵ Zemahşerî, I, 331; Râzî, III, 15.

⁶ Alimler, bu hükmün genel olup olmadığı, bütün inkârcı grupları kapsayıp kapsamadığı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler için bkz. Kurtubî, III, 280-281; İbnü'l-Arabî, I, 233; Râzî, III, 15. Bunlardan ikisi öne çıkmaktadır. Birincisine göre ayet, ehl-i kitapla ilgilidir. Müslüman olmazlarsa cizye verirler ve dinlerinde kalırlar. Tercihe şayan olan diğer görüşe göre, bütün insanlarla ilgilidir. Fakat müşrik olanlar şirkte ısrar ederlerse öldürülürler. Bkz. Elmalılı, II, 168-169.

⁷ Yılmaz Özakpınar, "Hakikat ve Hoşgörü", *Kur'an'da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Yay., İst., 1997., s. 50.

beraber davranışlarının sonuçlarını, vicdan muhasebesini ve mahşer sorgusunu omuzlarına yüklemiştir¹.

İslamdan önce, çocukları yaşamayan ensar kadınları, adakta bulunarak “Şu çocuğum yaşarsa, onu Yahudi yapacağım” der ve bu adak üzerine doğan çocuklarını bir Yahudi aileye verirlerdi. Bunun sonucu, birçok ensar çocuğu Yahudileşmişti. Nadiroğulları, ihanetleri nedeniyle Medine’den çıkarılırken, bu şekilde Yahudileşen çocukların aileleri, çocuklarının onlardan alınıp Müslümanlaştırılmalarını istemişti. İşte dinde zorlamayı yasaklayan ayet bunun üzerine inmiştir². Hz. Peygamber bu çocuklara seçim hakkı vermiş ve Yahudilikte kalmak isteyenleri Müslüman olmaya zorlamamıştır³.

Dinde zorlamanın yasaklanması, hakkın batıldan açıkça ayrılması gerçeğine bağlanmıştır. Kur’an var olduğu sürece, hak ile batıl karışmayacağına göre bu hükmün değişmesi (neshi) söz konusu olamaz. Ayrıca kâfirlerin barış isteklerinin kabul edilmesi de emredilmiştir (Enfâl, 8/61). Savaşlar da insanları zorla İslama sokmak için değil, baskının ortadan kalkması, din ve vicdan hürriyetinin hayata geçirilmesi, güçlü olanların hakları çiğnemelerinin engellenmesi içindir. Müslüman olmayanlar, bu hak, hukuk ve hürriyet düzenine uydukları müddetçe kendi inançlarında kalma ve onu yaşama hakkına sahiptirler⁴. Dolayısıyla dinde zorlama yoktur ayeti, İslamın, inanmayanların önüne “ya İslam, ya kılıç” alternatifini koyduğu şeklindeki safsatayı geçersiz kılan bir hükümdür⁵.

Dinde zorlama olmadığını bildiren ayet, kâfirlerin imana zorlanamayacağı, Müslümanların Allah’ın rahmetini müjdeleyici ve azabından sakındırıcı olmalarını ve bundan dolayı inanmayanlara müsamaha göstermelerini⁶ ifade etmektedir. Kaldırılan veya yasaklanan zorlama, yalnız dinde değil, her ne olursa olsun zorlamanın her çeşitidir. Dolayısıyla dine zorlama yoktur ama dünyevî hususlarda (haksız) zorlama olabilir denemez⁷. Dinde zorlamanın olmaması, hiç kimseye sorumluluk, ceza ve azab

¹ Kutup, I, 291.

² Ebû Dâvud, Cihâd, 116; İbn Ebî Hâtim, II, 493; Taberî, III, 21; İbn Kesîr, I, 318. Ya da erkek çocukları uzun ömürlü olsunlar diye, onları Yahudi veya Hıristiyanlara katmayı adarları (Derzeze, VII, 383).

³ Taberî, III, 21. Ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, II, 493.

⁴ *Kur’an Yolu*, I, 283. Elmalılı Hamdi Yazır’a göre artık müşriklere de zorlama yapılmaz (II, 167-168).

⁵ Esed, I, 78.

⁶ Beydâvî, I, 542.

⁷ Elmalılı, II, 163; Ateş, I, 453.

yoktur şeklinde de anlaşılmalıdır. Doğruluğun sapıklıktan kesin olarak ayrılması, dine aykırı davranışlar için cezanın olmaması demek değildir¹.

Müslümanlar, ceza veya mükâfatın isim ve ünvanlarla değil, tavır ve davranışlarla hak edileceğine inanırlar. Onlara göre hiçbir fert, zümre veya millete imtiyaz tanınmaz ve insanlar sadece amellerinin karşılığını alırlar². Bundan dolayı Kur'an, "*De ki: 'Ey kendilerine Yahudi diyenler! İnsanlar arasında yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ettiğinize göre, bu iddianızda tutarlı iseniz, haydi hemen ölmeyi temenni edin de bir an önce O'na kavuşun'*" (Cum'a, 62/6) diye buyurarak, doğuştan imtiyazlı olmayı reddeder. Zira hak ehli olmak, iddiayla veya kendini böyle varsayma ile değil ancak hak etmekle olur.

Bu ümmetin anlayış ve hoşgörüsünün kaynağı olan birçok ayet vardır. Bazılarında şöyle buyrulur: "*Onların Allah'tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin'*" (En'âm, 6/108). "*Sen af ve müsamaha yolunu tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme'*" (A'râf, 7/199). "*Rahman'ın has kulları o kimselerdir ki onlar yeryüzünde tevazu ile yürürler. Cahiller kendilerine laf atarsa 'Selametle!' derler'*" (Furkân, 25/63). "*O halde sizin dininiz size, benim dinim bana'*" (Kâfirûn, 109/6). "*Bizim yaptıklarımızın karşılığı bize, sizin yaptıklarınızın ise size ait. Biz tam bir samimiyetle yalnız O'na bağlıyız'*" (Bakara, 2/139). Müslümanların inancına göre kimin ne zaman hidayete ereceği bilinmez. Bugün imandan nasibi olmayan bir kimse, yarın iyi bir mümin olabilir. Olmasa bile o da Allah'ın kuludur. Onun hesabını görecektir Allah'tır³. Onun için Müslüman olmayanlara da hoşgörülü davranmak ilahi bir emirdir. İslamın bu hidayetinden dolayı ümmet topluluğunun müsamahakarlığı sürekli olmuştur⁴. Bunun yanında islam dini, Müslümanların diğer dinlerin mensuplarıyla diyalog içinde olmalarını ister. Diyalog için de müsamaha ve hoşgörü şarttır.

Kur'an'ın davetinde, muhtelif milletlerin, farklı dinlerin, çeşitli kitapların hak bir sözde nasıl birleşebilecekleri ve İslamın insanlık alemine ne kadar geniş, ne kadar açık bir hidayet yolu öğrettiği açıkça görülmektedir⁵. Kur'an, bu anlayışın diğer ümmetlerle olan

¹ Elmalılı, II, 165; Ateş, I, 456.

² Kutup, I, 103.

³ Bkz. Bakara, 2/113; Nisâ, 4/141; Yûnus, 10/93; Hac, 22/17; Sebe, 34/26; Zümer, 39/3; Câsiye, 45/17.

⁴ Hâşimî, s. 232.

⁵ Elmalılı, II, 387. Kur'an'ın, bu kanunların öğrenilmesine ve onlara göre hareket edilmesine dair İslam ümmetini irşad eden birçok ayeti vardır. "*Eğer onlar senin nübüvvetini yalan saydırsa, üzülme! Zaten*

mücadelede de esas olmasını ister. “Zulmedenleri hariç, Ehl-i kitap ile ancak en güzel yoldan mücadele edin” (Ankebût, 29/46). Müslümanların anlayışlı ve hoşgörülü yaklaşımı sadece ehl-i kitaba karşı değil, müşriklere de gösterilmiştir. “Eğer müşriklerden biri senden sığınma hakkı isteyip yanına gelmek isterse, sen ona güvence ver, ta ki Allah’ın kelamını dinlesin, düşünsün. Sonra Müslüman olmazsa onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır” (Tevbe, 9/6). Müşriklere bile bu dinin güzelliklerini görme ve Allah’ın kitabını dinleme fırsatını vermek gerekir. Sonuçta, isterse kabul eder, isterse etmez. Kabul etmezse de müşriktir diye öldürülmez ve emniyet içinde olacağı bir yere ulaştırılır¹.

Kur’an, Ümmet-i Muhammed’in engin hoşgörü vasfını şöyle tescil eder: “İşte siz o kimselersiniz ki o düşmanlarınızı seversiniz. Siz bütün kitaplara iman ettiğiniz halde, onlar sizi sevmezler.”² Müslümanlar öyle kimselerdir ki, insanlara sevgiyle yaklaşır. Onların şiarı budur. Sevgi gözüyle bakar, herkesin iyiliğini ister, insanların haklarını korur ve kimseyi sıkıntıya sokmak istemezler. İlahi kitapların tamamına iman etmeleri, diğer dinlerin mensuplarına da hoşgörüyle bakmalarını sağlar. Onların vicdanları temiz ve geniş olduğundan, başkalarına bakışları ve muameleleri insanlığa yakışır. Oysa Müslüman olmayanların onlara bakış ve muameleleri, inançları gereği genellikle kâfiredir³.

7.3. Ümmet-i Muhammed’de Müsamahanın Örnekleri

Ümmet-i Muhammed, dini sayesinde iman ve inkârın Allah’ın koyduğu kanunlara göre olduğunu öğrenmiştir. Bunun sonucu Müslüman olmayanlara daha çok merhamet nazarıyla bakmıştır. Başka dinlerin mensupları Müslümanlardan gördükleri din ve ibadet hürriyetini dindaşlarından bile görmemiştir. Genişlik, hoşgörü ve berraklık⁴ esasına dayalı çok yüce bir ahlak üzere olan Hz. Muhammed (s.a.v)’ı (Kalem, 68/4) örnek alan ümmeti, tarih boyunca hoşgörünün başka toplumlarda eşi benzeri

senden önce açık deliller, mucizeler, sahifeler ve nurlu kitaplar getiren nice resullere de yalancı denilmiştii” (Âl-i İmrân, 3/184). “Kim de itaatten yüz çevirirse aldırma, zaten seni üzerlerine bekçi göndermedik ki!” (Nisâ, 4/80). Ayrıca bkz. Zuhuf, 43/83; Müzzemmil, 73/10.

¹ Kutup, III, 1602.

² Âl-i İmrân, 3/119. İslam ümmeti böyle olduğu halde, Yahudiler ve müşrikler onlara en fazla düşmanlık besleyen kimselerdir. Hıristiyanlar ise onlardan sonra gelir. Bkz. Mâide, 5/82.

³ Elmalılı, II, 414.

⁴ Çelebi, s. 199.

bulunmayan örneklerini sergilemiştir. İslam idaresindeki gayr-i müslimlere, Hıristiyan ülkelerde bulunan Hıristiyan olmayanlara gösterilenden daha gerçek bir hoşgörü gösterilmiştir¹.

Müslümanlar hiçbir zaman zayıf milletlere bir av gibi bakarak, onları tuzağa düşürmeye çalışmamışlardır². İslam ümmetinin sınırları içinde yaşayan bütün din mensupları da günümüz Hıristiyan ülkelerinde benzeri görülemeyecek kadar ileri derecede bir müsamahadan sonuna kadar yararlanmışlardır. Mesela, Yahudilerin ağlama duvarı, Osmanlılar tarafından korunmuş ve tamir ettirilmiş ve yok olmaktan kurtarılmıştır³. Gayr-i müslimler, kendi bayramlarında dükkanlarını, çarşılarını süslemiş; kiliselerinde kutlamalar yapmıştır⁴. Ümmetin bu hoşgörüsü sayesinde, temel haklarıyla, din özgürlüğüyle, sosyal ve hatta hukuki hürriyetleriyle, gerek anlaşmalı (zimmî) gerekse yabancı (müste'men) gayr-i müslimler, İslam ülkelerinde geniş bir hoşgörü ve müsamaha şemsiyesi altında yaşamıştır.

Zimmet kelimesi gibi teminatı, güvenliği, vefakarlığı ve doğruluğu ifade edecek başka bir kelime yoktur⁵. Zimmîlere merhametle davranıp, iyi muamele etme ve haklarının tam verilmesi gerektiği, güç yetiremeyecekleri yüklerin yüklenemeyeceği, zulüm yapılamayacağı, fakir, çocuk ve kadınlarından cizye alınamayacağı hükme bağlanmıştır⁶. Ümmetin bu anlayışından dolayı, Şam'dan çekilmek durumunda kalan Ebû Ubeyde, yerli halktan aldığı cizyeyi, artık onları koruyamayacağı için geri vermiştir⁷. İslam topraklarını istila eden Moğollar, Müslüman esirleri serbest bırakınca, zamanın şeyhülislamı, vatandaşları olan Yahudi ve Hıristiyanların da serbest bırakılmasını istemiştir⁸. Zimmîler de Müslümanlar gibi fikir, ifade ve inanç

¹ Watt, *İslamda Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, s. 86.

² Nedvî, s. 147.

³ Tanyu, I, 80-81, "Ağlama Duvarı", *DİA*, I, 474-474.

⁴ Levent Öztürk, *Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İz Yay., İst., 1998, s. 175.

⁵ Hâşimî, s. 202.

⁶ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-harâc*, (trc. Ali Özek), Özek Yay., İst., 1973, s. 203-206; Kurtubî, VIII, 113. Zimmî ve müste'menlerin hakları ve Müslümanların idaresi altında göreceklere muameleler hususuna İslam alimleri önem vermiş, bu konuda bir çok kitap yazmışlardır. Ebû Ubeyd'in *Kitabu'l-emvâl*, Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-harâc* ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Ahkâmu ehli'z-zimme* adlı eserleri bunların en meşhurlarıdır.

⁷ Kutup, Muhammed, *Örnek İslam Toplumu*, s. 52.

⁸ Ahmed Emin, s. 137.

özgürlüğünden yararlanmışır¹. Kamuda memurluk, vekillik gibi çeşitli görevler almışlardır².

Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevi’de Necran (Yemen) Hıristiyanlarının ibadetlerini yapmalarına müsaade etmiştir³. “Kim bir zimmîye zulmederse veya onu(n hakkını) kısarsa veya ona gücünün yetmeyeceği bir vergi yüklerse, ya da gönülsüz olarak ondan bir şey alırsa, kıyamet gününde hasmı benim”⁴ buyurarak ümmetini bu hususta irşad etmiştir. Kendisine yanlış bilgi verildiği için haklı bir Yahudi aleyhine karar verdiğinde, hemen vahiyle uyarılmışır⁵. Bütün bu misaller, Müslüman olmayanlara da insan oldukları için muhterem bir gözle bakıldığını ve bundan dolayı onlara iyi muameleler yapıldığını göstermektedir.

Buna karşın batılilar, İslamı ve Müslümanları yok edilmesi gereken bir tehlike olarak görürler. Onların kendileri dışındaki milletlere karşı yaklaşımlarındaki taasub, geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Oysa Müslümanlar, “*Zulmedenleri hariç, ehl-i kitap ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin*” (Ankebût, 29/46) ayetini şiar edindikleri için “insanlara” iyilikten başka bir düşünceyle yaklaşmamışlardır⁶. “*İnsanoğlunu şerefli kıldık*” (İsrâ, 17/70) ayeti, sadece müminlerin değil, insanların hepsinin kardeş, ırkına, rengine, diline ve hatta dinine bakılmaksızın bütün insanların diğer mahlukata nazaran üstün ve şerefli olduğunu ilan etmekte ve Müslümanlara öğretmektedir⁷. Yunus Emre’nin, “Yetmiş iki millete birlik ile bakmayan / Şer’ ile evliyasa hakikatte âsîdür”⁸ dizeleri, yaratılanı yaratandan ötürü hoşgörme anlayışına sahip olan İslam ümmetinin bu özelliğini en güzel şekilde ifade etmektedir.

¹ Raşid el-Gannûşî, *İslam Toplumunda Vatandaşlık Hakları*, (trc. Abdülmecit Can), Birleşik Yay., İst., 1996, s. 111. Müellif, Mevdûdî’ye göre zimmîlerin İslam dinini eleştirme hakları olduğunu belirtir (Gannûşî, s. 112).

² Gannûşî, s. 134; Çağatay, s. 238.

³ İbn Sa’d, I, 357. Doğrusu, hoşgörü ve tolerans konusunda, Hz. Peygamber ve onun ümmetinden öğrenmeleri gereken çok şey vardır.

⁴ Ebû Dâvud, Harâc, 33.

⁵ Nisâ, 4/105-106. Bkz. Vâhidî, s. 134.

⁶ Mehmed Said Hatiboğlu, “*Ehl-i Sünnetten Ehl-i Kitaba*”, İslamiyat, cilt 8, sayı 3, yıl 2005, s. 7-8. Avrupalıların geçmişte ve son zamanlarda Müslümanlara karşı nefret derecesine varan ön yargıları hakkında örnekler ve yorumlar için bkz. a.g.m., s. 8-12.

⁷ İbrahim Canan, “İslamın Getirdiği Barış ve Kardeşlik Atmosferi”, *Kur’an’da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Yay., İst., 1997, s. 25.

⁸ Tatcı, *Yunus Emre Divanı*, s. 84.

Ümmetin hoşgörüsü, İslamın hızla diğer milletler arasında yayılmasının en önemli sebeplerindendir. Buna karşın Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunun baskı ve işkenceleriyle yayılmıştır¹. Şarlman'ın Alman kavimlerini toplu olarak Hıristiyanlığa baskı ve zorla sokmasının ve bu dinden dönenleri cezalandırıp, yerlerinden etmesinin tüm İslam tarihinde bir tek eşi bile yoktur². Son zamanlarda Bosna, Irak, Filistin, Afganistan ve Çeçenistan gibi İslam ülkelerinde Müslümanların maruz kaldıkları muameleler, ehl-i kitabın hoşgöründen yana gerçek yüzünü ortaya koymaktadır.

Batılıların genel karakterinde olduğu gibi başkasının kafa yapısını zorla kendisine benzetme arzusu fanatizmdir. Bu mümkün değilse, insanlara zulmedip onları yok etmeye çalışmaları da bundandır. Yahudi ve Hıristiyanlar hakikatin tek temsilcisinin kendileri olduğuna inandıklarından, müsamahasızlığın ve şiddetin en önemli örnekleri onlarda görülmektedir³.

Önyargısız, müsamahakar ve hoşgörülü olmanın en bariz misali, bu ümmetin içinden çıkan İmam-ı Azamlar, Mevlanalar ve Yunuslardır. Farklı dinlerde olan insanlara karşı hoşgörülü olmak, İslamın evrenselliğinin tezahürlerindendir. Müslümanlara yamanmaya çalışılan fundamentalist, köktendinci gibi tabirlerin, İslamla bağdaşması mümkün değildir. Batılılar, bazı ferdi taşkınlıkları bahane ederek, İslamı şiddet dini olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Oysa haclı seferleri, Endülüs katliamı, soykırımlar, toplu katliam, sömürgecilik gibi insanlık suçları hep onlarla anılmaktadır. Onların medeniyeti sayesinde dünyaya hoşgörüsüzlük, tahammülsüzlük ve zulüm kültürü hakim olmuştur. Son devrin önemli mütefekkirlerinden Hamdi Akseki'nin de dediği gibi "Hak, kuvvetten ibarettir, güçlüler yaşamalı, zayıflar ortadan kalkmalıdır; kendin için zevk ve menfaat olan her şey meşrudur" diyenlerden, boşuna başkalarına hürmet beklememek gerekir⁴.

İslamın özünden gelen "yaratandan ötürü yaratılanları sevme" anlayışı dolayısıyla, dünyada farklı dinlere mensup kimselerin güven içinde birlikte yaşayabilmelerinin en güzel siyasî ve sosyal ilişki örnekleri, Ümmet-i Muhammed tarafından verilmiştir⁵.

¹ Kutup, I, 291.

² Fazlur Rahman, s. 142.

³ Hökelekli, s. 193.

⁴ Akseki, s. 94. Müslümanlar tarafından yapıldığı görülen bazı olaylar ya aşırı eğilimli kişilerden veya karşı tarafın tahrik ve zorlamasından kaynaklanmaktadır.

⁵ *Kur'an Yolu*, I, 392.

Müslümanlar, fethettikleri ülkelerdeki ehl-i kitaba geniş hürriyetler tanımış, onların kültürlerinden korkmamışlardır. Çünkü hakikatin kendilerinde olduğundan emin olmaları, dinlerinin mükemmelliğinin ve üstünlüğünün bilincinde olmaları, onlara bu güveni vermiştir. Bundan dolayı asırlarca süren hakimiyetleri döneminde, iktidarlarını kullanarak diğer dinlerin mensuplarını yok etme yoluna gitmemişlerdir¹. Hoşgörü, bir tutum ve tavır olduğu için inancına, kendine güvenmeyi, bilgili olmayı gerektirir. Bunların olmaması hoşgörüden uzaklaşmanın ana sebeplerindedir. Müslümanları hoşgörü hususunda Yahudi ve Hıristiyanlardan ayıran bir sebep de budur.

Bütün bunlardan dolayı İslam ümmetinin hoşgörüsü, Allah'ın hükümlerine derinden bağlılığı, mutedil, dengeli ve ölçülü toplum olmasının gereği olup; sözde kalmamış, yaşanmış bir vakiydir.

8. Topluca Helak

İnsanlar, zulümleri, fitne ve fesat çıkarmaları sebebiyle daha dünya hayatındayken çeşitli cezalara çarptırılabilirler. Bir kavmin ya da toplumun, aralarında bulunan az sayıdaki iyileri hariç “azab-ı isti'sâl” denen kökten kazıma azabı ile topluca ortadan kaldırılması bu cezaların en büyüğüdür.

8.1. Önceki Ümmetlerin Topluca Helak İle Cezalandırılmaları

Allah'a kulluk etsinler, batıldan sakınsınlar diye her ümmete peygamber gönderilmiştir (Nahl, 16/36). Fakat peygamberlerin çoğu inkâr edilmiş ve bunun sonucunda da bir çok ümmet helak edilmiştir. “Allah şahittir ki, senden önce birçok ümmete kendilerini irşad etmeleri için resuller gönderdik, fakat şeytan onların batıl işlerini kendilerine güzel gösterdi. Bu yüzden peygamberlerini yalancı saydılar” (Hicr, 15/63). “Kendilerinden önce Nuh kavmi, onlardan sonra gelen topluluklar da dini yalan saydılar. Her ümmet, kendi peygamberini yakalamaya azmetmiş ve batılı hakkın yerine koymak için mücadele etmişlerdi. Ama onları kısıkvrak yakalayiverdim” (Mü'min, 40/5). Res, Semûd, Âd, Lût, Firavun, Eyke ve Tübba kavimleri bunlardandır. Onlar peygamberlerini

¹ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 327.

yalanladıkları için helak olmuştur (Kâf, 50/12-14). Fakat sünnetullah gereği hiç bir ülke, uyarıcıları gelmeden helak edilmemiştir¹.

Helak olan ümmetlerin ortak özelliği, peygamberlerini inkâr edip, yalanlamaları ve zulmü meslek edinmeleridir (Furkân, 25/37; Şuarâ, 26/139, 160, 176; Kasas, 28/59). Bir topluma yok edici ceza, insanların birbirine ısrarla haksızlık yaptıkları, başkalarının hukukunu, hayatını, onurunu tehlikeye sokacak şekilde insanlık ve ahlak dışı davrandıkları zaman gelir². Bu nedenlerle bir çok kavim, peygamberleri ve az sayıda iman edenleri kurtarılarak, suda boğma (Hûd, 11/44; Furkân, 25/37; Şuarâ, 26/120), kasıp kavuran, dondurucu ve her şeyi sökü� atan bir fırtına (Zâriyât, 51/41, 42; Kamer, 54/19; Hâkka, 69/6-7), korkunç bir ses, yıldırım çarpması (Hûd, 11/67; Zâriyât, 51/44), altını üstüne getirip taş yağdırma (Hûd, 11/82; Hicr, 15/73-74) ve korkunç bir gürültü, deprem (Hûd, 11/94; A'râf, 7/91) gibi felaketlerle yok edilmiştir. Onlar yaşadıkları yerlerde hiç oturmamış (Hûd, 11/68, 95), biçilmiş ekin (Hûd, 11/100), kuru ot (Kamer, 54/31) ve içi boş hurma kütükleri (Hâkka, 68/7) gibi olmuşlardır. Onların her biri günahı sebebiyle cezalandırıldı. Kiminin üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderildi, kimini korkunç bir gürültü yakaladı, kimi yerin dibine geçirdi, kimi de suda boğuldu. Allah onlara zulmetmiyor, asıl onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı (Ankebût, 29/40).

Eğer sapkınlıklarından ve zulümlerinden vazgeçselerdi helak olmazlardı. “*Hiç olmazsa, onlara bu şekilde azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi. Fakat kalpleri iyice katlaşmış ve şeytan da onlara yaptıklarını cazip göstermişti*” (En'âm, 5/43).

Hud kavminden Allah'ın ayetlerini yalanlayıp, iman etmeyenlerin üzerine, köklerini kazıyacak bir rüzgar azabı gönderilmiş ve kökleri kesilmiştir (Â'râf, 7/72). Bunu ifade eden “kat'u'd-dâbir” deyimini, kökünü kazımak manasındadır. Onlardan geriye hiç kimsenin sağ bırakılmadığına işaret etmektedir³. Semûd kavmi korkunç zelzele ile yok edildi. Âd kavmi ise yedi gün yedi gece devam eden azgın bir kasırga ile imha edildi. İçi boş hurma kütükleri gibi oldular. Onlardan geriye hiçbir şey kalmadı (Hâkka, 69/5-8). Lut kavmine helak edici bir yağmur yağdı (A'râf, 7/84). Yunus (a.s)'ın ümmeti ise istisnadır. Onlar azabın geleceğini hissedip, inkârdan dönerek kurtulmuştur (Yûnus,

¹ Şuarâ, 26/208-209; Kasas, 28/59; İsrâ, 17/15. Habersiz, haksız helak edilmediler (En'âm, 6/131). Kur'an'da toplumsal helak ifade eden kavramlar ve helakın sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yay., İst., 1995, s. 95 vd.

² Râzî, VI, 409; Reşid Rıza, XII, 192.

³ Zemahşerî, II, 112; Râzî, V, 304.

10/98; Sâffât, 37/147-148). Buradan da anlaşılacağı üzere inkârcı toplumlara süre tanınmış, hemen helak edilmemişlerdir.

Kur'an, hakkı inkâr etmeleri sebebiyle helak edilen ümmetlerin kıssalarını tekrar tekrar anlatır. *“Eğer onlar seni yalancı sayıyorlarsa sen bil ki onlardan önce Nuh’un halkı, Âd ve Semûd halkları, İbrahim ve Lut’un halkları, Medyen ahalisi de resulleri yalanlamışlardı. Musa da yalancı sayılmıştı. Ben de şöyle yaptım: Her seferinde inkârcılara mühlet verdim. Sonra da tuttuğum gibi işlerini bitirdim. Onların inkârına mukabil nasıl olurmuş Benim inkârım, cümle alem görüp bildi! Halkı zulümde artık onmaz derecede ileri gitmiş nice şehirleri yok ettik! Öyle ki şimdi hepsinin yerinde yeller esiyor: Üstü altına gelmiş binalar, körelmiş kuyular, yerle bir olmuş muhteşem saraylar”* (Hac, 22/42-45).

Hz. Peygamber, “Allah bir ümmete rahmet diledi mi, peygamberlerini kendilerinden önce kabzeder ve onu ümmete öncü ve hazırlayıcı yapar. Bir ümmetin helakini de diledi mi, onları peygamberleri hayatta iken cezalandırır da onun gözünün önünde helak eder.”¹ “Allah bir kavme azap indirince, orada bulunanların hepsine isabet eder, sonra da amelleri üzere diriltirler²” buyurmuştur. Yani toptan helak azabı geldiğinde sadece kötülere isabet etmekle kalmaz, o toplumdaki iyi insanlara da isabet edebilir.

Bu toplumlar sadece inançsızlıkları yüzünden değil, aynı zamanda zulümlerinden dolayı helak edilmiştir³. Bu zulüm, itikaddan amele kadar çok geniş bir sahayı kapsar⁴ ve Allah, zalimleri zulümleri sırasında helak eder⁵. Onun için “Mülk küfürle devam eder ama zulüm ile devam edemez”⁶ denilmiştir. Yani hakimiyetin küfürle birlikte devam etmesi mümkün iken, zulümle birlikte devam etmesi mümkün değildir⁷. İnkâr ve zulüm birleşince, helak azabı vaki olmaktadır. Önceki ümmetlerde görülen bu helak, azap ile birlikte meydana gelmektedir.

¹ Müslim, Fedâil, 24.

² Buhârî, Fiten, 18; Müslim, Cennet, 84; Ahmed b. Hanbel, II, 110.

³ Mazharuddin Sıddıkî, *Kur’an’da Tarih Kavramı*, (trc. Süleyman Kalkan), Pınar Yay., İst., 1990, s. 32. *“Biz zaten, ahalisi zulmü meslek edinmiş olandan başkasını imha etmeyiz”* (Kasas, 28/59).

⁴ Ulutürk, *Kur’an’a Göre Zulüm Kavramı*, s. 11.

⁵ Ulutürk, *Kur’an’a Göre Zulüm kavramı*, s. 83.

⁶ Râzî, VI, 410; Fîrûzâbâdî, III, 543.

⁷ Râzî, VI, 410.

8.2. Ümmet-i Muhammed'in Topluca Helaktan Korunması

Bu durum Hz. Muhammed (s.a.v) zamanına kadar böyleydi. Önceki ümmetlerin yaptığı gibi Hz. Peygamberin ilk muhataplarının çoğunluğu onun peygamberliğini ve mesajını yalanlamıştı. Ancak Kur'an, "*Halbuki sen onların aralarında bulunduğun müddetçe Allah onları azaba uğratmaz; eğer onlar istiğfar ederlerse Allah bu takdirde de onlara azap etmez*" (Enfâl, 8/33) buyurarak, Muhammed ümmetinden kökten kazıma şeklindeki toptan helak cezasının kaldırıldığını bildirir.

Yüce Allah, İslam dinini kıyamete kadar bütün insanlığa son çağrı olarak göndermiştir. İnsanların, inanmadıkları takdirde helak olma korkusundan değil, makul buldukları ve ihtiyaçlarına cevap verdiği için ona iman etmelerini istemiştir. Bu ayette verilen eman dolayısıyla, Ümmet-i Muhammed'in ibadetleri önceki ümmetlerin ibadetlerinden daha değerlidir¹. Hz. Peygamber ile nübüvvet sona erdiğinden, artık önceki ümmetlere uygulanan topluca helak cezası, onun ümmetine uygulanmayacaktır². O, son peygamber olduğu ve alemlere rahmet olarak gönderildiği için insanlık toptan helaktan muaf tutulmuştur³. Mekke'li müşrikler, bundan dolayı inkârda inat ettikleri halde helak edilmemişlerdir. Yukarıdaki ayet, onların, Hz. Peygamber bereketiyle ve aralarından iman edenler çıkacağı için azab-ı isti'sâlden korunduklarını ima etmektedir⁴.

Müşrikler ileri gidip Hz. Peygambere, "Üstümüze gökten taş yağdır yahut bize acı bir azap ver" dediler (Enfâl, 8/32). Fakat Yüce Allah, iki sebepten ötürü onlara azabı indirmemiştir. Birincisi, Hz. Peygamberin aralarında olmasıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın Peygamber Efendimize verdiği üstün değeri gösterir. Helak edilen ümmetlere ise peygamberleri aralarından ayrıldıktan sonra azap gelmiştir. İkincisi, aralarında istiğfar eden müminler olduğu sürece Allah o kâfirlere azab etmez. Ya da Allah, iman eden, istiğfarda bulunan nesilleri olacağını bildiği sürece, onlara azab etmez. Bu Allah Teâlâ'nın, Resûlüne ve istiğfarı söz konusu olanlara büyük lütfundan dolayıdır⁵.

¹ Râzî, XI, 232.

² Ömer Özsoy, *Sünnetullah: Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaştırılması*, Fecr Yay., Ankara, 1994, s. 165-166.

³ Ebû Hayyân, IV, 483; Hâşimî, s. 337.

⁴ İbn Âşûr, VII, 152, XXIV, 88.

⁵ Beğavî, II, 626; İbn Atiyye, VI, 282-283; Râzî, V, 480; Elmalılı, IV, 227.

Yüce Allah, içlerinde günahlarına ve sapıklıklarına tevbe eden ve yollarını düzeltmeye çalışan bazı kimseler olduğu sürece bir topluluğa azap indirmez¹. Onun için İbn Abbas şöyle demiştir: “Onlar hakkında iki eman bulunuyordu. Allah’ın nebisinin aralarında bulunması ve istiğfar. Nebî gelip geçti; mağfiret talebi ise kıyamete kadar bakîdir².”

Sözkonusu ayetteki istiğfarın devamlı olacağı ve dolayısıyla helak ile cezalandırmanın hiç olmayacağı söylenmiştir³. Ancak müşriklerin, toptan imha edip, kökten kazıyacak bir felaket dışında, kısmen yok edecek felaketlerle veya başka şekillerde cezalandırılmaları mümkündür⁴. Mesela, Bedir savaşı ve Mekke’nin fethi, onların dünyadaki azaplarının bir parçasını teşkil etmektedir⁵. Asıl azabı ise ahirette göreceklerdir. Bundan dolayı bela, musibet veya felaketler ile topluca helak olmanın karıştırılmaması gerekir. bela ve musibetler herkes için geçerlidir.

“*Halbuki sen onların aralarında bulunduğun müddetçe Allah onları azaba uğratmaz*” ayetinden sonra, “*Allah onlara ne diye azap etmeyecek?*” (Enfâl, 8/34) buyrulmaktadır. Önceki ayetteki azap ile kökünü kazıma azabı; bu ayetteki azap ile de savaş gibi sebeplerle olan azap kastedilmiştir. İbn Abbas bu hususta, “(İkinci ayette geçen) bu azap, ahiret azabı; Allah’ın onlardan kaldırdığı azap ise dünya azabıdır”⁶ demiştir. Çünkü Kur’an’da, “*O vakit Rabbin, kıyamet gününe kadar onları kötü azaba uğratacak kimseler ortaya çıkaracağını bildirdi*”⁷ buyrulmaktadır.

Hz. Peygamber de ümmetinin helakten korunduğunu haber vermiştir: “Allah sizi üç özellikten himaye edip korudu. Peygamberinizin hepinizi helak edecek bedduasından, batıl ehlinin hak ehline galebesinden, dalalet üzere birleşmenizden⁸.” Bu hadisten, Yüce Allah’ın Ümmet-i Muhammed’i üç büyük felaketten koruduğu açıkça

¹ Mevdûdî, II, 153.

² Taberî, VI, 310; İbn Atiyye, VI, 282; Ebû Hayyân, IV, 282.

³ Râzî, V, 480; Elmalılı, IV, 227.

⁴ Kur’an Yolu, II, 542.

⁵ Râzî, V, 480.

⁶ Taberî, VI, 310; Râzî, V, 480. Hz. Peygamberi inkâr edenlerin ahirette helak olacağına işaret eden ayetler, dünyada toptan helakın olmayacağını düşündürmektedir. Mesela, “*Biz onlara vadettiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahut senin ruhunu yanımıza alsak da, onlar mutlaka sonunda dönüp huzurumuza getirileceklerdir*” (Mü’min, 40/77). “*Eğer Rabbinden haklarındaki azabı erteleme ve hükmü kıyamete bırakma şeklinde daha önce bir hüküm verilmiş olmasaydı, onların işleri çoktan bitirilmişti!*” (Fussilet, 41/45). “*Hak dini yalan sayanları, bana bırak ve onlara biraz mühlet ver*” (Müzzemmil, 73/11).

⁷ A’raf, 7/163-167. Ayrıca krş. “*İçinizden Cumartesi günü haddi aşanları elbette bilirsiniz. Biz böyle yapanlara ‘Aşağılık maymun olun!’ dedik*” (Bakara, 2/65-66).

⁸ Ebû Dâvud, Fiten, 1

anlaşılmaktadır. Oysa önceki ümmetlerden bazıları, peygamberlerinin bedduası ile helak olmuştur (Hûd, 11/93; Şuarâ, 26/169; Kamer, 54/10). Hz. Peygamber ise beddua etmek şöyle dursun, ümmeti için devamlı hidayet istemiş, en sıkıntılı zamanlarında dahi ümmetini hatırından çıkarmamış, hayır dua etmiştir.

Fakat çeşitli fitneler, afetler, Allah'ın emirlerine uymama sonucu meydana gelebilecek sıkıntılar, bu ümmet için de geçerlidir. Hadislerde Ümmet-i Muhammed'in genel kıtlık ve suda boğulma ile helak edilmeyeceği fakat onların kendi aralarındaki çekişme ve savaşlar yüzünden birbirlerine zarar verecekleri bildirilir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Rabbimden üç şey talep ettim, ikisini verdi, birini geri çevirdi. Rabbimden ümmetimi umumi bir kıtlıkla helak etmemesini talep ettim, bunu bana verdi. Ümmetimi suda boğulma suretiyle helak etmemesini diledim, bunu da bana verdi. Ümmetimin kendi aralarında savaşmamalarını da talep etmişim, bu geri çevrildi¹.”

Nitekim Müslümanlar zamanla farklı mezhep ve gruplara ayrılmış, bunların arasında mücadeleler olmuştur². Fakat bu durum Hz. Peygamberin şu hadislerinde belirttiği gibi bir ilahî cezalandırma değildir. “*De ki; Allah'ın size, üstünüzden azap göndermeye gücü yeter*” (En'âm, 6/65) ayeti nazil olunca, Hz. Peygamber, “Sana sığınırım” dedi. Ayetin, “*Veya ayaklarınızın altından*” kısmı inince, yine “Sana sığınırım” dedi. “*Veya sizi gruplara ayırarak birbirinize düşürüp kiminizi kiminizin huncunu tattırmaya*” kısmı nazil olunca, “Bu (öncekilerden) daha hafif (veya daha kolay) dır” dedi³. Bu ümmet de tefrika, birbirine musallat olma, savaş, işkence, anarşi, kıtlık ve zillete düçar kılınma gibi felaket çeşitleriyle cezalandırılabilir. Bunlar da az acı değildir. Onun için ümmetin devamlı sakin, korunması⁴ ve azabı gerektirecek tavırlardan uzak durması gerekir.

9. Kâmil ve Tamamlanmış Bir Dine Sahip Olması

Din, akıl sahiplerini hür iradeleriyle Allah'a kulluğa, hayra ve iyiliklere sevkeden ilahi nizamdır⁵. Allah Teâlâ son din İslamdan sonra yeni bir din göndermemeyi murad

¹ Müslim, Fiten, 20. Hadisin başka bir versiyonu şöyledir: “Onları umumi bir kıtlıkla helak etmeyeceğim. Kendi içlerinde olanlar hariç, yeryüzünün her tarafında bulunanlar aleyhlerinde toplansalar da çoğunu helak edecek bir düşman da musallat etmeyeceğim. Ama kendi aralarında birbirlerini helak edecekler” (Müslim, Fiten, 19; Tirmizî, Fiten, 14; Ebû Dâvud, Fiten, 1).

² Hariciler, Mutezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki mücadeleler gibi.

³ Buhârî, Tefsîr, (En'âm), Tevhid, 16; Tirmizî, Tefsîr, (En'âm); Ahmed b. Hanbel, III, 309.

⁴ Ulutürk, *Kur'an'a Göre Zulüm Kavramı*, s. 87.

⁵ Elmalılı, I, 93.

etmiştir. Kur'an'da açıkça bildirildiği üzere "din" tamamlanmıştır. "İşte bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslamı beğendim¹." Bu ayetin hitabı, ümmetin ilk kuşağı olan sahabeye has değildir. Her zaman ve mekandaki bütün iman edenlere, yani Muhammed Ümmetinin tamamıdır². Dinin tamamlanması Allah'ın bu ümmete olan en büyük nimetidir³. Bu ayet, hicretin onuncu yılı, veda haccında, arefe günü nazil olmuştur⁴. Artık yeni bir din gelmeyecektir. İslam, kıyamete kadar toplumların hayatlarını düzenleyecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte ve mahiyette olmak üzere kemale erdirilmiştir⁵.

Din ve insanlığın muhtaç olduğu her şeye dair gönderilen deliller tamamlanmıştır. Farzlar, hadler, emirler, yasaklar, helaller ve haramlara dair bütün hususlar son haliyle ortaya konulmuştur. Artık bundan sonra herhangi bir ilave olmayacaktır⁶. Dinin tamamlanması, hükümlerinin bütün mekan ve zaman için geçerli ve ebedi olmasıdır. Onun üstün ve galip gelmesidir. Farz, helal ve haramları eksiksiz kapsamasıdır⁷. İslam, nübüvvetin son günlerinde tam ve mükemmel hale gelmiş ve bu haliyle kıyamete kadar devam etmesine hükmedilmiştir⁸. Son din İslam ile yepyeni bir devir açılmıştır. Geçmişin bütün şeriatları bu dinde, dengeli ve ahenkli bir genel düzen haline gelmiştir. Herkese açık olan bu ana yol ile her millet için rahmet ve kurtuluş imkanı sağlanmıştır⁹.

Dinin kemale ermesi, sadece Hz. Peygambere gelen vahyin sona ermesi demek değildir. Ayetteki "ekmeltü" fiili bundan çok daha geniş anlamlar ifade etmektedir. Her peygamber, beşeriyetin gelişimine uygun olacak şekilde, ahkâmda birtakım

¹ Mâide, 5/3. Bu ayetin en son nazil olan ayet olup olmadığı ihtilaflıdır. Bazılarına göre Hz. Peygamber bundan sonra seksen bir gün yaşamıştır. Bu ayetten sonra yeni bir hüküm gelmemiş ve dinde bir ziyadeli olmamıştır (Taberî, IV, 106; Râzî, IV, 288; İbn Kesîr, I, 14; Zuhaylî, VI, 75). Bazıları da bu ayetten sonra riba, kelale ile ilgili ayetlerin geldiğini söyler (Taberî, IV, 108; VI, 61-62). İzzet Derveze, Hudeybiye'den hemen sonra indiği kanaatindedir (XI, 19). Süleyman Ateş ise daha önce indiğini belirtir (II, 463). Mevdûdî, ayetin hem hicrî altıncı yılda hem de veda haccında iki kere nazil olduğunu söyleyerek her iki rivayeti birleştirir (I, 402).

² Kutup, II, 842.

³ İbn Kesîr, II, 14.

⁴ Taberî, IV, 106, 110, 111; Kurtubî, VI, 61; İbn Kesîr, I, 14.

⁵ Kur'an Yolu, II, 173.

⁶ Taberî, IV, 106. Taberî bu görüşleri nakletmekle beraber, ayeti daha çok hac ile irtibatlandırır. Çünkü bundan sonra da ahkâma dair bazı ayetler gelmiştir. Buna göre tamamlamadan maksat, sizler haccınızı müşrikler olmadan, müminler topluluğu olarak mükemmel bir şekilde yaptınız şeklindedir (IV, 107).

⁷ Zuhaylî, VI, 85.

⁸ Râzî, IV, 287.

⁹ Elmalılı, IV, 149.

değişiklikler ve düzeltmeler yapmıştır. Bu süreç son din İslam ile sona ermiştir. Onun ana ilkeleri mükemmeldir, uygulamaya her zaman müsaittir. Detaylara ilişkin yenilikleri kapsamına alabilecek yapıdadır. İnsan fitratına en uygun biçimdedir¹. Hz. Muhammed (s.a.v)’ın peygamberliği ile insanlık din açısından ilerlemenin son noktasına erişmiştir². Her peygamberin tebliği ile insanlarda maddi, manevi, akli ve ruhi bir tekamül meydana gelir. Böylece düşüncede olan ilerleme, beşerin daha yüksek hakikatleri idrak etmesini sağlar. Bunun yanında ihtiyaçlar da artar. Bu istidat ve ihtiyaç üzerine Allah, itikadi esasları aynı, fakat ahkâmı farklı olan yeni bir din gönderir. İnsanlık, bu tertip üzere Allah tarafından gönderilen peygamberlerin şariatlarındaki tekamül ile terakki eder. Bu tedrici tekamül, Museviyet ve İseviyet’ten sonra nihayet Müslümanlık ile kemal mertebesine varmıştır. “*İşte bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslamı beğendim*” ayeti bunu anlatmaktadır³. Böylece Hz. Adem’den beri gönderilen ve Allah tarafından İslam olarak isimlendirilen dinin (Âl-i İmrân, 3/19, 85; Şûrâ, 42/13) vahyedilmesi tamamlanmıştır. Din artık fert ve toplum açısından en ideal ve en evrensel noktaya gelmiştir. İslam, dinlerin; Kur’an da vahyin zirvesi olmuştur.

“*Her biriniz için bir şariat ve bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileyseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı*” (Mâide, 5/48) ayetindeki şir’a veya şariat terimi, lafız olarak su kaynağına giden yol demektir. Kur’an’da bir topluluğun sosyal ve manevi refahı için gerekli olan hukuk sistemi anlamında kullanılır⁴. İnsanoğlu, düşüncenin henüz ulaşamadığı bir kemale yükselmek için halk olunmuştur. Bir noktada durmadan daima tekemmül arzusunda olması, bir mertebeye yükselince daha yukarılara çıkmak istemesi hep bundandır. Tavırdan tavıra geçerek ve daima terakki ederek o kemale erişmeye çalışmak insanın yaratılışı gereğidir⁵. Nitekim toplumların sosyal yapılanmaları, aileden kabileye ve kableden kavme geçiş gibi değiştikçe, risalet de buna göre değişmiştir⁶. Mesela Hz. Musa’dan önceki peygamberlerin kitaplarında daha çok vaazlar, nasihatler, tevhid ile ilgili hususlar, cennet ve cehennemin hatırlatılması yer

¹ Kutup, III, 1379.

² Elmalılı, VI, 321.

³ Akseki, s. 208-209; Abduh, *Tevhid Risalesi*, s. 201; Meydânî, s. 13. Hasâis, Delâil türü bazı eserlerde zikredilen, önceki ümmetlerin peygamberlerine mahsus bazı özelliklerin (özellikle ibadet ve ahkâmı ilgili), Ümmet-i Muhammed’e verildiği görüşünü bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

⁴ Esed, I, 200.

⁵ Akseki, s. 62.

⁶ Kîlanî, s. 22.

alırken, şer'î hükümlerin sistemli olarak gelişi Hz. Musa ile başlamıştır¹. İslamın tevhid akidesini yerleştirmesiyle insanlık, algılanabilen eşya ölçüsünde kalan ilkel akıldan, alemlerin rabbini tevhid ve tenzihe müsait medeni akla sığramıştır². Zaten Kur'an'ın, önceki peygamberlerin getirdiklerini onaylama özelliği üzerinde ısrarla durması, onların bildirdiklerinin de temelde İslam dairesi içinde olduğunu, ancak ilahi hikmet gereği bu öğretilerin en mükemmel şekline Hz. Peygamberin gönderilmesi ile ulaşıldığını göstermektedir³.

Yüce Allah, göndermiş olduğu peygamberler aracılığıyla "insan"ın terbiyesini derece derece tamamlamıştır. Bu süreç Kur'an ve Hz. Peygamberin sünnetinin tamamlanmasıyla sona ermiştir⁴. Önceleri insanlar, saf zihni yapıya ve basit sosyal düzene sahipti⁵ ve şeriatların, insan inkişafının daha sonraki safhaları için yeni ilke ve yasalarla yenilenmeleri gerekmektedir⁶. Mesela, Hz. Musa şeriatı sert ve zordu. Hz. İsa şeriatı ise fazilet ve ihsan üzerine kurulu olup, onda Allah yolunda savaş yoktu. İslam, adalet ve şiddeti, kolaylık ve sorumluluğu birleştirdi. İslamda her şey bir arada ve yerli yerindedir. Kolaylık da savaş da olması gerektiğinde, olması gerektiği kadardır⁷. Maddiyatçı toplumu irşad için dünyayı kötöleyen Hz. İsa şeriatından sonra, beşeriyetin akli muhakemede tekamül ederek rüşdünü bulduğu zaman İslam gelmiştir. Hem geçmişin hem de kıyamete kadar geleceğin ilmini ihtiva ettiği için bütün insanlık onun itikad ve ahkâmı ile sorumludur. İslam, önceki şeriatlardaki bir çok ahkâmı neshetmiş, yerine herkes için ve her zaman tatbik kabiliyeti olan hükümler vazetmiştir. Kıyamete kadar geçerli, hükümleri umumi, külli ve mutlak olup, her zaman ve zeminin ihtiyacını karşılayacak niteliktedir⁸.

Dinler, insanın aklen ve ruhen gelişimine paralel olarak gelmişlerdir⁹. Cenab-ı Hak her kavme, zaman ve mekanın gerekleri, değişim, gelişim ve insan aklının olgunlaşması gibi kanunlarla uyumluluk arz eden bir kulluk sistemi vermiştir. Maddeye sınımsız bağlanma hastalığını tedavi etmek için Hz. Musa'ya ağır ve zor hükümleriyle Tevrat'ı

¹ İbn Haldûn, II, 712.

² Umerî, s. 51.

³ *Kur'an Yolu*, I, 381.

⁴ Özakpınar, s. 45.

⁵ Esed, I, 61.

⁶ Esed, II, 792

⁷ Kastallânî, II, 719.

⁸ Akseki, s. 209.

⁹ Bkz. Merâğî, II, 123; Tabatabâî, II, 132.

indirmiştir. Daha sonra da ruhu tedavi etmek, sevgiyi yaygınlaştırmak, sadece bir takım görüntülere, şekillere ve merasimlere değil de dinin özüne önem verme esasıyla, Tevrat'ın hükmünü tamamlayıcı olarak İncil'i indirmiştir. İnsan aklı olgunlaşınca da hak düsturunun esaslarının iyice yerleşmesi, madde ile manaya aynı derecede önem verilmesi ve aklın kullanılması için İslamı göndermiştir¹. Böylece İslam, bütün insanlığı kaplayan, medeniyet esaslarını koyan ilk din; bütün şeriatlar arasında orta yolu tutan bir şeriat olmuştur. Halbuki önceki dinler, geldikleri zamanla uyum sağlamış, sınırlı olmuştur. İşte bu, şeriatlardaki sürekli gelişimdir. İslam, öncekilere has olan, rolünü tamamlayan ve artık amel edilmesi geçerli olmayan bu eski şeriatleri ortadan kaldırmıştır².

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere dinin kemale ermesi, hem Hz. Peygambere inzal olan İslamın, hem de ilk peygamberden beri devam eden vahiy sürecinin kemale ermesi olarak anlaşılmalıdır. Düşünce, sistem ve medeniyet açısından gerekli tüm ilkelerle donatılan İslam ile insanların bütün sorunlarının çözümü için ayrıntılı talimatlar belirlenmiştir. Bundan böyle başka bir kaynak ve kılavuz aramaya gerek yoktur³.

Yahudilerinden biri Hz. Ömer'e, "Kitabınızda okuduğunuz bir ayet var ki, eğer bize inmiş olsaydı, o günü bayram edinirdik" demiştir. Hz. Ömer de hangisi diye sorduğunda o Yahudi, dinin tamamlandığını ifade eden ayet olduğunu belirtmiştir. Hz. Ömer de, "Bu ayetin indirildiği günü ve yeri çok iyi biliyorum. Cuma günü Arafat'ta nazil oldu" demiştir⁴. Yahudinin, "O günü bayram edinirdik" demesi, aslında bu ayetin önceki ümmetler için ifade ettiği hakikatin ve önemin büyüklüğünü göstermektedir. İlahi dinlerin son din İslam ile İslamın da Hz. Peygamber zamanında tamamlanması, Allah'ın Müslümanlara olan büyük bir nimetidir. Din tamamlandığına göre yeni bir peygamber gelmeyecek demektir. Dolayısıyla bu din, bütün ihtiyaçlara yeterli gelecek ve kesinlikle tahrif de edilemeyecektir.

¹ "Ey ehl-i kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirilen Kur'an'ı tatbik etmedikçe, hiçbir temele dayanmış sayılmazsınız, hiçbir dayanağınız yoktur" (Mâide, 5/68) ayeti, bu süreci gözler önüne sermektedir.

² Zuhaylî, XVII, 269-270.

³ Mevdûdî, I, 402.

⁴ Buhârî, İmân, 32, Meğâzi, 73, Tefsîr, (Mâide); Müslim, Tefsîr, 3; Tirmizî, Tefsîr, (Mâide); Nesâî, İman, 18; Ahmed b. Hanbel, I, 28, 39.

Hız. Peygamber, veda haccını yapana kadar helal ve harama dair hükümler inmeye devam etmiştir. Haccın yapılmasıyla dinin büyük bir bölümü tamamlanmıştır. Bundan sonra hiçbir müşrik Kâbe'ye girememiştir. Allah, ahkâmı tamamlamak ve İslam dinini üstün kılmakla, İslam ümmetine olan nimetini tamamlamıştır. Bu nimetin tamamlanacağı “Siz de onlardan değil, Ben'den çekinin ve o tarafa yönelin ki size olan nimetlerimi tamamlayayım ve böylece siz de doğru yolu tutmuş olasınız” (Bakara, 2/150) ayetinde bildirilmiştir. Tamamlandığı belirtilen nimet, hidayet nimetidir¹. Müslüman bir ümmet olarak ortaya çıkarılması ve her türlü üstünlüğün bu ümmete bahşedilmesi, onlara verilen en büyük nimettir². Güvenlik ve huzur içinde Mekke'ye girmekten, Allah Teâlâ'nın rahmeti ile cennete girmeye kadar bütün hususlar da bu nimetin kapsamındadır³. İslam nimetinden daha tam ve mükemmel başka bir nimet yoktur. Bu yüzden “İslam nimetinden dolayı Allah'a hamdolsun” (elhamdü lillahi ala nimeti islam) sözü Ümmet-i Muhammed'in dilinde meşhur olmuştur⁴.

İslam, çeşitli işkenceler, engellemeler ve olumsuzluklara rağmen ümmetin ilk neslinin üstün fedakârlıkları ve gayretleriyle hızla yayılmıştır. Yirmi üç yıl gibi kısa sürede bütün Arap yarımadasına hakim olmuş ve geniş kitlelerin hayatını kökten değiştirmiştir. Şüphesiz Allah tüm olumsuz şartlara rağmen dinini kemale erdireceğini ve bu ümmete olan nimetini tamamlayacağını önceden müjdelemiştir. “Onlar Allah'ın nûrunu ağızlarıyla üfleyerek söndürmek isterler. Fakat kâfirlerin hoşuna gitmese de, Allah nurunu tamamlayacak (dünyanın her tarafına ulaştıracaktır)” (Saf, 61/8). “Bütün dinlere üstün kılmak için Resulünü hidâyet ve hak dinle gönderen O'dur. Buna şahit olarak Allah yeter” (Fetih, 48/28).

Dinin kemale erdiğini ifade eden ayette İslam ümmetine, dinin kemale ermesi, nimetin tamamlanması ve dinleri İslamdan razı olunması şeklinde üç müjde verilmektedir. Ümmet-i Muhammed, Allah tarafından kendisine verilen ve daha önceki ümmetlere nasip olmayan bu üç müjdenin/özelliğın bilincinde olmalıdır. Kâbu'l-Ahbar'ın “Eğer

¹ Mevdûdî, I, 402.

² Said Havva, III, 1315.

³ Kurtubî, VI, 62.

⁴ Râzî, IV, 289.

başka bir ümmete bu ayet inseydi o günü bayram edinip toplanırlardı”¹ sözü, Ümmet-i Muhammed’in sahip olduğu bu değerlerin önemine işaret etmektedir.

Dinin kemale erdiğini bildiren ayet, İslam ümmetine her zaman güç ve diniyle övünme şuru vermektedir. Allah tarafından din olarak seçilip beğenilen İslamın esaslarına ve hükümlerine uyduğu sürece bu ümmetten Allah da razı olacaktır. “*Kim İslamdan başka bir din ararsa, bilsin ki bu din asla ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette ziyan edenlerden olacaktır*” (Âl-i İmrân, 3/85). Beşeriyetin kıyamete kadar tüm ihtiyaçlarını karşılayacak ve problemlerini çözecek olan bu din ile Ümmet-i Muhammed şereflenmiştir. Artık ortaya çıkacak bütün yeni gelişmeler, bu mükemmel nizama dayanarak Ümmet-i Muhammed tarafından değerlendirilecektir.

Sağlam ve güçlü bir dinin hayattaki gücü, mensuplarının siyasi, sosyal ve ekonomik gücüne bağlı olduğu² da muhakkaktır. Kâmil bir dine sahip olmakla beraber İslam ümmeti birkaç asırdır maddi ve manevi alanlarda yaşadığı gerilemeyle, dininden kaynaklanan kemal vasfını gösteremez olmuştur. Bunun sonucunda da günümüz batı medeniyetinin, insanlığın tekamülünün son noktası ve beşer tarihinin ulaşılacak son biçimi olduğunu savunanlar ortaya çıkmıştır³.

Dinin tamamlandığını bildiren ayetin hemen öncesinde, inkârcıların bu ümmetin dinini bozmaktan, onları kendilerine çevirmekten ve üstün gelmekten ümitlerini kestikleri bildirilmektedir. O halde İslam ümmeti düşmanlarından çekinmemeli, korkmamalı, onlara göz yummamalı; yalnızca Allah’tan korkmalıdır. O’nun emir ve yasaklarını tamamen icra edip, güzelce çalışmalı⁴ ve sahip olduğu en mükemmel hayat ölçülerini bütün insanlığa sunmalıdır.

10. Din Emanetine ve Dünyaya Varis Kılınması

Göklerin ve yerin yegane sahibi ve varisi yüce Allah’tır (Hadîd, 57/10). Fakat O, yeryüzünde halife kıldığı insana din ve dünya emanetini vermiştir. Bu emanet, O’nun

¹ Taberî, IV, 111.

² Bayraklı, V, 466-467.

³ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (trc. Zilfû Dicleli), Gün Yay., İst., 1999, s. 7, 17, 66. Ancak her uygarlık, gelişimin doruğa ulaştığında mükemmele vardığı zehabına kapılmakta ve daha ileri gidilemeyeceğine hükmeder. Bu, aynı zamanda uygarlıkların donmaya ve gerilemeye başladığı dönem olmaktadır (Kadir Canatan, “Batı Merkeziliğin Yeni Vizyonu: Tarihin Sonu Tezi”, *Bilgi ve Hikmet*, sayı 8, yıl 1994, s. 95).

⁴ Elmalılı, III, 158.

tarafından her devirde farklı ümmetlere tevdi edilmiştir. Din emaneti verilen her ümmet, onu muhafaza etmek ve diğer insanlara taşımak zorundadır. Dini korumak, yaymak ve ona uygun bir yaşantıyla, Allah'ın yeryüzündeki şahitleri olmak durumundadır. Dünyada fesadı önlemek ve adaleti sağlamak da onların görevidir.

Kur'an'da, bu mirası devralan her ümmete, samimi oldukları sürece galip geleceklerinin ilahi bir kanunun olduğu bildirilmiştir. “*Şu kesindir ki biz Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da: 'Dünyaya salih kullarım varis olacaklar. Dünya onlara kalacak' diye yazmışsınız*¹.” Önceleri tevhidin bayraktarlığı görevi İsrailoğullarına verilmişti. “*Biz gerçekten Musa'ya doğru yolu gösteren rehberi verdik ve İsrailoğullarını kitaba varis yaptık*” (Mü'min, 40/53). Onlar, Hz. Musa öncülüğünde Firavun'a karşı verdikleri mücadeleyi kazandılar. Tevhidin önderliği yanında, yeryüzünün de hakimi oldular. “*Horlanan, ezilen milleti de, bereketlerle donattığımız o ülkenin doğularına ve batılarına (yani tamamına) varis kıldık*” (A'râf, 7/137). “*Biz ise o ülkedeki güçsüzlere ihsanda bulunmak, onları dünyada örnek şahsiyetler yapmak ve ülkeye onları varis kılmak, onlara dünya hakimiyeti vermek... istiyorduk*².” “*İşte böyle oldu! Sonra bütün bunları, başka bir topluma miras bıraktık*” (Duhân, 44/28). Fakat İsrailoğulları kendilerine en çok peygamber gelen ümmet olmalarına³ rağmen, isyankar tabiatları nedeniyle dinlerinden uzaklaştılar ve onu muhafaza edemediler. Kitaplarını ve dinlerini nefsanî arzu ve emelleri doğrultusunda değiştirdiler. “*Onlardan sonra hayırsız bir nesil geldi ki bunlar kitaba (Tevrat'a) varis oldular, ama ayetleri tahrif etme karşılığında şu değersiz dünya metânını alıp "Nasıl affa nail oluruz" düşüncesiyle hareket ettiler*” (A'râf, 7/169). Özellikle Bakara Sûresinde, İsrailoğullarının tarih boyunca işledikleri suçların sayılıp dökülmesindeki asıl maksat, onların sonradan zalim olduklarını göstermek ve zalimlerden imametin alınmış olduğunu bildirmektir⁴. Bu emanet daha sonra Hz. İsa ümmetine verilmiştir. Fakat onlar da din ve dünya önderliği vazifesini yürütememiş; tevhidi ve dinlerini koruyamamışlardır.

¹ Enbiyâ, 21/105. Miras kılınmayla ilgili Kitab-ı Mukaddes'te bkz. Mezmurlar, 37:29, 34; Matta, 5:4.

² Kasas, 28/5-6. Müslümanların genellikle yabancı da olsa, güçlüler karşısında zayıfı desteklemeleri, bu ayette işaret edilen Rahmanî tecellinin sonucu olsa gerekir.

³ Hz. Nuh, Hud, Şuayb, Salih, ve Hz. Peygamber gibi on peygamber hariç, bütün peygamberler İsrailoğullarına gönderilmiştir (İbn Kesîr, I, 193).

⁴ Elmalılı, I, 407.

Bu miras, son olarak Ümmet-i Muhammed'e verilmiştir. “*Sonra kitabı seçtiğimiz kullarımıza miras verdik. Onlardan kimi nefesine zulmeder. Kimi mutedildir, orta yolu tutar. Kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçer. İşte büyük lütuf budur*” (Fâtır, 35/32). Müfessirlerin çoğunluğu, bu ayetteki kitabın Kur’an, seçilenlerin de Muhammed ümmeti olduğunu belirtir¹. Ümmet-i Muhammed, bütün risalet mirasına varis bir ümmettir². “*Sonra kitabı seçtiğimiz kullarımıza miras verdik*” cümlesi, İslam ümmeti için büyük bir övgü içermektedir. Kitap için seçilenlerin onlar olduğunu ve kitabın onlara bırakıldığını bildirmektedir³. Ayrıca Ümmet-i Muhammed, önceki kitaplara varis kılınmıştır. Müslümanlar bundan dolayı önceki kitaplara inanmayı iman esaslarından saymaktadırlar⁴.

Bu ayette bahsi geçen üç zümre, Hz. Peygamberin ümmetidir. Çünkü kitaba, gelmiş geçmiş ümmetlerden sonra Muhammed ümmeti varis olmuştur. Kur’an’a iman eden her Müslüman bu zümrenin içindedir⁵. Allah’ın seçtiği kimseler ve kitabı alıp kabul edenler müminlerdir. Öyleyse nefesine zulmeden de orta yolu tutan da hayırlarda öne geçen de müminlerdir. Zalimler, Allah’ın emirlerini terk edip yasakladıklarını yapanlardır. Orta yolu tutanlar (muktesid), Allah’ın emir ve yasaklarına muhalefet etmemeye gayret gösterenlerdir. Buna muvaffak olamamış, günah işlemişlerse, gayret gösterdiklerinden, ortayı bulmaya çalışmışlardır. Öne geçenler (sâbikûn) ise Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı hareket etmeyen kimselerdir⁶. İlahî tercihte kitapların en seçkini Kur’an, peygamberlerin en seçkini Muhammed Mustafa, ümmetlerin en seçkini de Ümmet-i Muhammed’dir. Kur’an’a, bu ümmet seçilmiş ve varis kılınmıştır⁷.

Eğer Ümmet-i Muhammed, Allah’a verdiği sözde durur ve hakkıyla cihad ederse, Allah ona zafer, yeryüzünde halifelik, inançlarını yaymak, emniyet ve selamet gibi

¹ Taberî, XII, 159-160; Zemahşerî, III, 621-622; Râzî, IX, 238; Kurtubî, XIV, 347; İbn Kesîr, III, 562; Şevkânî, IV, 349; Derveze, III, 18; Elmalılı, VI, 387-388.

² Kutup, I, 342.

³ Derveze, III, 19.

⁴ Taberî, XII, 163, 164.

⁵ İbn Teymiye, *Fark*, s. 106-107.

⁶ Râzî, IX, 239; Kurtubî, XIV, 347; İbn Kesîr, III, 239. Râzî, zalim kelimesinin Kur’an’ın bir çok yerinde kafirler için kullanıldığı halde, bu ayette seçilmiş kullar için de kullanılmasını şöyle izah eder: “Mümin günah işlerken, kendisini olması gereken yerin ve halin dışında bir yere koyduğundan, kendi kendine zulmetmiş sayılır. Hz. Adem de seçilmişlerden olmasına rağmen, “*Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik*” (A’raf, 7/23) demiştir. Kafir ise gönlünü, olması gerekenden başka bir yere vermiştir. O halde kafir mutlak manada zalimdir. Müminin kalbinde ise iman vardır (IX, 239).

⁷ Elmalılı, VI, 387-388. Elmalılı, Ümmet-i Muhammed’in en seçkinlerinin, Kur’an’ı ezberleyen bilginleri olduğunu belirtir (VI, 387).

güzel şeyler verecektir. “Allah içinizden iman edip makbul ve güzel işler işleyenlere kesin olarak vaat buyurur ki: Daha önce müminleri dünyada hakim kıldığı gibi kendilerini de hakim kılacak, kendileri için beğenip seçtiği İslam dinini tatbik etme gücü verecek ve yaşadıkları korkulu dönemin arkasından, kendilerini tam bir güvene erdirecektir. Çünkü onlar, yalnız bana ibadet edip hiçbir şeyi bana şerik yapmazlar” (Nûr, 24/55). Bu ayet, herhangi bir tahsis olmadan Ümmet-i Muhammed hakkında umumidir¹ ve yeryüzünü ıslah etmeleri için onu halife ve önder kılacağına dair Allah’ın bir vadidir². “Daha önce müminleri dünyada hakim kıldığı gibi kendilerini de hakim kılacak” buyruğunda, daha öncekilerden kastedilenler, İsrailoğullarıdır. Allah, Mısır’daki zalimleri helak etmiş ve ülkeyi onlara miras vermişti. Ashab-ı kiramın durumu da bunun gibiydi. Yüce Allah onlara güvenlik, iktidar, hakimiyet vermiştir³. Aynı zamanda bu ayette, kötülerin ve kötülüğün sürekli olarak payidar olamayacağı, hakimiyetin eninde sonunda iyilerin eline geçmesinin mukadder olduğu haber verilmektedir⁴.

Allah’ın bu vadi, onları düşmanlarına karşı ilahî yardımıyla destekleyerek üstün kılması ve düşmanların şerlerinden emin olmalarıdır. Böylece O’na emniyet içinde ibadet ederler ve herhangi bir şeyden ötürü endişeye düşmezler⁵. Burada önemli bir sosyal gerçeğe işaret edilmektedir. Dünyada kuvvet, destek ve başarı, iman edip salih amel yapanlar içindir. Hz. Peygamber ve sahabe dönemlerinde, şartları yerine getirildiği için bu vaatler gerçekleşmiştir. Onun için İslam ümmeti, henüz ilk üç asırda doğuda Çin seddinden, batıda Atlas Okyanusuna kadar ulaşmıştır⁶.

Sahabeden birinin müşrikler ve Yahudilerle yapılan savaşlar üzerine, “Ey Allah’ın Resulü, güvenlik duyacağımız ve silahlarımızı bırakacağımız bir gün görecek miyiz?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber, “Aradan fazla zaman geçmeyecek; sizden herhangi biri, büyük bir topluluk arasında silahsız oturacaktır” diye buyurdu ve hemen, “Allah içinizden iman edip makbul ve güzel işler işleyenlere kesin olarak vaat buyurur ki” ayeti nazil oldu⁷. Hz. Peygamber başka bir hadislerinde, “Allah yeryüzünü benim

¹ Kurtubî, XII, 299.

² İbn Kesîr, III, 311.

³ Kurtubî, XII, 299.

⁴ Kur’an Yolu, III, 595.

⁵ Râzî, VIII, 412.

⁶ Derveze, X, 71.

⁷ Vâhidî, s. 247; Suyûtî, Dürr, VI, 215.

için dürdü. Ben de doğusunu ve batısını gördüm. Ümmetimin önderleri gördüğüm yerlere ulaşacaktır¹” “Yeryüzünde ne kadar taştan veya kerpiçten ev varsa, Allah, o evin içine İslam sözünü ya aziz bir kimsenin izzetiyle ya da zelil bir kimsenin zilletiyle sokacaktır²” buyurarak, ümmetinin dünyaya varis kılındığını müjdelemiştir.

Ayrıca Müslümanlar, din ve dünya işleri düzgün kişilerdir. Ulaşmak istedikleri hedeflerin ilahi kanunlara göre sebep ve şartlarını yerine getirirler. Tevhidi ve salih amelleri korur ve yayarlar. “*Onlar öyle mükemmel insanlardır ki şayet kendilerine dünyada hakimiyet nasip ederse namazlarını hakkıyla ifa eder, zekatlarını verir, iyi ve meşru olanı yayar, kötülüğü önlerler*” (Hac, 22/41). Bundan dolayı hayırlı ümmet olarak dünyaya varis kılınmışlardır.

Bu göreve layık olan ümmetin mükâfatının cennet olduğu, bir sonraki ayette şöyle bildirilir: “*(Onların mükâfatları) Adn cennetleridir. Oraya girerler, orada altın bilezikler, incilerle süslenirler, elbiseleri de ipektendir*” (Fâtır, 35/33). Onlar ahirette de cennetin varisleridir. “*İşte varis olanlar, ebedî kalacakları Firdevs cennetine varis olanlar onlardır onlar*” (Mü’minûn, 23/10-11).

Hz. Muhammed (s.a.v)’ın peygamber olarak gönderilmesinden sonra din ve dünya mirası, ümmetine verilmiştir. Bu ümmette de ayrılıklar, parçalanmalar olacak, memleketler elden çıkacaktır. Fakat peygamber ve ashabının yolunda giden iyiler grubu hiçbir zaman eksik olmayacaktır. Zaman gelecek din de iyi insanlar da garip olacaktır. Sonra din, başlangıçtaki gibi dönüp yine ortaya çıkacaktır³.

Ümmet-i Muhammed, bu ayetlerin ihtiva ettiği şart olan Allah ve Resulünün kitap ve sünnet ile temellerini belirledikleri yolda yürüdüğünde, Allah’ın mutlak vadinin her zaman gerçekleşeceğine inanır⁴. Bu ümmet, İslama sarıldığı sürece, insanlığa önderlik yapmıştır. Fakat bu sistemden saptığı ve yükümlülüklerini yerine getirmediğinde, Allah onları önderlik makamından kafilenin sonundaki kuyrukluk düzeyine indirmiştir

¹ Müslim, Fiten, 19; Ebû Dâvud, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 14; İbn Mâce, Fiten, 9.

² Ahmed. b. Hanbel, VI, 4.

³ Elmalılı, V, 466.

⁴ Derveze, X, 72.

ve maalesef hala da öyledir. Allah'ın kendileri için seçtiği bu sorumlulukları, hakkıyla yeniden yüklenmedikçe hep öyle kalacaklardır¹.

Her ne olursa olsun artık yeni bir din gelmeyeceği (Ahzâb, 33/40) ve razı olunan tek din İslam olduğu (Hac, 22/78) için, Ümmet-i Muhammed kıyamete kadar din emanetinin varisi olmaya devam edecektir.

11. İlahî Kitaplarda Övülmesi

Ümmet-i Muhammed'in çekirdeği ve ilk nesli olan ashab-ı kiram, İslamı ayakta tutmak ve yaymak için büyük fedakarlıklar göstermiştir. Onlar, Hz. Peygamberi canları ve mallarıyla desteklemiş, hayatlarının merkezine almışlardır. Kendilerini şahsi çıkar ve arzularına değil, Allah rızasına tahsis etmişlerdir. İslama ve Hz. Peygambere düşman olanlara karşı gerektiğinde sert, birbirlerine ise sevgi ve şefkatle muamele eden kardeşler olarak tanınmışlardır².

Kur'an, bu mümtaz vasıflara sahip olan sahabenin, daha önce Tevrat ve İncil'de övüldüğünü haber şöyle haber verir: *“Muhammed Allah'ın resulüdür. Onun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rükû ederken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alameti, yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır. Bunlar, Tevrat'taki sıfatları olup İncil'deki meselleri ise şöyledir: Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, sonra da onu kuvvetlendirmiş, derken kalınlaşmış da artık gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider, kâfirleri de öfkelenendir. İşte böylece Allah, onlar gibi iman edip makbul ve güzel işler yapanlara mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır”* (Fetih, 48/29).

Bu ayetin ilk bölümünde, Ümmet-i Muhammed'in birinci kuşağı olan sahabeden Tevrat'ta övgüyle söz edildiği bildirilmektedir³. İnkârcılara karşı sert olmaları, onlara haşin ve katı davranmaları değil, imanlarının sağlamlığı, kararlılıklarıyla kaya gibi sağlam durmaları demektir. Onlar korku ile sindirilemezler. Hz. Peygamberin yoluna

¹ Kutup, IV, 2446, 2530.

² Kur'an Yolu, V, 33-34.

³ Bazılarına göre ayetteki vasıfların tamamı Tevrat ve İncil'de ortak olarak zikredilmiştir. Bazılarına göre de yukarıdaki mealde olduğu gibi önceki kısım Tevrat'ta, sonrası ise İncil'de zikredilmiştir. Bkz. Taberî, XIII, 145-146; Zemahşerî, IV, 348; Râzî, X, 89; Kurtubî, XVI, 294; Taberî, IX, 163; Bikâî, XVIII, 341-343; Elmalılı, VII, 182; Mevdûdî, V, 396, 398; İbn Âşûr, XXVI, 207; Derveze, X, 214.

baş koymuş bu müminleri, yüce davalarından döndürmeye hiç kimsenin gücü yetmez¹. Allah'ı inkâr eden ve kendilerine düşmanlık edenlere karşı dayanıklılık, katılık ve sertlikle, birbirlerine karşı da yumuşak olmakla temayüz ederler².

Ümmetin ilk nesli olan sahabenin İncil'de zikredilen vasfı ise bir çekirdekten büyüyüp gelişen ekin gibi olmalarıdır. İncil'deki şu pasaj, bununla ilgilidir: “Tanrının Egemenliği, hardal tanesine benzer. Hardal yeryüzünde toprağa ekilen tohumların en küçüğü olmakla birlikte, ekildikten sonra gelişir, bütün bahçe bitkilerinin boyunu aşar. Öylesine dal budak sarar ki, kuşlar gölgesinde barınabilir³.” Hz. Peygamber, İslam tohumunu ekmiş ve bu tohum ashab şeklinde filiz vermiştir. Onların ekinler gibi çoğalıp, yayılması imrenilecek bir manzara oluşturmuştur. Bu şekilde İslamın gelişip kuvvet kazanması da kâfirlerin öfkelerini artırmıştır⁴. Sahabenin de başlangıçta sayısı azdı. Fakat ekinin tohumdan çıkıp, filizlenip dal budak salması gibi çoğaldılar. Ekinin filizlenen dallarıyla etrafına serpilmesi ve kuvvetlenen kökünün de desteğiyle güçlenmesi gibi onlar da güçlendi ve etrafa dağıldılar⁵. Kur'an ve Hz. Peygamberin rehberliğinde daimi ve örnek toplum oldular⁶.

Bu vasıflar sadece sahabenin değil, aynı zamanda bütün Müslümanların ortak halidir. Kur'an, Müslümanların bu özelliğinden şöyle bahseder: “*Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda mücadele eder ve bu hususta dil uzatan hiçbir kimsenin ayıplamasından korkmazlar*” (Mâide, 5/54). Ümmet-i Muhammed'den Tevrat ve İncil'de övgüyle bahsedildiğine dair çeşitli bilgiler vardır. Bunlardan birine göre hasta bir Yahudi, Hz. Peygamber yanındayken Tevrat'ı alıp okumaya başlar. Onun ve ümmetinin vasıflarıyla ilgili yere gelince, “Bu, senin ve ümmetinin özellikleri” der ve şehadet getirerek ölür⁷. Eski Ahit'te ahir zamanda meydana geleceği söylenen ümmet⁸, Muhammed ümmeti; dağların en yücüsü, Arafat

¹ Taberî, XIII, 141-142; İbn Âşûr, XXVII, 204; Mevdûdî, VI, 397. Bkz. “*Ey müminler! Size nesep ve mekan bakımından yakın olan kafirlerle savaşın, onlar sizde bir ciddiyet ve üstün gayret görsünler*” (Tevbe, 9/123).

² Zuhaylî, XXVI, 206.

³ Markos, 4/26-33. Ayrıca bkz. Matta, 13/3-9, 31. Sahabenin Kur'an'daki vasıfları hakkında geniş bilgi için bkz. Ergün Çapan, *Kur'an-ı Kerim'de Sahabe*, Işık Yay., İzmir, 2002, s. 47 vd.

⁴ Zemahşerî, IV, 349-350; Kutup, V, 3332-3333; Elmalılı, VII, 182.

⁵ Taberî, XIII, 145; Zemahşerî, IV, 350; Kurtubî, XVI, 295; Zuhaylî, XVI, 208.

⁶ Derveze, X, 215.

⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 416; Taberânî, *Kebîr*, X, 154; Beyhakî, *Delâil*, VI, 272-273; İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 174-175.

⁸ Mika, 4:1.

dağı ve halkların oraya akın akın gelmesi de hacıların orada toplanmasıdır¹. Mevcut Yeni Ahit'te Tanrı'nın egemenliği sizden alınacak ve bunun ürünlerini yetiştiren bir ulusa verilecek”² sözündeki ulustan maksat, Ümmet-i Muhammed'dir³. Ümmet-i Muhammed, Tevrat'ta “safvetu'r-Rahman”, İncil'de ise hukemâ, ulemâ, ebrâr ve etkıyâ olarak isimlendirilmiştir. Onlar sanki enbiyanın anlayışına sahiptirler⁴. Ümmetin önceki kitaplardaki sıfatı “hammadûn” yani çokça hamdedenlerdir⁵. İncil'de millet-i beyza olarak isimlendirilmişlerdir.⁶ İncil'de sahabenin ekinin bittiği gibi bitecekleri ve iyiliği emredip, kötülükten menedeceklerinin yazılı olduğu rivayet edilmektedir⁷. Allah Teâlâ, Hz. İsa'ya kendisinden sonra istediklerine ulaşınca hamd ve şükreden, sıkıntı çektikleri şeyler için de mükâfat uman ve sabreden bir ümmet göndereceğini; bunun, onlara kendi hilminden ve ilminden vermesiyle gerçekleşeceğini bildirmiştir⁸.

Yüce Allah, Hz. Musa'ya Muhammed ümmeti için rahmetinin azabını geçtiğini, kendisinden istemelerinden önce isteklerine cevap verdiğini, istiğfarlarından önce onları bağışladığını, dualarından önce kendilerine icabet ettiğini haber vermiştir⁹. *“Rahmetimi Allah'a karşı gelmekten korunan, zekat veren ve özellikle ayetlerimize iman edenlere nasib edeceğim. Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de vasıfları yazılı o ümmî peygambere tabi olurlar”* (A'raf, 7/156-157) ayetiyle ilgili bir rivayete göre Hz. Musa, “Ya Rabbi! Tevrat'ta bir ümmetin vasıflarından bahsedilmektedir. Onlar insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmettir, marufu emreder ve münkeri nehyederler, Allah'a iman ederler, kitapları sudûrlarında olup onu okurlar, halbuki onlardan öncekiler kitaplarını bakarak okurlar, onu ezberleyemezler, bütün kitaplara iman ederler, dalalette olanların başını çekenlerle savaşırlar, onlardan önce sadakaların kabulü için gökten bir ateş gelip onu yakmaktaydı, onlardan birine, günaha niyetlenip onu yapınca bir günah, iyiliğe niyetlenip yapmazsa bir hasene, eğer yaparsa on haseneden yüz haseneye kadar sevap yazarsın, onlar sana dua ederler ve sen de dualarını kabul edersin, onları benim ümmetim yap” diye dua etmiş, Allah Teâlâ da, bu

¹ Abdullah Tercüman, s. 110.

² Matta, 21:43. Ayrıca bkz. Zebur, 118:22-23; Matta, 21:42; Markos, 12:1-12; Luka, 20:9-19.

³ Rahmetullah el-Hindî, IV, 1179-1180.

⁴ Nevâdir, I, 83.

⁵ Taberânî, a.g.e., X, 89; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 376, V, 385-387.

⁶ Abdullah Tercüman, s. 24.

⁷ Taberî, XIII, 147; Ebû Hayyân, VIII, 101.

⁸ Ahmed b. Hanbel, VI, 450; Taberânî, *Evsat*, II, 270; Hâkim, II, 499; Heysemî, X, 67; Ebû Nuaym, a.g.e., I, 227, 243; Tirmizî, a.g.e., I, 83.

⁹ Tirmizî, a.g.e., I, 83.

vasıfları zikredilenlerin Ümmet-i Ahmed (Muhammed) olduğunu buyurmuştur¹. Yine rivayetlere göre önceki ümmetlerin sadece peygamberlerine farz olan her namaz için (farz, nafîle gibi) abdest almak, hac yapmak, cihad etmek ve gusül almak, onlara da farz kılınmıştır. Mahşer günü de peygamberlerin nurlarıyla haşredileceklerdir².

Sahabeden sadece Tevrat ve İncil’de değil, Kur’an’da da övgüyle bahsedilir: “*Sana biat edenler, gerçekte Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli, hepsinin ellerinin üstündedir*” (Fetih, 48/10). “*Gerçekten Allah, (Hudeybiye’de) o ağacın altında sana biat ettikleri zaman, müminlerden razı oldu*” (Fetih, 48/18-19). “*Takva kelimesini onlara yoldaş etti. Zaten onlar bu söze pek layık ve ehil idiler*” (Fetih, 48/26). “*İman edip hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onlara kucak açıp yardım eden Ensar var ya, işte gerçek müminler bunlardır. Bunlara bir mağfiret, pek değerli bir nasip vardır*”³.

Taberî’ye göre “*Muhammed Allah’ın resulüdür. Onun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler*” ayetindeki, “*Onun beraberindeki müminler*” ifadesi, sahabe ve bütün müminleri kapsamaktadır. Kıyamete kadar Hz. Muhammed (s.a.v)’ın dinine girecek olan herkes kastedilmektedir⁴. Adeta, “*İnananların tümü, kâfirlere karşı çok zorlu, ama kendi aralarında alabildiğine merhametlidirler*” denmektedir. Hem çetin hem de merhametli olma özelliği, müminlerin tümünde vardır⁵. Şüphesiz bütün bu vasıflar sahabe-i kirama, onların yolunu takip eden ve onların yolu üzere yürüyen Müslüman toplumlara ve nesillere şamildir⁶. Kur’an’da da gelecek nesillere örnek olsun diye bu vasıflara yer verilmiştir⁷.

Sonuç olarak Kur’an, Hz. Peygambere tabi olanların, Tevrat ve İncil’deki övgü dolu özelliklerini haber vermektedir. İlahî kitaplarda böylesine taltif edilen başka bir ümmet olmamıştır. Ayrıca bu ümmetin mensuplarının, kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında şefkatli olmaları, rükû ve secde ederken, Allah’tan lütuf ve rıza ararken görülmeleri ve yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığının en önemli alâmetleri olması gibi üç önemli

¹ Nevâdir, I, 379-380; İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 62-65; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 68-69; Beyhakî, *Delâil*, I, 379-380.

² Beyhakî, *a.g.e.*, I, 380; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VI, 62.

³ Enfâl, 8/74. Ayrıca bkz. Haşr, 59/9; Müzzemmil, 73/20.

⁴ Taberî, XIII, 149. Ayrıca bkz. Kurtubî, XVI, 292. Taberî’ye göre ayetteki “minhum” zamiri, bu mana dolayısıyla “filiz/şet’ehû” kelimesiyle ilgilidir (XIII, 149).

⁵ Râzî, X, 88.

⁶ Zuhaylî, XXVI, 208.

⁷ Kutup, V, 3333.

hasletinden de bahsedilmektedir. Hz. Peygamberin ashabının Tevrat'ta zikredilmiş olan vasıflarından biri yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır. Secde, yani Allah'a boyun eğme dolayısıyla ruh yüceliği, ahlak güzelliği, vakar ve takva gibi insan çehresinde kendini gösteren güzellikler meydana gelir. Resulüllahı ve beraberindekileri görenler, çehrelerindeki takva nurunun parlamasından dolayı, onların insanların en hayırlıları ve en iyileri olduklarını anlarlar¹.

Ümmet-i Muhammed'in bu altın nesli, sonraki kuşaklara ve bütün insanlığa örnek ve model olmaları için Allah ve Resulü tarafından yetiştirilmiştir. Aynı özellikler bu ümmetin sonraki nesillerinde de görülmüştür. Kimi zamanlar övülen bu özelliklerin dejenere olduğu, aşındığı, değer kaybına uğradığı görülebilir. Fakat zaman zaman dalları hastalanan, kırılan veya kuruyan bir ağacın, kökü ya da gövdesi sağlam ise çıkaracağı filizlerle canlılığını devam ettirir. Tıpkı bunun gibi İslam ümmetinin vasıflarında, gerilemeler, değer kayıpları, yozlaşmalar görülsede onun kökü ya da hayat kaynağı olan Kur'an ve sünnet sağlam bir şekilde korunduğundan, bu ümmet de onlar sayesinde kendini yenileyecek, istikamet üzere devam edecek ve canlı kalacaktır.

12. Bu Ümmetin Kiblesiyle Müstakil Ümmet Olması

İnsanın herhangi bir tarafa yönelmesi demek olan kible; terim olarak, namazda dönülen mekanın adıdır². Kibleye yönelmek, sadece bedenen bir yöne dönmek değildir. Allah'a yönelmek ve kalbi O'nun emirlerine bağlamaktır³. Kibleye yönelmek ümmeti tek vücut haline getirmektedir⁴.

Kâbe, Müslümanların göz bebeğidir. Allah orayı vahyin ve meleklerin iniş yeri, ibadet mekanı, haccın temel esaslarından ve şiarlarından biri kılmıştır. Başka hiçbir yer için farz kılmadığı dokunulmazlık, kutsallık, tazim ve saygıyı onun için farz kılmış ve Müslüman olmayanların bu kutsal mekana girişini yasaklamıştır⁵.

Kâbe, Müslümanların inançlarının, ibadetlerinin, hayat ve ölümlerinin merkezidir. O, bir köşetaşı, yol gösteren bir işarettir. Küp şeklinde olduğundan herhangi bir yönü yoktur. Bunun için namazda Kâbe'ye dönmekle Allah'ın yönü seçiliyor ve O'na

¹ Taberî, XIII, 143-144; Kutup, VI, 3332; Mevdûdî, V, 397.

² Beydâvî, I, 415; Elmalılı, I, 432.

³ Gazâlî, *İhyâ*, I, 262.

⁴ Zuhaylî, II, 35.

⁵ İbn Haldûn, II, 475-478.

dönülüyor demektir¹. Kâbe insanın güvene ulaştığı bir kaynak ve manevi bir sığınaktır². Yeryüzünde insanların ibadet etmesi için yapılan ilk mabettir (Âl-i İmrân, 3/96). Üç büyük semavî dinin ve tevhid inancının temsilcisi olan Hz. İbrahim tarafından inşa edilmiştir. Bunlardan dolayı kible olmaya Mescid-i Aksa'dan daha layıktır³. Buna rağmen Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.v)'ın peygamberliğini gizledikleri gibi Kâbe'nin kible oluşunu da gizlemişlerdir⁴.

Hz. Musa'ya, kirişleri, direkleri, çerçeveleri akasya ağacından olan bir mabed edinmeleri emredilmişti⁵. İsrailoğulları, bu mabedi çadırların ortasına dikmişlerdi. Namazlarını ona yönelerek kılıyorlardı. Sonra Davud (a.s), bu mabedi Beytü'l-Makdis'teki kayanın üzerine yerleştirmiş ve Hz. Musa'nın vefatından itibaren beş yüzyıl kible olarak kalmıştır⁶. Bundan sonra Hz. Süleyman tarafından Kudüs'te yapılan mabed kible olmuştur⁷. Yahudiler, batıdaki (Kudüs'teki) bu mabede, Hıristiyanlar da doğuya doğru yönelmiştir. Bunlar birbirinin kiblesini kabul etmezler⁸. Danyel günde üç defa Kudüs'e doğru ibadet etmiştir⁹. Sinagoglarda da Süleyman Mabedinin yapımından beri Kudüs'e yönelirler¹⁰.

Hicretten sonra Medine'de ilk bir buçuk yıl, Kudüs'teki Beytü'l-Makdis'e (Mescid-i Aksa'daki kayaya) doğru namaz kılınıyordu¹¹. Fakat Müslümanların kendi kiblelerine yönelmeleri Yahudileri şımartıyordu¹². Bizim kiblemize tabi oluyor, fakat dinimize muhalefet ediyorlar. Bunlar kiblelerini bilmiyor, onlara kibleyi öğrettik gibi sözler söylüyorlardı¹³. Böylece Müslümanların kendilerini taklit ettiklerini ve örflerine uyduklarını ifade etmek istiyorlardı. Yahudilerin bu tavırları ve tahrif edilmiş bir dinin

¹ Şeriatî, s. 43-46.

² Kılıç, *Kur'an Sembolizmi*, s. 139.

³ Râzî, III, 295.

⁴ Zuhaylî, II, 22.

⁵ Mısır'dan Çıkış, 26:15-37, 27:1

⁶ İbn Haldûn, II, 479-480.

⁷ I. Krallar, 8/29-30.

⁸ Râzî, II, 80, 82, 109; Tabatabâi, I, 322; Zuhaylî, II, 23; Elmalılı, I, 438-439. Yahudiler Kudüs'e, ilk dönem Hıristiyan kiliseleri doğuya doğru yönelirlerdi (Esed, I, 41). Suriye Hıristiyanları da doğu tarafına yönelirler (Wensinck, "Kible", *İA*, VI, 666).

⁹ Daniel, 6:10. Ayrıca Eski Ahit'teki şu pasajlar da delil kabul edilir: 1. Krallar, 8:44; 2. Tarihler, 6:32.

¹⁰ Örs, s. 336.

¹¹ Buhârî, Kible, 4, İmân, 29; Müslim, Mesâcid, 12; Tirmizî, Salât, 255.

¹² Taberî, II, 8, 29; Râzî, II, 79.

¹³ Taberî, II, 29; Râzî, II, 94; Âlûsî, II, 8; Zuhaylî, II, 20.

mensupları olmaları sebebiyle onlarla aynı yöne dönmek, Hz. Peygamberi rahatsız ediyor ve kıblenin Kâbe'ye çevrilmesini arzuluyordu.

Bunun üzerine hicretten on yedi ay sonra, Receb ayında kible değişikliği gerçekleşmiştir¹. “*Elbette ilahî buyruğu bekleyerek yüzünü semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kibleye seni yöneltiyoruz! Haydi, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir! Siz de ey müminler, nerede olursanız olunuz yüzünüzü oraya doğru çevirin! Kendilerine kitap verilmiş olanlar, kibleyi çevirmenin gerçekten Rab'leri tarafından olduğunu bilirler*” (Bakara, 2/144). Bu ayetin nazil olmasıyla ümmetin, namazlarını Kâbe'nin içinde bulunduğu Mescid-i Harama doğru kılması farz olmuştur². Kıblenin, Hz. İbrahim kiblesine çevrilmesiyle bu ümmet, ümmetlerin en hayırlısı olmuş³ ve onun inşa ettiği Kâbe'nin kutsallığı ölümsüzleşmiştir⁴. Kâbe bütün Müslümanların namazda yöneldikleri bir tevhid odağı haline gelmiştir.

Aynı zamanda Yahudilere muhalefet olması için gerçekleşen kible değişikliği⁵, hicretten sonra insanların karşılaştıkları en önemli dini olay ve şer'î uygulamalardan biriydi. Buna karşı Yahudiler ve diğer inkârcılar tepki göstermişlerdir. Çünkü bu uygulamayla onların biricik dinî övünçleri yerle bir olmuştu⁶. Oysa Kâbe'nin, ümmetlerin imamı olan Hz. İbrahim'in kiblesi olduğunu biliyorlardı⁷. Yahudi ve Hıristiyanlar, Hz. Peygambere uyararak Kabe'ye yönelmeleri gerektiğini bilmelerine rağmen⁸, hemen her hususta olduğu gibi buna da tepki gösterdiler⁹. “*Kendilerine kitap verilmiş olanlara her türlü delili de getirsen onlar senin kıblene yönelmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler*” (Bakara,

¹ Buhârî, Kible, 4; Müslim, Mesâcid, 12; Tirmizî, Salât, 255; İbn Hişâm, I, 606; İbn Sa'd, I, 241-243.

² Kurtubî, II, 149, 158-159.

³ İbn Kesîr, I, 196.

⁴ Derzeze, VII, 250.

⁵ Zemahşerî, I, 228; Râzî, II, 82; Kurtubî, II, 150; Beydâvî, I, 420.

⁶ Tabatabâî, I, 313.

⁷ Taberî, II, 9; Zemahşerî, I, 228; İbn Atiyye, I, 2; Râzî, II, 82; Âlûsî, II, 8. Râzî'ye göre Kâbe, Hz. Musa dahil bütün peygamberlerin kiblesiydi (VI, 291). Fakat Âlûsî, Hz. Musa'nın Kâbe'ye yöneldiğinin meşhur olmadığını, İsrailoğullarının sahraya, Hıristiyanların da doğuya döndüğünü ifade eder (XI, 171). Zuhaylî de İsrailoğulları peygamberlerinin Beytü'l-Makdis'e doğru kıldığını belirtir (II, 7).

⁸ Derzeze, VII, 247. Kendilerine müjdelenen peygamberin (Hz. Peygamberin) iki kibleye yöneleceği kitaplarında yazılıydı (Zemahşerî, I, 422; Râzî, II, 106; Beydâvî, I, 422).

⁹ “*İnsanlardan bir kısım beyinsizler: 'Bu Müslümanları, daha önce yöneldikleri kibleden çeviren sebep nedir?' diyecekler*” (Bakara, 2/142). Bu sözü söyleyenler Yahudilerdir (Taberî, II, 3-4; İbn Atiyye, II, 2; Âlûsî, II, 3). Yahudi ve Hıristiyanlardır (Râzî, II, 78).

2/145). Burada hitap Hz. Peygambere olmakla beraber asıl uyarılan, hevasına uyarak zalim olması mümkün olan ümmettir¹.

Bazı akılsızlar bu değişikliğin, sırf namazdaki istikametle ilgili olduğunu düşünüyordu (Bakara, 2/142). Halbuki kıblenin Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilmesi, İsrailoğullarının önderlikten azledilip, yerlerine Ümmet-i Muhammed'in getirilmesi demektir². Önceleri Mescid-i Aksa'yı sonra da Kâbe'yi kible edinen Ümmet-i Muhammed, aynı zamanda iki kibleyi birleştirmiş tek ümmet olmaktadır. Kıblenin değiştirilmesi, yeni bir sırat-ı müstakîme ve yeni bir ümmetin oluşmasına işaret etmektedir³. Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi, İsrailoğullarının önderlik görevinden alınıp, onların yerine Müslümanların konulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu kible değişikliği basit bir yön değişikliği değil, yeni, müstakil bir ümmetin ortaya çıkışının sembolüdür⁴. Muhammed İkbâl, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinin yepyeni bir ümmetin doğuşuyla ilişkisini veciz bir şekilde şöyle dile getirir⁵:

Adımız Kâbe'yle yüceldi ve yeniliğimiz onunla kıdemleşti
Bütün Beyza (İslam) milletini hemdem yaptı

Kible değişikliğinden sonra İslam çağrısı bağımsız bir kişilik kazanmıştır. Çünkü Mescid-i Aksa'ya yönelerek namaz kılmak, belli oranda ehl-i kitap ekseninde kalmak demektir⁶. Bu kible farklılığı, Müslümanlarda diğerlerinden ayrı ve farklı olma bilincini iyice yerleştirmiştir.⁷

İnsanlar, kible sayesinde aralarındaki zaman ve mekan farklılığına rağmen aynı noktaya yönelmek suretiyle birleşmiş olurlar. Kible ile fikir birliği, toplumsal beraberlik sağlanır ve gönüller kaynaşır. Yüce Allah bu ayrıcalığı Müslüman kullarına özgü kılmıştır. Bununla onların birlik ve beraberliklerini, toplumsal heybetlerini korumuştur. Çeşitli hizip, mezhep ve meşrep farklılıklarına rağmen, bize bahşettiği bu nimetlerinden dolayı Yüce Allah'a ne kadar şükretsek azdır⁸.

¹ Kurtubî, II, 162; Tabatabâî, I, 322.

² Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 149.

³ Elmalılı, I, 432.

⁴ Mevdûdî, I, 107.

⁵ İkbâl, *Benlik ve Toplum*, s. 158-159.

⁶ Derveze, VII, 250.

⁷ Kutup, I, 128.

⁸ Tabatabâî, I, 334.

Her ümmet kendine bir yol belirlemiştir. İslam, Kâbe'yi kible yaparak Ümmet-i Muhammed'e, Hz. İbrahim'in tevhid dinini ihya eden farklı bir yol çizmiştir. Böylece onun taklide dayanmayan, özgün, orjinal ve müstakil bir ümmet olmasını sağlamıştır. Onların da her hususta buna göre hareket etmelerini istemiştir. Ümmet-i Muhammed, bu bilinçle, “falanca, falancaya sevgisinden dolayı kiblesini değiştirdi” sözünün ifade ettiği duruma düşmemelidir.

13. Bu Ümmetin Şura Toplumu Olması

Kur'an'a göre Ümmet-i Muhammed'in önemli hasletlerinden biri de işlerini aralarında istişare ederek yürütmesidir. Şura, dinin önemli kaide ve ahkâmındandır¹. “Büşra” kalıbında mastar olup, “teşâvür” yani birbirinin görüşünü almak demektir. Toplanıp meşveret eden cemaate de şura denir². “Alâ” ile kullanıldığında emretmek ve oy vermek anlamına gelir³. Kelimenin aslı, arıdan (kovanından) bal almak manasından alınmıştır⁴. Müşavere, terim olarak “herhangi bir iş hakkında konunun uzmanlarının veya o konuda görüş bildirebilecek kimselerin görüşlerine başvurmak, onlarla görüş alışverişinde bulunmak” demektir. Şura ise “yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının, kamu görevini yürütürken istişarede bulunmasını ve istişare sonucu oluşan eğilimi göz önünde bulundurmasını” ifade eder⁵.

İstişare, insanları birbirine ısındırmaya, farklı fikirlerden faydalanmaya, doğruya ulaşmaya vesiledir. İstişare eden toplum mutlaka doğruya iletilir⁶. Kur'an, Firavun'un sihribazlarla (A'râf, 7/111-112) ve Sebe melikesi Belkıs'ın danışmanlarıyla istişarede bulunduğunu (Neml, 27/29-32) bildirmektedir. Fakat İslam, şurayı insanlık için yepyeni bir ilke olarak ortaya koymuştur⁷. Onu sorumluluk ve zorunluluk düzeyine çıkarmıştır⁸. Kur'an'da bir sûreye Şûrâ adının verilmesi bu prensibe verilen önemi göstermektedir.

¹ İbn Atiyye, III, 397.

² Râzî, III, 409; Kurtubî, IV, 249; Elmalılı, II, 452, VII, 30.

³ Elmalılı, II, 452.

⁴ Râzî, III, 409; Kurtubî, IV, 249; Elmalılı, II, 452, VII, 30. Veya satılık atı göstermek/almak için hayvan pazarında binip koşturmaktan alınmıştır (Râzî, III, 409; Kurtubî, IV, 249; Elmalılı, II, 452).

⁵ *Kur'an Yolu*, I, 522.

⁶ İbnü'l-Arabî, IV, 1656.

⁷ Hâşimî, s. 419.

⁸ Umara, s. 33 vd.

Kur'an-ı Kerim, Müslüman toplumda şuraya önem verip, bir idare felsefesi yaptığına göre, onu Müslümanların temayüz ettiği sıfatlardan kabul etmek gerekir¹. Kur'an ümmetin bu özelliğini şöyle bildirir: “*Onlar öyle kimselerdir ki Rablerinin çağrısına kulak verip, namazı hakkıyla ifa ederler. İşlerini istişare ile yürütürler*” (Şûrâ, 42/38). Bu ayette bir araya gelip istişarede bulunanlar övülmektedir. Onlar kendi başlarına hareket etmez, birbirleriyle istişare ederler². İstişare sonucu ortaya çıkan görüşe bağlanarak ittifak eder, ihtilaf etmezler³. Bu ayetin Mekke döneminde inmesi, meşveretin Müslümanların hayatında devlet düzeninden çok daha kapsamlı olduğunu gösterir. Onun için istişare, her durumda ümmetin temel niteliği, karakteristik özelliğidir. İslamî hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanlığa önderlik etmek üzere seçilen ümmetin ayırıcı özelliklerinden ve onun önderlik görevinin en önemli gereklerindedir⁴.

İslam, büyük veya küçük her işte istişare ile karara varmayı emreder. Öyle ki, ailede bile eşlerin istişare ile karar almalarını ister⁵. İstişare, İslamın ahlakî yapısının temel taşıdır ve müminlerin en önemli özelliklerindedir⁶. Ümmetin bu özelliği, onun dışarıdan bir etki olmadan kendi işini kendisinin gördüğünü; dayanışmasız ve dağınık olmadığını, ortak karar almasını bildiğini gösterir⁷. Müşavere, başkalarının fikirlerine değer verme anlamına geldiğinden Müslümanlar arasında kardeşliği pekiştirir⁸. Eğer bir mesele iki veya daha fazla kişiyi ilgilendirdiği halde, o konuda bir kişi karar verirse, diğerlerine haksızlık edilmiş olur. En doğru sonuca varabilmek için konuyla ilgili tüm şahıslarla istişarede bulunmak gerekir. Müşterek işler hakkında karar vermek büyük sorumluluk gerektirir. Ahirette hesap vereceğine inanan hiç kimse, bu yükü tek başına yüklenmemelidir⁹. Onun için istişare, sorumlulukların paylaşımını sağlamaktadır.

¹ Hâşimî, s. 65-66; Umara, s. 31.

² Râzî, IX, 603.

³ Kurtubî, XVI, 36-37.

⁴ Kutup, V, 3165.

⁵ Şu ayet buna örnek gösterilebilir: “*Fakat anne baba aralarında görüşüp anlaşmaya vararak, iki yıldan önce, çocuklarını süttten kesmek isterlerse, kendilerine bir vebal yoktur*” (Bakara, 2/233).

⁶ Mevdûdî, V, 231; Kur'an Yolu, IV, 648.

⁷ Elmalılı, VII, 30.

⁸ Gazâlî, İhyâ, II, 296.

⁹ Mevdûdî, V, 231-232.

Müşavereye tenezzül edilmemesi olumsuz duygular ortaya çıkarabilir. İstişare ise aradaki sevgiyi artırır¹.

İstişare edenlerin görevi, yalnız kendi arzu ve isteklerini ifade eden görüşlerini göstermek değil, insanların faydalanmaları için hakkı araştırıp, o konuda aklî ve naklî delillerden hüküm tayin etmektir². İstişare yoluyla karar alma yetkisi sınırsız değildir. Müşavere ancak hakkında nass bulunmayan ictihada elverişli veya günlük işlerle ilgili hususlarda olur³. Bu prensibin uygulanış şekli, her çağın ve toplumun koşullarına bırakılmıştır⁴. Ayrıntıya gidilmeyerek Müslüman toplumların ve yönetimlerin kendi dönem ve şartlarına uygun bir tarz geliştirmelerine imkan tanınmıştır⁵.

Kur'an, Hz. Peygamber'den de ashabıyla istişare etmesini istemiştir. “*İşleri onlarla müşavere et! Bir kere de azmettin mi, yalnız Allah'a tevekkül et! Allah muhakkak ki kendisine dayanıp güvenenleri sever*” (Âl-i İmrân, 3/159). Yüce Allah, Hz. Peygambere vahiy ile yol gösterdiği halde peygamberine de istişare yaptırarak, kendinden sonra ümmetine doğruyu bulma yolunu göstermiştir. Böylece müminlerin, Hz. Peygamberin zamanında olduğu gibi ondan sonra da zor meselelerde aralarında istişare etmeleri, heva ve heveslerine kapılmadan doğruyu bulmaları istenmiştir⁶. Bu ayet ile istişarenin Ümmet-i Muhammed için bir sünnet olması sağlanmıştır⁷. Aynı zamanda Hz. Peygambere ümmeti ile müşavere etmesinin emredilmesi, bu ümmetin Allah katındaki kadr-u kıymetine delalet eder. Hem Hz. Peygamber nezdinde, hem de bütün insanlar karşısında önemli bir değere sahip olduklarını gösterir⁸.

¹ Râzî, III, 409; İbn Atiyye, XIII, 180; Kurtubî, IV, 252; Elmalılı, II, 452.

² İbn Atiyye, III, 399; Kurtubî, IV, 252; Elmalılı, II, 453.

³ İbnü'l-Arabî, IV, 1656; Râzî, III, 410; Kurtubî, IV, 250, XVI, 37; Elmalılı, II, 454; Mevdûdî, V, 233. Bilindiği gibi hakkında nass bulunan hususlarda ictihada izin yoktur. Dolayısıyla bu hususlarda istişare de olmaz. Nass bulunmayan her konuda müşaverenin caiz olup olmadığı, “İşleri onlarla müşavere et” ayetindeki “el-emru” kelimesinin “elif-lâm”ının, istiğrak (genelleme) ya da ahd (ayetin konusu olan savaşla ilgili hususlar) için olup olmadığına bağlı olarak değişmektedir. Bazıları, “Onlarla istişare et” hükmünü savaşla ilgili hususlar ile kayıtlar. Bkz. Râzî, III, 410. Râzî ve Elmalılı'ya göre ikinci görüş nassı kıyas ile tahsis ettiği için yanlıştır ve ayetin hükmü geneldir. Bkz. İbnü'l-Arabî, IV, 1656; Râzî, III, 410; Elmalılı, II, 454. Ayrıca hakkında nass bulunmayan yeni durum ve şartlar için icthad prensibiyle yeni hükümler getirmenin de bu ümmete mahsus bir özellik olduğu belirtilmektedir (Kastallânî, II, 701).

⁴ Kutup, I, 3165.

⁵ *Kur'an Yolu*, I, 523.

⁶ Taberî, III, 204.

⁷ Zemahşerî, I, 459; Râzî, III, 409; Kurtubî, IV, 250.

⁸ Râzî, III, 409.

Hz. Aişe, Resulullah'tan daha çok istişare eden kimseyi görmediğini, onun bütün önemli işlerde ve mühim olaylarda ashabıyla istişare ettiğini nakleder¹. Hz. Peygamber de istişarenin önemi hakkında şöyle buyurmuştur. “Ümeranız hayırlılarınız, zenginleriniz de cömertleriniz olur ve işleriniz de aranızda istişare ile yürürse, yerin üstü sizin için yerin altından daha hayırlıdır².” O, gençleri eğitip istişareye alıştırmak ve serbestçe görüşlerini açıklamaları için bazen kendi görüşünden vazgeçer, onların görüşlerini kabul ederdi³. Nitekim Uhud savaşı öncesi, savaş stratejisi konusunda ashabıyla istişare etmiş, şahsî fikri doğrultusunda savunma savaşı yapmak yerine, karşı görüş taraftarlarının fikrine uyup Uhud'a çıkmıştı. Savaş neticesinde bunun doğru karar olmadığı anlaşıldığı halde hemen bu savaş akabinde gelen yukarıdaki ayet istişareyi emretmektedir. İstişareye bu kadar önem verimesi, danışmada büyük bir hayır ve bereket olduğunu göstermektedir⁴. Bunun gibi Hz. Peygamberin ashabıyla istişaresine dair pek çok örnek vardır. Bedir savaşı öncesi ordunun yerleşimi, sonrası ise esirler hakkında, Uhud ve Hendek savaşlarında strateji belirlemek için, Hudeybiye'de, Gatafan ile yapılan anlaşmada ve ifk olayında ashabıyla istişare etmiştir⁵.

“İşleri onlarla müşavere et” emrinin asıl sebebi ve hikmeti, ümmetin öğretimi ve terbiyesidir. O halde peygamber için müşavere mendub olsa da ümmet için vaciptir.⁶ Nitekim Hz. Peygamber, “Allah ve Resülü müşavereden müstağnidir. Fakat Allah Teâlâ bunu benim ümmetime bir rahmet kılmıştır. Onlardan her kim istişare ederse doğru yoldan mahrum kalmaz. Her kim de terk ederse hatadan kurtulmaz”⁷ buyurmuştur.

Sahabe de Hz. Peygamberin yolunu takip etmiş, her hususta müşavereye önem vermiştir. Ebû Hureyre, sahabe kadar çok istişarede bulunan kimseyi görmediğini ifade etmiştir.⁸ Halife seçimi, Kur'an'ın cem edilmesi, çoğaltılması, ehl-i ridde ile savaş, dedenin mirastan pay alması, içki içenlere vurulacak had cezasının sayısı, fethedilen

¹ Hâzin, I, 191. Ebû Hureyre de “Sahabe kadar çok istişare eden görmedim” demiştir (Tirmizî, Cihâd, 34).

² Tirmizî, Fiten, 87.

³ Hâşimî, s. 66.

⁴ Râzî, III, 409; Elmalılı, II, 453.

⁵ Râzî, III, 409-410; İbn Kesîr, I, 429.

⁶ Elmalılı, II, 455.

⁷ Âlûsî, IV, 106; Şevkânî, I, 395; Suyûtî, *Dürr*, II, 359.

⁸ Tirmizî, Cihâd, 34; İbn Ebî Hâtim; III, 801; Hâzin, I, 191.

arazilerle ilgili hükümler gibi hususlar hep istişare sonucu ortaya çıkmıştır¹. Hz. Ömer fethedilen arazileri, yapılan müşavere sonucu askerlere vermemiştir². Sonradan Müslüman olan Hürmüzan ile savaş stratejileri hususunda istişare etmiştir³. Ümmetin tarihinde bunlar gibi istişareye verilen önemi gösteren pek çok örnek vardır.

Şura, kaldırılan parmakların sayımı gereği yapılan bir iş ve çoğunluğun azınlığa üstünlük sağlaması değildir⁴. Ümmet, genel işlerine ortak bir görüşle bakar, problemlerini alınan şura kararlarının sonucuna göre çözer. Bu yönleriyle şura, demokrasinin çok daha ilerisindedir⁵. Çünkü şura, azınlık ve çoğunluk arasında ayırım gözetmeden, toplumun ileri gelenleri ve uzmanları arasında akıllı ve yetkin kimselerin tartışıp, inceden inceye bir konuyu tetkik etmelerinden sonra, daha ağır basan görüşü kabul etmeleriyle olur⁶.

İster ferdî ister ictimâî olsun İslamî otoritenin kaynağı şuradır⁷. İstişare ile karar verince artık tevekkül etmek gerekir. Bunun için Hz. Peygamber, Uhud savaşı öncesi yapılan istişare sonucu alınan karardan vazgeçmek isteyenlere, “Bir peygamber zırhını giydikten sonra, işi bitinceye kadar onu çıkarmaz” demiştir⁸. Tevekkül, insanın zahirî sebepleri görüp gözetmesi; bununla beraber Hakk’ın korumasına, himayesine dayanmasıdır. İstişare edip bir görüş ortaya çıktığında, Allah’ın yardımına, tevfikine ve korumasına itimad etmeli⁹, hasıl olan sonuç hep beraber paylaşılmalıdır.

14. Müslüman Olmayanları Dost Edinmemesi

Kur’an-ı Kerim, İslam ümmetini, Müşrik, Yahudi, Hıristiyan veya münafık gibi gruplarla ilişkileri konusunda sürekli uyarır. Onların veli/dost edinilmemesini ister. Veli, dost, arkadaş, hami, koruyucu, yönetici, yakın, destekleyip yardım eden anlamlarına gelir¹⁰.

¹ İbnü’l-Arabî, IV, 1656; Kurtubî, XVI, 37; Elmalılı, VII, 30.

² Ebû Yusuf, s. 58-60.

³ İbnü’l-Arabî, IV, 1656; Kurtubî, XVI, 37.

⁴ Hâşimî, s. 70.

⁵ Derveze, V, 188 vd.

⁶ Hâşimî, s. 419.

⁷ Umara, s. 26.

⁸ Ahmed b. Hanbel, III, 351; Taberî, III, 204; Kurtubî, IV, 252-253.

⁹ Râzî, III, 410; İbn Atiyye, III, 397.

¹⁰ İbn Manzûr, XV, 306-307.

İslam ümmetinin kitap ehli toplumlara olan fikri karşıtlığı, müşriklere olandan daha az değildir¹. Onun için Kur'an'da, “*Ey iman edenler! Yahudi ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar ancak birbirlerinin velisidirler. Sizden kim onları veli edinirse o da onlardandır. Allah böylesi zalimleri doğru yola iletmez*” (Mâide, 5/51) buyrulmaktadır. Eğer yakınlaşmaları gerekenler uzaklaşır, uzaklaşmaları gerekenler yakınlaşırsa, yeryüzünde fitne ve karışıklık çıkar². Hak dine iman etmek ile din düşmanlarıyla sevgi ve dostluk ilişkisi içinde olmak birbirine zıttır. Bunların bir arada olması düşünülemez. Bir Müslümanın, hem Allah ve Resulünü hem de din düşmanlarını sevmesi mümkün değildir. Eğer gerçekten mümin olmak ve mümin kalmak isteniyorsa, İslam ile çatışan bütün sevgi ve ilişkilere son verilmelidir³. Müslüman olmayanları sevmek, din düşmanlarını dost edinmek zulümdür (Bakara, 2/145; Mâide, 5/51; Mümtehine, 60/9). Onlar birbirlerinin dostudur. Onların dost olmaları, Yahudiler Yahudileri, Hıristiyanlar da Hıristiyanları dost edinir demektir⁴.

Müslümanlar, dinleriyle alay ettikleri için ehl-i kitabı ve müşrikleri (Mâide, 5/57), Allah'a ve kendilerine düşmanlık edenleri (Mümtehine 60/1; Münâfikûn, 63/4), Allah'ın kendilerine gazab ettiklerini (Mütehe, 60/13) dost edinemezler. Kur'an, böyle bir dostluğun yol açacağı tehlikeleri de şöyle belirtir: “*Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, sen onların dinlerine tabi olmadıkça asla senden razı olmazlar... Onların heva ve heveslerine uyacak olursan, Allah'a karşı hiçbir koruyucu ve yardımcı bulamazsın*” (Bakara, 2/120). Bu ayette Hz. Peygambere hitap edilmekle beraber, asıl muhatap ümmetidir. Zira onun değil, ümmetinin böyle bir uyarıya ihtiyacı vardır⁵. Aralarında Ebû Hanife ve İmam Şafî'nin de bulunduğu alimler, bu ayete dayanarak küfrün tek bir millet olduğunu söylemişlerdir⁶. Ayet, Yahudi ve Hıristiyanların, Hz. Peygamberin getirdiği Kur'an'ı kabul etmediklerini, kendi dinlerine uymasını istediklerini ve ona düşman olduklarını beyan etmektedir⁷. Onlar, inanç ve kötü amellerinde kendilerine uymadığı sürece Müslümanlardan hoşlanmazlar⁸. Müslümanlar bütün delillerini

¹ İzutsu, s. 74.

² Râzî, V, 518; Bikâf, IV, 324.

³ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 154.

⁴ Taberî, IV, 374; Esed, I, 202.

⁵ Kurtubî, II, 94; Elmalılı, I, 401; *Kur'an Yolu*, I, 120.

⁶ Kurtubî, II, 94. Krş. Onlardan (Yahudilerden) çoğunun, kâfirleri velî edindiklerini görürsün (Mâide, 5/80).

⁷ Râzî, II, 29.

⁸ Mevdûdî, I, 95.

sunsalar, olanca sevgilerini gösterecekler de onların hoşnutluklarını kazanamazlar. Bu ancak onların dinlerine uymaları ve kendi dinlerine sırt çevirmeleriyle mümkün olabilir¹. Fakat onların İslamla bağdaşmayan hayat tarzlarını benimseyenler, Allah'ın dostluğunu ve yardımını kaybederler².

Kur'an-ı Kerim, bu hususta etkili bir üslupla tekrar tekrar Müslüman ümmete uyarılarda bulunur. *“Müminler, müminleri bırakıp, kâfirleri veli edinmesinler! Kim böyle yaparsa, Allah ile ilişkisini kesmiş olur. Ancak onlar tarafından gelebilecek bir tehlike olursa başka!”* (Âl-i İmrân, 3/28). Bu ayetin nüzul sebebi olarak bazı Müslümanların, Yahudi ve Müşriklerle kendilerini bile tehlikeye sokacak dostluklar kurmalarına dair değişik olaylar nakledilir³. Ayet, nüzul sebebi ne olursa olsun her zaman geçerli genel bir ifadeye sahiptir⁴. Konuyla ilgili diğer ayetlerdeki mutlak yasaklamalar dikkate alınarak, bu ayetin kayıtsız şartsız olarak, “müminlerin dışındakileri dost edinmeyin” şeklinde anlaşılması gerekir⁵. Bu prensib, şu ayette ifade edildiği gibi müslümanları imtihan etmek için konulmuştur. *“Allah'tan, Resulünden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri iyice ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı zannettiniz?”* (Tevbe, 9/16). Ehl-i kitabın en önemli hedeflerinden biri, Müslümanları dinlerinden çevirmek olduğundan onlarla dost olunmamalıdır. *“Sırf nefislerinden ileri gelen bir kıskançlık sebebiyle, ehl-i kitaptan birçok kimse, gerçek kendilerine ayan beyan belli olduktan sonra, sizi imanınızdan uzaklaştırıp kâfir haline çevirmek isterler⁶.”* Ayrıca onlar kendi aralarında dayanışma içindedirler. Müslümanlar da kendi aralarında yardımlaşmalıydılar. *“Dini inkâr edenler birbirlerine sahip çıkarlar. Eğer siz birbirinize yardımcı olmazsanız, dünyada fitne kopar, müthiş bir bozukluk, bir fesat ortaya çıkar”* (Enfâl, 8/73).

Buradaki dost edinme üç şekilde olabilir. Biri, inkâra dayalı görüşlerini hoş görme suretiyle dost edinmedir. Bundan mutlaka sakınılması gerekir. Çünkü küfre razı olmak ve onu tasvip etmek küfürdür. Diğeri, onlarla dünyevi ilişkilerde iyilik ve maslahata dayalı ilişki kurmaktır. Bunda mahzur yoktur. Üçüncüsü, arka çıkmak, meyletmek,

¹ Kutup, I, 108; Elmalılı, I, 400.

² *Kur'an Yolu*, I, 119.

³ Vâhidî, s. 72-73; Râzî, III, 192; İbn Atıyye, III, 71-72.

⁴ İbn Atıyye, III, 72.

⁵ Râzî, III, 192; İbn Âşûr, III, 216.

⁶ Bakara, 2/109. *“Ehl-i kitaptan bir kısmı, sizi inancınızdan saptırmak isterler”* (Âl-i İmrân, 3/69).

özenmek şeklinde olan dostluktur ki, ondan da sakınılmalıdır. Çünkü kişi zamanla onların anlayış ve hayat tarzlarını onaylamaya kadar gidebilir¹. Üzüm üzümüne baka baka kararır sözününün ifade ettiği mana tecelli eder. Yani kalpler zamanla birbirine benzer. Onun için *“Ey iman edenler! Şayet siz kâfirlere itaat ederseniz, onlar sizi, dininizden döndürürler. Siz de ziyana uğrayanlardan olursunuz”* (Âl-i İmrân, 3/119) buyrulmaktadır.

Ehl-i kitabın yanlış inançlarına rıza göstererek, onlarla dostluk kurmak, müslümanların da imanını zamanla tehlikeye sokabilir. Bu dostluktan sakındırmanın bir sebebi de onların müminleri sıkıntıya sokma arzularıdır. *“...Siz Müslümanlardan başkasını sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size şer ve fesat çıkarmada ellerinden geleni bırakmazlar. Daima sizin sıkıntıya düşmenizi isterler”* (Âl-i İmrân, 3/118). Onun için Müslümanlar, onlarla samimi dostlar gibi sıkı fıkı ilişkiler kurmamalıdır. Tuzaklarına düşmeyip, hevalarına iştirak etmemelidirler². İnkârcılarla bu yasaklanan dostluğu kuranlar, artık onlardan sayılırlar. Müslümanlar aleyhine onlara destek verenler de böyledir. Ehl-i kitap, nasıl ki Allah’a ve Resulüne muhalefet etmişse, onlarla dostluk kuranlar da aynı muhalefeti yapmış olur. Müslüman olmayanlar, iman etmeyenler için cehennem nasıl vacip olduysa, böylesi için de cehennem vacip olur³. Onları severek dost edinenler, Allah’ın gazabını üzerlerine çekerler. *“Müminleri bırakıp kâfirleri müttefik edinmeyin...Göz göre göre, Allah’ın hışmını üzerinize çekmek mi istiyorsunuz?”* (Nisâ, 4/144).

Halbuki ümmetin dost edinmesi gerekenler Allah, Resulü ve müminlerdir. *“Sizin dostunuz ancak Allah’tır, O’nun Resulüdür ve Allah’a tam boyun eğerek namazlarını hakkıyla ifa eden, zekatlarını veren müminlerdir. Kim Allah’ı, Resulünü ve iman edenleri dost edinirse bilsin ki, bunların teşkil ettiği Allah tarafı, mutlaka galip gelecektir”* (Maide, 5/55-56). *“Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin yardımcılarıdır”*⁴. Kur’an’ın bu konudaki uyarıları o kadar ayrıntılıdır ki, Müslüman olmayan yakınlarla, akrabalara karşı bile dostluk sevgisi beslenilmemesi istenmektedir. *“...Eğer küfrü imana tercih ediyorsa babalarınızı ve kardeşlerinizi bile veli edinmeyin. İçinizden onları dost edinenler, zalimlerin ta kendileridir”* (Tevbe, 9/23). *“Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir milletin, Allah’ın ve Resulünün karşısına çıkan kimseleri, isterse o*

¹ Râzî, III, 192; İbn Âşûr, III, 217-220.

² Elmalılı, III, 265.

³ Kurtubî, VI, 217.

⁴ Tevbe, 9/71. Ayrıca bkz. Bakara, 2/257; Nisâ, 4/45.

kimseler babaları, evlatları, kardeşleri ve sülaleleri olsun, sevip dost edindiklerini göremezsin” (Mücâdele, 58/22). Bundan dolayı sahabe, Bedir ve Uhud’da en yakınlarıyla savaşarak bu tavrın en çarpıcı örneklerini sergilemiştir. Böylece din sözkonusu olduğunda, Müslümanların inkârcılara karşı tutumları bütün dünyaya gösterilmiştir¹. Çünkü iman ile Allah düşmanlarına sevgi beslemek bir araya gelemez. Kalpte Allah düşmanlarına karşı bir sevgi var ise orada iman bulunamaz. Bu münafıklık olur².

İslam toplumları, Kur’an’ın bu husustaki emir, uyarı ve tavsiyelerine tam bir teslimiyetle uymuştur. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Basra valisi Ebû Musa el-Eş’arî, Hıristiyan bir katibi olduğunu Hz. Ömer’e söyleyince ondan, “Bir mümini katip edinsene. Allah’ın “Ey iman edenler, Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin” ayetini hiç duymadın mı? Mademki Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır, ben onlara ikram etmem”³ cevabını almıştır.

Kur’an, ümmetin sadece inkârcılara karşı değil, münafıklara karşı da sevgi beslenmemesi ister. “... *münafıklar...sakin onlardan ne veli, ne yardımcı edinmeyin!*” (Nisâ, 4/88-89). Çünkü münafıkları dost edinenler, maneviyattan bağımsız bir hayatın sözde maddi avantajlarını kaybetme korkusuyla, İslama tam olarak teslim olmaya yanaşmayan yarım gönüllülerdir⁴.

Gayr-i müslimleri dost edinmemek, onlara karşı kin gütmek anlamına gelmez. Müslümanlar her topluluğa karşı adaletli olmak zorundadır (Mâide, 5/8). Yasaklanan dostluk hem din hem de dünya bakımından onlara rağbet, gıpta etmektir⁵. Yasaklanan dostluk, sevgi besleme, güven duyma ve bağlanmadır. Yoksa Müslümanların örnek davranışlar göstermek, dünyanın düzen ve istikrarını sağlamak gibi amaçlarla, gayr-i müslimlerle zahiren iyi ilişkiler kurması yasaklanmamıştır⁶. Onlarla uluslararası alanda karşılıklı yarar esasına göre ilişkiler geliştirilebilir. Nitekim Hz. Peygamber, Medine’deki Yahudilerle ve çeşitli müşrik kabilerle ittifak anlaşmaları yapmıştır. Ancak İslam dinine sadakati her şeyin üstünde tutmaksızın, bir takım zaafı uğruna

¹ Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 154-155.

² Râzî, X, 499.

³ Râzî, IV, 375.

⁴ Esed, III, 1125.

⁵ Râzî, X, 499. İbn Âşûr, Müslümanların Müslüman olmayanlarla ilişkilerini ve bu konudaki hükümleri sekiz duruma ayırarak tahlil eder (III, 217-220).

⁶ Râzî, III, 192.

imani tehlikeye sokan veya Müslümanların zararına olan dostluklar tesis etmekten sakınmak gerekir¹.

Bir kâfir dünyevi konularda müminler veya İslam toplumu ile insani açıdan gerekli olan bütün münasebetlerini sürdürebilir. Ama din ve dini inançlar konusunda sevgi ve dostluk beklememelidir². Bununla beraber Müslümanlara karşı düşmanca tavır almayan gayr-i müslimlerle beşeri münasebetlerin iyi yürütülmesi tavsiye edilmektedir (Mümtehine, 60/9). Onlarla insani ilişkiler kurmada herhangi bir yasak yoktur. Çünkü insanı sevmek, merhamet ve şefkatle muamele etmek, ihtiyaçlarını gidermek, yardımına koşmak teşvik edilen, hayırlı işlerdendir³. Bu sakındırmadan asıl gaye, Müslümanların gayr-i müslimlerden farklı ve tek bir ümmet oldukları bilincini vermektir. Dolayısıyla bu sevgi ve dostluk ile beşeri münasebetler şeklindeki iki farklı durum birbirine karıştırılmadan dengeli bir yol tutulmalıdır.

Müslümanlar, bu imanî tavır yanında kendi topraklarındaki ehl-i kitaba karşı son derece adil ve insanî tavır da sergilemişlerdir. İslam beldeleri onlar için adeta sığınak olmuştur. Buna karşın Endülüs'ün yakılıp yıkılması, haçlı seferleri veya sonraki dönemlerde, Hıristiyan ve Yahudilerin, Müslümanlara karşı vahşet eylemleri hep varolmuştur. Bu olaylar, Yahudi ve Hıristiyanlara karşı körü körüne dostluk duygusu besleyip, kişiliksiz ve teslimiyetçi bir davranış tarzının benimsenmesinin ne kadar yanlış olacağını ortaya koymaktadır⁴.

Müslüman olmayanlarla bir çok alanda ilişki kurulabilir. Alışveriş, işbirliği yapılabilir. Fakat bu, Müslümanların kimliklerinin erimesine, dolayısıyla iman gücünü kaybetmelerine yol açacak ilişkiler kurmalarını veya boyunduruk altına girmelerini onaylama anlamına gelmemektedir⁵. Ne yazık ki ümmetin son asırlarda hemen her alanda yaşadığı dejenerasyon sonucu, bu ilahî uyarıları göz ardı ederek batı hayranlığına ve taklitçiliğine sarıldığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak da zelil bir konuma düşmüş ve perişan olmuştur. Bunlardan dolayı İslam ümmetinin, özellikle ehl-i kitap ile münasebetlerinde kendine mahsus farklı bir kimliğe sahip olduğunu

¹ *Kur'an Yolu*, I, 391-392.

² Mevdûdî, *Tevhid Mücadelesi*, III, 132.

³ Mevdûdî, *a.g.e.*, III, 158.

⁴ *Kur'an Yolu*, I, 120.

⁵ *Kur'an Yolu*, I, 392.

unutmadan hareket etmesi ve izzeti başka yerlerde değil, yalnızca Allah'ın yanında araması gerekir (Nisa, 4/138-139).

15. Ehl-i Kitabı Taklitten ve Onlara Benzemekten Sakındırılması

İslam ümmetinin ehl-i küfre muhalefet etmesi ve onlara benzememesi gerektiği, kitap, sünnet ve icma ile emredilmiştir¹. Çünkü İslam, önceki dinlerdeki evrensel doğruları devam ettirmekle beraber, hiçbir eski geleneğin taklidi olmayan yepyeni ve insanlık onuruna en uygun değerler getiren bir dindir².

Kur'an, muhakemesiz, mantıksız ve gerçeğe dayanmayan taklidi reddeder³. Taklit⁴, diğer dinlerin mensuplarıyla kaynaşıp onlara benzemeye sebep olacağından kaçınılması gereken bir durumdur⁵. Bunun en çarpıcı örneği şirk toplumlarının körü körüne taklit yolunu tutmalarında görülür (Yûnus, 78; Enbiyâ, 52-54; Şuarâ, 70-77). Onun için Kur'an, insanları taklide değil düşünmeye çağırır (Mâide, 5/104). Taklitçiliğin yanlış bir yol olduğuna defalarca dikkatleri çeker. Sıkı bir taklitçi olarak takdim edilen Müşrikler ise yanlış yoldaki atalarının inanç, değer ve geleneklerini körü körüne taklit ederler. Hem aklın, hem de ilahi vahyin hakikatinin bütün kanıtlarını göremezler⁶. “Kendilerine: ‘Allah’ın indirdiğine ve Resule (onların hakemliğine) gelin denildiğinde ‘Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter!’ derler. ‘Ataları hiçbir şey bilmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı onlara tabi olacaklar?’”⁷

Ehl-i kitaba benzemeyi nehyeden bir çok ayet vardır⁸. Allah, İslam ümmetinin başka milletleri taklit etmesini, onların peşine takılmasını istememiş, onlara, “Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Siz hayır işlerinde yarışın” (Bakara, 2/148) buyurmuştur⁹. Ümmet-i Muhammed sadece peygamberine uyup, onun yolunu takip etmelidir¹⁰. Müslümanlar, kıyafetlerinde, hatta duygu ve hareketlerinde bile başkalarına

¹ İbn Teymiye, *İktizâu's-sırâtü'l-müstakîm muhâlefetu eshâbi'l-cehîm*, (thk. Muhammed Hamid el-Fakî), Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, Beyrut, 1950, s. 12, 177.

² *Kur'an Yolu*, I, 145.

³ Ulutürk, *Kur'an'a Göre Zulüm Kavramı*, s. 21.

⁴ Kelime anlamları için bkz. İbn Manzûr, III, 367; Zebîdî, V, 205.

⁵ Ali Rıza Demircan, *İslamda Batıla Benzemenin Hükmü*, Eymen Yay., İst., 1979, s. 11.

⁶ Zemahşerî, IV, 49.

⁷ Mâide, 5/104. Ayrıca bkz. Hûd, 11/109; Ankebût, 29/12; Sâffât, 37/70; Zuhruf, 43/23.

⁸ İbn Teymiye, *İktizâ*, s. 17. İbn Teymiye bir çok ayetin konuyla ilişkisini göstermektedir. Mesela bkz. Bakara, 2/59, 104, 120, 145; Mâide, 5/48-49; En'âm, 6/159; Yûsuf, 12/111; Ra'd, 13/36-37.

⁹ Ateş, I, 252.

¹⁰ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 13.

benzememelidir. Bu, katı bir taassup değildir. Zahirî şekillerin ardında gizli olan manaları, etkenleri görmektir. Zira milletleri, düşünceleri, ahlak ve anlayışları birbirinden ayıran etkenler bunlardır¹.

İslam toplumu başkalarını taklit etmez, kimseye benzemeye çalışmaz. Aksi halde asaletini, eşsiz kimliğini kaybeder. Bununla birlikte onlarla bağlarını da koparmaz². Bu sakındırma, diğer ümmetlerin vasfı haline gelmiş ve genellikle dini karakter arzeden hususlardadır. İlim ve teknikle ilgili konular buna dahil değildir³. Mesela Hz. Peygamber, Medine'yi savunmak için hendek kazılması fikrine, bu Mecusilerin yöntemidir diyerek karşı çıkmamıştır⁴.

Allah çeşitli yollar yaratmıştır. Bunlardan biri doğru, diğerleri ise yanlıştır. “*Yolun doğrusu Allah'ındır. Kimi yollar ise eğridir*” (Nahl, 16/9). İslam ümmetinin takip ettiği yol, “*Ey Resulüm de ki: “İşte benim yolum budur!”*” (Yûsuf, 12/108) ayetinde belirtildiği gibi bellidir. Kur'an, müminlerin zaman içinde sadece inançlarında değil, sosyal hedefleri ve hayat tarzları açısından da diğer bütün ümmetlerden farklılaşacaklarına işaret etmektedir⁵. Sakın şöyle şöyle olanlar gibi olmayın (lâ tekûnû) ayetleri de⁶ onlara bu bilinci aşlamaktadır. Eğer bu ümmet ehl-i kitaba uyacak olursa, imandan sonra küfre dönme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir (Âl-i İmrân, 3/100). Unutulmamalıdır ki, kültürdeki değişmeler ile dini yaşantıdaki değişmeler birbirine bağlıdır⁷.

Hz. Peygamber de ümmetini diğer milletleri taklit edip onlara benzememeleri hususunda uyarmıştır. Uygulamalarıyla da bunu göstermiş ve yerleştirmiştir. Geçmişte Yahudilerin kurdukları bilinçsiz münasebetler sonucu meydana gelen etkilenmelerle putperest komşularına, Hıristiyanların da Romalılara benzediği bilinmektedir. Bundan dolayı İslam, gayr-i müslimlere benzememe ve onları taklit etmeme hususuna çok önem vermiştir. Ümmetin de öncekiler gibi olmaması için daha fazla önlem almıştır. Çünkü her ümmetin kendine mahsus özellikleri vardır. İslam ümmeti, başkalarına

¹ Kutup, I, 128.

² Kardâvî, s. 318-319.

³ Demircan, s. 13.

⁴ Kardâvî, s. 321.

⁵ Taberî, III, 249; Beğavî, I, 591.

⁶ Bkz. Bakara, 2/108; Al-i İmrân, 3/105; Enfâl, 8/21; Ahzâb, 33/69; Hadîd, 57/16; Haşr, 59/16, 19.

⁷ Hodgson, I, 320.

benzemeye çalışırsa veya onları taklit ederse, kendine has özelliklerini kaybeder. Sonra onların yerini yabancı özellikler alır ve ümmet kimliğini kaybederek, aslından uzaklaşır.

Hız. Peygamber, bütün bunlardan dolayı özellikle ehl-i kitaba benzemeyi zemetmiştir¹. “Bizden başkasına benzeyenler, bizden değildir².” “Bir kavme benzeyen onlardandır³” buyurarak ümmetinin farklı bir kimliği olduğuna, ona sahip çıkması gerektiğine vurgu yapmıştır. Hız. Peygamber, giyim kuşam dahil bütün hal hareket ve tavırlarıyla, bilhassa Yahudi ve Hıristiyanlara benzememeye çok önem vermiştir. Ümmetini de bu doğrultuda yetiştirmiştir. Mesela, kible değişikliğinden önce Yahudilerle aynı yöne dönmekten rahatsızlık duymuştur⁴. Dolayısıyla kiblenin değişmesinin bir sebebi de Yahudilere muhalefettir⁵. Aşura orucunda da onlara muhalefet etmiştir⁶. Ezanın tespitinden önce, namaz vaktini bildirmek için Yahudilerin borazanı, Hıristiyanların çanı ve Mecusilerin ateşinin kullanılması tekliflerini, sırf onlara benzemek için kabul etmemiştir⁷. Cenaze mezara konuncaya kadar oturmadığını gören gören Yahudilerden biri, ‘Biz de böyle yapıyoruz’ deyince, hemen oturarak, cemaate oturmalarını emretmiş, “Yahudilere muhalefet edin” buyurmuştur⁸. “Yahudiler ve Hıristiyanlar saçlarını boyamazlar, (siz boyayarak) onlara muhalefet edin⁹”, “Bıyıklarınızı kısaltın. Yahudi ve Hıristiyanlara benzemeyin¹⁰”, “Müşriklere muhalefet edin, sakalınızı uzatın, bıyıklarınızı kısaltın¹¹”, “Ruhbanların elbiseleri gibi giyinmekten sakının. Kim onların şekillerine bürünür ve onlara benzemek isterse benden değildir¹²” gibi hadisleriyle kılık kıyafette dahi onlara benzememeye özen gösterilmesini istemiştir. Ayrıca mestlerle namaz kılarak Yahudilere muhalefet

¹ İbn Teymiye, *İktizâ*, s. 27. Örnekler için bkz. İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 27-31.

² Tirmizî, *İsti'zân*, 7. “Leyse minnâ” (Bizden değildir) hadislerinin tamamının, Ümmet-i Muhammed’e bu anlamda uyarılar ihtiva ettiği söylenebilir.

³ Ebû Dâvud, *Libâs*, 5; Ahmed b. Hanbel, II, 50.

⁴ Taberî, II, 29; Râzî, II, 94; Âlûsî, II, 8; Zuhaylî, II, 20; İbn Hacer, I, 599.

⁵ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 16.

⁶ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 175.

⁷ Buhârî, *Ezan*, 1, *Enbiyâ*, 50; Müslim, *Salât*, 1-3; Ebû Dâvud, *Salât*, 27; Tirmizî, *Salât*, 139; Nesâî, *Ezan*, 1; İbn Mâce, *Ezan*, 1.

⁸ Ebû Dâvud, *Cenâiz*, 47; Tirmizî, *Cenâiz*, 35; İbn Mâce, *Cenâiz*, 35.

⁹ Buhârî, *Libâs*, 65; Müslim, *Libas*, 80; Ebû Dâvud, *Tereccül*, 18; Nesâî, *Zînet*, 64; İbn Mâce, *Libâs*, 32.

¹⁰ Nesâî, *Zînet*, 14; Ahmed b. Hanbel, II, 269, 499.

¹¹ Buhârî, *Libâs*, 62; Müslim, *Tahâret*, 54. Başka bir hadiste Mecusilere muhalefet edin şeklinde. (Müslim, *Tahâret*, 55; Ahmed b. Hanbel, II, 366)

¹² Taberânî, *Evsat*, III, 76.

edilmesini emretmiş¹, Müşriklere benzememek için saçlarını ayırmamıştır². “Yahudi ve Hıristiyanlara benzemeyin. Yahudilerin selamı parmaklar, Hıristiyanların selamı da avuçlar ile işaretir”³ buyurmuştur. İftar etmeden iki gün peşpeşe (visal) oruç tutmak isteyen birini nehyederek şöyle demiştir: “Bu şekilde Hıristiyanlar oruç tutmaktadır. Siz böyle oruç tutmayın⁴.” Adetli kadınla cinsel ilişki dışında münasebete izin verildiğini açıkladığında, Yahudiler, ‘Bu adam ne yapmak istiyor? Bize muhalefet etmediği bir şey kalmadı!’ demişlerdir⁵.

Ümmetin, giyim kuşamdan⁶, sol tarafı kullanmaya⁷ ve bayramlara⁸ kadar hemen her konuda başkalarına benzememeye özen göstermesi gerekir. Bu prensip nedeniyle Müslüman ile zimmîyi birbirinden ayırmak için, zimmîlerin kıyafet ve binek gibi hususlarda bu ümmete benzemelerine müsaade edilemeyeceği hükmüne varılmıştır⁹.

Ancak, mağlupların hayat tarzlarında galipleri örnek almaya meylettikleri bilinmektedir. Çünkü insanlar kendilerine galip gelen ve boyun eğdiren kimsede üstünlük, mükemmellik olduğuna inanırlar. Mağluplar, galiplerin gelenek ve adetlerinden dolayı galip geldiği yanlış fikrine kapılırlar. Bütün bu sebeplerden dolayı mağlupların her zaman giyimlerinde, binitlerinde, silahlarında, adetlerinde ve diğer hususlarda galiplere benzemeye çalıştıkları görülür¹⁰. Bu kanunu çok iyi bilen Hz. Peygamber, ümmetine şu uyarıda bulunmuştur: “Sizden öncekilerin yolunu karış karış takip edeceksiniz. Hatta o kadar ki, şayet onlar bir keler deliğine girseler siz de arkalarından girmeye kalkışacaksınız.” Sonra da adım adım takip edileceklerin, Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu belirtmiştir¹¹. Bu derece başkalarının izini takip etmenin,

¹ Ebû Dâvud, Salât, 88.

² Buhârî, Libâs, 70; Müslim, Fedâil, 90; Ebû Dâvud, Tereccül, 10; İbn Mâce, Libâs, 36.

³ Tirmizî, İsti’zân, 7; Taberânî, *a.g.e.*, V, 294.

⁴ Ahmed b. Hanbel, V, 225.

⁵ Müslim, Hayz, 16; Ebû Dâvud, Nikâh, 47; Tirmizî, Tefsîr, (Bakara); Nesâî, Tahâret, 181.

⁶ İbn Teymiye, *İktizâ*, s. 122 vd.

⁷ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 141.

⁸ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 180-181.

⁹ Ebû Yusuf, s. 207-208. Hatta Ebussuûd Efendi zaruret olmaksızın Yahudi ve Hıristiyanlara mahsus (Yahudi şapkası gibi) kıyafetleri giymenin küfür olduğunu söylemiştir (M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İst., 1983, s. 118).

¹⁰ İbn Haldûn, I, 200. “Halk, hükümdarının dini üzeredir” sözü de bunun gibidir. Halk, tıpkı çocukların babalarında, öğrencilerin öğretmenlerinde gördükleri mükemmellik gibi hükümdarlarını örnek alır (I, 201).

¹¹ Buhârî, Enbiyâ, 51, İ’tisâm, 14; Müslim, İlim, 6; İbn Mâce, Fiten, 17; Ahmed b. Hanbel, II, 327, 450, 511, 527, III, 84, 89, 94. Keler, çok yaşayan, açlığa ve susuzluğa dayanıklı bir hayvandır. Deliği dar ve

sonuçta inanç bakımından da bir sapmaya sebep olmayacağını düşünmek herhalde iyimserlik olur. Onların yolunu yani yaşayış biçimini paylaşmak, “keler deliğine girmek” gibi en olmadık işlerinde bile, zorluğuna ve gülünçlüğüne bakmadan takip etmeyi marifet, gelişmişlik, çağdaşlık saymak, hiç kuşkusuz tam bir kimlik, kişilik aşınması ve kaybı demektir. Hiçbir gerekçe de böylesi bir yok oluşu mazur gösteremez¹.

Müslümanlar, 16. asırdan itibaren batı dünyasının giderek artan üstünlüğüne ve emperyalist baskılarına uzun süre direnmiştir. Bu baskıların şiddeti ve artan yeni ihtiyaçlar dolayısıyla başlangıçta kötü olarak görülen batılı hayat modeli “vazgeçilmez iyi” haline gelmiştir². Ne yazık ki, geri kalmışlık kompleksi, onları, batılıları taklit etmeye sevk etmiş; üstün olmak için onlar gibi olmak gerektiği fikrini yerleştirmiştir³. Giderek artan bu teşebbüh öyle bir hale geldi ki, artık ümmetin mensuplarıyla yabancı ümmet fertleri birbirinden ayırt edilemez olmuştur⁴. Sol el ile yiyip içmekten, dövme yaptırmaya, düğün törenlerinden, kılık kıyafetlere kadar birçok yeni durum, yabancı ümmetleri taklit sonucu ortaya çıkmıştır⁵. Çocuklara yabancı isimler koymaktan, Noel kutlamalarına, hatta mahrem, namahrem ayırımı yapmamaya kadar bu teşebbüh hayatın her alanında kendini göstermiştir. Artık Müslümanların önemli bir kesimi, gittikçe daha geniş kitlelere yayılmakta olan bu garplılaştırma sonucu, yaşadığı gibi inanma noktasına gelmiştir⁶. Bunun çaresi ise her zaman, her alanda, kitap ve sünnete sımsıkı sarılmaya ve bağlı kalmaya çalışmakta saklıdır⁷.

Kur’an ve sünnet, Muhammed ümmetini şiddetle başkalarını taklit etmekten ve onlara benzemekten sakındırmıştır. Hz. Peygamber, ümmetinin her yönüyle Yahudi ve Hıristiyanlardan ayrılmasına ve kendine özgü farklı kimliği ile müstakil bir ümmet olmasına özen göstermiştir. Orijinal bir ümmet olma vasıflarını ve şahsiyetlerini korumalarını istemiştir. İslam ümmeti, ancak başka toplumların inanç ilkeleri,

tehlikelidir. Türkçedeki “yılan deliğine sokulmak” deyimini böyledir (Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Ötüken Yay., İst., 1987, VII, 3268).

¹ İsmail Lütfi Çakan, *Müslüman Kimliği*, Nesil Yay., İst., 2003, s. 160-161.

² Güngör, s. 23.

³ Ahmed Emin, s. 174.

⁴ Demircan, s. 28.

⁵ Demircan, s. 73 vd.

⁶ Bkz. Ulutürk, *Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 13.

⁷ Çakan, s. 160-161.

ibadetleri, değerleri ve diğer özelliklerinden uzak durarak, dininde sebat ettiğini gösterecektir.

16. Kutsal Sembollere (Şeâire) Saygılı Olması

Her dinde, duyguları canlı tutan, toplumsal düzeni sağlayan bir takım şiarlar bulunmaktadır¹. Şeâire kelimesinin çoğulu olan şeâir, alamet, işaret, sembol, nişan anlamındadır². Bir akideyi, düşünce biçimini, sistemi sembolize eden veya onları temsil eden, amblem sayılabilecek şeylere şîâr denilir³. Elbette asıl hikmet bu sembollerin değil, onların sahibi olan Allah'ındır⁴.

Bütün dinlerde mevcut olan bu kutsallara saygı göstermek, hem İslamın emri hem de vicdanının gereğidir. Dinlerin tamamı, sembollerine saygı gösterilmesini isterler. Bir dinin sembollerinden herhangi birine saygısızlık yapmak, o dine karşı düşmanlık göstermek anlamına gelir ve eğer bunu yapan aynı dine mensup ise bu hareket bir isyan ve yüz çevirme (irtidat) olarak kabul edilir⁵.

Kur'an-ı Kerim, İslam ümmetine hem kendilerinin, hem de başkalarının kutsallarına saygı göstermeleri gerektiğini öğretmiştir. *“Ey iman edenler! Allah'ın şeâirine (O'nun koyduğu işaretlere), şehir-i harama, Kâbe'ye hediye olarak gönderilen kurbanlık hayvanlara, gerdanlık takılı kurbanlıklara, Rabbinin lütfunu, ihsan edeceği kazancı ve O'nun rızasını arzularak Beyt-i Haram'a yönelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin (lâ tuhillû)”* (Mâide, 5/2). *“Artık kim Allah'ın şeâirini tazim ederse, şüphe yok ki bu, kalplerin takvasındandır”* (Hac, 22/32). Bu ayetlerde Yüce Allah, şeâire hürmetsizlik ederek günaha girmemeleri konusunda Müslümanları uyarmaktadır⁶. “La tuhillû” fiilinin kökü olan “ihlal” kelimesi, “mubah sayma” anlamına gelir. Buna göre şeâiri mubah saymak, onlara saygı göstermemek, onları terk etmektir⁷. Müslümanlar, bu ayetteki emir dolayısıyla şirk ya da küfürle kirletilmediği sürece, başka dinlerdeki şiarlara da saygı göstermelidir. İslam ümmetine, putperest ya da düşman da olsalar, kendi kutsallarını

¹ Ahmed Emin, s. 63.

² İbn Manzûr, IV, 414-415; Zebîdî, VII, 32-33.

³ Mevdûdî, I, 398.

⁴ Elmalılı, III, 146.

⁵ Mevdûdî, I, 399.

⁶ Elmalılı, III, 147; İbn Âşûr, VI, 81.

⁷ Tabatabâi, V, 165.

gerçekleştiren başka din mensuplarına eziyet etmeme emri verilmektedir. Öyle ki, kutsalları konusunda onlarla tartışmaya bile girilmemesi gerekir¹.

İslamın şeâiri, Kur'an, peygamber, Kâbe, namaz, kurban, cami, ezan gibi şeylerdir. Onlar, müminlerin varlıklarıyla kaynaşmışlardır. Onlara gösterilen saygı ya da kusur, Allah'a karşı yapılmış sayılır². Bir görüşe göre "Şeâirullah", Beytullaha hediye olarak gönderilmek üzere nişanlanan, işaret konulan kurbanlıklardır. Başka bir görüşe göre ihram, mîkatlar, Arafat, Safa, Merve gibi bütün hac menasikidir³. Fakat esas olan görüşe göre şeâirullah, sadece bunlar olmayıp, dini vecibeler, Allah'a ibadetin saf şeklini temsil eden işaret ve sembollerin tamamıdır⁴.

Bir başka ayette, hiçbir ümmetin kutsalına hakaret etmemeleri gerektiğine dair Ümmet-i Muhammed'e şu önemli uyarı yapılmaktadır: *"Onların Allah'tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin (lâ tesübbû) ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşıp Allah'a hakaret etmesinler. Böylece her ümmete, yaptıkları işi güzel gösterdik"* (En'âm, 6/108). Kur'an, bu ayette Müslüman olmayanların haktan daha çok uzaklaşmalarını için onların kutsal simgelerini kötülememelerine dair ümmete uyarıda bulunmaktadır⁵. İslam ahlakının edep ve nezaket kurallarıyla bağdaştırılması mümkün olmayan bir tavırla, başkalarının kutsallarını rencide etmek caiz değildir. Onun için ayette hitap, Hz. Peygamber'e değil de diğer müminlere yöneltilmiştir⁶. Eğer onların putlarına, taptıkları şeylere sövüp hakaret edilirse, onlar da kızarak Allah hakkında yakışsız şeyler söylerler. Bu mahzura dikkat etmek, böyle sözlerden uzak durmak gerekir. Putlarla alay etmek, kâfirlerin hem Allah'ı, hem de O'nun Resulünü tenkit etmelerine, dinden nefret etmelerine ve kalplerine kin ve nefret sokulmasına yol açar. Bundan dolayı onlara sövme yasaklanmıştır⁷. Sebb kelimesi, şetm yani "terbiye ve nezaketle bağdaşmayan çirkin sözler" demektir⁸. Zemahşerî, yukarıda geçen ayetteki sebb kelimesini izah ederken, normal şartlarda yanlışlıklara ve kötülöklere

¹ Mevdûdî, I, 399.

² Yıldırım, *Meal*, s. 335.

³ Taberî, IV, 73; Râzî, IV, 280; Kurtubî, VI, 37; Ateş, VI, 24. *"Safa ile Merve Allah'ın belirlediği nişanelerdendir"* (Bakara, 2/158). *"Biz kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin hakkınızda, Allah'ın dininin şeâirinden kıldık"* (Hac, 22/36).

⁴ Taberî, IV, 72; İbn Atiyye, IV, 319-320; Râzî, IV, 280; Kurtubî, VI, 37.

⁵ Mevdûdî, I, 509.

⁶ *Kur'an Yolu*, II, 358.

⁷ Râzî, V, 109.

⁸ İbn Manzûr, I, 455-456; Zebîdî, II, 63.

engel olmanın bir görev olduğunu, ancak zararlı ve yıkıcı sonuçlara yol açacaksa bundan kaçınmak gerektiğine dikkat çekmektedir¹. Çünkü hakaret muhatapların düşmanlık duygularını kabartarak, inatlaşmaya, gerginliğe ve giderek çatışmaya yol açmaktan başka bir işe yaramaz².

Başkalarının kutsallarına hakaret edilmemesini emreden bu ayetin hükmü, durum ne olursa olsun İslam ümmeti üzerinde bakidir. Bir Müslümanın, gayr-i müslimlerin, din, kilise, haç gibi kutsallarına hakareti helal olmadığı gibi bunun sonucunda İslama, Hz. Peygambere veya Yüce Allah'a dil uzatılmasına sebep teşkil edecek bir işe kalkışması da helal değildir. Ayrıca putlar akıl sahibi varlıklar olmadıkları halde, haklarında akıl sahibi varlıklar için olan "ellezîne"nin kullanılması, kâfirlerin putları hakkındaki inançlarının nazarı itibara alındığını göstermektedir³. Zaten ayetin sonunda, her ümmete amelinin süslendiğinin belirtilmesi, her birine çeşitli duygular, karakterler, zevkler, telakkiler verilerek, yaptıklarının hoş gösterildiğini, basireti bırakıp yalnız zevk ve duyguların arkasından gidenlerin, birçok kötü şeyi iyi kabul edebileceğini, herkesin hayır veya şer olsun yaptıklarını beğenerek, güzel kabul ederek yaptığını, sevdikleri şeyleri müdafaa etmek için de her şeyi göze alabileceklerini anlatmaktadır⁴.

Ümmet-i Muhammed'in bu tavrına karşın ehl-i kitap ve diğer kâfirler, akıllarını kullanmadıklarından, İslamın şeâirinden olan ezan ile alay ve eğlence ederler (Maide, 5/57-58). Bir takım yakıştırmalar, filimler veya karikatürlerle, İslamın ve Müslümanların birçok değerine, sembolüne hakarete bulunurlar.

Müslümanlar Kur'an ve sünnetin irşadıyla, İslamın değerleri, alametleri olan şarlara hürmet gösterdikleri gibi diğer dinlerin kutsallarına da saygı gösterirler. Çünkü onlar hak dine sahip olmanın kendilerine verdiği güven ile hareket eden kimselerdir. Bundan dolayı başkalarına, küfür bataklığından kurtarılması gereken kişiler olarak, merhamet nazarıyla bakarlar.

¹ Zemaşerî, II, 53.

² *Kur'an Yolu*, II, 358.

³ Kurtubî, VII, 61.

⁴ Elmalılı, III, 494.

17. Allah ve Meleklerin Bu Ümmete Salâta Bulunması

Kendisine mahsus olanlar hariç, Hz. Peygambere verilmiş bazı hususiyetlerin benzerleri, ümmetine de verilmiştir. Ümmet-i Muhammed'in, Allah Teâlâ ve meleklerin salâtına mazhar olması da bunlardandır¹.

Allah Teâlâ, “(Huvellezî yusallî aleyküm) O'dur ki sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için feyiz ve rahmet indirir, melaikesi de sizler için dua ederler” (Ahzâb, 33/43) buyurarak ümmetin bu özelliğini haber vermektedir. Bu ayet bütün müminler için bir müjdedir.² Daha önce geçtiği gibi salât kelimesi, alâ takısı ile kullanıldığında, Allah tarafından olan rahmet, bereket, mağfiret, övgü; meleklerden ise merhamet ve mağfiret için dua anlamlarına gelir³. Burada salât, rahmet ve af istemeyi kapsayan özel bir yardım anlamını da ifade eder.⁴ Allah ve meleklerin salâtı, Muhammed ümmetine verilen en büyük nimetlerden biridir ve onların diğer ümmetlerden daha üstün olduğunun delilidir⁵. Yüce Allah'ın onları karanlıklardan nura çıkarması, zaten hidayet üzere olduklarından, onlara hak yolda sebat vermesi demektir⁶. “Yusallî aleyküm, “Allah size insanlar arasında şöhret sahibi olmak, tanınmak gibi nimetler lütfeder ve öyle yüce bir makama yükseltir ki, insanlar ve melekler sizi överler” anlamlarına gelir⁷.

Yüce Allah, bu ayetin öncesinde, “Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin, O'nu sık sık anın. Sabah akşam O'nu takdis ve tenzih edin” (Ahzâb, 33/41-42); başka bir ayette de “Ben'i zikredin ki, Ben de sizi anayım” (Bakara, 2/152) buyurmakta ve kendisini zikredeni anacağını haber vermektedir. Müminlerin zikir ve tesbihlerine karşılık, Allah onlara rahmetle muamele eder. Melekleri de onlar için istiğfar ederler. O, bu rahmetle hidayet üzere devam etmelerini; küfür, cehalet ve sapıklık karanlıklarından hidayet ve iman nuruna çıkmalarını ister. O, mümin kullarına karşı dünyada ve ahirette çok merhametlidir. Onlara, küfür ve bidat ehlinin bulamadığı hak yolu göstermiştir. Onları

¹ Şâtübî, II, 249. Bu anlamda Kur'an'da zikredilen bir başka özellik, Allah Teâlâ'nın, hem Hz. Peygamberden (Duhâ, 93/5), hem de ümmetinden (Mâide, 5/119; Hac, 22/59) razı olmasıdır (Şâtübî, II, 250). Bu hususta hadislerle desteklenen başka özelliklerle ilgili olarak bkz. Şâtübî, II, 250-259

² Râzî, IX, 172.

³ Ebû Bekr er-Râzî, s. 565; Kurtubî, XIV, 198; Mevdûdî, IV, 383; Elmalılı, VI, 324.

⁴ Elmalılı, VI, 324.

⁵ Kurtubî, XIV, 198.

⁶ Râzî, IX, 172; Kurtubî, XIV, 198.

⁷ Mevdûdî, IV, 383.

ahirette de büyük korkudan emin kılmıştır. Meleklerine, onları cenneti kazandıkları ve cehennemden kurtuldukları müjdesiyle karşılamalarını emretmiştir. Bu hususiyet Yüce Allah'ın müminlere olan sevgisinden ve şefkatinden kaynaklanmaktadır¹.

Allah ve meleklerin salâtını ifade eden ayetin sonunda, “O, müminlere gerçekten pek merhametlidir” diye buyrulurken, Allah Teâlâ'nın onlara olan rahmetinin genişliği ifade edilmektedir. Allah ve meleklerin salâta buldukları kişiler için bir sonraki ayette ise şu müjde yer alır: “Allah'a kavuşacakları gün: ‘Selam!’ iltifatı ile karşılanırlar. O, onlara pek değerli ve cömertçe, bir mükâfat hazırlamıştır” (Ahzâb, 33/44). Allah'a nasıl kulluk edileceğine şahit gösterilen örnek ümmete, güzel bir mükâfat olarak cennet vardır². Kur'an, Yüce Allah'ın İslam ümmetine olan salâtından bir yerde daha şöyle bahseder: “İşte (aleyhim salavâtun min Rabbihim) Rab'leri tarafından bol mağfiret ve rahmete mazhar olanlar onlardır. Doğru yolu bulanlar da ancak onlardır” (Bakara, 2/157).

Meleklerin Muhammed ümmetine olan duaları da şöyledir: “Arşı taşıyan, bir de onun çevresinde bulunan melekler devamlı olarak Rab'lerini zikir ve O'na hamd ederler. O'na gerçekten inanır ve müminler için şöylece af dileyip dua ederler: “Ey Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır! O halde tevbe edenleri ve Senin yoluna tâbi olanları, affet ve onları cehennem azabından koru! Ey Rabbimiz! Sen, onları ve onlarla birlikte babalarından, eşlerinden ve nesillerinden iyi kimseleri kendilerine vadettiğin Adn cennetlerine yerleştir. Muhakkak ki sen aziz ve hakimsin. (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibisin). Hem onları kötülüklerden, günahlardan koru. Sen ki-mi dünyada kötülüklerden korursan, muhakkak ki ona (ukbada) merhamet edersin. İşte asıl kurtuluş ve büyük mutluluk da budur” (Mü'min, 40/7-9). En güzel dua, cennetle mükâfatlandırılma ve cehennem azabından kurtulmanın istendiği duadır³. Yüce Allah bu ayette, arşın taşıyıcısı ve onun etrafında dönüp dolaşan meleklerin, müminlere sevgi ve muhabbetlerini sunduklarını beyan etmektedir⁴. Müminlerin makamı o kadar yüksektir ki, Allah'a en yakın melekler onlar için yalvarıp dua ederler⁵. Kible ehlinden

¹ Zuhaylî, XXII, 42.

² Elmalılı, VI, 325.

³ Zuhaylî, XXIV, 85.

⁴ Râzî, IX, 487.

⁵ Mevdûdî, V, 128-129.

olan hiçbir kimseden mağfiret dilemeyi esirgemezler¹. Onların, müminler için dua edip bağışlanmalarını dilemeleri de Allah'ın müminlere olan şefkatinin bir ifadesidir². Melekler, kendileri gibi Yüce Allah'ı birleyen müminlerin günahlarının affedilmesini dilerler.³ Tevbe eden ve kendilerine bağışlanmanın vadedildiği müminler için meleklerin istiğfar etmesi, onların sevaplarının ve mükâfatlarının çoğalması demektir⁴. Meleklerin, insanlar için mağfiret talep ettikleri bir başka ayette de haber verilmektedir (Şûrâ, 42/5). Ayrıca Kadr Sûresinden anlaşılacağı üzere, Cebrail ve beraberindeki melekler, Kadir gecesi müminlere rahmet ve duada bulunurlar. Sevabını Allah'tan umarak Ramazan orucunu tutanlar için bağışlanma dilerler⁵. Aynı zamanda bu ayet, meleklerin günahkârlar için şefaate edeceğine delâlet eder. Meleklerin bu şefaati, müminlerin küçük hatalarının mazur görülmesini talep etmeleri şeklindedir⁶.

Yüce Allah'ın ve O'nun meleklerinin salâtına mahzar olan Müslümanlar topluluğunun, bu rahmete layık olacak ahlak ve şahsiyeti sürdürmeye özen göstermeleri gerekir ki, ahirette de ondan istifade edebilsinler.

18. Gereksiz Sorulardan Sakındırılması

Mükelleflerin fiillerinin mahiyetleri ve hükümleri hakkında soru sormanın hoş karşılanmayan bir tarafı vardır. Hata, unutmaya, ictihatta yapılan hatalar, ikrah (zorlama, tehdit) ve ruhsatlarla ilgili bazı meseleler böyledir. Bunlarla ilgili sorulacak bazı gereksiz sorular, onları af kapsamından çıkaracak hükümlerin verilmesine sebep olabilir⁷.

Ümmet-i Muhammed'i gereksiz bazı sorular sormaktan sakındıran ayetin nüzul sebebi de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, Haccın farz olduğunu bildiren ayet nazil olunca, "Ey insanlar, size hac farz kılınmıştır. Şu halde haccı eda edin" buyurmuştur. Cemaatte bulunan bir adam: "Her sene mi, Ey Allah'ın Resülü?" diye sordu. Resulullah cevap vermedi. Buna rağmen adam sorusunu üç kere tekrar edince, "Ben sizi bıraktıkça siz de beni bırakın, şayet evet deseydim, her yıl haccetmek

¹ Kurtubî, XV, 295.

² Râzî, IX, 488.

³ Taberî, XII, 58.

⁴ Zemahşerî, IV, 158; Zuhaylî, XXIV, 83.

⁵ Râzî, XI, 234.

⁶ Zemahşerî, IV, 158; Zuhaylî, XXIV, 84.

⁷ Şâtübî, I, 164.

vacip olurdu ve buna güç yetiremezsiniz. Şunu bilin ki, sizden öncekileri helak eden şey, çok soru sormaları ve sonra bunlar hakkında ihtilaf etmeleridir. Size bir şey emrettiğim zaman, bunu gücünüz yettiğince yerine getirin. Bir yasaklamada bulunduğum vakit de ondan kaçının”¹ buyurdu. Bunun üzerine gereksiz yere çok soru sormanın yanlışlığına dikkat çeken şu ayet nazil oldu²: “*Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur’an’ın indirilmesi esnasında onları sorarsanız, size açıklanır. Halbuki Allah onları bağışlamış, sizi onlardan muaf tutmuştur. Çünkü Allah gafurdur, halimdir. Sizden önce bir topluluk o kabil şeyleri sormuş, sonra da onlar sebebiyle kâfir olmuşlardı*”³. Bu ayette kâfir olduğu bildirilenler Yahudilerdir. Onlar, iman ve hükümlerin ayrıntılarıyla ilgili kılı kırk yaran sorular sormuş ve bunun sonucu konulan sınırları çiğneyerek küfre girmişlerdir⁴.

Bir başka rivayete göre bazıları Hz. Peygambere çok soru sorup onun canını sıktılar. Onlardan biri babasının kim olduğunu, diğeri kaybolan devesinin nerede olduğunu, bir başkası da babasının nerede olduğunu (cennette mi cehennemde mi) sordu. Yukarıdaki ayet de bunun üzerine inmiştir⁵. Hz. Peygamber bu hususla ilgili bir başka hadislerinde şöyle buyurur: “Allah sizin için üç şeyi hoş görmedi: Boş konuşmak (veya dedikodu), çokça soru sormak ve malı boşu boşuna zayi etmek⁶.” Ayrıca soru sorarak bir helalin haram olmasına sebep olunabilir ki, bu da Müslümanlara karşı işlenebilecek en büyük suçlardan biridir⁷.

Çokça soru sormak, işi yokuşa sürmek, olmayacak veya şaşırtıcı sorular sormak demektir⁸. Muğlak bırakılıp ayrıntıları açıklanmayan bazı konular ve hükümler vardır. Bu, kanun koyucunun unutmamasından değil, rahmet olsun diye insanlara geniş bir alan bırakmak istemesindedir. Eğer bu hususlarda gereksiz ve yersiz sorular sorulursa, sınırlamalara ve güçlüklerle sebep olunur⁹. Gereksiz ve yersiz sorular sormayı nehyeden ayet, Hz. Peygamberin tebliğ ettiği hususların alınmasını, tebliğ etmediği

¹ Müslim, Hac, 412, Fedâil, 130; Tirmizî, Hac, 5; Nesâî, Hac, 1.

² Tirmizî, Hac, 5; Ahmed b. Hanbel, I, 113.

³ Mâide, 5/101-102. Hasan Basrî’ye göre bu ayet, Hz. Peygambere cahiliyyeye ait bazı işler hakkında soru sormaları üzerine inmiştir. İbn Abbas’a atfedilen bir görüşe göre de Hz. Peygambere, bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (Mâide, 5/103) hakkında soru sorulması üzerine inmiştir (Kurtubî, VI, 331).

⁴ Mevdûdî, I, 451; Elmalılı, III, 348.

⁵ Buhârî, İ’tisâm, 3; Tefsîr, (Mâide); Müslim, Fedâil, 136, 138.

⁶ Buhârî, İstikrâz, 19, Edeb, 6, Rikâk, 22; Müslim, Akziye, 10, 11, 12; Ahmed b. Hanbel, III, IV, 246.

⁷ Buhârî, İ’tisâm, 3; Müslim, Fedâil, 132; Ebû Dâvud, Sünnet, 7.

⁸ Kurtubî, VI, 331.

⁹ Mevdûdî, I, 451.

şeylerin sorulmamasını ve bu hususlara girilmemesini istemektedir. Aksi halde ümmetin ağır ve güç hükümlerle sorumlu tutulmasına sebep olunabilir¹. Akıllı olana yakışan da sorumlu olmadığı hususlarda soru sormaması ve susmasıdır². Ayrıca bu şekilde soru sormak, eksik bırakıldığı sanılan bir hususu düzeltme gibi yanlış bir düşünce sonucu da olabilir.

Sakındırılan gereksiz soru sorma, hoşlanılmayacak, külfet ve meşakkati gerektirecek bir cevap alınma ihtimali bulunan hususlarla ilgilidir³. Serbestlik olsun diye Kitap ve sünnette bahsedilmemiş meselelerde soru sorma nehyedilmiştir. Yoksa bilinmeyen, anlaşılamayan meselelerde soru sormak gereklidir⁴. Bir konuyu anlamak için ve ihtiyaç olan konularda soru sorulabilir. Çünkü öğrenmek sormakla olur. Fakat öğrenmek ve bilgi artırmak amacıyla değil de işi yokuşa sürmek için soru sormak doğru değildir⁵.

Müfessirler, çok soru sormayı işi yokuşa sürmek ve çok istemek şeklinde izah etmişler ve buna Kur'an'dan şu misalleri vermişlerdir⁶: Salih peygamberin kavmi mucize olarak kendilerine bir deve verilmesini istemiş, sonra da bu deveyi boğazlamışlardır (Şems, 91/11-15). Musa (a.s)'nın kavmi Allah'ı açıkça kendilerine göstermesini istemiş, bundan dolayı onları yıldırım çarpmıştır (Nisâ, 4/153). İsrailoğulları, Allah yolunda savaşmak için kendilerine bir hükümdar gönderilmesini istemiş, sonra bir kısmı hariç yüz çevirmişlerdir (Bakara, 2/246). Hatta hükümdarlığa, gönderilenden daha layık olduklarını söyleyerek onu küçümsemişlerdir (Bakara, 2/247). Hz. İsa'dan bir sofraya isteyen, sonra da bu sofrayı inkâr edenler de böyledir (Mâide, 5/112-115).

Kur'an'da çok soru sorarak meseleleri zorlaştırmaya dair meşhur bir kıssa anlatılmaktadır: İsrailoğulları, kendilerinden herhangi bir inek kesmeleri istenmesine rağmen⁷, gereksiz yere sorular sormuşlar ve her soruları yapacakları işi daha da zorlaştırmıştır⁸. “*Bir vakit de Musa kavmine: ‘Allah, bir sığır kesmenizi emrediyor’ demişti...bunun üzerine Musa’ya: ‘Peki öyleyse Rabbine yalvar da onun ne olduğunu bi-*

¹ Râzî, IV, 443.

² Râzî, IV, 444.

³ İbnü'l-Arabî, II, 693-694.

⁴ Râzî, IV, 444.

⁵ Kurtubî, VI, 333; Zuhaylî, VII, 83.

⁶ Bkz. Taberî, V, 116; İbnü'l-Cevzî, II, 264; Râzî, IV, 445; Kurtubî, VI, 334.

⁷ Râzî, I, 544.

⁸ Kutup, II, 986.

ze açıklasın!’ dediler. Musa: ‘Rabbim şöyle buyuruyor: O sığır ne pek geçkin, ne de körpe olmayıp orta yaşta dinç bir inek olacaktır.’...Bu sefer: ‘Rabbine yalvar da onun rengini bize bildirsin’ dediler... nihayet sığırı kestiler ki nerdeyse bunu yapmayacaklardı” (Bakara 2/67-71). Bu kıssada görüldüğü üzere emir ve yasaklarla ilgili akla gelen her şeyi sormamak, yersiz soru sormaktan ve ısrarcı tavır takınmaktan sakınmak gerekir. Yoksa deliller üzerinde düşünmek, araştırma yapmak, ictihad için bilgi elde etmek üzere uğraşmak gereklidir¹.

Sahabe ve onların izinde yürüyen sonraki nesiller, çokça soru sormayla ilgili Kur’an ve sünnetteki uyarılar doğrultusunda hareket etmişlerdir. Selefin, çok soru sorulmasından hoşlanmadığı ve böyle bir tutumu, işi zora koşmak olarak gördüğüne dair pek çok misal vardır². İbn Abbas, sahabenin Hz. Peygambere çok az soru sorduğundan övgüyle bahsetmekte ve bunların “yes’elûneke” ile başlayan ayetler olduğunu söylemektedir³. Hz. Ömer’in olmadık şeyler hakkında soru soran kimseleri kınadığı, Zeyd b. Sabit’in de onlara, “Böyle bir şey oldu mu?” diye sorduğu ve “Hayır” denirse, “Oluncaya kadar bunu bırakın” dediği rivayet edilmektedir⁴.

Sonuç olarak cevabı hoşça gitmeyecek sorular sormayı meneden ayette, “Ey Muhammed ümmeti, neticesi hoşunuza gitmeyecek sorular sorarak, önceki kavimlerin durumuna düşmeyin” mesajı verilmektedir⁵. Bunun için de dini sorumluluklar konusunda Hz. Peygamberin sünnetini yerine getirmeye çalışmalı, kimse kendi anlayışını veya içinde yaşadığı toplumun geleneklerini dine eklemeye çalışmamalıdır. Çünkü önceki ümmetlerden bazıları dini yükümlülüklerini adeta yetersiz bularak daha fazlasını isteyen bir tavır içine girmiş, sonra da asıl vecibeleri bile terk eder hale gelmişlerdir⁶.

¹ İbnü’l-Arabî, II, 693.

² Kurtubî, VI, 332.

³ Zuhaylî, VII, 83. Hz. Peygambere sorulan ve Kur’an’da geçen sorular 12 tanedir (İbn Kesîr, I, 157).

⁴ Dârimî, Mukaddime, 18.

⁵ Taberî, V, 116. Ayetten, geçmişte sorulan soruların affedildiği anlaşılmaktadır. Bu ilahi uyarıyı anne babalar, öğretici ve yöneticiler uygulamalıdır. Yersiz, zamansız ve gereksiz soru soranlara karşı affedici olmalıdırlar. Anne babalar, çocuklarının zamansız, yersiz ve gereksiz soruları karşısında onların onurlarını kırmamalıdır. Buna toplumun her kesiminde riayet edilmelidir (Bayraklı, VI, 172).

⁶ *Kur’an Yolu*, II, 277. Mesela, misvak kullanmak menduptur. Fakat öyle zamanlar geldi ki, misvak neden olur, kalınlığı ne kadar olmalıdır, nasıl kullanılır, kullandıktan sonra yerine nasıl konulur gibi sorularla iş zorlaştırılmıştır. Halbuki teferruata girmeden, basit bir şekilde misvak kullanılması istenmiştir. Müslümanlar, bunun gibi hususlarda derine dalan Yunan felsefesinin tesiri altında kalmışlardır. (Ahmed Emin, s. 188-189).

Gereksiz soru sormamak, sadece dinî konularda değil, hayatın her alanıyla ilgili önemli bir prensiptir. Onun için bir şeyi sormadan önce düşünmek ve her akla geleni sormamak gerekir. Aksi halde tıpkı insanlar gibi ümmetlerin başına da çok işler açılabilir.

19. Peygamberiyle İlişkilerinde Saygılı Olması

Hız. Peygambere itaat edilmesini emreden birçok ayet¹, onun insanlık içinde sahip olduğu yüce konumu göstermektedir. Ümmeti de bu üstün konumu sebebiyle, peygamberine derin saygı, sevgi ve hürmet göstermektedir.

Her hal ve şartta peygamberlere itaat etmek ve onlarla münasebetlerde saygılı olmaya dikkat etmek ümmetlerin görevidir. Çünkü peygamberleri incitmek, dünyada da ahirette de acı bir azap ile karşılaşmaya sebep olur (Ahzâb, 33/57). Bu konuda gösterilecek en ufak bir umursamazlık, ahirette sorguya çekilmeyi gerektirir².

Kur'an-ı Kerim, peygamberine sevgi, saygı, hürmet ve nezaket göstermeleri için Muhammed ümmetini irşad etmiş ve önceki ümmetlerin hatalarına düşmemeleri için onlara uyarılarda bulunmuştur. Bu ayetlerden bazılarında şöyle buyrulur: “*Ey iman edenler! Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın*” (Ahzâb, 33/69). Peygamberden olur olmaz taleplerde bulunmak da ona eziyet etmek ve saygısızlık yapmaktır. “*Yoksa siz daha önce Musa'dan istendiği gibi Resulünüzden de olur olmaz şeyler istemek, onu sorguya çekmek mi istiyorsunuz?*” (Bakara, 2/108). Önemli meseleler görüşülürken ondan izin alınmadan yanından ayrılmak da saygısızlıktır. “*Gerçek müminler...o Peygamber ile ortak bir iş üzerindeyken ondan izin almadıkça ayrılıp gitmezler*” (Nûr, 24/62). İzinsiz ve uygun olmayan vakitlerde onun evine girilmez. Bu ziyaretleri kısa tutmak gerekir. “*Ey iman edenler! Yemeğe izin verilmeksizin, vaktine de bakmaksızın, Peygamberin evine girmeyiniz. Fakat davet edildiğinizde girin. Yemeği yiyince hemen dağılın, yemekten sonra sohbeta dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamberi rahatsız etmekte, fakat size karşı bir şey söylemeye utanmaktadır*” (Ahzâb, 33/53). Onunla konuşurken saygılı olmaya dikkat etmeli, herkes ile konuşulduğu gibi konuşulmamalıdır.

¹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/31, 32, 50, 132; Nisâ, 4/59, 80; Mâide, 5/92; Enfâl, 8/1, 20, 46; Şuarâ, 26/108, 110.

² Mevdûdî, III, 507.

Peygamberin huzurunda yüksek sesle de konuşmamak gerekir. “*Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da öylece konuşmayın. Yoksa siz farkında olmadan bütün amelleriniz boşa gidiverir. Peygamberin huzurunda seslerini kısıyanlar var ya, Allah içlerindeki takvayı ortaya çıkarmak için onların kalplerini sınamış ve onlar bu imtihanı başarmışlardır. Onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır*” (Hucurât 49/2-3). Bu uyarı sonrası Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber ile o kadar alçak sesle konuşmaya başlamıştı ki, çoğu zaman yanlarında bulunanların bile onların söylediklerini işitemedikleri ifade edilmektedir¹. Müminler söz ve hareketleriyle de Hz. Peygamberin önüne geçmemeye dikkat etmelidir (Hucurât, 49/1). Hatta bir ara onunla baş başa görüşmeden önce ihtiyaç sahiplerine sadaka verilmesi de istenmiştir (Mücadele, 58/12-13).

Fakat İsrailoğulları, “*O zorbalar orada oldukları müddetçe biz asla giremeyiz. Rabbinle git, ikiniz onlarla savaşın, biz işte burada oturuyoruz*” (Mâide, 5/24) diyerek, Hz. Musa’ya isyan ve eziyet etmişlerdi. “*Allah’ı apaçık görmedikçe sana iman etmeyeceğiz*” (Bakara, 2/55) ve çölde “*Bir çeşit yemeğe, imkanı yok katlanamayız*” (Bakara, 2/61) demeleri de Hz. Musa’ya verdikleri eziyetlerdendir. Hz. Musa, bunlardan dolayı kavmine şöyle demişti: “*Benim Allah’ın Resulü olduğumu bildiğiniz halde niçin bana böyle eziyet ediyorsunuz?*” (Saf, 61/5). İsrailoğulları daha ileri gidip, ona iftiralarda bile bulunmuş ve Yüce Allah, kavminin iftiralarına karşı onu korumuştur. Kur’an, İsrailoğullarının Hz. Musa’ya saygısızca davrandıklarını ve ona eziyet ettiklerini şöyle bildirir: “*Eziyet ettiler de, Allah onu, onların dediklerinden akladı, beri olduğunu ortaya koydu*².” Onlar, utanılacak hastalığı var diyerek, Hz. Musa’yı incitmekte ve ona eziyet etmişlerdir.³ Hatta, yumuşak davrandığı ve kendilerini daha çok sevdiğinden

¹ Kurtubî, XVI, 304.

² Ahzâb, 33/69. İmanları sebebiyle müminlere eziyet etmek de aynı şekilde kınanmıştır: “*Mümin erkek ve mümin kadınlara haksız yere, kötü söz ve hareketleriyle eziyet edenler, bir iftira ve aşikâr bir günah yüklenmişlerdir*” (Ahzâb, 33/58).

³ İsrailoğulları çıplak yıkanırldı. Musa (a.s) ise hayasından dolayı örtünür ve bedenini saklardı. Bundan dolayı kavminden bazıları, “Ader (hayaları şişkin) veya baras (abraş, deride leke) hastalığı veya bir rahatsızlığı var” demişlerdi. Hz. Musa, bir gün yıkanırken, elbiselerini üzerine bıraktığı taş yuvarlanınca, elbiselerinin peşinden koşmuştu. Onu görenler, aralarında yaratılışı en güzel, sureti en mutedil biri olduğunu ve söylediklerinin hiçbirinin onda olmadığını anladılar. İşte, “Allah onu dediklerinden temize çıkardı” buyruğunda anlatılan budur” (Buhârî, Gusl, 20, Enbiyâ, 29; Müslim, Hayz, 75; Ahmed b. Hanbel, II, 315, 392). “Eyüp (a.s) çıplak yıkanıyordu” (Buhârî, Enbiyâ, 22, Tevhid, 35). Ayrıca müşrik Araplar da çıplak yıkanırldı (Akseki, s. 397). Hz. Musa hakkındaki bu rivayetle ilgili tenkitler için bkz. Kara, Necati, *Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, s. 515-519.

dolayı kardeşi Hz. Harun’u onun öldürdüğünü söyleyerek, eziyetlerini had safhaya vardırılmışlardır. Bunların yanında Karun’un gayretiyle ona zina iftirasında bulunarak, sihir ve delilik isnad ederek, bedeninde kusur olduğunu söyleyerek¹, ona karşı saygısız bir tutum takınmışlar ve oldukça sıkıntı vermişlerdir. Yahudiler Hz. Musa’ya, “Bizi Mısır’dan niye çıkardın? Orada hiç değilse karnımızı doyuruyorduk. Şimdi çölün ortasında ne yapacağız?”² diyerek de eziyet etmişlerdir. Nihayet Hz. Musa, “*Ben kendi nefsimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu itaatsiz, bu yoldan çıkmış topluluk arasında hükmünü ver!*” (Mâide, 5/25) diyerek Allah’a yalvarma durumunda kalmıştır.

Oysa muhacir ve ensardan oluşan sahabe topluluğu, Bedir savaşından önce Hz. Peygambere, emrinde olduklarını ifade etmiş, Mikdad b. Amr da “Biz, İsrailoğullarının Musa’ya dediği gibi ‘Sen ve Rabbin gidin savaşın, burada oturacağız’ demiyoruz. Onların aksine ‘Biz de seninle beraber savaşacağız’ diyerek”³ bu ümmetin farkını ortaya koymuştur. Ashab-ı kiram, Hz. Peygambere karşı o kadar saygılıydı ki, dışardan bir grup geldiğinde, Hz. Ebû Bekr ona nasıl selam vereceklerini öğretmek üzere bir kişi gönderir ve huzurda sükûnet ve vakar üzere olmalarını isterdi⁴.

Ümmet-i Muhammed peygamberine hitap bakımından da önceki ümmetlerden farklıdır. Önceki ümmetler, peygamberlerine isimleriyle hitap ederlerdi⁵. Fakat bu ümmete, “Ey Muhammed” veya “Ey Ahmed” diyerek değil de saygı ve tazim ifade eden, “Ya Resulellah! Ya Nebiyellah!” diye hitap etmeleri vacip kılınmıştır⁶. Bu arada Kur’an’ın da Hz. Peygambere hitaplarının diğer peygamberlerden farklı olduğu dikkat

¹ Kurtubî, XIV, 251, VII, 294; İbn Kesîr, III, 528-529; Râzî, IX, 186; Âlûsî, XXII, 94-95.

² İsrailoğullarının Mısır’dan çıktıktan sonra çölde Yüce Allah’a ve Hz. Musa’ya karşı isyanları, şikayetleri, vefasızlıkları için bkz. Mısır’dan Çıkış, 16; Çölde Sayım, 11:1-16. “Musa’ya ‘Mısır’da mezar mı yoktu da bizi çöle ölmeye getirdin? Bak; Mısır’dan çıkarmakla bize ne yaptın! Mısır’da iken sana, ‘Bırak bizi, Mısırlılara kulluk edelim’ demedik mi? Çölde ölmektense Mısırlılara kulluk etsek bizim için daha iyi olurdu” dediler (Mısır’dan Çıkış, 14:11-12). Kur’an, Bakara Sûresi 61. ayette onların bu ve benzeri tavırlarına işaret eder. İsrailoğullarının Hz. Musa’ya eziyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kara, Necati, *a.g.e.*, s. 520-525.

³ Buhârî, Meğâzî, 4, Tefsîr, (Mâide); Ahmed b. Hanbel, I, 389; İbn Hişâm, I, 615; İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 299-300.

⁴ Ebû Hayyân, VIII, 105.

⁵ Bkz. “Yâ Mûsa” (Bakara, 2/55, 61; Mâide, 5/22, 24; Kasas, 28/19-20). “Yâ İsâ” (Mâide, 5/112). “Yâ Nûh” (Hûd, 11/32). “Yâ Sâlih” (Hûd, 11/62). “Yâ Şuayb” (Hûd, 11/62).

⁶ Zuhaylî, XVI, 222.

çekmektedir. Diğer peygamberlere isimleriyle hitap edilirken¹, Hz. Peygambere “Ey Resul” “Ey Nebi” gibi yücelten, saygın ifadelerle hitap edilmektedir². Kur’an, Muhammed ümmetini bu hususta şöyle irşad etmektedir: “*Peygamberi, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın*” (Nûr, 24/63). Bu ayet, aynı zamanda ümmetin Hz. Peygambere hitab ederken veya ondan bahsederken sadece ismini zikretmekle kalmayıp, onun nübüvvet makamını ifade eden, “Resulüllah”, “Resul-ü Ekrem”, “Peygamber Efendimiz” gibi bir vasfını söylemeleri gerektiğini gösterir. Ayrıca ona sevgi ve saygının gereği olarak, ismi zikredildiğinde veya her fırsatta salât-ü selam getirilmelidir³.

Hz. Peygamberi vefatından sonra tazim etmek, hayattayken tazim etmek gibidir. Onun huzurunda sesin yükseltilmemesi vacip olduğu gibi hadisleri okunurken de orada bulunanların seslerini yükseltmemeleri vaciptir⁴. Önceki ümmetler peygamberlerine isimleriyle hitap ederken; bu ümmet, peygamberine “Anam babam sana feda olsun”⁵, “Ey Allah’ın Resülü”, “Ey Allah’ın habîbi” gibi sevgi ve saygı dolu tazimkâr hitaplarla seslenmiştir. Böyle olmaya da devam edecektir.

20. Kendi Arasında Merhametli, İnkârcılara Karşı Tavizsiz Olması

Ümmet-i Muhammed “vasat toplum” olduğu için, onda birbirine zıt anlamlar bir arada ama dengeli bir şekilde toplanmıştır⁶. Müslümanlar, Muhammed İkbâl’in ifade ettiği gibi ipek yumuşaklığını ve demir sertliğini birlikte taşıyan kişilerdir⁷. Müslümanlar bu özellikleriyle, Allah’ı inkâr edenlere, İslama ve kendilerine düşmanlık besleyenlere karşı sert, keskin, tavizsiz ve dirençli; birbirlerine karşı da yumuşak ve merhametli olmakla temayüz ederler.⁸ Kur’an, onların bu halini şöyle tasvir eder: “*Muhammed Allah’ın Resulüdür. Onun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup (eşiddâu ale’l-küffâr) kendi aralarında şefkatlidirler*” (Fetih, 48/29).

¹ “Yâ Âdem” (Bakara, 2/33, 35). “Yâ Nûh” (Hûd, 11/48). “Yâ İbrâhim” (Hûd, 11/76). “Yâ Mûsa” (A’râf, 7/144; Tâ Hâ, 20/17, 19; Neml, 27/9-10; Kasas, 28/30). “Yâ İsâ” (Âl-i İmrân, 3/55; Mâide, 5/110, 116). “Yâ Dâvud” (Sâd, 38/26). “Yâ Zekeriyya” (Meryem, 19/7). “Yâ Yahya” (Meryem, 19/12).

² Suyûtî, *Hasâis*, III, 141. Bkz. Enfâl, 8/64, 65, Tâlâk, 65/1. ayrıca 5/67; 8/64; Müzzemmil, 73/1; Müddessir, 74/1.

³ İbn Kesîr, III, 318; Yıldırım, *Meal*, s. 358.

⁴ İbnü’l-Arabî, IV, 1702-1703.

⁵ Bkz. Buhârî, Meğâzî, 36, Edeb, 90; Müslim, Cenâiz, 60, Zekat, 30; Nesâî, Cenâiz, 50, Talâk, 52.

⁶ Kardâvî, s. 324.

⁷ Nakleden, Kardâvî, s. 318.

⁸ Zuhaylî, XXVI, 206.

Şedîd, yatıştırılması ve başkalarının onu kendi lehine çevirmesi zor olan demektir¹. Ayette ifade edilen şedîd olmak, kâfirlere karşı haşin ve sert davranmak değil, imanın sağlamlığı, düsturların kesinliği, baş eğdirilememe, sindirilememe, satın alınamama, kolay lokma olmama demektir². Bu ayette övgüyle zikredilenler, Hz. Peygamberin ashabıdır³. Fakat bu vasıfların sadece onlara has değil, onların izini takip eden ve onların yolu üzere yürüyen müslüman nesillerin hepsine şamildir⁴.

Onların inkârcılara karşı şedid olmaları, imanlarının sağlamlığı, düzenlerinin mükemmelliği ve kâfirler karşısında kaya gibi sağlam durmaları demektir. Onlar korku ile sindirilemezler. Bir takım ihtiraslarla satın alınamazlar. Ama kendi aralarında şefkatli, merhametli, yumuşak, nazik ve dertleri paylaşan gönülden dostlar olmakla temayüz ederler⁵. Onların bu özellikleri öyle bir noktadadır ki, sahabe, değil bedenlerine, elbiselerine bile kâfirlerin değmesinden sakınırlardı. Ama birbirleriyle görüştiklerinde muhabbetle musafaha yapıp kucaklaşırlardı⁶.

Müslümanların gayr-i müslimlere karşı şedîd olmaları, ehl-i kitabın dost edinmemelerini isteyen ayetlerde ifadesini bulan kararlı ve sağlam duruştur. Kur'an, bu kararlılık durumunu bir başka yerde şöyle açıklar: *“Ey müminler! Size nesep ve mekân bakımından yakın olan kâfirlerle savaşın, onlar sizde bir ciddiyet ve üstün gayret görsünler”* (Tevbe, 9/123). Ashab-ı kiram, bundan dolayı Bedir savaşında müşrikler tarafında yer alan en yakınlarıyla bile savaşmakta tereddüt etmemiştir⁷. İbn Ubey'in oğlu Abdullah, çeşitli fitnelerle toplumda fesad çıkarmaya çalışan babasını öldürmek için Hz. Peygamberden izin istemiş, fakat kendisine izin verilmemiştir⁸.

Müslümanların, dinlerine ve peygamberlerine karşı olanlara gerektiğinde kararlı ve sert olurken kendi aralarında kardeş gibi yaşayıp, birbirlerine sevgi ve şefkat gösterme özellikleri bir başka ayette şöyle ifade edilir: *“Onlar müminlere karşı alçak gönüllü,*

¹ İbn Manzûr, III, 232-233; Zebîdî, V, 39.

² Mevdûdî, V, 397.

³ Kurtubî, XVI, 292; Zuhaylî, XXVI, 208. İbn Abbas'a göre ayette hitap edilenlerin, Hudeybiye'de yer alanlar olduğu belirtilir (Kurtubî, XVI, 292).

⁴ Zuhaylî, XXVI, 208. Ayrıca bkz. Kurtubî, XVI, 292.

⁵ Mevdûdî, V, 397.

⁶ Zemahşerî, IV, 348; Zuhaylî, XXVI, 206.

⁷ İbn Hişâm, I, 629, 635, 636, 640-641.

⁸ Heysemî, IX, 318.

kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda mücahede eder ve bu hususta dil uzatan hiçbir kimsenin ayıplamasından korkmazlar” (Mâide, 5/54).

Ümmet-i Muhammed’i diğerlerinden ayıran önemli özelliklerden biri de kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma toplumu olmasıdır¹. Onların birbirlerine karşı merhametli olmaları, din kardeşliğinden kaynaklanmaktadır. Kur’an, bunu kısa ve öz olarak şöyle ilan eder: “*Müminler ancak kardeşlerdir*” (Hucurât, 49/10). Bu din kardeşliği nesep kardeşliğinden daha sağlamdır. Çünkü nesep kardeşliği, din ayrılığı halinde kesintiye uğrayabilir. Fakat din kardeşliği nesep farklılığından etkilenmez². Bu beraberlikte sanki peygamber bir baba ve müminler de çocuklar gibi kardeşler olmaktadır. Zevcat-ı tahirat da müminlerin annesi mesabesinde. “*Müminler ancak kardeşlerdir*” ayetindeki hasr (innema=sadece/ancak), bu kardeşliğin sadece müminler arasında olduğunu, mümin ve kâfir arasında böyle bir şeyin sözkonusu olamayacağını ifade etmektedir³. Hz. Peygamber de “İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de (gerçek) iman etmiş olmazsınız”⁴ buyurarak, müslümanların birbirlerini sevmelerinin imanlarından kaynaklandığını bildirmiştir. Bu kardeşliğin gereği olarak İslam toplumunda asıl olan, sevginin, barışın, yardımlaşmanın hakim olmasıdır⁵. Aralarında kan veya komşuluk bağı bulunanların inanç ve ibadet birlikleri haline gelmeleri, fertler arasında zaten var olan grup bağına din vasıtasıyla daha da kuvvetlendirir⁶. Böylece onlar birbirlerine karşı merhametli, şefkatli, yumuşak, nazik ve dertleri paylaşan gönülden dostlar haline gelirler. İnançlarının ve gayelerinin bir olması, aralarında sevgi, dostluk ve tam bir uyum meydana getirir⁷. Bu mükemmel kardeşlik, kelime-i şehadet getiren herkese ihsan edilen iman bağı ile tesis edilir. Müminler yaşadıkları topraklar birbirinden ne kadar uzak, vatanları ne kadar ayrı, cinsleri, renkleri ve dilleri ne kadar farklı olursa olsun, hepsi kardeş olduklarını hissederler. Onların kendi aralarındaki bu halleri, ümmetin ayırıcı özelliği olan İslam kardeşliğidir⁸. Müslümanlar, bu hislerinden dolayı “*Ey Rabbimiz! Beni, annemi, babamı ve bütün müminleri kıyamet günü affeyle*” (İbrâhim, 14/41) diye dua ederler. Zekat

¹ Hâşimî, s. 115.

² Kurtubî, XVI, 322. Ayrıca bkz. Râzî, X, 107.

³ Râzî, X, 106-107.

⁴ Müslim, İman, 93; Ebû Dâvud, Edeb, 142; Tirmizî, İsti’zân, 1; İbn Mâce, İman, 9.

⁵ Kutup, VI, 3343.

⁶ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (trc. Turgut Kalpsüz), AÜİF Yay., Ankara, 1964, s. 39.

⁷ Mevdûdî, V, 397.

⁸ Hâşimî, s. 179-180.

bahsinde geçen îsar yani mümin kardeşini nefesine tercih etme özelliği de müminlerin birbirlerine karşı merhametlerinin bir tecellisidir.

Hız. Peygamber de ümmetinde bu kardeşliği yerleştirmeye çalışmıştır. Ümmeti, birbirini sevmeye, birbirine merhamette, bir azası rahatsızlanınca diğerleri de ateş ve acıyı paylaşarak rahatsız olan bir bedene benzetmiştir¹. Parmaklarını birbirine geçirerek ümmetin, tuğlaları birbirine kenetlenmiş bina gibi olduğunu söylemiştir². Başka bir hadisinde, İslam ümmetinin birbirine haset edemeyeceğini, buğzedemeyeceğini, sırt çeviremeyeceğini, birbirinin satışını bozamayacağını, zulmedemeyeceğini, ihanet edemeyeceğini, aldatamayacağını, yardım isteğini cevapsız bırakamayacağını, tahkir edemeyeceğini; Müslümanların kardeş olduklarını, kişinin kötü sayılması için kardeşini tahkir edip, horlamasının yeterli olduğunu ifade etmiştir³. Bir temsilinde de bu ümmeti, gözü ya da başı ağrısa, bütünü ağrıyı hisseden bir bedene benzetmiştir⁴. Bu hadislerde, ümmetin fertlerinin birbirine karşı nasıl şefkatli ve merhametli oldukları açıkça görülmektedir.

İşte bu şekilde, ırkları tek ırk, tek insan haline getiren İslamiyettir. Bu biyolojik bir birlik değildir. Vahdetlerin en büyüğü ve en mukaddesidir. İster siyah derili, ister sarı olsun, inananlar kardeşler. Onlar aynı şeyleri sever, aynı şeyler için yaşar ve ölürler. Bu, Türk'ü, Arab'ı, Kürd'ü, Arnavut'u düğüne koşar gibi gazaya yani irşada koşturan bir inançtır. Asırlarca beraber ağlayıp, beraber gülmeleri hep bu kardeşlik ve ümmet şuuru sayesinde olmuştur⁵. Müslümanlar arasındaki bu bağ, müsteşrikleri bile etkilemiştir. Arnold Toynbee bu husustaki hayranlığını, "Ortaçağdaki atalarımızın farklı renkte insanlarla teması yoktu, oysa Müslümanlar daha başından beri Afrika'daki zenciler ve Hindistan'daki esmer tenli insanları, beyazları ve siyahları İslamın bayrağı altında toplamışlar ve birbirleriyle evlenerek kaynaşmışlardır⁶." "Müslümanlar arasında ırkçılığın kaldırılışı, İslamın kalıcı ahlakî başarılarındanıdır.

¹ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

² Buhârî, Mesâcid, 54, Mezâlim, 6; Müslim, Birr, 65; Tirmizî, Birr, 18; Nesâî, Zekat, 67.

³ Müslim, Birr, 32-34; Tirmizî, Birr, 18.

⁴ Müslim, Birr, 66.

⁵ Meriç, s. 179. Son dönemlerde ortaya çıkan Arap vs. milliyetçiliği, dış odaklı güçlerin iş başında olduklarının göstergesidir (Nasr, s. 94, 99, 334).

⁶ Toynbee, *Tarih Bilinci*, Bateş Yay., İst., 1978, I, 99.

Günümüzde bu İslami özelliği (kardeşliği) yaygınlaştırmak zorundayız¹” diyerek dile getirmiştir. Montgomery Watt da “Müslümanların kazandıkları başarıların pek çoğu, (İslam kardeşliğiyle oluşan) bu toplum şevkinden gelen enerji sayesinde olmuştur. Günümüzde bile onların bu tutumları ciddiyetle takip edilmelidir”² diyerek aynı hayranlığı ikrar etmiştir.

Hicretin ilk yıllarında Medine’de yaşanan şu olay, sadece İslam ümmetinde görülen bu mükemmel kardeşliği, ancak kavmiyetçiliğin ve sen ben kavgasının tehlikeye sokacağını göstermektedir: “Yaşlı ve azılı bir kâfir olan Yahudi Şâs b. Kays, Hz. Peygamber Medine’ye geldikten sonra Evs ve Hazreçlilerin bir araya toplanıp, beraber oturduklarını, kardeşçe sohbet ettiklerini görünce, yanındaki Yahudi gencine, ‘Bunlar bir araya gelmeye başarlarsa, Yahudilerin vay haline! Git ve onlara buas günlerini (aralarında yaptıkları savaşları) hatırlat’ der. Yahudi genci gider ve orada oturmakta olan Evs ve Hazreçlilere buas günlerini hatırlatarak onları birbirine düşürür. Daha önce aralarında yaptıkları savaşlardaki kahramanlıkları sayarak, atışmaya başlarlar. Böylece İslam kardeşliğini unutup birbirine düşerler. Öyle ki, kabilelerini şehrin meydanında vuruşmaya çağırırlar. Durumu haber alan Hz. Peygamber, hemen olaya müdahale ederek onları yatıştırır ve “Bu cahiliyye hallerini terkedin” diyerek³, kabileciliğin, kavmiyetçiliğin cahiliyye döneminin yanlış düşüncelerinden olduğunu ve İslamda bunlara yer olmadığını belirtir. Hz. Peygamber bir başka hadislerinde, bu şekilde kavmiyet davası güdenleri şöyle uyarmıştır: “Allah, cahiliyyenin kibir ve atalarla övünme duygusunu sizden uzaklaştırmıştır. İnsan ya takva sahibi bir mümindir yahut bedbaht bir günahkârdır. Sizler Hz. Adem’in oğullarısınız. Adem ise topraktır. Bir kısım insanlar var ki, cehennem kömüründen başka bir şey olmayan adamlarla

¹ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 195-201. Müellif aynı yerde, ırkçılık ve alkolün, çağın iki önemli tehlikesi olduğunu; İslamî ruhun, yüce ahlak ve toplumsal değerlerle bu iki hastalığı yok edecek kadar kuvvetli olduğunu söyler. Ona göre milliyetçilik, Müslümanların içine düştükleri bir oyundur. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak Müslümanların büyük çoğunluğu, batı dünyasının proleter kalabalığı içinde eriyecektir. S. Hüseyin Nasr da mahalli milliyetçilik akımlarının güçlendirilmeye çalışıldığını, bunu yapanların başarılı olmaları halinde, sadece İslam dünyasının birliğini engellemekle kalmayacaklarını; aynı zamanda bütün dünyayı, çok daha kolay manipüle edilebilecekleri küçük, güçsüz devletlere dönüştüreceklerini söylemektedir (Nasr, s. 279).

² Watt, *İslamda Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, s. 95 vd.

³ İbn Hişâm, I, 556; Zemahşerî, I, 422; Beğavî, I, 515-516; Ebussuûd, II, 64.

övünürler. Bunlar ya bu övünmeden vazgeçerler, ya da Allah nezdinde pisliği burunlarıyla yuvarlayan mayıs böceklerinden daha değersiz olurlar¹.”

Her ne kadar modern dönemde bu kardeşlik bağları zayıflamış ve donuklaşmışsa da Ümmet-i Muhammed, hala birbiriyle kaynaşan, dayanışma içinde olan ve birbirini seven bir toplumdur. Bütün olumsuzluklara rağmen sevgi ve kardeşlik toplumu olma vasfı, Müslüman ümmeti canlı tutmaya devam etmektedir². Bu kardeşlik anlayışı ve bilinci geçmişte olduğu gibi gelecekte de Müslümanların temel vasıflarından olmaya devam edecektir. Ümmet dine sarıldıkça birleşecek, kardeşleşecek ve kuvvetlenecektir.

21. İşlerine Sağdan Başlaması

Her ümmetin kendine mahsus bir takım uygulamaları, alametleri ve işaretleri vardır. Sağ taraf, işlere sağdan başlamak İslamın bir şiarı ve sembolüdür. Bundan dolayı Ümmet-i Muhammed'in temayüz ettiği hususiyetlerden biri de sağa ve sağ tarafın kullanılmasına önem vermesidir.

Kur'an-ı Kerim'de sağ el veya sağ taraf, ayrıcalıklı olarak, dürüstlük, erdemlilik ve bu nedenle kutsanmışlık anlamında zikredilmektedir³. Sağ ve sol, iyi ve kötünün sembolüdür⁴. Sağ taraf sola göre faziletli görülmüş, daha değerli kabul edilmiş ve önemli işlerde kullanılmıştır⁵.

Sağ tarafı insana sol tarafından daha faydalıdır⁶. Hz. Musa'ya “*Şu sağ elinde tuttuğun şey de ne?*” (Tâ Hâ, 20/17) diye sorulmuş, ona Tur'un sağından ve vadinin sağ tarafında bulunan bir ağaçtan seslenilmiştir (Meryem, 19/52; Tâ Hâ, 20/80; Kasas, 28/30). Amel defteri sağ taraftan verilenler cennete (Hâkka, 69/19; Müzzemmil, 73/38, 39; İnşikâk, 84/7-9; Beled 90/18), yine sağ taraflarında bulunan bir nur ile gidecektir (Hadîd, 57/12; Tahrîm, 66/8). “*Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere!*” (Vâkıa, 56/8) ayetinde de güzel ve iyi olan şeylere işaret ettiği için yemîn (sağ) kelimesi kullanılmıştır⁷. Meymene, sağ kol, sağ taraf yahut uğur, bereket ve yüksek mertebe anlamına gelir. Sağ taraf, saygı ve hürmet

¹ Ebû Dâvud, Edeb, 120; Ahmed b. Hanbel, II, 361.

² Hâşimî, s. 198.

³ Esed, III, 1113, 1208.

⁴ Esed, III, 1183.

⁵ Râzî, X, 387.

⁶ İbn Âşûr, XXX, 362.

⁷ Râzî, X, 388.

yeridir ve sağdakiler de hürmet edilmesi gereken, yüksek şeref sahipleri demektir¹ ve şerefli konumundan dolayı sağ taraf zikredilmiştir².

Kur'an-ı Kerim'de, sağ ve sol peşpeşe geliyorsa önce sağ sonra sol zikredilir³. Ayrıca eylemler hep sağ el ifade edilir. Mesela, Hz. İbrahim putlara kuvvetli darbeyi, sağ eliyle vurmuştur (Sâffat, 37/93). Eğer Peygamber, Kur'an'a bazı sözler katacak olsaydı, sağ elle kısıkvrak yakalanırdı (Hâkka, 69/45).

Bu doğrultuda Hz. Peygamber de sağ tarafa önem vermiş ve ümmetini buna göre yetiştirmiştir. O, sağ elini yemek, içmek ve giyinmek; sol elini de istinca ve kirletme hasıl edecek şeyler için kullanmıştır⁴. "Herbiriniz sağ eliyle yesin, sağ eliyle içsin, sağ eliyle alsın, sağ eliyle versin. Çünkü şeytan sol eliyle yer, sol eliyle içer, sol eliyle verir, sol eliyle alır"⁵ buyurmuştur. Yemek yerken⁶, su içerken⁷ sağ elin kullanılması, yatarken de sağ tarafa yatılması⁸ gerekir. Hz. Peygamber, yazma işlemi için de sağ eli zikretmiştir⁹. Namazda sağ el, sol kol üzerine konulur¹⁰. İstinca (tahâret) ise sağ el ile değil, sol el ile yapılır. Çünkü Hz. Peygamber, sağ el ile istinca yapmaktan ve abdest bozarken kibleye yönelmekten nehyetmiştir¹¹.

Değer verilen, önemli işlere sağ ile sağ taraftan, hakir işlere sol ile sol taraftan başlanır. Elbise giymek, yemek, içmek, mescide girmek, namazda selam vermek, abdest uzuvlarını yıkamak, heladan çıkmak, musafaha yapmak bu değerli işlerdendir ve sağ el veya sağ ayak ile yapılırlar. Bunların tersi olan işler ise sol ile yapılır. Bu, sağ tarafın değer ve şerefinden kaynaklanmaktadır¹².

Hz. Peygamber sağ tarafa öylesine önem vermiştir ki, toplu halde bir şey yapılacağı zaman bile sağdan başlamıştır. Bir toplulukta otururken bardakla süt ikram edilince,

¹ Elmalılı, VII, 396; Mevdûdî, VI, 88-89.

² Elmalılı, VII, 425.

³ Bkz. Kehf, 18/18; Sebe, 34/15; Kâf, 50/17; Meâric, 70/37.

⁴ Ebû Dâvud, Tahâret, 18.

⁵ İbn Mâce, Et'ime, 8. Ayrıca bkz. Müslim, Eşribe, 105-106; Ebû Dâvud, Et'ime, 20; Tirmizî, Et'ime, 9.

⁶ Buhârî, Et'ime, 1; Müslim, Eşribe, 108; Ebû Dâvud, Et'ime, 20; Tirmizî, Et'ime, 47; İbn Mâce, Et'ime, 8; Gazâlî, *İhyâ*, II, 7-8

⁷ Gazâlî, *a.g.e.*, II, 8.

⁸ Buhârî, Da'avât, 8.

⁹ Tirmizî, İlim, 12.

¹⁰ Buhârî, Sıfetu's-Salât, 6; Muvattâ, Kasru's-Salât, 15.

¹¹ Müslim, Tahâret, 57; Tirmizî, Tahâret, 12 ; Ebû Dâvud, Tahâret 4; Nesâî, Tahâret, 37, 42. Sağ elin istincadan sakındırılması, onun şeref ve saygınlığındandır (Nevevî, III, 156).

¹² Nevevî, III, 160; Zuhaylî, *Fıkıh*, I, 203.

önce kendisi içmiş, sonra bardağı, sol yanında Hz. Ebû Bekir olmasına rağmen sağ tarafında bulunan bedeviye vermiş ve “Sağdan başlayın, sağdan” diye buyurmuştur¹. Eğer sağındaki çocuk ve solundaki yaşlı ise çocuktan izin alarak diğer taraftakinden başlamıştır².

Kur’an ve sünnette sağ tarafa verilen özel önem sonucu, İslam ümmeti de her işinde sağdan başlamayı prensib edinmiş, buna özen göstermiştir. Bir şey yerken, içerken, tutarken, verirken, alırken, giyerken, yazarken, camiye girerken, eve girip çıkarken sağ el veya ayağın kullanılmasına dikkat etmiştir. Anne babalar, daha küçükken çocuklarını bu doğrultuda yetiştirmiştir. Yemekte sağ elini kullanmasını, önce sağ ayakkabısını giymesini onlara tembihlemiştir. Fakat günümüzde batı kültürünün tesiriyle yemek yerken, bir şey içerken sol elin kullanılmasının giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Bundan dolayı İslam ümmetinin, peygamberinin izinde giderek, temayüz ettiği sağ tarafı kullanma vasfına önem vermesi gerekmektedir.

¹ Buhârî, Müsâkât, 2, Eşribe, 17; Müslim, Eşribe, 124-126; Ebû Dâvud, Eşribe, 19 ; Tirmizi, Eşribe, 19; İbn Mâce, Eşribe, 22. Müslim’deki rivayetin ravisi Enes b. Malik, rivayetin sonunda “Sünnet budur, sünnet budur, sünnet budur” demiştir (Müslim, Eşribe, 126).

² Müslim, Eşribe, 127; İbn Mâce, Eşribe, 22.

BÖLÜM 3: KUR'AN'A GÖRE KOLAYLIKLAR BAKIMINDAN ÜMMET-İ MUHAMMED'İN ÖZELLİKLERİ

İlahi dinler, insanlara güçleri ve takatlerinin üzerinde sorumluluklar yüklemeler. Çünkü insanın sorumlu olabilmesi için kendisine yöneltilen emir ve nehiyeleri yapabilecek imkanlara sahip olması gerekir. Bununla beraber dinler, bilhassa ahkâm yönleriyle farklı özellikler gösterirler. Son din İslamdan geriye doğru gidildikçe, ilahi dinlerin bir çok ayrıntılı hükümler getirdikleri ve insanlara yükledikleri sorumlulukların arttığı görülmektedir. Bu durum, insanların eğitim ve yetişmeleriyle ilgili olsa gerekir. Kimi zamanlar yanlış davranışları, isyanları sebebiyle bazı ağır hükümlerle de sorumlu tutulmuşlardır.

1. Genel Olarak Dinde Kolaylık

İslam dini, hayatı zorlaştırmayı değil, kolaylaştırmayı esas alır. Önceki ümmetlere yüklenen ağır mükellefiyetlerin kimini kaldırır, kimini de hafifletir. Hayatın hemen her alanında ve dinin hemen bütün ahkâmında insanlara bazı kolaylıklar sunar. Ümmet-i Muhammed'e bahşedilen bu kolaylıkları daha iyi anlamak için önceki ümmetlerin ağır sorumluluklarını bilmek yeterlidir.

1.1. Önceki Ümmetlerin Ağır Sorumlulukları

Ümmet-i Muhammed'e, önceki ümmetlerin sahip olmadığı bir çok kolaylıklar verilmiştir. Kur'an'da, bu ümmet için şöyle buyrulur: “*Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük (ısr) yükleme!*” (Bakara, 2/286). Bu ayetteki “ısr” (ağır yük) kelimesi, ahd, ağırlık, şiddet, hata ve amellerin yerine getirilmemesi nedeniyle hak edilen ceza anlamlarına gelir. İbn Abbas ona, yerine tam getirilemeyecek ve terk edilmesiyle azabı gerektirecek, ahit, söz manasını vermiştir¹.

Müfessirler, “ısr” kelimesini, oldukça ağır ve zor emir, amel, darlık, ağırlık ve günah olarak tefsir etmiştir. Isr, esaret ve hapisle ilgili olup, sahibine ağır gelen ve ağırlığından dolayı hareket etmesine mani olan yük veya bağı ifade eder². Onun

¹ İbn Manzûr, IV, 22.

² Râzî, V, 382; Kurtubî, III, 432; Elmalılı, II, 280.

tevbesi ve keffareti olmayan günah olduğu da söylenmiştir¹. Önceki ümmetlere yüklenen ağır yükler, Yahudi ve Hıristiyanlara verilen ağır sorumluluklardır. “*Bize de ağır yük (ısr) yükleme!*” ayetinde, önceki ümmetlere verilen zorlukların bu ümmete yüklenmediği, Muhammed ümmetinin güç yetiremeyeceği amellerle sorumlu tutulmadığı ifade edilmektedir². Hz. Musa şeriatındaki yiyeceklere ilişkin ağır yaptırımlar, hadler, cezalar, evlilik hayatına dair meseleler bu zorluklardandır³.

“İsr” kelimesinin ahit ve söz anlamı da vardır. Buna göre “ağır yük”, Yahudilerden Tevrat ile amel edeceklerine dair alınan ahit ve yeminlerdir. Bu durumda ayetin manası, “Bizden önceki Yahudi ve Hıristiyanlara çeşitli sorumluluklar yükleyerek, onları yapacaklarına dair ahit aldığın gibi aciz kalacağımız yükümlülükler yükleyerek bizden de ahit alma. Öncekiler, verdikleri ahdi yerine getirmeyince cezalandırıldı. Bizi de aynı akıbete düşürme” şeklindedir⁴. İsrailoğuları, bu ahdi yerine getirmedikleri için maymun, domuz suretine çevrilme (Mâide, 5/58-60), kırk yıl çölde şaşkın şakın dolaşma (Mâide, 5/21-26), bazı helallerin haram kılınması (Nisâ, 4/160) gibi cezalara çarptırılmıştı.

Önceki ümmetlere yüklenen ağır mükellefiyetler; hoş ve temiz yiyeceklerin haram kılınması, işledikleri günahları sabahleyin kapıları üzerinde yazılı görmeleri, namazlarının elli vakit olması, zekat olarak malın dörtte birini vermeleri, emredilen bir şeyi unuttuklarında veya yapmadıklarında hemen dünyada cezalandırılmaları gibi şeylerdir⁵. Elbiseye bulaşan necasetin kesilerek temizlenmesi, günah işlenen uzvun kesilmesi, tevbenin kabulü için kendini öldürme, yenecek etteki damarları bulup çıkarmak da bu zorluklardandır⁶. Hayvanların iç yağlarının, ganimetlerin, adetli kadınla birlikte oturup kalkmanın, Cumartesi gününde çalışmanın haram olması ve kısas yerine diyetin olmaması da böyledir⁷. Ayrıca, sadece mabed veya evlerde namaz kılmak, teyemmümün olmaması, oruç zamanı akşam belli bir vakitten veya uyuduktan sonra yiyip içmemek de önemli zorluklardandır⁸. Mevcut Eski Ahit’te bulunan,

¹ Taberî, III, 213; Kurtubî, III, 432.

² Taberî, III, 212-214; Râzî, VIII, 255-256; Kurtubî, III, 432.

³ Derveze, VII, 416.

⁴ Taberî, III, 212-214, VI, 114-115; Râzî, III, 121-122; Kurtubî, III, 432-433. Taberî bu görüşü tercih eder. Ona göre Kur’an Tevrat’ı neshettiği için bu ahid kalkmıştır (VI, 115).

⁵ Râzî, III, 121; Kurtubî, III, 432; Elmalılı, II, 280; Zuhaylî, III, 135.

⁶ Râzî, III, 121, V, 382; Kurtubî, III, 432.

⁷ Taberî, III, 115; Kurtubî, VII, 300; Zuhaylî, IX, 121-122.

⁸ Salih b. Abdullah el-Humeyd, *Ref’u’l-harec fi’ş-şer’iati’l-İslamiyye*, Camiatü Ümmi’l-Kura, Mekke, 1403 h., s.160.

yakarak cezalandırma¹, hırsızlık yapana çaldığının iki katının ödetilmesi², süresiz toprak satışının yasak olması³, kadın ve erkeğin özel durumlarında murdar kabul edilmesi⁴ gibi hükümler, İsrailoğullarının ağır sorumluluklarını açıkça göstermektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v), getirdiği yeni hükümlerle, önceki ümmetlerdeki bu zorlukları kaldırmaktadır. “*O Peygamber ki, ... üzerlerindeki ağırlıkları (ısr), sırtlarındaki zincirleri (el-eğlâl) kaldırıp atar*” (A’raf, 7/157). Zincirler (eğlâl), ele veya boyuna bağlanan (kelepçe, zincir gibi) her şeye toptan verilen isimdir⁵. İstiare yoluyla, ağır yükümlülükleri ifade etmek için kullanılmıştır⁶. Ağırlıkların ve zincirlerin kaldırılması, İsrailoğullarının Tevrat’ta sorumlu tutuldukları ağır ahkâmın ve onları cezalandırmak için konulan ağır hükümlerin kaldırılması veya hafifletilmesidir⁷. Yukarıda geçen A’raf, 7/157 ayetinde, hem Hz. Musa şeriatının çok sayıdaki ritüel ve yükümlülükleri, hem de muharref İncil’lerde ortaya konan öğretinin belirgin bir biçimde öngördüğü çileci-eziyetçi eğilimlere işaret edilmektedir. Bu yük, bukağı veya zincirler, son peygamberin tebliği ile Allah’ın mesajı evrensel çizgiye ulaştığı için kaldırılmıştır⁸. İslamın Cumartesi hükümlerini kaldırması bunun en çarpıcı örneklerindedir. Çünkü Cumartesi yasaklarının günümüz şartlarında tam olarak yerine getirilmesi imkansız hale gelmiştir⁹.

Hz. Peygamber, “İsrailoğullarından biri günah işlerse, sabah kalktığında kapısında onu ve keffaretini yazılı bulurdu. Keffareti yerine getirirken de dünyada, aksi halde ahirette rezil olur. Allah bu ümmete onlardan çok daha fazla hayır vermiştir” buyurduktan sonra, “*Kim kötülük eder veya günah işleyerek nefesine zulmeder de sonra Allah’tan af dilerse, Allah’ı gafur ve rahim (affi ve merhameti bol) bulur*” (Nisâ, 4/110) ayetini

¹ Levililer, 21:9; 20:14. İslamda buna yer yoktur. Hz. Peygamber, “Ateş ile ancak ateşin sahibi olan Allah azab eder” buyurmuştur (Buhârî, Cihâd, 106; Tirmizî, Siyer, 20).

² Mısır’dan Çıkış, 22:4.

³ Levililer, 25:23.

⁴ Erkek de özrü bittikten sonra yedi gün daha murdar sayılır (Levililer, 15:1-13). Cünüp olan da murdardır ve yıkandıktan sonra akşama kadar murdarlığı devam eder (Levililer, 15:16-18; 22:4-7). Murdara dokunan da murdar olmaktadır. Bunların beden ve elbiselerini yıkamaları gerekir. Ekmek gibi mukaddes şeylerden yiyemezler (Levililer, 22:5-7). İslam böyle şeyleri kabul etmez. Hz. Peygamber, “Mümin necis olmaz” buyurarak (Buhârî, Gusl, 23, 24; Müslim, Hayz, 116, Nesâî, Tahâret, 172; İbn Mâce, Tahâret, 80) murdarlık anlayışını reddetmiştir.

⁵ İbn Manzûr, XI, 504.

⁶ Kurtubî, VII, 300.

⁷ Taberî, VI, 114-115; Kurtubî, XII, 100; Zuhaylî, XVII, 287; Salih b. Abdullah, s. 45

⁸ Esed, I, 304-305.

⁹ Örs, s. 344.

okumuştur. Sonra da beş vakit namaz ile iki Cuma namazının aralarındaki günahlara keffaret olduğunu bildirmiştir¹. Hz. İsa da “*Benden önceki Tevrat’ı tasdik etmek ve size (Musa şeriatında) haram kılınan bazı şeyleri mubah kılmak için geldim*” (Âl-i İmrân, 3/50) diyerek, Yahudilerin isyankar ve dönekevi tabiatları dolayısıyla sorumlu tutuldukları ağır hükümlerin bir kısmını kaldırmıştır. Ancak Hz. İsa zamanında dine bazı kolaylıklar sağlanmasına karşılık, ruhani ahkâmın zorlaştırıldığı da ifade edilmektedir².

Bir kanun, şekil ve sayı yönünden ne kadar çok detaylı olursa, o kadar katı, sert ve karmaşık olur ki, bu da zorluktur. Bu durum, Eski Ahid’in, yeme, içme ve temizlik gibi konularında bile görülen oldukça zor kural, yasaklama ve sınırlamalarından anlaşılmaktadır. Halbuki İslamın getirdiği yükümlülükler insan fıtratına uygundur. Zorlanmadan kolaylıkla yapılabilirler³. Çünkü Kur’an, önceki şeriatlardaki zorlukların çoğunu hafifletmiş, değiştirmiş veya neshetmiştir. Bütün zamanlara ve mekanlara uygun evrensel bir şeriat getirmiştir⁴.

İslama göre din kolaylıktır, onda zahmet yoktur. Böyle olması, sırf Allah’ın fazlu kereminden ve rahmetindedir. Allah’ın kullarına bahşettiği güç ve takat onlara emrettiği görevlerden daha fazladır. Bu sayede onlara görevlerini yaptıktan sonra dinlenecek, gezip dolaşacak, dünya ve maişet işlerinde çalışacak, hatta daha başka emredilmemiş olan hayır ve hizmet işleriyle ilgilenecek zaman ve imkan kalabilmektedir⁵.

1.2. Ümmet-i Muhammed’in Dininin Kolaylaştırılması

Kur’an’ın açıkça belirttiği üzere Ümmet-i Muhammed’in önemli özelliklerden biri de, önceki ümmetlere göre kolaylaştırılmış bir dini hayata sahip olmasıdır⁶. İslam, kendisini anlamayı zorlaştıracak veya sağduyu ile çelişebilecek dogmatik ve mistik unsurlardan uzaktır. Hayatı güçleştiren, karmaşık törensel ve biçimsel yükümlülükler

¹ Taberî, I, 677, IV, 370; İbn Ebî Hâtim, I, 203; İbnü’l-Cevzî, I, 112; İbn Kesîr, I, 157; Suyûtî, *Dürr*, I, 260. Hz. Peygamber, önceki ümmetlerden ölen bir adamın, ertesi sabah evinin kapısında Allah tarafından bağışlandığına dair bir yazı bulunduğunu haber vermiştir (Tirmizî, Kıyamet, 48).

² Bkz. Zuhaylî, IX, 122.

³ Kutup, IV, 2446.

⁴ Derveze, VII, 416 vd.

⁵ Elmalılı, II, 273. Namazın elli vakitten beş vakte indirilmesi bu kolaylıklardandır (Buhârî, Bedü’l-Halk, 6; Nesâî, Salât, 1; İbn Hibbân, I, 236-240, 242-247).

⁶ Alevî, s. 16.

yahut tabusal sistemler içermez. İnsan tabiatına ters düşen, keline eziyetçi, çileci tüm yaklaşımlara kapalıdır¹.

Denildiğine göre önceki ümmetler için ancak çalıştığı için karşılığı vardı. Fakat Ümmet-i Muhammed için çalıştığı için yanında, genişlik ve kolaylık da vardır². Kolaylık, ağacın dallarından suyun yürüdüğü gibi İslamın her yanında yaygın olan bir ruhtur³. Kolaylaştırmak, sıkıntıya sokmamak İslam şeriatını, öncekilerden ayıran karakteristik bir özelliktir⁴. Onun için bu ümmetin dini, önceki ümmetlere göre daha kolaydır. Bunu ifade eden ayetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır: “*Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük (ısr) yükleme!*” (Bakara, 2/286). İslamda mükellefiyetler kolaydır. Zor amellerle sorumlu tutulma yoktur. Takatin üzerinde bir mükellefiyet de yoktur. Mükellefiyet, güç ve kudret oranındadır. İtaat de takat ölçüsündedir⁵. Çünkü İslam, temel esaslarda sabit, ayrıntı ve furûlarda esnek; dini ve ahlaki değerlerde sabit, günlük hayatla ilgili işlerde esnektir⁶. Onda herkesin sıkıntısına, ihtiyacına ve mazeretine göre ruhsatlar vardır. Mesela ayakta namaz kılamayanın oturarak, oturarak kılamayanın ima ile kılması gibi kolaylıklar gösterilmiştir⁷. Ümmet-i Muhammed’in şeriatında namaz beş vakit olarak belirlenmiş, tevbe için kendini öldürme ve necasetin değdiği yeri kazıma gibi mükellefiyetler kaldırılmıştır⁸. Her türlü günahın temizlenme yolu gösterilmiş, tevbe kapıları sonuna kadar açılmış, keffaret, ve diyet kolaylığı verilmiştir⁹.

Bu ümmete yüklenmeyen ağır yük, dini bir görev olabileceği gibi, yanlış hareketlerin cezası da olabilir. Zor sınav ve denemelerden geçirilme Allah’ın kanunlarındanır. Onun için müminler, kendilerine kolaylıklar göstermesi ve zorluklarla karşılaştıklarında cesaret ve sabır vermesi için Allah’a dua etmelidir¹⁰. O’ndan, güç yetirilecek olursa bile ağır işler istememelidir.

¹ Esed, II, 686.

² Suyûtî, *Hasâis*, III, 249. Bu ümmete, hac ibadetinde olduğu gibi başkasının yerine görev yapma kolaylığı da verilmiştir (İbnü’l-Cevzî, VII, 285).

³ Kardâvî, s. 225.

⁴ Derveze, VII, 126.

⁵ Zuhaylî, III, 136.

⁶ Kardâvî, s. 273.

⁷ Elmalılı, V, 505.

⁸ Kurtubî, III, 426, VII, 300.

⁹ Beydâvî, IV, 143.

¹⁰ Mevdûdî, I, 199.

Bakara Sûresinin sonundaki, “*İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, affını dileriz, dönüşümüz sanadır*” (Bakara, 2/285) ayeti nazil olunca, Cebrail Hz Peygambere, “Allah sana ve ümmetine övgüde bulunmaktadır. Dilekte bulun, sana verilecektir” dedi. O da, Sûrenin geri kalan ayetindeki, “*Ey Rabbimiz! Eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptysak bundan dolayı bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz! Takat getiremeyeceğimiz şeylerle bizi yükümlü tutma! Affet bizi, lütfen bağışla kusurlarımızı, merhamet buyur bize! Sensin Mevlâmuz, yardımcımız! Kâfir topluluklara karşı Sen yardım eyle bize!*” buyruklarıyla dileklerini ifade etmiştir¹. Başka bir rivayete göre meleklerden biri Hz. Peygambere, “İki nur için müjdeler olsun sana. Bu nurlar ancak sana verildi. Senden önce hiçbir peygambere verilmemişti. Bu iki nur, fâtihatü’l-kitap (Fâtiha Sûresi) ve Bakara Sûresinin sonudur” demiştir². Bakara Sûresindeki namaz, oruç, hac, kısas, evlenme, boşanma, alışveriş gibi yükümlülüklerden sonra bu ayetlerin gelmesi, insanların güçlerine göre sorumlu tutulduklarına, böylece Allah’ın onlara lütufta bulunduğu işaret etmektedir³.

Ümmet-i Muhammed’in dininin bu kolaylık özelliği bir başka ayette şöyle ifade edilmektedir: “*O Peygamber ki kendilerine meşrû şeyleri emreder, kötülükleri yasaklar, kendilerine güzel ve hoş şeyleri mubah, murdar şeyleri ise haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar*” (A’raf, 7/157). Hz. Peygamber, küçük meseleleri bile kılı kırk yararak, çok büyük ve mühim meseleler haline getiren alimlerin, takat getirilemeyecek zühd anlayışlarının, batıl inanç ve talimatların getirdiği bunaltıcı külfetlerden onları kurtarmaktadır⁴. Dolayısıyla Kur’an, bu ayetlerde Hz. Peygamberin en önemli özelliklerinden birinin kolaylaştıran bir peygamber olduğuna dikkat çekmektedir.

Allah’ın rahmeti sonucu, Muhammed ümmetinden zorluklar ve ağırlıklar kaldırılmıştır. Hz. Musa, bu rahmeti kendi kavmi için talep etmiş fakat Allah Teâlâ,

¹ Ebû Dâvud, Edeb, 88; Tirmizî, Rü’ya, 8; İbn Mâce, Tabiru’r-Rü’ya, 8; Ahmed b. Hanbel, I, 216, 246. Müslim’deki kayda göre Yüce Allah, sûrenin son ayetinde geçen Hz. Peygamberin bu dualarının tamamını kabul etmiştir (Müslim, İman, 199). Bir çok müfessire göre bu ayetler, Hz. Peygambere miracda verilmiştir.

² Müslim, Müsâfirîn, 254.

³ Taberî, III, 215. Bunun yanında, avret yerlerine bakmanın, suret/resim yapmanın ve sarhoşluk veren şeylerin önceki ümmetlerin aksine bu ümmete haram kılındığı söylenmektedir (Suyûtî, *Hasâis*, III, 200). Bir kayda göre içki önceki ümmetlerde haram değildi. Tevrat onu sadece kahinlere yasaklamıştı (İbn Âşûr, VI, 208).

⁴ Mevdûdî, II, 92.

onu Hz. Peygambere tabi olacaklara vereceğini bildirmiştir (A'râf, 7/156-157)¹. Böylece Hz. Peygamber ve onun getirdiği İslam dini, her şeyi kuşattığı bildirilen ilahî rahmetin bir tezahürü olmuştur².

Dinin kolaylaştırılmasını ifade eden ayetler, Müslümanların daha önce Yahudi ve Hıristiyanlarca yapılan hataları tekrarlayarak, insanları gereksiz yük ve meşakkatler altına sokacak, onların özgürlüklerini daraltıp zincirler gibi bağlayan uydurma hükümler, hurafî inançlar üretmekten kaçınmaları gerektiğine de işaret etmektedir. Müslümanlar, fitneyi önlemek, kötülükten sakındırmak, bir mezhebi, grubu övmek gibi niyetlerle, Allah'ın dinini zorlaştırarak, onun, hayatın tabii seyrine, ihtiyaç ve zaruretlerine aykırı bir din gibi algılanmasına sebep olmamalıdır³.

Bir başka ayette “*Din konusunda, size hiçbir zorluk (harec) da yüklememi*” (Hac, 22/78) buyrulurken, Ümmet-i Muhammed'in kolay bir dini yaşantıya sahip olduğu tekrarlanmaktadır. Bu ayetteki zorluk (harec), beden, nefis ve mala fazlasıyla meşakkat veren her şeydir⁴. Kısaca darlık anlamında olan harecin bu ümmete yüklenmemesi önceki ümmetlerde görülen ahkâmıla ilgili zorlukların kaldırılmasıdır. Bu da Yüce Allah'ın, bu ümmete verdiği özelliklerdendir. Ayetin maksadı, bu ümmete zaruret halinde ölü hayvan etinin yenmesi gibi ruhsatların verilmesi ve İsrailoğulları üzerinde bulunan ağır yüklerin onlardan kaldırılmasıdır⁵. Yerine göre tevbe, kısas veya keffaret kolaylıkları getirilerek çıkış kapısı olmayan bir zorluk bırakılmamasıdır⁶. Katade'den nakledildiğine göre önceki ümmetlerin peygamberlerine, “Git, senin için bir güçlük, darlık yoktur” denilirdi. Bu ümmetin tamamına, “*Dinde size güçlük vermedi*” (Hac, 22/78) diye buyrulmuştur⁷.

Mükellefiyetlerin kendilerine göre meşakkatleri vardır. Allah'ın insanları sorumlu tuttuğu işlerde esas olan, meşakkat değil, buna katlanmayla hasıl olacak sonuçtur.

¹ Bkz. Kurtubî, VII, 297; Elmalılı, IV, 148.

² *Kur'an Yolu*, II, 475.

³ *Kur'an Yolu*, II, 475-476. Daha çok, zühd, takva ve Allah'a yaklaşma adına, helal kılınan bazı güzellikleri kendilerine haram kılma şeklinde görülür. Fakat Mâide Süresinde, bu tutumun doğru olmadığı belirtilmiştir. “*Ey iman edenler, Allah'ın sizin için helal kıldığı güzel şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın. Şüphesiz Allah, haddi aşanları sevmez. Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden helal ve temiz olarak yiyin*” (Mâide, 5/87-88).

⁴ Salih b. Abdullah, s. 47.

⁵ Kurtubî, XII, 100; Zuhaylî, XVII, 287; Salih b. Abdullah, s. 45

⁶ Taberî, X, 268.

⁷ Taberî, X, 272-273; Kurtubî, XII, 100; Suyûtî, *Dürr*, I, 351.

Dolayısıyla kaldırıldığı belirtilen zorluk, normalin üzerinde olandır. Bilinen ve normal sayılan zorluk, kulluk vazifelerinden kaldırılmamıştır¹. Genel olarak amellerde bulunan mutad meşakkatler ne sözlük bakımından ne de şer’î örf bakımından harem değildir. Bu meşakkatler şer’î bir hikmet ve imtihan için konulmuştur².

Kur’an’da, bu ümmetin dininde kolaylaştırmanın esas olduğuna, başka ayetlerde de işaret edilmektedir. “Allah sizin hakkınızda kolaylık (yüsr) ister, zorluk istemez” (Bakara, 2/185). Bu ayetteki “yüsr” kelimesi, müsamaha, zorlukların kolaylaştırılması anlamındadır³. Bir başka ayette de “Allah sizin yükünüzü hafifletmek ister, çünkü insan hilkatçe zayıf yaratılmıştır⁴” buyrulmaktadır. Kur’an’ın rahmet (Neml, 27/77) ve Hz. Peygamberin ümmetine karşı çok şefkatli ve merhametli (Tevbe, 9/128) olması, bu ümmetin dininin kolaylaştırılmasının sebeplerindedir.

Hadislerde de kolaylaştırmanın esas olduğu İslam toplumuna öğretilmiştir. “Hz. Peygamber, ashabından birini herhangi bir işe gönderince ona şu tenbihte bulunurdu: “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın⁵.” “(Bu) din kolaylıktır. Kimse (aşırı gayretle) dini geçmeye çalışmasın, galibiyet dinde kalır⁶.” “Kendinize zorluk çıkarmayın, zorluğa uğrarsınız. Çünkü bir kavim (bazı zahmetli işlere azmederek) kendini zora attı. Allah da zorluklarını artırdı. Manastır ve kiliselerdekiler bunların kalıntısıdır⁷.” “Allah’a en sevimli din, müsamahakar haniflik dinidir⁸.” “Ben müsamaha dini olan haniflik üzere gönderildim⁹.” “Ümmetime meşakkat vermeyeceğimi bilseydim¹⁰” şeklinde başlayan hadisler de böyledir. Hz. Aişe’nin belirttiğine göre Allah Resulü iki iş arasında muhayyer kalırsa, günah olmadıkça onların en kolay olanını seçerdi¹¹. Bundan dolayı, “Allah’a en hoş gelen amel, kişinin

¹ Zuhaylî, XVII, 287.

² Şâtübî, II, 159.

³ Râğıb, 847; İbn Manzûr, V, 295; Bikâî, III, 62.

⁴ Nisâ, 4/28. Ayrıca bkz. “Her güçlülükle beraber kolaylık vardır” (İnşirâh, 94/5-6); Teğâbûn, 64/16; Talâk, 65/7.

⁵ Müslim, Cihâd, 6. Diğer versiyonları için bkz. Buhârî, İlm, 11, Edeb, 80; Müslim, Cihâd, 7; Ebû Dâvud, Edeb 20, Hudûd 1; Nesâî, Tahâret, 4.

⁶ Buhârî, İman, 29; Nesâî, İman, 28; Ahmed b. Hanbel, V, 69.

⁷ Ebû Dâvud, Edeb, 52. “Onlar, üzerlerine bizim farz kılmadığımız, fakat güya Allah’ın rızasını kazanmak için kendilerinin koydukları ruhbaniyete bile gereği gibi riayet etmediler” (Hadîd, 57/27).

⁸ Buhârî, İman, 28; Ahmed b. Hanbel, I, 236.

⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 266, VI, 116.

¹⁰ Bkz. Ebû Dâvud, Tahâret, 25; Tirmizî, Tahâret, 18; İbn Mâce, Salât, 8.

¹¹ Buhârî, Menâkıb, 20, Edeb, 80, Hudûd, 10; Müslim, Fedâil, 77; Ebû Dâvud, Edeb, 4; Muvattâ, Husnu’l-Huluk, 2.

az da olsa devamlı olarak yaptığı ameldir”¹ buyurmuştur. Hz. Peygamber, bazı amelleri yapmayı arzuladığı halde, diğerleri de yapmaya başlar ve sonra da farz olur korkusuyla onları terk ederdi². Burada, daha önce geçtiği gibi dinin emrettiği amellerde bulunan zorlukların kastedilmediği gözden kaçırılmamalıdır.

İslamda kolaylık denince, akla hemen ruhsat ve zaruretler gelir. Kelime anlamı, yumuşaklık³ olan ruhsat, ihtiyaç durumlarına has olmak üzere meşakkat veren bir özür sebebiyle meşru kılınan hükümlerdir⁴. Ruhsatlar, mükellefin yükümlülüğünü hafifletmek ve ondan güçlüğü kaldırmak için konulmuştur⁵. Zaruret ise insanın engelleme imkanı bulamadığı bir tehlikeden kaynaklanan meşakkattir⁶. Zaruret şartlarının oluşması halinde, haddi aşmadan onun telafisi için hareket etmek mubahtır⁷. Çünkü zaruretler, yasak olan şeyleri mubah kılar⁸. Kur’an bu hususta şöyle buyurur: “*O, zaten size haram kıldığı etleri açıkça bildirmiştir; ancak çaresiz kalıp da zaruret miktarı yemeniz müstesnadır*” (En’âm 6/119, 145). “*O size leşi, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanın etini haram kıldı. Kim çaresiz kalırsa bunlardan yemesinde günah yoktur*” (Bakara 2/173; Nahl 16/115). Hz. Peygamber de usanma olmasın diye dini hayatı zorlaştıranları uyarmıştır⁹. Bir çok hadisinde ruhsatların işlenmesini şöyle teşvik etmiştir: “Allah’ın size helal kıldığı ruhsatlar gereklidir¹⁰.” “Allah azimetlerin işlenmesini sevdiği gibi ruhsatların işlenmesini de sever¹¹.” “Allah’ın size ruhsat kıldığından faydalanmak gerekir¹².”

Ruhsat tabiri, bu ümmetten kaldırılmış ağır yükümlülükler ve zor işler için de kullanılır. Dinimizde olan kolaylık, hoşgörü, müsamaha ve yumuşaklık daha önceki ümmetlerin yüklendiği ağır azimetlere göre ruhsat olmaktadır¹³. Azimetler sadece Allah’ın hakkını, ruhsatlar ise hem Allah’ın hem de kulların hakkını birlikte içerir.

¹ Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Salâtü’l-Müsafirîn, 218; Ebû Dâvud, Salât, 317; Nesâî, Kible, 13; İbn Mâce, Zühd, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 350, VI, 180.

² Buhârî, Teheccüd, 5; Müslim, Müsafirîn, 77.

³ İbn Manzûr, VII, 40; Şâtübî, I, 305.

⁴ Şâtübî, I, 301; Salih b. Abdullah, s. 143.

⁵ Şâtübî, I, 308.

⁶ Cürcânî, s. 155.

⁷ Cessâs, I, 126-127

⁸ Mecelle, 21. Mad.

⁹ Dehlevî, II, 55.

¹⁰ Müslim, Sıyâm, 93, 105.

¹¹ Ahmed, II, 108; Taberânî, *Evsat*, II, 77, IV, 372, VI, 70; Beyhakî, *Delâil*, III, 140.

¹² Müslim, Sıyâm, 93, 105; Nesâî, Sıyâm, 47, 48; Ahmed b. Hanbel, V, 58.

¹³ Şâtübî, I, 304-305; Salih b. Abdullah, s. 155.

Ayrıca ruhsatların terk edilmesi usanmaya sebep olabilir¹. Bunların yanında hükümlerin, insan fıtratı gereği tedrici olarak uygulamaya konulması da önemli bir kolaylıktır². Teyemmüm, elbise veya vücuttaki giderilmesi güç olan pisliğin hükmünün kaldırılması, namazın yolculukta kısaltılması, namazların cem edilmesi, hastanın oturarak veya uzanarak kılması, yolculuk ve hastalık halinde oruç tutulmaması, çaresiz kalanın haram şeylerden yemesi, hür kadınla evlenmeye gücü yetmeyen münim cariye ile evlenmesi gibi ruhsatlar, “harec yani sıkıntı ve güçlük kaldırılmıştır” ilkesinin tezahürüdür³. Müslümanların ehl-i kitap kadınlarla evlenebilmeleri, onların kestiklerini yiyebilmeleri de dînî yaşamı kolaylaştırmak içindir⁴. Arefe günleri hakkında yanılıyor olursa da ümmetin icmâının geçerli olması da kolaylıklardandır⁵.

Bütün insanlar için tevbe kapısının ardına kadar açık olması da kolaylıklardandır. Yine zorunluluk hallerinde haram yiyeceklerin helal olması, teyemmüm, savaşta namazın kılınıp şekli ve yemin keffareti gibi ruhsatlar, İslâmın kolaylık özelliğinin göstergeleridir. Dünya hayatının çekici süslerinden, güzel ve temiz rızıklardan yararlanmanın mubah, sadece pis ve iğrenç şeylerin, azgınlığın, bireysel ve toplumsal hayasızlıkların yasak oluşu da bu prensibin sonucudur⁶. İslâmın prensiplerinden olan rıfk ile muamele de kolaylığın bir parçasıdır⁷.

Ümmet-i Muhammed için Kur'an'ın kendisi de kolaylaştırılmıştır (Kamer, 54/17, 22, 32, 40). Onun ezberlenmesi kolaydır⁸ ve herkes ondan kolayına geleni okuyabilir (Müzzemmil, 73/20). Ayrıca Kur'an'ın yedi harf üzere nazil olması da bu ümmete mahsus bir kolaylık ve özelliktir. Hz. Peygamber, farklı lisan ve şivelere sahip gruplar için sağlanmış bu kolaylıklığı şöyle haber veririr: “Bana (Kur'an'ı) bir harf üzere oku diye Cebrail gönderildi. Ümmetime kolaylaştırmasını istedim. İkincide, ‘İki harf üzere oku’

¹ Şâtübî, I, 341.

² Kardâvî, s. 228-229.

³ Şâtübî, IV, 30-31.

⁴ Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, s. 35-36.

⁵ Kurtubî, XII, 100.

⁶ Derveze, VII, 126.

⁷ Sakallı, s. 77-78.

⁸ Zemahşerî, IV, 436.

dedi. Tekrar ümmetime kolaylaştırmasını istedim. Üçüncüde bana, ‘Yedi harf üzere oku’ dedi¹’.

Bu dinin mensubu olan ümmet de aynı şekilde kolaylaştırma göreviyle memurdur². Bir hadiste, “Siz ancak kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil”³ denilerek buna işaret edilmiştir. Bir başka hadiste, “Müsamahakar ol ki, sana da müsamahakar davranılsın”⁴ denilmiştir. Müsamaha, kişinin cömert davrandığı zaman kullanılan bir ifadedir. Dolayısıyla hadis, kolaylaştır ki, sana da kolaylaştırılsın anlamındadır⁵. Bunun için özellikle örnek alınan alimler ve toplumun liderleri başta olmak üzere herkesin ruhsatlardan yeri geldikçe yararlanması gerekir⁶.

Buraya kadar kolaylıklarla ilgili verilen bilgilerden çıkarılacak iki önemli sonuç vardır. Biri, kolaylaştırmanın İslamın temel prensiplerinden olduğu; diğeri, insanların çeşitli düşüncelerle dini yükümlülükleri artırmamaları gerektiğidir⁷. Sonuç olarak, önceki ümmetlere ağır sorumluluklar yüklenmiş ve daha çok, azimetle amel etmeleri istenmiştir. Ümmet-i Muhammed’e ise kolaylıklar ve ruhsatlar verilmiştir. Hem Kur’an hem de sünnet, onların da zorlaştıran değil, kolaylaştıran bir ümmet olmalarını teşvik etmiştir.

2. Bu Ümmete İbadetlerde Kolaylıklar Sağlanması

Bütün dinlerde kulluğun gereği ve göstergesi olan ibadetler mevcuttur. Fakat her ümmetin ibadet şekil ve esaslarında bir takım değişiklikler vardır. “*Biz her ümmete kendi dönemlerinde uyguladıkları özel bir ibadet yolu (mensek) belirledik. Öyle ise onlar din işinde asla sana muhalefet etmesinler*” (Hac, 22/67). İbadet, Allah’a itaat etmek ve boyun eğmektir⁸. Mensek (ibadet yolu) kelimesi ise kurban kesmeyle ilgili olduğu

¹ Müslim, Salâtü'l-Müsafirîn, 273; Ahmed b. Hanbel, V, 127. Hadisin devamı şöyledir: “Hem sana verdiğim her cevapla birlikte benden isteyeceğin bir dileğin de verilecektir” dedi. Bunun üzerine, ‘Ya Rab, Ümmetimi affeyle. Ya Rab, Ümmetimi affeyle’ dedim. Üçüncü isteğimi, Hz. İbrahim (a.s) dahil bütün mahlukatın beni dileyebilecekleri güne bıraktım.” Yedi harf için bkz. Zerkânî, I, 138-149.

² Talat Sakallı, *Hadislerle İslamda Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996, s. 75.

³ Buhârî, Vudû, 58, Edeb, 80; Ebû Dâvud, Tahâret, 136; Tirmizî, Tahâret, 112.

⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 248.

⁵ İbn Manzûr, II, 488.

⁶ Münâvî, II, 292-293. Ayrıca ruhsatlardan faydalanmak, nefiste oluşabilecek “zor olanları yapıyorum” tekebbürünü kırar (Münâvî, II, 296-297).

⁷ *Kur’an Yolu*, IV, 41.

⁸ Mevdûdî, *Kur’an’ın Dört Temel Terimi*, (trc. Mahmut Osmanoglu), Özgün Yay., İst., 1996, s. 103.

gibi, ibadet mahalli, ibadet şekli ve din anlamlarına da gelir¹. Fakat ayetteki mensek kelimesinin, ibadetin kendisi olarak anlaşılması daha uygundur².

Mensek kelimesi, ibadet, sistem, tüm hayat tarzı anlamlarına da gelir³. Her ümmete özel bir ibadet yolunun belirlenmesi, her ümmet için dinî kurallar konulduğuna, Allah tarafından toplumların şartlarına ve beşerî gelişmelere göre farklı dinî hükümlerin bildirilmiş olduğuna işaret etmektedir⁴. Her ümmetten maksat Yahudi ve Hıristiyanlar gibi, bir şeriata bağlanmış olan önceki ümmetlerdir. Bilinsin ya da bilinmesin, bütün ümmetler kastedilmiş de olabilir⁵. Kısacası ayet, her ümmete tutacakları bir yol, uygulayacakları ahkâm ve bazı ibadet esasları, şekilleri tayin edildiğini ifade etmektedir⁶. Bu ayete göre geçmiş ümmetlerin her biri için geçerli bir şeriat vardır. Fakat İslamın gelişinden sonra artık Tevrat ve İncil şeriati geçerli değildir. Çünkü Kur'an kendinden önceki şeriatları neshetmiş⁷, yeni bir şeriat getirmiştir. Bütün insanlar ona tabi olmak durumundadır.

Her ümmetin şeriatındaki farklılıkların sebebi, ümmetlerin onlarla imtihan edilmeleridir (Mâide, 5/48). Yüce Allah, insanları imtihan edip, itaat edeni asi olandan, kitaptaki emirleriyle amel edeni, amel etmeyenden ayırt etmek için ümmetlerin şeriatlarını farklı farklı yapmıştır⁸. Bu farklılıklara bir çok misal verilebilir. Namazın kısaltılması, gücü yetmeyen kimsenin ima ile namaz kılması, yolcunun orucunu açabilmesi, kör, topal, hasta, fakir, borçlu, anne-babasına bakan gibi kimselerden cihad yükümlülüğünün kaldırılması gibi hükümler bunlardandır⁹.

Bu ümmete namaz ibadetiyle ilgili olarak sağlanan kolaylıklar şunlardır: Namaz, yolculukta dört rekat (farz) yerine iki rekat kılınabilir. “*Namazın kısaltılması, Allah'ın sizlere yaptığı bir bağıştır*”¹⁰. Namaz, savaşta, düşman saldırısı korkusu olduğunda kısaltılarak ve dönüşümlü olarak kılınır. “*Sefer esnasında kâfirlerin size bir fenalık*

¹ Farklı görüşler için bkz. Râzî, VIII, 239; Kurtubî, XII, 58.

² Râzî, VIII, 239. Şayet yer kastedilseydi, “Orada ibadet ederler, etsinler” buyrulurdu (Kurtubî, XII, 93).

³ Mevdûdî, III, 353.

⁴ Kutup, IV, 2442.

⁵ Râzî, VIII, 239.

⁶ Bayraklı, XIII, 145.

⁷ Zuhaylî, XVII, 280.

⁸ Taberî, IV, 369.

⁹ Kurtubî, XII, 100.

¹⁰ Nisâ, 4/101. Müslim, Salâtu'l-Müsafirîn 4; Tirmizî, Tefsîr, (Nisâ); Ebû Dâvud, Salât, 270; Nesâî, Taksîru's-Salât, 1.

yapmalarından endişe ederseniz namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur” (Nisâ, 4/101-102). Yine namaz, zaruret halinde kibleye dönülmeksizin kılınabilir. Hasta olan, namazda ayakta durmak zorunda değildir. Böyle bir kimse oturarak, uzanarak, yatarak hatta ima ile kılabilir¹. Ayrıca bir kolaylık olarak, mest ile abdest almak ve namaz kılmak da bu ümmete mahsustur². Yara ve sargı üzerine mesh etme ruhsatı da bu kolaylıklar cümlesindedir.

İbadetlerde sağlanan diğer bir kolaylık da su bulunamadığında veya zaruret durumunda abdest veya gusül için teyemmüm yapılmasıdır. *“Eğer hasta veya yolculukta iseniz, veya tuvaletten gelmiş yahut hanımlarınızla yatmış olur da gusledecek su bulamazsanız, O vakit temiz toprağa teyemmüm edin, arınmak niyetiyle yüzünüze ve ellerinize meshe- din”* (Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6).

Ümmet-i Muhammed’e oruçla ilgili tanınan kolaylıklara gelince; ramazanda, yolcu, hasta, yaşlı, hamile veya emzikli olanlar, mazeretleri sebebiyle oruçlarını tutmayabilirler. Oruç tutmadıkları günleri daha sonra kaza ederler. Yine oruç tutamayacak durumda olanlar, onun yerine fidye verirler³. *“Artık sizden kim Ramazan ayının hilalini görürse, o gün oruca başlasın. Hasta veya yolcu olan, tutamadığı gün- ler sayısınca, başka günlerde oruç tutar. Allah sizin hakkınızda kolaylık ister, zorluk istemez. Oruç günlerini tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiğinden ötürü Allah’ı tazim etmenizi ister. Şükredesiniz diye bu kolaylığı gösterir”* (Bakara, 2/185). Ayrıca İslam, unutarak yiyip içmenin orucu bozmaması, imkanı olmayanın zekat vermemesi, kurban kesmemesi, hacca gitmemesi, temiz olan her yerde namaz kılınması, gerektiğinde kiblenin tahminle bulunulması gibi kolaylıklar da getirmiştir.

Kurtubî’nin naklettiğine göre, Musa (a.s) İsrailoğulları heyeti ile Tur dağına çıktığında, Yüce Allah onlara şöyle buyurdu: “Ben yeryüzünü size mescit kıldım. Üç yer hariç her nerede namaz kılırsanız, namazınız kabul edilecektir. Bunlar kabristan, hamam ve tuvalettir.” Onlar, “Hayır, biz namazımızı yalnız havrada kılmak istiyoruz” dediler. Yüce Allah, “Toprağı -su bulamadığınız takdirde- sizin için temizlenme aracı kıldım” buyurdu. Onlar, “Hayır, sudan başkasını kabul etmiyoruz” dediler. Allah,

¹ Zuhaylî, XVII, 287.

² Ebû Dâvud, Salât, 89; Hâkim, I, 391; Beyhakî, *Sünen*, II, 432. Bu konuda açıklama için bkz. *Avnu’l- ma’bûd*, II, 354-355.

³ Zuhaylî, XVII, 287. Namaz, oruç, teyemmüm, kaza, vs. kolaylıklar için bkz. Kardâvî, s. 225-229.

“Ben, kişi tek başına namaz kılacak olursa, onun namazının kabul edileceğini size ikram ediyorum” buyurdu. Onlar yine, “Hayır, cemaat ile olmazsa olmasın” dediler. Allah, “Sekîneti (Allah’ın huzur ve sükûnunu) kalbinize yerleştireceğim. Tevrat’ı ezberden okumanızı sağlayacağım. Sizden, her bir erkek, her bir kadın, hür, köle, küçük, büyük herkes ezberinden okuyacak” buyurdu. “Biz ancak havralarda namaz kılmak istiyoruz. Ayrıca sekîneti kalplerimizde taşıyamayız. Önceden olduğu gibi tabutta kalmasını istiyoruz. Tevrat’ı ezberden okumaya da gücümüz yetmez. Biz onu bakarak okumak istiyoruz” dediler. Bunun üzerine yüce Allah, “*Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır, onu sakınanlara yazacağım*” buyruğundan itibaren “*İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir*” (A’raf, 7/156-157) diye buyurmuş ve bu özellikleri Ümmet-i Muhammed’e vermiştir¹. Bu rivayet, Ümmet-i Muhammed’in kolaylıklar bakımından önceki ümmetlerden farklılığını ortaya koymaktadır.

Önceki ümmetlerde olmayan bütün bu kolaylıklar ve ruhsatlar, Yüce Allah tarafından Ümmet-i Muhammed’e bahşedilmiş lütuflardır. Şu halde ümmetin de bu hususiyetlerin farkında olması ve ibadet sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmesi gerekir.

3. Cuma Günü Çalışma Kolaylığı

İsrailoğullarının Cumartesi, Hıristiyanların Pazar ve Müslümanların da Cuma gününü, haftanın kutsal günü olarak seçtikleri daha önce anlatılmıştı. Kur’an’da “yevmu’s-sebt” olarak zikredilen cumartesi gününe mahsus bazı özel hükümler vardır. İslam bunları da kaldırmıştır.

3.1. Cumartesi Yasağı ve Yahudilerin Buna Uymamaları

İsrailoğullarına verilen hükümlerden biri de Cumartesi günleri, günlük işlerle meşguliyet yasağıdır. “*Bir de onlara, ‘Cumartesi günü av yaparak, ilahî yasağı aşmayın’ deyip bu hususta kendilerinden ağır teminat aldık*” (Nisâ, 4/154). Bu hüküm onlara, ihtilaf etmeleri sonucu verilmiştir. “*Sebt (Cumartesi) tatili, ancak onda ihtilaf edenlere farz edilmişti*” (Nahl, 16/124). Mevcut Tevrat’ta Cumartesi gününün kutsal olmasına dair, Tanrının yaratmayı altı günde tamamlayıp yedinci gün olan Cumartesi günü dinlenmesi², İsrailoğullarının Mısır’dan çıkarak Firavun’dan kurtuldukları günün

¹ Kurtubî, VII, 297.

² Yaratılış, 2:2-3.

hatırası¹, Hz. Musa'nın Allah'tan aldığı on emirden biri² veya haftalık bir dinlenme günü olarak tespit edilmiş olması³ şeklinde farklı sebepler zikredilir

Fakat Yahudiler isyankar, kaypak ve maddeye düşkün tabiatları yüzünden bu hükme de sadık kalmadılar⁴. Çeşitli yollarla bu yasağı delmeye çalıştılar. Bunun sonunda da çarpıcı bir azaba uğradılar. *“Hani onlar sebt (Cumartesi) günününün hükmüne saygısızlık edip Allah'ın koyduğu sınırı çiğniyorlardı. Çünkü sebt günününün hükmünü gözettiklerinde balıklar yanlarına akın akın gelirdi; sebt günününün hükmüne riayet etmedikleri gün ise gelmezdi. İşte fasıklıkları, yoldan çıkmaları sebebiyle onları böyle imtihan ediyorduk... Kendilerine verilen öğütleri ve uyarıları kulak ardı edip, bir tarafa bırakınca, içlerinden kötülükleri önlemeye çalışanları kurtarıp, zalimleri yaptıkları kötülükler yüzünden şiddetli bir azaba uğrattık. Kibirlenip de yasakları çiğnemekte ısrar edince onlara: ‘Hor ve hakir maymunlar haline gelin’” dedik. O vakit Rabbin, kıyamet gününe kadar onları kötü azaba uğratacak kimseler ortaya çıkaracağını ilan etti⁵.*” Bu ayetlerde bahsedilen şehrin Eyle (Akabe), Taberiye veya Medyen olduğu belirtilir⁶. “Onlara sor” denmesi de bu olayın Medine'deki Yahudiler tarafından bilindiğini gösterir⁷. İbn Abbas ve Mücâhid'e göre Yahudiler de Cuma gününe hürmetle emrolunmuşlardı. Ama onlar, bu günü bırakıp, Cumartesi gününü seçtiler. Bunun üzerine Cumartesi hükmü ile imtihan edildiler. Onlardan bu güne saygı göstermeleri ve balık avlanmamaları istendi. Allah'ın bir sınaması olarak Cumartesi günü geldiğinde balıklar suyun yüzünde doğru çıkar ve denizdeki bu balıklara bakarlardı. Cumartesi günü geçince kaybolur ve bir sonraki Cumartesi tekrar gelirlerdi⁸.

Rivayetlere göre ashab-ı sebt, havuzlar yapıp, sebt günü balıkları bu havuzlara sürüklüyor, pazar günü de onları tutup çıkarıyorlardı. Sebt günü denize oltalar atıp, tuttıkları balıkları pazar gününe kadar bırakıyorlardı. Böyle yapanların başına

¹ Yasanın Tekrarı, 5:15.

² Mısır'dan Çıkış, 20:8.

³ Mısır'dan Çıkış, 23:12.

⁴ Kutup, I, 76-77.

⁵ A'raf, 7/163-166. Ayrıca bkz. “İçinizden Cumartesi günü haddi aşanları elbette bilirsiniz. Biz böyle yapanlara “Aşağılık maymun olun!” dedik. Bunu, hem bu hadiseye şahit olanlara, hem de sonradan gelecek olan nesillere bir ibret ve Allah'a karşı gelmekten korunacaklara da bir öğüt kıldık” (Bakara, 2/65-66).

⁶ Taberî, VI, 122-123; Zemahşerî, II, 161; İbn Atiyye, I, 335, VI, 113; Râzî, V, 390; İbn Âşûr, IX, 147-148. Bunların Davud (a.s) in kavmi olduğu söylenir (İbn Atiyye, VI, 122; Râzî, I, 540).

⁷ Râzî, V, 390; Kurtubî, VII, 304.

⁸ İbn Atiyye, I, 335-336; Râzî, V, 391; Kurtubî, VII, 305; İbn Kesîr, I, 110.

herhangi bir musibet gelmediğini gören diğer insanlar da bu şekilde yapmaya başladılar. Nihayet balık avı oldukça yaygınlaştı. Balıklar açıktan açığa avlanmaya ve pazarlarda satılmaya başlandı¹.

Onlar bu yaptıklarıyla, dinlerindeki önemli bir kuralı ihlâl etmekteydiler. Çünkü mevcut Tevrat'ta sayılan on emrin üçüncüsünde şöyle denilmektedir: “Şabat gününü kutsal sayarak anımsa. Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrın Rabbe, Şabat günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aranızdaki yabancılar dahil, hiçbir iş yapmayacaksınız².” Cumartesi yasakları o kadar geniştir ki, o gün evlerde ateş bile yakılmamalıdır³. Yemek pişirmek, yiyecek toplamak, satış yapmak, odun toplamak, yük taşımak⁴, yatak kaldırmak⁵, yazı yazmak, paraya el sürmek bile yasaktır⁶. Ayrıca günümüz Yahudiliğinde Mısır'dan çıkışın yıldönümü olarak kutlanan fısıh (pesah) bayramının birinci ve yedinci günlerinde iş yapmak tamamen yasaktır⁷. Mevcut Tevrat'a göre Cumartesi hükümlerine riayet etmeyenlere ağır cezalar vardır. “Kim onun kutsallığını bozarsa, kesinlikle öldürülmeli. O gün çalışan herkes halkının arasından atılmalı. Şabat günü çalışan herkes öldürülmelidir⁸.” Rivayete göre Hz. Musa, Cumartesi günü odun taşıyan birinin boynunu vurdurmuştur⁹. Görüldüğü gibi cumartesi yasakları, ağır ve yerine getirilmesi zor mükellefiyetler getirmektedir.

Hz. İsa da Cumartesi hükümlerine uymuştur. Ancak ondan sonra Pavlus'un çabaları sonucu, Cumartesi günü haftalık ibadet günü olmaktan çıkarılmıştır¹⁰. Kilise, Roma

¹ Taberî, I, 470; Râzî, I, 540; Kurtubî, VII, 306; İbn Kesîr, I, 110.

² Mısır'dan Çıkış, 20: 8-10.

³ Mısır'dan Çıkış, 35: 2-3.

⁴ Mısır'dan Çıkış, 16:23-30; Çölde Sayım, 15:32-36; Amos, 8:5; Yeremya, 17:21.

⁵ Yuhanna, 5:9-10.

⁶ Sarıkçioğlu, s. 282.

⁷ Özen, s. 214. Şabatta sinagogların cemaati artacağına, bar gibi yerler daha çok müşteri çekmektedir. Şabat uygulaması, devletin yasağıyla süren bir düzen halindedir (Örs, s. 346).

⁸ Mısır'dan Çıkış, 31: 14-15. Cumartesi yasağına uymayan, taşlanarak öldürülür. (Çölde Sayım, 15:32-36)

⁹ Bkz. Taberî, VI, 136; Kurtubî, VII, 300; Şevkânî, III, 204; İbnü'l-Cevzî, IV, 385.

¹⁰ Bucaille, s. 83. Bazılarına göre Cumartesinin kudsiyeti, Roma İmparatoru Konstantin'in emri ile kaldırılmıştır (Abdülehad Dâvud, s. 86). Hristiyanlar, Cumartesi hükmünü Pazara çevirdiler. Halbuki Hz. İsa Cumartesi hükmüne uyuyordu (Abdülehad Dâvud, s. 316).

İmparatorluğunun güneş günü olan pazar gününü seçmiştir¹. Hıristiyanlar, ondan beri Pazar günü tatil yapmakta ve kiliselere giderek ibadet etmektedirler.

3.2. Önceki Ümmetlerde Mesh Cezasının Bulunması

Önceki ümmetlerde görülen toplu cezalardan biri de meshdir. İnsanlardan bir grubun şeklinin çirkin hale dönüştürülmesine; maymun, domuz vs. suretine çevrilmesine mesh denir².

Bütün uyarılara rağmen kötülüklerinde ısrar eden ashab-ı sebte, “aşâğılık maymunlar olun” denmiştir. “*Kibirleşip de yasakları çiğnemekte ısrar edince onlara: ‘Hor ve hakir maymunlar haline gelin’ dedik*” (A’raf, 7/166). Alimlerin çoğunluğu, bu maymuna çevrilmenin gerçek bir hadise olduğunu belirtirken, bazıları da mecazi olduğunu savunmuştur. Çoğunluğun görüşüne göre bu tam bir meshdir. Yani Allah, isyanda direnen bu Yahudi topluluğunu en sonunda maymunlar haline getirerek cezalandırmıştır³. Onlara katılmayanlar bu azaptan kurtulmuşlardır.⁴ “*Biz böyle yapanlara ‘Aşâğılık maymun olun!’ dedik*” (Bakara, 2/65), “*Ashab-ı sebte yaptığımız gibi lanet etmeden! Allah’ın emri mutlaka yerine gelir*” (Nisâ, 4/47), “*Allah onlara lanet etmiş, gazabına uğratmış, içlerinden bir kısmını maymun, domuz ve tağuta tapan kimseler yapmıştır*” (Mâide, 5/60) ayetleri de bu görüşü desteklemektedir. Onun için ashab-ı sebtin maymunlara çevrilmesi, “*Biz herhangi bir şeyin olmasını istediğimizde, sadece ‘ol!’ deriz, o da hemen oluverir*”⁵ ayetiyle izah edilmiştir⁶. Hem bu hadiseye şahit olanlara, hem de sonradan gelecek olan nesillere bir ibret olması (Bakara, 2/66), mesh olayının gerçek olduğuna işaret etmektedir. Allah’a karşı gelmekten korunacaklara uyarı olması da yasaklanan haramları çiğnememeleri için Ümmet-i Muhammed’e bir öğüttür⁷. Çünkü önceki ümmetlerin maymun ve domuz suretine çevrilmelerine, masiyetleri sebep olmuştur⁸.

¹ Ataurrahim, s. 107-108. Haftalık ibadet gününün Cumartesiden Pazara alınması, Hz. İsa’dan sonradır. İsa’nın Pazar günü yeniden dirildiği gerekçesiyle Pazar gününü kutsal kabul etmişlerdir (Erbaş, s. 20).

² Râğıb, s. 710; Fîrûzâbâdî, IV, 506; Elmalılı, I, 318; Ahmet Coşkun, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 303.

³ Taberî, I, 474, VI, 136; Râzî, V, 393; Kurtubî, VII, 309.

⁴ İbn Atiyye, I, 336.

⁵ Nahl, 16/40. Ayrıca bkz. Yâsîn, 36/82; Kamer, 54/50.

⁶ Râzî, I, 541, V, 393.

⁷ Taberî, I, 487; Kurtubî, I, 444.

⁸ Taberî, III, 213.

Abdullah b. Mes'ud'un rivayetine göre Hz. Peygambere, maymun ve domuzlar hakkında, "Acaba bu hayvanlar, onların şekline giren Yahudilerin soyundan mı gelmedir?" diye sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: "Allah'ın, lanetine uğratarak başka yaratıklar şekline döndürdüğü her topluluk yok olup gitmiştir, soyları kalmamıştır. Bu maymun ve domuzlar ise daha önce var olan kendi soylarının devamıdır. Allah, Yahudilere gazap edince, onları maymunlar ve domuzlar şekline çevirmiştir¹." Mesholunanlar üç gün bu şekilde kalmış ve diğer insanlar onları gördükten sonra da yok olup gitmişlerdir².

Ashab-ı sebtin maymun suretine çevrilmesi, ahlak ve karakter dejenerasyonu olarak da yorumlanmıştır. Mücâhid'e nisbet edilen bu görüşe göre onların kalpleri değişmiş, maymunlara dönüşmemişlerdir. Sırtında kitap taşıyan merkeplere benzetilmeleri gibi (Cum'a, 62/5) bu ayette de maymunlara benzetilmişlerdir³. Dolayısıyla mesh ifadesi, bu tür günahkârların maruz kalacağı ahlaki çöküntünün mecazi bir anlatımıdır. Bu görüşe dayanan çağdaş müfessirlerden bazılarının göre, kendilerini maymunlar gibi aşağılık ve gülünç duruma düşürecek, maskara yapacak davranışları seçtikleri ve bunda ısrar ettikleri için onlara böyle olun denmiştir⁴. Yani onlar maymun gibi taklitçi, kararsız, değişken, sahtekar, çirkin, suratsız, maskaralık örneği; domuz gibi boynu bükülmez, burnu doğrultusunda giden, çirkin, her kötülüğü yapan, nefret edilen kişiler haline gelmişlerdir⁵. Ya da maymunlar gibi ne yapacakları önceden tahmin edilemeyen ve domuzlar gibi şehvet kurbanı⁶, sefalet içinde, tükenmeye ve sonuçsuzluğa mahkum olmuşlardır⁷. Duyguların ve düşüncelerin izleri yüzlere yansır. Mimikler de çehreyi etkileyen, orada derin izler bırakan belirtilerdir. Maymuna çevrilmeyle anlatılmak

¹ Müslim, Kader, 32, 33; Ahmed b. Hanbel, I, 395, 397, 421.

² Taberî, I, 470; İbn Atiyye, I, 337; Râzî, I, 542, V, 393; Kurtubî, I, 444; İbn Kesîr, I, 109.

³ Mücâhid, *Tefsiru'l-İmam Mücâhid b. Cebr*, s. 205. Ayrıca bkz. Taberî, I, 472; Râzî, I, 541; Kurtubî, I, 443.

⁴ Reşid Rıza, I, 343-345; VI, 448; IX, 379; Kutup, I, 77; Ateş, I, 179; *Kur'an Yolu*, I, 73; Bayraklı, VII, 361. Mesh hadisesini, sonraki dönemlerde yaşayan insanların anlaması zordur. Fakat Hz. İdris zamanına kadar insanların melekler ile musafaha yapması (Kurtubî, III, 31; Âlûsî, II, 100), filli ve fiziki bir helak ve azap ile cezalandırmanın olması dikkate alınır, eski devirlerde, sonraları anlaşılması zor bazı özelliklerin bulunduğunu kabul etmek gerekir. Mesh konusundaki görüş farklılıklarının sebebi de bundan kaynaklanmaktadır. Daha önce geçen, gökten ateşin gelip kurbanları veya ganimetleri yakması, gökten yemek gelmesi (1. Krallar, 19:5-8) de bu kabildendir. İsrailoğullarına bildircin, kudret helvası gelmesi (Bakara, 2/57, 7/160); Hz. Meryem'e yiyecek gelmesi (Âl-i İmrân, 3/37) gibi ayetlerde buna işaretler vardır. Ayrıca meshin, bir ceza ve helak olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.

⁵ Elmalılı, III, 276.

⁶ Reşid Rıza, VI, 448.

⁷ Elmalılı, III, 275.

istenen de budur. Yoksa onların vücut yapıları ile gerçekten maymuna dönüşmüş olmaları şart değildir. Ruhları ve düşünceleri ile zaten maymuna dönüşmüşlerdir¹. “*Kalpleri vardır ama bu kalplerle idrak etmezler, gözleri vardır onlarla görmezler, kulakları vardır onlarla işitmezler. Hasılı onlar hayvanlar gibi hatta onlardan da şaşkıncıdır*” (A’raf, 7/179) ayeti de bu görüş için delil gösterilebilir.

Fakat müfessir Taberî, Mücâhid’in bu görüşünün Kur’an’ın zahirine ters düştüğünü, onların maymuna çevrilmediklerini söylemenin, haklarında Kur’an’da zikredilen diğer şeylerin de meydana gelmediğini söylemek gibi olduğunu belirtir. Ona göre, Kur’an’daki Yahudilerle ilgili diğer şeyler kabul edilir de sadece maymuna çevrilmeleri kabul edilmezse buna delil gösterilmesi, aksi halde bu görüşün reddedilmesi gerekir². “*Enseleriniz nasıl dümdüz ise bazılarınızın yüzlerini bir darbe ile (en netmise) gözden, ağızdan, azalardan ederek dümdüz hale getirmeden veya ashab-ı sebte yaptığımız gibi lanet etmeden!*” (Nisâ, 4/47) ayetinin de hakiki meshe işaret ettiği söylenebilir. Bu ayetteki “tams”, bir şeyin izlerini yok etmek ve alametlerini gidermek demektir. Dolayısıyla burada, onların yüzlerinin kılığından çıkarak yüz denecek durumunun kalmadığını; maymun yüzü gibi çirkin ve perişan olduğunu ifade etmektedir. Bu şiddetli uyarının hem dünya hem de ahiretle ilgili olması mümkündür. Ama dünya ile ilgili olması daha kuvvetlidir³.

Önceki ümmetlerde görülen bu mesh cezası da Hz. Peygamberin ümmetinden kaldırılmıştır.

3.3. Ümmet-i Muhammed’e Cuma Gününde Çalışmanın Helal Kılınması

İslam dini, haftanın bayram günü olarak Cumayı seçmiş ve Müslümanların Cuma günü günlük işleriyle ilgilenmelerini helal kılmıştır. Bu hususta onlara şöyle buyrulmuştur: “*Ey iman edenler! Cuma namazına ezan ile çağırıldığınız zaman derhal Allah’ı zikretmeye (hutbe ve namaza) gidin, alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok ha-*

¹ Kutup, I, 77.

² Taberî, I, 472-473. Müfessir Râzî de bu mecazi yaklaşımı mümkün görmekle birlikte, çeşitli deliller göstererek tenkit etmektedir (I, 541).

³ Elmalılı, II, 569. Hz. Musa, Firavun’un ekonomik gücünün elinden alınması için Allah’a dua etmiş (Yûnus, 10/88) ve ona icabet edilmiştir (Yûnus, 10/89). Bu dua üzerine para gibi kıymetli iktisadi değerlerin taşlaştığı nakledilir ki buna “tams” denir (Taberî, VII, 204-205; Beğavî, III, 177; Suyûtî, Dürr, IV, 384; İbn Kesîr, I, 445). Ayrıca Yâsîn, 36/66-68 ayetleri de hakiki meshe delil olabilir.

yırlıdır. Namaz tamamlanınca yeryüzüne yayılın, işinize gücünüze gidin, Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın” (Cum’a, 62/9-10).

Bu ayette, namaz tamamlanınca işinize gücünüze gidin buyrulurken, namazdan sonra çalışmaya, dünya işleriyle meşgul olmaya dini bir engel olmadığı, yasağın sadece namaz süresiyle sınırlı olduğu ifade edilmektedir. Ayetteki emir (yayılın, gidin) ifadesinden, çalışmaya teşvik anlamı da çıkmaktadır. Çünkü Allah'ın lütfundan nasip aranması istenmektedir. Bu da namaz süresine ilişkin yasağın tembelliğe itici bir sebep olarak algılanmaması için yapılmış bir uyarıdır¹.

Cuma gününün tatil edilmesi halinde, Müslümanların da ehl-i kitaba benzemiş olacağını ileri süren müfessir Kâsımî'nin² bu düşüncesinin yanlış olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Cuma gününün tatil olması, cumartesi yasaklarında olduğu gibi dünyevî işlerle meşgul olmamak anlamına gelmez. Müslümanlar, Cuma namazı öncesinde de sonrasında da günlük işlerini yürütmeye devam ederler.

4. Evlilik ve Kadınlarla İlgili Kolaylıklar

Evlilik ve kadınlarla ilgili bazı hususlarda Ümmet-i Muhammed'e tanınan kolaylıklara geçmeden önce, kadının İslam ümmetinde diğer toplumlardan farklı olarak sahip olduğu üstün değeri ve konumu üzerinde durmak gerekir.

Kadınlar, İslamın gelişine kadar hemen her devirde ve toplumda, genellikle insanca muamele görmemiş, ezilmişlerdir. Hak ettikleri sevgi, saygı ve hürmet konumuna ancak İslam dini sayesinde kavuşabilmişlerdir. İslam, aile hayatına dair çeşitli kolaylıklar getirerek onları toplumdan dışlanmaktan kurtarmıştır. Çünkü İslam, Allah'ın yarattığı kullar olarak kadın ve erkek arasında bir ayırım gözetmez. Onun için Kur'an, iman eden kadın ve erkekleri, ibadet, ahlak ve sosyal alanlarda birlikte zikreder. Kur'an'ın sûrelerinden birine Nisâ diğerine Meryem adının verilmesi de İslamın bir şahsiyet olarak kadına verdiği değeri göstermektedir.

Kadın, İslamdan önceki cahiliyye döneminde erkeğin tahakkümü altında olduğu için kolayca boşanmaz, iddeti keyfi olarak uzatılır, başkasıyla evlenmesi engellenirdi.

¹ *Kuran Yolu*, V, 278.

² Kâsımî, XVI, 5804.

Defalarca boşanıp geri alınırđı. Bunun karşısında onun herhangi bir hakkı da yoktu¹. Müşrikler de diğeri milletler gibi kadına değeri vermezlerdi. Kadınlar hakaret görmekte, toplum tarafından aşağılanmaktaydı. Siyasi ve sosyal hakları da yoktu².

Yahudiler de kadınlara insan hak ve hukuku açısından dışlayıcı bir yaklaşım sergilemektedir. Mesela kadının uğursuz olduğunu söylerler³. Sinagoglardaki ibadetlere katılan kadınlar, erkeklerden ayrı yerlerde bulunurlar. Bunun sebebi mahremiyet değil, ibadetin erkeklere has olduğu anlayışıdır. Kadınlar oralarda sadece dinleyici olarak bulunurlar. Hatta bazı yerlerde kapı dışında durmak ve okunanları oradan dinlemek zorundadırlar⁴. Bu durum, kadınların sinagoglarda haklarının olmadığını göstermektedir⁵. Hz. Aişe de İsrailoğulları kadınlarının mescitlere gitmekten men edildiklerini söylemiştir⁶. Mevcut Tevrat'a göre zina suçu ve cezası ancak evli kadınlara tatbik edilir. Çünkü Yahudilerde kadın, kocasının mülkü sayılır ve zina yapması kocasının ayrıcalıklı haklarını ihlal etmesi demektir⁷. Yahudilerin bazıları kız çocuklarına hizmetçi gözüyle bakar ve baba isterse kızını satabilirdi. Kadın varis olamazdı. Hz. Ademi kandırđığı gerekçesiyle lanetli kabul edilir⁸, aşağılanır ve horlanırdı⁹.

Hıristiyanların kadına karşı olumsuz tavırlarını görmek için mevcut İncil'lere bakmak yeterlidir. Hz. İsa'nın "Sus ey kadın", "Kadın, benden sana ne?" diyerek annesine karşı saygısız ve sert konuştuğı söylenir¹⁰. Halbuki Kur'an'a göre o, annesine karşı hep saygılı idi (Meryem, 19/32). İncil'lerde dul kadınlara karşı da dışlayıcı bir yaklaşım sergilenir. "Çünkü bedensel arzuları Mesih'e bağılılıklarına baskın çıkınca evlenmek isterler¹¹." Hıristiyan din adamları, kadını fuhuş ve ahlaksızlığın tek sorumlusu olarak görmüşlerdir. Bunun tesiriyle evliliğın de bir ahlaksızlık olduğunu düşünmüşler ve kadının, şeytanın kapısı ve silahı olduğunu ilan etmişlerdir. "Magon" konseyinde

¹ Bilgeseven, s. 386.

² Çağatay, s. 124-127; Tabatabâi, II, 267, 271.

³ Zerkeşî, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiğı Eleştiriler*, (trc. Bünyamin Erul), Kitabiyat, Ankara, 2002, s. 78-81. Krş. Ahmed b. Hanbel VI, 150, 240, 246.

⁴ Örs, s. 336; Tümer-Küçük, s. 227-228.

⁵ Schimmel, s. 113.

⁶ Müslim, Salât, 144; Ebû Dâvud, Salât, 54.

⁷ Adil Öksüz, *Ceza Hükümleri Açısından Tevrat ve Kur'an*, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2006, s. 276.

⁸ Mustafa es-Sıbâi, *el-Mer'etü beyne'l-fikhi ve'l-kanun*, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1984, s. 19.

⁹ Eliade-Couliano, s. 144. Eski Ahit'te, erkeğın eşini ve çocuklarını satma hakkı olduğundan bahsedilmektedir (Levililer, 35:47).

¹⁰ Yuhanna, 2:4. Ayrıca bkz. Matta, 12:46-50; Markos, 3:31-35.

¹¹ 1. Timoteos, 5:11.

onların ruh taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır. Hz. Meryem dışında kadınların ruh taşımadığına karar verilmiştir. 586 yılında Fransa’da bir ilim heyeti, kadınların insan olup olmadığını tartışmış ve sonuçta insana hizmet amacıyla yaratılmış olduğu kabul edilmiştir¹. Bu bakış açısından dolayı İtalya’da kadınlar, boşanma hakkını ancak 20. asırda kazanabilmiştir².

İslam, kadını saygın bir konuma oturtmakta ve ona hak ettiği değeri vermektedir. Müslüman erkeklerle, Müslüman kadınları birbirinin koruyucusu, yardımcısı ve kardeşi olarak tanımlayan Kur’an (Tevbe, 9/71), birçok ayette bu hususa vurgu yapmaktadır. Bunlardan birinde şöyle buyrulur: “Allah’a teslim olan erkekler ve teslim olan kadınlar, İslam dinine iman eden erkekler ve iman eden kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, dürüst erkekler ve dürüst kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, hayır yolunda infak eden erkekler ve infak eden kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlar var ya, işte Allah onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır” (Ahzâb, 33/35). İslam ümmetinde, erkek ve kadın insanlık bakımından eşittir (Nisâ, 4/1). Kadına mülkiyet, kazanç ve miras gibi konularda bütün hakları verilir³. Bu ümmetin inancına göre cinsiyetler arasındaki farklılık, sadece insan varlığını anlamlandırma açısından önemlidir. Hem erkek hem de kadını Allah yarattığından, ikisi arasındaki farklılık O’nun ilim ve inayetine bağlanmalıdır⁴. Bir şahsiyet olarak kadının, İslam dini ve Müslümanlar nezdindeki değerini gösteren pek çok hadis ve sünnetten uygulama vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: “Cennet, ananın ayağı altındadır⁵.” “Kişi üzerinde annenin, babaya göre üç derece daha fazla hakkı vardır⁶.” “En hayırlı olanınız, kadınlara karşı iyi davrananlardır⁷.” Hz. Peygamber, “Üç kızı olan ve erkek çocuğu olmadığı için üzülmeyen ve kızlarını olanca gücüyle yedirip içiren ve giydirene, onlar kıyamet günü ateşten koruyan perde olurlar”⁸ buyurarak

¹ Sıbâî, s. 20; Kazıcı, *Hristiyanlık*, s. 99-100. Erkeğin karısını satabileceğine dair İngiliz kanunlarında yer alan madde, 1805 yılına kadar yürürlükteydi (Sıbâ, s. 21).

² Garaudy, s. 171.

³ Kutup, *Çağdaş Uygarlığın Sorunları ve İslam*, s. 74-77. Bkz. Nisâ, 4/4, 7, 11, 12, 32.

⁴ Nasr, s. 54.

⁵ Nesâî, Cihâd, 6.

⁶ Müslim, Birr, 1-2; Tirmizî, Birr, 1; İbn Mâce, Edeb, 1.

⁷ Tirmizî, Radâ, 11, Menâkıb, 64; İbn Mâce, Nikâh, 50.

⁸ İbn Mâce, Edeb, 3; Tirmizî, Birr, 13.

cinsiyet ayırımını reddetmiştir. Veda hutbesinde erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları olduğunu, kadınlarla ilgili muamelelerde Allah'tan korkulmasını ve onlara güzelce davranılmasını emretmiştir¹. Kısaca İslam, cinsiyetlerin birbiriyle çatışan değil, birbirlerini bütünleyen şeyler olduğunu gösteren bir insanlık düzeni getirmiştir².

İslam toplumunda ahlaki çözümlenin baş gösterdiği son asra kadar, cinsiyet hususunda tabii seyrin muhafaza edilmesi, aile yapısının sağlam kalması bu ümmetin üstünlüklerindedir³. Ayrıca Müslümanların evlilik mihri, Yahudilerdeki gibi başlık parası olarak veliye değil de bir hak olarak kadına vermeleri⁴ de önemli bir farklılığa işaret etmektedir.

4.1. Evlenme ve Boşanmayla İlgili Kolaylıklar Sağlanması

Mevcut Yeni Ahit'te evlenme ve boşanma hususlarında, insan fitratıyla uyuşmayan bir tutum görülmektedir. "Musa, erkeğin bir boşanma belgesi yazarak karısını boşamasına izin vermiştir" dediler. İsa onlara, "İnatçı olduğunuz için Musa bu buyruğu yazdı. Bu başlangıçta böyle değildi. Ben size şunu söyleyeyim, karısını fuhuştan başka bir nedenle boşayıp başkasıyla evlenen, zina etmiş olur. Boşanan kadınla evlenen de zina etmiş olur." Öğrenciler İsa'ya, "Eğer erkekle karısı arasındaki ilişki buysa, hiç evlenmemek daha iyi!" dediler⁵" pasajı bunlardan sadece biridir. Buna dayanan Katoliklere göre evlilik ancak ölümle sona erebilir. Ortodokslar ise sadece zina sebebiyle boşanmaya müsaade ederler⁶. Dolayısıyla uyumlu olmayan bir evlilik yapanlar, ömür boyu ceza çekmek ve istemediği biriyle zoraki yaşamaya devam etmek durumundadırlar⁷.

Mevcut Yeni Ahit'te, dul kadınlar da kötülenir⁸. Diğer taraftan, "Evli olmayanlarla, dul kadınlara şunu söyleyeyim: Benim gibi kalsalar kendileri için iyi olur¹" denilerek,

¹ Hamidullah, *Vesâik*, 361-362, 363-364, *İslam Peygamberi*, I, 275.

² Nasr, s. 58.

³ Kutup, Muhammed, *Örnek İslam Toplumu*, s. 56.

⁴ Ateş, A. Osman, s. 295.

⁵ Matta, 19:3-10. Kaynak olarak kullandığımız Kitab-ı Mukaddes nüshasında, "Boşanan kadınla evlenen de zina etmiş olur" cümlesinin, bir çok Grekçe el yazmasında olmadığı belirtilir. Bu açıklama, kitabın tahrifi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

⁶ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, 233; Schimmel, s. 166.

⁷ Kuzgun, s. 295.

⁸ 1. Timoteos, 5:13, 15.

tekrar evlenmemeleri tavsiye edilir. Bunların yanında ruhbanlık felsefesinin tesiriyle, kendilerini kadınlarla lekelememiş olanların yüceleceğine² inanılır. “Kimi doğuştan hadımdır, kimisi insanlar tarafından hadım edilir, kimisi de Göklerin Egemenliği uğruna kendini hadım sayar. Bunu kabul edebilen etsin³” denilerek hadımlı gibi olmak özendirilir.

Özellikle Pavlus sonrası Hıristiyanlığı, evlenmeye olumlu yaklaşmamakta ve boşanmayı da yasaklamaktadır. Pavlus bu konuda şöyle der: “Evli olanlara ise şunu buyuruyorum, daha doğrusu Rab buyuruyor: ‘Kadın kocasından ayrılmasın... Karın varsa, boşanmayı isteme. Karın yoksa kendine eş arama. Ama evlenirsen günah işlemiş olmazsın⁴.’ “Nişanlıyla evlenen iyi eder, evlenmeyense daha iyi eder⁵.” Eşlerin birbirleri için kaygılanıp, Rabbe kendilerini adayamamaları, evlenmemenin, hadımlı gibi olmanın gerekçesi olarak gösterilir⁶.

Roma toplumunda kadın ve aile hayatında yaşanan müthiş bozulma nedeniyle Seneca ve Çiçero gibi filozoflar, kadınlardan uzak durmayı telkin etmişlerdir. Daha sonra da bu düşünce Hıristiyanlığa taşınmıştır. Buna göre kadın, (ilk) günahın anası, fitne ve fesadın kaynağıdır. Erkeği tahrik ederek günaha sokan baş müessirdir. Bu sebeple cehennem kapısıdır. Bundan dolayı kadından ve evlilikten uzak durulmalıdır⁷. Bütün bunlara dayanılarak, kilise tarafından rahiplere evlenme yasağı konulmuştur. Ayrıca Hıristiyanlar, boşanan bir kadının, iddet beklemeden başkasıyla evlenebileceğini belirtirler⁸.

Yahudilerin ise şehvetleri uğruna evlilikle ilgili hükümleri çarpıtarak, kızkardeş ile evlenmeyi helal kabul ettikleri söylenir⁹. Ayrıca Yahudilerde, boşama yalnız kocaya

¹ 1. Korintliler, 7:8.

² Vahiy, 14:4.

³ Matta, 19:12.

⁴ 1. Korintliler 7:10, 27.

⁵ 1. Korintliler, 7:38.

⁶ 1. Korintliler, 7: 28-38.

⁷ Kutup, *Çağdaş Uygarlığın Sorunları ve İslam*, s. 82-87; Mevdûdî, *Hicab*, (trc. Ali Genceli), Hilal Yay., Ankara, 1978, s. 24-32. Bu durum, felsefenin Hıristiyanlığa olan tesirini gösteren bir çok örnekten sadece biridir.

⁸ Ateş, A. Osman, s. 367.

⁹ Beydâvî, IV, 23; Ebussuûd, V, 272. Âlûsî’ye göre kardeşlerinin çocuklarıyla evliliği (XVI, 109).

verilmiş bir hakır¹. Kocası ölen ve erkek çocuğu olmayan kadını, ölen kişinin erkek kardeşi almak zorundadır².

İslam ise “İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyelerinizden evlenmeye müsait olanları evlendirin! Eğer fakir iseler, Allah lütfu ile onların ihtiyaçlarını giderir” (Nûr, 24/32) ayetinde olduğu gibi evlenmeyi teşvik etmiştir Hz. Peygamber de “Evlenin. Ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim”³ buyurarak, evlenmeyi ve geleceğin nesillerini yetiştirmeyi teşvik etmiştir. Evlenmenin bütün peygamberlerin sünnetlerinden olduğunu da belirtmiştir⁴. Böylece Hıristiyanların cinselliği mahkum etmelerine karşı, Müslümanlar ona olumlu bir anlam vermişlerdir⁵. Ayrıca, Yahudi ve Hıristiyanlarda görülen nikahın din adamı tarafından mabedde yapılması gibi zorunluluklar, Müslümanlar için geçerli deđildir⁶.

Müslümanların, müşrik sayılanlar ile evlenmesi veya evli kalması kesinlikle yasaktır⁷. Fakat Müslüman erkekler, ehl-i kitap kadınlarla evlenebilirler⁸. Müslüman kadın ise gayr-i müslim bir erkek ile evlenemez⁹. Oysa Eski Ahit’e göre başka dinden olanlar ile evlenmek kesinlikle yasaktır¹⁰. Mevcut Yeni Ahit’e göre de bir Hıristiyan başka dinden biriyle evlenemez¹¹. Bu sebeple Yahudiler ile evlenen Hıristiyanlar, zina etmişçesine ceza görmüş¹², bazı Hıristiyan ülkelerde yaktırılmışlardır¹³. Diğer taraftan iman etmemiş biriyle evli olan bir Hıristiyanın, bu evliliği devam ettirebileceđi¹⁴ ve bir erkeğin birden fazla kadınla evlenemeyeceği belirtilir¹⁵. İslam ise gerekli hallerde birden fazla kadınla evliliğe izin vererek (Nisâ, 4/3) bu ümmete bir kolaylık daha sağlamıştır.

¹ Örs, s. 150.

² Yasanın Tekrarı, 25:5-10.

³ Ebû Dâvud, Nikâh, 4; Nesâî, Nikâh, 11; İbn Mâce, Nikâh, 1.

⁴ Tirmizî, Nikâh, 1.

⁵ Nasr, s. 55-56.

⁶ Ateş, A. Osman, s. 285.

⁷ “*Müşrik kadınlar iman etmedikçe onlarla evlenmeyin! Mümin bir cariye, hoşunuza giden hür bir müşrik kadından daha hayırlıdır! Mümin kadınları da, onlar iman etmedikçe, müşriklere nikahlamayınız. Mümin bir köle hoşunuza giden hür bir müşrikten daha hayırlıdır. Müşrikler sizi cehenneme davet ederler*” (Bakara, 2/221).

⁸ Mâide, 5/5.

⁹ Zuhaylî, *Fıkıh*, VII, 152. Müslüman kadının gayr-i müslim erkekle evlenmesi, İslam ümmetinin şerefine de aykırı olduğu için haram ve batıl kabul edilmiştir (Ateş, II, 473).

¹⁰ Yaratılış, 34:1-11; Yasanın Tekrarı, 7:3; Yeşu, 23:12-13; Ezra, 10:10-11; Malaki, 2:11-12.

¹¹ Wickweire, s. 136.

¹² Abdülaziz Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, (trc. Mehmet Akif), DİB Yay., Ankara, 1974, s. 164.

¹³ Kazıcı, *Hıristiyanlık*, s. 153.

¹⁴ 1. Korintliler, 7:12-16.

¹⁵ Wickwire, s. 135.

İslam, boşanmayı da zorunlu bir meşruiyet olarak kabul eder. İslama göre boşanma hoş karşılanmamakla beraber helaldir¹. Fıtratın ve ihtiyaçların gereği olduğundan caizdir. Fakat boşanmanın karşılıklı anlayış içinde, taraflar birbirine zarar vermeden yapılması gerekir. “Ey Peygamber! Eşlerinizi boşayacağınız vakit onların iddetlerini dikkate alarak boşayın ve iddeti dikkatle sayın. Rabbiniz olan Allah’a karşı gelmekten, özellikle eşlerinizin hukukuna zarar vermekten sakının”² “Henüz kendilerine dokunmadan veya mehir belirlemeden kadınları boşamanızda size günah yoktur” (Bakara, 2/236).

Sonuç olarak İslama göre evlenmek ya da çeşitli sebeplerle boşanmak, hayatın kaçınılmaz gerçeklerindedir. Çünkü evlenip bir aile sahibi olma arzusu, insanın fıtratına konulmuş duygulardandır. İslam evlenmeyi teşvik ederek ve çiftlerin anlaşamamaları halinde boşanmalarına da izin vererek bu ümmete hayatı kolaylaştırmıştır.

4.2. Adet Haliyle İlgili Hükümlerde Kolaylıklar Sağlanması

Ümmet-i Muhammed’e tanınan kolaylıklardan biri de adetli kadınlarla münasebetler hakkındadır. Yahudiler, adetli bir kadın ile beraber yiyip içmezler, evlerde onlarla beraber oturmazlardı³. Çünkü onlara göre adetli, lohusa⁴ ve özürlü kadınlar murdardır⁵. Ashab-ı Kiram, Yahudilerin bu uygulamasını Resulüllaha sorunca şu ayet nazil olmuştur: “Sana kadınların aybaşı halinden sorarlar. De ki: O bir ezadır. Aybaşı halinde iken kadınlardan uzak kalın. Temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman Allah’ın size buyurduğu yoldan yaklaşın” (Bakara, 2/222). Hz. Peygamber, bu ayetin nüzulünden sonra “Kadınlarınızla nikah muamelesi dışında her

¹ Ebû Dâvud, Talâk, 3.

² Talâk, 65/1. Boşanmanın şekil esasları için bkz. Talâk, 65/2-3.

³ Gerçekten de mevcut Eski Ahit’te, adetli kadın ve onun bütün eşyaları, kirli ve cüzzamlı gibi uzak durulması varlıklar olarak görülmektedir. Öyle ki, onlara dokunanlar da kirli kabul edilmektedir. “Adet gördüğü günlerde kadının üzerinde yattığı ya da oturduğu her şey kirli sayılacaktır. Kim kadının yatağına dokunursa, giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. (Kadının üzerine oturduğu herhangi bir şeye dokunursa da böyledir) Adet gören kadının kirliliği, onunla yatan adama da bulaşır. Adam yedi gün kirli kalır ve yattığı her yatak kirli sayılır” (Levililer, 15:19-30). Müşrikler de aynı şekilde, hayızlı kadınları evlerinden çıkarırlardı (Taberî, II, 517; Çağatay, s. 124).

⁴ Levililer, 12:2-4.

⁵ Levililer, 15:25-28. Ayrıca erkek de özrü bittikten sonra yedi gün daha murdar sayılır (Levililer, 15:1-13). Cünüp olan da murdardır ve yıkandıktan sonra akşama kadar murdarlığı devam eder (Levililer, 15:16-18; 22:4-7). Murdara dokunan da murdar olmaktadır. Bunların beden ve elbiselerini yıkamaları gerekir. Ekmek gibi mukaddes şeylerden yiyemezler (Levililer, 22:5-7). İslam, bu uygulamaları kabul etmez. Hz. Peygamber, “Mümin necis olmaz” buyurarak (Buhârî, Gusl, 23, 24; Müslim, Hayz, 116, Nesâî, Tahâret, 172; İbn Mâce, Tahâret, 80) murdarlık anlayışını reddetmiştir.

şeyi yapabilirsiniz” buyurdu. Yahudiler bu ruhsatı duyunca, ‘Bu adam ne yapmak istiyor? Bize muhalefet etmediği bir şey kalmadı!’ dediler¹.”

Hayızlı kadınla münasebet, cinsel ilişki haricindeki bütün ilişkileri kapsar². Hz. Peygamber, mazeretli oldukları dönemlerde, kadınlarla münasebetlerin nasıl olacağını açıklamıştır³. Bu haldeyken onlarla her zamanki gibi aynı evde oturmuş ve yemeklerinden de yiyip içmiştir⁴. Oysa Yahudiler ve Mecusiler, bu durumlarında kadınlardan tamamen uzaklaşırken, Hıristiyanlar da tam tersine onlarla ilişkiye girerek ifrat ve tefrite giderler. İslam ise bu durumda beraberliği onaylayıp, ilişkiyi yasaklayarak orta yolu izlemiştir⁵. Bu hükümler de hayatı kolaylaştırmak üzere Ümmet-i Muhammed’e verilen kolaylıklardandır.

5. Kısasta Diyet Kolaylığının Sağlanması

Önceki ümmetlerde, cezalandırmalar daha fazla ve ağırdır. Muhtemelen insanın eğitim ve terbiyesi için böyle olması gerekiyordu. İnsanlar, gelişimde aşamalar kaydedip belli bir seviyeye gelince, cezalandırmalar daha çok ahirete bırakılmıştır⁶.

Tevrat’ta ceza şekilleri açısından oldukça fazla ayrıntı ve ağır uygulamalar vardır. Onun ceza hükümleri, Kur’an’a göre belirgin bir şekilde daha katı ve serttir⁷. Kısasın mecburi olup, diyet hükmünün olmaması bunlardan biridir. Kısas hakkından vazgeçenlere diyet verilmesi, Kur’an tarafından getirilen ve bu ümmete sağlanan kolaylıklardandır⁸.

Kur’an, bu durumu şöyle haber verir: “*Hem Tevrat’ta onlara şu hükmü de farz kıldık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır. Hülasa bütün yaralamalar birbirine kısas edilir. Fakat kim bu kısas hakkından feragat edip bağışlarsa bu, kendi günahları için keffaret olur*” (Mâide, 5/45). Mevcut Tevrat’ta ise kısasla ilgili

¹ Müslim, Hayz, 16; Ebû Dâvud, Nikâh, 47; Tirmizî, Tefsîr, (Bakara); Nesâî, Hayz, 8.

² İbn Hacer, I, 481-483.

³ Bkz. Buhârî, Hayz, 5; Müslim, Hayz, 1, 2; Ebû Dâvud, Tahâret, 107; Tirmizî, Tahâret, 99; Nesâî, Hayz, 12, 13; İbn Mâce, Tahâret, 121.

⁴ Müslim, Hayz, 14; Ebû Dâvud, Tahâret, 103; Nesâî, Tahâret, 177.

⁵ Kurtubî, III, 81; Ebû Hayyân, II, 176; Elmalılı, II, 99; Suyûtî, *Dürr*, III, 205. İbn Âşûr, Hıristiyanlarla ilgili bu görüşün doğru olmadığını ve İncil’lerde bu yönde bir hüküm bulunmadığını belirtir (II, 364).

⁶ Mesela Kur’an, ana babaya itaatsizlik gibi suç kabul ettiği bazı fiillere dünyevî ceza takdir etmemekte, onların hesabını ahirete bırakmaktadır (Öksüz, s. 232, 263, 274).

⁷ Öksüz, s. 276-277. Ahkâmı ilgili bazı farklılıklar ve karşılaştırmalar için bkz. Öksüz, s. 105-278. Kitab-ı Mukaddes’te şiddetli cezaların ayrıntıları için bkz. Mısır’dan Çıkış, 21-22.

⁸ Suyûtî, *Hasâis*, III, 200.

hüküm şöyledir: “Adam öldüren kesinlikle öldürülecektir. Kim komşusunu yaralarsa, kendisine de aynı şey yapılacaktır. Kırığa karşılık kırık, göze göz, dişe diş olmak üzere, ona ne yaptıysa kendisine de aynı şey yapılacaktır. Hayvan öldüren yerine bir hayvan verecek, adam öldüren öldürülecektir¹.” Tevrat’a göre kasten adam öldürmenin ve yaralamanın cezası başka seçeneği olmamak üzere kısastır². Kısasın diyete çevrilmesi mümkün değildir³. “Ölenin öcünü alacak kişi katille karşılaşınca onu öldürecektir. Ölümü hak etmiş katilin canı için bedel almayacaksınız; o kesinlikle öldürülecektir. Sığınak kente kaçmış olan (kasten öldürmeyen) birinin başkahinin ölümünden önce toprağına dönüp yaşaması için bedel almayacaksınız. İçinde kan dökülen ülke ancak kan dökenin kanıyla bağışlanır⁴.”

Medine Yahudilerinden Nadiroğulları, bu hüküm ellerindeki Tevrat’ta bulunmasına rağmen, kendilerini Kureyzaoğullarından üstün görerek, onların diyetlerini kendi diyetlerinin yarısı kabul ederlerdi⁵. Aynı uygulama İslamdan önce Arap kabileleri arasında da vardı. Kendilerini üstün gören kabileler, karşı taraftan bir erkeğe karşılık iki erkek, bir kadına karşılık bir erkek, köleye karşılık hür erkek öldürmek isterlerdi⁶.

Ümmet-i Muhammed’e ise kısas hükmü yanında diyet kolaylığı verilmiştir. “*Ey iman edenler! Öldürülen kimselerin hakkını almak için size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, kadın kadı ile kısas olunur. Ama kim, maktulün velisi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra, diyeti ona güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir. Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur. Artık kim bundan sonra karşıdakinin hakkına tecavüz ederse, ona son derece acı bir azap vardır*” (Bakara, 2/178). Bu ayetteki “afv”dan maksat, kasten öldürmelerde kişinin diyet almayı kabul etmesidir. Diyeti güzellikle ve tam ödemek ise mağdur tarafın örfe uygun miktarda bir diyet istemesi, karşı tarafın da bunu güzellikle vermesidir. “*Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur*” ibaresi de öldürülenin velisine kısası affedip diyet alma yetkisinin verilmesiyle ilgilidir. Ümmet-i Muhammed’e böyle bir hakkın tanınması, katilin affedilmesi için bir kolaylıktır. Kim “*Bundan sonra karşıdakinin*

¹ Levililer, 24:17-21

² Çölde Sayım, 35:16, 19, 31; Yasanın Tekrarı, 19: 11-13.

³ Çölde Sayım, 35/31. Kısas, Mişna ve Talmud döneminde tazminata çevrilmeye başlanmıştır (Ateş, A. Osman, s. 451).

⁴ Çölde Sayım, 35:6-33. Ayrıca bkz. Yasanın Tekrarı, 19:1-7.

⁵ Taberî, IV, 351; Kurtubî, VI, 191; İbn Kesîr, I, 215.

⁶ Taberî, II, 140-141; Kurtubî, II, 245; İbn Kesîr, I, 215.

hakkına tecaviüz ederse” cümlesiyle, diyet almayı kabul etmesine rağmen kan davası güderek katili öldüren kimse kastedilmektedir¹. Nitekim Hz. Peygamber, “Kimin yakını öldürülürse o kişi, (katili) öldürebilir, affedebilir veya diyet alabilir²”, “Maktülün akrabaları iki şey arasında muhayyerdir. Ya diyet alırlar veya öldürürler³”, “Diyet aldıktan sonra öldüren kimseyi asla affetmem⁴” buyurmuştur. Kısası bağışlamak, aynı zamanda günahların affolunmasını sağlamaktadır. Hz. Peygamber’in şu hadisi buna işaret etmektedir: “Bir Müslümanın vücuduna bir musibet gelir, o da bunu bağışlarsa, Allah bundan dolayı onu bir derece yükseltir, bir günahını affeder⁵.”

Kıyas, insanları öldürmeyi değil, caydırıcılığıyla insan hayatını korumayı amaçlar. Onun için “Öldürmek, öldürmeye karşı en iyi koruyucudur” denilmiştir. Yani kıyas öldürmeyi önleyici en iyi yöntemdir⁶. Öldüren veya yaralayanın mağdurlar tarafından affedilmesi, Allah tarafından da affedilmesi anlamına gelmez. Aynı şekilde diyet verilmesi de öldüren veya yaralayan kişiyi tevbe etme sorumluluğundan kurtarmaz⁷.

Kur’an, cezalandırmalarda sabretmeyi ve affedici olmayı esas almakta ve ümmeti de buna teşvik etmektedir. “*Ceza verecek olursanız, size yapılan muamelenin misliyle cezalandırın. Ama eğer bu hususta sabrederseniz, bilin ki bu, sabredenler için daha hayırlıdır*” (Nahl, 16/126; Şûrâ, 42/40). Bir zararın karşılığının ancak onun dengi bir ceza olması, adaletin önemli bir ilkesidir. Yapılan haksızlığa ancak misliyle karşılık verilebilir. Fazlasını istemek zulümdür. Fakat sabretmenin daha iyi olması ve teşvik edilmesi, kısastan, intikam almaktan vazgeçmenin ve diyeti kabul etmenin daha üstün olduğunu gösterir. Çünkü acımak, katı kalpli olmaktan daha değerli ve faziletlidir⁸.

Ayrıca mevcut Tevrat’a göre, kasıtsız olarak, yanlışlıkla birini öldürenler için sınımlanacak altı belde vardır ve öldüren, ceza olarak en büyük kahin ölene kadar burada kalacaktır. Kahinin ölümünden sonra evine dönebilir⁹. Bu tayin edilen yerlere

¹ Buhârî, Tefsîr, (Bakara), Diyât, 8; Nesâî, Kasâme, 28; Taberî, II, 146-147, 155, IV, 153; Kurtubî, II, 253-254.

² Ebû Dâvud, Diyât 3; Tirmizî, Diyât, 13.

³ Ebû Dâvud, Diyât, 4.

⁴ Ebû Dâvud, Diyât, 5.

⁵ Tirmizî, Diyât, 5; İbn Mâce, Diyât, 35.

⁶ Kurtubî, II, 245.

⁷ Taberî, IV, 357; Râzî, II, 223.

⁸ Râzî, VII, 289.

⁹ Yasanın Tekrarı, 4:41-42; Yeşu, 20:5.

sığınanların da diyet ödeyerek eve dönmeleri mümkün değildir¹. Kur'an, hataen öldüren kişinin, mümin bir köle azad edip, ölenin ailesine diyet vermesini, köle azad etmeye gücü yetmeyenin ardı ardına iki ay oruç tutmasını emretmiştir (Nisa, 4/92). Mevcut Eski Ahit'teki gibi kasten öldürmeyenin kaçacağı bir yer tahsis etmemiştir.

İncil ehline, Tevrat'tan farklı olarak affetme hükmü emredilmiş, kısas ve diyet yasaklanmıştır². Dolayısıyla Yahudilerde diyet, Hıristiyanlarda kısas yoktu. İslam ise ikisini birleştirmiş³, kısas ve bağışlama yanında diyet hükmünü getirmiştir.

6. Necaseti Temizleyerek Giderme Kolaylığının Sağlanması

İsrailoğullarına yüklenen ağır yükümlülüklerinden biri de necasetin temizlenmesiyle ilgilidir. Ümmet-i Muhammed'e bu hususta da kolaylık sağlanmıştır.

Cumhura göre beden, elbise ve namaz kılınan yerlerde bulunan necasetin giderilmesinin hükmü, “*Elbiseni temiz tut*” (Müddessir, 74/4) ayeti gereği vaciptir⁴ ve necasetin giderilmesinde asıl temizleyici olan sudur⁵. Ancak hadislerle sabit olduğu üzere İsrailoğulları, elbiselerine idrar gibi necasetler bulaştığında, onu su ile temizleyemezlerdi. Necasetin bulaştığı yeri keserlerdi⁶. Hz. Peygamber bununla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “İsrailoğullarının arkadaşının başına geleni işitmedin mi? Onlara idrar bulaşınca, orayı kesiyorlardı. Arkadaşları onları bu tatbikattan yasakladı. O adam, yasaklaması sebebiyle kabrinde azaba uğradı⁷.” Bu hüküm onların mükellefiyetlerinin ne kadar ağır olduğunu göstermektedir. Ebû Musa el-Eşarî'nin ayakta bevletmeyi şiddetle kınaması ve İsrailoğullarının üzerlerine necaset sıçrayan

¹ Çölde Sayım, 35:32.

² Taberî, II, 152; Râzî, II, 228.

³ Taberî, II, 151-152; Râzî, II, 227; Kurtubî, II, 255. İbn Âşûr, İncil'de kısasın bulunmayıp, sadece bağışlamanın olduğu görüşüne katılmaz (I, 144).

⁴ Zuhaylî, *Fıkıh*, I, 150.

⁵ Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 178. Su ile temizlemenin şekil ve şartları için bkz. *a.g.e.*, I, 178-188.

⁶ Taberî, VI, 115; Râzî, V, 382; Kurtubî, III, 432, VII, 300; Zuhaylî, III, 131, IX, 117; İbn Hacer, I, 394; Suyûtî, *Hasâis*, III, 200; Alevî, s. 8.

⁷ Ebû Dâvud, Tahâret, 11; Nesâî, Tahâret, 26; İbn Mâce, Tahâret, 26. Ebû Dâvud'un rivayetinde, “derilerini” veya “bedenlerini” keserlerdi; Nesâî'de “makasla keserlerdi” kaydı vardır. Fakat Buhârî'nin Ebû Musa el-Eşarî rivayetinde, kesilenin elbise olduğu açıkça zikredilmektedir. Bkz. Buhârî, Vudû, 62. Bir Yahudi kadını Hz. Aişe'ye, kabir azabının insanın üzerine bulaşan idrardan dolayı olduğunu ve idrar bulaşan yerleri kestiklerini söylemiş, Hz. Peygamber de bunu doğrulamıştır (Nesâî, Sıfetu's-Salât, 88).

yerleri kesmek zorunda olduklarını anlatması¹, bu hükmün sahabe zamanında da yaygın olarak bilindiğini göstermektedir².

“*Elbiseni tertemiz tut, maddî manevî kirlerden arın, pis ve murdar olan her şeyden kaçın*” (Müddessir, 74/4-5) ayeti, “elbiseni su ile necasetten temizle” şeklinde de izah edilmiştir. Fakihlerin açıklaması da böyledir³. Böylece İslam, bu ümmet için su ile temizlik ilkesini getirerek, önceki şeriatlardaki önemli bir zorluğu kaldırmış ve hayatı daha da kolaylaştırmıştır.

7. Hata, Unutma, Havâtır ve İkrahtan Sorumlu Olmaması

Bu ümmete mahsus kolaylıklardan biri de kasıtlı olmayan hatadan, unutmadan, havâtır denen bir anlık kötü düşüncelerden ve zorlama sonucu yaptıklarından sorumlu olmamasıdır⁴. Kur’an’da bu hususta şöyle buyrulur: “*Ey Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma!.. Ey Rabbimiz! Takat getiremeyeceğimiz şeylerle bizi yükümlü tutma!*” (Bakara, 2/286).

Bir Müslüman, mükellef olduğu vazifeleri kapasitesi ölçüsünce en iyi şekilde eda etmeye azmetmelidir. Fakat insanlık icabı bu vazifelerden birini unutulabilir veya yasaklanan şeylerden biri bilmeyerek hata ile yapabilir. İşte bundan dolayı yukarıda geçen Bakara Sûresi ayetinde, Muhammed ümmetinin, unutma ve hatalardan dolayı cezalandırılmaması talep edilmektedir⁵. Onlar hata ile yaptıkları veya unutarak yapmadıkları şeylerden hesaba çekilmeyeceklerdir. Çünkü hesaba çekilmek için emir ve nehyelerin unutulmaması ve onları ifa etme iradesinin bulunması gerekir. Oysa hata ve unutma durumunda bu şart ortadan kalkmaktadır⁶. Aslında hataya düşmek ve unutmak olumsuz şeylerdir. Fakat bu ümmet, lütfuyla bunlardan dolayı sorumlu tutulmaması için Allah’a dua etmektedir⁷.

Unutma ve hata iki türüdür. Bunların bir kısmında kişi mazur görülebilirken, diğerinde görülmez. Mesela bir kimse üzerinde kan görse de bunu temizlemeyi

¹ Buhârî, Vudû, 62.

² İbn Hacer, I, 394.

³ İbnü’l-Arabî, IV, 1876; Kurtubî, XIX, 65.

⁴ Suyûtî, *Hasâis*, III, 200; Kastallânî, II, 717. Hata, unutma ve ikrahın tarif, şart ve çeşitleri hakkında bkz. Salih b. Abdullah, s. 211-243.

⁵ Elmalılı, II, 278.

⁶ Şâtıbî, I, 165.

⁷ Elmalılı, II, 279.

geciktirse, sonra unutup bu şekilde namaz kılsa, mazur olmaz. Onu görür görmez temizlemediğinden dolayı kusurlu olur. Fakat kanı hiç fark etmemişse mazur sayılır. Bir kimse ava ateş edip bir insan vursa, orada insan bulunabileceğini ve bulunduğu takdirde ona isabet edip etmeyeceğini hesaba katmamış ve bu hususta gerekli önlemlere riayet etmemişse mazur olmaz. Yani bazı unutma ve hatalardan kaçınmak, insanoğlunun gücü dışında ise de bazılarında durum böyle değildir. Unutarak veya hata ile yutulmuş bir zehirin zararı yoktur denilemeyeceği gibi bunlar da böyledir. Bundan dolayı, hatadan, unutmadan, havâtır-ı nefsten mümkün olduğu kadar uzak durmak ve sakınmak yükümlüğü vardır. Onun için ayette, “Bizi mükellef kılma” denilmemiş, “Bizi sorumlu kılma” (muaheze) denilmiştir¹. Burada sözkonusu olan hatalar, bilerek yapılanlar değil, bilgisizlikten veya yanlış tahminden meydana gelenlerdir².

Buraya kadar açıklanan hallerde, günahın olmadığı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak buna bağlı olarak meydana gelen hükümler (ahkâm) hakkında görüş ayrılığı vardır³. Çünkü bu hususlarda dünyaya taalluk eden hükümler vakıalara göre farklılık gösterebilirler. Mesela insanlarla ilgili haklar, hata ve unutma sebebiyle kalkmaz. Eğer tazminat veya diyet gerekiyorsa bunun hata ve unutmadan dolayı affedilmesi mümkün değildir⁴.

Hata ve unutma, hiçbir art niyet olmadan beşeri zaafının sonucu olabilir. Kul bu durumda hemen Rabbine yönelir, O’nun affını ister. Ancak bu, hatalara teşvik, emredilen şeylerden yüz çevirme, Allah’a itaat edip teslim olmaktan kaçınma veya bilerek sapıklığa dalma anlamına gelmemelidir. Müminlerin yegane amacı, tevbe edip Allah’a yönelmek ve itaat etmektir⁵.

“*Ey Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma!*” ayetinin devamında, “*Bizi affet; bizi bağışla*” denmesi, ümmetin bu tür günahlarının bağışlanması talebidir. Bunun sonucu olarak, onlar için hükümler hafifletilmiş, “*Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez*” buyrulmuştur. Yani, kasten olmadıkça, gaflet ve yanılma sonucu oluşan günahlardan ötürü korkuya kapılmayın. Çünkü Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Dolayısıyla bu

¹ Taberî, III, 210-212; Râzî, III, 119-120; Elmalılı, II, 279.

² Taberî, III, 211-212.

³ Daha fazla bilgi için fıkıh kitaplarına bakmak gerekir (Kurtubî, III, 432; Zuhaylî, III, 138).

⁴ Zuhaylî, III, 138.

⁵ Kutup, I, 345.

ayet de “Bizi affeyle, bizi bağışla” şeklindeki duanın kabul edildiğini göstermektedir¹. Nitekim Hz. Peygamber, “Şüphesiz Allah, ümmetinden hata etmenin, unutmanın ve kendilerine zorla yaptırılan şeyin sorumluluğunu kaldırmıştır”² buyurarak, bu durumu haber vermiştir.

“*Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma!*” buyruğu, hata ve unutmadan dolayı azaba uğramamanın istenmesine dair bir emirdir. Bu emir, Yüce Allah’ın, Müslüman ümmetin isteğini karşılayacağına, hatta büyük günah sahiplerinin bile affedeceğine işaret etmektedir³.

Ümmet-i Muhammed, havâtır-ı nefsten yani içten geçen kötü şeylerden de onlarla amel etmedikçe veya onları anlatmadıkça hesaba çekilmeyecektir. Bunların sorumluluğu da İslam ümmetinden kaldırılmıştır⁴. Çünkü bu husustaki tekellüf, yani zor olan bir işin altına girmek, onu omuzlamaya çalışmak⁵, “*Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyler de yüklem!*” ayetiyle onlardan kaldırılmıştır. Bu ayet, havâtıru nefs denen vesvese ile ilgilidir⁶. Onlara içlerinden geçen kötü şeyleri yapmadıkça günah yazılmayacağı; aksine içlerinden geçen iyi şeyleri yapamazlarsa bir hasene (sevap), yaparlarsa on hasene yazılacağı bildirilmiştir⁷. Bu yükümlülüğün Muhammed ümmetinden kaldırılması da önceki ümmetlerde olmayan bir hususiyettir⁸. İsrailoğulları ise unuttuklarında veya hata ettiklerinde hemen ceza çekmişlerdir. Bunun sonucu onlara bazı yiyecek ve içecekler haram kılınmıştır⁹. Burada önemli bir hususa dikkat edilmelidir. Düşünce ve hayallerin günah olup olmamasındaki ölçü insanın iradesidir. İnsana kötü bir hatıra gelirse, ondan ve şeytandan Allah’a sığınarak kalbini çevirmesi gerekir. Eğer bu tarz düşünceler devam ettirilirse, kötü yönde irade gösterildiği için ondan sorumlu olunur. Bu durumu harama bakmaya benzetmek mümkündür. Gayr-i ihtiyari harama bakan kimse hemen gözünü çevirmelidir. Eğer

¹ Râzî, III, 115. Bir kısım alimlere göre ayetin bu bölümü, kulun Rabbinden, unuttuğu veya hata ettiği şeyleri affetmesini istemesi, sadece O’nun emrine uyması, davetine boyun eğmesi içindir. Yapılan bu dua, onların affedildikleri anlamına gelmemektedir. Taberî de bu görüştedir (III, 212).

² İbn Mâce, Talâk, 16.

³ Râzî, III, 121.

⁴ Buhârî, İtk, 6; Talâk 10; Eymân, 14; Müslim, İman, 201; Ebû Dâvud, Talâk 15; Nesâî, Talâk, 22; Tirmizî, Talâk 8; İbn Mâce, Talâk, 14.

⁵ İbn Manzûr, IX, 307; Zebîdî, XII, 465.

⁶ Huvvârî, I, 264.

⁷ Müslim, İman, 259; Ahmed b. Hanbel, III, 148.

⁸ Suyûtî, *Hasâis*, III, 200; Kastallânî, II, 717.

⁹ Kastallânî, II, 717.

iradesiyle bakmayı devam ettirirse sorumlu olur. Çünkü düşünce ve hayaller konusunda irade ve niyet önem arzetyemekte, ölçü olmaktadır. İnsan, niyetlenip yapamadığı iyi şeylerden ecir alır. Dolayısıyla irade, ameller gibi niyetler ve içten geçirilenler şeylerde de bir ölçüdür.

“*Dinde zorlama yoktur*” (Bakara, 2/256) ayeti gereğince, zorlama (ikrah) da sorumluluğun engellerindendir. Zorlama, iradeyi ortadan kaldırır. Zorlanma sonucu yapılan fiillerin sonuçları, rızasız olarak yapıldıklarından yapana değil, zorlayana ait olur¹. Zorlanmayla yapılan kötü işler af kapsamındadır. İkrahdolayısıyla yapılan ya da yapılamayan şeylere günah terettüp etmemektedir².

Allah Teâlâ, Hz. Peygamberin yapmış olduğu ve Bakara Sûresinin son ayetinde zikredilen her bir duayı kabul etmiştir³. Müslümanların, unuttukları, hataen yaptıkları, fiiliyata dökmedikçe içlerinden geçirdikleri ve icbaren yaptıkları şeylerden dolayı sorgulanmamaları ve bağışlanmaları, Yüce Allah’ın onlara olan merhametinin göstergesidir⁴. Yüce Allah, bütün bu üstün vasıflar ve nimetler sebebiyle Ümmet-i Muhammed’e önemli kolaylıklar ve üstünlükler bahşetmiştir.

8. Yeryüzünün Temiz ve Mescit Kılınması

İslam, kolaylık ve her durumda uygulanabilirlik özelliğine sahip bir dindir. İslamın önceki şeriatlardan farklı olarak, zaruri hallerde abdest alma yerine teyemmüm yapma ve temiz olan her yerde namaz kılabilme kolaylığını getirmesi bu özelliklerdendir.

Teyemmüm, Ümmet-i Muhammed’e mahsus bir genişlik ve kolaylıktır⁵. Kelime olarak teyemmüm, kastetmek, maksatlı olarak toprağa yönelmek demektir⁶. Hz. Peygamber, “Diğer insanlara karşı üç şeyle faziletli (üstün) kılındık. Saflarımız meleklerin safları düzeninde kılındı. Arzın tamamı bize mescit kılındı. Toprak bize su bulamadığımız zaman tahûr (temiz ve temizleyici) kılındı⁷.” “Temiz toprak, Müslüman için abdest alınacak yerdir. İsterse on yıl su bulamasın⁸.” “(Önceki peygamberlerden

¹ Elmalılı, II, 165.

² Şâtübî, I, 165.

³ Müslim, İman, 199.

⁴ Bayraklı, III, 444.

⁵ Kurtubî, V, 231; Zuhaylî, V, 89.

⁶ Râğıb, s. 848-849; İbn Manzûr, I, 22.

⁷ Müslim, Mesâcid, 4.

⁸ Ebû Dâvud, Tahâret, 123; Tirmizî, Tahâret, 92; Nesâî, Tahâret, 203.

farklı olarak) yeryüzü bana temiz ve mescit kılındı. Her kim namaz vaktine yetişirse, nerede olursa olsun namazını kılar¹” buyurmuştur. Bu hadislerden, Ümmet-i Muhammed’e bahsedilen teyemmüm ve temiz olan herhangi bir yerde namaz kılma kolaylıklarının, önceki ümmetlerde olmadığı anlaşılmaktadır.

Müslümanların aksine Yahudi ve Hıristiyanlarca yeryüzü temiz kabul edilmemektedir². İbn Haldun’un belirttiği gibi, Süleyman mabedi iki bodrum kat üzerine yapılmıştır. Çünkü onların şeriatına göre pislik yerin içinde bulursa ve pislikle yerin yüzeyi arası toprakla dolu olsa bile, onun hizasında bulunan yerin üst kısmının pis olduğu vehmedilir. Onlara göre vehim gerçek gibidir. Bundan dolayı, bu iki bodrum kat sayesinde mabedin toprakla teması engellenmiştir. Böylece kutsallık ve temizlik noktasında en ileri düzeye ulaşılmıştır³. Bu bilgiler de yukarıdaki hadislerden çıkarılan hükümleri teyid etmektedir.

Teyemmüm bedeldir; yani belli durumlarda abdest ve guslün yerine geçer⁴. Su bulunmadığında veya hastalık ve yolculuk gibi mazeretlerde, abdest ve gusül yerine teyemmüm yapılır ve bu teyemmüm ile namaz kılınır⁵. Kur’an, Ümmet-i Muhammed’e sağlanan bu kolaylığı şöyle bildirir: “*Eğer hasta veya yolcu iseniz veya tuvaletten gelmişseniz yahut kadınlarla münasebette bulunmuş olup da su bulamazsanız temiz toprağa teyemmüm edin, ondan yüzlerinize ve ellerinize meshedin. Allah size güçlük çıkarmak istemez*” (Mâide, 5/6; Nisâ, 4/43). Teyemmüm, niyet edildikten sonra temiz toprağa veya toprak cinsinden olan nesneye iki elin içi ile dokunup yüzü, bir daha dokunup dirseklere kadar kolları meshederek yapılır⁶. Hz. İbrahim geleneği olan gusül Yahudi şeriatında da vardır⁷. Fakat teyemmüm, İslama mahsus bir temizliktir. Teyemmüm, beden temizlenmese bile insanlara temizlik şuuru kazandırmakta ve onları ibadete hazırlamaktadır⁸.

Hastalıktan veya suyun soğukluğundan korkuluyorsa, ümmetin icmaı ile teyemmüm yapılabilir. Çünkü Kur’an’da, “*Size dinde güçlük vermedi*” (Hac, 22/78) ve “*Kendinizi*

¹ Buhârî, Teyemmüm, 1; Mesâcid, 23; Müslim, Mesâcid, 3; Nesâî, Gusl, 26; Ahmed b. Hanbel, III, 304.

² Güç, s. 284.

³ İbn Haldûn, II, 480.

⁴ Zuhaylî, *Fıkıh*, I, 207.

⁵ Cessâs, II, 378-380.

⁶ Zuhaylî, *Fıkıh*, I, 407; Kurtubî, V, 239;

⁷ Levililer, 15:16-18.

⁸ *Kur’an Yolu*, II, 54-55.

öldürmeyin” (Nisa, 4/29) buyrulmaktadır. Hastalık hafif bile olsa, artmasından ya da başka hastalıkların ortaya çıkmasından endişe ediliyorsa teyemmüm yapılır. İyileşmenin gecikmesi durumu da bunun gibidir¹. Yolculukta da teyemmüm caizdir. Yolcu su aramaya koyulup, arkadaşlarını kaybetmekten, eşyalarına zarar gelmesinden veya yırtıcı hayvan gibi tehlikelerden korkabilir. Su az ise susuz kalmaktan da korkabilir. Hasta ise kendisine su verecek kimseyi bulamayabilir. Suyu kullanmaktan zarar görebilir. Aynı şekilde aşırı pahalılık, hapse atılmak veya bağlanmak gibi durumlarda su yok hükmündedir². Teyemmüm, su bulununca ortadan kalkar³.

Hz. Peygamberin bildirdiği üzere, yeryüzü önceki ümmetlerden farklı olarak Ümmet-i Muhammed’e mescit kılınmıştır. Öncekiler, namazı sadece mabedlerde veya evlerde kılıyorlardı⁴. “Benden önce hiçbir peygamber, mihrabına geçmeden namaz kılmadı”⁵ ve “Öncekiler kiliselerinde veya evlerinde namaz kılarlardı”⁶ hadisleri de bunu haber vermektedir. Kur’an’da da bu hususla ilgili olarak şöyle buyrulur: “*Musa’ya ve kardeşine: ‘Kavminiz için Mısır’da evler hazırlayın, evlerinizi namazgâh yapın, namazı hakıyla ifa edin ve ey Musa müminleri müjделе’ diye vahyettik*” (Yûnus, 10/87). Bu ayetin tefsiri sadedinde, İsrailoğullarının önceleri ibadetlerini sadece mescitlerde yaptıkları, fakat Firavun’un baskısı, zulmü ve mabedlerini yıkması dolayısıyla evlerini mescit edindikleri ifade edilmektedir⁷. Hz. İsa’ya inananlar da başlangıçta kutsal mabede devam etmekteydi⁸. Havariler, Kudüs’teki mabede ibadet dışında merasim bilmezlerdi⁹.

İslam bu sınırlamayı da kaldırmış, yeryüzünü ibadetgâh haline getirmiştir. “*Her nereden yola çıkarsan çık, (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür!..Her nereden yola çıkarsan çık, sen yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir! Ve siz de ey müminler! Her nerede olursanız yüzünüzü oraya doğru çevirin*” (Bakara, 2/149-150). Bu ayet dünyanın her neresinde olunursa olunsun, Kâbeye yönelmeyi emretmektedir.¹⁰ Hz.

¹ Cessâs, II, 366-367; İbnü’l-Arabî, I, 440-441; Kurtubî, V, 216-217; Zuhaylî, V, 87.

² İbnü’l-Arabî, I, 441-443; Kurtubî, V, 218-219.

³ Kurtubî, V, 234; Zuhaylî, *Fıkıh*, I, 449.

⁴ İbn Hacer, I, 521; Kastallânî, II, 711; Elmalılı, I, 395.

⁵ Beyhakî, *Delâil*, II, 433; İbn Hacer, I, 522.

⁶ Ahmed b. Hanbel, II, 222.

⁷ Bkz. Taberî, VII, 199-201; Beğavî, III, 176; Râzî, VI, 291; İbn Kesîr, II, 444; Âlûsî, XI, 171.

⁸ Elçilerin İşleri, 3:1-10. Hıristiyanlıkta ibadetlerin çoğu kiliselerde yapılır (Erbaş, s. 19).

⁹ Erbaş, s. 166.

¹⁰ Kurtubî, II, 168.

Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı. Ümmetimden her kim bir namaz vaktine ulaşırsa, nerede olursa namazını kılsın¹.” Sahabeden birine de “Yeryüzü sana mescittir. Nerede namaz vaktine ulaşırsan, namazını orada kıl”² demiştir.

İsrailoğulları, Hz. Musa döneminde, şekli ve malzemesi Allah tarafından bildirilen toplanma, buluşma veya tapınma çadırı adı verilen mabedde toplanarak ibadet etmişlerdir³. Başta kurban olmak üzere bütün ibadetlerini kutsal çadırda yerine getirmişlerdir⁴. Hz. Musa da ibadetlerini bu çadır mabedde yapmıştır⁵. Rabbi arayan herkes toplanma çadırına gitmiştir⁶. Hz. Davud zamanında da çadır mabed geleneği devam etmiştir.⁷ Bundan sonra ilk mabedi Hz. Süleyman inşa etmiştir⁸. Mabedde ahit sandığı, mayasız ekmek masası, şamdan, havuz, kazan, maşa, tas, buhurdanlık ve heykel gibi şeyler vardır⁹. Daha sonra evleri içinde sinagog kuranlar da olmuştur¹⁰.

Yeryüzünün kendisine mescit kılınmasına bağlı olarak, Ümmet-i Muhammed’in mabed telakkisi de diğer ümmetlerden farklıdır. Mesela, Hıristiyanlar için kilise, “Tanrı Tapınağı”dır. Oysa cami ve mescitler Müslümanlar için sadece bir ibadet yeri, bir mabedir. Cami, daima hadiselerin cereyan ettiği merkezi bir yerde, çarşı içinde ve mahallenin ortasındadır. Kilise ise genellikle yüksekçe yerlerde bulunur. Mimarisi yüksek, içi karanlıktır ve uhrevilik vurgular¹¹. Buna karşın Müslümanlar ibadetlerini her yerde yapabildiklerinden, cami bir tapınak değildir. Müslümanların toplanmasını sağlayan bir yerdir. Camiler aynı zamanda bir zikir, fikir, ilim merkezi; Müslümanların önemli meselelerinin görüşüldüğü bir meşveret meclisidir.

¹ Nesâî, Mesâcid, 42.

² Buhârî, Enbiyâ, 12, 41; Müslim, Mesâcid, 1, 2; İbn Mâce, Mesâcid, 7; Ahmed b. Hanbel, V, 156, 157.

³ Mısır’dan Çıkış, 25-27. Kullanılacak malzemenin cinsinden ölçülerine kadar oldukça ayrıntılı bir tarif vardır. Süleyman Mabedi de Rab tarafından bildirilen ölçülere göre yapılmıştır (1. Krallar, 6:14-38). İsrailoğulları Babil sürgünündeysen, Hezekiel’e Rab tarafından mabedin yeni ölçüleri ve özellikleri bildirilmiştir (Hezekiel, 40-43).

⁴ Güç, s. 106. Ayrıca bkz. Levililer, 1-7;

⁵ Özen, s. 231.

⁶ Çıkış, 33:7.

⁷ 2. Samuel, 6:17

⁸ 1. Tarihler, 22:6-10.

⁹ 1. Krallar, 7:27-39, 48-49.

¹⁰ Örs, s. 335.

¹¹ İzzetbegoviç, s. 224.

9. Önceden Haram Olan Bazı Yiyeceklerin Helal Kılınması

İsrailoğullarının sapkınlıkları sebebiyle çarptırıldıkları cezalardan biri de bazı yiyeceklerin onlara haram kılınmasıdır. “*Hasılı o Yahudilerden taşan bir zulüm, insanları Allah yolundan menetmeleri, kendilerine yasaklanmış olmasına rağmen faizi almaları, halkın mallarını haksızlıkla yemeleri yüzündendir ki, kendilerine daha önce helal kılınan bazı temiz nimetleri haram kıldık*” (Nisâ, 4/160-161).

Bu ayette zikredilen haram nimetlerin neler olduğu da şöyle bildirilir: “*Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sığır ve koyunun içyağlarını da haram kıldık. Yalnız sırtlarında yahut bağırsaklarında bulunan veya kemiğe karışan yağları haram kılmadık. Haddi aşmalarından ötürü onları bu şekilde cezalandırdık*” (En’âm, 6/146). Mevcut Eski Ahit’te de İsrailoğullarına hangi hayvanların ve yağlarının yasak olduğu sayılmaktadır¹. Yahudilere haram kılınan tırnaklı hayvanlar ile deve, deve kuşu, ördek, kaz gibi hayvanlar kastedilmektedir². Bu yiyecekler, isyanları sebebiyle onlara haram kılınmıştır. Çünkü haram kılmak bir darlıktır. Zorlaştırma da yapılan yanlışlardan sorumlu tutulmanın sonucudur³. Ancak Yahudiler, zamanla bu hükümleri de değiştirmişlerdir. Hz. Peygamber, iç yağlarının onlara haram kılınmasına rağmen bu hükmü çiğnemek için buldukları yöntemi şöyle haber verir: “Allah onlara iç yağını haram kılınca, bu yağı erittiler, sonra satıp parasını yediler⁴.”

Mevcut Tevrat’a göre deve eti⁵ ve deve kuşu⁶ da haramdır⁷. Yahudilere göre Yakup (a.s) deve eti yemeyip, deve sütü içmemiştir⁸. Tavşan⁹ ve pulsuz olan balıkları¹⁰ yemek haramdır. Ayrıca Yahudi takviminin birinci ayının on dördüncü akşamından yirmi birinci günü akşamına kadar mayasız ekmek yenilmez. Bu süre içinde evde maya

¹ Bkz. Levililer, 3:3-17; 11:2-30; Yasanın Tekrarı, 14:4-21. “İster sığır, ister koyun ya da keçi olsun, hayvan yağı yemeyeceksiniz. Kim yakılan ve Rabbe sunulan hayvanlardan birinin yağını yerse, halkımın arasından atılacak” (Levililer, 7: 23-25).

² Taberî, V, 96-97; Kurtubî, VII, 125.

³ Kurtubî, VII, 127.

⁴ Buhârî, Buyû, 111, Tefsîr, (En’âm); Müslim, Müsâkât, 71; Ebû Dâvud, İcâre, 66; Tirmizî, Buyû, 61; Nesâî, Buyû, 93; İbn Mâce, Ticarât, 11.

⁵ Levililer, 11:4; Yaratılış, 14:7.

⁶ Levililer, 11:13-19; Yaratılış, 14:12-18.

⁷ İsrailoğulları peygamberlerin çoğu, deve etinin haramlığında ittifak halindeydi (Dehlevî, I, 504).

⁸ İbn Kesîr, I, 390.

⁹ Levililer, 11:6; Yaratılış, 14:7.

¹⁰ Levililer, 11:9-12; Yaratılış, 14:10.

bulunmaz ve mayalı ekmeğe yiyen cemaatten atılır¹. Etili ve sütlü olan yiyeceklerin birleştirilmesi, aynı kaptaki pişirilmeleri yasaktır². İslam dini böyle yasakları kaldırmıştır³.

İsrailoğullarına önceden helal olan bazı yiyeceklerin sonradan haram kılındığını bildiren ayet, onların bir çok nimetlerden çağlar boyu mahrum bırakılarak cezalandırılmalarını ve özellikle Hz. İsa'dan sonraki dönemde yaşamak zorunda kaldıkları aşağılanmaları, sıkıntıları da kapsamaktadır⁴.

İslam, Yahudilere haram kılınan bazı yiyeceklerdeki haramlık hükmünü kaldırmıştır. *“O Peygamber ki kendilerine meşru şeyleri emreder, kötülükleri yasaklar, kendilerine güzel ve hoş şeyleri mubah, murdar şeyleri ise haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar”* (A'râf, 7/157) ayetinde bu durum açıkça ifade edilmektedir. İsrailoğullarını cezalandırmak üzere konulan bu hükümler, İslam şeriatı ile neshedilmiştir. Hz. Peygamber daha önce haram kılınan hayvanların etlerinin mubah olduğunu bildirmiştir. *“Kendilerine nelerin helal kılındığını sana soruyorlar. De ki, ‘Bütün temiz ve iyi rızıklar size helal kılınmıştır’* (Mâide, 5/4). İslam, daha önce var olan bunun gibi birçok yasak ve zorluğu kaldırmış; bütün insanların helali ve haramı ile ona bağlanmaları zorunluluğunu getirmiştir⁵.

Bütün temiz rızıklar Ümmet-i Muhammed'e helal kılınmıştır. *“Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı o güzel ve temiz nimetleri kendinize haram kılmayın, haddi de aşmayın! Çünkü Allah haddini aşanları asla sevmez. Allah'ın size rızık olmak üzere yarattığı şeylerden helal ve temiz olarak yiyin”*⁶. Bu ayetteki “yiyin” ifadesi, “yeme, içme, giyinme, seyahat etme gibi yollarla dünya nimetlerinden yararlanın” anlamında olup, dünya nimetlerinden istifade etmenin en iyi temsili olmasından dolayı “yeme” fiili kullanılmıştır⁷. “Haddi aşmayın” buyruğu, işi sıkı tutarak helal bir şeyi haram

¹ Mısır'dan Çıkış, 12:18-20.

² Mısır'dan Çıkış, 23:19; 34:26.

³ En'âm, 6/145.

⁴ Esed, I, 177.

⁵ Kurtubî, VII, 126.

⁶ Mâide, 5/87-88. Ayrıca bkz. A'râf, 7/32. Kur'an, Allah'ın helal kıldığı şeylerden bile bile faydalanmamanın yanlışlığı konusunda, Hz. Peygamberin şahsında onun ümmetine başka ayetlerde de uyarılarda bulunmaktadır. *“Ey Peygamber! Niçin eşlerini memnun etmek için sen kendini sıkıntıya sokup Allah'ın sana helal kıldığı şeyleri nefisine adeta haram kılıyor, kendini onlardan mahrum bırakıyorsun?”* (Tahrîm, 66/1).

⁷ İbn Atiyye, V, 14.

kılmayın demektir.¹ Aynı zamanda ayette, haramlığına dair kesin delil bulunmayan durumlarda haramlığa hükmetmekten kaçınmak gerektiğine işaret edilmektedir². İsrâf da haram olduğundan, haddi aşmayın, yiyin, için ama israf etmeyin manası da anlaşılabilir.

İslam ümmeti, kendilerine bu genişlik ve kolaylığı da bahşeden Yüce Allah'a layıkıyla kulluk ederek şükürünü göstermek durumundadır.

10. Ganimetlerin Helal Kılınması

Muhammed ümmetinin ayırıcı özelliklerinden biri de ganimetlerin kendilerine helal kılınmasıdır. Enfâl (ganimetler), asıldan fazla olan şey demektir. Düşmandan savaşmadan alınan şeylere fey, savaşarak ele geçirilenlere de ganimet denir. Bazılarına göre Müslümanların ganimetler hususunda diğer ümmetlerden farklı ve üstün kılınmaları nedeniyle ganimetlere “enfâl” denilmiştir³. İslam hukukçuları, ganimetleri savaş esirleri, araziler ve menkul mallar şeklinde üçe ayırmışlardır⁴.

Hz. Peygamberin haber verdiği üzere, önceki ümmetler ganimet almaz veya alınan ganimetten faydalanamazlardı. “Bana ganimetler helal kılındı. Halbuki benden öncekilerden kimseye helal değildi.” “Ganimetler sizden önce hiçbir başı siyaha (Ademoğluna) helal kılınmadı. Ganimet alındığı zaman gökten inen bir ateş onu yakardı⁶.” Yine Hz. Peygamberin haber verdiği üzere, İsrailoğulları peygamberlerinden biri, yaptığı savaştan elde edilen ganimetleri toplamış ve ateşin gelmesini beklemişti. Fakat ganimetten çalındığı (ğulûl) için ateş gelmemişti. Çalınan parça bulunup ganimet yığınının konulunca, gökten bir ateş gelip ganimetleri yakmıştı. Hz. Peygamber daha sonra, “Bilesiniz, sizden önce hiçbir ümmete ganimet helal

¹ Kurtubî, VI, 263.

² İbn Âşûr, VII, 15-16.

³ Râzî, V, 447; Kurtubî, VII, 361-362; Bilmen, III, 394.

⁴ Mehmet Erkal, “Ganimet”, *DİA*, XIII, 352.

⁵ Buhârî, Teyemmüm, 1, Mesâcid, 23, Humus, 8; Müslim, Mesâcid, 3, 5; Tirmizî, Siyer, 5. Ahmed Hamdi Akseki'ye göre ganimetler, önceki ümmetlerin tamamına değil, bir kısmına helal değildi (Akseki, s. 336).

⁶ Tirmizî, Tefsîr, (Enfâl); Ahmed b. Hanbel, II, 252. “*Fakat biz o halkın, Mısırlıların zinet eşyalarından birtakım ağırlıklar yüklenmiştik. Onları ateşe attık. Samiri de kendi mücevheratını atıverdi*” (Tâ Hâ, 20/87) ayetinin tefsirlerinde, Hz. Harun'un ganimet kendilerine haram olduğu için İsrailoğullarına, Mısırlılardan aldıkları altın, mücevher ve kıymetli madenleri getirmelerini söylediği ve bunların bir çukura atıldıkları anlatılır (Taberî, IX, 249). Muhtemelen bunları yakmışlar ve Samiri, eriyen bu madenden buzağıyı yapmıştır.

kılınmamıştır. Ganimetleri Allah sadece bize helal kıldı. Bu da, bizde gördüğü acimiz ve zaafımız sebebiyledir”¹ buyurdu.

Önceleri ganimetler bir yere yığılır ve kazanılan zafere şükran olarak bir çeşit kurban kılınırdı. Gökten inen ateşin onu yakması, kurbanın ya da cihadın kabul edildiğine delil olurdu. Hadiste “yaktı” yerine “yedi, tattı” gibi farklı bir tabir kullanılması, bunun normal bir yakma olmadığına işaret olabilir. Fakat yukarıdaki hadisten anlaşılacağı üzere, ganimetlerin kendilerine helal kılınması yanında, ğulûlün yani ganimet malında yapılan hıyanetin, ortaya çıkması ve yapılan cihadın makbul olmadığına bilinmesi gibi hususlar bu ümmetten kaldırılmıştır. Bu husus da Ümmet-i Muhammed’e bahşedilen ilahi lütuflardandır².

Eski Ahit’te de ganimetlerin yakıldığı anlatılmaktadır: “O kentte yaşayanları kesinlikle kılıçtan geçireceksiniz. Kenti yok edip orada yaşayan bütün halkı ve hayvanları kılıçtan geçireceksiniz. Yağmalanan malların tümünü toplayıp meydanın ortasına yığın. Kenti ve malları Tanrınız Rabbe tümüyle yakmalık sunu olarak yakın³.”

Ümmet-i Muhammed’e ise ganimet almak ve onlardan faydalanmak helal kılınmıştır. Bu hususta önce, “*Sana ganimetleri sorarlar. De ki, ‘Ganimetler Allah’ın ve Resulünüdür*” (Enfâl, 8/1) ayeti nazil olmuştur. Bundan sonra ganimetlerin beşte birinin ayrılıp, geri kalanının dağıtılmasını emreden şu ayet gelmiştir.⁴ “*Bir de malunuz olsun ki savaşta elde ettiğiniz ganimetin beşte biri Allah’ındır. Yani Resulüllaha, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir*” (Enfâl, 8/41). Savaşmadan elde edilen ganimetlerle ilgili hüküm de böyledir (Haşr, 59/7).

Bedir savaşında sahabeden biri, ele geçirdiği bir kılıçla Hz. Peygambere gelerek, kılıcı kendisine vermesini istemiştir. Fakat Resulüllah ona “Bu mal ne senin, ne de benim”

¹ Buhârî, Humus, 8; Müslim, Cihâd, 32; Ahmed b. Hanbel, II, 318. Acz ve fazl Allah’ın takdirindedir. Onları dilediğine verir. Bununla beraber acz, fazlı gerektirir. Yüce Allah, fazlını bu ümmete tahsis etmiştir (İbn Hacer, VI, 258). Ayrıca bu hadise dayanarak, gerektiğinde elde edilen ganimetlerin yakılabileceği belirtilir (İbn Hacer, VI, 258). Yahudilerin ganimet malından çaldıklarına dair bkz. Yeşu, 7:1, 10-11

² İbn Hacer, VI, 258; Mübarekfürî, VIII, 475. Gökten ateş gelmesine dair bkz. İbn Hacer, VI, 257; Münâvî, III, 206-207; IV, 111; Nevevî, XII, 52.

³ Yasanın Tekrarı, 13:15-16. Mevcut Tevrat’ta ganimetle ilgili farklı bilgiler de vardır. Ganimet malları ve esirler, savaşanlar ve savaşmayanlar arasında yarından bölünecek ve savaşanlara düşen paydan, Rab için beşte bir vergi alınacaktır. Savaşa katılmayanların payından ellide bir vergi alınacak ve din adamları olan Levililere verilecektir (Çölde Sayım, 31:25-30).

⁴ İbn Kesîr, II, 323. İbn Kesîr, her iki ayetin birleştirilebileceğini, burada neshin sözkonusu olmadığını ifade eder. Ayrıca bkz. İbn Hacer, VI, 258; Aynî, XV, 171.

demmiştir. Bir müddet sonra “Sana ganimetleri sorarlar” ayeti nazil olunca, Hz. Peygamber kılıcı ona vermiştir¹.” Ganimetleri helal kılan esas ayet ise şöyledir: “*Eğer (ictihad neticesi verilen hükümlerden ötürü azap etmeyeceğine veya ganimetleri helal kılacağına dair) Allah’ın Levh-i Mahfuzda yazdığı daha önceki bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden dolayı size büyük bir azap dokunurdu. (Ama bundan böyle fidyeyi ve ganimeti size mübah kıldım) artık aldığınız ganimetleri helal ve hoş olarak yiyin*” (Enfâl, 8/68-69).

Bu ayetlerin nüzul sebebiyle ve sözkonusu ganimetle ilgili bir çok rivayet nakledilmiştir. Fakat müfessirlerin çoğunluğuna göre Bedir savaşında elde edilen ganimetlerle ilgilidirler. Bedir savaşında elde edilen ganimetlerin kimlere verileceği, nasıl paylaşılacakları sahabe arasında tartışma konusu olunca, “Sana ganimetleri sorarlar” (Enfâl, 8/1) ayeti nazil olmuştur². Bu uyarıyla Müslümanların asıl hedefinin ganimet olmadığı, her şey gibi ganimetlerin de Allah’ın olduğu hatırlatılmıştır. Mülk olarak Allah’a ait olan ganimetlerin nasıl paylaşılacağını açıklamak, Allah ve Resulüne aittir. Müslümanlar ganimet için savaşmamalı, ganimete göz dikmemeli ve bir şey verilirse almalı, verilmezse hak iddia etmemelidir³. Ganimetlerin sorulması, onların kime verileceği ve kimlerin hak sahibi olduğu anlamındadır⁴. Elmalılı’ya göre “enfâli soruyorlar” denmeyip, “enfâlden soruyorlar” buyrulması, ganimeti istiyorlar demek olmayıp, onunla ilgili hükmü soruyorlar demektir⁵. Cessâs’a göre de Bedir savaşından önce Hz. Peygambere ganimetler hakkında vahiy gelmemiş ve savaşın sonunda ganimetlerle ilgili çıkan ihtilaf üzerine, “Sana ganimetleri sorarlar” ayeti inmiştir⁶.

İbnü’l-Arabî ve Kurtubî’ye göre, “Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı” ifadesiyle ilgili görüşlerin en doğrusu, ganimetlerin sonradan helal kılınmış olmasıdır. Çünkü bizden önceki ümmetlere ganimetler haramdı. Bedir’de insanlar

¹ Müslim, Cihâd, 33; Tirmizî, Tefsîr, (Enfâl); Ebû Dâvud, Cihâd, 156.

² Vâhidî, s. 173; İbn Kesîr, II, 296.

³ *Kur’an Yolu*, II, 522.

⁴ Râzî, V, 448. Râzî, ayette zikri geçen sorunun, ganimetin paylaşımıyla ilgili olduğunu belirtir. Ayetin, önceki ümmetlere ganimet almak haram olduğu için ganimetin hükmünü sordular şeklinde izah edilmesini zayıf bulur. Ona göre ganimetle ilgili hüküm daha önce inmiştir (V, 448).

⁵ Elmalılı, IV, 202.

⁶ Cessâs, III, 45.

ganimetleri almak istediler. Bunun üzerine Allah, “Önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı” -yani ganimetlerin helal olacağı yazılmış idi- ayetini indirmiştir¹.

Geçmiş ümmetlere, uğruna cihad etmemeleri için ganimetler helal kılınmamıştı. Ümmet-i Muhammed ise ihlas ve samimiyet genel karakterleri olduğundan, ganimetler helal kılınmıştır². Bu hüküm, önceki ümmetlerin nefislerini ganimet hırsından kurtarmak ve sırf Allah için cihad etmelerini sağlamak içindir. Fakat Muhammed ümmetine has olarak ganimetlerden istifade etmek helal kılınmıştır³. Ümmet-i Muhammed, bütün bu kolaylıkları kendisine bahşeden Allah Teâlâ’ya layıkıyla kulluk ederek şükrünü eda etmelidir.

¹ İbnü’l-Arabî, II, 871-872; Kurtubî, VIII, 50.

² Aynî, XII, 183.

³ Draz, *Muvâfakât*, II, 10 (Dipnot açıklaması). Müellif aynı yerde, bundan dolayı ganimetlerin yakılmasında, malın korunan beş şeyden biri olması hükmüne aykırılık olmadığını belirtir.

SONUÇ

Oldukça geniş bir anlam sahası olan ümmet kavramı, yaygın olarak, bir peygamberin veya dinin etrafında toplanan insanlar topluluğunu ifade eder. Ümmet-i Muhammed tabiri de Hz. Muhammed (s.a.v)'a tabi olanlar topluluğunun genel adıdır. Bütün insanlar, mesajı evrensel ve kıyamete kadar baki bir peygambere muhatap olduklarından, Hz. Muhammed (s.a.v)'ın ümmetidir. Ona tabi olanlara ümmet-i icabet, olmayanlara da ümmet-i davet denir. Ümmet-i Muhammed tabiri tek başına kullanıldığında, ümmet-i icabeti ifade eder. Ancak Müslüman olmayan bütün insanların da Hz. Peygamberin ümmeti olduğu hatırlardan çıkarılmamalıdır.

Kur'an, ümmet anlayışıyla, ırkı, rengi, cinsiyeti, sosyal statüsü ne kadar farklı olursa olsun, iman ehli olan bütün insanları kardeş ve eşit gören yeni bir düzen getirmiştir. Ümmet, oldukça farklı özellikte ve coğrafyadaki insanları, tek bir vücut gibi birleştirme özelliğiyle diğer bütün sosyal gruplardan farklıdır. Sosyal grupların tamamına ümmet adı verilebilir, fakat imparatorluklar da dahil geniş anlamıyla ümmetten daha büyük bir topluluk yoktur. Ümmet anlayışıyla, katı bir kabilecilik düzenini yıkarak, insanları kısa zamanda eşit ve kardeş hale getirmesi, İslamın en büyük başarılarındanıdır. Ümmetin düşmanlarının bile gıpta ettikleri bu din/iman kardeşliği, bağlılığı ve fedakarlığının eşine, ırk, soy, dil ya da ülke birliği olan toplumlarda bile rastlamak mümkün değildir. Günümüzde de paramparça olan ve ihtilafların pençesinden bir türlü kurtulamayan Müslüman milletlerin, aralarındaki tefrikaları giderip, kardeşlik bağlarını sağlamlaştırılmaları ve birbirleriyle kaynaşıp, birlik ve dayanışma halinde olmaları gerekmektedir.

İnsanlar gibi toplumların da diğerlerinden ayırtedilmelerini sağlayan, onlara mahsus bir takım özellikleri vardır. Kur'an-ı Kerim, Ümmet-i Muhammed'in böyle özelliklerinden de bahsetmektedir ki, bunlardan şu sonuçlar çıkmaktadır: Ümmet-i Muhammed, tevhid, ahiret, melek, kitap ve peygamber inancını sahih ve doğru bir şekilde muhafaza edip, devam ettirebilen tek ümmettir. Kitabı, ilahi kitapları murakabe ve tasdik etmektedir. Öncekilerden farklı olarak peyderpey vahyedilmiştir. Bu ümmet, tebliği evrensel olan peygamberinin mesajını kıyamete kadar bütün insanlığa taşımak zorundadır. Son peygamberin ümmeti olarak, dünyada ümmetlerin sonuncusu

olmasına rağmen mahşerde hesabı önce görülecek ve ebedî mükâfatlara önce kavuşacaktır.

Ümmet-i Muhammed, ibadetler açısından da bir çok özelliğe sahiptir. Abdest ve namaz ibadetini muhafaza eden, zekatı veren, ramazan orucunu tutan, Hz. İbrahim haccını devam ettiren tek ümmettir. Kurbanda da önceki ümmetlere göre önemli farklılıklara sahiptir. Ayrıca bu ümmetin kutsal günü Cuma'dır ve Kadir gecesi ona bahşedilmiştir. Peygamberine salât ve selamda bulunması da başkalarında görülmeyen bir özelliktir. Ezanın ve Cuma gününün, ümmetin uygulamasından sonra Kur'an tarafından onaylanması da önemli bir özelliği ortaya koymaktadır. Önceki ümmetlerin ibadetlerinde oldukça fazla ayrıntı, çeşitlilik, zorluk ve şart olduğu görülmektedir. Özellikle ibadet ve ahkâm bakımından İslam ümmetinin farklılıklarının daha iyi anlaşılabilmesi için önceki ümmetlerin şariatları, dini yaşantıları ve özellikleri hakkında, ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bunun için de hadis külliyyatına öncelik verilerek geçmiş ümmetler hakkında, İslam literatüründeki bütün bilgiler taranmalıdır. Bu tür çalışmalar, ilahi dinlerin geçirdikleri evrelerin ve son ümmete mahsus özelliklerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Ümmet-i Muhammed, insanlık için çıkarılmış en hayırlı topluluktur. Bu ümmet, vasat yani mutedil ve dengeli bir ümmettir. Mahşerde şahitlik yapacak, dünyada da insanlığa model, örnek ve önder olan ümmettir. Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker görevini yerine getiren ve Allah tarafından seçilip, Müslüman olarak isimlendirilen ümmettir. Cihad ve şura toplumu olması, onun en önemli özelliklerindedir. Bu ümmet, kâmil ve tamamlanmış bir dine sahip, din emanetine ve dünyaya varis, ilahi kitaplarda övülen, kıblesiyle müstakil, Müslüman olmayanları dost edinmekten ve özellikle ehl-i kitabı taklit etme ve onlara benzemekten sakındırılan, müsamahakâr, kutsallara saygılı, Allah ve meleklerin salâta bulunduğu, gereksiz sorulardan sakındırılan, peygamberiyle ilişkilerinde saygılı, kendi içinde merhametli fakat inkârcılara karşı tavizsiz, işlerine sağdan başlayan ve topluca helaktan korunmuş bir topluluk olmasıyla temayüz etmektedir.

Önceki ümmetlerin ağır sorumlulukları kendisinden kaldırılarak, dini hayatı kolaylaştırılmıştır. İbadetlerdeki bir çok kolaylığın yanında, Cuma günü çalışması, önceden haram olan bazı yiyecekler ile ganimetlerden faydalanması helal kılınmıştır.

Bu ümmete, yeryüzünün temiz ve mescit kılınması, hata, unutmama, havâtır ve ikrahtan sorumlu tutulmama, kısas yerine diyet verme gibi kolaylıklar sağlanarak önemli genişlikler bahşedilmiştir. Ayrıca evlenme, boşanma ve adet haliyle ilgili bazı hükümler de kolaylıklar tanınmıştır.

Ümmet-i Muhammed, Allah'a tevhid inancı çerçevesinde iman eden, peygamberleri ve kitapları ayırım yapmadan tasdik eden, namazı muhafaza edip, zekatı veren, Hz. İbrahim haccını ifa eden ve Müslüman olarak isimlendirilen yeryüzündeki tek ümmettir. Dolayısıyla bu ümmet, geçmiş bütün peygamberlerin ve onların iman etmiş ümmetlerinin devamı, en köklü ve en büyük geleneğin tek temsilcisi olan bir ümmettir. Bu anlamda İslam ümmetinin temeli, Hz. İbrahim'e dayanmakta ve Hz. İbrahim dinini bu ümmet ihya edip, devam ettirmektedir.

Ümmet-i Muhammed'in bahsi geçen özellikleri, Kur'an ve sünetten yani mensubu olduğu İslam dininden kaynaklanan özelliklerdir. Bütün bu vasıflar, Müslümanlara bir kimlik kazandırmakta ve onların, derin bir aidiyyet hissettikleri büyük bir ümmet olmalarını sağlamaktadır. Ümmetin özelliklerinin tamamı birbiriyle ilişkili, birbirine bağlı ve birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. Tevhid inancı, diğer bütün vasıflara sirayet ettiği gibi vasat ümmet olmak, şahit ümmet olmakla, en hayırlı ümmet olmak, emr-i bi'l-marf ve nehy-i ani'l-münker ile ilişkilidir. İbadetlerden oruç, zekatı tamamlarken, hac da cihadın provası olmaktadır. Cihad için de birlik ve beraberlik, kendini feda etme anlayışı gerekmektedir.

Ümmetin vasıflarının merkezine, tevhid inancını, vasat ümmet ve cihad toplumu olmasını koymak mümkündür. Önceki ümmetler liyakatlerini kaybettikler için tevhidin bayraktarlığını yapma görevi, bu ümmete verilmiştir. Kur'an ve sünnetin hidayeti üzere yükselen İslam ümmetinin temel vasfı, sahih ve yakînî bir iman ve iman esasları arasında hiçbir ayırım yapmamasıdır. Ümmetin vasat vasfı ise kemale ermenin, gelişmenin en ideal noktasını ifade etmektedir. Cihad ise imanın, ibadetin ve sosyal özelliklerin zirveye çıktığı noktadır. Hz. Peygambere ve önceki ümmetlerin peygamberlerine verilen özelliklerin bir kısmı bu ümmete de verilmiştir. Bu yüce hasletler, Kur'an ve sünnetten kaynaklandıkları için vehbîdirler. Ancak bu vasıflar üzere yürümenin kesbî tarafı da vardır. Dolayısıyla onları muhafaza etmek, ümmetin arzu ve becerisine bağlıdır. Bu arada en hayırlı ümmet vasfı başta olmak üzere,

zikredilen bu vasıfların, sadece Sahabe-i Kirâma mahsus olmadığını, ümmetin geneliyle ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Bu ümmet, hayırlılığı her zaman özünde taşımaktadır ve sahabeden sonraki her kuşağı, kendi zamanının en hayırlı toplumdur.

Bütün bu vasıflar açısından, Ümmet-i Muhammed'in önceki ümmetlerden farkı, dinin esaslarına uyma ve onları uygulamadaki başarısı, kararlılığı, sabrı ve istikamet üzere devam etmesidir. Son dinin mensupları, son peygamberin ümmeti ve ilahi koruma altında bulunan son kitaba sahip olmalarından dolayı, doğruyu bulmada Allah'ın hidayet ve inayetini mazhar olmalarıdır. Bu ümmet, diğerlerinden farklı olarak dine daha fazla sahip çıkmış, onu yaymış, muhafaza etmiş, sırat-ı müstakim üzere ve orta yolda olmaya daha fazla önem vermiştir. Önceki ümmetler, dinin kendisini tahrif edip, bozmuşlarken, Müslümanlar, dini (Kur'an, sünnet ve diğer kaynakları) muhafaza etmeyi başarmış, fakat onu yaşama ve uygulamada zaafa düşmüşlerdir.

Ümmet-i Muhammed, Kur'an ve sünnetten kaynaklanan bu vasıflarını layıkıyla taşıdığı sürece, şeref, fazilet ve üstünlük sahibi olmuş, zaafa düştüğünde de bu konumunu kaybetmiştir. Maalesef Kur'an'ın bu yüce vasıflarla tanıttığı ümmet ile günümüzün Müslüman ümmeti arasında önemli farklar vardır. Ümmetin son asırlarda yaşadığı dejenerasyon, kimlik ve güç kaybından kurtulması için, bu özellikleri mükemmel derecede yaşamış ve tüm dünyaya göstermiş altın nesil sahabenin yolunu takip edip, onları örnek almaktan başka tutacak bir yolu yoktur. Hz. Ebû Bekr'den nakledildiği gibi bu ümmetin sonu da başının düzeldiği ölçülerle düzelecektir.

Bütün olumsuzluklara rağmen, özellikle son iki asırdır, sadece iman kardeşliği (teorik) anlamında ümmet devam etmektedir; pratik anlamda ümmetten bahsedilemez görüşüne katılmak mümkün değildir. Ümmetteki gerileme ve zayıflamanın bir alanda (pratik) değil, iman, ibadet, ahlak, siyasi ve sosyal hemen her alanda olduğu, fakat bunların hiç birinin tamamen yok olmadığı gözden kaçırılmamalıdır. Ümmette, yardımlaşma ve dayanışmanın bir çok çeşidi hala devam etmektedir. Sadece bunlar bile ümmetin pratikte de var olduğunu göstermektedir.

Zamanımızda, İslam ümmetin bu vasıflarını ihya etme mecburiyeti, hem kendisi hem de insanlığın huzur ve mutluluğu için çok daha elzem hale gelmiştir. Ümmet, bu vasıflarıyla yükselip, şan, şeref, güç ve izzet sahibi olduğuna göre tekrar aynı konuma gelebilmesi için bunlara sarılması ve bunları ihya etmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Kur'an-ı Kerim

ABDUH, Muhammed, *Tevhid Risalesi*, (trc. Sabri Hizmetli), Fecr Yay., Ankara, 1986.

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı Yay., İst., 1990.

ADAM, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yay., İst., 2002. (Adam)

AHATLI, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, Değişim Yay., İst., 2002.

----- "Hasâisu'n-Nebî", *DİA*, İst., 1997.

AHMED B. HANBEL, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Daru Sadır, Beyrut, ts. (Ahmed b. Hanbel)

AHMED EMİN, *İslamın Bugünü*, (trc. Abdülvehhab Öztürk), İslam Yay., Ankara, 1972. (Ahmed Emin)

AKGÜL, Muhittin, *Kur'an'da Hz. Muhammed (s.a.v)'in Özellikleri*, Işık Yay., İzmir, 2004.

AKKAD, Abbas Mahmud, *Kur'an Felsefesi*, (trc. Ahmed Demirci), Nur Yay., Ankara, ts.

AKSEKİ, Ahmed Hamdi, *İslam: Fitri, Tabii ve Umumi Bir Dindir*, İrfan Yay., İst., 1966. (Akseki)

AKYÜZ, Vecdi, *Kur'an'da Siyasî Kavramlar*, Kitabevi Yay., İst., 1998.

ALEVÎ, Muhammed b. Alevî el-Mâlikî, *Şerefü'l-Ümmeti'l-Muhammediyye*, Daru'l-Medineti'l-Münevvere, Medine, 1985. (Alevî)

ÂLÛSÎ, Şihabuddin Mahmud, *Rûhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'ani'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, I-XV, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts. (Âlûsî)

ARNOLD, Thomas W., *İntişar-ı İslam Tarihi*, (trc. Hasan Gündüzler), Akçağ Yay., Ankara, 1971.

- ATALAY, Orhan, “Kur’an’da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar”, *AÜİFD*, sayı 16, yıl 2001.
- ATAURRAHİM, Muhammed, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, (trc. Kürşat Demirci), İnsan Yay., İst., 1997. (Ataurrahim)
- ATEŞ, Ali Osman, *İslama Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yay., İst., 1996. (Ateş, A. Osman)
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., ts. (Ateş)
- AY, Eyüp, “İlahi Mesaj’ın Kadim Medeniyetlerdeki İzdüşümleri: Kur’an’ın Arka Planına Arkeolojik Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar*, cilt 9, sayı 4, yıl 1996.
- AYDIN, Mahmut, *Tarihsel İsa İmanın Mesih’inden Tarihin İsa’sına*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002. (Tarihsel İsa)
- AYDIN, Mehmet, *Din Fenomeni*, Din Bilimleri Yay., Konya, 2000.
- AYDIN, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, SÜİF Yay., Konya, 1989.
- “Beşâirü’n-nübüvve”, *DİA*, İst., 1992.
- “Faraklit”, *DİA*, İst., 1995.
- AYDIN, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İst., 1991.
- AYDÜZ, Davut, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yay., İst., 2000.
- AYNÎ, Bedrüddin Ebû Muhammed, *Umdetu’l-kâri şerhu sahihi’l-Buhârî*, I-XX, Matbaatü Mustafa el-Bâbî, y.y., ts. (Aynî)
- AZÎMÂBÂDÎ, Ebu’t-Tayyib Şemsulhak, *Avnu’l-ma’bûd şerhu süneni Ebî Dâvud*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), I-XIV, el-Mektebetü’s-Selefiye, Medine, 1968. (Avnu’l-ma’bûd)
- BAĞDÂDÎ, Abdülkahir b. Muhammed, *el-Fark beyne’l-firak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1993.

- BAĞDÂDÎ, Hatîb, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, (nşr. M. Said Hatiboğlu), DİB Yay., Ankara, 1991.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İst., 2001-2004. (Bayraklı)
- BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin, *Meâlimü't-tenzîl fi't-tefsir ve't-te'vîl*, I-V, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1985. (Beğavî)
- BEYDÂVÎ, Ebû Ömer b. Muhammed, *Tefsiru'l-Beydâvî (Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl)*, (thk. Abdülkadir İrfan), I-V, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996. (Beydâvî)
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvali sahibi's-şerîa*, (thk. Abdülmü'tü Kal'aci), I-VII, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985. (Delâil)
- *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Daru'l-Marife, Beyrut, 1356 h. (Sünen)
- *Şuabu'l-iman*, (thk. Muhammed Zağlul), I-VII, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- BİKÂÎ, Burhanuddin Ebu'l-Hasan, *Nazmu'd-dürer fi tenasübi'l-ayâti ve's-süver*, XXII, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1970. (Bikâî)
- BİLGESEVEN, Amiran Kurktan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İst., 1985. (Bilgeseven)
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslamiye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yay., İst., 1975. (Bilmen)
- *Muvazzah İlmi Kelam*, Bilmen Yay., İst., ts.
- BOZDAĞ, İsmet, *İnsanlığın Son Çerçevesi*, Emre Yay., İst., 1991.
- BUCAİLLE, Maurice, *Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim*, (trc. Suat Yıldırım), Türkiye Öğretmenler Vakfı Yay., İzmir, 1981. (Bucaille)
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Mustafa Dîb el-Boğa), I-VI, Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1993. (Buhârî)
- *Fazlullahi's-samed fi tavzîh-i edebi'l-müfred*, (haz. Fazlullah Ciyânî), I-II, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Humus, 1969.

- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-beyân*, I-X, Dersaadet, y.y., 1331 h. (Bursevî)
- BÛTÎ, M. Said Ramazan, *el-Cihadu fi'l-İslam*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 1998.
- CANAN, İbrahim, "İslamın Getirdiği Barış ve Kardeşlik Atmosferi", *Kur'an'da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Yay., İst., 1997.
- CANATAN, Kadir, "Batı Merkezçiliğin Yeni Vizyonu: Tarihin Sonu Tezi", *Bilgi ve Hikmet*, sayı 8, yıl 1994.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 1993.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Kitabu ahkâmi'l-Kur'an*, I-III, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts. (Cessâs)
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh: Tacu'l-lüğa ve sıhahu'l-arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafur Attar), I-V, Kahire, 1982. (Cevherî)
- CİLACI, Osman, *İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, Akyol Yay., İzmir, 1980. (Cilacı)
- "Barnaba İncili", *DİA*, İst., 1992.
- COŞKUN, Ahmet, "Mesh", *DİA*, İst., Ankara, 2004.
- CÛRCÂNÎ, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitabu't-ta'rîfât*, (thk. Abdulmunim el-Hufnî), Daru'r-Reşad, Kahire, ts. (Cürcânî)
- ÇAĞATAY, Neşet, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1963. (Çağatay)
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Hayır", *DİA*, İst., 1998.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Müslüman Kimliği*, Nesil Yay., İst., 2003. (Çakan)
- ÇAPAN, Ergün, *Kur'an-ı Kerim'de Sahabe*, Işık Yay., İzmir, 2002.
- ÇAVIŞ, Abdülaziz, *Anglikan Kilisesine Cevap*, (trc. Mehmet Akif), DİB Yay., Ankara, 1974.
- ÇELEBÎ, Ahmed, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, (trc. Hasan Fehmi Ulus), Seriyeye Yay., İst., 1997. (Çelebi)

- ÇETİN, Abdurrahman, “Ezan”, *DİA*, İst., 1995.
- ÇETİN, Nihat M., “Ümmet”, *İA*, İst., 1993. (Çetin)
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü’l-Dârimî*, Daru İhyai’s-Sünneti’n-Nebeviyye, y.y., ts. (Dârimî)
- DÂVUD, Abdülehad, *Tevrat ve İncil’e Göre Hz. Muhammed*, (trc. Nusret Çam), Nil Yay., İzmir, 1990. (Abdülehad Dâvud)
- *İncil ve Salib*, Mahmud Bey Matbaası, İst., 1913.
- DEHLEVÎ, Şah Veliyullah, *Huccetullahi’l-bâliğa*, (thk. Muhammed Şerif Sukker), I-II, Daru İhyai’l-Ulûm, Beyrut, 1990. (Dehlevî)
- *el-Fevzü’l-kebîr fî usûli’t-tefsir*, (Arapçaya çeviren: Selman en-Nedvî), Daru’l-Beşairi’l-İslamiyye, Beyrut, 1987.
- DEMİRCAN, Ali Rıza, *İslamda Batıla Benzemenin Hükmü*, Eymen Yay., İst., 1979. (Demircan)
- DEMİRCİ, Kürşat, *Dinlerin Dejenerasyonu*, İnsan Yay., İst., 1996. (Demirci)
- DERVEZE, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru’l-hadîs*, I-IV, Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabi, y.y., 1963. (Derveze)
- DÖNMEZER, Sulhi, *Sosyoloji*, Savaş Yay., Ankara, 1982. (Dönmezer)
- DRAZ, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur’an*, (trc. Suat Yıldırım), Işık Yay., İzmir, 1994.
- *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru*, (trc. Salih Akdemir), Mim Yay., y.y., 1983.
- *Kur’an Ahlakı*, (trc. Emrullah Yüksel, Ünver Günay) İz Yay., İst., 1993.
- Şâtıbî’nin *el-Muvâfakât* adlı eserindeki dipnot açıklamaları.
- DUMLU, Ömer, *Kur’an-ı Kerim’de Maruf ve Münker*, Ravza Yay., İst., 1994. (Dumlu)
- DÜSÛKÎ, Muhammed, “Hayru Ümmetin”, *el-Va’yu’l-İslamî*, yıl 9, sayı 101, Kuveyt, 1973.

- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İst., 1983.
- DÜZENLİ, Yaşar, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, İFAV Yay., İst, 2000.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit), I-IV, Daru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, y.y., ts. (Ebû Dâvud)
- EBÛ GUDDE, Abdulfettâh, *el-İsnâd mine'd-dîn*, Mektebetu'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, ts.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *Tefsiru'l-bahri'l-muhît*, (thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed), I-VIII, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993. (Ebû Hayyân)
- EBÛ NUAYM, el-İsfehânî, *Delâilu'n-nübüvve*, (thk. Muhammed Kalaci-Abdülber Abbas), I-II, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1986. (Delâil)
- *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, I-X, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1967. (Hilye)
- EBUSSUÛD, Muhammed b. Muhammed, *Tefsiru Ebissuûd (İrşadi'l-akli's-selim ila mezaye'l-kitabi'l-kerim)*, IX, Daru'l-Mushaf, Kahire, ts. (Ebussuûd)
- EBÛ YA'LÂ, Ahmed b. Ali et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), I-XIII, Daru'l-Me'mun li't-Türas, Beyrut, 1988.
- EBÛ YUSUF, Yakub b. İbrahim, *Kitâbu'l-harac*, (trc. Ali Özek), Özek Yay., İst., 1973. (Ebû Yusuf)
- ELIADE, Mircea - COULIANO, Ioan P., *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (trc. Ali Erbaş), İnsan Yay., y.y., ts. (Ehade-Couliano)
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İst., ts. (Elmalılı)
- ERBAŞ, Ali, *Hıristiyanlıkta İbadet*, Ayışığıkitapları, İst., 2003. (Erbaş)
- *Melekler Alemi (İlahi Dinlerde Melek İnancı)*, Nûn Yay., İst., 1998.
- ERKAL, Mehmet, "Ganimet", *DİA*, İst., 1996.

- ERKAL, Mustafa, *Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İst., 1983.
- ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat*, Huzur Yay. İst., 1990.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, İşaret Yay., İst, 1999. (Esed)
- *Yolların Ayrılış Noktasında İslam*, (trc. Hayrettin Karaman), İz Yay., İst., 1997.
- EZRAKÎ, Ebu'l-Velîd Abdullah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke*, (thk. Rüşdî es-Salih), Daru's-Sikafe, Mekke, 1996. (Ezrakî)
- FÂRÂBÎ, Ebû Nasr Muhammed, *Kitâbü'l-mille*, (thk. Muhsin Mehdi), el-Mektebetü'ş-Şarkıyye, Beyrut 1968.
- FÂRÛKÎ, Luis Lamia-İsmail Râci, *İslam Kültür Atlası*, (trc. M. Okan-Zerrin Kibaroglu), İnkılap Yay., İst., 1991.
- FAZLUR RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'an*, (trc. Alparslan Açıkgenç), Fecr Yay., Ankara, 1993. (Fazlur Rahman)
- *İslam*, (trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Selçuk Yay., Ankara, 1993.
- FERRÂ, Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'an*, I-III, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, ts.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Selçuk Yay., İst., 1991.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitabi'l-azîz*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), I-VI, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts. (Fîrûzâbâdî)
- FREYER, Hans, *Din Sosyolojisi*, (trc. Turgut Kalpsüz), AÜİF Yay., Ankara, 1964.
- FUKUYAMA, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (trc. Zilfü Dicleli), Gün Yay., İst., 1999.
- GANNÛŞÎ, Raşid, *İslam Toplumunda Vatandaşlık Hakları*, (trc. Abdülmecit Can), Birleşik Yay., İst., 1996.
- GARAUDY, Roger, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, (trc. Cemal Aydın), Pınar Yay., İst., 2000. (Garaudy)

- 20. Yüzyıl Biyografisi, (trc. Ahmet Zeki Ünal), Fecr Yay., Ankara, 1989.
- GARDET, Louis, *Musulmane (İslam Beldesi)*, nakleden Kemal Kuşçu, “Ümmet Ne Demektir?”, *Sebilürreşad*, cilt X, sayı 238.
- GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-din*, (thk. Ebû Hafs), I-V, Daru'l-Hadis, Kahire, 1992. (İhyâ)
- GOODY, Jack, *Avrupa'da İslam Damgası*, (trc. Şahabettin Yalçın), Etkileşim Yay., İst., 2005.
- GÖKALP, Ziya, *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak*, (nşr. Yeni Mecmua), Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İst., 1918.
- GÖLCÜK, Şerafettin, *İslam Akaidi*, Esra Yay., İst., 1994.
- GÜÇ, Ahmet, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, Esra fakülte Kitabevi, İst., 1999. (Güç)
- GÜNALTAY, Şemseddin, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden: Yakın Şark, Elâm ve Mezopotomya*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1937.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001. (Pavlus)
- GÜNGÖR, Erol, *İslamın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1996.
- GÜRKAN, Ahmet, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Çağrı Yay., İst. 1969.
- HÂKİM, Ebû Abdillâh Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, (thk. Hamdi Demirdaş Muhammed), I-X, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2000. (Hâkim)
- *Kitabu ma'rifeti ulûmi'l-hadîs*, Mektebetü't-Ticari, Beyrut, ts.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), I-II, İrfan Yay., İst., 1990.
- *Kur'an Tarihi*, (trc. M. Sait Mutlu), DİB Yay., Ankara, 1991.
- *Mecmuatü'l-vesâiki's-siyasiyye*, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1985. (Vesâik)
- HARMAN, Ömer Faruk, “Hâbil ve Kâbil”, *DİA*, İst., 1996.
- “Hac”, *DİA*, İst., 1996.
- “Hârûn”, *DİA*, İst., 1997.

----- “Din”, *DİA*, İst., 1994.

HÂŞİMÎ, M. Ali, *Kur’an ve Sünnete Göre Müslüman Toplumu*, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Risale Yay., İst., 2005. (Hâşimî)

HATİBOĞLU, Mehmed Said, “*Ehl-i Sünnetten Ehl-i Kitaba*”, *İslamiyat*, cilt 8, sayı 3, yıl 2005.

HÂZİN, Ali b. Muhammed, *Tefsiru’l-Hâzin (Lübâbu’t-te’vil fî meani’t-tenzil)*, (nşr. Muhammed Emin Demc), I-IV, Beyrut, ts. (Hâzin)

HEYSEMÎ, Nureddin Ali b. Ebi Bekr, *Mecmau’z-zevâid ve menbeu’l-fevâid*, I-V, Daru’l-kitab, Beyrut, 1967. (Heysemî)

HİCÂZÎ, Muhammed Mahmud, *et-Tefsiru’l-vâzih*, I-II, Matbaatü’l-İstiklal, Kahire, 1972. (Hicâzî)

HİNDÎ, Rahmetullah b. Halilurrahman, *İzhâru’l-Hakk*, I-II, Daru’l-Harameyn li’t-Tıbaa, Kahire, 1994. (Rahmetullah el-Hindî)

HODGSON, Marshall G. S., *İslamın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, (trc. Alp Eker ve dğr.), I-III, İz Yay., İst., 1993. (Hodgson)

HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara, 1996.

HUVVÂRÎ, Hud b. Muhakkem, *Tefsiru Kitabillahi’l-Azîz*, (thk. el-Hac b. Said Şerifi), I-IV, Daru’l-Ğarbi’l-İslami, Beyrut, 1990. (Huvvârî)

İBN ÂŞÛR, Tahir, *Tefsiru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, I-XV, Daru’t-Tunusiyye, Tunus, 1984. (İbn Âşûr)

----- *Usûlü’n-nizâmi’l-ictimâi fî’l-islam*, Dâru’n-Nefâis, Amman, 2001.

İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsiri’l-kitâbi’l-azîz*, (thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensari), I-XV, Katar, 1977. (İbn Atiyye)

İBN EBÎ HÂTİM, Muhammed b. İdris, *Tefsiru’l-Kur’an’i’l-azîm*, (thk. Es’ad Muhammed et-Tîb), I-XIV, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1999. (İbn Ebî Hâtim)

- İBN FÂRİS, Ebu'l-Hüseyin, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), I-VI, Daru'l-Cil, Beyrut, ts. (İbn Fâris)
- İBN HACER, Şihabuddin Ebu'l-Fazl Ahmed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerh-i sahîhi'l-imâm Ebî Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî*, (nşr. Muhibbuddin el-Habîb Muhammed Fuâd Abdülbâkî), XIII, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire, 1986. (İbn Hacer)
- İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (trc. Halil Kendir), Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004. (İbn Haldûn)
- İBN HİBBÂN, Ebû Hatim Muhammed, *el-İhsân fî takrîbi sahih-i İbn Hibbân*, (thk. Şuayb Arnavut), I-XVIII, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987. (İbn Hibbân)
- İBN HİŞÂM, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Türâsü'l-İslam, y.y., 1955. (İbn Hişâm)
- İBN KAYYIM el-CEVZİYYE, *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. (İbn Kayyim)
- İBN KESÎR, Ebûl Fidâ İsmail, *Tefsiru'l-Kur'an'î'l-azîm*, Daru'l-Marife, I-V, Beyrut, 1993. (İbn Kesîr)
- *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmet Abdülfettah Fetîh), I-VIII, Daru'l-Hadis, Kahire, 1992. (Bidâye)
- İBN KUTEYBE, Abdullah b. Müslim, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*, (thk. Ahmet Sakr), Daru't-Türâs, Kahire, 1973. (İbn Kuteybe)
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, (Muhammed Fuad Abdülbaki), I-II, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1952. (İbn Mâce)
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Daru Sadr, Beyrut, 1990. (İbn Manzûr)
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (nşr. İhsan Abbas), I-IX, Daru Sadr, Beyrut, ts. (İbn Sa'd)
- İBN TEYMIYE, Takiyyüddin Ahmed, *el-Cevâbu's-sahîh limen beddele dine'l-Mesih*, (thk. Ali b. Hasan b. Nasır), Daru'l-Asime, Riyad, 1414 h.

- *İktizâu's-sırâti'l-müstakîm muhâlefetu eshâbi'l-cehîm*, (thk. Muhammed Mamid el-Fakî), Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, Beyrut, 1950. (İktizâ)
- *el-Fark beyne evliyâi'r-Rahman ve evliyai'ş-şeytan*, (thk. Abdurrahman el-Yahya), Daru'l-Fazile, Riyad, 1999. (Fark)
- *İyiliği Emretmek ve Kötülükten Alıkoymak*, (trc. Cemaleddin Sancar), Bayrak Yay., İst., 1987, s. 17.
- İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (thk. Ali Muhammed en-Neccâr), I-IV, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1958. (İbnü'l-Arabî)
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*, I-VIII, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994. (İbnü'l-Cevzî)
- *Fünûnu'l-efnân fî uyûni ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Hasan Ziyauddin Itr), Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1987.
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebu'l-Hayr Muhammed, *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*, I-II, el-Mektebetü'l-Buhariyyeti'l-Kübra, Mısır, ts.
- İKBAL, Muhammed, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (trc. N. Ahmet Asrar), Birleşik Yay., İst., ts. (İkbal)
- *Benlik ve Toplum (Esrar ve Rumuz)*, (trc. Ali Yüksel), Birleşik Yay., İst., 1996.
- İSLAMOĞLU, Mustafa, *İsrailoğullarından Ümmet-i Muhammed'e Yahudileşme Temayülü*, Denge Yay., İst., 2001.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ankara, ts. (İzutsu)
- İZZETBEGOVIÇ, Ali, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, (trc. Salih Şaban), Nehir Yay., İst., 1993. (İzzetbegoviç)
- KADRİ, Hüseyin Kazım, *20. Asırda İslamiyet*, Pınar Yay., İst., 1992. (Kadri)
- KAHRAMAN, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, Marifet Yay., İst., 1999. (Kahraman)
- KALLEK, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, İst., 1998.
- KARA, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, I-III, Kitabevi, İst., 1997.

- KARA, Necati, *Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, Seha Yay., İst., 1991.
- KARAMAN, Hayrettin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, GÜMÜŞ, Sadreddin, *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, DİB Yay., Ankara, 2003.
(Kur'an Yolu)
- KARDÂVÎ, Yusuf, *Temel Nitelikleriyle İslam*, (trc. İbrahim Sarmış), Selam Yay., Konya, 1986. (Kardâvî)
- *İnsan ve Hak Mefhumu*, (trc. Mustafa Ateş), İrfan Yay., İst., 1968.
- *Fıkhu'z-zekât*, I-II, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1980.
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemaleddin, *Tefsiru'l-Kâsimî (Mehâsinu't-te'vîl)*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-XVII, Daru İhyai Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1957.
- KASTALLÂNÎ, Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibu'l-ledünniyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye*, (thk. Salih Ahmed eş-Şâmî), I-IV, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1991. (Kastallânî)
- KAVAKÇI, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı Bir İslam Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, AÜİF Yay., Ankara, 1975.
- KAZICI, Ziya, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yay., İst., ts.
- *Kur'an-ı Kerim ve Garp Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Bahar Yay., İst., 1971. (Hıristiyanlık)
- KESKİN, Hasan, *Kur'an'da Ümmet Kavramı*, Rağbet Yay., İst., 2003. (Keskin)
- KESLER, M. Fatih, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*, TDV Yay., Ankara, 2004. (Kesler)
- KETTÂNÎ, Abdülhay b. Abdülkebir, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât*, (haz. İhsan Abbas), I-III, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 1982.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Yay., İst., 1993.
- KILIÇ, Sadık, *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an*, Nil Yay., İzmir, ts. (Kılıç)
- *Kur'an Sembolizmi Renklerin ve Şekillerin Dünyası*, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1991.

- KIRBAŞOĞLU, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997.
- KÎLÂNÎ, Macit Arsan, *Ulustan Ümmete*, (trc. Murat Serdaroğlu), Pınar Yay., İst., 1994. (Kîlânî)
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I-X, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Kahire, 1967. (Kurtubî)
- KUTLUAY, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yay., İst., 2001. (Kutluay)
- KUTSAL KİTAP, (Yeni Çeviri, Eski ve Yeni Antlaşma: Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi, İst., 2001.
- KUTUP, Muhammed, *Örnek İslam Toplumunu*, (trc. Fatih Saraç), Risale Yay., İst., 1995.
- KUTUP, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, I-VI, Darûş-Şurûk, Beyrut, 1985. (Kutup)
- *Çağdaş uygarlığın Sorunları ve İslam*, (trc. Kamil M. Çetiner), Arslan Yay., İst., 1993.
- KUZGUN, Şaban, *Dört İncil, Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ertem Matbaa, Ankara, 1996. (Kuzgun)
- MACİT, Nadim, "İslami Varoluşun Sosyal Gerçekliğini İnşa Etmek: Barış ve Kardeşlik" , *Kur'an'da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Yay., İst., 1997.
- MALİK B. ENES, *el-Muvattâ*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-II, Daru İhai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, AÜSBF Yay., Ankara, 1969. (Mardin)
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüketü ve'l-uyûn: Tefsiru'l-Mâverdî*, (thk. es-Seyyid b. Abdulmaksud), I-VI, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992. (Maverdî)
- MENSCHİNG, Gustav, *Dini Sosyoloji*, (trc. Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yay., Konya, 1994.

- MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merâğî*, I-X, Matbaatu Mustafa el-Babi, Mısır, 1974. (Merâğî)
- MERİÇ, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yay., İst., 2002. (Meriç)
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, (trc. Komisyon), I-VII, İnsan Yay., İst., 1987. (Mevdûdî)
- *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, (trc. Ahmet Asrar), I-III, Pınar Yay., İst., 1992. (Tevhid Mücadelesi)
- *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, (trc. Mahmut Osmanoglu), Özgün Yay., İst., 1996.
- *Hicab*, (trc. Ali Genceli), Hilal Yay., Ankara, 1978.
- MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habbenneke, *Tek Bir Rabbani Ümmet*, (trc. Said Aykut), Şule Yay., İst., 1992. (Meydânî)
- MÜBAREKFÛRÎ, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahman, *Tuhfetü'l-ahfezî bi şerhi câmiî't-Tirmizî*, I-X, (nşr. Muhammed Abdülmuhsin el-Kütübî), el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, ts. (Mübarekfûrî)
- MÜCÂHİD b. Cebr, *Tefsiru'l-İmam Mücâhid b. Cebr*, (thk. Muhammed Abdüsselam), Daru'l-Fikri'l-İslamiyyi'l-Hadise, y.y., 1989.
- MÜFTÜOĞLU, İsmail, *Ümmet Bilinci*, Denge Yay., İst., 1998.
- MÜNÂVÎ, Muhammed, *Feyzu'l-kadir şerhu'l-câmiî's-sağir*, I-VI, Daru'l-Marife, Beyrut, 1972. (Münâvî)
- MÜSLİM, İbn Haccac, *Sahihu Müslim*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-V, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İst., ts. (Müslim)
- NAHHÂS, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *İrabu'l-Kur'an*, (thk. Ğâzî Zahid), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988. I-V.
- NASR, Seyyid Hüseyin, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, (trc. Savaş Şafak Barkçın-Hüsamettin Arslan), İnsan Yay., İst. 1989. (Nasr)
- NEDVÎ, Ali el-Hasenî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, (trc. Mehmet Süslü), Kitabevi Yay., İst., 1999. (Nedvî)

- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Tefsiru'n-Nesefti*, I-II, Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1988. (Nesefti)
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali, *Sünenü'n-Nesâi bi şerhi'l-hafız Celaluddin es-Suyûtî*, I-IV, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts. (Nesâi)
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyya Muhyiddin, *Sahihu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, I-VI, el-Matbaatü'l-Mısriyye, Füstât, 1964. (Nevevî)
- OKUMUŞ, Ejder, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yay., İst., 1995.
- ÖKSÜZ, Adil, *Ceza Hükümleri Açısından Tevrat ve Kur'an*, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2006. (Öksüz)
- ÖRS, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İst., 2000. (Örs)
- ÖZAKPINAR, Yılmaz, "Hakikat ve Hoşgörü", *Kur'an'da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Yay., İst., 1997.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Hac", *DİA*, İst. 1996.
- ÖZEK, Ali - KARAMAN, Hayreddin - TURGUT, Ali - ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kâfi - GÜMÜŞ, Sadreddin, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Medine, 1992.
- ÖZEL, Ahmet, "Cihad", *DİA*, İst., 1993.
- ÖZEN, Adem, *Yahudilikte İbadet*, Ayışığıkitapları., İst., 2001. (Özen)
- ÖZERVARLI, M. Sait, "Kadr Sûresi", *DİA*, İst., 2001.
- ÖZSOY, Ömer, *Sünnetullah: Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaştırılması*, Fecr Yay., Ankara, 1994.
- ÖZTÜRK, Levent, *Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İz Yay., İst., 1998.
- PAÇACI, Mehmet, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, Nun Yay., İst., 1994.

- RÂĞİB, Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, Kahraman Yay., İst., 1986. (Râğıb)
- RÂZÎ, Ebû Bekr, *Tefsiru garibi'l-Kur'an*, (thk. Hüseyin Elmalı), TDV Yay., Ankara, 1998. (Ebû Bekr er-Râzî)
- RÂZÎ, Fahrüddin, *et-Tefsiru'l-kebîr*, I-XI, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1997. (Râzî)
- REŞİD RIZA, *Tefsiru'l-menâr*, I-XII, Daru'l-Marife, Beyrut, ts. (Reşid Rıza)
- ROSENTHAL, Ervin J., *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, (trc. Ali Çaksu), İz Yay., İst., 1996. (Rosenthal)
- SAİD HAVVA, *el-Esâs fî't-tefsir*, I-XI, Daru'l-İslam, y.y., 1991. (Said Havva)
- SAİT HALİM PAŞA, *Buhranlarımız*, (haz. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser. (basım yeri ve tarihi belirtilmemiş)
- SAKALLI, Talat, *Hadislerle İslamda Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996.
- SALİH b. ABDULLAH, el-Humeyd, *Ref'u'l-harec fi's-şerîati'l-İslamiyye*, Camiatü Ümmi'l-Kura, Mekke, h.1403. (Salih b. Abdullah)
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002.
- "Kur'an ve Arkeoloji Işığında Hz. Nuh ve Tufan Olayına Yeni Bir Yaklaşım", *İslami Araştırmalar*, cilt 9, sayı 4, yıl 1996.
- SAVVÂF, Muhammed Mahmud, *Kur'an'ı Anlamak ve Yaşamak*, (trc. Davut Aydüz), Işık Yay., İst., 2004. (Savvâf)
- SAYI, Ali, *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*, İz Yay., İst., 1992. (Hz. Musa)
- SCHİMMEL, Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yay., İst., 1999. (Schimmel)

- SEMÂNÎ, Ebu'l-Muzaffer, *Tefsiru'l-Kur'an*, (thk. Ebû Temim Yasir, Ebû Bilal Ğanim), I-VI, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1997.
- SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsiru's-Semerkandî*, (*Bahru'l-muhît*), (thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcud), I-III, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993. (Semerkandî)
- SEZEN, Yümni, *İslamın Sosyolojik Yorumu*, İz Yay., İst., 2004. (Sezen)
- SIBÂÎ, Mustafa, *el-Mer'etü beyne'l-fıkh ve'l-kanun*, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1984. (Sıbâî)
- SIDDİKÎ, Mazharuddin, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, (trc. Süleyman Kalkan), Pınar Yay., İst., 1990.
- SİCİSTÂNÎ, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eşas, *Kitâbu'l-mesâhif*, (thk. Muhibbuddin Abdüssübhan Vaiz), Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, Katar, 1995. (Sicistânî)
- SOFUOĞLU, Mehmet, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, I-XVI, Ötüken Yay., İst., 1987.
- SUBHÎ SALİH, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an*, Dersaadet, İst., ts. (Subhi Salih)
- SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsiri bi'l-mesûr*, I-VIII, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1973. (Dürr)
- *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), I-II, Daru't-Turas, Kahire, ts. (İtkân)
- *el-Hasâisu'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Halil Herrâs), I-III, Dâru'l-Kütübi'l-Hadisiyye, y.y., ts. (Hasâis)
- ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, I-V, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1990.
- ŞÂTİBÎ, Ebû İshak, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa*, I-IV, el-Mektebetü't-Ticariyye, y.y., ts. (Şâtübî)
- *el-İ'tisâm*, I-II, Daru'l-Marife, Beyrut, ts.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihâl*, (thk. Ahmed Fehmi Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 33-34. (şehristânî)

- ŞEKER, Mehmet, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yay., Ankara, 2003.
(Şeker)
- ŞEKERCİ, Osman, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler*, Nûn Yay., İstanbul, 1996. (Şekerci)
- ŞELEBÎ, Ahmed, *Mukârenetü'l-edyân: el-Yehûd*, Mektebetün' Nahdati'l-Mısriyye, Kahire, 1966. (Şelebî)
- ŞENER, Abdülkadir, "Abdest", *DİA*, İst., 1988. (Şener)
- ŞENKÂTÎ, Muhammed Emin, *Advâ'ul-beyân fî izâhi'l-Kur'an'i bi'l-Kur'an*, I-X, el-Matabiu'l-Ehliyye, Riyad, 1983.
- ŞERİATÎ, Ali, *İslam Sosyolojisi*, (trc. Kenan Sökmen), Birleşik Yayınları, İst., 1998.
----- *Hac*, Şura Yay., İst., ts. (tercüme eden belirtilmemiş) (Şeraitî)
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-kadîr*, I-V, Matbaatü Mustafa el-Bâbî, y.y., 1964. (Şevkânî)
- ŞİBAY, Halim Sabit, "Cihad", *İA*, İst., 1993.
- ŞİMŞEK, Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş Yay., İst., 1997.
- TABATABÂÎ, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî tefsiri'l-Kur'an*, I-XI, Müessesetü'l-İlmî, Beyrut, 1997. (Tabatabâî)
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kasım Süleyman, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, (thk. Hamdi Abdülmecid Selefî), I-XXV, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Kahire, 1984. (Kebîr)
----- *el-Mu'cemu'l-evsat*, (thk. Muhammed Hasan İsmail), I-VII, Daru'l-Fikr, Amman, 1999. (Evsat)
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, I-XV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995. (Taberî)
----- *Tarihu't-Taberî: Tarihu'r-rusul ve'l-mulûk*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), I-X, Daru'l-Mearif, Kahire, ts.
- TABERSÎ, Ebû Ali el-Hüseyin, *Mecmeu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, (thk. Haşim er-Resulî), I-V, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1992. (Tabersî)

- TANYU, Hikmet, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Bilge Yay., İst., 1979.
(Tanyu)
- “Ağlama Duvarı”, *DİA*, İst., 1988.
- TAŞPINAR, İsmail, *Duvarın Öteki Yüzü Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, Gelenek Yay., İst., 2003.
- TATCI, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1998.
- TEKİNEŞ, Ayhan, *Geleneğin Altın Zinciri: Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad*, Ensar Neşriyat, İst., 2006.
- TERCÜMAN, Abdullah, *Hıristiyanlığa Reddiye*, (trc. Heyet) Bedir Yay., İst., 1965.
(Abdullah Tercüman)
- TÎBÎ, Şerafuddin Hüseyin, *Şerhu't-Tîbî (Mişkâtü'l-mesâbih)*, (nşr. Abdülğaffar Muhibbullah-Şebbîr Ahmed), I-XII, İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslamiyye, Pakistan, 1413 h. (Tîbî)
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa Sevre es-Sülemî, *el-Câmiu's-sahîh*, I-V, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Riyad, ts. (Tirmizî)
- TİRMİZÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Hâkim *Nevâdiru'l-usûl, fî marifeti ehadisi'r-resûl*, I-II, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992. (Nevâdir)
- TOPALOĞLU, Bekir, “Cihad”, *DİA*, İst., 1993.
- TOYNBEE, Arnold, *Medeniyet Yargılanıyor*, (trc. Ufuk Uyan), İşaret Yay., İst., 1988.
----- *Tarih Bilinci*, (trc. Murat Belge), I-II, Bateş Yay., İst., 1978.
----- *Dünya ve Garb*, (trc. Emin Bilgiç), İş Bankası Yay., Ankara, ts.
----- *Tarihçi Açısından Din*, (trc. İbrahim Canan), Kayıhan Yay., İst., 1978.
- TURAN, Osman, “Din ve Medeniyet”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, sayı 26, İst., 1972.
- TÛSÎ, Şeyhu't-Taife, *Tefsiru't-tibyân*, (thk. Ahmed Kasîr), I-X, Mektebetü'l-Emin, Necef, ts.

- TÜMER, Günay “Ahir Zaman”, *DİA*, İst., 1988.
- TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1993.
- ULUTÜRK, Veli, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, Çağlayan Yay., İzmir, 1985.
- *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, İnsan Yay., İst., 1996.
- *Kur'an'a Göre Zulüm Kavramı*, İstişare Yay., Kayseri, 1993.
- *Kur'an-ı Kerim'de Yaratma Kavramı*, İnsan Yay., İst., 1995.
- “Kur'an'da İmam ve Ümmet Kelimelerinin Anlamları”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt 3, sayı 33, yıl 1997.
- “Kur'an'ın Muhafazası ve Yakılması Hadisesi”, *Yeni Ümit Dergisi*, sayı 6, yıl 1989.
- UMARA, Muhammed, *İslam ve İnsan Hakları*, (trc. Asım Kanar), Denge Yay., İst., 1992. (Umara)
- UMERÎ, Ekrem Ziya, *Medine Toplumunu*, (trc. Nureddin Yıldız), Risale Yay., İst., 1988. (Umerî)
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İst., 1994.
- VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasan Ali, *Esbâbu'n-nüzûl ve bi hamîşihî en-nasih ve'l-mensuh li Ebî'l-Kasım Hibetullah b. selâme*, Matbaatu Hindiye, Kahire, 1315 h. (Vâhidî)
- *el-Vecîz fî tefsiri'l-kitabi'l-azîz*, (thk. Safvan Adnan Dâvudî), I-II, Daru'l-Kalem, Dımeşk, 1994.
- WATT, William Montgomery, *İslamda Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, (trc. Ulvi Murat Kılavuz), Birey Yay., İst., 2001.
- *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, (trc. Mehmet Akif Ersin), Bilgi Vakfı Yay., İst., 1995.
- *İslam Nedir*, (trc. Elif Rıza), Birleşik Yay., İst., 1993.
- WENSINCK, A.J., “Salat”, *İA*, İst., 1993.
- “Kible”, *İA*, İst., 1993.

- WICKWIRE, Daniel, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Hakkında 100 Soru*, ABC Matbaacılık, Ankara, 2003. (Wickwire)
- YAVUZ, Yunus Vehbi, *İslamda Zekat Müessesesi*, Feyiz Yay., İst., 1972. (Yavuz)
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Âşûrâ", *DİA*, İst., 1991.
- "el-Hasâisu'l-Kübrâ", *DİA*, İst., 1997.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yay., İst., 1987.
- *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Işık Yay., İzmir, 1996. (Hıristiyanlık)
- *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik Yay., İst., 1998. (Meal)
- ZEBÎDÎ, Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, (thk. Ali Şeyrî), I-XX, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994. (Zebîdî)
- ZECCÂC, Ebû İshak İbrahim, *Meâni'l-Kur'an ve irâbuhu*, (thk. Abdülcélil Şelebî), I-VI, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988. (Zeccâc)
- ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni ekâvili't-te'vîl*, (thk. Abdürrezzak el-Mehdî), I-IV, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1997. (Zemaşerî)
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'an*, I-II, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1372 h. (Zerkânî)
- ZERKEŞÎ, Bedrüddin Muhammed, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), I-IV, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1957. (Zerkeşî)
- *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, (trc. Bünyamin Erul) Kitabiyat, Ankara, 2002.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsiru'l-münîr*, I-XVI, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 1991. (Zuhaylî)
- *el-Fıkhü'l-İslamî ve edilletuhu*, I-VIII, Daru'l-Fikr, Dımeşk, 1984. (Fıkh)

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Trabzon'da doğdu. Orta tahsilini Trabzon İmam-Hatip Lisesinde, yüksek tahsilini Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, Yüksek Lisansı ise Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladı. 2001 yılında İmam-Hatip olarak göreve başladı. Halen Sakarya İl Müftülüğü Murakıbbı olarak görevine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.